

İSTANBUL- LAŞMAK

Olgular, Sorunsallar, Metaforlar

PELİN DERVİŞ BÜLENT TANJU UĞUR TANYELİ

İSTANBULLAŞMAK

A

ACİL EYLEM PLANI
ADA
AKBİL
ALIŞVERİŞ MERKEZİ
ANA CADDE
ANARŞİ
ARABALI VAPUR
ARABESK
AYAKKABI BOYACISI
AYLAKLIK
AZINLIK

B

BAĞDAÇ CADDESİ
BAKKAL
BAKKAL SANDVIÇİ
BALIK
BALIK-EKMEK
BANKAMAÇIK
BANLİYÖ
BARAJLARDAN DOLULUK
BAYRAK
BAYRAMLAR
BIENAL
BİŞİKLEÇ
BİZANŞ

C

CAMI

Ç

ÇARPIK KENTLEŞME
ÇÖP EKONOMİSİ

D

DEMOKRAŞİ
DENİZE GİRMEK
DEPREM
DİL
DOLGU ZEMİN
DOLMUŞ
DÜĞÜN TOPOGRAFYALARI

E

EDEBİYAT
EKRAN
ELEKTRİK
EROTİZM
ETNİŞİTE

F

FATİH SULTAN MEHMET

G

GAZHANE
GECEKONDU
GEŞTALT ÇÖKMEŞİ
GIYŞİ
GÖÇ
GÜKDELEN
GÖZEYLEME
GÜVENLİK
GÜZELLEŞTİRME

H

HALIÇ
HALIÇ TERSANELERİ
HAMAM

HAN

HANE

HENDEK/ÇUKUR
HİBRİTLEŞ-ME/TİRME

I

IRAKLI GÖÇMENLER

İ

İDEALİMDEKİ EV
2010
İKİYÜZLÜLÜK
İRANLI GÖÇMENLER
İSKELE(T)
İSTANBULLAŞMAK
İSTANBULLU
İŞTİKLAL CADDESİ YA DA "BEYOĞLU"
İŞTİMLAK

K

KAĞIÇCILAR
KALDIRIM
KAMUSAL ALAN
KANALİZASYON
KANYON
KAPALI-ŞİTE
KAPAN
KAPICI
KARŞI TARAF
KENT FOLKLORU
KENTSEL DÖNÜŞÜM
KIRIM KİLİŞESİ
KİMLİK
KORUMA KURULU

İSTANBULLAŞMAK

KULAKLIK
KUZEY İSTANBULLULUK
KÜRESELLEŞME

L

LEVANTENLER VE NEO-LEVANTENLER

M

MAHALLE
MANZARA
MAVNA
MCDONALD'S
MERKEZ
MEZARLIK
MİNİBÜS
MUTENLAŞTIRMA
MÜTEAHHİT
MÜZE
MÜZİKTE KORŞAN

N

NOŞTALJİ

O

ORYANTALİZM
OŞMANLI MAHALLESİ
OTEL
OTOPARK

P

PALİMPSEST
PANORAMA

PARK OTEL
PARK VE BAHÇELER
PAŞTANE
PERFORMATİF TRAFİK
PEYOTE SAHNEŞİ
PLAJ
POLİTİK MEKAN
PORNOGRAFI
POST-GECEKONDU

R

REKLAM
RESTORASYON

S

SAHİLYOLU
SAYFIYE
SEMİT KONAKLARI
SEMİT PAZARI
SERÇE
SEYYAR YEMEK SATICISI
SİLUET
SİMİT
SİMİT SARAYI
SİNAGOG
SİNEMA
SOKAK HAYVANLARI
SOKAK KÖPEKLERİ
SOVYETLER BİRLİĞİ SONRAŞI GÖÇMEN
SOYLULAŞMA
ŞTADYUM
ŞU

Ş

ŞİRKEŦ-İ HAYRİYE

Ŧ

ŦAKŞİM MEYDANI
ŦEMİZLEME
ŦİNERCİ
ŦRAMVAY
ŦURİZM

V

VAROŞ
VİYADÜK

Y

YABANCI
YABANCILAŞMA
YALI
YANGIN
YARA
YAYLAŞTIRMA
YER ADLARI
YEŞİLÇAM
YIKIM YA DA ÇARPIK KENT
YOKUŞ
YÜKSELME

Z

ZAMAN
ZEPLİN

İSTANBULLAŞMAK

SERĞİ VE KİTAP

Pelin Derviş, Bülent Tanju, Uğur Tanyeli

Bu kitap, Garanti Galerî'nin, 6 Eylül - 9 Kasım 2008 tarihlerinde Alman Mimarlık Müzesi'nde (DAM, Frankfurt am Main) düzenlediği *Becoming Istanbul* [İstanbullaşmak] başlıklı sergiyle eşzamanlı olarak (Almanca ve İngilizce) yayınlandı. Ancak, serginin eşlik metni değildi. Ondan özerk bir İstanbullaşma manzarası çizmesi öngörölmüştü. O sayede, sergi var olmasa da kitabın okunabilir kalması umuldu. Türkçesi de bu umutla yayınlandı.

Bu başlığı taşıyan bir kitap ortaya koyunca iki soruya yanıt vermek zorundayız: 1. "İstanbullaşmak" nedir? 2. Bu kitap İstanbullaşma'yı hangi yaklaşımlarla, hangi vurgularla anlatıyor? İlk sorunun cevabını, İstanbullaşma kavramının tanımını, içeride bir madde olarak okumak mümkün (bak. *İstanbullaşmak*). Burada çok kısaca, bu kavramın şöyle bir tarihsel dönüşüme işaret ettiğini söylemekle yetineceğiz: Bugün adı dünyanın her yerinde yaygın biçimde İstanbul olarak bilinen kent sadece 20. yüzyıl başlarında bile, farklı siyasal, kültürel ve kültüralist, ulusal

ve ulusalcı gerekçelerle, önyargılarla koşullanan farklı özneler tarafından farklı adlarla anılıyordu. İki dünya savaşı arasındaki dönemden sonra tek bir adın, İstanbul'un egemenliği başladı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, geleneksel Doğu Akdeniz kozmopolitizmi yerine, yeni bir çoğulluk ve neredeyse gönülsüzce bir çoğulculuk odağı haline geldi. Demek ki, adı tekilleşirken, kendisi çoğulluklar, çoğulculuklar üreten bir metropolden söz ediyoruz. Ancak, çoğullaşmanın İstanbul'a ilişkin tahayyülleri, yargıları, düşünceleri, söylemleri, özetle İstanbul'dan konuşurken açıkça dile getirilen ve/veya ima edilenleri kalıplaştırmaktan kurtardığı söylenemez. Kentsel yaşam ve aktörler alabildiğine çoğullaşsa da, İstanbul'dan konuşurken başvurulan stereotipler, dışlayıcı söylemler, basmakalıp düşünce örüntüleri, kimi aktörlerin görmezden gelinişi ve mağduriyetleri ortadan kalkmadı. Bu metropolden konuşanlar hala Türkiye içinde ve dışında bir dizi boş kavramı kullanmadan edemiyorlar. Örneğin, hala "İstanbul Doğu ile Batı'nın buluştuğu yer" veya "Kültürler ve dinler diyalogunun örnek meka-

nı”. Hala milyonlarca turist buraya geldiklerinde kenti bir Doğu kentine ulaştıkları inancıyla dolaşıyorlar. Hala, popüler kültürde Şark imgelerini görselleştirenler İstanbul’un kubbeli, minareli “siluet”ini tüm İslam dünyasına genelleştirerek yeniden üretiliyorlar.

Kuşkusuz, bunları “Tabii ki öyle; tabii ki, İstanbul iki dünyaya da ait olmayan bir arada kalmışlık metropolü. Yoksa değil mi?” diyerek savuşturmaya çalışmak mümkün. Ancak, bu kitap bildik yargıları yinelemek, yenilemek ve pekiştirmek için hazırlanmadı. O nedenle, dünyanın Doğu-Batı gibi bir yarılma içinde tahayyül edilemeyecek kadar karmaşıklık ve çeşitlilik içerdiği saptamasından yola çıktık. Bunu kavramak isteyenler, belki de Behar ve Duben’in kitabını* okuyarak işe başlamalıdır. Orada, İstanbul’un geç 19. yüzyılda bile kimi toplumsal pratikler bağlamında ve kantitatif veriler çerçevesinde Batı Akdeniz büyük kentlerine benzer değerler ortaya koyduğu anlatılıyor. Bunu anımsatırken, İstanbul’un hep bir Avrupa ya da Akdeniz kenti olduğu gibi başka stereotipleri yinelemeye çalışmıyoruz. İstanbul’a o ikisi de dahil, stereotiplerden arındırılmış bir zeminden bakmayı öneriyoruz. Daha çok da ortamı, en azından bu kitap aracılı-

ıyla stereotiplerden arındırmayı deniyoruz. Bunu yaparken zihinlere Oryantalist yargılar yerine, İstanbul’la ilgili “yerli” ya da “yabancı” başka yargı kalıplarını yerleştirmeyi denemediğimizi söylemeliyiz. Aksine, bu kitap Avrupa’da üretilenlerden çok, İstanbul’da üretilmiş İstanbul önyargı ve stereotiplerini sarsmayı hedefliyor. Bunu da onları yer yer ironiyle, hatta sarkazmla ele alarak yapıyor. Bir kenti anlamamanın, hemen her yer gibi İstanbul için de, o kente ilişkin söylemleri anlamak demek olduğunu düşünüyoruz. Kentleri “doğrudan” değil, söylemsel gözlüklerin ardından okuruz. Anlamaktan kastımızsa –o yıpranmış terimi yine de kullanalım- İstanbul söylemlerinin “dekonstrüksiyon”larını yapmaktan ibaret. Yani, kentin dününe ve bugününe ilişkin hemen her söylemin, ilk bakışta işaret ettiği gerçekliklerden çok farklı göndermeleri olabileceğini hatırlatmak istedik.

İstanbul’un bildik yaygın söylemlerde hiç dile getirilmeyen yönlerine de burada işaret etmekte yarar var. “En batıdaki Doğu kenti” veya “İslam kenti” gibi ifadelerin tamamen dışarıda bıraktığı şeylere... Örneğin, Afrikalı konuk işçilerin, Moldovyalı hizmetçi ordularınının, geniş Batı Avrupalı grupların kentine... Ekonomisiyle tek başına

Türkiye’yi sürükleyen kente... Satanistler gibi marjinallerin, her yıl İstiklal Caddesi’nde resmi yürüyüş ve kutlamalar yapan eşcinsellerin, en hoşgörülüsünden en tutucusuna, sayısız İslami anlayışın kentine... İbadetlerini camilerde değil, kendi cemevlerinde yapan geniş Alevi grupların kentine... Türkiye’de basılan kitapların yüzde doksanını üreten kente... “Gecekondu” teriminin icat edildiği, ama birkaç yıldır kullanım dışı kaldığı kente... 27 üniversiteyi barındıran metropole... vs, vs, vs.

Kitap, yukarıdakiler ve benzerleri gibi sayısız görmezden gelinmiş olguya ve söylemsel araçlarla mağdur edilmiş pek çok aktöre görünürlük kazandırmaya yönelik. Bugünkü İstanbul’u kavramak için orada konuşulan kimi konuları, meseleleri ve onlara yaklaşmak için başvurulabilecek bazı kavramları ele alan maddelerden oluşuyor. Maddeler, farklı disiplinlerde uzmanlaşmış kişiler tarafından yazıldı. Ancak, ilk bakışta verdiği izlenimin aksine, bu kitap bir İstanbul Kent Ansiklopedisi veya Sözlüğü kimliğini taşıyor. Onu olsa olsa bir “İstanbul Sorunsalları Eleştirel Okumaları” gibi düşünmek mümkün. Hakettiği bir eleştirel mesafeden okunmasını da özellikle öneririz.

—Alain Duben, Cem Bahar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940*, İletişim Yayınları, 2. Baskı Kasım 1998.

>İstanbullaşmak

İÇERİK VE KULLANIMA İLİŞKİN NOT

Bu kitap, alfabetik biçimde düzenlenmiş olsa da, “olağan” leksikografik bir pratiğin ürünü sayılamaz. “Olağan” değil; çünkü, bu kitabın ele aldığı başlığa değinen kavram ve olguları alfabetik olarak bir araya getiren hızlı ve kullanılabilir nitelikte bir başvuru bilgileri toplamı sayılması zor. Dolayısıyla, örneğin, İstanbul hakkındaki güncel kantitatif verileri merak edenler burada aradıklarını bulamayacaklar. İstanbul’un tarihine, topoğrafyasına, kültür tarihine ve folkloruna ilişkin bilgiler de, ender istisnalar dışında, kitapta yer almıyor. Hepsi hakkında farklı ayrıntı düzeyinde bilgi veren kaynaklar var. Bu kitapsa, güncel İstanbul’da tartışma başlığı, çoğunlukla da kaygı konusu oluşturan bir dizi sorunsalı içermekte. Bu sorunsallar İstanbul’un bugününü ve metropole dönüşme sürecini gözlemleyenlerin kullandığı kalıp yargılar, açıklama örüntüleri, stereotipik yakınmalar, en genelde söylemsel ifadeler olarak nitelenebilirler. Kentsel gerçeklikleri kendileri

olarak, “per se” ve bireysel biçimde deneyimlemekten çok, hazır bulduğumuz söylemlerin içinden “okuruz”. Daha uygun bir anlatımla, aslında kenti değil, önceden yazmış olduklarımızı okuruz. Kentten konuşurken de, elimizde (toplumsal dağarcığımızda) mevcut sonlu sayıda söylemsel ifade ve sorunsalı sonsuz sayıda özgül duruma uyarlayarak düşünür ve konuşuruz; yani onları sürekli yeniden üretiriz. Kuşkusuz bu uyarılama süreçleri eğip bükmeyi, çarpıtmayı, eğretilemeyi, hemen daima başka birçok ilintili gerçekliği görmezden gelmeyi de kapsar.

Kitap, yukarıda kısaca değinilen, bu her yer için çok bildik gerçeği, kenti “per se” okuyamama durumunu problemleştirmek üzere tasarlandı. Okuyucuya zihnindeki söylem ve sorunsalların dekonstrüksiyonlarını yapmasını öneriyor. En azından o söylem ve sorunsalların kolayca feda edilebilir olduğunu ima ediyor. Bunu yaparken, İstanbul’un bir “Şark kenti” olduğuna inananların Oryantalist imgelemleri tabii ki hedef alınıyor.

Ama, belki ondan da fazla bu metropolü bir Doğu-Batı gerilimi içinde kavramaya çalışanların Oksidentalist imgelemi hırpalanmak isteniyor. Dolayısıyla, kitaptaki maddeler izleyici-okuyucunun bildiklerini kuşkulu kılmak üzere yazıldılar. İzleyici-okuyucu İstanbul'u ne kadar iyi bildiğini, tanıdığını düşünüyorsa, bu maddelerden o kadar rahatsız olacaktır. Amaçlanan da zaten o. İstanbul'un eski güzelliklerini yitirdiğini, bir zamanlar ne kadar huzurlu olduğunu, spekülasyonun yıkıcı etkilerini, minareler ve kubbeler kentinin gökdelenler kentine doğru evrildiğini ve daha sayısız benzer saptamaları bu kitapta bir kez daha okumak isteyenler aradıklarını bulamayacaklar. Şu nedenle: Değişimin olağanlığını, yani İstanbul'un hep "İstanbul kalması"nı değil, "İstanbul haline gelmesi"ni eksen alan bir kitap bu.

Kitap, editörler tarafından saptanmış bir dizi başlığın yüzden fazla kişiye yazma teklifiyle sunulması yöntemiyle ortaya kondu. Onlar seçtikleri başlıkları kendilerine editörlerce tanımlanan ana yaklaşım çerçevesinde yazdılar. Bazı başlıklar birden fazla kişi tarafından seçilip yazıldı. Kimi maddelerin birden fazla yazara ait farklı yazımlarının olması bir bakıma çizgidsi sayılabilir. Ancak, bizim yaklaşımımız açısından bu, o maddenin

farklı ve çelişik tanımları olduğu değil, yalnızca aynı kavramın birkaç farklı dekonstrüksiyonunun yapıldığı anlamına geliyor. Her maddenin (birden fazla yazımı olanlarda her yazımın) başına orada ele alınan kavramın kısa tanımı gibi işlev gören kısa bir açıklama metni konuldu. Açıklamayı da madde yazarının yazdığı hallerde bu müelliflik durumu ayrıca belirtilmedi. Açıklama, editörler tarafından eklenmişse, sonuna "ed." şeklinde not düşüldü. Kavramlardan kitaptaki diğer kavramlara yapılan göndermeler, hem metin içinde, hem de metnin solundaki boşlukta belirtildi. Kitabın sonunda tüm yazarların kısa özgeçmişleri verilmektedir. Bunun amacı okuyucunun olası merakını gidermek değil. Kavramların "tarafsız" bir sözlükteki gibi tanımlanmadığı bir kitapta, her farklı yazımın hangi mesleki ve/veya bireysel nedenden kaynaklandığının bilinmesinin (ya da tartışılmasının) yararlı olabileceğini düşündük.

İSTANBULLAŞMAK

Olgular, Sorunsallar, Metaforlar

ACİL EYLEM PLANI

PARANOİT BİR ENDİŞEYLE BEKLENEN BÜYÜK İSTANBUL DEPREMİNİN VERECEĞİ HASARI AZALTMAK ÜZERE HAZIRLANMIŞ ÖNLEMLER BÜTÜNÜ ÖNERİSİ. [ED.]

İstanbul için İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) tarafından hazırlanan iki önemli çalışmadan birincisi, Japon İstanbul İli Sismik Mikro Bölgeleme Dahil Afet Önleme ve Azaltma Temel Planı Çalışması'dır. JICA Raporu Eylül 2002'de tamamlanmıştır. Ayrıca, İBB tarafından İTÜ-YTÜ-BÜ-ODTÜ'ye hazırlatılan İstanbul Deprem Master Planı (İDMP), Ağustos 2003 tarihinde kamuoyunun gündemine sunulmuştur.

JICA çalışması, İstanbul ve çevresi için:

1) Afet önleme ve azaltma planlamaları kapsamında "sismik mikro bölgeleme çalışmaları"ni entegre etmek ve geliştirmek; 2) Binalara ve altyapıya gelebilecek herhangi bir hasar ve tehli-

ke karşısında şehir genelinde hasar önleme ve azaltma programı önerisinde bulunmak; 3) Arazi kullanım planı, depreme odaklı yasa önerileri vb. konular da dahil olmak üzere afet önleme hususunda önerilerde bulunmak üzere hazırlanmıştır.

JICA çalışması, yaklaşık 750.000 bina, 3.040.000 hane ve yaklaşık 9.000.000 nüfusu olan İstanbul'da, 7,5 büyüklüğünde bir deprem olursa, 50.000 - 60.000 civarında ağır hasarlı bina, 500.000 - 600.000 civarında evsiz aile, 70.000 - 90.000 civarında ölü, 120.000 - 130.000 civarında ağır yaralı, 400.000 civarında hafif yaralı olabileceğini ve ortaya 50 milyar ABD doları civarında maddi kayıp çıkacağını hesaplamıştır.

JICA raporunun önerileri doğrultusunda hazırlatılan İDMP çalışması ise İstanbul'da olası bir deprem tehlikesine (bak. *Deprem*) karşı mevcut yapıların deprem güvenliklerinin incelenmesi

ve gerekli güçlendirmenin yapılmasının yanı sıra, kapsamlı dönüşümün gereği olan ekonomik, toplumsal ve mekansal boyutlar çerçevesinde yasal, örgütsel, teknik ve finansal konulara ilişkin önerilerde bulunmaktadır.

Planda, İstanbul'da deprem güvenliğinin artırılması için depreme yönelik tüm teknik, idari ve hukuki yapı incelenerek; konu ile ilgili tüm yetki, sorumluluk, ilke ve esasların yanı sıra bölgesel ve ulusal stratejiler belirlenmiştir.

İDMP, İstanbul'daki deprem risklerinin belirlenmesi ve giderilmesi için, en yüksek riskli bölgeler öncelikli olmak üzere, bir program çerçevesinde eylem planı hazırlanmasını önermektedir.

JICA çalışması can kaybını minimize etmek ve zararları azaltmak için yerel tahliye alanlarının oluşturulmasını önermektedir. İstanbul'da mevcut parklar ve açık alanların yetersizliği bu alanların elde edilebilirliği konusunda öncelikli kararların alınmasını zorunlu kılmaktadır.

İstanbul'u kısa vadede deprem riskine dayanıklı hale getirmenin birinci koşulu, yüksek riskli binaların tasfiyesi ve yeniden yapımına ilişkin

strateji ve uygulama modellerinin geliştirilmesi ile halkın güvenliğinin sağlanmasına yönelik Acil Eylem Planı'nın (ACEP) hazırlanmasıdır.

İstanbul'da olası depremin riskini en aza indirmeyi hedefleyen ACEP, riskli binaların tasfiyesi, tahliye koridorlarının açılması ve toplanma alanlarının yaratılması için kısa vadeli önlemleri ve kriterleri ortaya koyan bir planlama yaklaşımıdır. ACEP'in hedefleri şöyle sıralanabilir: Yüksek risk taşıyan yapıları boşaltmak ve yıkmak; yıkılan yapılarda oturanlara kalıcı veya geçici öneriler sunmak; tahliye koridorları açmak; toplanma alanları oluşturmak; geçici yerleşim alanları hazırlamak; önemli kamu binalarını güçlendirmek; yanıcı-patlayıcı madde depolayan alanları taşımak; acil yardım noktaları oluşturmak.

—Faruk Göksu

>Deprem

ADA

DÖRT TARAFI MARMARA'YLA ÇEVRELİ DOKUZ BUÇUK
İSTANBUL PARÇASI.

Fiziksel coğrafya, size estetik ve hatta ütopyik görüneni basit bir dille, tek kalemde öyle bir doğrulukla ifade eder ki; tanımlarına itiraz etmekte bazen zorlanabilirsiniz. Ama “ada” kavramı fizikselin ötesindedir. Her usta bir veya birçok ada vardır. Ve kimi zaman zihinsel adalar, fiziksel adalarla bütünleşir.

İstanbul’un adaları da bu düzlemde rollerini oynamış ve halen de oynamaktadır. Kim bilir, belki de adaların şehrin geri kalanına göre biraz daha korunmuş bir ortamı sahneleyebilmesinin nedeni, İstanbul’unun denizle imtihanının bir sonucudur. Şehrin içinden geçen deniz, güneydoğuya kıvrılarak adaların İstanbul-İzmit konürbasyonu içerisinde eriyip gitmesine mani olan bir kalkan görevi görür.

İstanbul anakarasına fiziksel olarak oldukça yakın ancak ruhsal açıdan da bir o kadar uzak duran bu kara parçaları, güneşin doğuşundan batışına; Sedef/Terevinthos, Büyükkada/Prinkipo, Tavşan/Neandros, Heybeli/Halki, Kaşık/Pita, Burgaz/Antigoni, Kınalı/Proti, Yassı/Plati ve Sivri/Oxia olarak sıralanır. Bu dokuz üye, bin yıl önceki bir depremde batan Vordonisi adasının çevresinde, adeta onun cenazesini kutlarcasına dağılmışlardır.

Büyük deprem, Vordonisi’yle birlikte üzerindeki manastırı ve onu yaptıran Patrik Fotios’un mezarını da Marmara’nın sığılıklarına çekmiştir. Bununla birlikte, diğer adaların onlarca manastırı halen bakidir. Hemen her tepede ve koyda bir manastır veya şapele rastlamak mümkündür. Hz. İsa, Meryem Ana, Baş Melek Mikail, Aya Yorgi ve Aya Nikola gibi dini figürlere adanmış bu yapılar, İstanbul adalarının geçmiş çağlarda “Papaz Adaları” olarak anılmasına sebep olmuştur. Doğu Roma ve Bizans zamanlarında başta prensler olmak üzere birçok devlet adamının bu manastırlara sürülmesi sonucunda ise adalar, Gustave Schlumberger’in eseri ile meşhur olan “Prens Adaları” adını almıştır.

Günümüzde, bu coğrafyanın adı resmen ve cismen “Adalar”dır. Ancak yerel halkı ve bilenleri, onlardan kısaca “Ada” olarak bahseder. Bazen Yassıada gibi hem Sör Henry Bulwer-Lytton’a bütün sermayesini yedirten bir zevk adası, hem de ölümcül kararların alındığı bir acı adası olur, ufacık alanlarda devasa çelişkilerin varlığına sebep olurlar; bazen de tabiat ve beşeriyetleri ile en usta edebiyatçıların ve müzisyenlerin ilham kaynağı olurlar. Buralarda matematik işlemez. Ada birçok kişiye aitken, isimsiz bir Rum balıkçısından ünlü

devlet adamı, sanatçı veya edebiyatçıya, kısaca hayal eden beher kişiye ait ayrı bir ada mevcuttur.

Troçki'ye mektuplarını yazdıran Büyükkada/Prinkipo'nun ufak bir kesimi ise benim adamdır. Ada'nın adı, Fransız ateş tuğlaları ve demiryolu raylarından yapılmış çitlerle çevrili 26 dönümlük bir arazide bulunan Prinkipo Palace'tır. O, modern kolonizasyonun (turizmin) yetim kalmış bir ürüdür (bak. *Turizm*).

Turizmi emperyalizmin çağlar boyunca biçim değiştiren araçlarının en medenisi olarak algılamak mümkündür. Öyle ki; turizm faaliyetleri, öteki dünyanın çekicilik ve zenginliklerinin kan ve zorbalık yerine daha kibar bir yolla elde edilmesini sağlamıştır. Thomas Cook'un öncülüğünde başlayan paket turculuktan günümüzün turizm endüstrisine kadar geçen zaman zarfında, kalkınmakta olan ülkeler doğal ve kültürel değerlerini (hammaddelerini) sonuna kadar arza açmış, bunun karşılığında turist gönderen ülkelerdeki büyük tur toptancıları da bu değerleri işleyerek ürüne çevirmiştir. Buna paralel olarak, zincir işletmeler ve referans örgütlerin turist alan ülkelerin konaklama sektörlerindeki yatırım ve yönetim paylarını arttırması ise, endüstriyel sistemin geri dönülemezliği garanti altına almıştır.

19. yüzyıl İstanbul'u da bu "turistik" modernizasyonun süreç taşlarından biri olmuştur. Avrupa'da yükselen Oryantalist (bak. *Oryantalizm*) merak ile Osmanlı'da güçlenen Batılılaşma hareketinin kesiştiği noktada muhteşem bir pazar oluşmuştur. Bu fırsatı en iyi şekilde değerlendiren Yataklı Vagonlar (Wagon Lits) Şirketi ise, amiral gemisi Şark Ekspresi (Orient Express) ile İstanbul'u kendine başlıca destinasyon olarak belirlemiştir.

Ancak turizmde tam egemenlik için sadece dağıtım ve ulaşım kanallarını kontrol etmek yetmez. Konaklamayı da sağlamak gerekir. Wagon Lits için bu gereği sağlamak, İstanbul gibi modern anlamdaki otelin henüz sadece Galata, Pera ve Adalar'da tek tük örneklerle temsil edildiği bir destinasyonda pek de zor olmamıştır. Şirket, 19. yüzyıl sonlarına doğru yan firması olan Büyük Avrupa Otelleri (Compagnie Internationale des Grand Hotels) zinciri adına müşterilerine layık tesisleri İstanbul'a kazandırmıştır. İlk olarak 1894 yılında Tarabya'da Bosphorus Summer Palace'ı, bir yıl sonrasında ise halen anıtsal değerini bir nebze koruyan Pera Palace'ı açmıştır. Summer Palace, Boğaz'ın terapik nimetlerine ev sahipliği yaparken (Therapia-Tarabya); Pera Palace

ise, İstanbul'un Kırım Savaşı sonrası en önemli kentsel dönüşüm ikonlarından Grand Rue de Pera'sında eğlenmek, o zamanlar bile tarihi olmuş yarımadasında ise öğrenmek isteyenlerin lüks sığınağı olmuştur.

Peki, tarihi yarımada da turizm olur da, Büyükkada'da turizm olmaz mı? Türklerin İstanbul'u fethinden itibaren 400 yıl boyunca bir balıkçı köyü olan Büyükkada, ani bir kentleşme ile 19. yüzyılın ikinci yarısında yerli ve yabancı birçok elitin uğrak noktası olmuş ve en az Pera kadar Batı tipi otelcilikte ilerlemiştir. Hal böyleyken Büyük Avrupa Otelleri'nin bu destinasyona da yatırım yapması kaçınılmaz olmuştur.

Profesyonel yatırımcı, adadaki turistik çekiciliğin destinasyona özgü mevsimselliği kıramayacağı bilinciyle hareket ederek, destinasyonun da önüne çıkacak nitelikte ve işlevde bir ürün oluşturması gerektiğini farketmiş ve özel bir konsept seçmiştir: Eşi görülmemiş bir yapı içerisinde Monte Carlo tipi Lüks bir Kumarhane Otel...

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucularından Alexandre Vallaury, mimarı olduğu Prinkipo Palace'ı sadece Osmanlı ahşap konut sanatının

dev bir örneği olarak tasarlamamıştı. Halen dünyanın en büyük monoblok ahşap yapılarından biri olarak gösterilen ve alabildiğine çamlık bir tepede konumlanarak doğal ve kentsel doku ile yapı ilişkisine artık rastlanması zor bir emsal teşkil eden bu yapı, dış cephesindeki görkemli sadeliğinin yanında karmaşık statü ve iç mekandaki detayları ile de yaşatılması gereken bir okul. Detaylar derken, oymalardan kakmalardan bahsetmiyorum. 100 metrelik geniş cephesinin ortalarında yer alan dikdörtgen pencerelerde kullanılan altın orandan ve bu noktada yapının görkemini unutturan, adadan daha nice yazılı ve görsel yapıtlar çıkmasına neden olacak manzarayı örnekliyorum. Ve bu manzaradan bizi men eden 110 yıllık bir geçmişten...

Prinkipo Palace, inşa edildiği 1898-1899 yıllarından günümüze zor bir ömür geçirdi. Yerel halkın onun varlığına karşı tutucu bir yaklaşımda bulunması ve rakip otellerin burada padişah karşıtı toplantılar yapılacağı şeklinde dedikodular yayması, şüpheci ve tedbirli kişiliğiyle ünlü Sultan II. Abdülhamit'in kumar bahanesini öne sürerek otelin açılmasını engellemesi için yeterliydi. Kumarhane olmadan yeterince kar edemeyeceğini düşünen Büyük Avrupa Otelleri Şirketi

oteli satılığa çıkardı. Önceleri hiçbir alıcı çıkmadı; ta ki Zarifi ailesi önderliğindeki Rum cemaati onu alana kadar...

Rumlar, binayı 1894 depreminde ağır zarar gören Yedikule'deki yetimhanelerinin ikamesinde kullandılar. Böylece lüks bir kumarhane oteli gibi son derece kapitalist bir işlev için inşa edilen yapı, yardıma muhtaç çocuklara kol kanat veren insani bir misyona sahip oldu. Ancak çocuklara bakarken, kendine bakamaz hale gelmesi, ciddi şekilde yıpranmasına ve 1964 yılında boşaltılmasına sebep oldu. O yıllarda Kıbrıs'ta meydana gelen olaylara paralel olarak cezalı konuma düşünce de, yıllar boyu tamir ve bakım göremedi. Sonuçta, yetimhane yetim kaldı. Siyasi ve hukuki kavgalar devam ederken, o önce kişiliğini, sonra çocuklarını ve çatısını yitirdi. Halk arasında ona "Al Palas" denmesine sebep olan kırmızı aşı boyası ise neredeyse tamamen silindi. O ise rengini zaten çoktan unutmuş bir şekilde yaşam mücadelesi vermekte ve bir yandan da, her şeye inat, bir asrı aşkın süredir açılışını beklemekte...

Doğa, Vordonisi'yi Marmara'ya gömdü. İnsanoğlu da, özünde ne kadar aciz olduğuna bakmaksızın, doğayla eş koşmaya çalışarak, Prinkipo

Palace'ı tarihe gömecek gibi görünüyor. Ya da o, önce insana sonra da doğaya karşı dik duruşunu koruyarak bir gün tekrar açılacak ve modern görünümlü otellere karşıt bir kültürel turizm ögesi olarak doğumunu durduran tutuculuğa ironik bir gönderme yapacak. Doğrusunu zaman bilir. Bizim için bol, onun için dar olan...

—Osman Cenk Demiroğlu

>Oryantalizm, Turizm

AKBİL

AKILLI USLU MÜZİKLİ CİCİ BİLET.

Küçücük bir aygıt bu. Gündelik işlerin olağan parçası. Asıl amacı bir yerden bir yere giderken sahibine kolaylık sağlamak. Çoğunlukla anahtarlıkların ucundan sallanıyor, bazı özel durumlarda ise bir kartın ucuna iliştilmiş biçimde cüzdanlarda yerini buluyor.

İstanbul'da yaklaşık 5 milyon "Akbilli" var. Hepsi sahip oldukları bu çelik zırhlı elektronik silindiri alıp Akbil satış noktalarında kuyruğa

giriyorlar. Gişedeki memura belli bir miktar para, diyelim 20 YTL uzatıp, Akbillerini “yirmi Liralık” dolduruyorlar. Ya da “AkbiL 24” dolun makineleri sayesinde bu iletişimden ve -amaç o ki- kuyruklardan kurtuluyorlar.

İstanbul’da çok sıradan bir işlem bu. Gündelik uzantınızın içi boşaldıkça tekrarlıyorsunuz. Yine de ay başında sıkı bir hesapla maaşınızın veya harçlığınızın tam da yetecek kadarını Akbile yatırmak en makbulü. Ay sonunda beş parasız ama bol kontrollü, ya da hem parasız hem kontörsüz kalmak can sıkıcı olacaktır. İşte bu yüzden, evleri ile işyerleri arasında upuzun mesafeler olan İstanbul’un en zorunlu gezginleri, bir ödeyip iki kazandıran aylık abonman seçeneğini tercih ediyorlar.

Böylesi bir hesap kitap için motivasyon yüksek: Akbilli günlük koşuşturmacasında vapura, otobüse, teleferiğe, trene, metroya, deniz otobüsüne, tünele, motora, tramvaya, fünikülere ucu ucuna yetişmişken bilet veya jeton almak derdinden muaftır, vakit kaybetmez; Akbilli sistemin işlemesine katkısından ötürü her bindiği toplu taşıma aracında indirimle ödüllendirilir, %8 daha ucuza seyahat eder; demin bindiği Akbilli toplu taşıma aracından inip yenisine binerken

daha da büyük bir ödülü hakedendir, bir aktarma ile toplam karını %21 artırır; ayrıca söz konusu Akbilli, çikolata, meşrubat, tuzlu yemiş krizine girerse, belediyenin Akbille çalışan yiyecek-İcecek otomatı hizmetinden de faydalanabilir.

Kendisi bu gündelik devinimlerinin neticesinden anında haberdar edilir. Bunun için hali-hazırda birbirine paralel işleyen iki sistem var. Birincisi, her geçişte makinedeki küçük ekranda yazılı olarak beliren, Akbilden düşülen ve Akbilde kalan kontör miktarları bilgisidir. Bu bilgi, kısacık geçiş süresince gözü ekranda olan Akbil sahibine özeldir. Diğeri ise gişe civarındaki herkesin sahiple dolaylı bir ilişkiye girmesine imkan veren, çığırtaan melodilerdir.

Sabahın erken saatinde vapur iskelesinde duyulan la-mi sesi, iki olasılığa işaret eder: Sahip ya civarda oturmaktadır ve günün ilk toplu taşıma aracına biniyordur, ya da iskeleye ulaşmak için hala sisteme dahil olmayan dolmuş veya minibüs ile seyahat etmiştir. Yok eğer duyulan ses si-ladiyez-si-dodiyez ise ve anahtarlık tipi Akbilden kaynaklandıysa, sahibin bundan en fazla 90 dakika önce başka bir toplu taşıma aracında yolculuğuna başladığı, şimdiyse günün ilk ak-

tarmasını yaptığı kesindir. Ancak aynı ses kart tipi Akbilden yükseliyorsa, bu tiplerde indirimli melodi sabit olduğundan sahibin kaçınıcı yolculuğunda olduğunu tahmin etmek imkansızdır. Gişelerin birinden si-mi-ladiyez-si-mi-ladiyez-si-mi-ladiyez melodisi yükseldiği durumdaysa, sahibin içinden bir küfür savurduğunu hayal etmek işten bile değildir. Çünkü Akbili bitmiştir. Muhtemeldir ki jeton kuyruğu uzun, Akbil satış noktası uzak, Akbil 24 bozuk, vapur ise demir almaktadır. Yazık, bu olay otobüste başına gelseydi, şoförün üşengeç veya dalgın yolcular için sağladığı nakit para karşılığı Akbilini kullandırma hizmetinden yararlanabilirdi.

Bu kısacık, tekdüze melodiler, İstanbul'da her şehiriçi seyahatinin başlangıcında, yolcular tarafından elbirliği ile icra edilen yeni ve hareketli bestelere dönüşürler. Hatta Akbilli için temelde ürkütücü olan sessizliktir. Eğer gişe önünde dikilerek sırayı tıkayan, panik içinde haşır huşur çantasını karıştıran birini görürseniz anlarsınız. Endişesi yersiz değildir, Akbilin kendisi her neredeyse içinde ya da ucunda entegre olduğu elzem ve özel başka şeyler de oradadır çünkü.

—Meriç Öner

ALİŞVERİŞ MERKEZİ (I)

YENİ DOĞAN BİR DAVRANIŞ KALIBI, BİR VAROLUŞ BİÇİMİ. [ED.]

Alışveriş merkezleri, “shopping centre”lar, onların vaatleri; bunların bir kısmı reklamcılığın genel vaatleri, onların “Sen de alabilirsin”, “Sen de yapabilirsin”, “Sen de olabilirsin”leridir. Oralarda önemli olan bu tanıdık söylemin kendisi değil, kurulan bu cümlelerin oraya gelenler için kurulan sahnede gezinenler üzerindeki yatıştırıcı etkisidir. Bu cümleler, burada, bu sahnede gezinenler için, “Yürü bu koridorlarda, bir şey alman gerekmiyor, gevşe, kendini iyi hisset” demektir. Aynı zamanda “Buraya gelen herkes eşittir, en azından aksi ispat edilinceye kadar” da.

Alışveriş merkezi “ütopik” bir proje olarak bizi birleştirir mi? Haftasonları önlerinde bir tek içeceklerle masaları saatler boyunca ele geçirip etrafı süzen varoş gençlerini, zengin semtlerin çocuklarını, küçük çocuklarıyla birlikte hem dolaşım hem sıkılan genç evlileri, özel dükkan kafelerinde bıkkın, lakayt yüz ifadeleriyle dünyanın en önemli şeyini konuşuyormuş gibi yapan solaryum güzellilerini, araba anahtarlarını şakırdatan saçları jöleli genç erkekleri, koridorlardaki metal banklara

oturmuş her an ikaz edilmeyi bekleyerek sigara içen tedirgin tipleri, hatta tüketime karşı belli bir ironi kazanmış olduğunu tahmin edebileceğiniz şu havalı çifti bir araya getiren, daha önemlisi birarada tutan ne? Alışveriş yapan herkesin katılabileceği öne sürülen araba çekilişi mi? Herkesin elinde iyi kötü biriken naylon torbalar mı? Hem hepsi hem hiçbiri. Orada gezinenleri, onları dışarıda ne kadar farklı hayatlar beklerse beklesin, o an saran saçma, teatral bir aidiyet duygusu var. “Buradayız, iyiyiz, sakiniz, hep birlikte koridorlarda yürüyoruz.” Bu aitlik duygusu hem yalancı hem sahici ve alışveriş merkezi alışveriş merkezliğini böyle ifa ediyor. Bir birliktelik vaadi.

—Fatih Özgüven

ALIŞVERİŞ MERKEZİ (II)

KAPİTALİST ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN MİMARLIKLA İFADESİ. [ED.]

Çağımızın tüketim katedralleri olarak adlandırılan alışveriş merkezleri gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Artık kent hayatının sokak değil alışveriş merkezleri merkezli geliştiği

söylenbilir. Ağ benzeri bir yapılanma ile kent örüntüsünün içine yayılan alışveriş merkezleri oluşturdukları çekim gücü ile kent yaşamını, kamusal hayatı, o kente ait deneyimleri ve kentin ağırlık noktalarını yeni baştan tarif ederler. Bu anlamda kentin yerine ikame etme; kent içinde kent olma iddiasıdır bu. İçlerindeki yapay “park” ve çocuk “oyun alanları”, restoran “meydanı”, çiçekçiler “sokağı” gibi kente gönderme yapan isimler, alışveriş merkezlerinin bu iddialarının en canlı kanıtıdır. Yarattıkları çekim gücü ile kenti içlerine çekerler ama giriş kapısındaki güvenlik kontrolü ve klimatize ortam benzeri mekanizmalar aynı zamanda bir filtre görevi görür. Bu filtre, sokaktaki olayı, tesadüfleri, gerçek deneyimi dışarıda bırakır; onun yerine önceden kurgulanmış gösterileri ve mutlak kontrolü koyar. İçeride yaratılan hijyenik ve homojen ortam dışarısının, kentin, “kirli”, “tehlikeli”, “karmaşık” ve “anlaşılmaz” olduğu yanılımasını yaratır. Kısacası Baudelaire gibi 19. yüzyıl modernistlerini baştan çıkartan ve bir kenti kent yapan tüm kültürel zenginlik ve canlılık dışlanır. Bu anlamıyla kente karşı oldukları bile söylenebilir.

Eğer alışveriş merkezinin kökeni aranacak olunursa, Aristide Boucicaut’un 1852’de Paris’te

“Bon Marché” adında açtığı perakende satış mağazasını hatırlamak gerekecektir. Bon Marché ile piyasada dolaşıma çıkan ürünlerin tüketilme biçimleri ve bunlara ait mekansal düzenlemeler, geleneksel ilişkilerden (takas, sınırlı ihtiyaçların karşılanması gibi) ve biçimlerden (pazar yeri ya da üretim ile satışın aynı mekanda gerçekleşmesi gibi) ayrılmaya başlamıştır. İlk modern mağaza, parça başına düşük kar oranı ve geniş satış hacmi, sabit fiyat ve herkesin satın alma zorunluluğu olmadan mağazayı gezebilmesi ilkeleri ile geleneksel alışveriş biçimlerinden tümüyle ayrılır.

Çağdaş kapitalizmin örgütlenme biçimini, kapitalizmin erken dönemlerinden ayıran en önemli olgu, küreselleşen kapitalizmde vurgunun üretimden tüketime dönmesi, her türlü toplumsal ve ekonomik ilişkinin tüketim merkezli bir söylem üzerine kurulmasıdır. Özellikle 1960’larla beraber toplumbilimlerde, tüketim kavramını ve tüketime dayalı toplumsal yapılanmayı temel alan bir söylemin gelişmesi tesadüf değildir. Toplumsal yapının tüketim ilişkileri temelinde kurulması, toplumsal yapılanmanın fiziki çevresinin de bu tür ilişkilere imkan tanıyacak, bu ilişkileri kolaylaştıracak biçimde oluşmasını gerektirir. Bugün sadece alışveriş

merkezleri değil, gündelik yaşamın tüm mekansal görünümüleri tüketim ilişkileri çerçevesinde yeniden yapılanmaktadır.

Alışveriş merkezleri mağazaların bir araya toplandığı basit birer mekansal örgütlenme olmanın ötesinde, tüketimi manipüle eden tüketim araçlarıdır. Fabrikanın üretimi örgütleyen ve denetleyen bir araç olmasına paralel, çağdaş alışveriş merkezleri ve hipermarketler gibi tüketim mekanları da tüketimi örgütleyen ve denetleyen araçlardır. Fabrika, üretimi mekan-zaman çerçevesinde yeniden organize eden bir araçtır. Çalışmanın ritmi, emeğin nasıl ve hangi koşullar altında kullanılacağı, fabrikanın mekansal örgütlenmesi tarafından belirlenir. Daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında fabrika, ortalıkta dolaşan ve kendi gündelik hayatı içinde görev-öncelikli olan emeğin, zaman-öncelikli olarak belirli gün ve saatlerde, belirli bir mekanda yoğunlaşması ve zapturapt altına alınmasının aracıdır. Fabrikanın üretim alanında yaptığını, alışveriş merkezi tüketim alanında yapar. Devir süresini sürekli kısaltmak zorunda olan sermaye, üretimi fabrika temelinde örgütlediği gibi, tüketimi de tüketim araçlarının kendine özgü mekansal biçimlenmesi çerçevesinde örgütlemektedir.

Üretimin tüketim tarafından sürekli olarak uyarılma zorunluluğu, kapitalizmin fabrikada yaptığının, yani üretimi artırmak için mekanı ve zamanı örgütlemesinin, tüketim alanında tekrarlanmasını gerektirir. Kapitalizmin üretimi arttırmak amacıyla üretim araçlarını ve tekniklerini geliştirme yönündeki zorunluluğu, aynı zamanda tüketimi artırmak için yeni tüketim araçları ve teknikleri geliştirmesini zorunlu hale getirmektedir. Yeni pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi, reklam sektörünün genişlemesi, modanın tüketimi artırıcı bir sosyo-kültürel fenomen haline gelmesi, gelişen bilişim teknolojisine paralel olarak internetin yeni bir tüketim aracı olarak kullanılması ve alışveriş merkezlerinin tüketim araçları olarak yeniden örgütlenmesi bu sürecin parçalarıdır. Bu nedenle özellikle 60'larla beraber önem kazanan ve nitelik değiştiren alışveriş mekanları, her türlü kültürel, ikonografik ve toplumsal anlamının yanında, kapitalizmin tüketimi artırmak amacıyla örgütlediği mekan-zaman düzenlemeleri olarak karşımıza çıkarlar.

Ancak, fabrika ile alışveriş merkezleri arasındaki temel fark, fabrikanın olduğu şeyin gizlenmesine ihtiyaç yokken, tüketim araçlarının sadece tüketimi organize etmek için var olduklarının, giz-

li bir montaj hattına sahip olduklarının, insanların bu mekanizma içinde “tüketici proleter” kalabalığına dönüştüklerinin gizlenmesi gerekliliğidir. Kişisel beğenilerin ötesinde içerideki ihtişamın, pahalı ve zengin malzeme çeşitliliğinin, çekici eğlence ve yemek yeme imkanlarının, hijyenik görüntünün, bol miktardaki ışığın ve şeffaf cam vitrinlerin arkasında gizlenen şey, bir tüketim fabrikasının içinde olmaktadır.

İstanbul, ABD’de Minnesota’daki “Mall of America”dan sonra dünyanın en büyük ikinci alışveriş merkezine sahiptir. Yakın zamanda, “Avrupa’yı İstanbul’a getirdik ama pasaportsuz girilecek” sözleriyle açılan Cevahir Alışveriş Merkezi gelişmişliğin bir sembolü, İstanbullunun hayatına katılan yepyeni ve önemli bir değer olarak sunuldu. Yapı ile ilgili tanımlamalarda ne kadar büyük olduğu, aynı anda kaç insanın içinde bulunabileceği, yılda ne kadar insanın ziyaret edebileceği, kaç mağaza, sinema, eğlence merkezi, fast-food lokantası, yürüyen merdiven, asansör, kolon olduğu, hatta kaç kilometre korkuluk kullanıldığı bile anlatıldı. Sanki kent içinde kent. Herşeyi orada bulmak, dışarı çıkmadan bütün gün orada yaşamak mümkün. Tam da bu nedenle Cevahir Alışveriş Merkezi, benzerleri gibi içinde

bulunduğu bağlamı dışlar; etrafına aldırmadan iri kütlesi ile kentin ortasında öylecesine durur. Kenti gerçekten yaşanan bir kent yapan örüntünün sosyal ağına ihtiyacı yoktur. Yeter ki insanlar bir kere içeri girsinler ve büyüleyici görüntülerle gizlenmiş, baştan çıkarıcı tüketim şebekesine dahil olsunlar.

İstanbul'a yayılmış tüm alışveriş merkezleri -ki bunlara büyük bir metropolün gevşek yapısını birbirine bağlayan otoyol ağının kesişim noktalarındaki hipermarket zincirlerini de eklemek gerekli- büyük bir dönüşüme işaret ediyorlar. Kent, sermayenin dolaşımını hızlandırmak, tüketimin sürekliliğini sağlamak ve artırmak amacıyla yeni baştan örgütleniyor, kendisi bir tüketim aracına dönüşüyor. Buradaki temel kriter hareket: İnsanların, malların ve bilginin hareketi. Bu söylenen aslında yeni de değil, hatta oldukça eski. “Bon Marche”yi olanaklı kılan şey, o zamana kadar kent içinde bile sadece kendi bölgelerinde yaşayan kitlelerin kentin her yerine ulaşabilmelerini sağlayacak bir ulaşım ağının olanaklı hale gelmesi, yani Paris’in o ünlü bulvarlarının açılması değil miydi?

İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin gelecek yılki bütçesinin %60’ından fazlasını ulaşıma ayır-

mış olması tesadüf değil. İstanbul gibi metropolleşmiş bir kentin sorunlarının sosyal ve fiziksel bir örüntünün bütünlüğü dahilinde ele alınması yerine ulaşımın “en” öncelikli olması, kenti otomobilin hızına ve algısına terk etmek demektir. Bu hareketin düğümlendiği alanlarsa karşımıza alışveriş merkezleri olarak çıkmaktadır. Belediye tarafından “İstanbul Trafiğine 116 çözüm” olarak sunulan bir dizi yeni yol, kavşak, köprü, bağlantı yolu ve raylı sistem, kentin hareketini hızlandıracak, dolaşımı rahatlatacaktır. Ama modern dünyada her şey ikirciklidir. Her yapılan sadece kendisi değildir. Örneğin Taksim-Levent arasındaki metro hattı bir yandan trafiği rahatlatan bir ulaşım sistemi iken, aynı zamanda metro sistemi üzerinde doğrudan bağlantısı olan Cevahir, Metrocity ve Kanyon alışveriş merkezlerinin giriş kapılarını kentin diğer bölümlerine uzatan bir araçtır.

Modern dünyada hiçbir şey sadece görüldüğü ve kastedildiği gibi olamıyor.

—Hakkı Yırtıcı

ANA CADDE

BİR ARA DÖNEM STRÜKTÜRÜ.

Ana cadde kavram olarak sınıflandırma kriterleri bilinen bir ulaşım ağı hiyerarşisine dayanır. Kendini besleyen dalları, başı ve sonu vardır; ya da kimi küçük kentlerde olduğu gibi şehrin bir tek ana caddesi bulunur. İstanbul'da bunların ne ilki, ne de ikincisi geçerlidir. Bu kentin farklı büyüklükteki birçok sokak, cadde, adı bulvar olan yollar ve bir bölümü kent içi ulaşım için de kullanılan otoyollarının hiyerarşisi, eklemlenmeleri ve düzeni, bir ana cadde kategorisi belirlemek için yeterince kapsamlı ve etkin olmadığından, tanım yapmak zordur.

Modern kent öncesinin, Osmanlı kentinin kimi önemli "cadde"leri, eski Roma ve Bizans dönemi izlerini sürdürür, ama Divanyolu ya da İstiklal Caddesi gibi az sayıda örnek dışında bunlar kullanım ve toplumsal bellek açısından kabul görmüş bir öneme sahip değildir. Denize inen eski dar sokaklar, bugün suya kavuşmadan yeni sahil yolu ve dolgu alanlarıyla kesilir, ancak bu yeni arterler de genellikle ana cadde kimliğine sahip olmayan transit ulaşım yollarıdır. Sahil yolları da, kuzeye, yeni iş ve konut alanlarına yönelen yeni akslar da, ana caddenin

batılı örneklerdeki Klasik ve Barok dönem planlamalarına, rasyonel kent modellerine bağlı kimliğine uygun mekanlar değildir. Kentte bu anlamda ana caddeler yaratmayı hedefleyen kimi tasarım ve uygulamalar, Cihangir Caddesi örneğinde olduğu gibi bazen uzunluğu birkaç yüz metreyi aşmayan yarım kalmış bir projeye, bazen ise Menderes ve Dalan operasyonlarında olduğu gibi yirmi ya da elli yıldır hala mekanlaşmamış ve mimariye kavuşmamış kent yarıklarıyla sınırlı kalmıştır.

Kent literatürüne 19. ve 20. yüzyıl modernleşme çabalarının ve onun kavram ve ideoloji repertuarının bir çocuğu olarak giren ana caddenin, asli tanımına uygun belirli bir tarihsel süreklilik ve kullanım yoğunluğuna sahip az sayıda örneği vardır İstanbul'da: Divanyolu, İstiklal Caddesi ve Bağdat Caddesi, türün bu özgün kimliğini taşıyan mekanları olarak göze çarpar.

—Atilla Yücel

ANARŞİ (I)

SİYASAL VE KÜLTÜREL ANLAMDA HER TÜRLÜ FARKLILAŞMA VE SÜRÜDEN AYRILMA TALEBİNİ MAHKUM

ETMEK İÇİN KULLANILAN BİR TERİM. TALEP, HENÜZ DİLE GETİRİLMEMİŞ BİR POTANSİYELE İLİŞKİN OLDUĞUNDA BİLE KULLANIMI GÜNDEME GELEBİLİR. [ED.]

Anarşinin Türk belleğindeki karşılığı darbe öncesi koşullarını tanımlar. Biraz daha uzak bir noktadan, daha geniş bir tarih aralığına bakıldığında ise anarşinin temel yapının dışında neredeyse her türden aykırılığı tanımlamak için kullanıldığı görünür. İstanbul önemli anarşi mekanlarından olagelmıştır. 19. yüzyıl Osmanlısının neredeyse bütün ayrılıkçı grupları İstanbul'da örgütlenir; İstanbul'daki basım olanaklarını kullanarak kendi yayınlarını yaparlar. Ülkenin başkentinde varolabilen bu türden “tehlikeli” örgütlenmenin kentin metropoliten yapısı nedeniyle engellenmesi olanaklı değildir. Bu yüzden denebilir ki, İstanbul sürekli olarak anarşinin ve buna karşı bir tepki olarak beliren zenofobik fikirlerin üretildiği yerdir. Dolayısıyla İstanbul bir taraftan dizginlenmeye, düzen getirilmeye çalışılan, kamusal alanı belirli bir kesime kapatılan, daha sonra yeniden açılmaya çalışılan, diğer taraftan düzeni sürekli bozma eğilimindeki dinamiklere sahip bir mekanı tanımlar. Bu nedenle Türkiye’de anarşi, temsil ettiği siyasal yapı üzerinden neredeyse hiç anlamlandırılmaz. Sürekli terörle özdeşleştirilen kötücül bir anlamı içinde

barındırır. Değişime ve farklılığın üretilmesine karşı gayri ihtiyari geliştirilmiş korku bastırılmadığı, başka bir ifadeyle, değişimi kontrol etme talebi sorgulanmaya başlanmadığı sürece de bu anlamın dönüşeceğini varsaymak zor görünmektedir.

—Ersin Altın

ANARŞİ (II)

İSTANBUL’U İSTANBUL OLMAKTAN ÇIKARMA VE KIRSAL BİR DİNGİNLİĞE KAVUŞTURMA ARZUSUNUN KISA TARİFİ. [ED.]

İstanbul’da anarşi, tahmin edilebileceği üzere genellikle, İstanbul’da kargaşanın egemenliği anlamında kullanılmaktadır. Anarşi sözcüğü bilindiği gibi hükümdarın, yöneticinin yokluğu anlamına gelen Yunanca bir sözcüktür. Hükümdarın yokluğunu düzenin sonu olarak görenler için toplumun piramidal ve hiyerarşik yapısının yıkılması tek sözcükle özetlenebilir: Kargaşa. Otorite yanlısı (veya bağımlısı) bu perspektif, otoritenin yokluğunu düzenin de sonu olarak görür. Öte yandan, hükümdarın aradan çekildiği, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan, dikey ilişkilerin yerini yatay

ilişkilerin aldığı, diğerlerini temsil eden otoritelerin tanınmadığı toplumların özlemini duyanlar aynı anarşi sözcüğünden pozitif bir anlam çıkarak “anarşizm” adlı siyasi düşünceyi ve hareketi oluşturmuşlardır. Bugün İstanbul sokaklarında da sık sık karşınıza çıkabilen daire içindeki “A” harfinden oluşan işaret, “Anarchy is Order” (Anarşi Düzendir) anlamındadır.

Toplumda bir kargaşa ile karşılaştıklarında bunu otoritenin yokluğuna bağlayanlar, otorite olmaksızın insanların kendi başlarına bir düzen kuramayacaklarına duydukları inancı belirtmiş olurlar. Buna göre bir toplumda merkezi otoritenin kaybolduğu an, o toplumun yıkım anıdır. Anarşistler bu görüşün tam tersini temsil etmez. Yani, merkezi otoritenin kaybolduğu anın o toplumun kurtulduğu an olduğunu söylemezler. Otorite yokluğunun her durumda anarşizan bir ideal duruma yol açacak yeter şart olduğunu öne sürmezler. Dolayısıyla da otoritenin kaybolduğu her durumun, kendiliğinden ütöpik bir geleceğe doğru atılmış bir adım olduğu varsayımı ile hareket etmezler. Tahakkümün olmadığı, karşılıklı yardımlaşma ilkesine göre örgütlenmiş başka bir düzenin kurulabilmesi için otoritelerin ilgasını gündeme getirenlerdir anarşistler.

İstanbul’da anarşi denince şu üç şeye bakmamız gerekir: İstanbul’da otorite yokluğunu bir toplum ideali ile birleştiren anarşistlerin varlığı, mevcut kargaşa görünümünü merkezi bir denetim yapısının yokluğuna bağlayanların kastettiği anlamıyla başsızlık, anarşi ve de aynı kargaşa görünümü altında insanların gündelik hayatlarını çeşitli tahakküm katmanlarının arasında sürdürürken kurdukları ilişkiler, işleyişler.

İstanbul anarşistlerin de bir parçası oldukları İstanbul “anarşisi” üzerine çok şey söylendi bugüne kadar. Doğrudur, İstanbul pek çok açıdan organize bir şehir değildir, organize bir topluluk görüntüsü de vermez sakinleri. Kurallar, yasalar işlemez, istisnalar hakimdir, yazılmamış kurallar ve meşhur orman kanunları hakimdir. Türölü alavere dalavereyle yürütölen işler, “uygar” bir toplumun beklentilerini karşılamaz; olayların akışı çoğu kez öngörülemezlik içerir bu yüzden. İstanbullu buna alışıktır, bu kriter bolluğunda yüzebilir, yolunu bulmasına yardım edecek işaretleri tanır.

Hani meşhur deyişimiz vardır, bir şey kitabına uygun yapılmadığında, “Burası Türkiye kardeşim!” uyarısı gelir. Yani burası bildiğin kitapta yazılı ka-

nunların egemen olduğu bir yer değildir, yazılı olmayan başka kuralların değişken egemenlikleri söz konusudur. İstanbul, Türkiye'nin değil ama bu başka kuralların başkentidir işte; “Burası Türkiye kardeşim”in başkenti İstanbul’dur.

Böylesi bir kargaşadan şikayet edilen çoğu durumda belirli bir modernleşememe serzenişi hakim ton olur. Dolayısıyla fiili bir kargaşayı bir de kavram kargaşası izler. Bu kavram kargaşasına Batılı aktörler de fırsat buldukça katılırlar. Örneğin İstanbul’da anarşi dediklerinde sokakta kontrolsüz dolaşan köfteci arabalarını kastederler bazen. Bu anlamda yaşamın çok daha fazla detayının denetlendiği Batılı bir şehirden farklı özgürlük alanları, orijinallikler ve kargaşa bulurlar İstanbul’da (ve gittikleri pek çok başka “canlı” şehirde aslında). Son on yılı düşünüyorum mesela, bizim eve konuk olan Batılı arkadaşları (Batı-Doğu gibi coğrafi görünümlü kavramların arkalarındaki politik angajmanları bu yazıda sorgulayamayacağım, hayır)... Bir Batılı sanatçı pencerelerden sarkıtılan sepetlerin fotoğraflarını çekmeye kendini adamıştı, bir diğeri steysin arabayla cuma günleri cami önüne gelip terlik satan araba-dükkan karşısında kendinden geç-

mişti. Bir diğer arkadaş elinde ses kayıt cihazıyla sokakların seslerini kaydetmiş ve daha sonra bu kayıtları ülkesinde bir radyo istasyonuna satmıştı. Böyle bir perspektifle bakıldığında, İstanbul systemsizliği yüzünden hayran olunası, sürekli kaydedilesi, capcanlı bir yerdir, sınırsız kargaşası içinde iyi-kötü, türlü beklenmedik seçenek sunar. Bir Batı şehrinde hayal edilemeyecek pek çok şey üretir böylece. İstanbul’daki bu “anarşi”yi fotoğraflarlar, incelerler veya severler. Aynı tespiti yapıp horgörüyle bakan yabancı gözün yanı sıra bu “anarşi”den utanç duyan bir yerli modernleşememe sıkıntısı da vardır içimizde.

Hayat rastlantılarla dolu. Bu satırları yazmaya ara verip, bulunduğum küçük İngiliz şehrinde biraz dolaşmaya çıktığımda, bir Kıbrıs Türkü ile karşılaştım (“Kıbrıs Türkü” ifadesinin garipliğini de şimdi yazarken farkediyorum). Yeni tanışmış olduğumuz için sohbet temel soruları içeriyor. Nereli olduğumu sordu, “İstanbul” diye cevapladım. İstanbul’a birkaç kez gelmiş. Birden şöyle deyiverdi: “Ama İstanbul’da yaşamak için fazla kargaşa var değil mi?” Güldüm, “Evet” dedim, “Hep böyle söyleriz”... “Fakat senin için iyi olmalı” dedi, yazar oluşuma atıfla, “Sürekli malzeme çıkıyordur!”

Hangi yazarımızdı siz söyleyin, İstanbul’da yaşayıp başka yerde yazmalı diyen. İstanbul’un kişinin yaşam enerjisini emen, onu çok zorlayan bir kargaşa rejimi vardır ya, bundan konu çıkar ama yazı çıkmaz diye düşünülür. Yazı ne de olsa oturmuş bir toplumun göstergesi sayılır. Hatta bazen bizim genel olarak sözlü evreden yazılı evreye geçemediğimiz analizlerini yüksek sesle yapanlar da olur biliyorsunuz.

İstanbul: Sürekli hikayeler kaynatan, sürekli hikayeler doğuran, ama sonra bu hikayeleri yazılırken boğan bir canavar...

2000’lerin başlarında, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olması ihtimalinin en diri olduğu günlerde, bu ihtimalin sürekli kokoreçin yasaklanması olasılığıyla birlikte anılışını hatırlıyor musunuz? Sanki kokoreç Türkiye kültürünün Batı tipi modernleştirmeye direnen “bağırsaklarını” temsil ediyordu. Hatta kokoreç yiyen “direnişlerin” altkültürlerini yansıtan bir pop şarkıda şarkıcı Mirkelam, “Kokoreç, sensiz olmaz, buluşalım inat o ellere” diye sesleniyordu. O günlerde Fındıkzade’de bir kokoreççiye konuyla ilgili görüşünü sorduğumda ondan aldığım cevap netti: “Yasaklayamazlar, çünkü çok güzel!”

İstanbul’u seven pek çok kişi için İstanbul’un güzelliği de böyledir. Ve bunun karşısında belirli bir modern Türkiye özlemi vardır ki onun gerçekleşmesi için İstanbul’un yasaklanması gerekir. Bütün “anarşi”siyle birlikte Taksim Meydanı’ndan sallandırılmalıdır. Bak gör bakalım bir daha kargaşa çıkartıyor mu...

—Süreyya Evren

ARABALI VAPUR

DENİZİN KOLLARIYLA PARÇALANMIŞ BU KENTİN SAYISIZ KÖPRÜNÜN VARLIĞINA KARŞIN ASLA VAZGEÇEMEDİĞİ BİR DENİZ TAŞITI. [ED.]

Aslında doğrusu “araba vapuru”dur. Halk arasında daha çok “arabalı vapur” olarak bilinir. Sadece yolcuları değil, yolcularla birlikte araçları da taşıyan bir vapur türüdür. Dünyada ilk “araba vapuru” İstanbul Boğazı için yapılmıştır. Hüseyin Haki Efendi ve arkadaşları İskender Efendi ve Sermimar Mehmed Usta, dünyanın ilk araba vapurunun tasarımını yaptılar. Bu tasarımın özelliği, vapurun iki ucunda da kıyıya indirilebilecek kapaklara sahip olması ve iki yöne de aynı

hızla gidebilmesiydi. Ana güverte araçlara, üst güverte de yolculara tahsis edilmişti. Dünyanın ilk araba vapurunun adı Suhulet'tir. Suhulet, Osmanlı döneminde deniz taşımacılığı yapan Şirket-i Hayriye (bak. *Şirket-i Hayriye*) tarafından Londra'da Maudslay Sons & Fields tersanesine sipariş verilerek üretilmiş ve ilk seferini Üsküdar ve Kabataş arasında yapmıştır. Padişah Sultan Abdülaziz, bu başarısından dolayı Hüseyin Haki Efendi'yi nişanlarla ödüllendirmiştir.

Araba vapuru, bugün iki kıtayı birleştiren köprülere rağmen, günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunun sebebi, deniz taşımacılığının, kara taşımacılığına göre avantajlarını sürdürmesidir. Araba vapuru, eğer sis ve fırtına gibi doğal engeller yoksa, kara taşımacılığına göre daha hızlı ve keyifli bir yolculuk sunar. İnsanlar araçlarından çıkıp araba vapurunun güvertesinden Boğaz manzarasını izleyerek çaylarını yudumlayarak yolculuk yapabilir. Araba vapuru, sadece Boğaz taşımacılığında kullanılmaz; Marmara Adası gibi, Marmara Denizi'ndeki bazı adalara da seferler yapar.

Araba vapurlarından Harem-Eminönü arasında sefer yapanlara binerseniz, günün çeşitli saatlerinde yolcuların yaş, cinsiyet gibi ayırıcı

demografik özellikler gösterdiğine tanık olabilirsiniz. Örneğin sabah ve akşam saatlerinde daha çok işe gidenler karşılar sizi. Üstelik bu yolcular, aynı saatlerde vapura bindikleri için birbirlerini tanır- lar. Ama günün diğer saatlerinde, yolcu profilinin çeşitlilik gösterdiği görülür. Çünkü, araba vapurunun vardığı yerlerden birisi Harem'de bulunan otobüs terminali, diğeri de İstanbul'un kozmopolit ve turistik yerlerinden biri olan Sirkeci'dir. Araba vapurlarından, Marmara Denizi'ndeki adalara sefer yapanlardan birisine binerseniz, yazın yerli ve yabancı turistlerle, kışın ise daha çok ada sakinleriyle karşılaşacaksınız. Özellikle yazın bu vapurlardan birisine bindiyseniz ve bir fırsatını bulup üst kaptan köşkünün bulunduğu yere çıkar- sanız, sizi ilginç bir sürpriz bekleyecektir. Rüzgarın denizin üzerinden iki kara arasında taşıdığı çeşitli böceklerin uçtuğuna, hatta uçarken size çarpıp yolculuklarına vapurda devam ettiklerine tanık olabilirsiniz. Yani, rüzgardan oluşmuş bir hava koridorunda başka canlılar da, sizin vapurla seyahat ettiğiniz gibi seyahat etmektedir.

Araba vapurları, diğer vapurlara göre denizle daha içli dışlıdır. Çünkü, insan değil de, daha çok araç taşımak için tasarlanmıştır. Bu yüzden, diğer vapurlara göre rüzgara ve deniz manzarasına

daha açıktır. Belki de bazılarımız, onu bu yüzden daha çok sever.

—Bülent Usta

>Şirket-i Hayriye

ARABESK

KIRSALDAN KENTE, ANCAK ÖZELİKLE İSTANBULA GÖÇ EDEN KALABALIKLARIN, BU KARŞILAŞMALARI SONUCU ORTAYA ÇIKAN TOPLUMSAL/KÜLTÜREL PRATİKLERE VERİLEN GENEL İSİM. MÜZİKTE YEME-İÇME BİÇİMLERİNE, GİYİMDEN TOPLU TAŞIMA BİÇİMLERİNE, MEKAN ORGANİZASYONUNDAN SİYASET BİÇİMLERİNE DEK HEMEN HEMEN HER TÜR KÜLTÜREL/TOPLUMSAL PRATIĞI ÖRTEN GENEL BİR SIFATA DÖNÜŞMEYE BAŞLADIĞINDAN BU YANA GİDEREK DAHA AZ KULLANILAN, ÇELİŞKİLİ VE KARMAŞIK BİR HİSSİYATI GENELLİKLE KÜÇÜMSEYİCİ BİR BİÇİMDE İFADE ETMEK ÜZERE KULLANILAN BİR KAVRAM.

Başlangıçta olur olmaz, önüne gelen herkesin müziğine ve bu pratiğin ortaya çıkardığı hissiyata verilen küçümseyici bir isimdi arabesk. Sözkonusu hissiyatın, bu olur olmaz güruhu, güruhun önüne gelen her yere inşa ettiği gecekondu (bak. *Gecekondu*) mahallelerinden kentin başka yerlerine taşımakta kullanılan minibüslerde (bak.

Minibüs) ortaya çıktığı rivayet edilir. Sonraları, mülk sahiplerinin direnişine karşın (çünkü, önceleri bu güruh polis sorduğunda kimlik göstere-miyordu!) hem minibüs hem de arabesk hissiyat norm haline geldi (şöyle de ifade edilebilir: Kimlik soran polisin de minibüse bindiği ve arabesk dinlediği ortaya çıktı). 1970'lerin sonu ve 1980'lerde bir tür eleştirel gündemi yoğun bir biçimde meşgul eden arabesk hissiyat normalleştikten sonradır ki, artık adı anılmaz oldu. Bir yandan, saf ve tutarlı bir kültürel bütünsellik olarak İstanbulluluk (bak. *İstanbullu*) ve kentlilik arzusunu çözen, olağan bir eklektisizm olarak arabesk hissiyatın normalleşmesi olumludur. Öte yandan, dokuz benzemezden oluşmasına karşın arabesk hissiyatın da, bu topraklardaki bütün kültürel arzu mekanizmaları gibi, kendi aynılık saplantısını içinde taşıdığını akılda tutmakta yarar var. Bu nedenle, arabesk hissiyatın hem tarihinin yazılmasına, hem de eleştirel okumasına her zamankinden daha fazla şimdi gereksinim olduğu söylenebilir.

—Bülent Tanju

>Gecekondu, İstanbullu, Minibüs

AYAKKABI BOYACISI

ÜZERİNDEKİ ORYANTALİST CİLA HIZLA DÖKÜLEN BİR
MARJİNAL MESLEK. [ED.]

Ayakkabı boyacıları, pek çok Doğu şehrinin olduğu gibi, İstanbul'un da sembolleri arasındaydı bir zamanlar. Özellikle kalabalık meydanlarda, üzerinde çeşitli işlemlerin bulunduğu altın renginde parıldayan boya sandıkları, ayakkabı fırçaları ve hoşsohbet tavırları, hatta geleneksel kıyafetleriyle, Osmanlı'dan günümüze günlük yaşamı renklendiren meslek erbaplarından biriydi. Ama ayakkabı üretimindeki çeşitlilik ve teknolojinin fabrika üretimiyle yarattığı bolluk, ayakkabı boyacılarının günümüzde işlevlerini yitirmelerine neden olmuştur. Eskiden ayakkabının uzun ömürlü olması istenir, bu yüzden ayakkabı sık sık bakımdan geçirilirdi. Lastik, spor vb. ayakkabıların kullanımındaki artış, bu mesleğin günümüzde kaybolmaya yüz tutmasına neden olmuştur. Yine de bazı yerlerde, özellikle iskele ve meydanlarda faaliyetlerini sürdürdükleri görülür.

Ayakkabı boyacıları, renkli insanlardır. Ellerindeki ayakkabı fırçasını, önlerindeki boya sandıklarına vurarak dikkatinizi çekecek bir ritim

tutturabilirler. Sizden sigara istemek gibi sohbet olanakları yaratarak ayakkabınızı boyatmanızı sağlayacak çeşitli taktikler de geliştirebilirler. Eğer ayakkabınızı boyatmak istemiyorsanız, bu tür taktiklere itibar etmemeniz gerekir.

Benim de yaşamımı sürdürdüğüm İstanbul'un eski mahallerinden (bak. *Mahalle*) birinde, ihtiyar bir ayakkabı boyacısı her gün düzenli olarak mahallenin girişine tezgahını açar. Canayakın ve yumuşak yüzlü ayakkabı boyacısı, sabahları işe gidenlerin ayakkabılarını boyamak için erkenden işinin başına geçer. Yoksul olan bu adama, mahalle sakinleri ihtiyaçları olmadığı halde ayakkabılarını boyatırlar. Bu adam, mahallenin girişinde bulunan kaldırım üzerindeki yerini ve civarını her zaman temiz tutar. Aynı zamanda mahallece sevilen, hatta isimleri herkes tarafından bilinen kedileri de onunla birlikte burada ikamet ederler. Ayakkabı boyacımız, bakkal ya da terzi gibi mahallenin esnafı arasında görülebilir. Onun mahalledeki varlığı, mahalleyi mahalle yapan özellikler arasındadır. Ama günümüzde onun ayakkabı boyacısı olarak varlığı tehlikeye girmiştir. İstanbul'daki emlak fiyatlarındaki artış, göç ve benzeri etkenler, mahallede yaşayanların özelliklerini değiştirmeye başlamış, eskiden daha güçlü olan mahalle da-

yanışması ve bilinci zayıflamış, kapitalizmin yarattığı yalnızlaşmış ve bencil bireyler, etraflarını umursamadıkları ya da diğer insanları birer tehlike olarak algılamaya başladıkları için, mahallemizin ayakkabı boyacısına ayakkabısını boyatan, hatırını soran ya da kedilerini seven insan sayısı maalesef azalmıştır. Yakın bir zamanda, mahallemizdeki terzi ve dikiş makinesi tamircisi gibi, ayakkabı boyacımızın da mahallemizin mazisinde yer alması muhtemeldir.

—Bülent Usta

>Mahalle

AYLAKLIK

ELİ CEBİNDE GEZMEK ZANNEDİLSE DE ÇOK DAHA FAZLASI.

Aylaklık, kendini anlamlandırmakla, başkaları tarafından adlandırılmanın çatıştığı yerde, özgülüğe, arayışa, yaşamın anlamına ve modern kentte diğerleriyle birlikte olmaya dair bir varoluş halidir. Modern olanın düzenini bozan, ilerlemek adına çalışmaya, herkes gibi olmaya karşı

çıkan denetimsizlik, entelektüel başıbozukluktur. Modernin gönüllü seyircileri, modern kent gezginleri aylaklar, yabancı olmanın serbestliğinde, modern akışa mesafe koymayı, dışarıdan bakmayı kimlik haline getirenlerdir.

Modern kentle aylakların ilişkisi, karşılıklı bir ilişkidir. Her ikisini de doğuran şartların ortaklığı bir yana, aylaklık modern kentin ayrılmaz bir parçası, kent de aylakların evi olarak adeta bir varoluş koşuludur. Modernlik deneyiminin dış simgeleri olan modern kentlerin kendinden türettiği aylaklar, sürekli bir hızın, geçiciliğin dünyasında yeni olanı kavramaya çalışan; değişen yaşam içinde, değişimi gözlemlemeyi kendine iş edinen, bıkıp usanmadan yeni çekicilik unsurlarının peşine düşen gezgin kentlilerdir. Aylaklar, modern olma durumunu, modern kent yaşamını deneyimlemeye ve anlamlandırmaya çalışan, özneliği değerli kılan yeni bakışın simgeleridir. Onlar, birer vitrine dönen modern kentlerin insan kalabalıkları içinde işi gücü olmadığından gezip tozanlar değil; rasyonelleşmenin şart koştuğu işbölümü ve uzmanlaşmayı reddederek, modern akışa “seyirci” kalanlar, işi gücü “gezip tozmak” olanlardır. Bu nedenle, gündelik hayatta, kapitalist düzenin bitmek bilmeyen isteklerini yerine

getirmek için oradan oraya savrulan, çalışmak ve tüketmekten ibaret bir akışa kapılan kalabalıklara mesafe koyan “seyirci” aylaklar, ayrıksı bir kimliğe sahip olanlardır. Onlar, insanların çalışarak sadece para değil boş zaman da kazandığı bir dünyada, ölümcül bir günah işleyen kahraman ruhlardır. Gündelik yaşamı, çalışma ve boş zaman olarak iki kutba ayıran çalışma merkezli düzenlemeleri bile bile ihlal edenlerdir.

19. yüzyılda yaratmakla tüketmenin çıkmasında, kalabalıkların dünyasında, modernliğin yeni kentlileri olarak varolan aylaklar, daha sonraki dönemlerde, özellikle edindikleri varoluşçu açılımlarla beraber, genel anlamda düzenin anlamsızlığını, farklı olmayı, herkesin tutunduğuna tutunmamayı, bağlanmamayı, uzlaşmamayı imlerler. Ve modern düzenin kendini gerçek kılmaya çalıştığı her toplumun ayrılmaz bir parçasına dönerler. Ve modern düzenin kendini gerçek kılmaya çalıştığı her toplumun ayrılmaz bir parçası olurlar.

Bu anlamda aylaklık, Osmanlı modernleşmesinin etkinleşmeye başladığı, kurumları ve toplumuyla imparatorluğun büyük bir değişim sürecine girdiği Tanzimat Dönemi'nden itibaren kendi deneyim alanını da var eder. Bu süreçte

aylaklığın yaşam alanı ise yine kent, özellikle de “modernleşen” başkent İstanbul'dur.

Modernleşme çabalarının yenilikçi rüzgarları İstanbul kent planlamasının da belirleyicisi olur. İstanbul'u değiştirmeyi öngören yeniden yapılandırma faaliyetlerine öncelikle Galata ve Pera gibi gayri Müslimlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde girilir. Altıncı Daire-i Belediye tarafından yürütülen bu faaliyetler sonucunda da Pera, kısa sürede kentin diğer bölgelerinden farklı bir görünüme ve modern dükkanları, tiyatroları, Avrupa tarzında çeşitli eğlence yerleriyle, bu görünümün kendinden türettiği “Avrupalı” olarak algılanan farklı yaşam biçimlerine kavuşur. Pera dışında ise Boğaz'ın iki yakasında, Adalar'da, Çamlıca ve Kadıköy'de modern kentin ilk kıpırtıları hissedilmeye başlanır. Yine bu süreçte kendini var eden yeni tüketim biçimlerinin etkisiyle, kamusal mekanlar, mütevazılığın yerini alan “gösterişçi tüketim” tarafından yeniden şekillendirilir. Bu doğrultuda, Taksim ve Tepebaşı parklarına ek olarak, Çamlıca Bahçesi, Boğaz köyleri ve Adalar da önemli toplanma ve “gösteriş” mekanları haline gelir.

Modernleşme adı altında yaşanan değişimlerin etkisiyle kent ve kent yaşamı farklı bir gö-

rünüm alır. Bu hızlı değişim süreci, uyarıların niteliğinde görülen farklılaşma ve sayısında gözlenen artışla birlikte yeni deneyim olanakları, kentsel davranış biçimleri ve yeni kentli tipleri yaratır. Bu tiplerden biri olan aylaklar da, yavaş yavaş belirmeye; modern kentlerin, modern kent yaşamının ayrılmaz parçası aylaklık hali, yavaş yavaş oluşum sürecine girmeye başlar. Geniş yolları, aydınlık sokakları, kalabalıkları çeken dükkanları, eğlence mekanları, pasaj ve parklarıyla yeni İstanbul, aylaklara ev sahipliği yapacak bir kente dönüşmeye; evin mahremiyetinden sokağa açılma, dolaşma, yürüme, seyretme, seyredilme, kalabalıkların kargaşasına karışma gibi olanaklarla modern aylaklığın deneyimlenebileceği bir mekan haline gelmeye başlar. Aynı şekilde, modernleşme çabalarının etkisiyle düşünce biçimlerinde meydana gelen değişiklikler ve ekonomi politikalarının etkisiyle çalışma ve boş zamanı düzenleme yönünde atılan adımlar, “aylaklık”ın anlam çerçevesini çizme, aylağı diğerlerinden ayıracak nitelikleri belirleme sürecinin de yolunu açmış olur.

Bu anlamda, modernleşen İstanbul’un yeni sakinleri aylaklar, kendilerini yeni deneyim olanaklarına gark eden, modernleşme pratiklerini

ilk elden deneyimleyen, modernleşmenin seyri- ne dalıp, kenti “yaşamayı” değerli kılan, kendini çalışma ve ilerleme pratiklerinden ayıran yeni kent gezginleri olarak görünür olmaya başlarlar. Modernleşmenin getirdiği değişimlerin şatafatı karşısında şaşkına dönen, modern olarak görünenin peşine düşen aylaklar, Pera sokaklarında fütursuzca dolanan; parklara ve bahçelere akan; seyretmeyi, yürümeyi kimlik haline getiren; lokantaları, kafeleri, eğlence mekanları, kaldırımıyla kenti kendi evleri bilen yeni İstanbullulardır. Ancak zaman geçtikçe, yeni olan ilginçliğini kaybetmeye, yeniliğinin arkasına sakladığı diğer yüzünü göstermeye başlar. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar, değişen dengeler, sertleşen kimlik politikaları, marjinleri tekrar tekrar çizilen toplumsal yaşam, kentle kurulan ilişkiyi de etkiler. Aylaklar, özellikle Cumhuriyet’in ilanının ardından, II. Meşrutiyet Dönemi’nden devralınan makbul vatandaşlık imgesinin ağırlığı altında ezilseler de, modern bir ulus-devlet, bu ulus-devlete de milli değerlerine sahip çıkan ama aynı zamanda modern bir toplum yaratma çabalarının özünü oluşturduğu sert bir kimlik inşa sürecine rağmen kendilerini var etmeye devam ederler. Ve İstanbul’dan kesinlikle vazgeçmezler. Zaten bu dönemde İstanbul, Cumhuriyet’in kent tasarı-

mını ve bu tasarıma içkin düşünölen gündelik yaşam tarzını yansıması açısından bir projeye dönüştürölen “Başkent Ankara”nın “kötü-ötekisi”, “yozlaşmaya” açık bir aylaklık mekanıdır.

İstanbul ancak 1930’lardan sonra, eski hareketliliğine yeniden kavuşma şansına sahip olur. Yine de 1920’lerden sonra kamusal alanda fark edilmeye başlanan bohemlik eğilimleri unutulmalıdır. Özellikle Fikret Adil ve çevresi tarafından görünür kılınan bu eğilimler, aylaklığı bir yaşam biçimine dönüştürme arzusu olarak dışa vurulur. Ancak asıl kırılma 1950’lerden sonra gözlemlenir.

Modernleşme süreci bağlamında bir dönüm noktasına karşılık gelen 1950’lerde, II. Dünya Savaşı sonrasında kendi dinamiklerinin, dışarıdan gelen çeşitli yardımların da etkisiyle, ölkede daha önce hiç deneyimlemediği bir hareketlilik içine girer. Sanayinin gelişmesi ve göçlerle birlikte yenilenen İstanbul, artan nüfusun, ölkeden bir piyasa toplumuna dönüşme sürecinin ve artan Amerikan etkisinin de belirleyiciliğiyle yeni yaşam biçimleri edinir. Yine bu dönemde, gecekondulaşmanın yavaş yavaş oluşum sürecine girmesi de şehrin çehresini değiştirmeye başlar. Tüm bu değişimlerin gönüllü gözlemcileri aylaklar ise Beyoğlu’nda

devam eden gece hayatının, sinema matinelelerinin, entelektöel sohbetlere ev sahipliği yapan pastane ve lokantaların, sayfiyelerde geçirilen sıcak günlerin, Ada toplantılarının, vapur yolculuklarının, uzun yürüyüşlerin ardından Boğaz’da yenen yemeklerin asli karakterleri olmaya devam ederler.

Ancak artık aylaklık, özellikle makbul vatandaş vurgusunun sertliğini yitirmesi, yeni neslin modernleşmeyle kurulan ilişkiyi içselleştirmesi ve modernleştirme biçiminde görölen değişimler açısından, yukarıdan aşağıya modernleşme anlayışının daha popölist bir nitelik kazanması sonucunda tepeden inme, homojenleştirici kültür politikalarının etkisini yitirmeye başlamasıyla birlikte yeni bir anlam çerçevesine oturtulur. Aylaklık, tek sesli politikaların tek elden değerlendirdiği bir varoluş hali olmaktan çıkar, farklı görüşlerin farklı yorumlarla değerlendirdiği çok yönlü bir nitelik kazanır. Aynı şekilde, liberal ekonomi politikalarının çalışma bağlamında yarattığı istikrar, kapitalistleşme süreci içinde aylaklığa ayrıksı bir görünüm verir. Bu doğrultuda, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında düşünce akımlarını paylaşma açısından, Cumhuriyet’in ilk on beş yılının makbul vatandaş sorumluluğu ile değil

de modern bireyler olarak hareket eden kentli entelektüeller, aylaklığın deneyimlenme biçimini de değiştirmeye başlarlar. Aylaklığın bu yeni biçimine içkin olansa, varoluşçu tınılar taşıyan hafif karamsar tavidir.

Bu tavırla birlikte aylaklık, değişen kent içinde modernlik hallerini deneyimlemeyi, kentin içinde başıboş gezinmeyi öne çıkarmanın yanı sıra toplumun dayattığı değerlerle uyuşmamayı, yabancılaşmayı, boğuntuyu, bağırsızlığı, ayrıksılığı da imleyen bir varoluş halini ifade etmeye başlar.

Ancak aylaklığın asıl ayrıksılığı 1980 sonrasında belirginleşir. Kemikleşmiş kapitalizmin gündelik yaşamı çepeçevre saran ağlarına takılmadan, entelektüel bir arayışı sırtlanarak kendini sokaklara vurmak, artık imkansız bir düş ya da kendi pazarı olan bir yanılısamadır. Beyoğlu, her ne kadar alt kültürlerle ev sahipliği yapmaya devam etse de, yavaş yavaş bir alışveriş merkezine dönerken, aylaklık yanılısaması özellikle Cihangir, Galata benzeri semtlerde kendi yaşam kurgusunu dayatan bir hal alır. Bu yanılısamalarla yetinmeyenler ise İstanbul'u terk ederek, kendi kurgularını Bodrum gibi sahil "kasabalarına" taşır. Beyoğlu'nun yanı sıra Boğaz da bu süreçte kendini dönüştürerek,

nostaljik kahvaltı mekanlarıyla, yol kenarına sıralanmış arabaların arasında, hafta sonları alınacak bir nefes anlamına gelmeye başlar. Yine de İstanbul, kendi kent gezginlerini sokaklara çağır-maya devam eder. Çünkü değişse de her zaman başka bir seyirliktir modern kent. Eğer aylaklar bir modern hayatın renklerine kapılıp dehşetini, boğuntusunu yaşayarak; bir farklı, öteki olmanın zevkini çıkarıp bir yabancı kalmanın sıkıntısını duyarak varolmaya devam ediyorlarsa, bu çağrı hiç de beyhude değildir.

—Deniz Aktan Küçük

AZINLIK (I)

BİR GRUBUN, ÜZERİNDE BULUNULAN NOKTAYA GÖRE DEĞİŞEN SAYISAL ÇOĞUNLUĞUNA GÖNDERME YAPAN SİYASAL ETİKET.

Post-siyaseten doğrucu dönemin ürettiği yeni bir bakışa veya yanılısamaya göre azınlık olmak, çoğunluk olmaktan neredeyse daha avantajlıdır. Zaten, temel haklarından mahrum kalmış, toplumsal izolasyon ile yüz yüze gelmiş bu gruplardan birine mensup olmak, geçmişte yaşanan

acıları tek başına temsil eder duruma gelmiş azınlık grubundan bir bireye sürekli bir gönül alma haliyle yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bütün bunlara karşın hangi grupların azınlık olduğu sorusunun yanıtının zorluğu, sorunun olduğundan daha çetrefil olduğunu ispatlar gibidir.

Azınlık kavramı bugün, her ne kadar yeni siyaseten doğrucu söylemlere karşılık verse de, halen ötekini “çoğunluk” adı verilen “daha eşit” gruptan ayırıştırmak için üretilmiş kurgulama biçimi. Hakim olmanın popülasyonun çokluğu ya da azlığıyla da bir ilgisi yok. Asimilasyon teorisinin egemen pozisyonu halen önemli bir siyasi gerçeklik olarak gündemde. Asimile olmak daha eşit olmanın hala ön şartı. Buna karşın “dışarıdan birini” sonsuz bir hoşgörüyü kendinden biri kılmaya çalışan bir ev sahibi de yok. Kuramsal bir misafirperverlikten bahsedebiliyoruz sadece. Azınlık teriminin doğası gereği istenmeyeni temsil etmesi gerekirken, ona şefkatle yaklaşacağını söyleyen ev sahipleri ve “evcilleştirilmiş” azınlıklar var artık. Ev sahibinin duygularının değiştiğini iddia etmek ise zor görünüyor. Ev sahibi, ancak kendini güvende bulduğu noktadan baktığında azınlıktan bahsedebiliyor. Azınlığın evcilleştirilmesi de ev sahibinin retorik gücüyle

bağlantılı. Bu nedenle de tehlikeli olan, bugün artık ötekileştirilen “tehlikeli” azınlığın varolmamasıdır. Azınlık grubuna mensup birey de azınlık olmak için maruz kaldığı hakim siyasal rüzgarın dışına çıkamaz. İstanbul bu genel fotoğrafın tam da içinde konumlanıyor; Türkiye’de eksik olan ise retorik. Azınlık, modern bir panikle ulusal kimlik inşa etme eğilimine girilen noktadan itibaren, yaratılan kültür atmosferinin dışında bırakılarak yeniden kurgulandı. Şaşırtıcı olan bu kurgunun ikna ediciliğinin derecesidir. İkna olmayanlar zaten gitmişler, kalanlar da ikna olmuş görünmüşlerdir. Buna karşın İstanbul’da azınlık olmanın beraberinde getirdiği toplumsal paket, sistemin kendini tümüyle güvende hissettiği bir pozisyon tanımlar. Bu nedenle ev sahibi, duyguları konusunda kendini yalan söyleme zorunluluğunda bile hissetmez. İkna olmayı tehlikeli kılan da budur. Kimse konuşmaz örneğin, asıl azınlığı tanımlayanlar konuşmayı her şeye rağmen tercih edenlerdir. Bu sayı da maalesef 10-15 değil, bir ya da ikidir ve yine maalesef yaşamalarına bile izin verilmez.

—Ersin Altın

AZINLIK (II)

İSTANBUL'DA KİMİN AZINLIK SAYILACAĞI KADAR TARTIŞMALI PEK AZ SORUN VARDIR. GAYRİMÜSLİMLERİN AZINLIK OLMASI ÜZERİNDE "UZLAŞILMIŞ" TIR. AMA ALEVİLER, KÜRTLER GİBİ GRUPLAR DEĞİŞEN SİYASAL POZİSYONLARA GÖRE AZINLIK SAYILIR YA DA SAYILMAZLAR; KENDİLERİNİ AZINLIK SAYAR YA DA SAYMAZLAR. VEYA ŞU DURUMDA SAYAR, BU DURUMDA SAYMAZLAR. [ED.]

Azınlık olmak ya da azınlık mensubu olarak görülmek İstanbul'da pek makbul sayılmaz. Eşcinsel, Kürt, Ermeni ya da Afrikalı farketmez; İstanbul farklılıkları kolayca içinde barındıran bir şehir değil, tarihte de pek olmamıştır (bak. *Etnisite*). Buna rağmen Avrupa metropollerinde arasında belki de en karmaşık, karışık ve çoğul şehirdir İstanbul. Öyleyse İstanbul'da azınlık olma halleri nelerdir? Farklı olan bu şehirde farklı olmak niye bu kadar zor bir zanaat?

Aslında azınlıklar muhtelif: Etnik grup, din, dil, cinsiyet temelli azınlıklar var. Ve de bütün bu grupların dinamikleri farklı. Bazıları Keldaniler gibi sayıca küçükler, bazıları, en başta da Kürtler, azınlık kavramını sorgulatacak kadar kalabalıklar. Sokaklarda en kolayca hissedilebilen azınlıklardan birisi Romanlar; en az farkedilenler eşcinsel

ve lezbiyenler. Bazıları Ermeniler gibi korkunç bir tarihi travmadan muzdaripler, bazıları ise Afrikalı göçmenler gibi günlük hayatlarında ırkçılıkla ve polis baskısıyla mücadele edip ekmek kavgasına devam etmek zorunda. Yine başkaları, Aleviler gibi dini kimliklerini Sünni Müslüman çoğunluğun koyduğu çerçevelere uygun bir şekilde yaşamaya çalışıyor. Bir de daha çok Avrupa ve Amerika'dan gelen ve de İstanbul'da çalışarak hayat sürenler var.

Bu gruplara mensup bireylerin bulunduğu yerler arasında Beyoğlu, İstiklal Caddesi, Taksim Meydanı ve Cihangir başta. Yoğunlaştırılmış şehir hayatının merkezi burası, öteki İstanbullara göre kafası, gönlü daha açık gibi. Kozmopolit bir şehir hayatının düşleri en iyi burda kurulur. İtalyan ve Fransız mahreçli 19. yüzyıl mimarisi, Rum, Ermeni, Yahudi ve Levantenlerden geride kalan hayatlar, kiliseler, sinagoglar (bak. *Sinagog*). Oysa, Kıbrıs meselesinde hükümetin elini güçlendirmek için ortaya salıverilen bir çapulcu güruhu tarafından Müslüman olmayan tüm azınlıkların dükkanlarının, iş yerlerinin ve ibadet yerlerinin yağmalandığı 6-7 Eylül olaylarının ya da kimilerine göre İstanbul'un kristal gecesinin anısı henüz taze.

Medeniyetler diyalogu söylemine uygun sayısız fotoğraf karesi var İstanbul'da. Minare ve çan kulesi bir arada, bazen bir Sinagog, geri planda bir martı. Oysa kiliselerin, sinagogların bu fotoğraflara yansımayan yaraları var. 500 yıllık hoşgörü söylemleri, eşitlik ve laiklik referansları bu yaraları görünmez kılmaya yarasa da onları sarmaya gönüllü değildir.

Sınırlamalar üzerine inşa edilmiş bir ortamda azınlık olmak bazı şeyleri yapamamak anlamına gelir. Kiliseye ek bina yapamamak, çan kulesini tamir edememek, kendi vakıflarına ait olan ama devlet tarafından el konulmuş malları geri alamamak, her an nasıl olmuşsa elde kalmış taşınmazları devlete kaptırmaya karşı koyamamak, okul kitaplarından silinmiş tarihlerini hatırlayamamak. Bu anlamda azınlık, nefes almak için gerekli olan mekandan ve anlamlı bir hayat sürmekten yoksun bırakılma halidir.

İstanbul, etnik ve dini zenginliğe Türkiye'nin birçok ilinden daha tahammüllü. Ancak kimin azınlık olduğuna karar veren tek bir merci varsa, o da Lozan endeksli düşünen ulus-devlettir. Bu devletin kurumlarına göre azınlık kavramı sadece gayri Müslimler için kullanılmalı. Bunların ara-

sında da sadece Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler azınlık haklarına sahipler. Azınlıklardan, farklıktan, ötekilikten haz etmeyen bir devlet tarafından tanınmış olmak, haktan çok kontrol ve sıkıntı getirir. Ulus-devletin tahayyül ettiği ve de yok olmasını derinden arzuladığı resmi azınlıkların nüfusu bugün yüz bin dolayında olsa da, toplam İstanbul nüfusunun yüzde birini dahi teşkil etmiyor.

Ancak ulus-devletinin kategorilerinden kurtulunca çok farklı bir tablo ortaya çıkıyor: Kürtler, Bulgaristan Türkleri, Süryaniler, Yahudi dönmeleri, anadilleri Zazaca olan Dersimliler, Lazlar, Hatay ve Urfalı Araplar, yurdun her köşesinden gelmiş ve büyük şehrin görece özgürlüğünde ayakta kalmaya çabalayan travestiler. İstanbul'un semaları ve vicdanı giderek yükselen bayrak direkleri ve cami minareleri tarafından delinse de, İstanbulluların çoğunluğu bugün bir azınlığa mensup. Ulus-devletin hayalinde sadece yok olmaya mahkum azınlıklar görünse de, devletin ötesinde çoğunluk-azınlık ikileminden daha gerçek, gergin ve zengin bir dünya var.

—Kerem Öktem

>Etnisite, Sinagog

BAĞDAT CADDESİ (I)

BAĞDAT CADDESİ, BİR CADDE OLMANIN ÖTESİNDE ZİHİNLERDE YER ETMİŞ BİR KAVRAMDIR, DEĞİŞİK ZAMANLARIN İSTİKLAL CADDESİ VE BİR ZAMANLARIN DİREKLERARASI GİBİ.

Kentsel ve coğrafi varlığı eski olmakla birlikte, doğuya doğru uzanan Bizans izi olarak bugünün İstanbuluna hiçbir şey söylemez, “Nikomedia Yolu” (İzmit yolu) adının da artık bir anlamı olmadığı gibi. O, doğuya, doğunun uzak kentlerine giden yoldur, Bağdat da gerçek Bağdat kenti değil, bir simge-isimdir: “Aşıka Bağdat sorulmaz...” şarkısındaki Bağdat gibi. Adının simgesel uzaklık çağrışımı, bir başka yolun, batıya uzanan Avrupa karayolunun kente bağlanan kesiminin 50’li, 60’lı yıllardaki adını anımsatır: Londra Asfaltı, Batı’nın en ucundaki kente giden yol. Bağdat Caddesi’nin de 40’lı, 50’li yıllardaki adı, semt sakinleri için kısaca “Asfalt” olmuştur.

Eski Bizans izi, Nikomedia Yolu, Osmanlı döneminde de menzil noktalarında, namazgahlarda duraklayan yolcuların, Gebze’den itibaren hanlarda konaklayan kervanların, doğuya sefere çıkan orduların ve Hac alaylarının güzergahı olmuş, ama modern çağda yerleşik bir alanın arteri olarak

gelişmesi, 19. yüzyıldan başlayarak demiryolu ve denizyolu ulaşımına paralel bir süreç göstermiştir. 1843 yılında kurulan Hazine-i Hassa şirketinin ve bunu izleyen işletmelerin buharlı gemilerinin, “yandan çarklılar”ın uğradığı iskeleler: Kalamış, Caddebostan, Suadiye, Bostancı, Maltepe, Kartal, Pendik ve buna paralel olarak üstündeki istasyonlar boyunca gelişen yerleşme, caddeye yeni bir işlev katmıştır. Demiryolu ve sahil, istasyonlar ve iskeleler arasında, her ikisine de paralel olarak doğuya uzanan caddenin önce bir kesiminin, daha sonra tümünün adı, 1918 yılından itibaren Bağdat Caddesi’dir. Gelişimin hızlandığı 1910’larda iki arabalık bir toprak yol, 1930’lardan sonra asfalt. Cadde 1940’larda genişletilir, 1950’lerin sonunda ikinci genişletme işlemi başlar. 1985 sonrasındaki sahil dolgusu ve sahil yolunun açılması, Bağdat Caddesi’nin 2000’li yılların başındaki ortamını ve görünümünü hazırlayan son gelişmedir.

Caddelerin varoluş nedeni ulaşımıdır. Bağdat Caddesi’nde ulaşım, yüzyıl başında atlı arabayla sağlanırdı. Atlı araba cadde üzerinde ve çevresindeki semtlerde varlığını 60’lı yıllara dek sürdürmüştür: Sahille, iskelelerle iç kesim arasında, istasyonlarla evler arasında, yazın evle plaj ve gazinolar, kışın evle okul ve pazaryerleri

arasında, bir zamanlar köşklele mesire yerleri arasında. 1930'larda ilk otobüs, 1935'te rayların döşenmesiyle tramvay, vapur ve trenin yanı sıra cadde üzerinde toplu taşıma katılır ve atlı araba daha çok bu üç ana taşıyıcı hatta dik yönde devinen bir kısa mesafe aracına dönüşür, yerini giderek motorlu araca bırakmak üzere... 80'li yıllarda Bostancı dışındaki ara iskelele kaldırılır, tren giderek hatboyu kuzeyindeki semtlere ve Bostancı'nın doğusuna hizmet veren bir ulaşım aracı olur. Sahil yolunun açılmasıyla birlikte tek yönlü bir arter haline gelen Bağdat Caddesi, artık yirmi dört saat boyunca akışkanlığa sahiptir.

Menzil noktaları, namazgahlar, çeşmeler geride kalmış, çoğunun izleri silinmiş, hafızaları da bazı adlar dışında yok olmuştur; bir zamanlar cadeden denize uzanan geniş bağlar da öyle. Deniz ve demiryolu ulaşımının verdiği imkanla Osmanlı ricali, zengin yabancılar ve kimi Levantenler, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Bağdat Caddesi çevresinde yaptırdıkları köşklelerde oturmaya başlarlar. Gözden ve denetimden uzak konum, ulaşım çeşitliliği ve doğal ortam, caddeye paralel olarak uzanan semtleri çekici kılar. Caddeyle sahil ve caddeyle tren yolu arasındaki geniş arsalarda yapılan ahşap köşkleler 1910'lardan itibaren çoğal-

ır: Kızıltoprak, Fenerbahçe, Feneryolu, Göztepe, Erenköy, Suadiye, Bostancı, omurgasını Bağdat Caddesi'nin oluşturduğu gözde ikamet alanlarıdır.

Şark demiryollarının müdürü Huguenin'in yalısı Bostancı'dadır. Bunu Caddebostan'da, Çiftehavuzlar'da, Fenerbahçe'de başka ünlülerin yalı ve köşkleleri izler: Ragıp Paşa Yalısı, Cemil Topuzlu Köşkü, Botter, Degucis, Rizzo ve Oppenheim Köşkleleri. Bazen bir büyük mülk, eski bir bağ veya bostan alanı parsellere bölünür. Bu gelişmenin en tanınmış aktörü, 19. yüzyılın sonlarında Göztepe'de cadde ile demiryolu arasındaki geniş araziye satın alarak parselleyen, yol sistemini oluşturan, cami ve müstemilatını da inşa ederek çevresinde bir semt merkezi nüvesini de kuran Tütüncü Mehmet Efendi'dir. Büyük mülkler bölünür, kimi ahşap köşkleler yanar; yerlerine, giderek küçülen parseller üzerinde başkaları yapılır ama Tütüncü Mehmet Efendi'nin ızgara şemalı modern yol planı yaygınlaşarak geçerliğini korur: Şema, sahile ve ana caddeye, Bağdat Caddesi'ne paralel ve bunlara dik sokaklardan oluşacaktır. Bu yolların bir bölümünün iki yanı çınar ağaçlarıyla bezenir, bazense bir eski büyük köşkü uzaktaki giriş kapısına bağlayan kestane ağaçlı araba yolu, yıkılmış köşkün eski sahibinin adıyla anılan dar

bir sokağa dönüşür; Bağdat Caddesi'ni kesen ve ana hattan ayrılıp, varsıl Avrupalı ailelerin yaşadığı Fenerbahçe'ye uzanan dar demiryolunun zamanla bir başka caddeyi oluşturduğu gibi... Bugün ne demiryolu, ne de köşk sahiplerinin adı kalmıştır ama Bağdat Caddesi bu dönüşmüş, kaybolmuş izlerin, doğrultuların merkezi, omurgası olarak bu silik hafızayı ve dokuyu taşır, yönlendirir, yeniden yapılandırır ve anlamlandırır: O, tartışmasız bir toplardamardır.

Bu toplardamarın bir başı vardır: Kadıköy, eski sakinlerinin deyişiyle Kadıköyü, yani Kadı'nın köyü. Kent haritalarında Bağdat Caddesi, biraz daha ileriden, Kurbağalıdere üzerindeki köprü'nün batısından başlar ve Bostancı'daki bir başka eski köprüye kadar doğrusal bir iz boyunca devam eder. Haritalarda, kent rehberlerinde ve kimilerinin yer belleğinde cadde, eski Bostancıbaşı köprüsünden sonra da Maltepe'ye, Kartal'a, Pendik ve Tuzla'ya doğru devam eder ama kadim Nikomedyalı yolunu izleyen bu güzergah, köprüden itibaren artık kimliğini değiştirmiştir; köşklere, yalılara, mekanlara ve yaşamlara uzanan tarihte, taşıdığı çağdaş anlam ve imgeler de, caddenin iki köprü arasında, Kızıltoprak ile Bostancı'yı birleştiren ana gövdesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Toplardamar, bu coğrafi aralıkta aynı zamanda bir atardamardır: Toplumsal yoğunlaşma, yaşam biçimi, imge ve toplumsal kodlar oluşturur.

1910'ların ahşap köşklarini, 30'ların, 50'lerin kargir modern villaları izler. Cumhuriyet bürokratları, savaş sonrası burjuvazisi ve küçük burjuvazisi, Bağdat Caddesi, sahil ve demiryolu arasındaki mekanı, eski ve seçkin ailelerin ikinci kuşağıyla, kalan Levanten ve yabancı tüccar aileleriyle ve semtlerin yerli Rum ve Ermeni toplumuyla paylaşır. Bunlara yazlıkçılar, küçük tüccarlar, Musevi aileler katılır. 50'lerden itibaren cadde üzerindeki villalar yerlerini bahçeli, dört katlı apartmanlara bırakır. Bunların gerisinde önce benzerleri, sonra daha büyükleri, çok katlı olanları yükselecektir. Bağdat Caddesi ve çevresinde, 50'leri izleyen elli yıl içinde üç-dört kuşak yapılaşma gelişecektir. Bu yapılaşma, sahile paralel olarak Batı-Doğu doğrultusunda, Kızıltoprak ve Bostancı arasındaki kesimde, yaşam biçimi, statü ve mimari olarak birbirine paralel bantlar halinde güneyden kuzeye doğru giderek farklılaşır. Sahil ve sahiyolu ile Bağdat Caddesi arasında, cadde ile demiryolu arasında ve daha kuzeye doğru E5'e, oradan E5 ile TEM arasındaki yeni semtlere doğru, her yeni dilimde biraz daha çok statü ve prestij kaybıyla

yeni kentleşme devam eder; daha da kuzeydeki yağ lekelerine, uydu kentlere ve “sitelere” ulaşır. Hareketin ve bu modern kentleşmenin ilk işareti, Tütüncü Mehmet Efendi'nin imarından itibaren Bağdat Caddesi'nden başlamıştır; eski banliyö ve sayfiye semtleri bu eksenenden başlayarak gözde bir konut alanına dönüşmüştür ve bugün de güneydeki prestijli kuşağın omurgası ana caddedir. Omurganın mekanını çevreleyen apartman mimarisi, üstün bir özeni ve kaliteyi yansıtmaz ama bu durum, mekanın kentsel kalitesini ve statü değerini etkilemez. Toplardamarı tarihi olarak kuzeyden güneye doğru besleyen ikincil damarlar, demiryolunun üzerinden ya da altından köprülerle geçerek, bugün önemi azalmış olan istasyonları Bağdat Caddesi'ne ve sahil kesimine bağlayan caddelerdir... Dama tahtası, bunların arasında kalan kılcal damarlar, ağaçlı yollar ve bahçeli yüksek apartmanlarla devam eder, atar-toplardamar hepsinin merkezi, birleştiricisi ve belkemiğidir.

Bu omurga ve çevresindeki konut alanında ikamet biçimi köşklere villalara, oradan apartmanlara evrilmiş ama bu çok katlı ve bahçeli burjuva ya da küçük burjuva yaşam ortamı hiçbir zaman bir yatakhane-kent olmamıştır. İç kesim

sakin olsa da, cadde canlılığını korur; donatıları çevresini ve bu canlılığı besler. 30'lu, 40'lu yıllarda şık hanım ve beylerin özenli ve resmi giysileriyle at bindikleri, köşk ve villa arka bahçelerindeki kortlarda tenis oynadıkları, yalı rıhtımlarında, denize inen sokak bitimlerinde ve 1930'lardan itibaren açılan plajlarda yüzdükleri kentsel coğrafyadaki çiçek ve bağ kültürünün yerini, peyzaj düzenlemesi ya da otopark, havuzlu bahçelerin yerini ise yüzme havuzu veya “fitness center”lar almış, plajlar dolgu alanlarına, marinalara dönüşmüş, sonra dolgu alanlarının homojen peyzajının denizle buluştuğu belirli noktalarda yeniden açılmıştır. Eski gazinoların, bahçe sinemalarının yerini alan sinema kompleksleri, café'ler, şık mağazalar giderek çoğalmış, bunların üzerinde yoğunlaştığı Bağdat Caddesi, canlı bir kaldırım boyu ve zemin katı etkinliğinin merkezi ve taşıyıcısı olmayı sürdürmüştür. Bu iz boyunca “piyasaya çıkılır”, “vitrin bakılır”, alışveriş yapılır, “markalar” izlenir: Bunlar bazen giysi, bazen otomobil modelleridir. Bağdat Caddesi bir tüketim, alışveriş ve temaşa mekanıdır; orada seyredenler ve seyredilenler vardır. Pazar günleri “yukarı” semtlerin, E5 boyu ve kuzeyinin gençleri de güneye inerler ve cadde, farklı bir erotizm yüklü imgelemin mekanı olur.

Daha 1930'lardan, eski yolun asfalt kaplanmasından beri bu etkinliğin adı "Bağdat'a çıkmak" ya da "asfalta çıkmak"tır. Semt sakini Erenköylü ya da Suadiyeli asfalta çıkar, buna karşılık vapura binerek "şehre iner". Bağdat'a "çıkılır", tıpkı Beyoğlu'na çıkıldığı gibi. Bu dilsel ifade, belki de coğrafi olmaktan çok, modernitenin statü simgelerine bağlı bir prestij değerine işaret eder.

Yol, mesafe demektir. Uzunluğu ve genişliği, çevresindeki yapılar ve ağaçlarla, üzerindeki araçların ve kaldırımlarındaki hayatın akışıyla ilişkisi, ruhunu ve ölçeğini etkiler ve buna başka algılar katılır. 1910'ların henüz resmen Bağdat Caddesi olmamış İhlamur Yolu, doğa seslerinin, rüzgarın, lodosun, uzaktaki hatboyundan gelen tren sesinin ve istasyon meydanındaki camiden okunan ezanın ses mekanını ve mesafe referansını oluşturduğu, toprak yolun 60'ların başında yumuşatılan topoğrafyasıyla, önceleri daha keskin yükseltilerle sonlanan ve sahile inen dik yolların ucundaki denizin ses ve ışık izleriyle, yol üzerindeki köşk silüetleri ve çınar dizileriyle belirlenen bir mekan ve algı dünyasına sahipti. Arada boşluklar, erik ağacı, leylak ve böğürtlen öbekleri, menekşe gülü, şebboy, leylak kokusu, yaz geceleri ateşböcekleri, gündüz cırcırböceği konserleri...

Mevsimlerin, yazın ve kışın, saatlerin, gündüzün ve gecenin ritmi ve bu ritmin hissedildiği, hem doğal, hem yerleşik bir mekan... Sonra tramvayın sesi, sisli ve tipili gecelerde denizden gelen sirenler, bir yazlık sinemadan yayılan İngilizce konuşmalar... 30'lar, 50'ler devrildiğinde bu tarih ve onun kırıntılarını taşıyan bellek, bir zaman doğal olanın belli belirsiz izlerini, yeni kesişmeleri ve arayüzleri, birlikteliği ve karşıtlıkları yeni ve giderek yoğunlaşan kentsel mekana taşıdı: Seçkinlik ve sıradanlık, özellik ve çoğaltılmışlık, beton ve peyzaj, kendiliğinden olan ve kurgulu olan: 30'lu yıllardan 60'lara kadar yaşayan semt buluşmaları, dolunay gecelerinde iskelelerde bir pagan ritüeli gibi kutlanan mehtap, "top sahaları"nda yapılan maçlar ve kurulan "cambazhaneler" yerini ödemeleli park yerlerine, Cumhuriyet Bayramı geçitlerine ve Fenerbahçe'nin zaferleri sonrasındaki çılgın taraftar coşkusuna bıraktı. Ama aynı zamanda bir modernleşme ve özgün bir kentsel oluşum göstergesi olan bu değişim, birey için olsun, küçük gruplar için olsun, caddenin çekim gücünü, canlılığını ve uyarıcılığını yok etmedi. Beden ve araç bu mekanda hala bir arada, yan yana olabiliyor, merak ve temaşa sürüyor, küçük burjuva günlük yaşamı kendine sanal ya da anlık ufuklar açmaya çalışıyor; caddeye yabancı "kara gençler" içinse

burası bir arzu mekanı. Tüketim nesnelерinin çekici vitrinlerde sergilendiği, bakımlı genç vücutların devindiği, lüks spor arabaların park ettiği kaldırımlar, hem gerçeklik, hem bir düş dünyası sunuyor. Ve Bağdat Caddesi bu özenli, düzenli, yumuşak, sıradan, aldatıcı, gerçek görünümleri içinde hem cadde, hem evin dışı, hem de tüketim alanı: 3 kilometre uzunluğunda, aralarında boşlukların, irili ufaklı sokakların bulunduğu açık uçlu ve bütünlüğü görünmeyen bir shopping mall (alışveriş merkezi), çözümlü ve eklemeli dokusu içinde, İstanbul'da benzerine az raslanan yoğunlukta bir sosyalleşme ve modernleşme alanı.

—Atilla Yücel (Hülya Hatipoğlu'nun katkısıyla)

BAĞDAT CADDESİ (II)

ÜZERİNDE YANYANA DİZİLMİŞ GÖSTERİŞLİ DÜKKANLARI, KALDIRIMA TAŞAN KAHVELERİ, PASTANELERİ, LOKANTALARI VE YÜKSEK APARTMANLARIYLA BAĞDAT CADDESİ, İSTANBUL'DA, HATTA TÜRKİYE'DE BELİRLİ BİR YAŞAMA TARZININ SİMGESİDİR: ZENGİN VE MODERN. AMA NASIL BİR MODERN?

Bugün yeniden yapılandırma süreçleri ve amansız rant savaşları sırasında İstanbul'un “çok kültürlü”

geçmişi yeniden keşfediliyor. Belirli semtler ve mekanlar “tarihsel” olarak işaretleniyor; buralar öncelikle yabancı turistleri, sonra da onları izleyen yabancı hayranı yerlileri cezbetmek için modernleştiriliyor (Bu sırada yoksullar yeniden yazılan tarihin dışına atılıyor). Modernliğin kendi geçmişini yaratma çabası, geçmişi kârlı bir alan haline getiriyor. Nostalji, “acıyı alınmış bellektir” der Lowenthal; bugün İstanbul'da birçok yerde nostalji sadece acısı alınmış değil, üzerine ayrıca şeker serpilmiş bir kültürel sermaye. Bu bağlamda Bağdat Caddesi'nin modernliğiyle ilgili ilk dikkati çeken, tarihe kayıtsızlığı oluyor. Herhalde kendi geçmişini anmayan, kendi kendisiyle ilgili bir nostaljisi olmayan nadir zengin ve ünlü mekanlardan biri. Dükkanları benzese de, modernlik tarzı “seçkin” bir kültürün mekanı Nişantaşı'na benzemiyor örneğin. Bağdat Caddesi'nin sermayesi farklı: Modernliğin, kendini soylulaştıracak, klasikleştirecek herhangi bir dışsal öğeye, örneğin tarihe ya da yüksek kültüre başvurulmaksızın bire bir kutsanması onu farklı kılan. Bu yanıyla “Türk Modernleşmesi”nin esasen kapitalistleşme olduğunu en doğrudan yansıtan mekanlardan biri. O yüzden Bağdat Caddesi'nde “sonradan görmelik” ayıp değil, çünkü aralarında “köklü aileler” de bulursa Bağdat Caddesi sakinleri günün gereklerine

ayak uydurdukları ölçüde “sonradan görme” ve tam da bu yüzden son derece modern oluyorlar.

Coğrafi olarak Bağdat Caddesi, İstanbul’un merkezinin uzağında, Asya kıtasında ve denizin hemen yakınındadır. Geçmişte bir sayfiye yeri olduğu bilinir. “40 sene önce buralarda plajlar, gazinolar, bahçeli köşkler ve biraz ötede bağlar, bahçeler vardı” der eskiyi hatırlayanlar. Daha da eskiye gidilmez zaten. Çoğu kişi Osmanlı’nın son döneminde bu civarda yaşayan Ermenileri, Rumları, (hala yaşayan) Yahudileri, Levantenleri anmaz. Bağdat Caddesi’nin egemen anlatıya yerleşen bir tarihi varsa, bu olsa olsa bir dönüşüm hikayesidir. Eski Türk filmlerinde Anadolu’dan bir köylü kızı olarak gelip yeni kılık kıyafetlere büründüğü anda modern olan genç kadınların mucizevi dönüşümüne benzer bir şekilde, üst orta sınıf Türkler Bağdat Caddesi’ne yerleşmiş ve modernleşmişlerdir. Bu, gerisine bakmadan giden hızlı bir dönüşümdür. Eski köşkler yıkılmadıysa, bahçeye dikilen yüksek apartmanların arasında sıkışıp dilsiz ve cansız kalmıştır. Eski plajların, gazinoların üzerinden sahil yolu geçtiği için caddenin karşı tarafında betonun üzerinde duran kayıklar ve yelkenliler vardır; öylece denizi uzaktan seyrederek. Sahil yolunda her yaştan

insan yanlarından geçen arabalara aldırmadan ve geriye bakmadan daha uzun bir ömür için koşmaktadır.

19. yüzyılda Mustafa adında birinin Suadiye’ye doğru gezintiye çıkanlara yolluk malzemeleri satmak amacıyla kulübeden bozma bir bakkal dükkanı açtığı ama “dağ başında bakkal mı olurmuş” tepkileriyle “şaşkın bakkal” olarak anıldığı iddia edilir (Bağdat Caddesi’nin semtlerinden biridir Şaşkınbakkal). Bugün Bağdat Caddesi’nde gezintiye çıkılmaz, çünkü bunun adı “piyasa”ya çıkmaktır. 1970’lerde canlanan cadde piyasasının kendine ait bir tüketim ve gösteriş kültürü vardır. Giyinip süslenilerek çıkılan piyasada, artık hiç de şaşkın olmayan hatta dünyadaki yenilikleri yakından izleyen dükkanların vitrinlerine bakılır, alışveriş yapılır, dondurma yenir, kahve içilir, kız ve oğlan tavlanır ve en önemlisi ötekilerin kıyafetlerinden ilhamla modanın yenilikleri izlenir. Kendini sürekli yenileyen ama Simmel’in söylediği gibi ortaya çıktığı anda ölmeye mahkum olan moda, Bağdat Caddesi piyasasında sadece şimdiki zamanda ve metaları tüketerek yaşamanın rehberidir.

Ama piyasa aynı zamanda kendi geleneklerini yaratır. Bunlardan biri Bağdat Caddesi’nde

yıllardır devam eden otomobil yarışlarıdır. Gece nin geç saatlerinde son model otomobilleriyle Fenerbahçe’de toplanan gençler caddede kıyasıya yarışır. Çok kereler sonu kaza ve ölümle biten ve medyada genellikle “Bağdat Caddesi gençliğinin yozluğu” ile ilişkilendirilen otomobil yarışları caddedeki piyasanın kör rekabetini bir tutkuya dönüştürmüştür. Sevim Burak, Bağdat Caddesi otomobil yarışlarındaki hayvani tutkuyu *Mach 1* romanında dile getirerek Bağdat Caddesi’nin şiddetli modernliğini dramatik bir biçimde tarif eder:

“İki düşman pusudan çıktı
Jaguar-Ford Cobra (Bir kaplan-Bir yılan)
Rolls Royce Phantom arkadan vurdu yılan
hiç acımadan
Yılan öldü”

Caddeyle ilgili çok daha sıradan anılar da vardır elbette. Ev içlerindeki sıkıntıyı, sonu hüsrarla biten “milyonerlik” hayallerini, hızlı dönüşüme rağmen korunmaya çalışan komşuluk ilişkilerini, henüz betonla tanışmamış tarlalardaki papatyaları anlatan... 1970’lerde Bağdat Caddesi’nde akşam eğlencelerinin en önemli mekanlarından biri açık hava sinemalarıydı. Yaz geceleri bu bahçelerde sık sık konserler yapılırdı. Türkçe sözlü aranjmanlar

kadar, modernleştirilmiş türküler de hayli modaydı o sıralar. Gazoz şişesinin içine leblebi atarak dinlenen konserlerden birinde “ne güzelsin aygız” diye tekrarlanan şarkı nakaratının çılgınca eğlenmeye kararlı genç erkekler tarafından “ne güzelsin Aygaz” diye bağıra bağıra haykırıldığına hatırlıyorum. Bağdat Caddesi’ndeki modern dönüşüm hikayesi, otomobillerin ölümcül tutkusuyla tüpgazın pratikliğini kayıtsızca buluşturarak, son hızla ve tüm şiddetiyle devam etti. Nasıl Bağdat Caddesi’nin semtlerinden Bostancı, çok eski zamanlarda İstanbul’a girişlerin denetlendiği bir sınır bölgesi idiyse, Bağdat Caddesi de kapitalistleşmenin içinden “Türk modernliği”nin sınırlarını gösteriyor.

—Meltem Ahıska

BAKKAL

HEMEN HERKESİN ÖLÜMÜNE AĞLADIĞI AMA SÜPER-MARKETTEN ALIŞVERİŞ ETTİĞİ BİR KENTİN ESKİ BESİN PERAKENDECİSİ. [ED.]

Henüz süpermarketlerin gelişmediği dönemlerde, belli günlerde belli semtlerde açılan pazarların

yanı sıra, gündelik ve acil ihtiyaçların karşılanması için her sokakta mutlaka küçük bir veya bir kaç bakkal dükkanı bulunurdu. Bakkallardan her şeyden önce süt ve ekmek gibi depolanamayacak ürünler ve günlük gazeteler düzenli bir şekilde alınabilir; bazen de aniden gelen misafir için çay saatiyse acil bisküvi, yemek saatiyse yumurta veya makarna istenirdi. Kimi zaman da bakkallar, kopan bir çamaşır ipinin veya patlayan bir ampulün yenilerini sunarak beklenmedik bir duruma çare olurlardı. Pazardan alınan bazı ürünlerin “daha iyisi var” diyen bakkalların özel bir yerlerden gelmiş tereyağı, beyaz peynir veya sucuklarıyla övünmesine de oldukça sık rastlanırdı. Bakkallarda, naylon çoraptan kırtasiyeye, diş macunundan çengelli iğneye kadar, neredeyse her şey, istisnasız bulunurdu. Eski bakkal dükkanlarının oldukça küçük mekanları içine bu kadar çeşitli malı nasıl sığdırdıkları, istifledikleri, neyin nerede olduğu bilgisini nasıl sakladıkları ise bakkal dükkanının başında duranın hünerine bağlıydı. Bu, genelde dükkanın sahibi, karısı veya çocuklarından biri olur ve bu kişiler sadece mallarını tanımakla kalmaz, aynı zamanda mahallelinin isim rehberi de olurlardı. Herhalde “veresiye defterleri”ne herkesin ismini yazdıkları için, neredeyse muhtarlar kadar kişi ve bina

bilgisine sahip olan bakkallara gelen geçenin yol sordduğu da sık sık olurdu. Bakkalların önlerindeki mini taburelere oturulur, soluklanılır, yaz sıcağında soğuk bir gazoz istenerek veya yabancı bir mahallede aç kalındıysa ekmek arası kaşar (bak. *Bakkal Sandviçi*) yaptırılarak, bu bakkallardan bir büfe hizmeti de alınırdu. Bu anlamda bakkallar, her pazar yeri gibi, özünde iktisadi, yaşayışında da sosyal bir yapıya sahiptiler. Bakkalların önemli bir özelliği de, sundukları hizmetin etkin ve akıcı olmasıydı. Sepet sarkıtarak ürün isteme yöntemi, daha sonraları telefonla sipariş ve eve servise dönüştü. Yine de müşterileri açısından bakılınca, bakkallardan çok dert yanıldığı da olurdu. Bakkallar kötü malı pahalıya satabilen, cimri bulunabilen, arasına kavga edilebilen kişilerdi. Açgözlü birisinden bahsedilirken “Ne de olsa babası bakkal, varlık içinde yokluk görmüş, aç büyümüş” denir, kimisi bakkal çocuğuna kız vermek istemezken, kimisi de bakkallığı bir zenginlik alameti olarak görürdü. Bir zamanlar aynı sokağın üzerinde neredeyse 200-300 metrede bir rastlanan bu her derde deva işletmeler, süpermarketlerin açılmasıyla beraber önemli bir tehditle karşı karşıya kaldılar. Tiyatro oyunlarına da konu olan “Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı” sloganı uzun bir süre geçerliliğini korudu.

Başlangıçta marketleri suçlayan bakkallar zamanla çareyi “marketleşerek” yollarına devam etmekte buldular. Özellikle 1980’li yıllarda şehrin toplu ulaşımına yakın merkezlerinde açılan zincir marketleri, 1990’lardan itibaren kurulan mahalle marketleri izledi. Küçük de olsa, büyük de olsa, bakkallar İstanbulluların çocukluk hatıralarının bir cennet mekanı oldular. Ufak tefek gofret, sakız, kurşun kalem alışverişlerinin yapıldığı bu dükkanların ürün çeşitliliği çocuklar için her zaman her türlü oyuncaktan daha çekici olduğu için, içlerinden bir kısmı ilk çocukluklarında sıkça sorulan “Büyüyünce ne olacaksın?” sorusuna “Bakkal olacağım” diye cevap verdiler. Bugün Avrupa’daki göçmen nüfusun bir kesiminin ilk geldiklerinde bulamadıkları bakkal hizmetini kendi kurdukları küçük market işletmeciliğiyle karşıladığı biliniyor. Yine vazgeçilmez bir şekilde, Karadeniz’in en ücra köşesindeki yaylada bile bizleri dış fırçası, gazoz ve kağıt mendil bulabileceğimiz bir bakkal dükkanı bekliyor.

—Arzu Öztürkmen

>Bakkal Sandviçi

BAKKAL SANDVİÇİ

ÇEYREK, YARIM VEYA TAM EKMEK ARASINA ESKİ VEYA TAZE KAŞAR, SALAM. YANINDA AYRAN VEYA KOLA İÇİLEBİLİR. PEYNİR VE SALAM SATAN BÜTÜN BAKKALLARA (BAK. BAKKAL) YAPTIRILABİLİR.

Sandviçi istediğinizde bakkal hangi malzemeleri istediğinizi sorar (bol olmasını isteyebilirsiniz) ve şarküteri ürünlerini sergilediği camekanın arkasına, mermer tezgahın başına geçer. Başka pek çok şeyi kestiği büyük ekmek bıçağıyla önce ekmeği böler, sonra kaşar ve salamdan kalın ve şekilsiz dilimler keser. Bu dilimleri tartının üzerine yerleştirdiği naylonun üzerine koyarak tartar. Daha sonra ekmek parçasını (veya duruma göre tam ekmeği) bir eline, bıçağı diğerine alır, ekmeğin ortasını yarar ve tartının üzerindeki malzemeyi ekmeğin içine yerleştirir. Bazı bakkallar malzemenin eşit dağılmasına dikkat ederken, bazılarından sandviç aldığınızda malzemeleri yeniden yerleştirme ihtiyacı hissedebilirsiniz.

Bakkal sandviçinin eldivensiz yapısını ve kağıda sarılarak alıcıya uzatılanı makbuldür. İstanbul’daki bütün bakkallarda bulunabilir. Bakkalın şarküteri reyonunun genişliğine göre malzemeleri çeşitlilik arz edebilir (beyaz peynir, sucuk, ka-

vurma vb.) fakat klasik bakkal sandviçi yukarıda sayılan malzemelerden oluşmalıdır. Aynı malzemeler kullanılarak evde yapılan sandviçler bakkal sandviçinin yerini tutmaz. Afiyet olsun.

—İlkay Baliç

>Bakkal

BALIK

İSTANBUL'DA BESİN MADDESİ DEĞİL KENTİN SAKİNLERİNDEN BİRİDİR. [ED.]

Tüm ülke ve bölge mutfaklarının dönüşümünü şekillendiren şey, her zaman kültürel zenginlikleri olmuştur. Gerek coğrafi konumu, gerek toplumsal çeşitliliği göz önüne alındığında İstanbul Mutfağı, tarih boyunca ev sahipliği yaptığı birbirinden farklı uygarlıkların karakteristik özellikleriyle beslenmiş ve kendi kozmopolit kişiliğini oluşturmuştur.

Bu mozaikte, etnik topluluklardan büyük imparatorluklara kadar her kültür bir iz bırakırken, özellikle Fetih dönemi sonrası göçmen sayısındaki

artışın da etkisiyle bu zenginleşme en verimli dönemlerinden birini yaşamıştır. Sonraları biraz hız kesse de hala çeşitliliğini koruyarak gelişmeye devam etmektedir.

Her tarafı denizlerle çevrili olduğundan balık her zaman İstanbul Mutfağı'nda geniş yer tutmuştur. Bizans Mutfağı'ndan bize miras kalan “ordövr tabağı” dediğimiz soğuk başlangıç tabağından değişik pişirme yöntemleri kullanılarak hazırlanan ana yemeklere kadar balık her öğünde, din, ekonomik sınıf veya kültür farklılıkları gözetmeden sofraya dahil olmayı başarmıştır.

Bizans döneminde, manastır papazlarının ekmekle ve şarapla tüketmeyi tercih ettiği salamura veya tuzlama balık yemekleri, bugün sofralarımızda meze veya başlangıç yemeği olarak yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse, her mevsim bulunması kolay olan levrek balığının bu yöntemle hazırlanması için gereken malzemeler, levrek fileto, deniz tuzu, karabiber, zeytinyağı ve limon suyudur. Hazırlamak için, balıkçınızdan fileto olarak aldığınız deniz levreğini, çok keskin bir bıçakla enine incecik dilimleyin. Cam bir kaba dilimlerinizi birbirinin üzerine gelip kapatmayacak şekilde dizdikten sonra, üzerine bol miktar-

da deniz tuzu serpin. Dizdiğiniz tüm balıkların üzerini örtecek kadar zeytinyağını ekleyip limon suyunuzu ve karabiberinizi ilave ettikten sonra üzerini kapatıp, kabınızı hareket ettirerek sosun eşit dağılmasını sağlayın. Buzdolabında minimum 2 saat beklettikten sonra servise hazır olacaktır.

Osmanlı Mutfağı'nda yahniler akla hemen kuzu veya koyun etini getirse de, balık ve tavuk yahniler de geniş yer tutar. En popülerlerinden biri olan "Papaz Yahnisi"ni lüfer veya palamut balıklarından herhangi biri ile hazırlayabilirsiniz. Kullanacağınız malzemeler, yarım kilo kadar temizlenip dilimlenmiş balık, kuru soğan, maydanoz, tuz, karabiber, domates, sirke ve zeytinyağıdır. Soğanları ve domatesleri soyup halka doğrayın, maydanozları ayıklayın. Güveç kabınıza balıkları halka soğanları ve domatesleri sırayla dizip, tuzu ve taze çekilmiş karabiberi ekleyin. Eşit miktarda zeytinyağı ve sirkeyi üzerinde gezdirdikten sonra balıkların üzerlerini kapayacak kadar suyunu ekleyip, yaklaşık 1 saat kadar kısık ateşte pişirin. Servis etmeden önce kapağı kapalı olarak dinlendirin.

Günümüze geldiğimizde tüm bu kültür birikiminin beraberinde getirdiği çeşitlilik sonu-

cunda balık, İstanbulluların hem evlerinde hem de dışarıda yemek yediklerinde en tercih ettikleri yemeklerden biri haline gelmiştir. Sağlıklı mutfanın popülerleşmesi ve değişik kültür mutfaklarının malzemelerinin yine farklı yöresel pişirme yöntemleri ile hazırlanıp aynı tabakta sunulması olarak adlandırdığımız füzyon yemeklerinin hayatımıza girmesiyle beraber balığın kullanılma şekli değişik pişirme yöntemleriyle zenginleşmiştir. Bol çeşit ve taze deniz ürününün bu kadar kolay ulaşılır olması çoğunluğun balığı ızgara veya tava olarak tüketmeyi tercih etmesine sebep olsa da, dünya mutfaklarından aşına olduğumuz sos ile beraber servis edilen balık yemekleri de soframızda yer almaya başlamıştır. Bu tarzda hazırlanan balık yemeklerine fener kapamayı örnek verebiliriz. Hazırlamak için, fener fileto (büyükçe), havuç, kabak, lemongrass (limon otu), maydanoz, safran, pırasa, karabiber, tuz ve krema ve balık suyuna ihtiyacınız olacaktır. Havuç ve kabakları çubuk şeklinde, pırasayı halka doğrayın. Tencerenize balığı sebzeler tamamen üzerini kapatacak şekilde yerleştirip balık suyunu ekleyin. Kaynama noktasına geldiğinde altını kısıp, krema, lemongrass, tuz ve karabiberini ekleyin. Kıvamı biraz koyulaşınca safranını ekleyip bir kez karıştırın. Kıyılmış maydanozları üzerine serpip sosunu süzerek servis edin.

Çağlar boyu İstanbul değişirken ve dönüşürken çok rahat ifade edebiliriz ki, bu evrimde değişmeyen şeylerden biri de İstanbul Mutfağı'nda balığın önemi ve ne kadar çok yer tuttuğudur. Pek çok uygarlık bir öncekini silip kendi kültürünü inşa ederken, İstanbul Mutfağı'ndan balık yemekleri çok az değişimle günümüze kadar gelmeyi başarabilmiştir.

—Başak Sanaç Tanrıverdi

BALIK-EKMEK

BEŞİKTAŞ, SARIYER VE EMİNÖNÜ'NDE EKMEK ARASI
IZGARA BALIĞIN (GENELDE PALAMUT VE OKYANUS
USKUMRUSU) GENEL ADI.

Yaklaşık 150 yıldır, Boğaziçi'nde ve Eminönü'nde demirlemiş ufacak teknelerde ızgarada balık pişirilir, ekmeğin arasına konur, bir de soğan eklenir sonra da afiyetle yenir. Buralarda yenen balık-ekmekle bir öğünlük besin ihtiyacı karşılanır. Hafta sonları, özellikle çok çocuklu aileler için bulunmaz ucuzlukta bir yiyecektir. Teknelerin sattığı yarım ekmeğe balık-ekmek 3 TL'dir.

2003 yılında Koruma Kurulu, ruhsatsız çalışan ama yine de vergi mükellefi olan ve ilçe belediyelerine palamar ücreti veya işgaliye vergisi ödeyen balık-ekmekçilerin, Boğaziçi'nin tarihi dokusuna ve doğal yapısına zarar verdiği, görüntü kirliliği yarattığı gerekçesiyle kaldırılması kararını aldı. Bu karar doğrultusunda, balık-ekmekçiler ortadan kaldırıldı ve böylece “tarihsel doku korunmuş” oldu. Hatta güya bu doku yenilendi. SİT kararı ile Tarihi Yarımada'yı koruma altına almak adına, İstanbul kent kültürünün önemli bir parçası olan, kentsel dokuya organik bir şekilde eklenmiş ve kültürel miras kabul edilebilecek bu yiyecekten, özellikle haftasonları kent merkezlerine gelen yoksul sayılabilecek bir kesim mahrum kalmıştır. Balık-ekmeksiz düşünülmemeyen Galata Köprüsü'nün imgesi de bir nebze parçalanmıştır.

Daha sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi bir “tekne yeri” ihalesi açmış ve iki balık-ekmek tekne yerini yıllık 55 bin TL'ye kiraya vermiştir; böylece balık-ekmekçiler belediyeye bir anlamda bağlanmışlardır. Balık-ekmeğin eski lezzeti gitmiş, satıcılar da sözde Osmanlı kıyafetlerini taklit eden kıyafetler içinde sahte bir imgeye bürünmüşlerdir. Fakat balık-ekmekçilerinin önu eskisiden daha da

kalabalıktır. Yanına da bir bardak turşu alırsanız, toplam 4,5 TL ödersiniz.

—Tangör Tan

BANKAMATİK

ŞIK BİR KENT MOBİLYASI. [ED.]

Cumhuriyet tarihimizin geri kazanılmış klasiklerinden *Lüküs Hayat* operetine göre, Şişli’de sahip olunması gereken şey bir “apartıman”dı. Yetmişli yıllarda oyunun eski bant kaydı radyodan verilirdi ve Hazım Körmükçü o gevrek sesiyle, sahip olunması gereken şeyler arasında (“*duvarda yağlı-boyyalar*” vb.) nikel-kübik mobilyaları da sayardı. Sözkonusu modernist oturma gruplarını, İstanbul’a özgü o biraz kaba saba Art Deco eşyaları, çeşitli film ve fotoğraflarda, akraba evlerinde görmüşlüğüm var. Fakat nikel-kübik mobilyalar denince gözümün önüne nedense hala bu şehre özgü bilimkurgumsu, yarı teknolojik bir şeyler gelir. Bu yüzden bundan beş-altı yıl önce, Şişli’de bir bankamatik keşfedince hiç şaşırmadım. Şişli’de hep böyle bir şeyi görmeyi bekliyormuşum. Bu ATM ya da bankamatik, Taksim’den gelen ana cadde üzerinde, Osmanbey’le Şişli arasında, sağda, bir

zamanlar bir gömlekçinin bulunduğu bir kösedeydi. O bir bankamatik olmaktan çok bir nikel-kübik mobilyaydı, artık kullanılmayan bir bankamatığın hayaleti idi. Bu hayaletin tuş paneli, kart sokmaya ve para vermeye yarayan yarıkları falan uzun zamandır yerindeydi. Fakat asıl sahip olduğu şey, tedavülden kalkmış teknolojik ıvır zıvırın üzerine sinen o korkunç terkedilmişlik görüntüsüydü. Daha da garip olan, büyük, eski bir Şişli apartmanının sağ alt köşesine sığınmış ve orada unutulmuş olmasıydı. (Kim nereden dolduruyordu zamanında paraları içine, neden o kadar alçakta duruyordu ya da yol yükselince mi alçakta kalmıştı, orada bir zamanlar bir banka şubesi var olmuş muydu? Bilmiyorum.) Ben, bazı Pazar öğleden sonraları, Akmerkez’den (bak. *Alışveriş Merkezi*), almadığım eşyalarla dolu vitrinleri seyretmenin verdiği o tuhaf rahatlama duygusu içinde eve dönerken o orada durur ve bir nikel-kübik şehir mobilyası olarak kendi yerinin bekçiliğini yapardı. Sonra tamamen ortadan kayboldu. Duvar oldu. Beş-altı yılı var bu dediğimin. Hemen ondan sonra da bir Simit Sarayı geliyor şimdi. (bak. *Simit Sarayı*)

—Fatih Özgüven

>Alışveriş Merkezi, Simit Sarayı

BANLIYÖ

FRANSIZCADA KENTİN DIŞ MAHALLELERİNİ NİTELEYEN TERİM, TÜRKİYE'DE SADECE İMARLI, PLANLI SEMTLERİNİTELER. İMARSIZ VE PLANSIZ DIŞ SEMTLERE, ESKİ GECEKONDU MAHALLELERİNE ARTIK VAROŞ DENMEKTEDİR. [ED.]

1871: Yedikule-Küçükçekmece banliyö hattı. 1872: Sirkeci'ye bağlanıp Sirkeci-Küçükçekmece hattı oldu. 1873: Haydarpaşa-Pendik banliyö hattı. Araya ve sonuna eklenenler parantez içinde. Sirkeci ve Haydarpaşa garları Latin sistemi, trenle şehir aynı kotta. Ara duraklar Germenik; tren üstte gider, şehir veya yerleşim altta kalır. Binilen vasıtaya eski alışkanlıkla "tren" denildiği gibi, geçtiği kimi yerler gibi "banliyö" denildiği de olur.

- SİRKECİ - Yedikule - Bakırköy - Yeşilköy - KÜÇÜKÇEKMECE - Yeşilköy - Bakırköy - Yedikule - SİRKECİ -

-HAYDARPAŞA - Kızıltoprak - Feneryolu - Fenerbahçe - Göztepe - (Erenköy - Suadiye eklendi) - Bostancı - Maltepe - Kartal - PENDİK - (Tuzla - Darıca - Hereke - Gebze'ye bağlandı) - PENDİK - Kartal - Maltepe - Bostancı - (Erenköy - Suadiye eklendi) - Göztepe - Fenerbahçe - Feneryolu - Kızıltoprak - HAYDARPAŞA -

1955: Sirkeci-Soğuksu banliyö hattı. Halkalı'ya uzatılıp Sirkeci-Halkalı hattı oldu. İlk elektrikli tren. Altı çizililer, ana istasyonlar (garlar): Sirkeci, Bakırköy, Florya, Halkalı. Ara duraklarında iki isim değişikliği, bir sonradan yapılan, bir de yapılmayan, parantez içinde. Sistem Germenik; tren üstte şehir veya yerleşim altta. Tren hızlanınca ışıkları birkaç saniye için söner. Binilen vasıtaya "banliyö" denmesi yaygındır. Banliyö gelir, banliyö gider, banliyöye yetişilir, banliyö kaçırlır. Binilen banliyöler giderek taşralaşırken, yaşanan banliyöler şehirleşmiştir.

- SİRKECİ - Cankurtaran - Kumkapı - Yenikapı - Samatya (Kocamustafapaşa oldu) - Yedikule - Kazlıçeşme - Zeytinburnu - Yenimahalle - Bakırköy - Baruthane (yapılmadı) - Yeşilyurt - Yeşilköy - Florya - Şenlik (Menekşe oldu) - Küçük Çekmece - Soğuksu - (araya Kanarya Durağı geldi) - HALKALI - (araya Kanarya Durağı geldi) - Soğuksu - Küçük Çekmece - Şenlik (Menekşe oldu) - Florya - Yeşilköy - Yeşilyurt - Baruthane (yapılmadı) - Bakırköy - Yenimahalle - Zeytinburnu - Kazlıçeşme - Yedikule - Samatya (Kocamustafapaşa oldu) - Yenikapı - Kumkapı - Cankurtaran - SİRKECİ -

2012(?): Marmaray hattı. Gebze-Haydarpaşa-Sirkeci-Halkalı tek hatta birleşiyor. Köşeli pa-

ranteze alınan durakların adları yeni güzergahta geçmiyor. Haydarpaşa soru işaretli. Altı çizililer yeraltı istasyonları (derin istasyon); “muhtemel tasarım” başlığı altında kamuya sunulmuş çizimler tasarımsız (mimarisi belirmeden modellemesi yapılmış). **Renk** ile belirtilen Kazlıçeşme (yüzey istasyonu) ile Söğütlüçeşme-Ayrılıkçeşme arası tüp geçit. Bu hatlarda binilecek vasitanın “tren” ya da “banliyö” olarak adlandırılma ihtimali artık zayıf. “Metroya binmek” denebilir, metropol çağrışımlıdır. “Marmaray’ı almak” şeklinde söylenecek olursa tercümesi kolay olur, küreseldir.

- GEBZE - Osmangazi - Fatih - Çayırova - Tuzla - İçmeler - Aydıntepe - Güzelyalı - Tersane - Kaynarca - Pendik - Yunus - Kartal - Başak - Atalar - Cevizli - Maltepe - Süreyya Plajı - İdealtepe - Küçükalyalı - Bostancı - Suadiye - Erenköy - Göztepe - Feneryolu - **Söğütlüçeşme ~ Ayrılıkçeşme** - [Haydarpaşa?] - **Üsküdar** -// - **SİRKECİ** - [Cankurtaran - Kumkapı] - **Yenikapı** - [Kocamustafapaşa - Yedikule] - **Kazlıçeşme** - Zeytinburnu - Yenimahalle - Bakırköy - Ataköy - Yeşilyurt - Yeşilköy - Florya - [Menekşe] - Küçükçekmece - Mustafa Kemal - [Soğuksu - Kanarya] - HALKALI - [Kanarya - Soğuksu] - Mustafa Kemal - Küçükçekmece - [Menekşe] - Florya - Yeşilköy - Yeşilyurt - Ataköy - Bakırköy - Yenimahalle

- Zeytinburnu - **Kazlıçeşme** - [Yedikule - Kocamustafapaşa] - Yenikapı - [Kumkapı - Cankurtaran] - **SİRKECİ** -// - **Üsküdar** - [Haydarpaşa?] - **Ayrılıkçeşme ~ Söğütlüçeşme** - Feneryolu - Göztepe - Erenköy - Suadiye - Bostancı - Küçükalyalı - İdealtepe - Süreyya Plajı - Maltepe - Cevizli - Atalar - Başak - Kartal - Yunus - Pendik - Kaynarca - Tersane - Güzelyalı - Aydıntepe - İçmeler - Tuzla - Çayırova - Fatih - Osmangazi - GEBZE -

—Aydan Balamir

BARAJLARDA DOLULUK

KÜRESEL ISINMAYA VE DEĞİŞEN İKLİM KOŞULLARINA BAĞLI OLARAK KURAK GEÇEN 2007 KIŞI İLE BERABER, TÜRKİYE’NİN ÖZELLİKLE İSTANBUL, ANKARA, İZMİR VE BURSA GİBİ BÜYÜK METROPOLLERİNİN TANIŞTIĞI YENİ OLGU.

Büyük kentlere su sağlayan barajlardaki su seviyesinin hızla düşmesi ve su rezervlerinin haftalarla sayılı hale gelmesi ile televizyonların hava durumu programlarına “barajlarda doluluk” adıyla yeni bir bölüm eklendi. Bu bölgelerde yaşayanlar, bir yarışma programını izler gibi gün be gün azalan su seviyesi oranlarını heyecanla izlemeye

ve en ufak yağışta bile doluluk oranlarının ne kadar değişeceğini merakla beklemeye başladı. Böylelikle gelecekteki belirsiz bir tarihte küresel ısınmaya bağlı olarak gerçekleşeceği düşünülen küresel iklim değişikliği, güncel bir gerçeklik olarak “sokaktaki insan”ın üzerine fikir beyan ettiği, tartıştığı bir konu haline geldi.

Aslında ekranlara yansıyan bu temsil biçimini şu şekilde okumak mümkün: Kent, insanın yarattığı en karmaşık sistemdir. Aydınlanma ve modernlik perspektifinden bakılacak olunursa kent, insanın doğayı dönüştürme ve hükmetme iddiasının en canlı kanıtıdır. Modern kent, bu iddianın bir kanıtı olarak, rasyonel kriterler gözetilerek tümüyle kontrol altında alınmış ve insanı çevreleyen ikinci bir doğa olarak kurulmuştur. Günümüzde modernliğin felsefe ve toplumbilimlerdeki krizinin uzantısı olarak kent artık kontrol edilemez bir hal almış; büyük metropoller ulaşım, nüfus yoğunluğu, konut açığı, altyapı yetersizlikleri, kaynakların eşit ve verimli kullanılamaması gibi sorunlarla uğraşır hale gelmiştir.

Bu durum göz önüne alınarak, haber programlarının sonrasında yayınlanan hava durumu raporlarının, insanın doğa üstündeki kontrolünü

daha da yitirmesi ile beraber gelecekte, barajlarda doluluk oranı, yol ve trafik durumu, elektrik ve doğalgaz kesintileri, havadaki karbon monoksit oranları, ozon tabakasının incelmesi ve ultraviyole ışınlarına maruz kalan bölgeler benzeri istatistik bilgileri içeren açıklamalarla, haber programlarının kendisinden daha uzun olacağı söylenebilir.

—Hakkı Yırtıcı

BAYRAK

SON YILLARDA KENT MEKANINI TANIMLAYAN BİR GÖSTERGEYE DÖNÜŞEN ULUSAL SİMGE. [ED.]

Bir şehrin bayraklara ev sahipliği yapması gerekir. İstanbul’da gördüğümüz çok sayıda bayrağın çoğu ilgi alanımızın ancak arka planında kalıyor; burada gördüğümüz ulusal simgeleri sergileme ve tanıtma işi konsoloslukların düzenli faaliyetidir. Her gün karşımızdalar: Fransız tricoloreünün vatanperver “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” bildirisi; Büyük Britanya’nın Union Jack’inin emperyal ve monarşik “Tanrı Kraliçeyi Korusun”u; veya Avrupa Birliği’nin büyük cemaat kurgusunun mavi zemin üzerine sarı yıldızlardan oluşan modern, teknokratik arması.

Bayrak: Üzerine işli, kendini ilan eden simgeler, sancaklar, şehirde mevcudiyetlerini ilan etmek isteyen çeşitli hayali cemaatlerin izdüşümleri.

Ben bayrakları sevmem. Temsil ettikleri şeyin önemine inanmayı asla başaramadım. Sık sık ilgisiz kalabildiğimiz, simgesel temsiline gayet kolayca kayıtsız kalabildiğimiz bayrak, iddia ettiği masum ve anlamlı toplumsal araç olmaktan çok uzaktır. Sorun ne peki? Sorun bayrakların bizden ne beklediğinde, hepimizden, hayali ulusal bir bütünlük olarak bizden; yani hayali toplu bir aidiyetin yüce davasını paylaşmamız gerekmesinde. Bütün bu bayrak meselesi korkunç bir toplu kurguda temelleniyor: Bir tür temel toplu aidiyetin bütünleştirici illüzyonunda. Toplu “biz” kendini masum ve idealist olarak sunabilir: Ulusal bir bayramda küçük çocukların elinde dalgalanan bayraklar –bayraklar dalgalanır. Ama bayrağın bir de iç, Mr. Hyde yüzü vardır. Bu öteki yüz, bizi temel aidiyetin yapmacıklıklarına götürür, bu da nihayetinde ve esasında hayali topluluğa dahil edilme ve onun tarafından sahip olunmanın yapmacıklığıdır.

Türk ulusal bayrağı ve İstanbul’daki ısrarcı iletişim işlevi: Bu artık herhalde şehrin hayatında

kaçması mümkün olmayan bir konu ve bu büyüyen şehrin artan oranda kozmopolit kültürel yörüngesi bağlamında hayati bir konu. Bu günlerde milyonlarca, gerçekten, Türk ulusal bayrağı görüyoruz. Tüm o vatansever söylem yüklü baskınlıkları ve güçleriyle Türk bayrakları. Her yerde, baskı kuruyor, ısrar ediyor, dikte ediyorlar. Bayrak yenilenmiş bir aciliyet hissiyle yüklü: Bayrakların ulusal açıdan gergin zamanlarda her zaman harekete geçirmeyi hedefledikleri bir aciliyet. Göstergebilimsel alarm. Her yerde: çatıların tepesinde, binalardan sarkıtılmış, evlerin dış cephesinde, dükkan vitrinlerinde, araba pencerelerinde. Büyük bayraklar ve küçük bayraklar; devlet bayrakları ve şirket bayrakları; ve İstanbul’un sıradan vatandaşları tarafından asılan tüm bayraklar. Şehrin mekanında ulusal bayraklar. İstanbul’un hızla değişen büyükşehir bağlamında bu bayrak hakkında şimdi nasıl düşünmek gerekiyor?

Geçen yaz şehirde bir konferansa katıldım. Kültürlerarası ve dinlerarası diyalog üzerine bir konferanstı. Katılımcıların genel hissi açıkça bu yönde iyi ilerleme kaydedildiği ve bizim –en azından konferansa katılanların- kültürel çeşitlilik konularına daha hassas hale geldiğimiz yönündeydi. Ben ise çok daha ihtiyatlı konuştum. Herşey

aslında çok daha karmaşık, dedim (bence o kadar da tartışmaya yol açacak bir gözlem de değil). Fikrimi vurgulamak için de İstanbul'un ufuk çizgisinin yeni bir bileşeni haline gelen o dev bayrak direklerinden ve bayraklardan bahsettim. Dikkatle seçilen bölgelere buyurgan bir edayla kilometrelerce öteden görülmeleri için dikilen bu bayraklar belli ki şehir mekanı boyunca bir tür işaretleşme zinciri olarak düşünülmüşler. Bütünleştiren bir zincir. Peki, diye düşünüyordum, bu dev boyutlu bayrakların yaygınlaşması ne anlama geliyor? Siz bunun cevabını elbette iyi bileceksiniz. Verdikleri mesajın da kültürlerarasılığın amaçlarından tam da ne kadar uzak olduğunun da mutlaka farkında olmalısınız. O konferansta panel katılımcılarından biri söylediklerime öfkeyle tepki verdi. Ulusal bayrağa eleştirel bir gözle bakmaya nasıl cesaret ediyordum? Herşeyden öte ben, bir yabancı olarak, bunu yapmaya nasıl yelteniyordum? Ne hakkım vardı? Böylece, hem doğrudan hem dolaylı yoldan, kültürlerarası diyalog imkanının önündeki engelin ne olduğu konusuna varmış olduk.

Bayrak hakkında yazmak kolay değil, hassas bir kültürel alana girmek anlamına geliyor. İnsanı geriyor (bu şüphesiz ulusal projenin can alıcı güçlerinden biri). Bayrak ulusun kendisiyle duyduğu

gururun simgesi. Bayrak “bizim” tarihsel hayali cemaatimizin somutlaştırdığı tüm erdemleri temsil ediyor. Ancak bu gururlu duygusallığın altındaki derin mağaralardan –o gergin hisleri gerçekten harekete geçiren de bu- daha derin ve çok daha ilkel hisler yükselmeye başlıyor. Korku dolu ve kavgacı hisler. Cengiz Aktar'ın gözlemlediği gibi, “Bayrak varlığımıza yönelen her türlü tehdide karşı hissettiğimiz derin güvensizliği telafi etmenin en kestirme yolu, bu ülkenin bize ait olduğunu çeşitli şekillerde tekrar ederek sınırlarımızı yatıştırıyoruz.” (Turkish Daily News, 15 Ocak 2008) “Bu derin tedirginlik bize özgü bir şey değil” diye ekliyor, gayet de haklı. Ancak Aktar, Hrant Dink'i öldüren genç adamın cebinde ulusal bayrağı taşıdığıнын söylenmesine gönderme yaparak bu korku dolu güdülerin yerel bir çeşidini de hatırlatmış oluyor.

Korku ruhu yer bitirir. Ruhu her yerde yiyip bitirebilir. Ancak farklı hayali ulusal dramlar bağlamında bunu farklı şekillerde yapacaktır. 6-7 Eylül 1955: Öfkeli ayaktakımı İstanbul sokaklarını çığnıyor, Rum ve Ermeni dükkanlarını paramparça ediyorlar. Orhan Pamuk bu olayı *İstanbul* adlı kitabında anlatıyor: “O günlerde yükselen Türk milliyetçiliği yüzünden, Alaaddin'in dükkanında da satılmaya başlayan bezden küçük Türk

bayraklarından birini ağabeyim birkaç gün önce özenip, satın alıp içine astığı için, amcamın Dodge arabasını ne ters çevirdiler, ne de camlarını kırdılar.” Bayrağın gerçeği: Kanlı ve intikam dolu bir dramın içine hapsedilmek.

Kanla yapılan resim, 15 Ocak 2008: Gazetede Kırşehir’de bir lisede yirmi kişilik bir öğrenci grubunun bir Türk bayrağı çizecek kadar kan biriktirmek için iki ay boyunca her gün parmak uçlarını delerek kanlarını akıttıklarını okuyorum. Bayrak tamamlanınca çerçevelenerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin başına bir hediye olarak sunulmuş. Ayrıca bayraktan yapılan poster daha sonra Tercüman gazetesi tarafından okuyucularına promosyon olarak dağıtılmıştı. Bayrak gerçekten de bu vatansever öğrenciler için, ta Ergenekon’un aşırı milliyetçilerine kadar bir kan simgesi. İşin acı tarafı, bu ifade güçlüğü çeken kan simgeciliğinin toplumsal sözlerden çok daha fazla toplumsal güç taşıması.

Ben şehir mekanına bütün bu kan-bayrak meselesinden bir çıkış yolu olarak bakan birisiyim. Şehir bence kültürel –kültürel derken kültürlerarası veya kozmopolit demek istiyorum elbette– ilerleme için daha iyi bir olasılık sunuyor. İleri giden bir yol, ulusal kültürel yapıların

ve kasılmaların ötesine çıkan bir yol. İstanbul: 2010 Avrupa kültür başkenti. Diğer yerlerin kent- sel kültürleriyle çoğalan, üretken bağlantılarıyla İstanbul. Bu belki bize, bayrağın küçülen menzilin ötesinde, yeni bir kültürel ufuk sunar. Zeki ruhlu Fransız dergisi Esprit’nin editörü Olivier Mongin, Avrupa tarihinde şehrin nasıl kültürel köleliklerden özgürleşmeyi simgelediği hakkında yazmıştı. Avrupa şehirlerinin tarihsel bağlantıları ulus-devletinkine alternatif bir kültürel alanı temsil ediyor: “Dünün şebekeye dahil, diğer şehirlere ‘bağlantılı’ şehri, açık bir alana karşılık geliyordu, kendi içine kapalı bir mevcudiyete, bir kale şehre değil. Bu da şehrin kaynaklarının devletin varoluş kipinde (merkezleşme ve hiyerarşi, kapanma ve sınırlar) tasarlanmış muhtemel bir şehir yapısıyla zıtlık taşıdığı anlamına geliyor (*La Condition Urbaine*[Şehir Durumu], 2005, s. 92). Mongin’in ideal ve canlı kavramsallaştırmasına göre şehir, açık şehirdir. Simgesel dolaşıma, birbirine karışmaya, birbirine geçmeye açık bir mekandır. Bayrak tamamıyla başka bir kültürel mantığı temsil eder: kültürel izolasyon, içe dönüş ve korumacılık. Kültürel mekanlarımızı misafir etme ruhu içerisinde yeniden icat etmemiz mümkün mü?

—Kevin Robins

BAYRAMLAR

TÜRKİYE'DE “BAYRAM” OLARAK TANIMLANMAMIŞ
BAZI GÜNLER DE VARDIR. [ED.]

“Bayramlar açısından zengin” bir ülke olan Türkiye’de “bayram” kavramı aslen iki dini tatile tekabül eder. Şeker Bayramı (Ramazan Bayramı) ve Kurban Bayramı öteden beri toplumun tamamını, özellikle de toplumsal ve ekonomik boyutta harekete geçiren iki büyük şenlik vesilesi olmuştur. Dini bayramların yaklaştığı, yeni elbiselerin ve şekerlemelerin pazarlandığı açık pazarlardaki artıştan anlaşılır. Bu bayramların bir diğer özelliği yaşlılara yapılan yoğun aile ziyaretleridir, bu gelenek tüm şehri ters yönlerde harekete geçirir ve görünür bir “bayram trafiği sıkışıklığı” oluşturur. Hediyeler ve bağışlar da bu bayramların bir parçasıdır, tamamı İstanbul’da bulunan geleneksel Osmanlı vakıflarına toplu ziyaretlerde bulunulur. İslamcı hareketin etkisiyle İstanbul’da farklı belediyeler Ramazan Bayramı sırasında parasız iftar yemeği sunarlar. 1990’ların ortasından bu yana, İslamcı hareketin İstanbul’da “ulusal bayramlar”ın kutlanma biçimi üzerinde de bir etkisi oldu. Dini bayramlar gibi “ulusal bayramlar” da toplu kutlamalar arasında önemli bir yer tutar,

tüm okullar ve devlet daireleri ülke çapında kapalıdır. Dikkat çekici kutlamalara sahne olan ulusal bayramlardan biri “Cumhuriyet Bayramı”dır, şehrin her yerinde bir bayrak asma (bak. *Bayrak*), halka açık pop müzik konserleri ve sergiler yoğunluğu yaşanır. Diğer iki ulusal bayram “Gençlik ve Spor Bayramı” ve “Çocuk Bayramı” genellikle stadyumlarda ve okullarda kutlanır. Daha çok orduyla ilişkilendirilen “Zafer Bayramı” akademik takvimin dışında kalır ve İstanbul’daki kutlamalar genellikle Heybeliada Deniz Harp Okulu ile sınırlıdır. Yerel olarak kutlanan “ulusal öneme sahip” bayramları da belirtmek gerekir. Bu bayramlar genellikle belli bir yerin kurtuluş gününü veya Atatürk’ün belli bir şehre yaptığı ziyaretin gününü kutlamak içindir. Mesela 6 Ekim’deki “İstanbul’un Kurtuluşu”nda İstanbul’daki tüm okullar ve devlet daireleri tatildir. İstanbul aynı zamanda “Anneler Günü” ve yeni milenyumun şehrin yükselen alışveriş merkezleri (bak. *Alışveriş Merkezi*) tarafından desteklenen bir fenomeni olan “Sevgililer Günü” gibi küresel kutlamaların da etkisinin en güçlü hissedildiği büyük şehirlerdendir. Bu yeni küresel kutlama geleneği, İstanbul’un, Müslüman olmayan cemaatlerin Paskalya ve Noel’i kutladıkları kozmopolit geleneğinden son derece farklıdır. Noel kutlamaları İstanbul’da, genellikle Taksim

merkezli Yeni Yıl kutlamalarına dönüşür, Paskalya kutlamaları ise daha az göze çarpan bir olaydır, tek izini pastanelerde görürsünüz, burada “paskalya çöreği” yıl boyunca menüde yer alan bir üründür.

—Arzu Öztürkmen

>Alışveriş Merkezi, Bayrak

BİENAL

İSTANBUL’U BİENAL SAHİBİ OLMA STATÜSÜNDEKİ KENTLER ARASINA KATMAK İÇİN BAŞLATILMIŞ AMA GİDEREK TEK GÖNDERMESİ “İSTANBUL” OLAN BİR STATÜ TANIMINA DÖNÜŞMÜŞTÜR. İYİ Kİ DE ÖYLE OLMUŞTUR. [ED.]

Bienale ait bir sergileme ve proje alanına girildiğinde, gelen ziyaretçiler tarafından sorulan “Bienal nerede?” sorusu, Uluslararası İstanbul Bienallerinde en sık karşılaştığım sorudur. Bana ironik gelen, ama aslında naifçe sorulan bu gerçek sorunun, güncel sanata bakış ile mi, yoksa İstanbul kentinin karmaşası içinde, bienaldeki sanat üretimini tanımlamaya çalışmak ile ilgili mi olduğu kafamı kurcalar. Uluslararası İstanbul Bienali dünyadaki diğer bienaller arasında kent

mekanlarını en çok ele alan ve kentin sorunlarını en iyi yansıtan bienaldir diyebilirim. İstanbul’un, farklı coğrafyalarda gerçekleştirilen bienallerden farklı olarak, tam da bu coğrafyaların ortasında yer alması ve birçok kent kültürünü içinde barındırması, sokak ve günümüz kent sorunlarını öylesine sere serpe, çoklu bir biçimde yansıtması, İstanbul Bienali’ne birçok malzeme sunmaktadır. Yer verdiği sanat projelerinin bir temsili sunması ve tartışmaya açmasının yanı sıra, Bienal’in en ilgi çekici yanı; projeler ve sanat yapıtları ile kentin reel durumlarının yanyana gelmesiyle oluşan geçici, hatta daha sonra kalıcı olabilecek gerçeküstü durumlardır. İstanbul Bienallerinin çoğunu bir mekansal araştırmaya tabii tutsanız; İstanbul kentinin dönüşümüne ve bu dönüşüm sürecindeki garip, tarif edilemez durumlara denk gelebilirsiniz. Bu bağlamda, İstanbul Bienali’nin diğer bir özelliği de, bienallerin temelde kentin kültürel katalizasyonuna ivme veren, festivalizasyonuna hizmet eden, kentin markalaşmasına katkıda bulunan ve kentsel dönüşümlerde araçsallaştırılan bir rol oynadığı gerçeğini yalanlayan tam tersi bir yola girmiş olmasıdır.

Dünyadaki diğer bienaller ile karşılaştırıldığında İstanbul Bienali’nin özgünlüğü, ana sergi

mekanı Antrepo (boğaz kenarında yer alan eski yük deposu) dışında sergileme için mekansal önerilerle ortaya çıkmasında yatar. Hatta bu öneriler dış basında öyle önemle yer alır ki, tanınmış bir İngiliz sanat eleştirmeni Artforum'daki yazısında, 10. İstanbul Bienali'ndeki (2007) sergi mekanlarından biri olan Anadolu yakasındaki Kadıköy Halk Eğitim Merkezi'ni taksiyle bile zor bulduğundan yakınır. Elit izleyicinin rahatsız olduğu bir örnek ise, 9. İstanbul Bienali sırasında Tophane'deki Tütün Deposu'nda kitap tanıtımı yapılan bir bienal projesi (Oda Projesi ve Otto Berchem) sırasında, güncel sanat izleyicisinin yandaki erkek kahvesinde sabahtan akşama kadar zaman geçiren Siirtliler ile yan yana olmasıydı. Bu tür örnekler, mesela romantik kent turizmi ile birleşmiş Venedik Bienali gibi sergilerde karşılaşamayacağınız “rahatsızlık”lardır.

Geçmişte ağırlıklı olarak Osmanlı ve Bizans yapılarının kullanıldığı İstanbul Bienallerinde, sanat yapıtı genellikle yapıtın mecrası (video, obje, pentür, yerleştirme vb.), mekan ve mekanın belleği ile arasındaki ilişkiye referans verir. Mekan ve yerleştirmeye odaklı bu sergilemeler, 9. İstanbul Bienali (2005) ile birlikte farklı bir dönemece girer. “İstanbul”u ana tema olarak ele alan 2005 İstanbul Bienali, Tarihi Yarımada'dan Pera'ya ve

İstanbul sokaklarına, yani toplumsal ve kültürel farklılıklara temas edecek mekanlara kayar. 2005 Bienali, İstanbul'un sahip olduğu potansiyelleri, bireyler arasındaki ilişkileri ve kentin çeşitli yanlarını, sanatçı araştırmaları ve önermeleri ile izleyiciye sundu. Bu bienalde 2000'lerde küresel bir olgu olarak kent çeperlerinde üreyen güvenli yerleşim alanları, “kapalı siteler” (bak. *Kapalı-Site*) ve farklı öznelerin kente bakışları, modern yaşam anlayışları (Solmaz Shahbazi'nin videosu) gibi konuların yanı sıra, kenti kullanan ama görmezden geldiğimiz kimsesiz çocuklar ve gençlerin İstanbul'u algılayışları (Otto Berchem'in projesi) gibi günümüz İstanbul'un yaşam katmanları arasındaki karmaşa, sanatçıların önerileri ile gündeme geldi. Kentsel dönüşüme ve mekanın neo-liberal küresel stratejilerle kullanımına odaklanan 10. İstanbul Bienali (2007) öncelikle yerel yönetimler tarafından yıkılarak dönüştürülmeye çalışılan AKM ve İMÇ gibi mekanları sergileme mekanı olarak belirledi. Bu yapılar, temsil ettikleri toplumsal miras ve Modernist önerileri, güncel sanatçı müdahaleleri ile birlikte kamusal olarak tartışmaya açıldı. Bienalde İstanbul'un farklı yerlerinde birçok sergileme ve proje mekanının kullanılması, son yıllarda dönüşüm içindeki kentin tartışmalı kamusal alan tanımına dikkat çekti.

Kentin sadece sanat merkezlerinde değil, aynı zamanda varoşlarında, çeperlerinde, farklı mahallelerinde ve sokaklarında yapılan video gösterimleri (Gecegezenler) bir tür kamusal-özel alanın kentin farklı köşelerinde araştırılması önerisiydi. Özelleştirilmeye çalışılan mahalle ve semtlerde gündelik yaşam üzerinden araştırmalar yapan Hollandalı sanatçılar Bik Van der Pol, gerçekleştirdikleri projede İstanbul'daki 59 mevkiyi gözlemlediler. Kentsel yenileme ve dönüşüm baskısı altında olan, çoğunlukla Çingenelerin yaşadığı Sulukule semti, yaşayanlarının ve bağımsız bir oluşum olan Sulukule Platformu'nun ortak girişimiyle yerel yönetimlere karşı mücadele veriyor. Çinli sanatçı Wong Hoy Cheong, Sulukule semtinde yaşayanlar ve orada çaba gösteren inisiyatif ile ortak bir video-animasyon çalışması yaparak yerinden edilmeye çalışılan Sulukulelilerin sorunlarını Bienal izleyicilerine aktardı. Böylece 10. İstanbul Bienali, garip durumları ortaya seren, kenti, sokakları keşfe çıkartan geçmişteki bienallerden sonra, İstanbul kentini tanımlayan iktidarlar ve aktörleri doğrudan sorgulayan eğlenceli bir aktivizm ile belirgin bir karşı duruş oluşturdu.

Diğer yandan, Bienal ile eşzamanlı olarak gerçekleşen etkinlikler içinde yer alan birçok ini-

siyatif ve kolektif, aktif olarak İstanbul kentinin devlet eli ile pazarlanması ve rant olanaklarının geliştirilmesine karşı çeşitli vesilelerle seslerini duyurmak, mücadele etmek adına araştırmalar ürettiler.

“Sanat ve sanatsal üretim, bienal gibi küresel ölçekte geniş sergiler ile, kentsel dönüşüm sürecinde özelleştirme ve normalizasyon adına araçsallaşarak bu dönüşüme kültürel açıdan hizmet eder mi” sorusu İstanbul Bienali için de sorulabilecek bir sorudur. Bilbao'daki Guggenheim ve benzeri sanatsal katalizörler, birçok sanat mekanını ya da geniş çaplı küresel etkinlikler, kentsel dönüşümde noktasal etkileri tetikleyebilir ve bunlara katkıda bulunabilirler. İstanbul Bienali bağlamında bu durum tam tersine işlemektedir.

—Pelin Tan

>Kapalı-Site

BİSİKLET

İSTANBULLUNUN BİR TÜRLÜ BARIŞAMADIĞI VE KABULLENEMEDİĞİ BİR ULAŞTIRMA ARACI. [ED.]

İstanbul sokaklarında bisiklete binmenin mümkün olduğunu Avrupalı biri düşünemez (İstanbulular da düşünmez aslında). Sokaklardaki arabaların akışı o kadar baskındır ki, bisikletin dört tekerlekli araca, taş çatlasa motosiklete bir alternatif olabileceği hayal bile edilemez. Ayrıca araba sürücülerini iyice gözlemlendiğinde, onların ne dikkatli, ne de kibarca araba kullandıkları anlaşılır; üstüne üstlük herhangi bir trafik kuralı veya levhasını tanıdıkları da şüpheli gözükmektedir. Araç sürücülerinin dışında, kentin topoğrafyası da bu iş için çok davetkar değildir. Yine de bu kentin sokaklarında bisiklet ne yabancısıdır, ne de hiç yoktur.

19. yüzyılın sonlarına doğru Amerikalı bir bisikletçi İstanbul'dan geçen yolculuğunda burada konakladığında, herkesin sokaklara döküldüğü ve bu kişinin valiyle tanıştıracak kadar önemli gözüktüğü gazetelerde yazılıdır. Hatta yolculuğunun devamında Ankara'ya vardığında onu görmek için sokaklara bine yakın insanın doluştuğu bile söylenir. Gazetelerdeki ilanlara bakılırsa, bu olayın hemen ardından İstanbul'da bisiklet alacak insanların var olduğunu görebiliriz. Fransızca adı Vélocipède olan bu aracın Türkçedeki adı "velospid" olmuş ve onu ilk olarak Batı tarzında yaşayan varlıklı ailelerin erkek çocukları kullan-

mıştır. Ahmet Tevfik adlı bir genç, arkadaşıyla birlikte Marmara Bölgesi'nde yaptığı bir bisiklet yolculuğunun anılarını 1900 yılında yayımlar. Modernleşmenin öncülerinden olan Osmanlı ordusunda yüzyıl dönümünde bisikletli birlikler görülür. Hatta 1914'te, bisikletin bir ulaşım aracı olarak ciddiye alındığını Galata Köprüsü ile ilgili bir uygulama gösterir: Bu dönemde köprüyü bisikletle geçenlerden ayrı para alınmış.

Kadınların bisikletle dolaşması ancak Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlamıştır. 30'lu yıllarda yayınlanan popüler dergiler, modern Türk kadınının sportif olması ve bisiklete binmesi için çağrıda bulunurdu. Bu yıllarda çekilmiş kısa pantolonla bisiklete binen kadın fotoğrafları da böyle bir talebin olduğunu gösteriyor. Bisiklet muhtemelen kadınlar arasında çok yaygın bir araç değildi ve bu fotoğraflarda görünenler daha elit bir kesimin kızlarıydı. Bu devrin edebiyatında kadınların spor yapmalarını ve özellikle bisiklete binmelerini olumlu bulan hikayeler yayımlanır. Ne de olsa bu dönemde kadınların yüzlerinin yanı sıra artık atletik yapılarını da görmek mümkündü; bu da eş ararken bir avantaj oluveriyordu. Kadınlar için yapılan ilk bisiklet yarışı ancak 1955'de gerçekleşti.

Türkiye’de otomobil endüstrisi patlama yaşamadan önce, özellikle İkinci Dünya Savaşı ertesinde bisiklet bir ulaşım aracı olarak kullanılırdı. Arabanın giderek yaygınlaşan kullanımı, kentin çok fazla büyümesi ve rahatlığın bir statü ve lüks sembolüne dönüşmesiyle, bisiklet de ulaşım aracı olarak İstanbul’un günlük yaşamından ve insanların hafızasından ne yazık ki çıkmaya başladı. Günümüzde birçok bisikletçi sporcudur veya özellikle spor yapmak için bisiklete binen insanlar vardır. Kentte giderek artan bisiklet ve bisiklet malzemesi satan dükkanlar, bu araca sevgiyle yaklaşan insanların bulunduğu yerlere dönüştü. Bisikletlilerin büyük bir kısmı, hafta sonunda belediyenin yaptığı çok az sayıdaki bisiklet yollarında veya adalarda bisiklete biner. Başka gruplar da kentin dış bölgelerinde buluşup, ormanda veya başka kırsal yerlerde hep beraber bisiklete biner. Kent içinde bisikletliye az rastlanır ve bunlar da birbirlerini görmekten mutlu olduklarından samimiyetle selam veririler. Kullananlar için bu aracın yaygınlaşmasını sağlamak ister istemez bir misyona dönüşüyor. Ama zaten bisikletin yaygınlaştırılması konusunun tekrar gündeme getirilmesi şart olacak; çünkü araçların artış hızına bakıldığında işe veya eve normal bir zamanda gidip gelmek giderek im-

kansızlaşacağı için bisiklet ve ufak motosikletler ister istemez yaygınlaşacaktır; tabii tembellik kazanmazsa... Belediyeden yapılan açıklamalara göre 630 kilometrelik bisiklet yollarının yapımı planlanmaktadır. Hatta yapılan anketlere göre insanların yüzde sekseni, bisiklet yolu olduğu takdirde kesinlikle bisikletle işe gidip geleceğini söylemiş. Şu ana kadar yaratılmış olan çok az sayıdaki bisiklet yolları, ağırlıklı olarak otomobil sahiplerinin otoparkı gibi kullanılıyor.

Herşeye rağmen bisiklet çocukların hayallerini süslemeyi sürdürür ve karne hediyesi olarak da hala favorilerin arasında yer alır. Yaz tatillerinin özellikle ilk günlerinde kaldırımlarda veya sakin yolların kenarlarında yepyeni bisikletlerine gururla binen çocukları görmek mümkündür.

Eskiye oranla bisiklet kullanımının azaldığını söylemek yine de yanlış olmaz. Birçok insan ve özellikle anneler her şeyden korkarlar, buna bisiklete binmek de dahildir. Güvenli sandıkları sitelerde çocuklarının binmelerine izin verseler de, bisikletten düşme tehlikesi sürdüğü için birçok çocuk bisiklete binmeyi artık öğrenmiyor bile. Böyle olunca bir kadın olarak bisikletle işe gittiğinizi söylediğiniz zaman tepkiler çok karışık:

Takdir ve kıskançlık arasında gelip giden duygular gözlemleniyor, çünkü insanların bisikletleri var evde, ama binecek cesaretleri yok. Veya büyük bir acıma duygusu ile karşılaşmak mümkün, çünkü böyle bir şeyi yapmak için insanın aklını kaybetmiş olması gerekiyor, birazdan da yaşamını kaybedecektir. Ayrıca akli yerinde bir insanın kendini spor salonunun dışında neden bu kadar yordüğünü anlamak da mümkün değil tabii.

Ama gerçek ne o zaman? Gerçekten de trafikte bisiklete binenler aklını mı kaçırdı? İstanbullu erkek sürücüler kadınları sinir etmek için onları eziyormuş gibi yapıp eğlenmez mi? Araba kullanmanın ve arabanın kendisinin erkekler için bir statü sembolü ve onur aracı olduğunu düşünerek bisiklete binildiği takdirde, kadınların durumu daha avantajlı bile sayılabilir. Çünkü bisiklete binen erkekler, araba kullananlardan farklı değildir. Bisikletliler arabaları sağdan ve soldan hop hop sollayınca arabadağının de onuru kırılır ve bisikletliye zayıflığını hemencecik hatırlatabilir. Ama normal bir tempoyla sağdan gitmekle ve arabalara yol vermekle kendinizi aşağılanmış hissetmiyorsanız, o zaman insan, maço erkek şoförlerin -buna taksi ve otobüs şoförleri de dahil- ne kadar kibar olabileceklerine şaşabilir bile. Şoförlerle göz te-

ması kurmadan hareket etmemek sokakta hayat kurtaran önemli taktiklerden biridir.

Sahil yollarında veya artık genişletilmiş kaldırımlarda bisikletle gitmeye çalışırken araba kadar tehlikeli bir başka grup fark edilir: Kamışla balık tutanlar. Tüm kaldırımını kendilerininmiş gibi işgal etmeleri dışında arkalarına bakmadan oltayı atacak kadar umarsız olduklarından insanın kolayca kaskına bir olta iğnesi takılabilir. Sokakta sürerken de tehlikeliler, çünkü mola verip kamışları cadde yönünde korkuluklara yaslayınca yola çok fazla uzamış olanlar oluyor. Bisikletle de geçerken bunlar insanın göz hizasına geldiği için tesadüfen sağ gözünüzü oltanın ucunda bırakabilirsiniz.

Tabii bisikletli kadının kahramanca sürüşleri tek başına yeterli değil, kentin dik yolları bisikletle sürekli inip çıkmak için çok da uygun değil gerçekten. Yokuşlarda az vitesli bisiklet, yollardaki çukurlardan dolayı da çok ince tekerlekli yarış bisikletleri İstanbul trafiğinde gitmek için ideal değil. Kask takmak önerilir, ama sadece güvenli sürüşü artırdığından veya kurallar açısından gerekli olduğundan değil; gerçekte kask, araba sürücülerinin ve polislerin bisikletliyi ciddiye almasını sağlayan bir görüntü oluyor. Türk top-

lumsal yaşamında doğru görüntüyü vermek, işin esasından çok daha önemlidir ne de olsa.

Ne yazık ki bisikletin herkes tarafından kabul edilen bir araç olması için daha çok zaman geçecektir. O zamana kadar araç ve sürücüsünün, Don Kişot ve atı Rozinante kadar ciddiye alınacağı kesindir.

—Zeynep Kuban

BİZANS

BİZANS, ÇAĞDAŞ İSTANBULLULARA (VE GENELDE TÜRLERE) KENTİN ESKİ ADLARINDAN BİRİ VE BİN YILLIK BİR KÜLTÜR BİRİKİMİ OLMAKTAN BAŞKA PEK ÇOK ŞEYİ İFADE EDER.

Kentin Osmanlılar tarafından fethinden başlayarak geç 19. yüzyıla dek Türkçede böyle bir sözcük yoktur. Örneğin, kenti fetheden II. Mehmet (bak. *Fatih Sultan Mehmet*) ünvanları arasına “Kayser”i (Caesar) kattığında, bununla Bizans’ın bir devamı olma iddiasını değil, Roma’nın ardılı olduğunu kastetmekteydi. II. Mehmet’ten sonra bu iddia da önemini büyük oranda yitirir. İstanbul’un resmi metinlerde Kostantiniyye olarak, Constantinus

ile bağlantılı kökeni açık ve belli bir biçimde adlandırılması ise 19. yüzyıl sonlarına dek devam edecektir. Ne var ki, kentin tarihinden söz eden 15. ile 18. yüzyıl arası Osmanlı metinleri onun ayrı bir uygarlığın merkezi olduğunu, hatta yaklaşık bin yıl boyunca belirli bir politik organizasyonun odağı olarak işlev gördüğünü asla belirtmezler. Bizans imparatorlarının tam bir listesini veren Osmanlıca bir dönem metni dahi yoktur. Örneğin, 16. yüzyılda Nişancı Mehmet Paşa tarafından yazılmış dünya tarihi, Roma (Rum) hükümdarlarının sıralamasını Herakleios’la daha 7. yüzyıl başında, yani İslam egemenliğinin Suriye ve Mısır’a yayılmasıyla bitirir. Osmanlı entelijansiyası İstanbul’un Osmanlı öncesi geçmişini merak etmez ve araştırmaz. Bu konudan konuşulduğundaysa, hemen daima tarihyazımının değil, efsanelerin alanına girilmektedir. Israrla sürdürülen bu görmezden gelmenin kenti kültürel anlamda İslamlaştırma ve Osmanlılaştırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Osmanlı öncesi geçmiş akla bile getirilmeyerek unutulur.

Bu alandaki bir değişimi haber veren ilk ipucu, tüm İstanbul camilerinin alfabetik bir tariyografik ansiklopedisi niteliğinde olan ve 1780’lerde kaleme alınmaya başlanmış Hadikatü’l-

Cevami adlı kitapta görülür. İlk olarak orada bir Müslüman Osmanlı entelektüeli Ayasofya'nın tarihini efsanelerden arındırır ve kısaca anlatır. İstanbul'un geçmişinin "normalizasyon"u diye nitelenebilecek bir süreç belki de başlamaktadır. Ancak, 1820'lerden sonra Yunan bağımsızlık hareketinin yeni bir egemen Yunanistan'ın kuruluşuyla sonuçlanması ile birlikte ortam değişecektir. Ulusalcılıklar çağı gündeme gelmiştir ve İmparatorluğun uyrukları arasında kendilerini Bizans'ın devamı sayanlar ve bu savı vurgulayan güçlü bir Ortodoks Kilisesi vardır. Dolayısıyla, Osmanlı yönetici eliti tam da modern tariyografiyle ve bu arada Antikite ve sonrasıyla tanışırken, paradoksal olarak Yunan tebaya yönelik kuşkuyu da üretmeye başlayacaktır. Sözelimi, Türkçede basılmış ilk Yunan tarihi metni olan Tarih-i İskender bin Filipos ile Yunanistan'ın bağımsızlığı neredeyse eşzamanlıdır.

Osmanlı entelektüelleri Bizans terimini bir kültürün ve büyük bir Hıristiyan imparatorluğun adı olarak kullanmaya 19. yüzyılın son çeyreği içinde başlarlar. Terim Avrupa'dan, özellikle Fransız kültür alanından aktarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Bizans'a ilişkin temel tariyografik verilerin öğrenilmesiyle yetinilir.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle bitip Batı Anadolu'yu yeniden ele geçirmeye yönelik Yunan askeri macerası başlayınca, Bizans uygarlığının Türkiye'deki alımlanışı da hızla farklılaşır. Yunan ordusunun neredeyse Orta Anadolu'ya kadar uzanan işgali, Bizans'ın mimari kalıntılarını bile ülkeye göz dikmiş güncel düşmanlara dönüştürecektir. O zamana dek pek çok Anadolu kentinde varlıklarını sürdüren binyıllık kimi yapılar o sırada özellikle ortadan kaldırılırlar. Örneğin, Konya'da Eflatun Mescidi, Ankara'da Aziz Clemens, İznik'te Koimesis Kiliseleri bu tepkiye kurban gider, dinamitlenerek yok edilirler. Bizans terimi Türkçede artık olumsuz anlamlarla yüklenmeye başlamıştır. 1960'ların başında Kıbrıs'ta Türk ve Rum cemaatleri arasında çıkan çatışmalar, tariyografiye dek uzanan bu kavga alanını iyice genişletir. Unutma ve inkar çabaları sonraki onyıllarda da tırmanır. Kendisini ve genelde tüm Türkleri düşmanlarla kuşatılmış görme psikozunun paranoya niteliğini kazandığı zamanlar da olur. Örneğin, 1990'ların başlarında adında Osmanlıca "Kostantiniyye" (Konstantinopolis) geçen bir süreli yayın, mahkeme kararıyla kapatılacaktır.

Ortam, Bizans'a yönelik soğukkanlı bir entelektüel ilginin yeşermesine de doğal olarak pek

olanak vermez. Öyle ki, Bizans'ın başkenti olan bu kentte bugün de henüz, örneğin bir Bizans Sanatı Müzesi ve Bizans Araştırmaları Merkezi yoktur. 70'ten fazla üniversitesi bulunan Türkiye'de Bizans tarihi, sanatı ve mimarisi üzerine çalışan bir avuç uzman vardır. İstanbul'u Bizans'tan koparan tarihsel aralığı büyütebilmek için bir dizi simgesel girişim de icat edilir. 1953 yılına kadar yüzyıllar boyunca kutlanması hiç akla gelmemiş olan İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi, artık her yıl daha bir vurguyla kutlanmaktadır. Azımsanmayacak sayıda insan, İstanbul'un Türklere ait olduğunun sürekli yinelenen yinelenen ortaya konmasını bekler. Geliştirdikleri ulusalcı asabiyet nedeniyle, onu "geri almaya" yönelik ciddi bir uluslararası komplonun ortaya çıkabileceğine inanma eğiliminde olan geniş toplum kesimleri vardır. Kimi yönetim organlarında da bu kuşku gözlemlenir. Örneğin, İstanbul'da Avrupalı ve Amerikalı uzmanların işbirliğiyle Bizans yapılarını araştırma ve restore etme girişimlerine sıcak bakılmaz. Bu amaçla sadece ulusal kaynak ve uzmanların kullanılması yeğlenir. En azından bu tür işbirlikleri teşvik görmez. Oysa, aynı işbirlikleri Anadolu'daki sayısız Antik Yunan ve Roma sit alanında sorunsuzca kurulabilmektedir. Öte yandan, en önemli Bizans kilisesi olan, 1453'te camiye ve

1935'te müzeye dönüştürülen Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesini talep eden İslamcı ve/veya milliyetçi bir toplumsal grup da mevcuttur.

Bu kültürel-siyasal atmosferde popüler mecralar, romanlarda geç 1920'lerden, tarihsel filmlerde ise 1960'lardan başlayarak Bizans'ın ahlaki anlamda mahkum edilmesine girişmişlerdir. Böylesi anlatılarda Bizans ahlaken düşük, güvenilir, hilekar bir davranışlar dizisiyle karakterize edilir. Bu psikoza kısmen eleştiren, kısmen de sömüren 1990'larda yapılmış bir sinema filminin adının "Kahpe Bizans" olması yeterince aydınlatıcıdır. Bizans bu anlamıyla ne bir kent, ne bir siyasal organizma, ne de bir kültür alanıdır. O, popüler imgelemde daha çok bir toplumsal ve insani zaafı manzumesi olarak inşa edilmiştir. Özetle İstanbul'un ve Türkiye'nin hala bir Bizans sorunu vardır.

—Uğur Tanyeli

>Fatih Sultan Mehmet

CAMİ

MODERNLEŞME ÖNCESİ İSTANBUL'UNDA OLAĞAN BİR İBADET MEKANI. BUGÜN SİYASAL BİR DİZİ TERCİHİN MEKANSAL İFADESİ. [ED.]

2000 yılı verilerine göre İstanbul'da 2562 adet cami var. Cami sayısına göre değerlendirildiğinde birinci gelen Fatih ilçesini sırasıyla Ümraniye, Üsküdar ve Gaziosmanpaşa izliyor. Söz konusu sıralama insanı hiç şaşırtmıyor, aksine bu haliyle üzerinde mutabakata varılmış olan kent anlatımlarını destekliyor.

Bir ibadet yapısı olarak camiyi mekan örgütleme özelliğinden ve temsiliyet gücünden bağımsız olarak düşünmek mümkün değil. Fatih ve Üsküdar'daki cami sayısı kentin Osmanlı egemenliğinde Müslümanlaşmaya başladığı odak noktaları olan bu ilçelerin zihinlerdeki imgesiyle doğrudan örtüşüyor. Aynı şekilde Ümraniye ve Gaziosmanpaşa da, bu sefer İstanbul'un 1950'lerden beri devası bulunamayan bin türlü derdinin asli sebebi olarak ilan edilen "göç" ve "gecekondu" denklemi üzerinden yerlerini sağlamlaştırıyorlar. Öyle ya, dışarıdan gelenler, İstanbul'da bitmek bilmeyen düşük kaliteli konut üretimi faaliyetinin be-

raberinde sıvası yarım, tuğla minareli camileri de getiriyorlar. En çok da kültürel açıdan çeperde kalan ilçelerin, uydu antenli, yarı kiremit yarı ondülin çatılarının arasına sıkışan bu cılız görüntü, İstanbul'u bildik biçimlerde paketlemek isteyenlerin temsili belgesidir. Gecekondu camisinin bu fotoğrafı, zarif minarelerin yükseldiği tarihi yarımada kartpostallarından temelde çok farklı değil. İlkinin bugüne, yoksulluğa ve cehalete, ikincisinin ise geçmişe, ihtişama ve medeniyete olan göndermeleri ezberden okuma alışkanlığında birleşirler.

Oysa "Taksim Meydanı'na cami" (bak. *Taksim Meydanı*), "Göztepe Parkı'na cami" gibi tartışmalarla simgesel değeri günlük gazete dilinde paylaşılabilir hale gelen bu ibadet yapısı tipini çok basit bir sistemle, yeni bir biçimde incelemek mümkün. 2000 yılı İstanbul iline kayıtlı cami sayısı ile kayıtlı nüfusu birbiriyle orantıladığınızda, İstanbul'da bir cami başına düşen kişi sayısı 3931'e denk geliyor. Bu bilgi elbette tek başına kullanışsız. Ancak aynı işlem ilçeler bazında tekrarlandığında ezberin şaştığı gün gibi açık. Her şeyden önce 164 adet camisiyle, gecekondu bölgelerine yönelik cami üretimi temelli önyargıya teslim ettiğimiz Gaziosmanpaşalılar, cami başı 4663 kişi ile İstanbul ortalamasının altında kalıyorlar. Hatta Bayram-

paşa, Zeytinburnu, Bağcılar, Esenler, Güngören gibi ilçelerde de beklenin aksini gösteren cami kullanım yoğunlukları, cami başına 16793 kişi ile Avcılar'da rekor düzeye ulaşıyor. Öte yandan eğitim düzeyi ve meslek profilleri bağlamında incelediğinde kentin en ayrıcalıklı yerleri olarak göze çarpan Beşiktaş, Bakırköy ve Kadıköy, ibadet yerlerinde izdiham beklenebilecek ilçeler olarak, kentin yeni gelişmekte olan yerleriyle skalanın aynı tarafında yer alıyorlar. Fatih ve Üsküdar'ın ise sırasıyla 2217 ve 2837'lik oranlarla ortalamanın üstünde kaldığını söylemek kente dair önyargılarımızın boşa çıktığı bu noktadan sonra çok şaşırtıcı olmayacak. Tabii ki tarihsel geçmişi ile ibadet için çekim merkezi haline gelen bu iki ilçedeki camilerin, İstanbul'un Anadolu ve Avrupa yakalarında daha büyük kitlelere hizmet verdiğini de hesaba katmak gerek. Bu uca başka bir örnek olarak, Eminönü ilçesinde cami başına kişi sayısı 524'e kadar çıkıyor. Burada kentin genel ortalamasıyla ilçe ortalaması arasındaki uçurum kesin olarak ilçelerin 1960'lardan itibaren konut alanından ticaret alanına dönüşmesine işaret ediyor.

Bu küçük nüfus/cami hesabı bile, kentsel dönüşümü doğallığından soyutlayan ve kalıplaştıran yaklaşımlara bir yanıt teşkil ediyor, kentteki

faal dinamiklerin anlatımına katkıda bulunuyor. İstanbul'da mahallenin camisiz kurulmuş, caminin cemaatsiz kalmış olabileceği fikri, mekanın ve temsilin farklı biçimlerde ve önkoşulsuz olarak sorgulanması gerektiğine işaret ediyor.

—Meriç Öner

>Taksim Meydanı

ÇARPIK KENTLEŞME

HER KENTİN KENDİNE ÖZGÜ DİNAMİĞİ YOK SAYILARAK, “KUSURSUZ” OLARAK TANIMLANAN, “EĞRİ” DEĞİL AMA “DÜZGÜN” OLAN BATI KENTİNE BAKILARAK YAPILAN, BUGÜN “KENTSEL DÖNÜŞÜM” (BAK. KENTSEL DÖNÜŞÜM) ADI ALTINDA “DÜZELTİLMEK” İSTENEN YERLEŞME DÜZENİNE VERİLEN AD.

Başka bir karşılık olarak “el yapımı kentler”i önereceğim. “El yapımı”, özellikle çarpık olarak tanımlanan kentlerde, kentleşmedeki işbirliği, ödünç alma-verme, kolektif yaratıcılık, yüzyüze ilişki, mekan duyarlılığı gibi göndermeleriyle “çarpık”lığın olumsuzluğuna karşı, kentin içinden doğan dinamikleri yüceltmeye dair bir öneridir. Biliyoruz ki sonunda, kenti oluşturan her bir

unsur, sadece güvenlik için yaratılmış bir duvara dönüşüyor. Hem de “özgürlük” adına.

—Özge Açıkkol

>Kentsel Dönüşüm

ÇÖP EKONOMİSİ

MADDİ VE MADDİ OLMAYAN ÜRETİMİN KÜRESEL ÇAPTA BİRİKİMİNİN YARATTIĞI FAZLA, DÜNYADAKİ DEPOLANABİLİR VE DEPOLANAMAYAN ENERJİ KAYNAKLARININ VERİMLİ YÖNETİMİNİ GÜN GEÇTİKÇE DAHA DA ZORUNLU KILIYOR. SEÇMELİ BİR KORUMA VE TASARRUF EKONOMİSİ OLARAK İŞLEV GÖREN ÇÖP EKONOMİSİ DE BU YÖNETİM BİÇİMLERİNDEN BİRİ.

Bir değer skalasına aktarıldığında çöp ekonomisinin küresel stoku üç şekilde kendini gösterir: Çöp, ya da kullanım değeri sona ermiş madde veya maddi olmayan ürünün son hali; “çöp-olmayan”, korunma statüsünü garantileyecek şekilde kültürel veya ekonomik bir değeri olduğunu ortaya koymuş olan ürün; ve “henüz-çöp-olmayan” adını verebileceğimiz ara bir kategori, skalanın iki ucu arasında gidip gelen bir değer sunan ve henüz kimliği belirlenmemiş ürün. İstanbul’un çöp

ekonomisi mevcut ve büyümekte olan bir çöp birikintisinden tarihi bir çöp-olmayan tortusuna uzanan bir alanı kapsıyor. Bu ikili birikimin ortasında kentsel stoka sürekli eklenen henüz-çöp-olmayan oluşumların gelişimi yer alıyor. İstanbul, deneyi şehrin gerçek zamanı ve gerçek mekanı içinde yürütülen bu üçlü birikimle başa çıkmak için eleştirel ve etkili bir kurulum geliştirmek zorunda. Bu kurulum, içinde çöp, çöp-olmayan ve henüz-çöp-olmayan hallerinin tanımlanmasının ve ayırt edilmesinin temel önemde olduğu bir seçici koruma düzeninin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmasını gerektiriyor.

Çöp, kullanım değerini, amacını veya verimliliğini yitirmiş, dolayısıyla imhaya ve atılmaya hazır herhangi nesne veya malzemenin durumunu anlatan terimdir. Artık istemediğimiz şey, artık işe yarayamayan, kullanılamayan, uygulanamayan ve tüketilemeyen şeydir; artık bir fayda veya bir ayrıcalık sunmaz, bir hizmet veremez, bir amaca hizmet edemez. Çöp tespit ilkeleri sadece işlevsel değil niceldir de; dolayısıyla çöp depolama işgal ettiği yer açısından da değerlendirilen bir iştir. Dünya üzerinde ikamete elverişli alanda gereksiz yer işgal eden her engelleyici nesnenin tahliye edilmesi gerekir. Çöp adayı kendini ya boyutlarının,

ya da kullanım değerinin veya verimliliğinin sona ermesiyle belli eder. Öte yanda, çöp-olmayanın tanımını daha niceliksel koşullara uzanmaktadır. Çöp-olmayan, maddi, ekonomik, tarihsel veya kültürel düzenin evrensel bir değeri kabul edilir. Boyutları ne olursa olsun kültürümüzün yarattığı özel hazırlanmış depo veya ambarlarda, müze, arşiv veya kütüphane gibi güvenli koruma kurumlarında saklanır; buralarda kültürel ve tarihsel stok bulundurulur, envanteri çıkarılır, korunur, mühürlenir ve güvenlik altında tutulur. Çöp-olmayan, İstanbul örneğinde olduğu gibi, kendini şehrin fiziksel/maddi yapısı içerisinde, kültürel/arkeolojik katmanları içerisinde tortulanarak sergileye de bilir.

Tanımları itibarıyla tamamen zıt olsalar da, İstanbul'un çöp ve çöp-olmayan birikimleri imha ve korunmaları için alınan tedbirlerin yetersizliği açısından aynı derecede sorunludurlar. Çöp üreticilerinin sayısının artışıyla daha da artan üretilen çöp miktarı, imha edilen miktardan her zaman fazladır. İstanbul'da sadece evsel artık üretimi günde 12-13 bin tona ulaştığından imhası için kentsel alanlar ayrılması gerekir. Bu fazlayla veya çöple nihai olarak başa çıkmanın imkansızlığı erteleme tekniklerini ve biçimlerini devreye sokar: Ortadan kaldırılamayan çöplerin imha statüsünün ertelenmesi ve tekrar do-

laşıma ve kullanıma sokulmak üzere depolanması ve/veya işlenmesi gerekir. Depolama ve yeniden işleme, muhtemel bir çöp durumunun ertelendiği iki biçim –nitekim yeniden işlemenin kendisi de depolamayı ertelemenin bir biçimi. Dolayısıyla çöp, kendi depolanma ve/veya (yeniden) işleme imkanlarını tüketmiş madde veya madde-olmayanın son hali olarak yeniden tanımlanabilir.

Henüz-çöp-olmayan muhtemel çöp veya çöp-olmayan sınıflamaları arasında salınan bir ara kategoridir. Değeri henüz belirlenmemiş bir üretimi niteler. Çöp durumu içerdiği bu vaat sayesinde olumlu ve bilinçli bir ertelemeye uğramaktadır. Her ölçekteki yasadışı inşaat gibi İstanbul'un gecekonduları geçerli bir henüz-çöp-olmayan örneği teşkil ederler (bak. *Gecekondu; Varoş*). Yasadışı statü İstanbul'da sabit değil, karar alıcıların düzenleyici politikalarındaki değişikliklerle şekillenen kaygan bir ekonomik değeri ifade eder, bu da yasadışı yerleşimlerin başka bir dönemde başka bir statü veya değer kazanma beklentisini canlı tutar. Burada çöp statüsünün ertelenmesi, yeniden işlemenin ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleşeceğinin karar verilemezliğinden kaynaklanan önceden tahmin edilemeyen, stok kalitesine bağlı bir gereklilik olarak belirir. Çokluk ve karar

verilemezlik mekandaki hareketliliği, özgürlüğü ve işgali daha da açık gösterir şekilde değerlendirmeyi erteler ve stok haline gelenin ömrünü artırır.

İstanbul'un çöp ekonomisinin kendine özgü tuhaflığı, üç kentsel stok kategorisi arasındaki ayrımların şaşırtıcı derecede bulanık ve farklılaşmamış olmasıdır. Çöp-olmayanın güvenli uzam-zamanı olması beklenen alan, çöp ve henüz-çöp-olmayanın girift bir karışımının işgaline uğrar. Çöp-olmayanın değerinin, küresel olarak tanınan bir değer kazandığında daha güvence altına alındığını da belirtmek gerekir, Tarihi Yarımada'nın Unesco Dünya Mirası Listesi'ne dahil edilmesi gibi; oysa yerel/bölgesel bağlamda yüklenen kültürel/tarihsel değerler daha istikrarsız olabilmekte ve çöp-olmayan adayının evrensel değerini belirsiz henüz-çöp-olmayan statüsüne doğru kaydırabilmekte veya düşürebilmektedir. Diğer yandan, oldukça keyfi bir ömrü ve depo değeri olması beklenen henüz-çöp-olmayanın da bazen çöp atıklarıyla yarışacak derecede işgalci bir mevcudiyete büründüğü görülüyor.

—Zeynep Mennan

>Gecekondu, Varoş

DEMOKRASİ

YUNANCADAN. (DEMOS = HALK, KRATOS = GÜÇ, İKTİDAR)

Kratos- Bana bir mimar getirin, bir demokrasi inşa edicem.

Demos- Bana demokrasi getirin, bir mimar inşa edicem.

İstanbul- Şehre gidelim. Geleceği karşılamaya gidelim. Bana gidelim.

Türkiye- Ben de sizle geliyorum.

İstanbul- Hayır, sen gelme. Sen gelince, olmuyor.

Türkiye- Ben gelmezsem ama, hiç olmuyor.

Ankara: Tartışmayı kesin ulan. Sizin gürültünüzden uyuyamıyoruz.

O da uyuyamıyor.

—Gökhan Özgün

DENİZE GİRMEK

BİR ÇOCUKLUK MASALI.

“Karpuz kabuğunu görmeden denize girilmez.” Bu, on emirden bir tanesi değilse de, çocukluğu İstanbul’da geçmiş biri için yaz tatilinin en kutsal bilgisidir. Boğaz’ın suları soğuktur ve geç ısınır. (Bu tabii 15 milyon insanın lağımları denize akmadan önceki durumdu...) Karpuzun piyasaya çıktığı ve çokça tüketildiği mevsim de, artık suların ısındığı ve çocukların üşütmeden rahatça denize girebilecekleri bir zaman olur. Yazın başında Boğaz’daki iyi çocuklar yutkunur, ama anneleri onları bekletir, ta ki müjde gelene kadar, “karpuz kabuğu göründü”!

Eskiden çöpler çok düzenli toplanmadığı için denize dökülürdü. Veya belediye çöpleri toplayıp bizzat toplu bir biçimde denize dökerdi. Plastik gibi kalıcı maddeler içermedikleri için de çabuk çürürlerdi. Karpuz kabukları dibe çökmeyip suyun üzerinde sandal gibi yüzünce de, verdikleri müjde ile birlikte anlamlı olurlardı. İstanbul her zaman büyük bir kentti ama nispeten yakın zamanlara kadar her yerinden denize girilirdi. Eskiden Boğaz köylerinden birinde doğup büyüyenler çocukluktan beri birbirlerini tanıyan

insanlardı. Mahalleli olmak önemliydi ama başka kent içi mahallelerine göre Boğaz kenarında olmanın verdiği avantajlar çoktu. Çocuklukta birlikte oynanır, denize girilir, balık tutulur, kürek çekilir ve büyüyünce de okula veya işe vapurla gidip gelinir. Gururla “Boğaz çocuğuyum ben” diyen bu cinsin çocukları bütün yazını suda geçirirdi. Büyükleri de fırsat buldukça, iş çıkışında suya dalmaya çalışır veya akşamüstü sandaldan oltayla biraz balık tutarlardı. Denize girmenin çok yolu vardı. En güzeli tabii yazın bir yalıda oturmaktı. Hemen kapının önündeki denizden faydalanmak için yalı sahibini veya çocuklarını tanımak da bir alternatif olabilirdi. Yalı sakinleri eskiden zengin olmaktan ziyade belli bir Boğaz köyünün yerli aileleriydi. Yalıdan denize girenler için Boğaz dev bir yüzme havuzudur. Rıhtımdan koşarak dalgalara atlayabilmenin keyfini yaşayanlar bilir. Eskiden Boğaz’dan geçen vapurların sayısı azdı ve dalga yaratacak gemileri kollamak gerekiyordu. Devlet elindeki tüm varlıklarını özelleştirmeden ve Denizcilik Bankası gemilerini telef etmeden çok önce, Karadeniz seferlerini yapan yolcu gemileri çok uygun dalgalar ürettiği geçerken. Uzaktan gözüktükleri zaman herkes birbirine haber verir ve geminin ardından hızla yaklaşan dalganın içine atlanırdı topluca.

Yalıda tanıdıklarınız yoksa da önemli değildi. Özellikle Anadolu yakasında yalıların aralarında yangın güvenliği için bırakılan aralıklar denize girmek için bulunmaz yerlerdi. Mahallenin kızları, oğlanları ve büyükleri beraber buralardan denize girerdi. Tabii çocuklar denize atlarken çok gürültü çıkardıkları için yan taraftaki nezih yalı sakinleri çok rahatsız olurlardı. Boğaz'ın Rumeli yakasının birçok yerinde yalılar tam deniz kenarında değildir, buralarda denize girmek isteyenler yol kenarlarına serilirdi.

Denize girmenin bir başka yolu da sandaldır. Sandal kiralamak pahalı değildi, ayrıca Boğaz çocuğu olan cinslerin ya kendisinin ya da tanıdıklarının muhakkak sandalı olurdu. Sandaldan atlamak değil de sandala geri gelmek çok sportif olmayanlar için ilk başlarda zor gelebilir. Deniz herkese ait olduğu için mahallenin erkekleri sandalla yalıların olabildiğince yakınlarına gidip, rıhtımda oturup güneşlenen kızlara, uzaktan da olsa çeşitli taklalarla denize atlayarak sportifliklerini kanıtlamaya çalışırlardı; kızların babası yakında olmadığı zamanlar tabii...

Denize atlayarak dikkat çeken bir grup genç erkek de yaz akşamları iş çıkışında vapur oturduğu

köyün iskelesine yanaşırken, elbiselerini, pantolonları veya varsa içlerine giydikleri mayoları hariç, kendisi gibi incek olan arkadaşlarına teslim eder, sonra da vapurun en tepesine çıkıp oradan vapur pervanesinin ürettiği bembeyaz köpüklerin içine balıklama atlardı. Bu çok tehlikeliydi aslında, çünkü pervaneye denk gelmek olasıydı. Bu isimsiz kahramanlar genelde bütün yaz tatili boyunca dalga geçecek lükse sahip olmayıp, yazlarını karanlık bir tamirhanede bütün gün çıraklık yaparak geçirenlerdi. Ama sahilden, iskeleden, yalılardan ve vapurdan bakan yüzlerce şaşkın gözün önünde vapurdan atlarken gururları ve keyifleri yerine geliyordu.

Boğaz'da sandala binmenin veya yüzmenin en önemli zorluğu akıntıdır. Boğaz çocuğu familyası Kandilli, Kanlıca veya Arnavutköy ve başka birçok akıntı burunlarının yanına yüzerek yaklaşmaz. Ama akıntı sadece orada yoktur, akıntı bir cin gibi yüzenleri izler, bazen o kadar güçlüdür ki, yüzenin atladığı yere geri gitmesini bile engeller, aniden de dönebilirdi. Bazen de insan bütün gücüyle yüzse de hep yerinde sayar.

Boğaz'da yüzme sadece akıntı cinleriyle uğraşmayı gerektirmezdi, zamanla artan ama eskiden beri bilinen denizanalarından kimse hoşlanmazdı.

Hala da hoşlanmaz. Küçük oğlanların kız kardeşlerini korkutmak için onları üstlerine atmaları dışında Türkiye’de denizanalarının reel bir işlevi yoktur. Yüzerken onların parmaklarının aralarına girmesi, herkesin çocukluk hatıralarında önemli bir yer tutar. Akıntı, heyecanla beklenen karpuz kabuklarının dışında başka çöpleri de geri getirebilirdi. Sandal veya rıhtımda bulunan kişiler denizde bulunanlara direktif verirdi: “Dikkat mazot geliyor, çık” diye, buna göre hemen sandala veya rıhtıma dönülürdü.

Böyle yüzmek için derin suları sevmek gerek. Boğaz hemen derinleşir, ama dere ağızlarının bulunduğu bazı yerlerde, mesela Küçüksu’da, doğal kumsallar oluşmuştur. Boğaz’ın kumsallarına 30’lu yıllardan beri plajlar (Fransızcanın hakim dil olduğu dönemlerden kalma bir isim: Plage) yapılmıştır (bak. *Plaj*). Kentte sıkılan, iyi yüzme bilmeyenler burada kumsallarda eğlenebiliyordu. Düşük bir ücret karşılığında bütün gün burada geçirilir, plajın kabinleri, çay ve yemek yerleri, İstanbul’daki yaz aylarının vazgeçilmez yerleriydi. İstanbul’da Cumhuriyet’le birlikte yayılan kadınlı erkekli plaj geleneğini Rusya’dan, devrimden kaçıp gelen Beyaz Ruslar getirmiştir. Ama bunlar Boğaz kenarında değil de asıl sayfiye yerleri olan Kadıköy, Yeşilköy ve Florya veya Kumkapı gibi yerlerde çok yaygındı.

Buralarda da doğal olarak oluşan kumsallar plaja dönüştürülüyordu. Cumhuriyet öncesinde Müslüman kesim için beraber denize girmek olası değildi, ama Rusların açtıkları plajların ilk müşterileri Birinci Dünya Savaşı ertesinde İstanbul’da bulunan işgal kuvvetlerinin askerleri ve aileleriydi. Ancak Cumhuriyet ile birlikte kadın ve erkeklerin yan yana denize girmeleri mümkün olmuştur.

Plajlardan çok önce de denize girmek için başka uygulamalar vardı: Deniz hamamları (bak. *Hamam*). (Bu isim ve uygulama da Fransa’daki Bains de Mer’den –”deniz banyoları”- devşirilmiştir.) Kaynaklara göre 19. yüzyılın ortasından beri İstanbul’da deniz hamamları bulunuyordu. Denize girenlerin dışarıdan görülmemeleri için denizde geniş, dikdörtgen bir alan ahşap bir konstrüksiyon ile çevrilirdi. Ortası geniş bir havuz gibi boş bırakılan bu yapıların kenarlarında rıhtım ve kabinler yer alırdı. Gerçek hamama gider gibi peştamallarla denize girilirdi. İlk başta daha çok erkekler için yapıldıysa da zamanla kadınlar için deniz hamamları da inşa edildi. Karışık plajların çoktan normal kabul edildiği bir zamanda bile, mayo ile görülmek istemeyen hanımlar uzun süre bu deniz hamamlarını tercih ederken, modernleşmeyle beraber bu yerler kaybolmuştur.

Kentin büyümesiyle birlikte denize akan kanalizasyon atıklarıyla denizin tadı, rengi, yoğunluğu, denizanalarının miktarı ve kolibasillerinin sayısı çok arttı. Eskiden kumsalları yaratan dereelerin yanından bugün kokuları yüzünden geçilmiyor. Denize girenler yok mu oldu? Zamanla pisliğin artması nedeniyle girenlerin sayısı azaldı ve deniz müşterisinin de tipi değişti. Denize girmek biraz daha orta ve üst sınıfın işiyken daha geniş kitlelere yayıldı. Bu kitlelerin bir kısmı ise kadınlarla birlikte denize girmeye alışkın olmadıkları için, kadınlar artık sokağın kenarından veya yalıların arasından denize girmeyi tercih etmiyor. Bu gibi sosyal değişiklikler plaj ve denize girme tarihinde önemli krizlere neden olmuştur. “Donlu adamlar” krizi de bunlardan bir tanesidir. Mayo giymeyip denize beyaz donuyla giren ve ıslak donuyla rıhtım veya plajda dolaşan erkekler çok tepki almış ve bu gazetelere haftalarca konu olmuştu. Çeşitli başlıklarla tartışılan bu mesele hakkındaki düşünceler “Yazık, mayo alacak parası yok, ne yapsın”, “Donla denize girmek demokratik haktır”, “Bu bir ayılıktır”, “Erkeğin malı meydanda olur”, “Bikini daha mı az gösteriyor?”, “Ahlaksızlık” olarak özetlenebilir. Bir sonuca varılamadı, ancak halka açık plajlarda don giyilmesi yasaklandı. Mizah dergileri “beyaz donumu istiyorum” gibi sloganlarla kam-

panyalar başlattıysa da, sonuçta değişen bir şey yok. Belediye İstanbul’un kanalizasyon sorunlarını çözmekten daha çok uzak olsa da, kirlilikten kapanan bazı plajları iyi niyetli girişimlerle tekrar açtı. Ancak gerçekte bu plajların temiz olduklarını söylemek zor. Zaten eskiden kibar bir yer olan plajların adı, artık genelde “halk plajı” gibi algılanıyor. Eski “nezih” yerler de, günün Amerikancı modasına uygun olarak “beach club” oldu.

Donlu adamlara paralel yeni bir deniz kıyafeti daha türemiştir. Dini nedenlerden dolayı denize girerken sağı solu gözüksün istemeyen kadınların sayısının giderek artmasından dolayı, tesettür mayolar halkın hizmetine sunulmuştur. Plastik torbanın içinde güneşlenmeyi istemeyen ve pahalı bikinilerini sergilemeye özen gösteren dindar bayanlar için de, kadın ve erkeklerin ayrı denize girdiği plajlar yaratılmıştır. Belki bir gün deniz hamamları da tekrar gündeme gelir.

Kirlilikten dolayı, çok akıntısı olan Boğaz’da da eskisi kadar denize girilmiyor. Yalıların bazıları ironik bir biçimde bahçelerine yüzme havuzu inşa ettirdi. Ancak kentin büyümesi sadece kanalizasyon atıklarını değil, Boğaz köylerinin demografik değişimlerini de birlikte getirdi. “Boğaz çocuğu”

tarihe karıştı, ne çocuklar ne de büyükler birbirini tanıyor artık, çünkü artık kimse denize giremiyor birlikte. Eski yalı sahipleri yalılarını veraset vergisi veya restorasyon masraflarını ödeyemedikleri için (yeni) zenginlere satınca bu yerler de kamera ve silahlı bekçilerle korunan yerlere dönüştü. Yalılarda oturanları da insanlar sadece gazetelerdeki paparazzi haberlerinden tanıyor, çünkü ne bakkala, ne de yürüyüşe gitmezler. Kapıyı çalıp “denize girmeye geldim” diyecek kimse yok artık.

Belediyenin kanalizasyon ve arıtma çalışmaları sürse de, suyun temizlenmesi daha epey zaman alır. Zaten temizlense de ne zaman denize gireceğimizi bilemiyoruz artık, çünkü belediye çöpleri topladığı için karpuz kabukları da denizde görülüyor.

—Zeynep Kuban

>Hamam, Plaj

DEPREM

KENTİN KURULUŞUNDAN BERİ OLAĞAN BİR GERÇEKKEN GİDEREK BİR PARANOYAYA VE İSTERİYE NEDEN OLAN DOĞA OLAYI. [ED.]

İstanbul, dünyanın en hızlı hareket eden ve en aktif fay hatlarından biri olan Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın (KAF), tam da üzerinde bulunur. KAF doğuda Bingöl-Karlıova ile batıda Mudurnu vadisi arasında tüm Kuzey Anadolu boyunca uzanır ve Marmara Denizi'nin altından Tarihi Yarımada'nın ve Adaların güneyinden geçerek Ege Denizi'ne doğru devam eder. 1999 Marmara Depremlerinde Gölcük'e kadar kırılmış olan fay hattının Adalar'ın güneyinde kalan ve en son 1766'da deprem yaratmış olan kısmının önümüzdeki 30 yıl içinde %62 olasılıkla şiddetli bir deprem yaratarak kırılması beklenmektedir.

KAF ile yaş ve yapı olarak benzerlik gösteren, eş büyüklükte ve zaman aralıklarında deprem üreten Kuzey Amerika'daki San Andreas fay hattı, San Francisco ile İstanbul arasında bir paralellik kurar. Ne var ki İstanbul yarıdan fazlası kısmen ya da tamamen yasadışı olan ve önemli bir kısmı yapısal durumu nedeniyle zarar görebilir durumdaki konut stoğu ve her tür yatırım için odak noktası olması nedeniyle ile çok daha büyük bir tehlike altındadır.

1999 Marmara Depremleri İstanbul'un depremle ilgili gündeminde olması gereken kırılma

noktasını yaratamamış olsa da bazı değişikliklere yol açmıştır. Depremlerin ardından artan çalışmalar ve beklenen İstanbul depremine ilişkin araştırmaların çoğunluğu kabaca kentin güneyinden kuzeyine doğru azalan bir risk skalası ortaya koymuştur. Başka etmenlerle beraber depreme ilişkin bu veri, özellikle üst ve orta üst gelir grubu konut alanlarının 1999 sonrasında kentin içme suyu havzaları ve ormanlık alanlarının bulunduğu kuzey bölgelerine doğru tehlikeli bir biçimde yayılmasını hızlandırmıştır.

Gündelik hayatımızda, pazar gazetelerinin emlak sayfalarındaki lüks konut ilanları dışında bugün pek yer tutmayan deprem, kapalı sitelerin (bak. *Kapalı-Site*) İstanbul'daki en temel pazarlama araçlarından biri haline gelmiştir. Beklenen şiddetten daha da fazlasına dayanacağı iddia edilen, bu deprem raporlu konutlar, prestijli, güvenli ve modern yaşam vaatleri ile yeni sakinlerini bekler. Diğerlerimiz ise hazırladığımız deprem çantalarını ara sıra kontrol etmekten çoktan vazgeçtik. Deprem bizim için Futbol Kupası final maçından daha önemli bir durum değil artık...

İstanbul'un üzerinde bulunduğu katı ve sarsılmaz diye düşündüğümüz zeminin ezberimizi bo-

zarak ayaklarımızın altından kayması, sıvılaşması ve üzerindeki yutması bizim yaşam süremiz içinde, bugünle önümüzdeki 30 yıl arasında %62±15 arasında salınan bir oranda gerçekleşecektir.

Beklenen bu deprem, İstanbul'un son 60 yılda eşsiz bir çekim merkezi olarak tanımlanması ile kentte biriken nüfusla başa çıkabilme kapasitesinin sınandığı gün olacaktır.

—Evren Uzer

>Kapalı Site

DİL

BİR KURGU.

Birçok anlatım ve anlaşma yöntemi bütünü bir dil olarak kabul ediliyorsa, kentlerin de kendini anlattığı, onları anlamaya yarayan özgün bir dilleri vardır mutlaka.

İstanbul gibi tarihinin her döneminde çok katmanlı, çok renkli, oyunlu-oyuncaklı, kendini apaçık ortaya döküyormuş gibi görünüp başka

türlü anlamalara fırsat veren, gizemli bir yanını hep saklı tutan kentlerde, tek bir kent imgesinden değil ama kentsel yaşamın içine sızmış, o kentin ayrılmaz bir parçası olmuş mekansallıklardan, o kentle anılan, kentsel ve mekansal simgelerden, anıtlardan, coğrafya ve iklim koşullarıyla zihinlerde yer eden, kartpostallaşmış kent görünümünden söz edilebilir. İstanbul'da kentin şeyleri, kelimeleşir, söze gelir farkında olmadan kentlilerin zihninde... Toplumun zihnindeki kent imgesinin oluşumunda dil önemli bir etmendir. Kentsel söylemlerin, toplumun zihninde oluşan kent imgesinin dilsel dışavurumları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kentsel kodlar, kendi karakteristik metinlerini üreten yaşam alanlarının (fiziksel çevre, binalar, medya, haritalar) içinde kullanılan dil ile varlığını sürdürür. İnsanlık durumunu tanımlama becerisi anlamına gelen dili anlama ve kullanma biçimleri, toplumsal eylemleri birbirine bağlar; yargılarımızı, cevaplarımızı taşır; inanışların, ilişkilerin, değerlerin ve mekanların yeniden üretimidir.

Herkesin kentin farklı katmanları ile bireysel olarak kurduğu ilişki farklı olabilir. Bu yüzden dil de öznelleşir. Kentsel aktiviteleri tekdüze, sınırlı ve rutin olan kentlerin, grameri çabuk kavranır, kolay

sökülür bir dili vardır. Metropoller ise, yaşayanlarına çeşitlenmiş yaşam alanlarıyla, binlerce farklı imgesiyle hem dilin istenirse kullanılacak farklı lehçelerini sunar; hem de kendi öznel alanları kentlilerin kurduğu monologlarla güçlenen, kaleleşen adalar barındırır. Kentin dili, yaşayanlarının bireysel diyaloglarıyla örülür metropollerde...

Dilin her kentte o kente özgü bir gerçekleşme biçimi vardır. O dilin sınırları, dili kullananlarca çizilir, bu sınırları oluşturan söylem değişir, dönüşür, başkalaşır, bu yüzden bir tarihsellik taşır.

Kültür ve onun nesnelere, -mimarisi, sineması değil sadece- bir jestler ormanı olarak sokak, kentin kuruluşunda etken olmuş fiziksel özellikler, iklimle yüklenmiş renkler, sonbahar, kentin gü-rültüleri, o dili paylaşır, iletir, çoğaltır.

Metropollerin dili, aslında kendi kadar çeşitlenmiş, neredeyse binlerce imgenin, olgunun şeyleştiği bir metafordur. Kentin dili kullanana göre, hangi kentsel durumun içinden baktığınıza göre, romantikleşir, hırçınlaşır, durağanlaşır, karmaşıklaşır.

—Funda Uz

DOLGU ZEMİN

İSTANBUL SON İKİ YÜZYILDA DÜŞEYDE BÜYÜMEZDEN ÖNCE (VE KUŞKUSUZ ŞİMDİ DE) YATAYDA DENİZE DOĞRU BÜYÜR(DÜ). [ED.]

Antik dönemin kapalı limanları, deniz surları, surönü, Bokluk ve Çöplük iskeleleri, Langa Bostanları, Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları, Sirkeci, Salıpazarı ve Haydarpaşa rıhtımları, Haliç ve Marmara park yolları... Dolgu zemin kıyı kentlerinde zaman-mekansal dönüşümün bir tanımıdır; kent ile denizin arayüzünün fiziksel ifadelerinden birisidir. Deniz kentinin sınırı, doğal kıyı formasyonları ile uyum içinde veya bunlarla çatışma halinde yapılabilir. Birinci olarak doğal süreçlerde, jeolojik ve hidrolojik formasyonlarla ortaya çıkan kıyı dolgu alanlarından bahsedilebilir. İkinci bir anlamda dolgu zemin, deniz-kent sınırında doğal kıyı çizgilerinin dönüştürülerek şekillendirilmesinde ve kısıtlı bir eşikte mekan elde edilmesinde yapısal bir araçtır; rıhtımlar, mendirekler, tahkimatlar, kıyı yolları, yeni yerleşimler ve yapay adalar gibi dolguların tümü bu başlığa dahildir. Üçüncü olarak, birinciyle ilişkili ve ikinciyle çelişkili bir biçimde, insan eliyle tasarlanmış kıyı çizgisi doğal veya

beşeri atıkların dolgusu ile dönüşebilir; bu ihtimalde dolgu zemin deniz-kent ilişkisinin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir oluşumdur. Kıyının yere dönüştürülmesi her zaman denizin yersizleştirmesine karşı bir uğraştır; yersizleştirme faktörü dolgu zeminlerin oluşumunda ve sınırlandırılmasında belirleyicidir.

Bir liman kenti olan İstanbul'da da kentsel dönüşümlerin kıyıdaki ölçeği dolgu zeminlerdir. Burada kıyı, Antikite'den günümüze doğal oluşumlar, arkeolojik kalıntılar, tarihi ve yakın dönem yapıları ile katmanlar halinde şekillenmiştir. Katmanlaşmanın sınırları kentin bütün cephelerinde aynı değildir: Farklılaşmalar denizin derinliği, akıntılar ve dolguların niteliği kadar yerleşimin tarihsel yoğunluğu ve sürekliliği ile deniz-kent arayüzünün kurgulandığı bölgelere bağlıdır.

Bizans-Konstantinopolis-İstanbul'un kıyısı, liman tarihinin bir çok yapı tipi yanında dolgu zemin olgusunun tarihsel gelişimini barındırır. Antikite'den Ortaçağ'a kentin kıyısında belirleyici yapılaşma biçimi, surlar ve doğal koyların mendireklerle kapatılması ile tanımlanan kapalı limanlardır. Burada liman havuzları kent-deniz

eşiğini mimari olarak tariflerken, kent sınırı bir kez çizildikten sonra dolgu zemin oluşumu mücadeleye edilmesi gereken bir konudur. Liman havuzlarının durağan sularında biriken dolguların temizlenmesi gerekir. Ortaçağ'da Antik kapalı limanlar ekonomik sebeplerle sürdürülemez hale gelir ve liman havuzları dolmaya başlar. Son yıllarda Marmararay inşaatı kapsamında Yenikapı'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda Bizans limanının dolgusu, kentin ticari bağlantıları ve gündelik hayatıyla ilgili benzersiz bir kaynak olarak ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda bulunan gemi kalıntıları Akdeniz kıyı arkeolojisi açısından önemli bir birikimi sunmaktadır.

Marmara limanlarının dolmaya başlamasının ardından kentin liman işlevleri ağırlıklı olarak Haliç'e kaydırılır ve buradaki eski kapalı limanlarda ve surların önünde dolgu alanlarda rıhtımlar şeklinde yapılandırılır. Haliç'te dolgu miktarı akıntıların aşındırıcı etkisiyle sınırlanır. Liman işlevleri kıyı boyunca, kapılarla ilişkili bir biçimde, surönünde yer alan yapılarla beraber yaygınlaşır. 13. yüzyılın sonundan itibaren limanın karşı kıyısında ayrı bir yerleşim bölgesi olarak tanımlanan Galata'da da benzer şekilde sur ve surönü dolgu rıhtım tipolojisi gelişir. 15. yüzyılda Osmanlılar

tarafından devralınan bu kıyı biçiminin dört yüz yıl boyunca yoğunluğu artarak sürdürüldüğü görülür. Bu aşamada kıyı dolgusunun artışı mimari yapılaşmaların ötesinde kentsel atıkların denize boşaltılması ile de ilgilidir; çöpler, kanalizasyon, yangın ve depremler sonucu oluşan molozlar kıyıya yığılarak alan kazanılır. Bu kademeli artışta kıyı çizgisi ya olduğu gibi bırakılır ya da ahşap kazıklarla desteklenir. Dolgu zemin üzerinde yoğun bir yapılaşma vardır ve bu yapılar sıklıkla görülen yangınlardan sonra tekrar tekrar inşa edilir. Kapı önlerinde kentsel akışların yoğunluğu ve atıklara bağlı olarak daha fazla dolgu oluşur ve bu noktalar küçük burunlar üzerinde meydanlar şeklinde farklılaşır. Bütün bu süreçte sur önlerinde kıyı dolgu miktarı kent-deniz arayüzünde akışların yoğunluğuna rağmen kısıtlıdır. Kent dışında Boğaziçi'nin Klasik Osmanlı döneminde yapılaşmasında yalı ve sarayların çok dar bir eşikte ahşap kazıklarla dolgu alanlar tariflemesi de İstanbul'a özgüdür. Bu tür yapılanmalarda dolgular kentin altyapısının işlevselliğinin ötesinde kıyının bir sefahat alanı olarak kullanılması ile ilişkilidir.

19. yüzyıl reformları ile Osmanlı İmparatorluğu'da dış ticaretin artması ile beraber

kentin limanlarının günün uluslararası standartlarına uygun olarak dönüştürülmesi gündeme gelir. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında Paris Kongresi'nde limanların yeniden yapılandırılması bir yükümlülük olarak ortaya konur. Deniz surlarının yıkılması, taş rıhtımlı modern liman alanlarının inşa edilmesi, demiryolları ve kıyı boyunca caddelerin açılması şeklinde tariflenen projeler, yeni dolgu alanlarının da oluşturulmasını öngörür. Bütün liman alanının dönüştürülmesi gündemde olsa da, Osmanlı'nın son döneminde modern rıhtımların inşaatı Boğaz'dan Galata Köprüsü'ne kadar olan alanlarla kısıtlı kalacaktır. Burada akıntıların aşındırıcı gücü inşaatları yavaşlatır, maliyeti artırır; Sirkeci rıhtımının yapımında kıyı tahkimatı yıkılacak, bir kez daha yapılması gerekecektir. Limanın diğer bölgelerinde kıyı çizgisi binalara bağlı olarak şekillenmeye devam eder. Haliç dışında Haydarpaşa'da da tren istasyonu ve liman inşaatında dolgu zemin alanları oluşturulur. Kent servislerine ayrılmış bu tür dolgu zeminlerin dışında Boğaz'da Tophane Kışlası, Dolmabahçe ve Çırağan sarayları rıhtımlar üzerinde inşa edilir. Bu ve benzeri yapılarla Boğaz kıyısında Avrupa kıyı kentlerini çağrıştıran bir çizgisellik oluşturulur.

Cumhuriyet döneminde, özellikle 1950'lerden sonra dolgu zeminler modern planlamanın araçları olarak kıyı yollarının inşa edilmesi ile bir kez daha deniz-kent çizgisini dönüştürür. Marmara surları önünde inşa edilen yollar çarpıcı bir örnektir. Boğaz'da da belli aralıklarda dolgu yollar yapılır. Dolgu zemin, park ve yolların kent kıyılarının jenerik imgesini oluşturması durumu 1980'lerden sonra başlar. İstanbul metropolünün Marmara kıyıları neredeyse tamamen dolgu alanlarla birleştirilir. Denizin yüzeyinin kentsel ulaşımında kullanılmasının kısıtlı kaldığı bir planlama anlayışında bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Liman işlevlerinin Haliç'ten taşınması ile birlikte buradaki tarihi kıyı çizgisi de, yıkılan yapıların molozlarıyla beraber kısmen yeniden oluşturulur. Kıyı park yolları deniz-kent arayüzünü dolaşıma ve rekreasyon işlevlerine açar; bununla beraber eski yapıların denizle olan ilişkisini kesintiye uğratar.

Günümüzde kentin açık alanlarının büyük bir yüzdesi kıyı dolgu alanlarıdır. Kıyıda dolgu alanların oluşturulmasının yanı sıra, metropolün yeni çeperlerinde doğal dolgu zeminlerde yapılaşmada da spekülasyona bağlı olarak artış görülür. Bu artış İstanbul'un depremselliği düşünüldüğünde

tehlikeli bir durumdur. 1999 depreminde sivilaşan dolgu zeminlerde yer alan binaların yıkıntıları da kısmen denize dökülmüştür. Depremsellik haritalarında kıyı dolgusu kırmızıyla işaretlidir.

İstanbul'da dolgu zeminler kent ve deniz arasında işlevsel bir eşik oluşturulmasının yanı sıra, özellikle Osmanlı döneminden sonra bireysel veya kamusal anlamda rekreasyon için kullanılmıştır. Ancak burada dolgular, varolan kıyı çizgisinin kalınlaştırılması ve doğal çizgisinin sürmelenmesi biçimindedir; bir anlamda kara ve denizin zemin-şekil ilişkisi katlanarak, dar ve kalın katmanlar halinde yapılaşmıştır. Günümüzde, doğal ve beşeri yapılanma arasındaki bu tarihi yapılaşma biçiminin ötesinde dolgu zemin hayalleri kuranlar vardır; en çarpıcı örnekleri Basra Körfezi kentlerinde görülen palmiye, yerküre gibi referanslarla yapılandırılan dolgu alanlarda, deniz ve kıyı arasında farklı bir zemin-şekil ilişkisi kurgulanmaktadır.

—Namık Erkal

DOLMUŞ

KÖKENDE, BİR TAKSİNİN SAĞLADIĞI ULAŞTIRMA HİZMETİNİN UCUZLATILMAK AMACIYLA BİRKAÇ KİŞİ ARASINDA PAYLAŞILMASI. BUGÜN TAKSİ BOYUTUNDAKİ ARAÇLAR ORTADAN KALKMIŞ VE MİNİBÜS HİZMETİNE DÖNÜŞMÜŞTÜR. [ED.]

Dolmuş, İstanbul nüfusunun bugüne oranla daha az olduğu dönemlerde, nezih orta üst sınıfın hızlı hareket kapasitesini arttıran bir vasıta türü olmuştur. 1960'lardan beri, sadece belli duraklarda duran şehir içi toplu taşımacılıkla, önceleri daha nadir ve pahalı olan taksi taşımacılığı arasına denk düşen bir çözüm olarak varlığını sürdürmektedir. Genellikle aralarında toplu taşımacılığın olmadığı iki nokta arasında (Taksim-Teşvikiye veya Kadıköy-Moda gibi yakın mesafeler) veya daha uzak ama meşakkatli bir yolculuğu, kısa sürede ve etkin bir biçimde katetmek amacıyla (Taksim-Bostancı gibi) hizmet verirlerdi. Bir semtteki belli bir duraktan kalkarak, yine belirli bir güzergah üzerinden başka bir semtteki durağa ulaşımı sağlayan dolmuşlar, taksiler gibi trafiğin her noktasında indirme bindirmeyi sağlama prensibi üzerinden işliyorlardı. İstanbul dolmuşlarının 1990'ların başına kadar eski Amerikan arabalarının orjinal halleriyle veya değiştirilmiş, daha

fazla yolcu alabilen kapasiteleriyle trafikte kaldıkları biliniyor. Bu halleriyle, özellikle Kadıköy ve Beşiktaş iskele meydanlarında uzunca yıllar özellikle de turistler için ilginç görüntüler oluşturdular. 1990'ların ortalarında teşvikler sonucu sarı minibüslere dönüşen pek çok dolmuş hala ömrünü sürdürürken, bir çoğu da gelişen şehrin genişleyen güzergahlarında yetersiz kalarak kalktı veya yine aynı nedenle yeni hatlar devreye girdi.

Her yerde duran, her yerden yolcu alan, şahsi arabanın pratikliğini makul bir ücretle kullanıcısına sunan dolmuşların bir diğer versiyonu da kuşkusuz yolcu kapasitesi daha yüksek olan minibüsler (bak. *Minibüs*) olmuştur. Ne var ki daha alt sınıflara hizmet veren minibüslerle daha nezih bir yolcu kitlesine (özellikle kadınlara) yönelik dolmuşlar arasında bir sınıfsal fark olduğu da bilinir. Dolmuşlar kadar dolmuş şoförlerinin de özgün karakterlerinden bahsetmek gerekir. Tıpkı gemilerin kaptanları gibi, dolmuşların şoförleri de otoriter bir kimlik taşırdı. Kimisi aksi olur, kimisi sohbeti sever, kimisi sık durdurulmaya itiraz eder ve böylelikle her biri taşıdıkları yolcular için bazen gülünç, bazen sinir bozucu bir hikayenin kahramanı olurlardı. 1960'larla 1990'lar arasında işleyen dolmuş hatları, İstanbul'un artan nüfusu

ve yoğunlaşan trafiği içinde yerlerinden oldular, toplu taşımacılığın artan etkinliğinin gölgesinde kaldılar. Değişen İstanbullular gibi onlar da değiştiler, sarardılar, minibüsleştiler, eski sosyal dokularının yerini yeni metropoliten İstanbul taşımacılığına bıraktılar. Bu anlamda dolmuşlar İstanbul'un nostalji söyleminin (bak. *Nostalji*) vazgeçilmez bir parçası olmaya devam etmekte.

—Arzu Öztürkmen

>Minibüs, Nostalji

DÜĞÜN TOPOĞRAFYALARI

İSTANBUL'UN KÜLTÜREL TOPOĞRAFYASININ BİLEŞENLERİNDEN BİRİ. [ED.]

Toplumsal bedenin kurucu öğelerinden olan nikah töreni ve düğün, özel mekan ile kamusal mekan arasında, kişisel fantezi ile yurttaş fantezisi arasında, kişisel arzu ile kolektif onay arasında bir yerde konumlanır. Irit Rogoff'un kavramsal çerçevesini hazırladığı ve küratörlüğünü gerçekleştirdiği *De-Regulation with the work of Kutluğ Ataman* [Kutluğ Ataman Eserleriyle Serbestleştirme] başlıklı sergi

projesi çerçevesinde yürütülmüş deneysel ve eleştirel bir etnografik çalışma olan *İstanbul'un Düğün Topoğrafyaları* başlıklı projemdeki çıkış noktam, “performatif” bir boyut taşıyan nikah töreni ve düğünün, özel ve kolektif kimliğin birbiriyle olan bağlantısını incelememize, ırkın, cinsiyetin ve toplumsal gerçekliğin üretilme biçimlerini düşünmemize olanak vermesidir. 2005’de MuHKA’da (Museum of Contemporary Art Antwerp) ve 2006’da Herzliya Museum’da sergilenen *De-Regulation* sergisi kapsamında yürütülen *Istanbul-Skin of the City* [İstanbul: Kentin Teni] başlıklı araştırma projesi için İstanbul’un farklı sosyal gruplarının, etnik topluluklarının (Kürtler, Romanlar, Aleviler, Çerkesler vb.) ve azınlıkların (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Süryaniler) nikah töreni ve düğün fotoğraflarını topladım (bak. *Azınlık; Etnisite*). Bu arşiv malzemesi dışında, kent manzarasının önemli bir parçası olan fotoğraf stüdyolarının ve gelinlik mağazalarının vitrinlerinin fotoğraflarını çektim. İstanbul’un öznel/kentsel manzarasını meydana getiren, toplumsal ve kültürel belleğini oluşturan tüm bu fotoğrafik malzemeler, kentin çoklu-mekanlı ve çoklu-kimlikli topoğrafyasını haritalandırır. Tek bir bakış açısı ya da perspektifin sağladığı görüntülerin değil, kırık ve parçalı görüntülerin görünürlük kazandığı bu topoğrafya,

yalnızca İstanbul için ve İstanbul adına ürettiğimiz anlatıları, belirlediğimiz kategorileri sorunsallaştırmakla kalmaz, aynı zamanda Batı’nın “bakış”ının yansıttığı basit hiyerarşileri ya da ikili karşıtlıkları da altüst eder. Doğu ve Batı, İslam ve Hıristiyanlık gibi özcü karşıtlıklar yıkılır; “Türk”, “Müslüman”, “Doğulu”, “egzotik” gibi kategoriler iktidarını yitirmekle kalmaz, geçersiz de kılınır. Halihazırda varolan fotoğrafik malzemelerin temsil alanı, tanımanın gerçekte yanlış tanıma ya da eksik tanıma biçimi olabileceğini sezdirerek, çoğu zaman kışkırtıcı bir biçimde, farklılıklarla beklenmedik karşılaşmalar yaratma potansiyelini içinde barındırır.

İstanbul’un düğün topoğrafyalarında kentin tahayyül edilmiş anatomisinin dışında ya da ona karşıt “beden imgeleri” ile karşı karşıya kalırız. Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin ya da Süryanilerin evlilik törenleri, kentin homojen bir mekan olarak temsilinin, etnik ya da dinsel bir birlik arayışının dinamiklerini rahatsız eder. İstanbul’un zengin düğün kültürü, farklılıkları bastırarak kamusal alanda ulus-devletin dışlayıcı temsilinde ısrarcı olan devlet ideolojisinin aksine, İstanbul’un çoklu ve farklı kültürel kimliklere, yaşam biçimlerine ve kamusal mekanı kullanma,

orada görünürlük kazanma formlarına sahip olduğunu görmemize olanak verir. Kürt ya da Roman düğünlerinde söz konusu olduğu gibi, bütüncül ve homojen bir kamusalda görünemeyenler, orada seslerini duyuramayanlar, bir süre için mekanı ele geçirirerek, halihazırdaki yapıya baskı uygular ve onu kendi sınırlarına doğru iterler. Tarlabası ya da Gazi mahallesi gibi damgalanmış ve bastırılmış mahallelerin sakinleri düğün törenini coşkuyla, görünürlüklerini mekana taşıyarak yaşarlar; kent mekanı belirlenmiş ve düzenlenmiş biçimlerden başka şekillerde kullanılmaya başlanır. Kentin kendi içinde taşıdığı giriftlik ile, deneyimin ve bilginin beklenmedik kaynakları ile yüz yüze gelinen İstanbul'un düğün topoğrafyalarında gerilim ortadan kalkar ve kent parçalı, akışkan ve sürekli değişen bir coğrafyaya dönüşür.

Nikah töreni ve düğününün yapıldığı mekanlar, bilinç ya da bilinçaltı dinamiklerle, kişisel olduğu kadar politik bir seçim olan özdeşleşmelerin gerçekleştiği yerlerdir ve özdeşleşmeler, sürekli olarak fantezinin etkisine, emrine ve hükmüne açık olan tayin mekanlarıdır. Arzuyla doğrudan bağlantılı fantezinin toplumsal yaşamın çok önemli bir parçası olduğunu kanıtlayan İstanbul'daki fotoğraf stüdyolarının vitrinlerini süsleyen düğün fotoğraflarındaki gelin ve damatların pozlarındaki abartı, çevrelerindeki fazlalık ve aşırılık, özdeşleşmelerin dinamiklerini açığa çıkarır. Fantezinin marjinal olarak görülen işleyişleri, gerçekte kimliğimizi yapılandırır; algılarımızın, inançlarımızın, davranışlarımızın ve eylemlerimizin merkezindedir. İster cinsiyete ister ırka dair olsun, gelin ve damat, kimliğimizi birer giysi gibi üzerimize giydiğimizizi görselleştirir. Bu aynı zamanda özdeşleşmelerin hareket halinde, esnek ve geçici olduğu anlamına da gelir.

Bir araya getirdiğim arşiv malzemesi ile gelmek istediğim nokta, kültürel olarak üretilmiş ırk, etnisite, sınıf, cinsiyet, din ya da vatandaşlık çizgisi boyunca gerçekleşen özdeşleşmelerin geçerli ya da etkin bir politik strateji olmadığıdır. Günümüzde kimlik siyasetinden ilişkisel kimliklerin siyasetine doğru yol almak bir gereklilik haline gelmiştir. "Kentin teni" kavramı ya da metaforu da burada devreye girer. Düğünlerin getirdiği fiziksel topoğrafya ile, kent arzuya açılır. "Kentin teni" kavramı, artık duvarlardan, bariyerlerden, içerisinden ve dışarisinden söz edilemeyeceği anlamına gelir. Kentin sınırları sızıntılıdır, parçalıdır, kırıktır; içerisi ile dışarısı arasına, benlik ile öteki arasına sınır çizmek mümkün olmaz. Bedenin yüzeyi

Bir araya getirdiğim arşiv malzemesi ile gelmek istediğim nokta, kültürel olarak üretilmiş ırk, etnisite, sınıf, cinsiyet, din ya da vatandaşlık çizgisi boyunca gerçekleşen özdeşleşmelerin geçerli ya da etkin bir politik strateji olmadığıdır. Günümüzde kimlik siyasetinden ilişkisel kimliklerin siyasetine doğru yol almak bir gereklilik haline gelmiştir. "Kentin teni" kavramı ya da metaforu da burada devreye girer. Düğünlerin getirdiği fiziksel topoğrafya ile, kent arzuya açılır. "Kentin teni" kavramı, artık duvarlardan, bariyerlerden, içerisinden ve dışarisinden söz edilemeyeceği anlamına gelir. Kentin sınırları sızıntılıdır, parçalıdır, kırıktır; içerisi ile dışarısı arasına, benlik ile öteki arasına sınır çizmek mümkün olmaz. Bedenin yüzeyi

olan, bedeni kaplayan tenin sağladığı bilgi hem içsel hem de dışsaldır, hem özel hem de kamusaldır. Kişinin yaşam öyküsü beden tarafından ve beden üzerinden yazıldığı gibi, kent topoğrafyası da karşılaşmaların, dönüşümlerin ve değişimlerin tarihini taşır. Nikah töreni ve düğün de yaşanmış bir deneyim olarak kentin toplumsal mekanına kazınır. “İstanbul’un teni”, modernlik ile gelenek arasındaki karşıtlıktan, farklı sosyal grupların ve iç-göç ya da zorunlu-göç sonucunda yer değiştirmiş olan yeni kent sakinlerinin beğeni ve isteklerinden, bastırılmış etnik grupların toplumsal ve siyasal anlamda tanınma taleplerinden, toplumda etnik ve dinsel homojenlik yaratma amacı taşıyan Türkiye Cumhuriyet’inin kuruluşunun ardından gelişen çeşitli tarihsel olaylar sonucunda yerlerinden edilmiş ya da göç etmiş azınlık nüfusun anısından ve varlığından, arzuların çeşitliliğinden ve farklılığından meydana gelen yoğun katmanlara sahiptir. İstanbul’un düğün topoğrafyalarının sunduğu görsel deneyim, kent mekanının yoğun katmanları arasındaki geçişselliği ve ilişkiselliği görmemize ve bilmemize olanak tanır.

—Nermin Saybaşı

>Azınlık, Etnisite

EDEBİYAT

KLASİK OSMANLI EDEBİYATININ MEKANI YOKTUR. MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATININ İSE, YOLU BAZEN KIRSAL ALANA DÜŞSE DE, MEKANI ÖNCELİKLE İSTANBUL'DUR. [ED.]

Modernleşme çabalarının özellikle Tanzimat Dönemi’yle birlikte, gündelik hayatı önceden tahmin edilemeyecek denli şiddetli ve parçalı bir şekilde etkileyerek giriştiği kendine özgü yaşam biçimleri oluşturma süreci, geleneksel olanla “yeni” arasında bir ikiliğin yaşanmasına neden olur. Bu ikiliğin yarattığı tedirginlikler, sözü edilen toplumsal dönüşüm sürecini denetim altına alma telaşını da beraberinde getirir. Bu telaşın ifade alanı ise yine modernleşme süreci içinde kendini dönüştüren edebiyattır. 1839 Tanzimat Fermanı sonrası somut bir hal alan modernleşme çabalarıyla şekillenen Tanzimat entelijensiyası, 1860’tan itibaren kendi edebiyatını üretmeye, modernleşme çerçevesinde yaşadığı kırılmayla “eski” olarak adlandırdığı edebi üretim biçimlerinden kopmaya başlar. Batılı edebi türlere, biçimlere, en önemlisi de düşüncelere kucak açan bu yeni edebiyat, kendi zamanını edebi boyuta taşıyarak, kentte ve kent yaşamında görülen değişimleri, yarattıkları ikiliklerle birlikte merkezine alır. Ancak yukarıda sözü

edilen tedirginlik ve telaşları doğrular biçimde, çoğunluğu aydın bürokratlardan, gazetecilerden meydana gelen bu yeni edebi zümrenin modernleşme süreciyle sorumluluk üzerinden kurdukları ilişki, değişen kente ve bu değişimlerle birlikte ortaya çıkan yeni kentlilere belirli bir mesafe almalarına neden olur. Modernleşme desteklenen bir proje olarak korunurken, modernleşen Pera ve kendilerini modernleşme çabalarının berabere getirdiği deneyim olanaklarına gark eden, Pera'nın "gösterişçi tüketicileri" ya da "yeni züppeler" ağır eleştirilere maruz kalır. Bu süreçte, bu züppelerin karşısına konulan "Doğru Batılılaşmış Osmanlı" tipi, açık bir tartışma konusu olarak romanların merkezine yerleşir. Çünkü, değişen yeni İstanbul'u ve yeni İstanbullu züppeleri romanlarına konu edinenler, kendilerini bu deneyimlerde "yitirenler" değil, sorumlu - aydın - yazarlardır.

Ancak zaman ilerledikçe, Tanzimat yazarlarının modernleşme süreciyle sorumluluk üzerinden kurdukları ilişkiyi kıran, yazarların değişen kente ve yeni kentlilere mesafe almalarına neden olan "gelip geçici, ele avuca sığmaz, koşullara bağlı" modern deneyimi kontrol etme, akışa yön verme isteklerini hiçleyen yeni bir edebiyatın kısırtıları hissedilmeye başlanır. Modernleşme sürecinde

yetişen, böyle bir çevrede yaşayan, Batı'yı yakından tanıyan, II. Abdülhamid döneminin ve içine doğdukları karmaşık günün, kapanan bir yüzyılın sıkıntılarını duyan yeni bir nesil, edebi alanda kendi metinlerini üretmeye başlayacağı bir dönemin kapısını da aralar. Servet-i Fünun dergisi etrafında toplanan bir grup olarak yeni bir ekolün öncülüğünü yapan bu yeni nesil, mutlakiyetçi zihnin kırıldığı, sekülerleşmenin etkin kılındığı, dinle kurulan ilişkinin değiştiği bir söylem üretir. Bu yeni edebiyat, Tanzimat romanının zıtlıklarla ilerleyen, bazen eğlenceli bazen dramatik ama her durumda didaktik tonuyla birlikte tartışma konusu olarak sergilediği "eklenti" züppelere ve züppeler vasıtasıyla görünür kılınan kentsel dönüşüme, daha içe dönük olan anlatılarında farklı görünümler verir. Öyle ki, züppeler artık olması gerekene dair imalar taşıyan genellemeler olarak değil modern deneyimin mekanı kentin içinde devinen; modern olarak kodlanan bir estetik zevkin peşine düşen; yaşamı bu zevk etrafında şekillendirmek, iç dünyalarını ve yaşamlarını "hakim" oldukları Batılı kaynaklara göre düzenlemek isteyen, aynı zamanda kalabalıklarla kurulan ilişkiyi, bu ilişkinin getirdiği alışkanlıklarla kurulan tekbiçimciliği de sorgulamaya başlayan, "gündelik hayatın yerleşmiş tipleri" olarak yer

alırlar romanlarda. Bu açıdan, züppe tiplerinin yavaş yavaş karaktere de dönüştüğü Servet-i Fünun romanları, artık kentte sadece modern yaşamın renklerinin değil, dehşet ve boğuntusunun da görülmeye başlandığının ipuçlarını verirler. Beraberinde bir arayış halini de getiren bu boğuntu/sıkıntı hissi, kalabalıklarla birlikte modern akışa kapılan, ancak bu akışı, bu akış içinde yitip gitme ya da akışa sırt çevirip “tutunamama” tehlikesini fark etmeye başlayarak, aşk adını verdikleri bir aşkınlığı tutunulacak bir dal olarak gören karakterler yardımıyla ifade edilir. Bu doğrultuda, sözü edilen bölünmenin mekansal karşılığı ise Beyoğlu ve Boğaziçi’dir. Beyoğlu, hızlı yaşamı, sokakları, lokantaları, otelleriyle geçiciliği imleyerek mekansızlığı aktarırken, Boğaziçi yerleşmeyi, belli bir mekana sahip olmayı gösterir.

Servet-i Fünun döneminde tüm çelişki, arayış ve eksiklik hisleriyle birlikte yaşam biçimlerine sahip çıkmalarına izin verilen karakterler vasıtasıyla kendine ifade alanı açan kent, sürekli savaş dönemiyle birlikte farklı bir görünüm edinir. Osmanlı İmparatorluğu için şartların daha da zorlaşacağı bir dönemle açılan 20. yüzyıl, kent anlatısı için de belirleyici olur. II. Abdülhamid’in baskıcı yönetimi ve bu yönetime karşı özgürlük,

eşitlik, kardeşlik, adalet gibi Fransız devriminden alınan temel prensipleri öne çıkaran grupların faaliyetleri yüzyıl başının ana kutuplaşmasını belirleyerek, edebiyatın yeni rotasını da çizmeye koyulur. 1908 Jön Türk Devrimi sonucu Meşrutiyet yanlılarının zaferiyle kapanan bu dönemin ardından, politik ve toplumsal hareketlilik tüm hızıyla devam eder. Döneme ağırlığını koyan II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte, artan ulusalcı isyanlar, Balkan Savaşları ve ardından yaşanan I. Dünya Savaşı, 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurur. İmparatorluğun çöküş sürecinin de hızlandığı bu dönem, aynı zamanda Milli Mücadele döneminin ardından ulus-devlete geçişin de hazırlayıcısı olur. Genel bir “yeniden-düzenleme dönemi” olarak da alabileceğimiz Meşrutiyet Dönemi, birey/vatandaşın belli politikalar çerçevesinde düzenlendiği, “iyi ve kötü”nün sınırlarının yeniden çizildiği, belli modellerin dayatıldığı bir kimlik inşa sürecine işaret eder. Davranış biçimlerinin toplumsal bir birlik havası içinde gündelik hayatta standartlaşması sürecinde, kent de 20. yüzyılın ilk çeyreğinin hareketli yapısı çerçevesinde üretilen söylemler de “makbüllük” algısı bağlamında ele alınır. Genel olarak, Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olmak üzere dört ana koldan ilerleyen

bu söylemler, dönemin hassasiyetlerine paralel şekilde, gelgitlerle kendilerine ifade alanları açar ve birer “büyük anlatı” olarak edebi üretimlerin düşünsel sınırlarını belirlerler. Özellikle milliyetçiliğin öne çıkışı ile birlikte Türkçü anlatıların vurguyu üzerlerine almaları, edebiyatın birey merkezliliğinin geriye çekilmesine neden olurken, kent de bireyin deneyim mekanı olmaktan çıkarak büyük ülkülerin yaşama geçirileceği, vatansever eylemlilik halinin coşkusuyla iç ve dış düşmanlardan temizlenmesi gereken bir “vatan toprağı”na dönüşür.

Bu söylem, ulus-devletin kuruluşunun ardından da korunan bir söylemdir. Yeni cumhuriyetin yeni edebiyatı için kent imgesi, özellikle “bir ülkenin kendi küllerinden doğuşunun sergilendiği” Ankara’da yoğunlaşır. İmparatorluk artığı İstanbul ise artık edebiyatın arka sokağıdır. Ancak Kemalist bir kanon yaratılması doğrultusunda yazılan romanlarla birlikte, özellikle 1930’lardan sonra, propagandaya dönük, donmuş bir milli edebiyat sorumluluğu taşımaktan çok estetik kaygılar da gözeterek, bu toplumsal değişim dönemi ile birlikte hızlı bir devingenliğe sahip olmaya başlayan yeni modern hayatın bireyin iç dünyasını ya da iki savaş arası dönemin düşünsel

boyutta yaşanan karmaşalarını yansıtan romanlar da görünür olmaya başlar. Bu romanlarda altı çizilen tedirginliklere ev sahipliği yapan mekansa, kötü-öteki İstanbul’dur. Modern gündelik hayat içinde, değişimi deneyimleme, kamusal mekamlara karışma, kalabalıkları seyretme; tasarlanan yurttışa benzemeye çalışmak yerine herkes gibi olmamak, gündelik hayat içinde dış dünyanın sayısız uyaranlarından birine, bütün içinde göz ardı edilebilir bir niceliğe indirgenmemek için bireyselliğini, öznelliğini güçlendirmeye çalışma izlekleri de hep bu mekansal seçim bağlamında aktarılırlar. Bu mekansal seçim, aynı zamanda kendi alt ikilikleriyle de birlikte varolur. Kentsel dönüşümün hızını yansıtan Beyoğlu ve Harbiye tedirginlikler, tereddütler mekanı olarak onaylanmazken, daha durgun, muhafazakar bir yaşam biçimiyle özdeşleştirilen eski İstanbul, özellikle de Fatih, sentezci yeni modernleşme önerilerinin sözcülüğünü yapar.

Cumhuriyet’in ilk on beş yılının ardından, 1940’lardan 1960’lara değinse, toplumsal alanda görülen canlılık, edebiyat açısından da önemli hareketliliklerin yaşanmasına neden olur. Bu açıdan, ilk bakışta dikkati çeken, edebiyat ortamında görülen “çokseslilik”tir. Milli Şef Dönemi’nin,

1940’lardan sonra edebiyat ortamında görülmeye başlanacak bu canlılığın ve çoksesliliğin yolunu açan en önemli icraatları ise, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 1940 yılında açılan Köy Enstitüleri ve 1941 yılında faaliyete başlayan Terçüme Bürosu’dur. Köy Enstitüleri, romanın odağını kentten köye kaydırırken, terçüme faaliyetleri kültürel anlamda önemli gelişmelere kaynaklık eder. Bu süreçte, kent anlatısı özellikle varoluşçu eğilimlerle şekillenen öykülere içkin bir hale gelir ve İstanbul, “bunalan genç adamlar”ın kaleminde yeniden bireysel deneyimin mekanına döner. Sözü edilen bu dönüş, bir bakıma da, modern kent yaşamının birey üzerindeki etkilerini, modernlik halinin bireydeki izdüşümlerini odağına alan “modernist” edebiyata da alan açmış olur.

1960’lardan sonra İstanbul’un romansal tarihi, parçalanmış anlatılarla birlikte daha da çattallanmaya başlar. Arka arkaya gelen darbelerle, sarsıcı toplumsal değişimlerle yeniden şekillenen edebiyat, İstanbul’a farklı görünüm vermektedir. Artık söz konusu olan çok daha kalabalık, paramparça bir kentin tarihidir. Mekansal güzellik, artık hüznün karanlık tonunda, kaybolan düşlerin yüküyle hatırlanan coşkuların ve acıların ifadesidir. İstanbul, nostaljik güzelliklerin ya da tarihsel

bir hesaplaşmanın mekanı, bir kimlik soruşturmasıdır. Kent bu süreçte, artık sadece yeniden üretilen Oryantalist imgelerle kurulan bir eski çağ masalı değildir. İstanbul masalı, aynı zamanda, etkisini iyiden iyiye hissettiren gecekondulaşmanın da etkisiyle kendi ifade biçimini yaratan bir çöp masalıdır. Yoksulluk anlatıları İstanbul anlatılarının ayrılmaz bir parçası, madalyonun görünür kılınan diğer yüzüdür. Madalyonu esneten, dağıtan, gerçekliği sorgulayan postmodernist kurmacalar içinse İstanbul, tarihsel bir dokunun veya yaşanmışlığın taşıyıcısı olarak görünürdür. Gökdelenleri, uydu kentleri, metrolarıyla artık başka bir varoluşu yaşayan ve değişmekten bıkmayan bu kent, kendini de romanlara aynı şekilde yeniden yazmaya devam etmektedir.

—Deniz Aktan Küçük

EKRAN

KENT YAŞANTISI İÇİNDE GİDEREK ARTAN BİR BİÇİMDE EKRAN, ÖZEL VEYA KAMUSAL ALANDA, HAREKETLİ VEYA SABİT, ÇEŞİTLİ BİÇİMLER VE BOYUTLARLA, ARABADA, UÇAKTA, SOKAKTA YA DA EVDE, HER YERDEDİR. İÇ YA DA DIŞ MEKANLARDA, GÜNÜMÜZÜN METROPOLÜNDE MİMARİ BİR ÖGE HALİNE GELMİŞTİR EKRAN.

İstanbul'da, Nişantaşı City's Alışveriş Merkezi'nin dış cephesini kaplar, Taksim Meydanı'nda haber kanalıdır, The Marmara Oteli üzerinde reklam, barda, pubda, cafede ya da kitapçıda dekorasyon elemanı, The Marmara Pera Oteli'nin çatısında galeri mekanıdır.

Kent ve ekran üzerine düşünmek, ekranın kendisinden çok, mekanın kendisini düşündürür. Kentte ekran bir temsil alanı olarak günlük yaşantıya girer, gösterdiğini içtenlik vaadiyle sunar, bakını inandırmak ister, gerçekliğine çağırır. Ekranın kamusal alandaki varlığı pek çok ikiliğin biraradalığını sunar. Örneğin mimarının sunduğu fiziksel mekana karşı, maddesel olmayan bir dünyayı barındırır; hareketli görüntünün akışına karşı, hareketsizliği çağırır.

İstanbul'da ekran en çok pazarlama iletişimi mantığını yansıtır. Standart, soyut bir öznelik sunar. Kamusal alanda sunduğu soyut gerçeklikle varolur. Kent kültürü, görsel kültür ile içiçe geçer, görsel kültür ile tamamlanır. Kamusal alanda ekran, katılımcı bir anlamlandırmadan ziyade, görmeye dayalı bir mesafeyi korur, bu mesafe aracılığıyla, mekanı kurgular. Bununla birlikte ekran, kamusal alanda bir süreklilik iddiası taşır

(bak. *Kamusal Alan*). Örneğin Nişantaşı'nda, yer aldığı alışveriş merkezinin üzerindeki dev ekran, alışverişi bir işlev olarak Nişantaşı'na yükler (bak. *Alışveriş Merkezi*); üzerinde bulunduğu mekanın işlevi, ekran aracılığıyla, mahallenin işlevi olur. Kent mekanını farklılıklarıyla değil, bütünselliği içinde sunar. Geç kapitalizmin homojen mekan anlayışı içinde böylece güçlü bir araç olarak yerini alır. Çünkü geç kapitalizmin, farklılıklarıyla anlam kazanan metropol mekanında bu kurguya ihtiyacı vardır. Metropolde ekran böylece bir mekan aracı olarak işlev üstlenir.

Ekran aracılığıyla, hareketli görüntü, hızlı tüketimin mantığına uygun olarak kendini sunar. Bu anlamda mesajında statiktir. Sokakların çokkatmanlılığı içinde, toparlayıcı, bütünleyicidir. Tam da dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla vurgulanan hareket, geçicilik, hafiflik olgularına tezat, duruşunda hareketsiz bir anıtsal heykel gibidir. Görüntülerin devinimi, günlük yaşantının hızlı akışından çok, statik bir mantığa, hızlı tüketim mantığına hizmet eder. Bu anlamda ekran, fiziksel mekandan bağımsız sanal bir gerçeklik olmaktan daha çok, fiziksel mekanın bir uzantısıdır. Böylece fiziksel olmayanı da içeren yeni bir kent mimarisinin oluştuğunu söylemek de mümkün olur.

Kamusal alanda ekranı kültürel alana taşımak isteyen projeler (örneğin The Marmara Pera Oteli üzerindeki büyük ekranda bir sanatsal üretim mekanı olarak yer alan YAMA projesi) bir yaratıcı üretim alanı olarak ekranın temel olarak üstlendiği bu işlevi ne kadar kırabilir, bağımsızlığını ne kadar koruyabilir, izlemeye değerdir.

—Ayşe Erek

>Alışveriş Merkezi, Kamusal Alan

ELEKTRİK

İSTANBUL'DA HALA YETERİNCE BULUNMAYAN BİR ENERJİ TÜRÜ. [ED.]

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Avrupa'nın bütün büyük başkentleri arasında İstanbul, sistimli bir şekilde elektrik üretmeyen tek kentti. Elektriğin İstanbul'a getirilmesi kararı, ancak 1908'de II. Meşrutiyet ile alındı. 1910 baharında İstanbul'a elektrik sağlamak üzere gerekli tesislerin kurulması için uluslararası bir ihale açıldı. İhaleye 8 şirket katıldı ve Belçikalı Ganz şirketi kazandı. Kentte su santrali yapmaya yetecek akar

su bulunmadığı için, buhar santrali yapılması uygun bulunmuştur. 1911 yılında Kağıthane ve Alibeyköy derelerinin ağzında, 118.000 m²'lik bir alanda kurulmaya başlanan ve 1914'ten itibaren İstanbul'a elektrik veren Silahtarağa Elektrik Santrali, Osmanlı Devleti'nin hem ilk kentsel ölçekteki elektrik santrali, hem de kömürle çalışan ilk termik santralidir. Santral ile ilk olarak 11 Şubat 1914'te tramvaylara, 14 Şubat'ta da Beyazıt, Tozkoparan ve İstinye'de bulunan üç indirici merkezden hususi şebekeye elektrik verilmeye başlanmıştır. Sokakların elektrikle aydınlatılması ise 1920'lerde gerçekleşir.

Kurulacak santralin yer seçiminde Haliç'in özellikleri belirleyici olmuştur. Haliç, sakin, geniş ve derin bir su alanına sahip, korunaklı bir liman olmasıyla ve Boğazlara açılımı gibi avantajlarıyla 19. yüzyılın sonundan başlayarak endüstriyel üretim için tercih edilen bir yer olmuştur (bak. *Haliç Tersaneleri*). Hammaddenin deniz ve kara yoluyla ulaşım kolaylığı, kente elektrik dağıtmak için ne kentin tam içinde, ne de dışında, fakat yine de merkezi bir yerde olması, böylelikle Pera'ya, eski kente ve kentin diğer alanlarına elektrik dağıtımını için gerekli şebekenin uzun olmaması, soğutma suyu ve üretimde kullanılan suyun dereden temin

edilebilmesi, kül ve cürufun dağıtım kolaylığı nedeniyle, elektrik tesisi için tercih edilen konum Silahtarağa olmuştur.

Santral, 1937'ye dek genişleyerek, Belçikalı şirket yönetiminde faaliyetine devam etmiştir. 1930'ların sonuna gelindiğinde, Silahtarağa Elektrik Santrali tek başına tüm İstanbul'a elektrik verir duruma gelmiştir. Kentin elektrik enerjisi 1952'ye kadar Silahtarağa Santrali'nden karşılanmış, ancak bu tarihten sonra Silahtarağa, kendi üretiminin dışında Çatalağzı Termik Santrali'nden iletilen elektriği de İstanbul'un kullanımına sunmuştur. 1970'te Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilen işletme, bu tarihten sonra kısmen durdurulmuş, 18 Mart 1983'te de tesislerin eskimesi ve soğutma suyunun temininde yaşanan güçlük nedeniyle kapatılmıştır.

Elektrik üretimi, atlı tramvayın yerini elektrikli tramvaya bırakması, şehir içi ulaşımın hızlanması ve katedilen mesafelerin uzamasına neden olarak şehir içi hareketliliği artırmıştır. İstanbul'un iki yakası arası ulaşım bütünleşmiş ve İstanbul'un sanayileşme hacmi genişlemiştir. Diğer yandan elektrik, insanların gündelik hayatlarında da temel değişimlerin tetikçisi olmuştur.

Çünkü elektrik, sokak ve meydan gibi kamusal alanların gece kullanımına açılmasını sağlamış; yeni sinema ve tiyatrolar açılmış; konut içi elektrik kullanımıyla yeni teknolojiler evlere girmeye başlamıştır.

—Gül Köksal

>Haliç Tersaneleri

EROTİZM

KENTİN BİR VAROLUŞ BİÇİMİ.

Kent dişidir: İsimlerin cinsiyeti olan dillerde, ve kavramlar, imgelemler dünyasında. Kendisi eril bir yazı olan tarih, dil ve kültür gibi “yer”i ve “yerleşme”yi öteki olarak algılar: karşı cinsle türdeş bir alan, üzerine basılan, içinden geçilen bir coğrafya, fethedilen, istila edilen, teslim olan, müdahale edilerek, egemenlik kurularak, planlanarak kendini yeniden üretmesi sağlanan... Mekanın yeniden üretilmesi toprağı sürmek ve tohum atmaktır. Kent üretken ve doğurgandır; soylu mekanların, görkemli merkezlerin ve mahallelerin, anıtların ve sarayların, öykü ve efsanelerin yanında piçler

ve sakat çocuklar da doğurur. Coğrafyası, tarihinin derinlerine uzanan arketipler ve bunlara bağlı bir hafıza bu doğurgan gövdenin omurgası olmayı sürdürürken, doğum, yaşam ve ölüm öyküleri mekanın dehlizlerinde, mimarinin simgeselliğinde ve dilin muğlak ve temsili dünyasında birlikte dolaşırlar.

İstanbul için beden metaforunun çoklu bir anlamı vardır. Boğaz kentin ana gövdesini ikiye ayırır, derin tektonik yarığın suları iki kıta arasında akar. Buna karşılık Haliç daha uysal bir girinti olarak aynı yakanın, kentin Avrupa'da kalan parçasının, farklı mizaç, kültür ve yaşam biçimlerini ayıragelmiştir. Ve bu ayrılan parçalar hep birleşmeye çalışır, sallar, sandallar, peremeler, vapurlar, köprüler ve tünellerle. Ve bu kente ait olmayan yabancı uzuvlar su yollarını durmaksızın kateder: Dev bir tanker ya da savaş gemisinin uzun davetsiz gövdesi Boğaz sularını yarar geçer.

İstanbul'un erotizminden söz etmek için beden metaforuna başvurmak, başka su kentleri için de geçerli olan kolaycı bir antropomorfik çağrışım olurdu, İstanbul'da bu çağrışım ne denli güçlü olsa da... Ama suyla bölünmenin, sonra vadilerle bölünmenin, sonra yaşam biçimleri farklılığının,

sonra bellek ve derinlik ve biçimler ve simgeler farklılığının yarattığı başka parçalanmalar, kentin belirsizliğini ve parçalarının süreksiz, gerilimli ilişkilerini çoğaltan verilerdir. Bu süreksizlik Kemerburgaz'dan Adalar'a kadar sürer gider.

Venedik ve New York gibi liman kentlerinde de uzaktan, denizden (karşıdan) algılanan kent imgesinin en etkileyici ögesi olan siluet, İstanbul'da coğrafyanın ve mimarinin sunduğu perspektiflerle çeşitlenir (bak. *Siluet*). Bu siluet kente deniz yoluyla gelenler için her zaman düşsel kurguların kaynağı olmuştur, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren buna garlar eklenir: Demiryolunun izlediği kırlar, varoşlar, eski banliyöler koridoru, kentin her iki yakasında da iki farklı siluete açılan çarpıcı algıyla son bulur. Yine Venedik'e benzer biçimde ve ondan da daha net olarak gar, sokağa veya meydana değil, suyun ötesindeki kente açılır, kent kendini zaman ötesinden taşıdığı siluetiyle sunar. Bu yanılsama adım atılan ilk sokakta kaybolacaktır. Siluetin zamanötesi varlığı topoğrafya ve anıtlarla beslenir ama fotoğrafın icadından bu yana bu imge de değişkendir. Liman şehri İstanbul'un sisi, lodosu, tipisi ve farklı saatlerde denizde yansıyan ışık, siluetin algısını değiştirir –objektif ve enstantane

değerleri, alıntının nesneliliğinden çok sunulmak istenen yanılısamayı yansıtır, tıpkı daha önceki Oryantalist bakışların sunduğu imgelerin üzerine resmedildiği soluk parşömenlere kayıtlı gravürler gibi.

Temsil, kentin ve siluetin kendisi değil, görülmek ve gösterilmek istenendir, yine her temsilde olduğu gibi. Batılı gezgin ve Levanten aynı görüntüye egzotizm ve Oryantalizm gözlüğüyle bakar, Doğu'nun gizemlerini, sıcaklığını, kızıl tonlarını, çekiciliğini ve şehvetini görür, gördüğünü sanır; Haliç'in güneyindeki mahallelerden kuzeye, Pera'ya bakan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Müslüman Türk'ü, bir başka tenselliğin ve onu meşrulaştıran modernite arayışının itkisiyle Oksidantalist hayaller geliştirir. Yapı simetrik ve her zaman fiktiftir.

Ama kent imgelemi uyarır, ikonik tasvirde olduğu gibi, sözel temsilde de... Bir İstanbul edebi külliyatı vardır ve bu söylem imgelerini, ikilemelerini, çıkmaz sokaklarını ve labirentlerini, giderek gizemli dokunmaları içerir: Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sait Faik, Asaf Halef Çelebi, Ece Ayhan, Latife Tekin ve Orhan Pamuk farklı İstanbul'larda dolaşır, farklı titreşimler su-

narlar. Alain Robbe-Grillet'nin L'immortelle'de sunduğu sürreel ve modern oryantallı düş, Loti'ninkinden farklıdır. İstanbul yeni zamanlarında bunların da uyarıcısı ve çoğaltıcısıdır.

Ve bu kent gece saatlerinde de yaşar. İki kıtayı birleştiren köprüleri sabahın erken ve karanlık saatlerinde de tıkalıdır. Biten bir gündemi, öngörülü bir programı, sonlanması mümkün olan bir buluşmayı, bir başka adreste ve o güne dek keşfedilmemiş bir sokağın dibinde, sönük ışıklar ötesinde kendi kentsel renkleri içinde sürdürme olanağı verir ve aynı yeni zamanlarda çoğalmayı sürdürür. Kentin ötesi vardır, bilinenle ötesinin sınırı giderek belirsizleşir ve kentin işgal ettiği coğrafyaya yayılır. Merak, bu kentte meşrudur, kişinin aradığını bulacağı farklı adresler her zaman bir yerlerde durur. Gündüz, ama özellikle gece saatleri kentin, kentlilerin ve kent gezginlerinin merakına açık mekanlar ve deneyimler sunarlar... Bilinenin ötesini, henüz yaşanmamış olanı.

Farklılıkların bir arada yaşandığı İstanbul birbirine bazen degen, bazen ayrışan yağ lekelelerinden oluşur; bu özellik bazı kent tarihçilerine göre pre-modern dönemde de vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana bu çoklu varoluş,

tüm Modernist bütünleştirme çabalarına rağmen devam etmiştir. 20. yüzyılın metropolü ise metropol olmanın gereği ile zaten bir kopmalar ve farklılaşmalar mekanıdır. İstanbul'u başka Batı metropollerine göre özgün kılan şey bu kopuşlar değil, sınırların belirsizliği ve kimi zaman aynı mekanda karşılaşılan iç içe geçiş biçimidir. İstanbul, müphem ve muğlak olanın kentidir, hiçbir şey tam bitmez ya da başlamaz. Sur ve kıyı gibi kesin sınırlar bile zaman zaman mutlaklıklarını yitirirler: Eminönü, Karaköy ve Kadıköy'ün dolgu alanları, coğrafi ve arkeolojik tanımların modern dönemden başlayarak eridiği, belirsizleştiği alanlardır ve buraları sürekli değişimlere, imge kaymalarına açıktır. Tarihi Yarımada'da, eski Roma izlerinin belli belirsiz devamı olan titrek bir güzergah, Galata köprüsü üzerinden bir Ceneviz yokuşunu mütereddit şekilde tırmanarak Beyoğlu'na atlar, 19. yüzyıl sonundan itibaren Şişli'ye, oradan Maslak'a doğru yönelir. Kentin en belirgin ekonomik ve mekansal değişimlerini taşıyan bu aks bile bir kesiklikler, süreksizlikler, değişkenlikler buluşmasıdır: Ne tek bir doğrultu, ne tek bir genişlik, ne tek bir mekansal ve mimari ölçek ve nizam vardır. Bildik ve tanımlı gibi görünen şey hemen ardında ötekini, bilinmeyi ve farklı bir aidiyeti taşır, aksın üzerindeki meydan-

lar, farklılıklara geçit veren tanımsız ve tasarısız boşluklardır.

Asya'ya uzanan Doğu-Batı eksenini ise demiryolu, biraz otoyol, biraz köprü ve birkaç geniş cadde paralellüğünden oluşur, farklı yaşam ve kullanım biçimleri, farklı mimari mekanlar kıyından içerilere doğru bu paralel dilimler boyunca farklı kimlikler olarak birbirine değmeden yaşar; bazen, bir yerde, değişimin çok hızlandığı bir noktada beklenmedik biçimde iç içe geçerler: İkitelli, Maslak, Kavacık gibi oluşumlar, bir yandan finansın, global sermayenin karar, transfer ve ilişki mekanizmalarını barındıran çok katlı yapılaşmaların mekanıdır ama bu görkemli mekanların çevresinde düzensizliğin, yasadışı yapılaşmanın, marjinalitenin labirentleri de varlığını korur. Tanımsız bir boşluğa açılan metro çıkışında bunlardan birine ya da ötekine yönelebilirsiniz, tercih sizindir. Çok şey netleştiği sanılırken bulanıklaşabilir. Bu belirsizlik, ürküntü verici olabildiği gibi imkanlar da sunar, merak eden ve farklı olanı arayan için keşfe, maceraya açılır.

19. yüzyıl ortalarından bugüne olan değişim, kent içinde yeni boşalmalar, farklılaşmaya açık kullanımlar, yeni belirsizlik alanları yaratmıştır.

Bunlar, bazen çok yoğun olarak kullanılagelen ama tanımsızlıklarını, belirsizliklerini koruyan alanlardır: Taksim, Karaköy, Aksaray meydanları gibi. Bazen yeni kullanım potansiyellerine işaret ederler ve kentsel mücadelelerin, bitmez tartışmaların, kutsamaların ve lanetlemelerin, içeriksiz vaatlerin ve içeriksiz sloganların arenasına dönüşürler: Liman, eski sanayi ve çöküntü bölgeleri gibi. Kentin toplumsal topoğrafyasındaki sürekli değişim, en merkezi kesimlerde mülkiyeti ve kullanım biçimi belirsiz haritaları oluşturur. Belirsizlik, kimilerine göre düzen ve denetim zaafı, kimilerine göre yaşam alanı edinme olanağıdır.

Kenti düzenlemek, 19. yüzyıl modernleşmesinin de, 20. yüzyıl planlamasının da, bugünkü egemen kent söyleminin de gündeminden düşmez. Hiçbir zaman da tam olarak başarılmaz. 19. yüzyılda yangın nizamnameleriyle, yol genişletme ve geometrik düzen oluşturma gayretleriyle başlayan ulaşılabilir ve denetlenebilir bir kent yaratma çabası, Osmanlı başkentini hiçbir zaman bir Paris veya Barselona'ya dönüştürememiş, 50'lerin Menderes istimlakından birkaç kısa bulvar ve yıkılan birkaç anıtın anısı kalmıştır. 80'lerin kent hijyeni operasyonlarının oluşturduğu sahil dolguları, hala

estetığe ve kullanım yoğunluğuna ulaşamamıştır ve Tarlabaşı Bulvarı, ilk tasarlandığı 1800'lü yılların planlarındaki vizyonu, açıldığı yirmi yıl boyunca oluşturamamıştır. Bu kentte hiçbir proje bitmez, Tarlabaşı Bulvarı ve Beyazıt Meydanı bunun tek örnekleri değildir. Küçük Galata Tünel'i, Avrupa'nın ilk metrolarındandır, ama kent 2000'li yıllarda bile metro ağının önemli bölümünü tamamlayamamıştır. Ülkenin en modern ve monden kenti, biraz da yoksulluğun verdiği ataletle, Modernitenin rasyonellerine direnir. Hijyen, düzen ve pozitivizmin mühendislik tasavvurları metropole hiçbir zaman tam egemen olamaz. Bu bağlamda, aynı pozitivist temaları, bazen de nostaljik nakaratları yineleyen seçkin kent söylemi, aynı zamanda itiraf edilmeyen bir iktidarsızlığın söylemidir. Kente hakim olmak isteyen düzenleyici akıl, Fellini'nin Kazanova'sında olduğu gibi her yeni deneyimde iktidarsızlığının dramını yaşar. Kent direnir, eritir, bulanıklaştırır. Sularının gücü karmaşıklığı besler, surları değil ama kendisi bir yanıyla fethedilemeyen olarak kalır, harabelerinden vazgeçmez, anıtları yoksullukla kuşatılmıştır ve her yaşayan şey -ki bunların sayısı sonsuzdur- bütüncül ve mükemmel tasarımların değil, küçük kıpırtıların ürünüdür, onun için canlıdır.

İstanbul'un gücü işte tam bu ikilemli ara kesitte, meşru olanla olmayanın, globaliteyle marjinalliğin, kapitalist mekanizmalarla yoksulluğun birbirine dokunduğu arayüzlerdedir. İtişen aidiyetler bu kaotik varoluş içinde kendilerine mekan, meşruiyet ve gelecek edinmeye çalışır. Çarşı, pazaryeri, pasaj, mağaza ve mall (bak. *Alışveriş Merkezi*) aynı anda yaşanır. İstanbul çoklu yaşamların ve çoklu okumaların mekanı ve metnidir, çekim gücünü ve çekiciliğini de bundan alır. Estetiğe ve estetize edilmeye direnir, cazibesi derbederlik, sakarlık hatta çirkinlikle iç içedir. Bu ona erteleme, yani gelecek, yani heyecan ve umut potansiyeli verir. İstanbul yaşamı beklenmeyene ve denemeye açıktır, kent onun için kitleleri çeker. O, Bizans'tan bu yana polistir, artık burada yaşamayan eski sakinlerinin bir bölümü onu bu şekilde adlandırmayı sürdürür: İstanbul, polis yani "kent"tir, yani medina, ama medeniyeti tartışma götürür. Eros ile Uygarlık arasındaki ikilemde bu kent hep Eros'tan yana tavır almıştır ve eril akla teslim olmaz. Onu çekici ve yaşanılır kılan da budur.

Kuruluş döneminde Apollon adına tapınaklar dikilen kent, bugün hala Dionisos'a bağlılığını

sürdürür. Erotizmi, okunaklı, makul ve mazbut bir güzellikten değil bu savruk, müphem, çok anlamlı ve kışkırtıcı fısıltılardan beslenir.

—Atilla Yücel

>Alışveriş Merkezi, Siluet

ETNİSİTE

GELENEKSEL DOĞU AKDENİZ KOZMOPOLİTİZMİNE SAHİP BİR KENTTEN MODERN BİR METROPOL ÇOĞULCULUĞUNA EVRİLEN İSTANBUL'UN YENİ TERİMLERLE TARTIŞMAYI ÖĞRENMEYE ÇABALADIĞI BİR TOPLUMSAL GERÇEKLİK. [ED.]

Etnisite kavramı, üyeleri arasında ortak bir silsile veya soy kütüğü temelinde bir kimlik birliği gören toplumsal grubu niteler (bak. *Azınlık*). Etnik bir grubun üyeleri genellikle ortak bir dil veya dilbilimsel miras bilinci paylaşırlar. İstanbul'da birçok eski ve yeni etnik grup ve dil topluluğu vardır. Yandaki alfabetik sıralanış bu grupların kapsayıcı olma iddiasında olmayan bir seçkisini sunuyor: Abaza, Arap, Arnavut, Boşnak, Bulgar, Çerkes, Ermeni, Gürcü, Kürt, Laz, Pomak, Roman, Rum, Tatar, Türk.

İstatistik Enstitüsü etnik bağlılığa dayalı veri yayınlamadığı için çoğu grubun nüfusu konusunda çok az şey biliniyor. Özellikle Türk etnisitesi ile Türk milleti örtüştüğünden Türklerin en büyük etnik grup olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok, bu durum diğer etnik grupların durumunu da muğlaklaştırıyor. İkinci büyük etnik grup, 1990'lardaki dev ekonomik göçmen dalgaları ve göçe zorlamalardan bu yana, Kürtler. En küçük grup ise Rumlar (Romioi, yani Romalı kelimesinden). 1920'lerde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu 200.000'in oldukça üzerinde olan bu topluluğun nüfusu bugün 3.000'den daha az. 70.000 kadar üyesiyle Müslüman olmayan en büyük topluluk Ermeniler. Gelip geçenle müzik zevkini paylaşmaktan hoşlanan İstiklal Caddesi üzerinde ve çevresindeki CD dükkanlarının sahipleri arada bir Djivan Gasparyan veya İstanbullu Ermeni folk grubu Knar'ın müziklerini çalıyorlar. Bunun dışında Ermenice İstanbul'da pek kulağa çalınmaz. Cumhuriyet dönemi boyunca peş peşe gelen "Vatandaş, Türkçe Konuş" kampanyaları, artan Ermeni karşıtı hisler ve Hrant Dink'in 2007'de öldürülmesi izini bıraktı.

Cumhuriyet döneminde etnik kimlik ve hafızanın oluşumunun büyük oranda önüne geçildi

–"Türklük" hariç- ancak yine de bir etnik grubun üyeleri genellikle taşıdıkları mirasın farkındadır. Birçok insan, anne ve babalarından hatırlamaları istenen o folklorik geleneklerin ve tarihsel hafızaların zenginliğini baştan keşfediyor. Gençlerin ancak çok azı büyükbabalarının ve büyükannelerinin dilini konuşsa da, bu diller hiç de ölü değil: Özel radyo istasyonlarında Boşnak Sevdalinkaları çalınıyor, şehrin en üst sınıf mahalleleri hariç Kürtçe artık "sokakta ve sesini duyuruyor" (bu mahallelerde kulağa çalındığında, İstanbul Türkçesini andırıyor). Lazuri, Gürcücenin Doğu Karadeniz'li uzaktan kardeşi, folk şarkılarında, rock tarzı aşk şarkılarında ve horonlarda tekrar hayat buldu; festivallerde, düğünlerde veya şehrin birçok yerinde siyasi toplantılarda enerjiyle dolup taşıyor.

On yıllardır süren devlet idaresindeki etno-dilbilimsel tekrenkliliğin ardından birçok İstanbullu kamusal alandaki etnik ve dilbilimsel kimliğini tekrar tartışıyor. Yakın gelecekte bazı etno-dilbilimsel topluluklar daha görünür olacak, dilleri daha çok duyulacak ve daha gururla ifade bulacak; şüphesiz Kürtçe de bunlardan biri. Diğer grupların ise hayatta kalmak için mücadele etmeleri gerekecek, İstanbul'un velvelesinde seslerini

kaybetmeleri de ihtimal dahilinde. Ancak son bahsi geçeninin yakın zamanda ortadan kalkacağı oldukça kuşkulu.

—Kerem Öktem

>Azınlık

FATİH SULTAN MEHMET

FATİH WİLLİAM İNGİLTERE TARİHİ İÇİN NEYSE, İSTANBUL VE TÜRKİYE İÇİN FATİH SULTAN MEHMET ODUR. TEK FARKLA; İKİNCİSİ HALA YAŞAMAYA DEVAM EDER. [ED.]

Ortalama bir İstanbullu, şehrin neresinde, hangi şartlar altında yaşıyor olursa olsun, belli aralıklarla kendini yarı-mitolojik bir geçmişte akıl almaz işler yapmış birinin deha ve cesaretine karşı borçlu ve minnettar hisseder. Bu “belli aralıklar”, nadiren planlı bir şekilde, sıklıkla tesadüf eseri kendisini “tarihi” İstanbul manzarasının (bak. *Manzara; Panorama; Siluet*) karşısında buluverdiği anlardır. Deniz, vapurlar ve saraydan oluşan –tesadüfün cömertliği ölçüsünde bazen yanıbaşında Kızkulesi’ni de bulundurabilen- peyzaj o kadar “tarihsiz” görünür; çürümek, yıkılmak,

terk edilmek gibi mimari ve coğrafi kaderlerin hükmünden o kadar kurtulmuş gibi durur; herkes tarafından her zaman hep aynı şekilde görülmüş olduğu hissini öyle bir gururla etrafına yayar ki; onunla belli aralıklarla karşılaşan İstanbullu (bak. *İstanbul*) bir anda şehre aidiyetle ilgili bütün dertlerinin uçup gittiğini zannediverir. Çünkü bir şeyi herkes tarafından hep görüldüğü gibi gördüğünü hissetmek, onu herkesle beraber aynı anda gördüğünü hissetmek gibidir; ya da mesela karanlık bir salonda hep beraber aynı filmi seyretmek gibi -yalnızlık ve mutsuzluk ancak sinema salonundan çıkınca çöker.

Yalnızlık ve mutsuzluk çökmeden hemen önce, manzara hala karşısında seriliyken, İstanbullu içine dolan coşkulu aidiyet duygusunu kime borçlu olduğunu da bilir. Osmanlı tarihçilerinin büyük kısmına göre yedinci, kısa bir süreliğine iktidarı ele alabilmiş birkaç hırslı şehzadeyi de hesaba katan birkaç tarihçiye göreyse onuncu Osmanlı padişahı olan Fatih Sultan Mehmet, tahta çıktığı sırada erken olgunlaşmış ve çok yetenekli –resim, müzik, dil, vs.- olduğu halde ve on dokuz yaş çok küçük sayılamasa bile, kalkıştığı iş göz önünde bulundurulduğunda “küçücük bir çocuktur.” Manzaraya bakan İstanbullunun duyduğu min-

nete bir hayranlık da ekleyen bu bilgi –on dokuz yaşında bir çocuk!- şehrin geçmişine, kökenine, ya da “doğum anına” bir saflık katmakla kalmaz, “başarı” ve “mutluluk”la ilgili, şimdiki zamana dair bir ders çıkarmasının da vesilesi olur: “Hayallerinin peşinden cesaretle koşarsan bir gün sen de mutlaka başarıyı yakalarsın.”

Fatih Sultan Mehmet’in peşinden koştuğu şey de, o şeyin peşinden koşarken yaptıkları da, aslında bize hep çok kapılmamız gerektiği öğütlenmiş biraz “abartılı” hayaller değil midir? Fethedilememesiyle ünlü bir şehri fethetmek hadi neyse, ama ya Haliç’in girişinin deniz altından geçen zincirler ve gemi enkazlarıyla kapatıldığını görünce kendi gemilerini karadan yürütmeye karar vermek? O gemilerin tam nereden yürütüldüğünü bilmeyen İstanbullu, gözleriyle manzaranın gemi yürütülebilecek kısımlarını tararken, birden o manzaranın çoktan aşılmış bir teknolojiyle ve çoktan unutulmuş bir dille yaşanan bambaşka hayatlar varken de aynen böyle durduğunu, kendi hayatı bittikten sonra da böyle durmaya devam edeceğini düşünüp ürperir. Geçicilik, ölümlülük, değersizlik ve hayatın anlamsızlığı duygularına kapılır gibi olur; “zaman”, “tarih” gibi şeyleri bir an bütün açıklığıyla kavradığını

hisseder; sonra kendisinin büyük ihtimalle bu kadar kalıcı olamayacağını, ama parçası olduğu daha geniş bir şeyin pekala kalıcı olabileceğini, yani bu manzaraya bakmanın, bu manzaranın kendisine bir hediye olarak verildiğini hayal etmenin ve hediyeyi ona cömertçe sunmuş olanların hatırasına minnetle sahip çıkmanın, kapıldığı ümitsizliğin ilacı olabileceğini düşünür. Kendisini anlamlı ve kabul edilebilir bir sonuç olarak görebilmeyi ister, ki bunun çaresi yüzlerce yıl öncede kalmış ve bu yüzden epey bulanık olan sebebi biraz ortaya çıkarmak, daha kanlı canlı hayal edebilmektir. Ama akşam çöktükçe, eve dönme vakti yaklaştıkça, manzara gözünün önünden hızla çekildikçe, çocuk padişahı hatırladığı bir-iki portresi dışında pek gözünün önüne getiremediğini fark eder; üstüne bir yorgunluk çöker, hali yoktur. Hiçbir zaman Fatih Sultan Mehmet kadar akıllı, cesur ve hayalci olamayacağını hissetmeye başlar. “İmkanımız yoktu, şartlar müsait değildi,” diye düşünür. Manzaranın durağanlığı ve pek bir işe yaramayan güzelliği öfkelenmeye başlar. Ya da öfkelenmez. “Neyse”, dedirtir, bir dahaki karşılaşmaya kadar idare edebilecek gibidir. Manzara kimseye ait olmadığına göre herkese aittir; yani saati, elbiseleri, televizyonu ve koltukları gibi olmasa da bir şekilde ona da aittir. Arasına aklına

gelmesinden, özlemesinden ve görmek istemesinden çıkarır bunu, ama tam ikna da olamaz. “Tamam çocuk zehir gibiymiş,” diye düşünür, “ama gemileri karadan yürütmek... ne bileyim.”

—Emre Ayvaz

>İstanbullu, Manzara, Panorama, Siluet

GAZHANE

İSTANBUL'DA ANCAK KULLANIM DIŞI KALDIKTAN SONRA KENTSEL ROLLER OYNAYABİLİR HALE GELEN TEKNİK DONATI ELEMANLARI. [ED.]

İstanbul'un havagazı dağıtım hizmetinden yararlanma tarihi, Avrupa'daki metropollerden farklı bir seyir izler. Örneğin, Dolmabahçe ve Kuzguncuk'taki ilk gazhaneler, öncelikle yakınlarındaki sarayların ihtiyacını karşılamak için kurulmuşlardır. Ancak, 19. yüzyılın son çeyreğinde Dolmabahçe'den Galata, Beyoğlu, Beşiktaş ve Ortaköy'e de gaz verilecektir. Tarihi Yarımada'ya havagazı vermek üzere Yedikule'de, Üsküdar ve Kadıköy Bölgesi için ise Hasanpaşa'da gazhaneler kurulur. Hakkında çok az bilgiye sahip olunan

Kuzguncuk Gazhanesi bir yana bırakılırsa, diğer üçünün kuruluşunda birbirinden farklı yollar izlendiği görülür. Bu bağlamda gazhanelerin kuruluş ve işletilme öyküleri İstanbul'un modern kentsel hizmetlerden yararlanma tarihini tartışmak için kullanılabilir ipuçları sunar. Erken modern kentsel hizmetlerin genellikle kapitalist girişim tarafından kar güdüsüyle kurulmasına alışık olan tarihçi, İstanbul'da daha karmaşık bir manzarayla karşılaşır. Çoğu zaman ne talep çağdaş konfor beklentileriyle ilgilidir, ne de arzın biçimi kapitalist bir kazanç kaynağı olarak nitelenebilir.

İstanbul'da 19. yüzyılda yayınlanan gazetelerin en önemli başlıkları, kent yaşamının sıhhileştirilmesi, yolların düzeltilmesi ve araç ulaşımının sağlanmasının yanı sıra, kentin aydınlatılmasıdır. Sokakları aydınlık kent imgesi, dönemin her dilden yayınında görülür ve Batı'ya özlem sezdiren sözcükler içeren haberlerle kurgulanır. Öncelik Saray ve çevresinin ve tarihi merkezin aydınlatılmasıdır. Kentin Saray dışındaki kesimlerinin de havagazı ile aydınlatılması konusunda ilk kıpırdanmalar 1846 yılından başlamaktaysa da, bu doğrultudaki talep ancak 1850'lerde yoğunlaşacaktır. İlk olarak Taksim-Tepebaşı arasının aydınlatılmasının düşünüldüğü ve bunun da Dolmabahçe Gazha-

nesi'ndeki üretim fazlası ile yapılmasının öngörüldüğü anlaşılıyor. 1857 yılının başlarında şehrin 6. Daire olarak tanımlanan kesiminin (bugünkü Beyoğlu) aydınlatılması için Dolmabahçe Gazhanesi ile Taksim arasındaki hat döşenmiş ve Grande Rue de Pera (İstiklal Caddesi) İstanbul'un kamu kaynakları kullanılarak aydınlatılan ilk caddesi olmuştur. Aynı yıl bir iddiaya göre Beyoğlu'ndaki Naum Tiyatrosu da Abdülmecid'in özel izniyle Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretilen havagazı ile aydınlatılmıştır. Bu erken evrede konutlarda gaz kullanımını henüz gündemde bile değildir.

2 Şubat 1857 tarihli Journal de Constantinople gazetesinde Pera Caddesi'ne açılan ara sokaklarla, Galata bölgesinin de aydınlatılmasına çalışıldığı, lambaların birbirinden seksen ayak uzaklıkta ve yolun yalnızca bir tarafına dizildiği yazılmaktadır. Pera sakinlerinin yakında bir toplantıya çağrılarak, sokak ve evlerinin aydınlatılması için ne kadar para ödeyeceklerinin belirleneceği haber verilmekte, ayrıca bu aydınlatmaların daha geniş bir alana yayılabilmesi için ikinci bir gazhaneye gereksinim olduğu eklenmektedir.

Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla, Dolmabahçe ile belki aynı yıllarda Kuzguncuk

sırtlarında da bir gazhane kurulduğu anlaşılıyor. 1880 yılı ortasındaki bir belgedense, Beylerbeyi Sarayı ve Üsküdar'ın havagazıyla aydınlatılması için gazhanenin tamir ettirilip faaliyete geçirilmesi istenir. Belli ki, tesis kurulmuş, ama etkin olarak çalıştırılmamıştır. Ne kadar süreyle çalıştığı bilinmeyen bu tesisin boyut ve üretim çapı açısından fazla önemli olmadığı düşünülebilir. 1911 yılında Beylerbeyi Sarayı'na mahsus Kuzguncuk'taki gazhanenin kok kömürü imali için kiralanmasında bir mahzur olmadığı belirtildiğine göre, tesis kullanımında değildir. Nitekim, hemen ardından, Gazhane arazisinden iki dönümün cami ve mektep inşası için Evkaf ve Maarif Nezaretleri adına alındığı görülür. 1915'ten sonra da Kuzguncuk'taki gazhaneye ilişkin başka bir bilgiye rastlanmaz. Kentsel hizmetlerin ekonomik gereklikler dikkate alınmaksızın modernleştirilmek istenmesi, İstanbul için uzun süre tipik olacaktır. Batı ve Orta Avrupa'da çekici bir yatırım alanı olan gaz temini İstanbul'da çoğu zaman kamuya zarar ettiren bir etkinlik olacaktır.

19. yüzyılın son çeyreğinde Beyoğlu kesiminin modern kentsel hizmetler konusundaki talebi, kısa sürede gazhanenin kapasitesinin artırılması ve yenilenmesini zorunlu kılar. Bu

amaçla, önce Hazine-i Hassa tarafından işletilen Dolmabahçe Gazhanesi 1874'te Şehremaneti'ne devredilir. Ama, Saray ve benzeri önemli binaları aydınlatma ve ısıtma işlevini görmesi nedeniyle 1889 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne, yani yeniden merkezi yönetime aktarılır ve bir süre devlet tarafından işletilir. 1909 yılında yeniden Şehremaneti'ne bağlanan Dolmabahçe Gazhanesi, 1914'te 50 yıllığına Fransızlara ait olan Beyoğlu-Yeniköy Türk Anonim Gaz Şirketine devredilecektir. Adı geçen şirketle Cumhuriyet hükümeti ek mukavele yapmış ve imtiyaz sürdürülmüştür. İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi kararıyla Dolmabahçe Gazhanesi'ni aşamalı olarak taşımak üzere Kağıthane'de Poligon mevkiinde yeni bir gazhane daha kurulur. 15 Ağustos 1960 tarihinde Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretim durdurulmuştur. İmtiyaz süresi 1964 yılında biten Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Türk Anonim Gaz Şirketi'nin imtiyazı yenilenmemiş ancak, 1984'e kadar Türk-Fransız ortaklığı olarak Beyoğlu Muvakkat Gaz İşletmesi adı altında çalışan Beyoğlu Gazhanesi bu tarihte yapılan düzenlemelerle İETT'ye bağlanmıştır.

Tarihi Yarımada kesiminin gazla aydınlatılmasına yönelik ilk imtiyaz 1873'te Johans adın-

da Belçikalı birine verilmekle birlikte, aynı yıl içinde fesholunur. Ardından Fransız müteahhit-mühendis Jove'ye ihale edilir ancak, onun adına çalışmaları yürütecek mühendisin yaptığı planların yetersizliği ve mukaveleye uyulmaması, süreci yeniden kesintiye uğratır. 1874 yılında bu kez senelik maaş karşılığı Belçikalı mühendis Leon Somoza getirilerek Yedikule Gazhanesi'nin kurulması görevi ona verilir; ama, onun değerlendirilmeleri de kabul görmez ve kendisine yolluğu verilerek kontratı feshedilir. 1880'de müdürlük görevinin bu konuda bilgisi olduğu belirtilen Mehmed Efendi'ye verilmesi dışında geçen süre zarfında yapılan çalışmaların ayrıntısı bilinmez.

Yedikule Gazhanesi, ulaşım kolaylığı sağlamak açısından deniz kenarında 52.000 metrekarelik bir alanda inşa edilmişti. Bu sırada havagazı üretiminde kullanılan maden kömürünün deniz yolu ile Batı Avrupa'dan ithal edildiği ve Türkiye'de kömür çıkarılmadığı hatırlanmalıdır. 1880'den başlayarak Şehremaneti tarafından işletilen gazhanenin işletme imtiyazı, bir Fransız grubuna verilse de, daha iyi şartları nedeniyle 19 Eylül 1887'de 40 yıl süreyle Hasan Tahsin adlı bir tüccara devredilir. Hasan Tahsin 1888'de imtiyazı, kendisinin de ortakları arasında bulunduğu İs-

tanbul Şehri Tenvir Şirketi'ne devreder ve genişletilen gazhanenin açılış merasimi 20 Ekim 1890 tarihinde gerçekleşir. Şirketin adından da anlaşılacağı gibi, 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'da havagazı henüz sadece sokak aydınlatma amacıyla kullanılmaktadır. Kentsel yapı stoğunun önemli kesiminin ahşap oluşu havagazının ev içinde kullanılmasını engellemektedir. Mutfak işleri ve özellikle de ısınma için kullanımı söz konusu değildir. Zaten kentte, özellikle Tarihi Yarımada'da sık sık gerçekleşen yangınlar sistemi tahrip ederek ilk tesis masrafını da artırmaktadır. O nedenle Yedikule Gazhanesi, hem ekonomik sunum yapamaması, hem teknoloji yetersizliği, hem de işletme deneyimsizliğinden dolayı kısa sürede etkinliğini durdurmak zorunda kalır. 1914'te yeni bir ihale açılarak imtiyaz 50 yıl için yeniden bir Fransız şirketine verilecektir.

Beyoğlu ve İstanbul'un aydınlatma amaçlı havagazı üretimi ve dağıtımını çabaları çok daha erken başlamakla birlikte kentin tümünde işletmelerin belli düzeyde hizmet vermesi için sermaye ve teknik bilgi birikiminin sağlanması ancak 1890'larda sağlanmış görünmektedir. Kadıköy, Üsküdar ve Anadolu cihetine havagazı gibi yüksek ilk yapım, işletme ve kullanma masrafı gerektiren bir tek-

nik hizmetin verilmesi de yabancı sermayenin yükselen ilgisi sonucunda imtiyazla çözülmüştür. Kadıköy'de Kurbağalıdere'ye ve demiryoluna yakın Hasanpaşa semtinde yapılan yeni gazhane, yörenin değişen yapısının ve gazhanenin kurulması için gerekli koşulları sağlayan konumunun bir sonucudur. Dolmabahçe Gazhanesi'nde katkılarını pek bilmediğimiz yabancı mühendisler Yedikule Gazhanesi'nin kuruluşundaki girişimleriyle kentin altyapı yatırımlarında daha fazla görünür olmaktadır. Kadıköy, Üsküdar ve Anadolu yakası havagazı imtiyazını ise 1891'de 50 yıl için Parisli bir sanayici olan mühendis Charles George alır ve Gaz ve Elektrik ile Tenvir için Osmanlı Anonim Şirketi adıyla bir Fransa-Belçika ortak şirketi kurulur.

Havagazı imtiyazı verilen kişilerle yapılan mukavelelerde genelde üretim yöntemi ve kurulacak fabrikaların nitelikleri ya da çalıştırılma esasları tanımlanmaz. İlk olarak, Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazınının 1913 yılında 50 yıl süreyle devri için yapılan mukavelename ve şartname bu alandaki kuralların tanımlı hale geldiğini, yani bürokratik kadroların talep edilen teknik hizmet içeriğini belirleyecek düzeyde mühendislik bilgisi edindiğini gösterir. Önceki

dönemde teknik hizmet o hizmetin mühendislik içeriğinden habersiz bir bürokrasi tarafından talep edilmekte ve denetlenmektedir.

Kentsel alandaki gelişmeler ve gazın kullanım alanlarının artışı, yeni üretim tesislerinin yapımını zorunlu kılmıştır. Gaz üretiminin artışı hammadde ve gaz stoklarını da önemli ölçüde artırdığından üretim ve temizleme tesislerinin yanı sıra gazın ve kömürün depolama alanlarının da bu gereksinimi karşılayacak biçimde yeni yapım ve kullanım değişikliklerini gündeme getirmiştir. Gazhane tesislerinde kuruluşlarından başlayarak gazın üretim, temizleme ve depolanması, işletmenin ve çalışanlarının ihtiyaçlarına yanıt verecek çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Üretim yapılarında kullanılan malzemeler için normal ömür olarak tuğlalar için 5 sene, mekanik aksam için 10 sene, demir aksam için 15 sene kabul edilmekle birlikte çeşitli nedenlerle bu sürelerin kısılması ve yenileme olağandır.

Gazhaneler yeni yatırımlar bakımından en verimli yıllarını 1960'lı yılların ilk yarısında yaşar. Kentte konutlara da yaygın gerçek bir havagazı kullanım talebi ancak o dönemde gündeme gelmiş olmalıdır. Tesisler yetersizlikleri nedeniyle eleştirilmektedir. Hizmet alanı sürekli genişletilmekle

birlikte, kentin imarlı kesiminin tümüne hiçbir dönemde havagazı dağıtımını yapılmayacaktır. İlginç olan şu ki, 1960'ların başında havagazı talebi tırmanırken tüpgaz kullanımını da başlayacaktır. 1970'e gelindiğinde artık havagazı bağlantısı olan yerlerde bile tüpgaz kullanılır olmuştur. Daha da ilginç, Hasanpaşa Gazhanesi'nde 1970'lerde üretim yetmediği zaman havagazına sıvılaştırılmış petrol gazı, yani tüpgaz eklenmesidir. Yine de havagazı üretimine son verildiği 1993 senesine kadar İETT bünyesinde Yedikule, Kağıthane (Poligon) ve Kurbağalıdere (Hasanpaşa) gazhaneleri etkinlik gösterirler. Dolmabahçe'deki gazometre de aynı tarihe kadar Kağıthane'deki gazhaneye bağlı bir gaz deposu olarak kullanımda kalır.

Havagazı İstanbul'da başlangıcından beri verimsiz bir hizmet olmuştur. Havagazı talebiye uzun yıllar sokak aydınlatması gibi kamusal alandaki görüntü değişimleri beklentileriyle sınırlı kalmıştır. Isıtma amaçlı kullanım, gaz fiyatının gelir düzeyine oranlanırsa her zaman çok pahalı olduğundan ötürü, hiçbir dönemde gündeme bile gelmemiştir. Modern kentsel hizmetlerin sağlanmasından kar etme umuduyla buraya yatırım yapan yabancılar da hemen hiçbir zaman aradıklarını bulamamıştır. Aynı nedenle, başlangıç evresinden

sonra hemen her yatırımcı pek az yatırımla işi sürdürmeye çalışmış ya da devretmeye uğraşmıştır. İstanbul'un havagazı tarihi, yüksek düzeyde örgütlülük gerektiren teknik hizmetlerin bu kapitalist örgütlülük düzeyinde olmayan bir kentte verilemeyeceğinin kanıtlanmasının tarihidir.

Ne var ki, kullanımdayken etkin ve ekonomik bir biçimde çalışmayan gazhaneler, kullanım dışı kaldıklarında bir yandan yeni kapitalist taleplerin nesnesi olurlar, diğer yandan da yeni doğan sivil toplum örgütlerinin eğitim alanlarına dönüşürler. Yani, hem arsalarıyla spekülâtif kazanç alanları olarak ağır sulandırırılar, hem de onları kamusal mekanlar olarak yeniden işlevlendirmek isteyenlere mücadele başlıkları tanımlarlar. Özetle, ironik bir biçimde, bir zamanlar pek az oynayabildikleri toplumsal rolleri nihayet modernleşmenin bu yeni evresinde oynayabilir hale gelirler.

—Gülsün Tanyeli

GECEKONDU

BİR ZAMANLAR KIRSALLIKLA KENTSELLİĞİN ARAKESİTİNDE BİR GEÇİŞ MEKANI OLARAK TAHAYYÜL EDİLEN,

GERÇEKTE EN AZ YATIRIMLA EN ÇOK KAZANMAYA OLAK VEREN SPEKÜLATİF KENT KONUTU TÜRÜ. [ED.]

Gecekonduların, sanayileşme ve dolayısıyla kentleşme süreci ile birlikte kırsal bölge insanların kentlileştirildikleri rehabilitasyon merkezleri olarak çalıştığı, antropolojik açıdan dile getirilebilir. Köyünden kalkıp gelmiş bir insanın apartmana tıklılması, doğadan yalıtılmış ve sınırlı insan ilişkileriyle kuşatılmış bir köylünün yaşayacağı kültürel şok, çoğunlukla içinde ve dışında yaşayacağı bir yıkımı peşinden getirir. Ama gecekonduların hemşehrilik ilişkileri ile dokunmuş yapısı, az da olsa doğa ile içiçe sayılabilecek bazı olanaklara sahip oluşu, ekonomik açıdan hiç değilse tavuk beslemeye ya da bahçesinde sebze yetiştirmeye izin vermesi, göçmenin (bak. *Göç*) ilk zamanlarda yaşantısını kolaylaştıran faktörler olarak görülebilir. Bu da kentte köy benzeri bir yaşantı sürmesini sağlayarak, birdenbire kent gerçeğiyle yüzleşip kültürel bir bunalım ve bunun uzantısı olan ruhsal ve sosyal tikanlıklar yaşamasını engellemektedir. Elbette bu ilk göç edenler için gereklidir. Sonraki nesiller, yavaş yavaş kentleşme sürecine dahil olur ve en fazla iki kuşak sonra artık dedesi gibi yaşamamaya, düşünmemeye başlar ve böylelikle gecekondu bu kuşakların taleplerini

karşılammaktan uzaklaşır. Bu durum aslında mekansal yaşantıda da benzer bir değişim sergiler. İlk göç eden, derme çatma yaptığı kondusunu zaman içerisinde yeniler, birikimi arttıkça evine bir kat daha çıkar ve kendisinden sonra gelen bir göçmene burayı kiraya vererek “sınıf” atlamanın yolunu bulur. Zamanla nasıl kendi çocukları ve torunları kent merkezinde okula gitmeye, çalışmaya başlayarak kentlileşiyorsa, evi de, mahallesi de kentleşir. Bir zamanların gecekondulu mahallesi Zeytinburnu bu duruma güzel bir örnektir. Daha 60’lı yıllarda gecekondulu bölgesi olarak görülen Zeytinburnu’nun bugünkü hali gözönüne alındığında, değişimin hızı daha net gözlemlenebilir.

Ama günümüzde gecekondular, şehrin istenilen düzeyde kontrol edilebilir alanları olmadığı için, devlet ve yerel yönetimler tarafından hoşlanılmayan bölgelerdir. Bu tür bölgelerde, hemşehrilik ve aynı sosyal sınıfa ait olma özelliği, insanların ortak hareket etmesini sağladığı için, bu insanlar üzerinde otorite kurmak, şehrin diğer bölgelerinde yaşayanlara göre daha zordur. Gecekonduların, kent içinde kontrolsüz yapılaşma gibi çeşitli zararları olsa da, devlet ve yerel yönetimler bu zarardan daha çok kontrol amaçlı olarak gecekondulu bölgelerin dağıtılmasını ister. Eğer sadece

daha sağlıklı yerleşim yerleri amacıyla hareket etmiş olsalar, şehrin diğer bölgelerinde bunu zaten yapıyor olurlardı. Üstelik, seçim zamanları, bölge halkının oyunu alabilmek için çıkarılan imar afları gibi uygulamalar da, onların bu konudaki samimiyetsizliğinin işaretleri olarak görülebilir.

Kentleşmek, diğer sosyal sınıf ve doğadan yalıtılmış bölgelerde yaşamak demektir, bugünkü kentleşme anlayışına göre... Eğer sorun çarpık kentleşme (bak. *Çarpık Kentleşme*) ise, aslında İstanbul’un tümünün bir gecekondulu mahallesi olduğu Mimarlar Odası dahil birçok kurum ve uzman tarafından defalarca dile getirilmiştir. Sorun, aslında sosyo-ekonomik dengenin hep yoksullar aleyhinde bozulmaya devam edişi ve bundan korkan üst gelir gruplarının endişeleri çerçevesinde şekilleniyor daha çok. Ayrıca, yoksulların yerleştiği ve mülk edindiği bu bölgelere, egemen sınıflar ve çıkar gruplarının göz koymuş olması da başka bir etkidir. Çeşitli firmalara park alanlarının satılarak gelir elde etme yoluna gidildiği düşünülürse, böyle bir kuşku duymak da mümkündür. Gecekonduların, devletin denetimini ve gözetimini, dolayısıyla kontrolünü zorlaştıran yapısının yarattığı endişe de sorunun elbette bir başka yönüdür. Çünkü devlet, rahatça

müdahale edebilmeyi yani, toplumsal dayanışmanın az olmasını, insanların apartman dairelerinde sadece çekirdek aile yapısı içerisinde kalmalarını ve kameralarla donatılmış işyerlerindeki iş arkadaşlarıyla sosyalleşeceği, eğleneceği, gezeceği, çalışacağı, sevişeceği, hatta protesto edeceği yerlerin daha önceden belirlenmiş ve kontrollü olmasını ister. Kentleşmenin elbette olumlu yanları da vardır. Ama sadece kapitalist ülkelerde yaşanan kentleşme deneyimleri dışında da farklı kentleşme modelleri üzerine düşünülmalıdır. Yoksa kentleri, sokak ve meydanlardan oluşan bir yapılar bütünü olarak görme yanılığımıza düşülebilir. Halbuki yaşayan bir kent, tüm sorunlarının o kentte yaşayanlarla birlikte çözüldüğü, alternatif yaşam alanlarının bulunabildiği bir yer olabilmelidir.

—Bülent Usta

>Çarpık Kentleşme, Göç

GESTALT ÇÖKMESİ

KARMAŞIK KENTSEL BİÇİM(LER)İN GÖRSEL TANINMASI VE YENİDEN İNŞASINDA BİR SINIR DURUMUNU

VEYA BAŞARISIZLIĞI BELİRTMEK İÇİN BU MAKALENİN YAZARI TARAFINDAN İCAT EDİLMİŞ BİR TERİM.

Gestalt kuramının 20. yüzyılın başında formüle edilen görsel algı ilkeleri, görüngüsel karmaşıklığı algılayan zihnin biçimlerin görsel yeniden inşasında başvurduğu basitleştirici ve birleştirici eğilimi vurgulayarak azaltmayı amaçlıyordu. İstanbul şehrinin dinamik ve sınır tanımayan büyümesi bu eğilim için bir sınav niteliği taşıyor. “Gestalt çökmesi” terimi, Gestalt kuramının basitleştirme ve birleştirme problematiği şehirde işleyen biçimsel süreçlerin artan karmaşıklığının ve bilgi içeriğinin incelemesini de içine alacak şekilde genişletildiğinde karşılaşılan algısal rahatsızlığı niteliyor. Bağlamlarının dinamik ve değişken etkileriyle etkileşime giren ve evrilen karmaşık kentsel biçimlerle ilişki içerisinde Gestalt üretiminin temel ilkelerinin işleyişiyle ilgili bir sınır durumunu belirtiyor.

Gestalt kuramının görsel düzen ilkeleri görsel bir deneyimin parçaları ile bütünü arasındaki ilişkinin bütünsel bir bakış açısıyla anlaşılmasına dayanır ve zihnin en basit ve en istikrarlı görsel yeniden inşayı tercih ettiği yolundaki kapsayıcı gestalt önermesine ulaşır: Zihin görsel deneyimde

mevcut bilgi karmaşıklığı sınırını aşınca, imgeyi kapattığı ve sadece temel parçaları alıkoyduğu bir basitleştirme gerçekleştirir, bir yandan da çeşitli algısal deneyimler arasından en istikrarlı olanı seçer (Wertheimer, 1938). Bu algısal kapalılık ve *prägnanz* (öze indirgeme) işlemleri ortaya çıkacak *Gestalt*'in basitleştirme ve istikrarlılaştırılması için görsel şablon üzerinde sırayla etkili olurlar. Ortaya çıkan *Gestalt* veya biçim eğer algısal istikrar ve düşük bilgi içeriği taşıyorsa iyi veya güçlü olarak nitelendirilir. Kuşbakışı Haliç, böyle mükemmel bir kapatma ve *prägnanz* (öze indirgeme) örneği oluşturur, diğer ismi Altın Boynuz da bu durumu doğrular; keza Boğaz da güçlü bir kimliğe sahip bir biçimdir. Altın Boynuz ve Boğaz, algının basit ve istikrarlı figür (deniz) ile zemini veya alanı (kara) arasındaki açık ve güçlü bir farklılaşma aracılığıyla gerçekleştiği güçlü *Gestalt*ler olarak nitelendirilebilirler.

Güçlü *Gestalt*lerde *Gestalt* deneyiminin hem figür-alan hem de parça-bütün ilişkisi tatmin edicidir. Boğaz, *Gestalt* kuramının parçalar ile bütünüün ayrılmazlığı ilkesini örnekler şekilde iki parçayı birleştirerek bir bütün oluşturur. Bu anlamda Boğaz'da bütünlük niteliği en güçlü niteliktir, ki bu da ironiktir çünkü Boğaz aslında şehri

ortadan ikiye yırtar. Ancak şehrin doğu ve batı uzanımlarına doğru hareket ettikçe bu bütünlük gücünü yitirmeye başlar ve kentsel biçimlerin karmaşıklığı bilgi artışı ve algısal istikrarın azalışına paralel olarak artar. İmge karmaşık olduğunda bütünüün parçaları kendi başlarına birer *Gestalt* olarak algılanmaya başlarlar. Karmaşıklık kapalılığı erteler ve algısal tecrübe, zihnin parçaları, kendi statüsünü muhafaza eden ama sürekli olarak şehrin kesintisizliğine açılan ve giderek büyüyen bütünlere bağlı alt-bütünlükler olarak anladığı bir tür dizisel *Gestalt* dönüşür. Parça ve bütünlüklerin bu karmaşıklığı İstanbul'u tanımlayan sınırsız bütünüün işareti ve ürünüdür. Şehir *Gestalt* kuramının sınırlı bütün kavramını yıkarak sınırsız bir bütüne dönüştüren aktif bir çeşitlilik alanıdır. Sınırsız bir bütün, *Gestalt* kuramının temel görsel düzen ilkelerinin hem bir uzantısını hem de sınırını oluşturur. Birlik ve istikrar gerekliliklerinin yerine süreklilik ve çeşitliliği getirerek *Gestalt* deneyiminin hem figür-alanını hem de parça-bütün ilişkisini sorunsallaştırır. Şehrin dinamik büyümesi algının tamamlanma ve istikrar (kapalılık ve *prägnanz*) talebine zıttır: Çeşitli parçalarının dönüşümünün kapalılığı yok ettiği ve figürün istikrarlılaştırılmasını engellediği yerlerde kentsel morfoloji dinamik içsel farklılaş-

malara uğrar. Gestalt çökmesi terimi hem ortaya çıkan algısal kararsızlığı, hem de İstanbul'un sunduğu pekiştirilmiş ama tedirgin edici gestalt deneyiminin çarpıcı niteliğini ifade eder.

—Zeynep Mennan

GIYSİ

FARKLI DEĞER SİSTEMLERİNİN BEDENİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA İFADE EDİLiŞİ. [ED.]

Bugün, “İstanbul’un demografik değişimi” anlatılarının başını 19. yüzyıldan neredeyse göçün hızlandığı 1970’li yıllara kadar Beyoğlu’na çıkılırken nasıl “Batılı tarzda” ve “özenli” giyinildiği hikayesi çeker. Esasen bugün de hala, İstanbul’un belli semtleri “giysi” üzerinden tanımlanmaya devam ediyor. Burada, semtlerin “muhafazakarlığı” veya “serbestliği” daha ziyade kadın giysileri üzerinden okunur. Daha muhafazakar olarak tanınan Fatih semti kapalı kadınlarıyla bilinirken, bu semte kolsuz, ince askılı kadın giysileriyle girildiğinde sosyal bir tepki alınabilir. Bunun aksine, Nişantaşı veya Moda’da genelde daha serbest giysi tarzları olağan karşılanır, tedirginlik yaşanmaz. Beşiktaş,

Taksim, Kadıköy gibi kentin farklı şehir merkezlerinde tezat oluşturabilecek giysilerin büyük bir çeşitlilik içinde var oldukları da gözlemlenebilir.

1970’lerden itibaren İstanbul pazarlarına giren kot pantolon ve tişört kombinasyonu daha önceleri ilk bakışta kendini ele veren sınıfsal giysi farklılıklarını bir anlamda demokratikleştirmiştir. Kadın olsun erkek olsun, düşük gelirli olsun yüksek gelirli olsun, üzerine manto giymeden dolaşan genç nüfusu sosyolojik olarak çözümlenmek için artık “giysi”den çok daha fazlası gerekmektedir. Giysi ve İstanbulluluğun önemli bir boyutu da “ihraç fazlası malların” kolayca tüketiciye ulaştığı semt pazarlarıdır (bak. *Semt Pazarı*). Türkiye’de gelişen tekstil sektörünün en önemli pazarı olan İstanbul’da, Ulus’un Perşembe Pazarı, Kadıköy’ün Salı Pazarı, Beşiktaş’ın Cumartesi Pazarı gibi, her türlü kaliteli giysiyi ucuz bir fiyata almayı mümkün kılan, orta sınıfın giysi alışverişinde belli bir doyumu yakalamasını sağlayan mekanlar vardır. Batılı ve markalı tarzda giysi teşhirinin en önemli platformlarından biri de kuşkusuz gece kulüpleridir. Burada giysi özgürlüğü alabildiğine yaşanır hatta, sosyete haberlerinde reytinglere girerek bir moda trendi oluşturabilir. Semt pazarlarındaki tüketime bakıldığında, herhalde pek çok başka

kentte olduğu gibi, İstanbul'da da erkekleri kadınların giydirdiği bilinir. Sosyal mobilitenin çok hızlı geliştiği bu büyük metropolde giysi aynı zamanda sınıfsal zıplamanın en temel aracı olarak görülür. Kimi zaman alt sınıfların tüm tasarruflarını pahalı bir alışveriş merkezinde harcayabilmelerinin, hatta giysi için borçlanmayı göze alabilmelerinin bir açıklaması da budur. Nereye giderken ne giyilebileceği bilgisi toplumsal olarak tamamen sözlü kültürün içinde yapılanan değerler sistemiyle belirlenir. İstanbul'da da hızla değişen değerler sisteminin en doğrudan yansıması herhalde giysi kodları üzerinden olmaktadır.

—Arzu Öztürkmen

>Semt Pazarı

GÖÇ

BU TEK SÖZCÜK, GÖÇEBE GRUPLARIN HAREKETLİLİĞİNDEN ULUSAL VE ULUSLARARASI ÖLÇEĞE DEK BİREYSEL VE KİTLESEL HER TÜR YER DEĞİŞTİRMEYİ TOPLUCA İFADE EDER. TÜRKÇEDE BU FARKLI EYLEMLERİN HALA TEK BİR TOPLUMSAL HALİ İFADE ETMEKTE OLDUĞUNU ORTAYA KOYAR. DOLAYISIYLA TERİM, DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN KİMİ VEÇHELERİNİ ANLAMAMAYA YÖNELİK BİR DİRENCİN GÖSTERGESİDİR. [ED.]

Göç, Türk kamuoyunda genellikle köyden kente göç, dolayısıyla ülke içi göç ile bağlantılı bir süreç olarak yankı buluyor. Gerek rakamlar, gerekse kent yönetimi ve kent sakinlerinin gündelik yaşamlarına etkileri bakımından haksız bir ilgi değil bu. Diğer pek çok ülkede, hem akademik çevrelerde hem de kamuoyunda geniş yankılar bulan uluslararası göç ise nadiren üzerinde durulan bir süreç (bak. *İranlı Göçmenler; Iraklı Göçmenler; Sovyetler Birliği Sonrası Göçmen*). Elbette bu görece az ilginin Türkiye'nin mevcut koşullarıyla bağlantısı tartışılmaz. Örneğin İspanya, daha önce göç veren bir ülkeyken, 1986 yılında Avrupa Birliği'ne katılmasıyla birlikte hızla göç alan bir ülkeye dönüştü. Buna paralel olarak göç çalışmaları ve ilgili kurumlar da hızla arttı. Rakamlar kıyaslanamaz olsa da Türkiye'nin uluslararası göç ile bağlantılı bir geçmişi ve bugünü de yok değil. Kuşkusuz ilk akla gelen 1961'de Almanya ile yapılan işgücü sağlama anlaşması doğrultusunda giden konuk işçiler. Genelde "Almancı" terimi, içinde barındırdığı anlamlar ve klişeler dışında üzerine pek az düşünülüp konuşulan bir nüfusu ve onların ikinci, üçüncü kuşaklarını tanımlar. Avustralya'ya işgücü olarak giden göçmenler de aynı gruba eklenebilir. Bunlar dışında da genelde ekonomik gerekçelerle başka ülkelere yerleşen

bir nüfusun varlığından haberdarız. Ancak görünen o ki bu nüfus hareketlerine yeni küresel ekonomik yapılanmanın olağan sonuçlarından çok, bir tür normalden sapma gibi bakmaya devam ediyoruz. Kimi seyahat belgesellerinde ya da haber programlarının bir bölümünde -bir tür üstü örtük mizahi yaklaşımı da barındıran bir bakışla- Türklerin “tuhaf” bir biçimde, diyelim ki Japonya’nın belli bir bölgesinde gruplandığını duyup sonra da unutuyoruz.

Göç öykülerinde ortak bir nokta var: Çoğunun ya ayrılış ya da varış noktası İstanbul, tren garları ve limanlar... İstanbul’un bireysel bellekler kadar ortak bellekte de yer ettiğini görmek mümkün. Tüm dünyada, ülkelerin göç tarihlerini ya da göçmenlerin bireysel ve ortak tarihlerini anlatmayı hedefleyen müzeler hızla kurulmaya devam ediyor. Türün belki de en bilinen örneği Üst New York Limanı’nda konumlanan Ellis Island Göçmen Müzesi. 1892 ile 1954 arasında göçmen istasyonu olarak kullanılan ve Amerika’ya “giriş kapısı” olarak nitelenen Ellis Island, 1990’da göçmen müzesi olarak ziyarete açıldı. Bu tür müzelerin en erken örneklerinden bir diğeri, yine 1990 yılında Almanya’da, Köln’de bir grup Türk göçmeni entelektüel tarafından kurulan DOMiD. İstanbul, DOMiD’in koleksiyonlarında bir

göç tarihinin anı-mekanları olarak temsil buluyor. Örneğin, Sirkeci İstasyonu’nda ellerinde valizleriyle trenin yanbaşıda poz veren o zamanın konuk işçileri, bugünün göçmenleri, bu tür mekanları daha geniş bir göçmenlik tarihinin önemli bir parçası kılıyor. Yalnızca bir ülkeden ayrılış anısı değil elbette İstanbul, Türkiye ziyaretlerinin de düğüm noktası. İster araba veya tren, ister uçak yolculuğu yapılsın bir noktada İstanbul’a geliyor güzergah. İstanbul sadece “İstanbullu”ların değil, aynı zamanda içinden gelip geçenlerin. Dolayısıyla göç deyince yalnızca kırdan kente göçü, bunu deyince de yalnızca kenti “köye” dönüştürmeyi anlamak, eksik bir manzara çiziyor. Mobilite arttıkça metropoller, Türkiye bağlamında özellikle İstanbul, farklı gruplar için farklı anlamlar taşımaya başlıyor. İstanbul’u İstanbul yapanı anlamak için onu belli bir nüfus tarafından ikame edilen bir coğrafi nokta olmaktan çok, nüfus mobilitesinin, ulaşımın, ekonominin kesiştiği dinamik bir düğüm noktası olarak görmenin olanaklarından faydalanmak gerek.

—Burçak Özlüdil

>Iraklı Göçmenler, İranlı Göçmenler,
Sovyetler Birliği Sonrası Göçmen

GÖKDELEN

OKSİMORON ÇAĞRIŞIMLARA AÇIK YÜKSEK YAPI.

Yüksek yapılar kentte belirgin izler oluşturduklarından kolaylıkla okunabilirler. Bu nedenle İstanbul’da yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal olayların yönlendirdiği kentsel gelişimleri kabaca gökdelenler üzerinden okumak olanaklıdır. Bilindiği gibi, küreselleşme (bak. *Küreselleşme*) ve neoliberal ekonomi politikaları, dünyadaki gelişimlere paralel olarak, 1980’lerden bugüne İstanbul’u da dönüştürmektedir. Bu dönemde dünya kenti olma hedefi doğrultusunda İstanbul da bir dizi değişim yaşamaktadır. Artık sermaye için kentler küresel tüketim ve üretime uygun iş merkezleri, turizm alanları ve konut yatırımları açısından çekici hale gelmiştir. Ülkemizde turizmi teşvik yasalarıyla desteklenen bu yaklaşım, kimi arsalarla ayrıcalıklı konumlar sağlamak ve buralarda yapıların yükselmesine olanak tanımaktadır. Örneğin günümüzde saray bahçelerinde konumlanan İstanbul’un beş yıldızlı otelleri, bu politikanın ürünüdür. Öte yandan uluslararası finans merkezi yaratma çabaları, İstanbul özelinde, gökdelenlerin yoğunlaştığı Büyükdere-Maslak aksında ve kente yayılmış noktasal müdahalelerde

görülmemektedir. Kent merkezinde bürolara ihtiyaç duyan çokuluslu şirketler, prestij, imaj ve reklam mekanları aramakta ve bunun için yüksek yapıları uygun bulmaktadırlar. Bu bağlamda günümüzde herhangi bir yapının yüksekliğini belirleyen, teknik ya da teknolojik bir gelişmeden çok, alıcının satın alma gücü olduğu söylenebilir.

Öte yandan gökdelenlerin İstanbul için yaptığı çağrışımlar çoğunlukla karşıtlıklar içermektedir. Bu bağlamda İstanbullular gökdelenle ilişki kurarken aynı zamanda mesafelidirler de. Bazıları bu yapı türünü her kentin sahip olması gereken çağdaşlık ölçütleri olarak görmektedir. Diğerleri ise kent yönetiminin dayattığı konular gereği tartışmaları kimi yüksek yapıların arsalarının “yasadıışı” bulunuşu, kent silüetine etkileri ya da kamunun kaynaklarını sorumsuzca tüketmesiyle sınırlar. Oysa İstanbullular hala insana ilk bakışta hem heyecan hem de korku aşıl原因 bu 20. yüzyıl düşleri ya da “ucube”lerinden ne sakınabilir, ne de onları bütünüyle içselleştirebilir. O nedenle bu yapılar “distopyanın en son resmi” olarak adlandırılrsa da, uygun planlama anlayışıyla, yapı-çevre-insan etkileşimine verilen önemle ve teknolojinin de katkısıyla yaşanabilme potansiyelini taşımakta olup olmadığı neredeyse

tartışılmaz. Üzerinde durulması gereken bir konu ise, yaşadığımız bilişim çağında gökdelenlerin simgesel değerinden öte bir anlamı kalmadıysa, bu yapı türünün İstanbul semalarını süslemeye daha ne kadar devam edeceğidir.

—Ayşen Ciravoğlu

>Küreselleşme

GÖZETLEME

BİR MEKAN OLUŞTURMA EYLEMİDİR, BİR SOSYAL VE MİMARİ PRATİKTİR.

Gözetleme kelimesinin yanına “gözetlenme”yi de ekleyebiliriz. İki kavram birbiriyle karşılıklı ilişki içindedir. Hem fiziksel hem de mekansal sosyal kontrol bağlamında birey ve mekan arasındaki ilişki, gözetleme/ gözetlenme ikiliğine, Panoptikon kavramı ise bu iki kavram arasında gelişen kontrol mekanizmasına dayanır. Son yıllarda kamusal alan, bu ilişkinin çeşitli mekanizmaları ile tanımlanır. Temel olarak gözetleme/gözetlenme, cemaatleşmiş her toplulukta ve kentlerin mahalle biçimi ile örgütlenmesinde, hem sosyal

yapıyı hem de mimariyi yönlendirebilen kavramlardır. Gözetleme, bireyin mekan ile ilişkisinin (örneğin mekana giriş-çıkış vb.) başka özne veya özneler tarafından gizli olarak takip edilmesi, gözetim altına alınmasıdır.

Adam bıçaklamak, uyuşturucu, hırsızlık, ait olmadığımızı sandığımız “öteki”ne karşı gizli korku ve hayal edilebilen tüm tekinsiz haller; günümüzde yaşadığımız birçok sokak ve çevresi, kulaktan kulağa atfedilen mitlerini oluşturuyor. Örneğin, yaşayanlarının çoğunlukla Araplar, Kürtler ve Çingenelerin olduğu Tophane; Taksim, İstiklal, Tünel gibi kozmopolit ve heterojen bir sosyal yapı içeren, eğlence endüstrisinin hakim olduğu merkezi yerlere çok yakın. Ama yine de, Tophane semti kentsel alt bilincin “öteki”lerinden biri; tekinsiz, tehlikeli ve güvenlik kodları ile bezemiş klişelerle donanmış önyargılarla çevrili. Oysa bana göre gayet güvenli olan bu yer (diğer benzer semtler gibi), “kapalı sitelerde” (bak. *Kapalı-Site*) yaşamayı seçenler için kente karşı yabancılaşmayı meşrulaştıran mitlerin üretildiği mütevazı bir yer. Kentin sokaklarda, insanlar arasında gizlice fısıldadığı “mitler”, biz sokaklarda salınıp dolanırken bizi takip etmekle kalmayıp, “mekan”ı bakışımızın önyargılarını da kurar-

lar. Sözde bir kentli olarak “kendimizi” kente, semtimize ve sokaklara yerleştirdiğimizde de bu mitler ve fısıltılar ile yörüngemizi bulmaya çalışırız. “Öteki” ile aramızdaki mesafeyi mimari bir çevreye dönüştürdüğümüzde ise sosyal tabularımızı, şiddeti ve kentsel ayrışmayı besler, kamusal alandaki birlikteliğimize temas eden kentsel belleği ise kesintiye uğratırız. Küresel kentlerde etnik ve sosyal farklılık, ayrışmaya eşlik eder; kolektif bir kentsel bellek tanımlanamaz, tahayyül edilemez olur. Mekana dair muğlak kimikleştirmeler; endişe, kaygı, güvenlik ve güveniksizlik kavramlarını merkezine alan kentsel söylemlere yol açar. Gettolar, kentin çeperleri, kapalı siteler ya da zıt sosyo-kültürel ve ekonomik arkaplanlara sahip diğer kentsel alanlar, aslında gerçek olgular üzerinden yükselmeyen bu kentsel söylemlerle mitleşirler. Geçen yüzyıldan bu yana, “kent” ve “metropolis” kavramları heterojen ütopyalara, birbirinden farklı toplulukların bir aradalığına ve halk yığınlarının kamusal alana katılımına referans verip durdular. Fakat 1990 sonrasında kentsel ütopyaların ve çokkültürlü, elit, modern kentlinin iflasına şahit olduk. 11 Eylül’le birlikte güvenlik, terörizm ve acil durum söylemleri küresel kentlerdeki kontrol mekanizmalarını meşrulaştırır

oldu. Sanal kimlik kontrolleri, kamusal alanın her köşesini kaplayan gizli kameralar, etnik kimliklere sahip vatandaşlar için kısıtlamalar ve bu doğrultuda yeniden yapılanan, özelleşen mimari çevre, çeşitli gözetleme mekanizmaları oluşturmakta.

Son yıllarda çoğalan ve altkentleşmeye damgasını vuran kapalı siteler, birçok küresel kentte olduğu gibi İstanbul’da da izlenen bir olgu. 1995’ten sonra İstanbul kent çeperlerinde duvarlarla ve her türlü güvenlik sistemi ile korunan, belirli bir yaşam vaadi ile de bir cemaatleşmeye işaret eden, özellikle üst orta sınıf müşterilere hitap eden kapalı siteler, son zamanlarda kentsel ayrışmanın toplumsal ve kültürel yörüngesini belirliyor. 1990 sonrası neo-liberal ekonomik stratejiler sonucu ortaya çıkan yeni üst orta sınıf ve konut mevzuatındaki değişiklikler, bu kapalı sitelerin oluşumunda etkin oldu. Bu yerleşim alanlarının satışında kullanılan anti-ütöpik kent söylemleri, özlenen bir Modernizmi tarifliyor: Güvenlik tehditleri, hijyen isteği, deprem korkusu, hava kirliliği, trafik yoğunluğu ve kentsel kaygı. Görsel imgeler ve özellikle İngilizce kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı reklam afişleri ve ilanlar, bu söyleme gerçeklik kazandırıyor.

İstanbul'daki kapalı siteleri ele alan “Tam Size Göre” (“Perfectly Suited for You”, Solmaz Shahbazi, 2005) adlı video enstalasyonundaki ekranlardan birinde Kemer Country’de yaşayan bir hanımın konuşmalarını dinliyoruz: Güvenlik ve çocuklarının daha iyi eğitim olanaklarına sahip olmaları için hijyenik bir modernlik adına kent merkezinden kaçtığını anlatan ebeveyn için İstanbul tehlikeli, vahşi bir ormandan farksız. Bu cemaatin bir parçası olarak kazandığı yeni yaşam tarzını videoda ayrıntılarıyla anlatan Kemer Country sakininin söylediklerini dinleyince, temelde herhangi etnik, dini veya ekonomik gibi belirleyicilerin etkisiyle değil, özel bir kültürel cemaat oluşturma isteğiyle “bir araya gelme” arzusunu hissedebiliyorsunuz. Diğer yandan ise, oluşturulmuş bu cemaatin kente bakışında, kentin “öteki”lerini yeniden tanımladıklarına şahit oluyoruz. Kapalı siteler olgusundan hareketle kamusal alanda, özelleştirme, güvenlik, kimlik ve vatandaşlık gibi kavramların yeniden biçimlendiğini görüyoruz. Bir kente aidiyetten çok, ortak yaşam ve mülk üzerinden tarif edilen bir cemaate üyelik, kent ile aramızdaki kimikleştirmeyi belirliyor. Bu noktada kent ile kent sakini (vatandaş) arasında çatışmalı bir tanımlamaya tanık oluyoruz. Bir yandan kent, içiçe geçmiş kül-

türleri ve etnik toplulukları barındırırken, diğer yandan kamusal alana katılım hakkı ve kentsel mekanı paylaşma, ulus-devlet söylemine dayanan vatandaşlık tanımına karşı garip bir pozisyon alıyor. Yeni küresel kentlerde, vatandaşlık tanımını “... normlar, pratikler, anlamlar ve kimlikler (kültürel)” üzerinden kuruluyor. Son yıllarda hızla yayılan ve sosyal ayrışmayı giderek artıran “kapalı sitelerin” rolü nedir? Bu olguyu mekansal organizasyon ve sivil haklar bağlamında nasıl ele alırız? Mekanın bio-politika ile yeniden organize olması ile kurgulanan kentsel söylemler, güvenlik ve kent içi sosyal haklarımızı nasıl dönüştürüyor? Bülent Diken, makalesinde kapalı siteleri “arzu duyulan kamplar” olarak adlandırıyor. İtalyan felsefeci Giorgio Agamben, “kamp” kavramını bio-politik bağlamında “istisnai durum”un olduğu yerler olarak tanımlar. Agamben’e göre “kamp”, toplumda ortaya çıkan kriz ve anormal durum ile birlikte sıradan hukukun geçersiz kılındığı yerdir. Bireyin kontrol altına alınması ve siyasal haklarının elinden alınması istisnai halinin meşrulaştırıcı iktidarı ile gerçekleşir. Beden üzerinden farklı bir denetimin gerçekleştiği mekanlar olan “kamp”, iktidar ve bio-politik araçlar üreten bir mekan formu. Kampların fiziki kontrol (duvarlar, kameralar, güvenlikçiler) ve panoptik gözetim

özellikleri ile kapalı yerleşimleri karşılaştıran Diken, kontrol altında olma arzusu ile bu tür bir kamp içinde yer alarak içerdeki ve dışarıdaki ayrımını vatandaşlık hakkını kullanma veya feragat etme açısından ele alıyor. Kapalı yerleşimleri bu bağlamda panoptik gözetim mekanları olarak arzu duyulan kamplar olarak değerlendiriliyor. Kapalı yerleşimlerin, güvenlikçiler, kameralar ve ileri teknoloji ile donanmış gözetim mekanları olması Tophane gibi bir semtteki güvenlik fikri ile karşılaştırıldığında zıt bir konum (bak. *Güvenlik*). Fakat teknoloji yerine bu semtte yaşayan farklı cemaatlerin ilişkisi üzerinden güvenlik kavramını tanımlayabiliriz. Burada gözetimin iktidarı ve bir cemaatin ya da semtin güvenliği, kapalı yerleşimlerdeki gibi yüksek duvarlar, teknoloji gibi fiziki öğelerden değil tam tersine mahalleliliğin muğlak “ilişkiler ağı”ndan oluşuyor. Her iki zıt cemaat ve fiziksel alan (semt, mahalle) bu ilişkiyel ağ ve günlük yaşam pratikleri üzerinden karşılaştırıldığında kamusal alanın müzakeresini ve kent içindeki vatandaşlık haklarını yeniden analiz ediyoruz.

—Pelin Tan

>Güvenlik, Kapalı Site

GÜVENLİK

SON ON YILDA ARTIK TATMİN EDİLEMEZ HALE GELMİŞ, ANCAK SAYISAL VERİLER BAĞLAMINDA VAHİM OLMAKTAN UZAK BİR İHTİYAÇ. [ED.]

Batı’da II. Dünya Savaşı sonrası tesis edilen Batı modernliğinin sosyal yapısını genellikle ithal ikameci bir ekonomi ile kısmi olarak gerçekleştirebilmiş ülkelerde de, yine kısmi olarak hayata geçirilebilmiş “sosyal devlet” idaresinin ortadan kalkması ile “güvenlik” ve güvenlik söylemi, devletin en temel varoluş sebebi haline geldi. Devlet ve vatandaş arasında, devletin kudretine meşruiyet zemini veren sağlık, eğitim ve temel hizmetler ortadan kalktıkça, Weberyen bir ifade ile devletin “şiddet kullanma tekeli” onun yegane meşruiyet noktası oldu. Ancak sosyal devletin ortadan kalkması süreci, güvenliğin devlet tekelinden -en azından pratik açıdan- çıkışını da kapsar. Teorik düzlemde şiddet kullanma hakkı halen devlet tekelinde bulunsa da, güvenlik sektörünün özelleşmesi, devleti bu “sektörde” giderek hizmet alan ile hizmet veren, yani vatandaş ve özel güvenlik şirketleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir aracı kurum haline getiriyor.

İstanbul'da Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ve rilerine göre 2005-2006 yılları arasında mala karşı işlenen suçlarda % 60'a varan artış, "özel güvenlik sektörüne duyulan" ihtiyacın bir gerekçesi olarak gösterilerek sonuçlar ve nedenler bilinçli olarak yer değiştiriliyor. Görece sosyal dayanışmanın üretilebildiği işçi merkezli çalışan gruptan, güvencesiz hizmet sektörüne ("proleterya"dan "prekarya"ya), kolayca sosyalleşebilen "mahalle sakininden" (bak. *Mahalle*) Loïc Wacquant'ın "zonardlar" diye tabir ettiği "toplu konut bireyi"ne (bak. *Kapalı-Site*) geçiş, kent morfolojisinde büyük boşlukların ortaya çıkışı (günün belli bir kısmında işlev gösteren alışveriş merkezleri, merkezi iş alanları, konvansiyon merkezleri vb.) ve yine Wacquant'ın deyimiyle ekonomik, politik ve zorunlu göçmenlerin, alt sınıfların oluşturduğu "-siz"lerin (evsiz, tapusuz, nüfus cüzdansız, sigortasız, işsiz, vb.) bir araya geldiği "çöküntü mahalleleri" ile ilgili sosyal araştırmalardan yoksun "güvenlik söylemi", esas itibarı ile geç neoliberal dönemin en hızlı gelişen sektörü olan özel güvenliğin kent mekanının metalaştırılma sürecinde geçici bir sübap etkisi tesis ediyor.

Çoğu ithal ikameci üretim sürecinde işçi mahalleleri olarak kurulan bölgeler, üretimin şehir ve ülke dışına kaydırılması ile emlak rantı için ye-

niden değerlendirilmek üzere -Ayazma örneğinde olduğu gibi- yıkılıyor ya da Başbüyük, Kağıthane, Güleusu gibi yıkılması umulurken, yıkımın müdahilleri tarafından "güvenlik" ve "medeni yaşama geçiş" söylemleri bir diyalektik içinde kullanılıyor. TOKİ Başkanı, üretecekleri toplu konutların amacının şehirde yaşayanlara "muasır medeniyet" seviyesinde bir hayat kalitesi sağlayacağını söylüyor ve bunun karşısında yıkılmasını arzuladığı gecekondü bölgelerinin "fuhuş, hırsızlık, bir takım örgütlenmelere" dayandığını iddia ediyor. Zonard'ın kuvvetle muhtemel yüzleşeceği işsizlik, ulaşım sorunu ve sosyal dayanışma kaybı zikredilmeden, şehrin güney ve kuzey çeperlerine ucuz malzeme ile inşa edilen ve 15 sene vadeli kredi ile alınabilecek, ödeme süresi boyunca da başka bir konutta oturulmasına izin verilmeyecek barınma kampları kuruluyor. Hizmet sektörünün yalpalı sularında işsizleşen gençlerin bir kısmı kamusal alandan devşirilmiş ya da "gecekondü" (bak. *Gecekondü*) mahalleleri civarına inşa edilmiş alışveriş merkezlerinde (bak. *Alışveriş Merkezi*) mallratlık (alışveriş merkezi fareliği) yaparken buradan alışveriş yapanlar tarafından tehdit olarak algılanıyor ve pratikte -Cevahir Alışveriş Merkezi vakasında örneklendiği gibi- tartaklanıyor ya da sürekli gözetim altında tutuluyor. "-Siz"lerin

sığındığı, bir önceki neslin kazanımları ile halen ayakta kalabilen işçi mahallelerinden farklı olan Tarlaşağı gibi merkez mahalleleri, burada yaşayan zorunlu göç mağdurları, Afrikalı göçmenler (bak. *Göç*) ya da Romanlar gibi damgalanmış cemaatlerin tarihçesi irdelenmeden güvenlik gerekçesi ve yine kaba estet ve modern söylemlerle boşaltılıyor.

Oysa güvenlik sektörünün çalışanları yukarıda sözü edilen ve yerinden edilen kesimlerden de mebzul miktarda çalışan barındırıyor. Metropolün inşa aşamasındaki “butik” merkezleri henüz sendikalaşma sürecine girmemiş alt gelir sınıfından güvenlik çalışanları tarafından korunurken, Kemerburgaz gibi korunaklı sitelerin güvenliği de emlak spekülasyonunun hedefi haline getirilen gecekondular mahalleleri sakinlerinden, bir başka deyişle tapu tahsis belgeleri, hatta tapuları barınma garantisinden yoksunlaştırılan kesimlerden devşiriliyor. Orhan Esen’in ve Tim Rieniets’in Göktürk Mahallesi üzerine yaptıkları araştırmada ortaya koydukları gibi kapalı sitelerin kimi güvenlik görevlileri sitelere komşu köyden gelerek, siteleri fiiliyatta kendi köylerinden de koruyor.

Güvenlik görevlisi tutacak kadar ekonomik gelire sahip olmayan ve bir nesil evvel kazanıl-

mış kısıtlı sosyal hakları, barınma şartlarını bir sonraki nesile aktaracak maddi varlıktan yoksun mahalleler ise, Radikal Gazetesi editörü Timur Soykan’ın Alibeyköy’de yaptığı araştırmada dile getirdiği gibi, içe dönük bir güvenlik sorunu ile yüzleşiyor: Mahalleden Mehmet Aslantürk’ün söylediği gibi “Bizim mahallenin çocukları bizim mahallemizdeki evleri soyuyordu. İnsanlar geceleri sokağa çıkamaz oldu.” Ancak bu “çeper mahalleler”de artan suç oranı yeteri kadar dile getirilmediği için suç, orta ve üst gelir gruplarının refleksleri etrafında söylemleştiriliyor.

Kentsel ayrışma sürecinin tetikleyicisi olan bu söylem kaymasının “ulusal güvenlik” ekseninde başka veçhelerle kurgulandığını, kentsel rantın önünü açmak için “görünür birey”in şahsi güvenlik sorunsalından, “terör” tehlikesine referans yaparak kendince daha temel bir argüman yarattığını da belirtmek gerekiyor. Bu katmana en kaba haliyle Posta gibi gazetelerde sıklıkla yer verilen “İstanbul Terör Haritaları”nda rastlamak mümkün. Genellikle Kürt sorunu ve sol fraksiyonlarla iktifa eden bu haritalar, “terör kozu”nu kullanarak mahalle yıkımlarını meşrulaştırıyor. Böylece sosyolojik bir perspektiften imtina ederek kamu vicdanı nezdinde “devletin güvenlik vazifesi”ne vurgu yapıyor.

Bir yandan da İstanbul'da süregiden güvenlik söylemi, Foucault tarafından dile getirilen iktidarın ideal mekanizmasının bireyin kendi kendini denetleyeceği "kontrol toplumu"na göndermeler yapıyor; belediye başkanları ve emniyet yetkilileri daha fazla aydınlatma, görünürlük, MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu, amiyane tabiriyle "gözetleme kameraları") gibi kontrol toplumunun kanıksanmış yatırımlarına referans vermekten geri durmuyor. Ancak asli olarak devletin kamusal ekonomi ve siyaset arasındaki bağı koparması, bir çeper "megalopolis"i olan İstanbul'un bu yüzden göç almaya devam edecek olması, İstanbul'un giderek bir taşeron işçi ve enformel hizmet çalışanları vahasına dönmesi, devlet tekelindeki güvenlik söyleminin somut şartlar karşısında ne kadar esneyebileceği sorunu gündeme getiriyor.

—Ulus Atayurt

>Alışveriş Merkezi, Gecekondu, Göç,
Kapalı-Site, Mahalle

GÜZELLEŞTİRME (I)

OLAĞAN BİR KENTSEL GERÇEKLIĞİ VEYA OLGUYU ÇİRKİN OLARAK NİTELEMELİK ÜZERE İCAT EDİLMİŞ HER TÜR MÜDAHALECI PRATİK. [ED.]

Eskiden de öyle miydi bilmem; Güzelleştirme, İstanbul'a daima aniden gelir ve kelimenin ta kendisinin ima ettiği gibi bir şeyi zorla başka bir şeye dönüştürme eylemiyle çirkinleştirir. Bir şehir manzarası, diyelim ki sarmaşığı, küçük bakkalı ve otobüs durağıyla bir sokak köşesi kendi kendine bir ahenk kazanmaya, gerçekten "güzelleşmeye" başladığı sırada güzelleştirmenin hışmına uğrayabilir genellikle. Hele de çok göz önündeyse... Dev bir anıt heykel, arkasında şair resimleri ve şiir dizeleri olan açık şiir kitabı biçimindeki park sıraları, çirkin bir fıskiye, PVC cephe kaplaması ile "tıpkı eskisine benzetilmiş" beyaz bir köşk bu şehrin gördüğü güzelleştirme hamlelerinin yalnızca bazı örnekleridir. Halbuki İstanbul'un bazı köşeleri, bazı anları, bazı çakışmaları kendiliğinden ve -hala- çok güzeldir. Balat'ta Haliç Tersanesi'ne doğru dönüldüğünde aniden ortaya çıkan manzara, Galatasaray Hamamı'nın yanındaki sokaktan aşağı inerken ta karşıda, uzakta görünen küçük Topkapı Sarayı parçası, bu şehrin

ani güzellikleri arasındadır. Şehrin kendine özgü bir ahenge sahip olduğu kısa zaman parçalarında -bir şehir tamamen durağan ve ahenkli olabilir mi, orası ayrı konu- pırıl pırıl ışıldayan o şeyin, uzun süre dayanmasına izin verilmez. Bu kendiliğinden oluşan ahengin başına buyrukluğuna izin vermemek, buna tahammülü olmamak, belki ülkeyi ve şehri yönetenlerin genel tahammülsüzlüğünün bir parçasıdır. Sanki, güzellik görüldüğü yerde ve anda yetkililere bildirilmelidir ve “güzelleştirme”ye uğratılmalıdır.

—Fatih Özgüven

GÜZELLEŞTİRME (II)

19. YÜZYIL SONLARINDA VE 20. YÜZYIL BAŞLARINDA, BATI AVRUPA VE KUZAY AMERİKA KENTLERİNDE TASARIM YAKLAŞIMI OLARAK ELE ALINAN GÜZELLEŞTİRME KAVRAMI, İSTANBUL KENTİ BAĞLAMINDA YENİ ANLAMLAR VE YENİ BOYUTLAR KAZANIR. BİR YANDAN, “BATILILAŞTIRMA” HAREKETLERİ ÇERÇEVESİNDE ASRİLEŞTİRME, MODERNLEŞTİRME; TARİHİ KENT DOKUSU BAĞLAMINDA İSE, ZAMAN ZAMAN “YENİLEME”, “SIHHİLEŞTİRME”, ZAMAN ZAMAN “TRAŞLAMA”, “TEMİZLEME” (BAK. *TEMİZLEME*) KAVRAMLARI ÖNE ÇIKAR. ÖTE YANDAN, GÖRECELİ BİR “GÜZEL KENT” İMGESİ ÇERÇEVESİNDE GELİŞEN TASARIM YAKLAŞIMI, FİZİKSEL ÇEVREYE, GİDEREK DOZUNU ARTIRAN ŞEKİLDE, YÜZEYSEL OLARAK DOKUNMAK OLARAK ANLAŞILMALIDIR.

“Batılılaşma” hareketleri kapsamında, Paris ve Londra metrolarıyla eşzamanlı olarak Pay-ı Taht’ta başlanan ilk altyapı hamlesi, zaman içinde giderek daha düşük bütçeli, daha kolay gerçekleştirilebilen ve özellikle görünebilirliği olan güzelleştirme projelerine dönüşür. Halen hizmette olan kentin ana ulaşım eksenlerini ve işlevsel bölgelerini kurgulayan ilk master plan bile, 18 park içermesi dolayısıyla bir güzelleştirme projesi olarak algılanır. Master plan kapsamındaki merkezi ve yerel yönetim etkinlikleri, yazılı basında “güzelleştirme” hedefiyle betimlenir. Benzer şekilde yerel yönetim, son 50 yıldır kendi etkinliklerini, “güzelleştirme” vizyonu ile aktarır; altyapı yatırımlarındaki kritik eksikliği, güzelleştirme söylemiyle, adeta örter ve toplumdaki saklar...

Küreselleşen İstanbul’da son 25 yılda, yerel hizmetlerin göreceli olarak iyileştiği gözlenmektedir. Bu yerel hizmetler, güzelleştirme süreci üzerinden ele alındığında, fiziksel çevre odaklı çalışmalar ön plandadır: 50 santimetre yükseklikteki pembe taşlı kaldırımlar inşa etme, kent merkezi ve meydanlardaki kaldırım taşlarını düzenli olarak değiştirme, binalararası güzellik yarışması düzenleme, yollar boyunca dikilen çiçeklere yılda altı-yedi haneli rakamlarla ifade edilen büt-

çeler ayırma, yine kent merkezindeki kaldırım taşı döşeme işinin iki yılda bitirilebilmesi ve hemen ardından yeniden döşenmeye başlanması, kentin son on yıllarına damgasını vuran güzelleştirme çalışmalarının en önemli etapları olarak sıralanabilir. Günümüz güzelleştirme etkinliklerindeki en önemli dönüşüm aslında ölçek temellidir: Çiçek, pembe taş ve güzel bina ölçeğinden kentsel ölçeğe sıçrayan etkinlikler, tarihi ve sosyal dokunun 1000 yıllık mahallelerini “temizleme” çalışmalarına dönüşmüştür. Bu kapsamda güzelleştirme, fiziksel çevreye yüzeysel olarak dokunan projeler(!) kadar, giderek sosyal yapıyı yaralayan projeleri(!) de kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, güzelleştirme kavramı, günümüz sosyal temizlik hareketi çerçevesinde, ayrıştırma çağrışımlarını da beraberinde getirmektedir. Küreselleşen İstanbul’da güzelleştirme, fiziksel dokuya yüzeysel dokunuşlar kadar, toplumsal ve kültürel temizlik ve soylulaştırma (bak. *Mutenalaştırma; Soylulaşma*) kavramlarının yeni açılımı olarak da ele alınabilir.

—İpek Yada Akpınar

>Mutenalaştırma, Soylulaşma, Temizleme

HALİÇ

TIPKI BOĞAZIÇI GİBİ BU TERİM DE, İSTANBUL’A İLİŞKİN BİR COĞRAFİ ELEMAN OLMAKTAN BAŞKA HER ŞEYİ İFADE EDER. [ED.]

İstanbul’u dünyadaki diğer kıyı kentlerinden ayıran en önemli şey, içinden geçen deniz ve ona açılan körfezin etrafında kentleşmesidir. İstanbul’da her şeyin başlangıcı bu körfezde, Haliç’te yaşanmıştır. Haliç, Boğaz ile birlikte kentin üç ayrı kara parçasına ayrılmasına neden olan bir doğal yol olarak kent belleğinin tutunduğu yerdir. Yüzyıllar boyunca bu coğrafyada yerleşen uygarlıklar, Haliç’in doğal yapısının gücünden yararlanmıştır. Haliç, eşsiz bir korunaklı liman, güvenliği yüksek stratejik bir konum, gemiler için derinliği yeterli ve durgun bir su, Boğaz’a, Marmara Denizi’ne ve Akdeniz’e açılabilme demektir. Bu nedenle Haliç, en eski dönemlerden beri ticaret limanının ve gemi üretiminin konumlandığı bir deniz üssü olarak işlevlendirilmiş, kültürel yapısında ve kent imajında bu özellikler vurgulanmıştır.

19. yüzyıla dek çokkültürlü, çok katmanlı bir yapıyı teşvik eden Haliç, kentin yaratıcı çekirdeği olmuştur. Kentin ticaret, yönetim, konak-

lama, eğitim, din, eğlence gibi her türlü kentsel fonksiyonunu barındıran Tarihi Yarımada'nın yoğunluğu, bu zamana dek pastoral bir hayat sergileyen Haliç'in içlerine doğru kaymaya başlamıştır. Bu nedenle 17. yüzyıl ortalarının Haliç'i, çok az sayıda konutun bulunduğu bir mesire yeri olarak görülürken, 18. yüzyıldan sonra Haliç'in kıyılarında sanayi yapılarının sayısı artmış ve üretim türü çeşitlenmiştir. Haliç kıyılarında gemi yapımından tuğla üretimine, fes üretiminden dokumaya, farklı üretim kollarının izlerini görmek mümkündür. 19. yüzyıla gelindiğinde, Haliç'te sahil boyunca sıralanan saray ve köşkler yerlerini artık tersanelere, un değirmenlerine, gemi demiri atölyelerine, askeri mühimmat tesislerine ve Feshane ve Cibali tütün fabrikalarına bırakmıştır. H. Prost tarafından 1936-1937'de hazırlanan ve 1939'da uygulamaya konulan kent planıyla, Haliç kıyılarındaki sanayi oluşumu bir kez daha teşvik edilmiş, 1950'den sonra hızlı sanayileşme ve kentleşme hareketleri, kıyıların sanayi, gerilerdeki boş alanların ise gecekondu yerleşmeleri ile dolmasına neden olmuştur.

20. yüzyılın ortasından sonra Haliç'te bir dönüşüm çalışması başlamıştır. Ancak bu çalışma, Haliç'in doğal ve insan eliyle oluşturulmuş

kendine özgü doğasıyla ilişki kuramayan, üstelik tamamen aykırı nitelikler gösteren, Haliç'e yabancı örnekleri referans almaktadır. Bilgi ve belge temeli olmayan, hız ve rant temelli plansız müdahaleler, Haliç'i geliştirmek yerine, Haliç'in kimliğini zedelemiştir. 1984-89 yılları arasında Haliç'in Dalan eliyle "tabula rasa"ya dönüştürülmesi, yani endüstri izlerinin denetimsizce silinmesi, bunun ilk gösterisi olmuştur. Bu genel müdahalenin ardından, Haliç'te noktasal uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. Haliç'in güney kıyısındaki Kadir Has Üniversitesi'nin kullandığı Cibali Tütün Fabrikası, Fener-Balat semtleri rehabilitasyon programı, en son çok amaçlı etkinlik yeri işlevi alan Feshane-i Amire, Kağıthane'deki Silahtarağa Elektrik Santrali'ni dönüştüren Santral İstanbul projesi, Haliç'in kuzey kıyısına dönüp Karaköy'e dek devam ederken karşılaşılan ve Sütlüce Mezbahası'nın yıkılarak yerine yapılan Sütlüce Kongre Merkezi, Miniaturk, Rahmi Koç Sanayi Müzesi olarak kullanılan Şirket-i Hayriye Tersanesi ve Lengerhane, 1990'lardan bu yana Haliç'te gerçekleştirilen belli başlı uygulamalardır.

Haliç'teki dönüşüm çalışmaları bugüne dek hala bir kentsel vizyona bağlanmadan gelişigüzel

veya rastlantısal bir biçimde geliştirmekte, yakın çevreleri, birbirleri ve kent ile ilişkileri zayıf, kendi içine kapalı devreler yaratılmaktadır. Haliç'teki en kapsamlı son proje santralistanbul da, bir hibrit kullanım seçimine rağmen, ne kendi içinde, ne de yakın çevresine rant dışında bir artı değer katamayıp, yeni bir soylulaştırma örneği olarak diğer dönüşüm projelerinden farklılaşmamıştır. Haliç'in çok katmanlı ve çokkültürlü yapısını dikkate almayan rekreasyon endüstrisi, Haliç'in zenginliklerini yok etmekte, aynılaştırıp yoksullaştırmaktadır. Bu aşamada, birbirine değen bir bütüncül plan çerçevesinde Haliç'in söz konusu niteliklerini ve siluet etkisini dikkate alan bir çalışmanın acilen gerektiği de açıktır.

—Gül Köksal

HALİÇ TERSANELERİ

VENEDİK'TEKİNDEN SONRA, DÜNYANIN EN UZUN SÜRE KULLANIMDA KALAN TERSANESİ İSTANBUL'DA, HALİÇ'TEDİR. [ED.]

Osmanlı sanayi ve teknoloji tarihinin önemli tesislerinden biri olan Haliç Tersaneleri (Tersane-i

Âmire), 1455'te kurulmuş, işlevini ve önemini de bugüne kadar korumuştur. İstanbul'da Haliç Tersaneleri dışında, 1861'de Hasköy'de kurulan ve bugün bir sanayi müzesi olarak işlevlendirilen Şirket-i Hayriye Tersanesi (bak. *Şirket-i Hayriye*) ile 1909'da Boğaz'da kurulan ve bugün mevcut olmayan İstinye Tersanesi vardı.

Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri'nden oluşan Tersane-i Âmire (Haliç veya İstanbul Tersaneleri), Haliç'in kuzey kıyısında, Atatürk Köprüsü'nden Hasköy'e uzanan 2 kilometrelik kıyı şeridinde ve toplam 51 hektarlık alanda konumlanmaktadır. (bak. *Haliç*) Alan, yüzyıllar süren art arda yapımlar sonucunda, güncel üretim tesislerini içeren teknolojik altyapının yanı sıra, Bizans ve Osmanlı klasik dönemlerinden kalan tarihsel belge niteliğindeki çok önemli kalıntıları da içermektedir. (bak. *Bizans*) Tersane olağan işlevlerinin yanı sıra, kentin büyük programlı inşaat işlerinde, eğitim ve sağlık konularında da hizmet vermiştir. Örneğin Süleymaniye Külliyesi gibi komplekslerin yapımı sırasında malzeme iletimi konusunda tersanenin olanaklarından faydalanılmış, ya da kenti saran kolera hastalığı için ilk etüv aletleri tersanede üretilmiştir. Bahriyelilerin ve tersane halkının sağlık sorunlarının giderilmesi ve eği-

timleri de tersane bünyesinde gerçekleştirilmiştir. İlk buharlı gemi, buharlı fabrikalar ve Osmanlı Devleti'nin ilk denizaltısı burada inşa edilmiştir. Hatta bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temelini oluşturan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun burada kurulmuştur.

Tarihsel önemi yanında bugüne kadar kendisini yenileyerek gelebilmesi, ileri teknoloji gerektiren konularda dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmesi, tersaneye süreklilik taşıyan bir endüstri mirası özelliği kazandırmaktadır. Haliç Tersaneleri, başta Venedik Tersanesi olmak üzere, Avrupa tersaneleri ile gemicilik teknolojisi ve bilgi birikimi konusunda bağlar kurmuş, bilgi akışı sürekli güncel kalmıştır. Bu bağlamda tersaneler, gemicilik tarihi ve teknolojik gelişimin en önemli belgesi olmanın yanı sıra, gemi inşa ve bakımı konusunda da teknik bilgilerin biriktiği ve güncellendiği, hat analizine bağlı gemi üretiminin yapıldığı çok önemli bir kaynaktır. Venedik Tersanesi dışında, ki o da işlevini yitirmiştir, dünyanın hiçbir yerinde Osmanlı gibi bir imparatorluğun başta denizcilik olmak üzere teknoloji tarihinin neredeyse altı yüzyıllık bir bölümünü çalışır biçimde yerinde izleme ve tanıma olanağı yoktur.

Haliç Tersaneleri, İstanbul'daki diğer sanayi tesislerinden birçok açıdan farklılık göstermektedir. Tersaneler, endüstrileşmenin çok öncesinde, Bizans döneminden başlayarak Haliç'in kuzey kıyısında kurulmuştur. Kentsel hafızadaki yeri, sadece geçmiş ile sınırlı değil, yeni kuşaklara da hafıza oluşturacak denli sürekli ve güçlüdür. Tersane, Haliç'in iki kıyısında bugüne dek gerçekleştirilen dönüşüm çalışmalarından da, tabula rasa girişimlerinden de kendini korumuş tek "bakir" alandır. Tersanenin işlevsel sürekliliği, bölgede sahici ve canlı bir üretim ortamı yaratmakta, şaşırıcı kentsel karşılaşmalara olanak sağlamaktadır.

Endüstri arkeolojisi sitesi olarak bu kadar önem taşıyan bir alanın hem işlevini sürdürmesi hem de yerinde sunulması ve tanıtılması olanağı Haliç Tersaneleri'ne çok özel bir ayrıcalık kazandırmaktadır. Tersaneler kullanıcı müdahaleleri, kontrolsüz değişiklikler ve hızlı bir bozulma sürecine rağmen, 20. yüzyılın sonlarına kadar genel karakterini yitirmeden işlevini sürdürmüştür. Ancak 1993'te başlayan kapatma, özel sektöre devretme gibi politikalarla karşı karşıya kalması sonucu, altı yüz yıllık sürekliliği tehlikeye girmiştir. Bu kararlar nedeniyle Haliç Tersanesi'nde yeni gemi

inşa edilmeyerek bazı birimlerde çalışmalar durdurulmuş, sadece gemilerin bakım-onarım işleri yapılmıştır. Kullanılmayan birimlerde bakımsızlık yüzünden hızlı bir bozulma başlamıştır. 1995 yılı Mart ayında tersane bölgesi, İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit bölgesi ilan edilmiştir. Tersane, 2006'da Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiş ve belediye iştiraki olan İstanbul Deniz Otobüsleri İşletmeleri tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Mart 2008'de tamamlanacak olan devir işlemleri ile, artık Tersane'de şehir hatları vapurlarının bakım ve onarım işlerinin yapılıp yapılmayacağı belli değildir. Ancak daha devir tamamlanmadan, Aralık 2007'de Haliç Tersanesi'nde başlanan ve Koruma Kurulu'na (bak. *Koruma Kurulu*) yapılan şikayetlerle durdurulan yıkım çalışması, belki de söz konusu üretim sürekliliğinin tehlikeye girdiğinin açık işaretidir.

—Gül Köksal

>Bizans, Haliç, Koruma Kurulu,
Şirket-i Hayriye

HAMAM

GEÇMİŞTE ORYANTALİST İMGELEMİN İÇ GICIKLAYAN BİR BİRLEŞENİYKEN BUGÜN TÜRKLERİN OKSİDENTALİST İMGELEMİNİN NOSTALJİK BİR ÖĞESİNE DÖNÜŞEN KAMUSAL YAPI. [ED.]

“Türk Hamamı”, “Harem” veya “Göbek Dansı” gibi kavramlar, Batı'nın sanat ve edebiyat dünyasındaki yorumlanışlarıyla egzotik ve erotik imgeler olarak zihinlere yerleşmiştir. Ingres'in “Türk Hamamı” adlı tablosu neredeyse Mona Lisa kadar ünlüdür, ne var ki birçok fantezide olduğu gibi Türk Hamamı gerçeğinin renkleri de bambaşkadır.

İstanbul'da daha Türk Hamamı devri ortaya çıkmamışken de hamam kültürü yaygındı. Kent, Byzantion adıyla Roma devrini yaşarken veya Konstantinopolis adıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak bin yıl varlığını sürdürürken, birçok yerinde büyük ve küçük hamamlar bulunurdu. Roma kentinde nasıl büyük hamamlar imparatorların prestij yapıları olarak kente hizmet veriyse, Konstantinopolis'te de bir zamanlar Ayasofya'nın karşısında yer alan Zeuxippos Hamamı sadece boyutlarıyla değil, dönemin ünlü heykelleriyle süslü olmasıyla tarihi kayıtlara geç-

mişti. Roma kültüründe sosyal bir merkez gibi çalışan hamamlar genelde kadın ve erkeklerin ayrı gittikleri yerlerdi.

İmparatorların, hamamlarda cinslerin ayrı yıkanmalarına dair yasalar çıkartmaları, bu durumun sıkça istismar edildiğini gösterir. Roma hamamları yeraltından ısıtılan mekanlardan oluşurdu. Sıcaktan soğuğa kademeli geçişlerle dizilen mekanlarda yıkanılır, iyice ısındıktan sonra da büyük bir soğuk su havuzunun içine girip serinlenilirdi. Hamamların boyutlarına göre mekanlar çizgisel dizilebilir ve yıkanan tek bir yönde ilerleyip aynı yoldan geriye dönebilirdi. Bazı hamamlar da tur attıracak biçimde tasarlanmıştı; yıkanan mekanları takip ettikçe tekrar soyunma odasına varılabilirdi. Hamamlara bitişik yerlerde okullar, spor sahaları yer alabildiği gibi, hokkabaz ve cambazların gösterileri de yapılabilirdi. Hamamlar kent içinde prestij yapıları olabildiği gibi saray ve büyük konutların da özel hamamları olurdu. Mahalle hamamı kavramının bu dönemde yerleşik olduğunu 5. yüzyılın başına ait olan bir kent envanterinden görüyoruz. Notitia Urbis Constantinopolitanae, sekiz büyük saray hamamı ve 131 özel hamamdan bahseder. Daha küçük olan bu özel hamamların bir ücret karşılığında kullanıldığını

biliyoruz; bunların daha ziyade özel işletilmiş mahalle hamam yapıları olduklarını düşünmek gerekir. Antik hamam geleneği Hıristiyanlıkla birlikte değişmeye başlar. Varlıklarını sürdürseler de anlamları farklılaşır; Antik Çağ'da Hıristiyanlık yaygın ve doğal olan çıplaklıkla ilgili uygulamalara uyum sağlayamamıştır. Çıplak olarak spor yapmak yasaklanmış, yıkanmak da sosyal bir faaliyet olmaktan ziyade dinsel bir arınma ritüeline indirgenmiştir. Ortaçağ'daki kent yenileme faaliyetlerinde halka açık hamamlar pek yer almaz, buna karşın saray ahali ve Kontantinopolis aristokrasisi arasında hamamlar önemli bir yer tutmayı sürdürür. İstanbul'u sarsan depremlerde görkemli hamamlar yıkıldığı zaman, onları tekrar aynı büyüklükte inşa etmek için uğraşılmamış, bazı kısımları onarılmış ve zamanla dev ölçekli hamamların sadece ufak bölümleri ayakta kalmış veya bu yapılar tamamen yıkılmıştır.

Osmanlıların 15. yüzyılda kenti almasıyla birlikte, anıtsal ölçekli yapılarda yıkanma geleneği kente geri gelir. Müslüman kültüründe temizlemek, yıkanmak, abdest almak önemli bir yer tuttuğu için Osmanlılar da bu geleneği iyi tanıyordu ve İstanbul'u ele geçirmeden önce Bursa, İznik ve Edirne gibi yerlerde hem idareciler hem de özel

şahıslar önemli sayıda ve estetik yönleri gelişmiş hamam yapıları inşa ettirmişlerdi. Bu nedenle de İstanbul yeniden biçimlenirken bu yapı türüne de önemli bir yer verilmiştir. Mesela kentin yeniden imarı sırasında ilk büyük kubbeli yapılar sultan camisi değil, iki hamam olmuştur. Fatih devrinde yapılan Mahmut Paşa Külliyesi içinde camisinden daha görkemli olan Mahmut Paşa Hamamı'nın kubbesi ve ondan da daha büyük olan Tahtakale Hamamı'nın kubbesi o devirde Ayasofya'dan sonra kentin silüetinde baskın olan kütlelerdi. Yeni fethedilen kentin imar politikası açısından düşünüldüğünde de iki hamamın dini yapılardan daha öncelikli bir konumda olmaları dikkat çekici bir özelliktir.

Türk Hamamlarının mimari açıdan Roma ve daha sonra Bizans dönemi hamamlarıyla çeşitli benzerlikleri vardır. Yine yeraltından sağlanan ısıtma ile kademeli bir biçimde ısı artan mekanların dizilişinden oluşurlar ve mekanlar dolaşmalı sisteme göre değil de lineer düzenlenmiş mekanlara göre biçimlenir. Müslümanların durgun suyu kirli kabul etmelerinden dolayı, kaplıca gibi özel durumların dışında hamamlarda havuz bulunmaz. Vücut musluklardan kurnaya akıtılan sularla yıkanır. Sıcaklığın ortasında, kubbenin altında

yükseltilmiş olan göbektaşı Türk Hamamı'nın merkezidir. Burada hamama gelen müşteriler isteğe göre hamam personeli tarafından yıkanır.

Hıristiyanlığın bedeni farklı algılayış biçimi, Müslüman toplumda da geçerliydi ve hala geçerlidir. Çıplaklık hoşgörülme bir durum olduğundan hamamda ne kadınlar ne de erkekler tümüyle çıplak dolaşmaz ve havlunun bedenine ne kadarını örteceğine dair kurallar vardır. Türk hamamlarında cinsiyetler kesinlikle ayrıdır. Prestijli büyük hamamlar birbirine bir yerinden bitişen ama geçirgen olmayan iki ayrı lineer bölümden oluşur ve kadın erkek aynı saatlerde aynı isimli hamamda ama farklı binalarda yıkanabilir. Tekil küçük mahalle hamamlarında ise kadın ve erkekler aynı binayı farklı saatlerde kullanır, genelde kadınlar gündüz, erkekler de akşam gider.

Osmanlı döneminde hamam tüm toplum için önem taşıdıysa da, erkekler kadar rahat hareket etmeyen İstanbullu kadınların hayatlarında burası önemli bir yer tutardı. Evlerde ufak çaplı bedensel temizlikler için yer olsa da, gerçek bir temizlik için muhakkak haftada bir veya iki haftada bir hamama gidilirdi. Bir sosyalleşme fırsatı olduğundan da hem kalabalık gruplar halinde

gidilir, hem de ziyaret bütün bir gün sürebilirdi. Hamama kumanyalarla yemek getirilir, zamanı geldiğinde hep beraber yenirdi.Önemli sosyal olaylar da burada kutlanırdı: Gelin hamamı, 40 gün doğum sonrası hamamı, oğlunu askere gönderen annelerin hamamı gibi ve belki de en önemlisi, oğlunu evlendirmeyi isteyen anneler burada gelin adaylarını iyice izleyebilirdi. Kahvehanelere gitmeyen kadınların buluşup dedikodu ve haber alışverişinde buldukları yer burasıydı.

Hamamların kullanımları ve fiziksel varlıkları dışında onları var eden aslında Batılı fantezilerdir. Hamamların kadın kısımlarında yıkanan çıplak kadınların birbirlerine erotik bir biçimde dokunduklarını hayal eden yazıları yazan veya bu imgeleri tablolarına yansıtanlar, hamama hiç ayak basmamış olan erkeklerdi. Batılı erkekler genç kadınların sırtlarını, göğüslerini hayal ederken, Batılı hanımlar da neden yıkanan yakışıklı çıplak genç erkeklerin hayallerini kurmuş olmasın? Ne var ki 19. yüzyılın kadın ressamlarının “Hamamda Erkekler” konulu tablolar ürettiklerine dair bilgi yoktur, var idiyse de Ingres’in kadınları kadar ilgi çekmediği kesin. Hamam hurilerinin hayallerini kuranlar, burada şişko kıllı erkeklerin ve memeleri sarkmış yaşlı hanımların da çok güzel eğlendik-

lerini yazmazlar. 18. ve 19. yüzyıllarda hamamı tecrübe eden yabancıların deneyimlerinde de bu erotik özelliklerden bahsedilmez. 1835 yılında ilk kez bir Türk hamamında yıkanan General Helmuth von Moltke, buradaki yıkanma prosedürünü büyük bir keyifle anlatırken, hamama gitmemiş bir insanın kendisini yıkanmış addetmemesi gerektiğini söyler. Mark Twain için 1860’larda geldiği İstanbul’da kazandığı hamam tecrübesi ise tüm İstanbul ziyareti gibi bir fiyaskodur. Bir ahırdan farksız bulduğu hamamda, keselenirken üstünden çıkan “makarnaların” kesinlikle kir olamayacağını savunur ve sonuç olarak böyle bir yere asla bir daha ayak basmayacağını belirtir. Hamamda bulmayı umduğu egzotik atmosferi bulamamaktan şikayetçi olarak İstanbul’u terk eder.

Kadınların tecrübeleri de çok çeşitlidir. Mesela 18. yüzyılda İstanbul’a gelen iki İngiliz soylusu, Lady Mary Montague ve Lady Elisabeth Craven, değişik ifadelerle hamamı anlatırlar. Lady Montague hamamı çok beğenmiş ve kadınların buradaki sosyal yaşamlarına anlatılarında geniş yer vermiştir. Ayrıca Osmanlı kadınlarının ten ve beden güzelliklerini hamam ziyaretlerine borçlu olduklarını düşünür. Lady Craven ise Osmanlı kadınlarının genç yaşta bile çok yaşlı durmalarını, hamamın

fazla kullanımına bağladığı gibi, şişko ve çirkin kadınlar tarafından sarılmış olmayı iğrenç bulmuştur.

20. yüzyılda evlere sıcak su gelip banyo kavramı yerleştikçe, hamam ihtiyacı da yok olmaya başlar. Kadınlar çalışma hayatına katıldıkları için bu tip aktivitelere zamanları kalmaz. Bir de herkes modern olma yolunda ilerlerken çok fazla hijyen merakına düşünce, hamamlar da pistir diye tu-kaka edilirler.

Bugün işlevlerini yitiren yapıların bir kısmı harap, bir kısmı vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından dükkan olarak kiraya verilmiş, bazıları da restoran olarak işlev görmekte. Kentin en turistik yeri olan Sultanahmet'te bulunan Hürrem Sultan Hamamı kendi fonksiyonuyla çok iyi işletilebilecek bir yapıdır. Ancak kendi adıyla ilgili çok fazla uygulama yapmaya özen göstermeyen Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından özenle restore ettirildikten sonra kalitesiz halıların satıldığı ruhsuz bir dükkana çevrilmiştir. Bakanlık memuru olan satıcıların da ancak vergi dairesindeki memurlar kadar sempatik olduklarını söyleyebiliriz.

Peki Türk Hamamı'na ne oldu? Hiç mi giden kalmadı? Gidenler kim ve bugün başlarına ne

geliyor? Neyse ki hamam sözcüğünde saklı olan egzotizmin nostaljisi hala yankılarını sürdürüyor ve turistler programlarına bir hamam ziyareti koymaya çalışıyorlar. Özellikle turistlere yönelik çalışan hamamlar hizmetlerini de bu yeni müşteri grubunun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirdi. Yerlilere kapalı olan ve kadınlı erkekli turist gruplarına hizmet veren hamamlar var. Bunun dışında gece geç vakte kadar açık olan çifte hamamlarda günün yorgunluğunu atmak isteyen turistler, buraya herhangi bir hazırlık yapmadan ve yanlarına bir şey almadan gidebilirler. Personel "OK" ve "welcome" dışında çok fazla yabancı dil bilgisine sahip olmadan da iletişim kurmakta çok deneyimlidir. Tabii yabancıların hamamlara gelmesi ve zamanın değişmesiyle bazı adetler de değişmiştir. Türk kadınları normalde bedenlerine peştamallarını sararlar ve bunu göbek taşına yatınca veya kurna başında su dökününce açarlar, iç çamaşırlarını ise hiç çıkartmazlar. Yeni ve en önemli müşteri kitlesini oluşturan turistler ise tamamıyla çıplak yıkanır. Natırlar ve hala gelen yerli müşteriler de bunu eskiden ayıplarken, artık normal karşılıyor. Geleneksel natır ıslanmaktan gevşemiş bir donla dolaşır ve Kybele gibi göbeğine kadar uzayan kocaman memeleri vardır. Bu tip hala görülmele beraber, 20. yüzyılın Barbie

etkisi natırlar arasında da kendini göstermiştir. Sıska, ufak göğüslü ve dantelli sliplerle işini gören bu yıkayıcı hanımlar geleneksel görüntüyü altüst ediyor.

İstanbul'daki kibar hanımlar tarihi hamamlara pek gitmez çünkü oraları pistir. Pahalı otellerin hamamlarına gidilebilir veya yabancısca isimli sauna spa ve wellness uygulamaları tercih edilir. Hayatta kalmaya çalışan hamamlar da buna ayak uydurmakta gecikmedi. Turistler arasında sauna kabinleri pek tutmadıysa da, hamam sonrasında güzel kokulu yağlarla yapılan masajın önündeki kuyruklar wellnessın doğru bir yenilenme denemesi olduğunu gösteriyor.

Mahalle hamamlarına ve büyük hamamlara hala giden yerli müşteriler var elbette, ama sayıları çok yüksek değil; toplumun orta ve orta üst sınıfın hamamları büyük ölçüde terk ettiğini söylemek yanlış olmaz. Annelerden öğrenilen hamam ve hijyen edebiyatını aşır bu kültürü yeniden keşfetmeye çalışan yerli biri de kendini turist gibi hissedebilir başta. Yakın tanıdıklarının içinde bu ritüeli hatırlayan veya bilen yoksa geçmişin güzelliklerine yapılacak olan bu keşif gezisinde

gerçekten de şaşkın turistlerden farkınız yoktur. Belki sıska Japon veya iri kıyım Hollandalı çıplak kadınlardan bedeninizle kendinizi ayırt edebilirsiniz, ama eşdeğer selülide veya benzer saç rengine sahip diğer kadınlardan tek fark natırla yerel dilde yapabileceğiniz konuşmalar olabilir. Hamama girmeden önce fiyatları çok yüksek bulup kapıda bir yerli indirimini alana kadar pazarlık edilir ya da biraz yutkunarak ödenir, çünkü birçok kadın pazarlık yapmayı da bilemiyor artık. İçeri girip soyunduktan sonra peştamala sarılmış olarak tahta takunyadan plastik terliğe devşirilmiş ayak kıyafetiyle sıcaklığa dalınır. Hangi kurnanın başına çöksem diye düşünürken, natırdan bir komut gelir: “Yat göbekaşına, kabar biraz!” Göbekaşında yatarken, kubbedeki yıldız biçimli camlı açıklıklardan gökyüzünü seyretmek mümkün; bulutların gidişatına göre değişen bir ışık süzülür içeriye. İnsan sıcaktan gevşer, hafif uyuklar; ta ki buharlaşan su tekrar soğuyup şıp diye gözün üzerine soğuk bir damla olarak düşene kadar. Bu bir hatırlatma gibidir: Asli görev kirlerin kabarmasını beklemek ve zamanı gelince natıra haber vermektir. Vücudun her yeri kabarıncı keselenme zamanı geldi demektir. Kapıdaki giriş ücretine dahil olduğu için ilk sizin için açılan kese ile, beden-

deki kirlilik derecesine göre açık veya daha koyu kahverengi sosisçikler üretilir. Evdeki sabunlukla asla becerilmeyen bunların bedeninden ilk kez çıktığını görenler biraz utanarak etrafa bakar; bu kadar pis olduğunuzu gören olmamıştır inşallah... Hatta natırlar insanı azarlar bazen, “Sen hiç yıkanmaz mısın?” diye. Sıcak taş, sıcak su ve kese ile kaslar iyice gevşiyor, hele natır bedeni ve saçları sabunlarken de hafifçe masaj yaptığında insan göbek taşından azıcık yükseldiğini bile sanabilir.

Natır işin bittiğini söyleyince (turistlere “fi-niş” der), insan birden öksüz kalmış hisseder kendini; kurna başında biraz daha sularla oynamak da bu duyguyu geçirmez. Buruşuk ellerden insan hamamda tahmin ettiğinden çok daha fazla vakit geçirdiğini fark eder birden. Ayrılık vakti geldi. Yazık. Elbiseleri giydikten sonra bir çay, bir meyve suyu da keyfi tamamlar. Dışarıya soğuğa çıkınca gerçekten de daha önce hiç doğru dürüst yıkanmamış gibi temiz, içte biriken ısıdan dolayı da bir kalorifer kazanı gibi güçlü hisseder insan kendini. Neden bu yeri hafızamızdan çıkarttık acaba? Daha geç bir yaşta tanışılan çok hoş bir insan gibidir hamamla tanışma, telefon numaraları alınır ve hemen tekrar görüşmek istenir.

Ama günlük hayatta böyle ekstra turlara yer yok. Osmanlı hanımları gibi haftada veya iki haftada bir hamama geri gelmek Osmanlı hanımlarının kendileri gibi bir hayal oluveriyor.

—Zeynep Kuban

HAN

MİDE-KENTİN YEMEK BORUSUNUN HER BİR HALKASI.

Çağdaşı diğer büyük kentler gibi, İstanbul da sürekli dışarıdan gelen “şey”leri biriktirerek, saklayarak ve depolayarak hayatını devam ettirir. Kuruluşundan beri kentin en önemli değişmezlerinden olan bu eylem, kent planı üzerinde de değişmezliğini -yüzyıllardan etkilenmeden- sürdürmeye devam eder. Üstelik kentin ana girişleri sayılan limanlar ile doğrudan ilişkili, büyük kentsel lekeler bırakarak. Ancak içine girildikçe, o lekelerin yarattığı sokaklardan geçildikçe, biriktirilen “şey”ler görüldükçe değişmezlik olarak tanımlanan durumun sadece kağıt üzerinde geçerli sanal bir devamlılık olduğu anlaşılır. O lekeler ne İstanbul planındaki hanlardan en büyüğünün

banisi olan Kösem Valide Sultan'ın hayalindeki, ne de

*“A İstanbul sen bir han mısın,
varan yiğitleri yutan sen misin”*

diyen ve Ethem Paşa'sını bu şehre kaptıran Kütahyalı Esmâ Hanım'ın hayalindeki handır. Onların hanları kentin ta kendisidir, besinidir. Kendilerini bildikleri andan beri içinde oldukları devranı anlatırlar aslında bu kelimeyi zikrettiklerinde,

*“Dünyaya geldiğim anda
Yürüdüm aynı zamanda
İki kapılı bir handa
Gidiyorum gündüz gece”*

deyişinde Aşık Veysel'in de ifade ettiği gibi... Ancak kentlerin dev pazarlara (bak. *Semt Pazarı*) dönüşmesi ile sokaklar her türlü ürün ve hizmetin satıldığı, seyyar satıcıların doldurduğu (bak. *Seyyar Yemek Satıcısı*), dolayısıyla çok canlı kamusal alanlar (bak. *Kamusal Alan*) olarak ifade edilen değiş tokuş yerleri haline gelir. Artık “şey”lerin kente giriş çıkışları öylesine yoğunlaşarak zenginleşmiş –ve tabii beraberinde

sanallaşmıştır- ki, İstanbul iki kapılı bir handan kırk kapılı bir hana, mide-kentin yemek borusu ise içi “şey”lerle tıkanmış bir yemek borusuna dönüşmüştür. Han lekelerinin bir araya gelmeleri ile oluşan ara alanlar, yani sokaklar, zamanla bu lekelerin varlığından daha etkin hale gelir. Yeni kentin ya da pazar yerinin içindeki kıvrımlı daracık sokakların duvarlarıdır onlar, kapılarıyla içeri davet oluşturan ve geniş açık kamusal avlular yaratan yapılar olarak değil, sokakları sınırlayan “kırk kapısız yüksek duvarlar”, başka bir deyişle pazarın bittiği sınırlar olarak algılanırlar. Toprağın üzerinde değil altındadırlar sanki, şehre giren binlerce sanal “şey” ya da web ortamlarındaki sanal ticaret alanları gibi hanlar da, kapıları da görünmez olmuştur. Hanlardan birinin toprak altındaki bölümlerinin, Tahtakale sokaklarındaki elektronik piyasasının neredeyse tümünü kapsayan bir depolama alanı olarak kullanıldığı bilgisi, bu görün(e)meme durumunu doğrular: Kent ve Pazar, günün sonunda paketlenerek hanların içine saklanır ve görünmez olur.

*“Han sarhoş, hancı sarhoş
Yolda yabancı sarhoş
El çek tabib kalbimden
İçimdeki sancı sarhoş”*

Şiirlere, şarkılara konu olan “han”, kent içinde yaşayan yoksullara benzer şekilde, kaderini kabul etmiş, konumunu yükseltmek ya da iyileştirmek umudunu yitirmiş olsa da, kapıları birer birer silinmiş ve artık okunamaz olsa da, ne gündüz ne gece geçilemez olsa da, iki kapılı handan kırk kapılı hana kadar yaşadığı serüvenin etkisiyle, Aşık Mahzuni Şerif’in dediği gibi sadece sarhoştur, mutsuz değildir.

—Zühre Sözeri

>Kamusal Alan, Semt Pazarı, Seyyar Yemek Satıcısı

HANE

20. YÜZYIL ÖNCESİ TÜRKÇESİNDE EVİ İÇİNDE YAŞAYAN
AİLE İLE BİRLİKTE TEK BİR BİRİM OLARAK NİTELEYEN
TERİM. [ED.]

Kazım Bey 1907’de, 14 yaşında bir çocuk olarak annesi, babası ve kardeşi ile beraber dört kişilik mutavassıt bir hanenin ferdiydi. Fatih’te, Müslüman İstanbul’un kalbinde, iki katlı ahşap bir evde yaşıyorlardı. Basit hane hali, çoğu insanın birden fazla kuşağın beraber yaşadığı geçmişin

kalabalık İstanbul hanesi hakkındaki imgesinden çok uzaktı. Kazım Bey’in hanesi dönemin ortalaması olan 4,2 kişiden biraz daha büyüktü. Bu bir zamanların imparatorluk şehrinde geçmişte çarpıcı görkemde hane örnekleri bulunmuş olsa da, bizim görebildiğimiz kadarıyla, alçakgönüllü imkanlara sahip İstanbulluların çoğu -ki bu şehir halkının çoğunluğu demektir- şehir tarihinin büyük kısmı boyunca oldukça küçük ve iki kuşağı barındıran hanelerde yaşamışlardı. Geç Osmanlı dönemi sosyoloğu ve milliyetçi ideoloğu Ziya Gökalp’in büyük “konak” hanesine atfettiği simgesel değer ne kadar büyük olsa da, çoğu kişi için gerçek başka türdü. Bir dönemin simgesi olan konak hanesi bile Birinci Dünya Savaşı’nın, imparatorluğun sonunun ve Cumhuriyet’in kuruluşunun ekonomik ve siyasi travmalarını büyük oranda atlatamamış, imparatorluk İstanbulunun diğer birçok süsü gibi silinip gitmişti.

Ortak yaşam alanına gönderme yapan hane kelimesi (nerede yaşandığına bakılmaksızın akrabalığa işaret eden ailenin aksine) akla oldukça eğilmez ve statik bir imge getirir. Geçmişte, genellikle uzun süreler kalan ziyaretçi akrabaların geliş gidişiyle İstanbul’da haneler statik olmaktan çok uzakmış. Ama en önemlisi haneler, insan hayatın

çeşitli evrelerinden geçtikçe boyutları ve kompozisyonları değişen; doğdukça, evlendikçe, yaşlandıkça ve nihayet öldükçe insanların eklendiği ve çıktığı, son derece akışkan mekanlarmış. Buna yatılı hizmetçiler de dahilmış; başta sık rastlanan bu uygulamaya yüzyıl sonunda daha az rastlanır olmuş. Hizmetçiler, tipik olarak, evlendirilene kadar evde çalışan genç kızlar olurmuş. Buna ek olarak, aynı çatı altında yaşamasalar da, tüm sınıflar için geçerli olmak üzere anne ve babalar, teyzeler ve amcalar, nineler ve dedeler genellikle birbirlerine yakın yaşarlardı –hala da böyledir ve birbirlerinin hayatının sürekli içindeydiler. Dolayısıyla, bu açıdan İstanbul hanesi toplumsal bir yapıdır, ihtiyaç doğdukça bir araya getirilir ve çözülür. Son 100 yıllık sürede etnik ve toplumsal bileşimde gerçekleşen fevkalade büyüme ve değişikliklere rağmen, şehirdeki sıradan insanların haneleri bu değişim denizinde görece istikrar noktaları olarak kalmışlardır.

Herkesin zannettiğinin aksine, 20. yüzyılın sonunda hane başına düşen kişi sayısı, 4 kişiyle, yüzyıl başından çok farklı değildi (sadece aile fertleri sayılınca 3,6). Bir istisna, belki de şaşırıcı bir şekilde, şimdi daha iyi ve daha uzun ve daha kalabalık hanelerde yaşayan işçi sınıfı. İs-

tanbul 100 yıl önce de, aynı bugün olduğu gibi, bir göçmen şehriydi (bak. *Göç*). Geçen yüzyılın başında dağılan imparatorluğun uzak bölgelerinden birçok Müslüman göçmen zor koşullarda şehre geliyordu, bu göçmenlerin evlerinde uzun dönem şehriler kadar çok akraba olmasa da, bir-iki yatılı hizmetli bulunabiliyordu. Zaman içerisinde sadece demografik anlamda da değil, şehirden kendileri de zor koşullarda ayrılmakta olan Müslüman olmayanların yerine geçtiler. O dönemde nüfusun yarısını oluşturmalarına rağmen İstanbul'un Müslüman olmayan kesiminin hayatı hakkında sosyolojik açıdan az şey biliyoruz. Bugün toplam nüfusun yüzde ikisini oluşturuyorlar. 20. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen göçmenlerin büyük bölümü daha erişilebilir bir alan olan Anadolu'dan geliyordu ve haneleri, yatacak yer sağladıkları, gidip gelen ve şehir hayatına geçişteki kaderlerini en azından bir süreliğine paylaştıkları akrabalarıyla dolup taşıyordu. Haneleri 100 yıl öncenin göçmen hanesinden daha büyük olsa da nadiren çok sayıda kuşağı barındırırdı. Göçmen hanesi, daha geniş aile ve diğer kişisel bağlantılar, çalışma ve toplumsallığın kentsel dünyasına yerleşen göçmenlere büyük giriş noktaları ve toplumsal sermaye sağlamış, nihayetinde yerleşim topluluklarının temellerini atmıştır.

Geçen yüzyılın başında zenginler daha büyük olasılıkla konak çatısı altında yaşarken, yüzyılın sonuna gelindiğinde ayrı apartman dairelerinde ama, imkanları yettiğince, aynı veya komşu binalarda yaşıyorlardı. Bu tür aileler için tipik hareket konağı satmak ve yerine içinde ayrı dairelere yerleşecekleri –son derece iç içe geçmiş hayatlar sürmeye devam ettikleri- bir apartman binası çıkmaktı. Hizmetçileri ise yatılı değil, günlük işçilerdi artık. Kırsal Anadolu’dan göçmenlerin yaşadığı topluluklarda aile fertleri birbirlerine olabildiğince yakın otururlar. Büyüyen orta sınıflar için şimdi yaşamayı seçtikleri yeni konut topluluklarında bu tür ailevi yakınlık ve yüz yüze görüşme imkanı daha zor bulunmaktadır.

Yüzyıl önce farklı ekonomik ve toplumsal düzeylerdeki ama aynı dini inançtan hanelerin aynı mahalleye dağılmış olması ve bir dereceye kadar sınıf çizgilerini kesen ve bir derece yerel entegrasyon sağlayan dini hisler ve geleneksel toplumsal zorunluluklarda temellenen bir toplumsal bağlantılar ağı yaratması çok daha yüksek bir olasılıktı. Bugün İstanbul hanelerinin toplumsal sınıf açısından oldukça homojen mahallelerdeki hanelerin yakınında olmaları Anadolu’nun kırsal bölgelerinden gelenler haricinde -ki burada da

köken ve etnisite açısından yüksek bir homojenlik söz konusudur- çok daha yüksek bir olasılıktır. Şehrin orta sınıfları için toplumsal sınıf ve hayat biçimi, yakınlık ve dayanışma temelleri, etnisite ve yöresel kökeni bastırmıştır. Hepsi beraber bir apartman dairesinde yaşamasalar da, hatta çoğu bugün aynı mahallede bile olmasa da, tüm sosyal sınıflardan yakın akrabalar hala yakın bir görüşme düzeyini korurlar ve birbirlerinin hayatıyla yoğun bir şekilde ilgilenirler. Bu anlamda İstanbul gerçek bir aileler şehridir.

—Alan Duben

>Göç

HENDEK/ÇUKUR

GÜVENLİK VE KORKU İKİLİSİNİ KENTİ TERSTEN OKUYARAK ANLAMA DENEYİMİ.

Ortaçağ kentlerinde surların dışında ikinci bir engel oluşturma işlevini yüklenen, kenti boydan boya dolaşan savunma amaçlı araç. Kent duvarları olan surlar güvenlik için asla yeterli gelmemiş, başka bir savunma aracıyla daha kenti çevirmeye

ihtiyaç duyulmuştur. Ancak asıl önemli olan, bu güvenlik aracını ve kaygıyı var eden şey, surların içinde oluşturulan birliğin tehlikeye gireceğine ilişkin “korku”dur.

Küreselleşen İstanbul’da o zamandan bu yana bir değişiklik olması beklenirken, korkuları yaratan ya da yaşayan özneler değişmekle beraber, “korku”nun kendisi ve imgesel ifadesi olan hendek/çukur varlığını farklı biçimlerde devam ettirmektedir. Modern devlet sonrasında devlet politikasının temel ilkesi olan güvenlik, birlikte bir toplum oluşturmayı zorlaştıran benzeri bir korkunun karşısına yerleşir (bak. *Güvenlik*). 20. yüzyıl ve sonrasında ise, güvenlik ve korku kavramları, iktidar özneleri tarafından özellikle kent üzerinde karşı karşıya değil birlikte hareket ettirmektedir: Güvenlik ihtiyacını yaratan paranoyak bir korku üretilmesi yoluyla. İstanbul’un içinde birbirlerinden bağımsız olarak inşa edilen “kapalı devre siteler”in (bak. *Kapalı-Site*) etraflarını saran gerçek ve sanal tüm duvarlar, güvenlik ve korkunun birlikte hareketi ile yaratılmış hendek/çukur tekrarlarından başka bir şey değildir. Üstelik kent içinde yaratılan bu minyatür Ortaçağ kentlerinde yaşayanların –özellikle de çocukların- güvenlik adı altında günlük yaşamları gözetim altına alı-

nırken, birlikte yaşadıkları “öteki” kentliden tamamen yalıtılarak özgürlükleri kısıtlanmaktadır.

Victor Hugo bir kent tasvirinde “... evler derinleşmeye başladı... sokak gitgide daha da oyuldu, daha da daraldı...” derken, yukarıya doğru geliştiği sanılan kentin aslında aşağıya doğru çukurlaşmakta olduğunu farz eder. Böylelikle kent silüetine (bak. *Siluet*) dair okumaları, tepe/çukur konusundaki yanılgıları vurgulayarak tersine çevirmiş olur. Oyulan ve çukurlaştırılan kent bugün öyle bir hal almıştır ki, R. Tiorsky’nin deyimiyile “şehir fikrine, birlikte yaşama fikrine karşı bir saldırı” olan küresel terör eylemleri, kentte örneği görülmemiş derecede büyük hendek/çukur imgeleri yaratarak aslında kendi mimari yorumlarını oluşturmaktadırlar. Üstelik İstanbul örneğinde -garip bir rastlantı ile- eski Galata sur hendeklerinin günümüz kentine taşıdığı hatıranın tam da ortasını -Büyük Hendek Caddesi’ni- hedef seçerek ve yerin içine doğru ilerleyen kendi çukurunu açarak.

Artık hendek/çukur bir savunma aracından, modern savaşların kentteki imgesel ifadesine dönüşmüştür. Unutulmamalı ki güvenliği en temel sorun ve onu sağlamayı da bir meşrulaşma yolu olarak benimseyen kent, çok kırılğan bir yapı ha-

lini alarak kendisini yıkmayı hedefleyenler için temel malzeme olmaktadır (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*). Dolayısıyla, iç içe geçen güvenlik/korku ikilisinde hangisinin diğerinden önce geldiği gibi, küresel terörün kentteki müdahalesinin yok etmeye mi yoksa yeniden inşa etmeye mi yöneldiği de cevaplanamaz bir soru olarak kalacaktır.

—Zühre Sözeri

>Güvenlik, Kapalı-Site, Siluet,
Yıkım ya da Çarpık Kent

HİBRİTLEŞ-ME/TİRME

İNSANIN VE KÜLTÜRÜN OLAĞAN HALİ. [ED.]

Hibritleşme galiba herkesten çok azınlıkların söylemi. Ana akım farazi bir kategori olarak pek az tanımlı olsa bile, hibritlik hemen hiçbir durumda sıfatlarından biri değil. Ana akım “içsel özelliklerini korumak” isteğiyle kendi dışında konumlanan (ya da konumlandığı) grupları ya kendinden kılmak ya da bütünüyle ayrı bir kategori olarak sınıflamakla karakterize oluyor daha çok. Dolayısıyla bir ülkenin ya da kentin,

burada İstanbul’un, hibritleşmesi baskın ya da güç sahibi olanın tercih edeceği bir durum değil. Baskın olma iddiasındaki tüm gruplarda hibritleşme kaçınılmaz olarak gerçekleşiyor; istemeseler ve değişimi görmezden gelme eğiliminde olsalar da. Burada azınlık olarak adlandırılan yalnızca dini ya da etnik olan değil. Sözü edilen, ana akımın dışında kalan herkes. Şunu iddia etmek istiyorum: Hibritleşme sadece Türkiye’de değil, hemen tüm dünyada, kendini çeşitlilikle varetmiş savlayan Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde bile, işte bu azınlıkların söylemi. Asimile olmadan ama kendilerini illa bir direnç odağı olarak tanımlayanların içinde var oldukları bir söylem alanı. Dolayısıyla hibritleş”tir”me diye bir sürecin gerçekte var olup olmadığı bile tartışılabilir. “-tirme” ekiyle yapılan eylemler temel olarak öyle veya böyle bir güç odağının varlığına işaret ediyor. Kendiliğinden olan bir hibritleşmeden bahsedilenler ise söylemleri gereği, genelde bu güç odağının dışından bakanlar.

İstanbul’da bu tanımsız ana akım, varlığını herhalde en çok İstanbullu olma ifadesinde buluyor (bak. *İstanbullu*). Kendini artık bu “bozulmuş” İstanbul’da azınlık hissettiği için kenti terk etmek isteyen ya da eden o “eski” kent sakini öyküsü

herkese çok tanıdık geliyor olmalı. Ancak İstanbul aslında tam da şikayet edilen bu hareketlilik sayesinde bir açık hava müzesine dönüşmüyor da canlı bir kent olarak varlığını sürdürüyor. Şeyler eskiden olduğu gibi değil; olması da zaten ne mümkün ne de gerekli. Yaşam biçimleri, kenti sahiplenme yolları, kamusal alanı ve özel alanı kullanma alışkanlıkları ve benzer örüntüler değişiyor. Planlandığı ya da istendiği gibi olmaması, ortaya çıkanın daha kötü olduğu anlamına mı geliyor? Galiba bütün mesele bir kenti, İstanbul'u, birilerinin öngördüğü kullanma kılavuzuna göre yaşamının olanaksızlığını kabullenmek. Ortaya çıkan hibrit yaşam biçimlerini, hibrit mekanları sürekli "düzeltmeye" çalışmaktan çok, onların zenginliğini anlamaya ve paylaşmaya çalışmak.

—Burçak Özlüdil

>İstanbullu

IRAKLI GÖÇMENLER

IRAKLILAR, ÖZELLİKLE 1990'LARDAN İTİBAREN İSTANBUL'DAKİ YABANCILAR ARASINDA DİKKAT ÇEKEN BİR GRUP. İSTANBUL ÇEŞİTLİ ÜLKELERDEN GELEN GÖÇMENLER İÇİN "TRANSİT ŞEHİR" ÖZELLİĞİ

KAZANIRKEN (BAK. İRANLI GÖÇMENLER), BU KOZMOPOLİT GEÇİŞ DURAGINDA MOLA VERENLER ARASINA KATILAN İRAK KÖKENLİLERİN VARLIKLARI, TOPLUMSAL OLDUĞU KADAR MEKANSAL DÜZLEMDE DE İZLERİNİ BIRAKMAYA BAŞLADI.

Bugün çoğu Iraklı'nın Batı'ya giden yolda bir atlama tahtası olarak gördüğü İstanbul'da kalıcı olarak yerleşmiş tek Irak kökenli grup, Türkmenler. 1926'da imzalanan ve Musul meselesini nihayete erdiren Ankara Anlaşması'nın ardından, isteyen Türkmenlerin Türkiye vatandaşlığına geçmesine izin verildi. Daha sonraki yıllarda iki ülke arasında yapılan anlaşmalar, Türkmen gençlerin eğitim amacıyla Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırdı. 1950'li yıllardan itibaren sayısı çoğalan genç Türkmen öğrenciler, özellikle tıp, mühendislik, hukuk ve eczacılık gibi dallarda üniversite eğitimi aldılar. Bu dönemde İstanbul'a gelen, çoğu erkek genç Türkmenler, üniversitelerin bulunduğu Aksaray, Fatih, Fındıkzade hattına yerleşerek bu bölgede ufak bir Türkmen topluluğun oluşmasına katkıda bulundular. Türkmenlerin İstanbul'da artan nüfusunun bir yansıması olarak, 1959 yılında Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği kuruldu. Bugün Aksaray'da hizmet vermekte olan dernek İstanbul'daki Türkmen varlığının başlıca çekim merkezlerinden birini teşkil etmektedir.

Eğitim amacıyla gelen Türkmen gençlerin Türkiye’de kalıcı yerleşime geçişinde, Irak’ta siyasi baskıların artması ve 1980’de İran-İrak Savaşı’nın başlaması etkili oldu. Bugün İstanbul’da bulunan Türkmenlerden pek çoğu, 2003’te Saddam Hüseyin’in devrilmesine kadar devam eden baskı ve savaş dönemi süresince ailelerini ziyaret edememiş ve giderek Irak’tan uzak bir hayat kurmuşlardır. 1990’ların ortasından önce gelerek İstanbul’a yerleşen Türkmen nüfus Türk toplumuna etnik ve kültürel yakınlıkları, yüksek eğitim seviyeleri, meslek sahibi olmaları ve rahatlıkla vatandaşlık edinebilmeleri sayesinde sorunsuzca entegre olmuşlardır. İstanbul’da uzun süredir yaşayan, çoğu artık Türk vatandaşlığına geçmiş bu kişiler, giderek Türk orta sınıf yaşam tarzını benimsemiş ve Türkmenlerin İstanbul’daki geleneksel yerleşim bölgeleri olan Fatih, Aksaray, Fındıkzade dışında yeni mahallelere taşınmaya başlamışlardır. Bugün Kadıköy’den Kartal’a, Bakırköy’den Sarıyer’e kadar çeşitli ikamet yerlerinde oturan bu kesimin, iç göçle Anadolu’dan İstanbul’a gelmiş gruplardan bir farkı yoktur.

İstanbul’daki Türkmenlerin profili 1990’ların ortasından itibaren değişmeye başlamıştır.

Son yıllarda, ikamet izni almakta zorluk çeken Irak’tan yeni gelen Türkmenlerin yasal statülerindeki belirsizlik şehirdeki diğer düzensiz göçmen gruplarına benzer zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. 1991 sonrasında gelen Türkmenler için başlıca iş alanı Arap müşterilere hizmet veren toptancı tekstil firmaları ve kargo şirketleridir. Turgut Özal döneminde ihracat yönelimli liberal ekonomiye geçişle gelişen bavul ticareti, Arapça bilgileri sayesinde Türkmenlerin kendilerine kısmi bir etnik niş yaratabilmelerini mümkün kılmıştır. Osmanbey ve Laleli’de hizmet veren şirketlerde, daha önce gelmiş göçmenler şirket sahibi veya üst düzey çalışan konumundayken, yeni gelenler tezgahlar veya tercüman olarak hizmet vermektedirler.

İstanbul’daki Irak kökenli nüfus, 1991 Körfez Savaşı sonrasında çeşitlenmeye başlamıştır. Nisan 1991’de yaklaşık yarım milyon Iraklı’nın Türkiye’ye sığındığı büyük mülteci krizi sonrasında, İstanbul Batı’ya gitmek isteyen Kürt ve Hıristiyan Iraklılar için bir geçiş koridoru olmuştur. 1990’lar boyunca, uluslararası ambargolarla kötüleşen ekonomi, rejimin özellikle azınlıklar üzerinde artan baskıları ve Kuzey Irak’ta Kürt grupları arasında yaşanan

çatışmalar Irak'tan kaçıışı hızlandırmıştır. Bu kaçış sırasında ilk duraklardan biri olan İstanbul, çoğu pasaport ve vize gibi gerekli seyahat ve ikamet belgelerine sahip olmayan yüz binlerce Iraklı göçmeni ağırlamıştır.

Bu göçün büyük bir kısmı transit amaçlı olduğu halde, Iraklıların İstanbul'daki varlıkları İstanbul'un kentsel mekanı üzerinde bazı izler bırakmıştır. Iraklı Kürtler örneğinde olduğu gibi, bu izlerin bir kısmı bu "geçicilik" durumuyla bağlantılı olarak çok silik kalmış, hatta göçün hacmi azalınca yok olmuştur. 2003'teki Amerikan işgaline dek Irak'tan gelen göçün sayıca en büyük kısmını oluşturan Kürtler, kent mekanında en "görünmez" grup olmuştur. Çoğu Batı'ya yolculuklarında geçici bir durak olarak gördükleri İstanbul'da kalışları süresince inşaat başta olmak üzere vasıfsız, güvencesiz, enformel işlerde çalışarak hem temel masraflarını karşılamaya hem de yola devam etmelerini mümkün kılacak parayı toplamaya çalışmışlardır. Özellikle Eminönü, Kumkapı ve Tarlabası'ndaki bekar odalarında barınan Iraklı Kürtlerin tek gayesi her ne pahasına olursa olsun Avrupa topraklarına ayak basmak olduğu için, İstanbul'daki hayatlarına kaçakçılık, sahte belgeler, polis baskınları, sınırırışı edilme

korkusu, geride bırakılanlara duyulan hasret ve geleceğe yönelik kaygı ve umut karışımı karmaşık hisler hakim olmuştur. 2003'ten itibaren, Amerikan yönetimi altında Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt oluşumunun hız kazanmasıyla Kürtlerin dışa göçü yavaşlamış, tek tük gelmeye devam edenler de Asya ve Afrika kökenli diğer düzensiz göçmen grupların arasında önemini kaybetmiştir.

1991 sonrasındaki dönemde İstanbul'u transit göç durağı olarak kullanan gruplardan biri de çoğu Keldani Kilisesi'ne mensup Iraklı Hıristiyanlardır. 1990'lar boyunca Kürt ve Türkmenlerinkine benzer sebeplerle ülkeyi terk eden Hıristiyanlar, 2003 Amerikan işgali sonrasında Irak'ta yükselen şiddet ortamında dini azınlık olarak doğrudan hedef seçilmelerini de göz önüne alarak topluca Irak'ı terk etmektedirler. Bekar erkeklerin çoğunluğu oluşturduğu Irak Kürtlerinin aksine, ailece göç eden Hıristiyanlar İstanbul'a varduktan sonra, aile birleşimi ve iltica programlarından faydalanmak üzere Avustralya ve Kanada devletlerine başvuru yapmaktadırlar. Ortalama 2 ile 5 yıl arasında süren, istisnai durumlarda 10 yıla kadar uzayan bu süreçte, Iraklı Hıristiyanların ihtiyaçlarını karşılamada kilise örgütleri ve Caritas gibi kurumlar önemli bir rol oynamaktadır.

İstanbul, Iraklı Hıristiyanlar için arafta kaldıkları belirsiz bir bekleme sürecine denk gelmektedir. Geri dönüşü olmayan bu yolda kilise en önemli toplumsal mekanı oluşturmaktadır. Tarlabası - Kurtuluş - Dolapdere - Elmadağ bölgesinde oturan Iraklı Keldani Katolikler, Beyoğlu'ndaki kiliselerde Pazar ayinlerini yerine getirmektedir. Iraklı Keldaniler ve diğer Hıristiyan göçmenler İstanbul'un yerli ve Levanten cemaatlerini kaybeden kiliselerine taze kan sağlamıştır. İstanbul'daki kiliseler çevresinde oluşan bu yeni ulusaşırı toplumsal alan, İstanbul'un küreselleşme sürecinde ortaya çıkan farklı bir yüzüne işaret etmektedir. Ayrıca, bugün artık dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Iraklı Hıristiyanlar için İstanbul yeni bir ulusaşırı buluşma mekanına dönüşmüştür. Avustralya, Almanya, Danimarka veya Yunanistan'dan gelen göçmenler, Irak'ta kalan akrabalarıyla İstanbul'da bir araya gelmekte, düğünlerini burada yapmaktadır. İstanbul'un yeni göç dalgaları etkisinde edindiği bu yeni rol kuşkusuz küreselleşmenin İstanbul üzerindeki pek farkına varılmayan etkilerinden biridir.

—Didem Danış

>İranlı Göçmenler

İDEALİMDEKİ EV

“İDEAL EV”, VİTRUVİUS'TAN GÜNÜMÜZE, TASARIMCILARIN VE ARAŞTIRMACILARIN SIKLIKLA KULLANDIKLARI, İNSANOĞLUNUN VAROLUŞUNUN EN TEMEL MİTLERİNDEN BİRİDİR. AMA İSTANBUL BAĞLAMINDA BU MİT, “İDEALİMDEKİ/İDEALDEKİ EV” SLOGANIYLA, YÜKSELEN TÜRK BURJUVAZİSİNİN MEKANSALLAŞMASI OLARAK OKUNMALIDIR.

Öncelikle, 1950'ler İstanbul'unun “idealdeki ev” miti, “her mahalleye bir milyoner” yaratma sloganıyla yansıtılan “küçük Amerika olma” düşünüyü görselleştiren simge mekandır. Bu kapsamda, bankaların hesap sahipleri arasında düzenlediği kuralarda dağıttığı bahçeli, garajlı ve Amerikan mobilyalı “idealdeki ev”, yaratılmaya çabalanan Türk burjuvazisinin mekansallaşmasının başlangıcıdır. Günümüzün küreselleşen İstanbul'unda ise, iletişim hizmetlerinin, reklam ve bilginin etkin yayılımı, tüketiciyi nitelik olarak “farklı” ve “seçkin” yaşam tarzını yansıtan lüks standartlarda “idealdeki ev”e özenmeyi teşvik etmektedir.

Bu açıdan, İstanbul'da küresel sermayenin fizikselleşme sürecinde “idealdeki ev” miti, ait olunan veya imrenilen sosyal sınıfı görselleştiren kritik mekandır ve lüks gayrimenkul reklamları-

nın sözlü ve yazılı temsilinin odak noktasıdır (bak. *Reklam*). “İdealimdeki/idealdeki ev”, artık hiper-gerçeklik olarak ifade edebileceğimiz, prestij, statü ve güç simgesi yeni bir mimari dil ile kendi referanslarına sahip “ayrıcalıklı” bir dünyanın kapılarını aralamıştır. İstanbul’daki mekansallaşmayı kritik kılan öge, iki sosyal grubun, çalışma, eğlence ve özellikle “idealimdeki/idealdeki ev” söylemi ile pazarlanan lüks konut üzerinden mekansal olarak ayrışmasıdır: Küreselleşmenin parçası olabilenler ve küreselleşmenin parçası olmayanlar. Bu ayrışma sürecinde, “Beyaz Türkler” olarak da nitelendirilen İstanbul üst orta sınıfı ve üst sınıfı, simgesel sınıf kimliğini özümseyerek “ideallerindeki ev” mitini benimsemiştir. Üçüncü binyılda, üst düzey yönetici İstanbullular için “ideallerindeki ev”i almak, sadece “ev” almak anlamına gelmiyor: “idealdeki ev”in sahibi olmak demek, “yeni ve seçkin yaşam tarzı”na ulaşmanın görselleşmesi ile eşanlamlı...

Küreselleşen İstanbul’un ayrıştırıcı tüketim kültürü, “idealdeki ev”in pazarlama sürecinde, reklamlardaki metinsel ve görsel temsillerde karşımıza çıkar. Avrupa yakasında Karadeniz kıyılarına doğru ormanlık arazi içinde yayılan, Anadolu yakasında su havzalarına doğru gelişen yeni lüks

konut inşaatlarının satışı için yayımlanan reklamlar, “idealimdeki/idealinizdeki ev” sloganı ile konutu yatırım ve statü aracı olarak sunarak İstanbullu alıcıları kışkırtmaktadır. Sosyal ve ekonomik olarak benzeşen grupların, tüketim alışkanlıklarına göre bir arada bulunabileceği ve kendi içine kapalı mekanlarda (bak. *Kapalı-Site*), stratejik olarak seçilmiş tematik imgeler ve bu imgelerin hayata geçirilebileceği sahneler, mizansenler üzerinden pazarlanmaya çalışılmaktadır. Ulaşım mesafelerini gösteren şematik vaziyet planları, üç boyutlu ütöpik görsel kurgular ve abartılı bir söylemle, ilişkilerin ve nesnelerin bağlamdan koparılarak sahnelendiği 2000’lerin “idealdeki ev” soyutlamalarını üç ana başlıkta özetlemek mümkün: Güvenlik (bak. *Güvenlik*), seçkinlik ve lüks mimari tasarım. Öncelikle, muhtemel alıcıyı, detayları belirtilmeyen suçlardan koruyacak, karanlık kentten çok uzakta, ama aynı zamanda kentin hemen yanbaşındaki lüks sitelerin reklamlarının ana teması güvenlidir. Bireysel şiddetin artışı, küresel terörizm ve belirsizlik dinamiklerinin şekillendirdiği ortam, istatistiki verilere dayanmadan, abartılı şehir efsaneleri şeklinde ifade bulmaktadır. Daha kritik olan, “idealdeki ev”in “güvenli ve düzenli çevre” söylemi, mekansal ve sosyal olarak kentin karmaşık topluluklarla

dolu mahallelerinden uzakta olmak anlamını da çağrıştırmaktadır. İkinci olarak, “idealdeki ev”, seçkinlik imgesi yaratan düşsel bir kurgunun mekansallaşmasıdır. Seçkin ve mutlu yaşam, “ütopik, mutlu, ayrıcalıklı yaşam” sloganlarıyla yansıtılır. “Temiz sosyal çevre”, benzeri sosyal çevrelerden gelenlerle yakın oturma, “seçkin yaşam biçimi”ni sosyal benzerlerinizle paylaşmaya -aslında kültürel ayrışmayı vurgulayan mekansallaşmaya- işaret eder ve sıradan mahallelerde oturanlardan ayrışmayı yansıtır. Son olarak, “idealdeki ev”, lüks mimari öğelerle betimlenir. Kentin iki havaalanına, seçkin ultra-lüks alışveriş merkezlerine, ayrıcalıklı kent merkezlerine ulaşım mesafelerini gösteren şematik vaziyet planları eşliğinde, “idealimdeki/idealinizdeki ev”in ön şartı hep “kent dışında”, ama kente “çok yakın” olmalarıdır... Bir yandan, konak ve malikane isimli yaşam kurgularında Osmanlı dönemini, eski yaşam değerlerini çağrıştıracak söve, bezeme, saçak ve panjur kullanımı gözlenirken; öte yandan, masalsı, uzaysı bir imge yaratmaya yönelik, İngilizce isimlerle bezeli, ultra parlak temsillerle ve çağdaş malzeme ile şeffaflığı vurgulamak görsel olarak ön plandadır... Kültürel homojenleşmenin ve sosyal aynılaştırmanın simgesel ifadesi olan mutfak-banyo, ankastre ekipman ve uyumlu ev tekstili ile pekiştirilmiş mimari lüks

standartlaşma, “gıpta edilecek kurgular” aracılığıyla aktarılır... Lüks müteahhit konutlarındaki yeni gelişme ise, “idealinizdeki ev”in giderek ünlü mimarların imzasını taşımasıdır...

Düşsel kurgu olarak yorumlanabilen “idealimdeki/idealinizdeki ev” mitosuna, özünde, benzeri görselleştirme tekniklerini, medyaları kullanan, klişeler üreten mekanizmalar ile betimlenmektedir. Tüketim politikalarında, farklılık yaratabilme yarışı, pratikte karşılığını benzerlikler üzerinden yürütmektedir. Bu mitos, günümüz İstanbul’unda doğrudan alınıp satılabilecek bir metaya dönüşerek küresel tüketim kültürüyle örtüşmüştür. 21. yüzyıl İstanbul’undaki “idealimdeki/idealinizdeki ev” reklamlarını temelde farklı kılan öge, metinsel ve görsel temsillerin, giderek sosyal ve kültürel ayrışma vurgusu artan söylemleridir. Bu bağlamda, “idealdeki ev”in, sosyal ayrıcalıkları keskinleştirecek şekilde mekansallaşması, aslında kentin öteki mekanlarının hibritleşme (melezleşme) (bak. *Hibritleş-me/tirme*) ve parçalanma sürecine ayna tutması ve görünür kılmasıdır.

—İpek Yada Akpınar

>Güvenlik, Hibritleş-me/tirme, Kapalı-Site, Reklam

2010

GERÇEK OLMASI İSTENEN AMA GERÇEK OLAMAYACAKLARINA İNANILDIĞI İÇİN ÜTOPYA OLARAK NİTELİNDİRİLEN HİKAYELERİN GEÇTİĞİ YILLAR VARDIR. İSTANBUL İÇİN O ÜTÖPİK YILLARIN ÖTESİNDEN ÇIKIP GELEN YENİ ZAMAN KODUDUR 2010.

Seçemediği yazgıların kenti olmuştur İstanbul. Tepki vermeden yazgısına boyun eğmiştir sadece... Ama İstanbul, hem şimdinin ütopyalarını geçmişte var kıldığı zamanlarda, hem de geçmişin ağırlığı üstünden alındığında yazgısına karşı en doğru tavrı takınabilmiştir daima.

2010 yılında Kültür Başkenti olmak da İstanbul'un seçmediği bir yazgıdır, tıpkı kendisi seçmeden üstüne yapışan ya da üstünden alınan diğer sıfatlar gibi...

İstanbul'u kültür başkenti sıfatı ile özdeşleştirilecek hale getiren kentsel dönüşümden ziyade, o sıfatı İstanbul'a uygun hale getiren kavramsal dönüşümün üstüne gitmek gerekir belki de...

Kapitalizmin çocukluk ve gelişim çağlarında endüstriyel olarak değeri olmayan, bu sebepten piyasaya eklenemeyen kavram

ve eylemler, kültürün yüksek kulesine sığınıp sermayeye tepeden bakarken, İstanbul'un yedi tepesinden aşağıya göz atıldığında farklı ama denkti her şey. Her şeyin metalaştığı ve piyasaya bağlı olduğu ölçüde değer kazanmaya başladığı 60'lar ve 70'ler ile beraber kültür de içeriğini değiştirmeye, İstanbul'un tepeleri dikilen binalardan kısa kalırken kültürün yüksek kulesi de alçalmaya başladı. Moda, medya, iletişim, imge, sinema, müzik, yaşam tarzı gibi kavramlar sermayenin göz hizasına indikçe, kültür de piyasanın bir parçası haline geldi. Böylece imgeler, işaretler, her gün yeniden yazılan kodlar ve anlamlar günlük yaşamın tümüne tüketim ile beraber yayılmaya başladı. Kent ve kentsel alanlar da bundan paylarını alarak, imgeler ve anlamlar üzerinden tanımlanır oldu.

80'lerde tüketimin, ekonomik ilişkilerin bir parçası olmasının ötesinde bir boş zaman aktivitesi, statü sembolü ve yaşam tarzı olarak anlam kazanmasıyla birlikte tüketime bağlı olarak şekillenen imge ve görüntüler kültürün bir parçası haline geldi. Yani tüketim, kültürün içinde içselleşti. Böylece kültürün üzerindeki kontrolü ele geçiren piyasa, farklı tüketim kalıplarından farklı kültürler ve algılar doğurarak, bundan kar eder oldu.

Aynılaşan, aynı eşitsiz koşullara, aynı felaketlere ve klonlanmış görüntülere boğulan bir dünyada farklılığa yapılan vurgu artmaya başladı. Kültür, piyasa içinde pazarlanabilir bir metaya dönüşürken, bir malın pazarlanmasında da kullanılan bir araç haline geldi. Şehir de bundan payını alarak, değerler, kavramlar ve kültür yoluyla pazarlanan bir metaya dönüştü.

İstanbul'un siyasi başkentlikten kültür başkentliğine kayışının ardında tarihin doğal akışının yanı sıra "kültür"ün zaman içindeki bu değişken konumlandırılması yatıyor aslında. Kültür algısındaki bu değişim, siyasete de kültürel bir anlam yüklenmesinden kaynaklanıyor. Farklılıkların bireysel ve toplumsal bazda öne çıktığı bir dönemde, siyaset de sınıf ve ulustan uzaklaşıp, etnisite ve kültüre doğru kayıyor.

Tarihsel süreç içinde şekillenen kapitalist ekonomik yapının ortaya çıkardığı yerel ve uluslararası eşitsizlikler, küresel sınıflar arasındaki adaletsizlik ve diğer siyasal farklılıklar içselleştirilip "kültürel" farklılıklar olarak normalleştiriliyor artık. Kültür, toplumların kalıtsal genetik şifresi olarak kabul edildiği için asla sorgulanamıyor. Sorgulanamadığı için algılanışındaki kodlar da

değiştirilemiyor. Bu yüzden, aslen ekonomik ve siyasi kökene dayanan bazı farklılıklar aşılabilir olmaktan çıkıyor. Bu farklılıklar söz konusu olduğunda kültürün ardına sığınan adaletsiz gerçeğin değiştirilemeyeceği, aşılamayacağı ama sadece hoşgörülebileceği vurgusu yapılmış oluyor.

Sonuç olarak, siyasetin kültürleşmesi ile medeniyetler çatışması kavramları birbirlerine ekleniyor. Yani medeniyetler çatışmasına çözüm olarak sunulan ve İstanbul'un üstlendiği medeniyetler buluşmasını sağlayan "köprü" kavramı, aslında sadece farklılıkların altını çizmiş oluyor. Aşılamayacağı baştan kabul edilmiş sorunlar için ise hiçbir çözüm üretilmiyor.

"Kültür Başkentliği" kavramı ise kendi içinde çelişkiler barındırıyor. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde altı çizilen en önemli unsurlardan biri kültürel farklılıklarken, Avrupa Kültür Başkenti'ne sadece ve sadece Avrupalılık kavramı ile çerçeve çiziliyor. Yani farklılıklar ancak belirli bir çerçeveye uygun oldukları sürece kabul edilebilir sayılıyor. Bu bağlamda, çerçeveyi çizen el de kendi yargısının üstünlüğünü baştan kabul etmiş ve dayatmış oluyor. Heterojenliği savunan, kültürel göreceliği yakın duran ve çoğulculuğu benimse-

yen bir anlayışa sahip olduğunu iddia eden bir üst yapı, kültür başkentliği kavramı ile kendi içinde çelişerek, sadece kendi üstünlüğünü vurgulamış oluyor.

Üstelik farklı bir kültür olduğu tezi ile siyasi olarak yıllardır “Avrupalı” olarak kabul edilme- yen bir ülkenin vitrin şehri, ironik olarak kültür emperyalizmine başkentlik yapacak bir “Türk Lokumu” olarak sunuluyor. Yani kültürel bir meta olarak tüketime uygun, ama siyasi varoluş olarak Avrupa’nın dışında bir İstanbul ve “Vahşi Doğu” bir Türkiye mi söz konusu olan? Yoksa Avrupa kültürünün ve ekonomisinin içinde öğütülen ama siyasetinin dışında bırakılan, varlığı hala lokum- dan öteye gidemeyen bir ülke mi vurgulanan?

Çokkültürlü Avrupa’nın “Avrupalılık” olarak tanımladığı şey hala büyük bir muamma iken, binbir yüz barındıran, kendi içinde ekonomik ve kültürel olarak bölünmüş olan İstanbul’un “Avrupa Kültür Başkenti” sıfatı ile bu karmaşık kav- rama doğru evrilmeyi hedeflemesi ve bu kavram çerçevesinde yeni bir gelecek vizyonu arayışına gitmesi ise iki soruyu sorduruyor: Hangi İstanbul? Hangi Avrupa?

Ve neyin kültürü? Bir türlü kavuşamayan medeniyetlerden hangisinin başkenti İstanbul?

Kültür başkentliği ve “medeniyetler bulu- şması” altında aslında “medeniyetler çatışması”, farklılık ve asla biraraya gelememe vurguları ya- tıyor. Bu yüzden, iki yakayı bağlayan ama bunları birleştirip kaynaştıramayan bir köprü olarak ta- nımlanmayı hak etmemeli İstanbul. Çünkü köprü, birleştirici işlevine rağmen varlığı gereği “birle- şememe” ve farklı tarafta olma haline daimi bir vurgu yapıyor. İki kıyının kaynaşmadığı yerde varolan köprü, karşıyı ötekileştiriyor. Yani amacı- na ters düşerek, birleştiricilikten çok ayrımcılığın altını çizen kalın bir statik çizgi vazifesi görmeye başlıyor. Asla “burası” olmayan karşının, asla “bu- rası” olamayacağı vurgulanıyor. Kıyılar birleşip, aradaki boşluk anlamsızlaşmadıkça köprü sadece ve sadece ayrılığa hizmet etmiş oluyor.

Üstelik coğrafi ve kültürel açıdan Türkiye’nin kaynaştırıcılığı sadece İstanbul ile anlam kazan- mış bir şey değil. Tek ayağı inatla “benmerkezci” İstanbul’a dikilen anlayış ortaya çıkmadan önce de Anadolu, tanımlamalara ihtiyaç duymadan, Avrupa Birliği’nden fon da almadan, binlerce

yıldır yoğurup kaynaştırıyordu bu dünyanın çocuklarını. Şimdi ise kadim zamanlardan beri sınır nedir bilmemiş topraklara cetvelle çizilen ayrımcı çizgilerin travmasını ve farklılıklara vurgu yapan bir söylemin yapay kavuşamama sendromunu köprü kurarak çözmeye çalışmak sonuçsuz kalıyor. Çünkü araya köprüler atmak, geçişkenliği artırsa da daimi olarak kavuşamama haline ve farklılıklara vurgu yapmaktan başka bir sonuç üretmiyor.

—Ahenk Dereli

İKİYÜZLÜLÜK (I)

HER METROPOLÜN OLAĞAN HALİ. [ED.]

Yüz, iç ve dış arasındaki ara katmandır. Böylelikle fiziksel olarak daha soyut, bulanık ve biçimsiz olan duygular, düşünceler, hatta yaşam tarzları, yüz katmanına geçerek görsel ve somut bir dışavuruma dönüşürler. Bu dışavurumun birden fazla veya birbirine zıt biçimlerde olması durumuna ikiyüzlülük denir. Şehirlerin de kendilerine özgü yüzleri vardır. Bunlar çoğu zaman birden fazladırlar veya birbirlerine zıt olarak ortaya çıkarlar.

Bu durumda tüm şehirler ikiyüzlüdür diyebiliriz. Tüm dünya şehirleri arasında en ikiyüzlü olansa İstanbul'dur. Bu yüzün ana hatlarını, topoğrafya ve mimari belirler. Bu başlı başına bir ikilik barındırmaktadır; biri ölümsüz diğeri ölümlü iki yüz... Topografyanın kalıcılığı ve insanın (mimarinin) geçiciliğini gösteren bu ikiyüzlü durum, pervasızca yıkılıp yenilenen İstanbul'da keskinleşir.

Çeşitlilik ve çelişkiler, İstanbul'un mimarisinde pek çok başka yüz ortaya çıkarır. Bunlar gecekondulardan (bak. *Gecekondulu*) çok katlı plazalara, mahalle çarşılarından alışveriş merkezlerine (bak. *Alışveriş Merkezi*), yüzlerin değişken hallerini yansıtır.

İki yakalılık, bu ikiyüzlülüğün en sivrildiği durumlardan biridir: Avrupa yakası ve Anadolu yakası. İstanbul'un karşılıklı duran bu iki yüzü, sosyolojik ve fiziksel birçok travmanın sebebidir. Yarım Batılı yarım Doğulu olmak arasında gidip gelmek pek çok duygusal ve fiziksel "gelgite" sebep olurken, en büyük fiziksel travma "trafik" sıkışıklığı olarak ortaya çıkar. Böyle bir ikiyüzlülük pek hoş görülmez, bu sebeple şehrin bu iki yüzü mütemadiyen birbirine bağlanmaya çalışılır. Köprüler, deniz altı tünelleri...

İstanbul, her şeyin kendisiyle beraber zıddını da barındıran şehir. Yalnızken kalabalıkta, özgürken esarete, gitmeyken kalmada, nefretken aşkta bırakır insanı.

—Senem Akçay

>Alışveriş Merkezi, Gecekondu

İKİYÜZLÜLÜK (II)

AHLAK VE HUKUK ÖĞRETİLERİNİ ARKASINA ALARAK KENT ÜZERİNDE İKTİDAR SAHİBİ OLMA ÇABASININ HER ŞEKLİ.

Baudrillard'ın Amerika isimli kitabında alıntıladığı “Dikkat: Bu aynada görünen şeyler görüldüklerinden daha yakın olabilirler!” cümlesindeki ayna, yarattığı yanılısama ile adeta ikiyüzlü bir yapı sergiler. Aynada görünen nesne uzakta gibidir ama aslında çok da yakındadır, hatta aynaya bakan öznenin tam da içindedir sanki. İstanbul gibi küreselleşme çağının iktidar simgelerinden olan kentlerdeki meşrulaşma çabaları da böyle bir ikiyüzlülük içermektedir. Tabiidir ki meşrulaşma tartışmalarında, özellikle kentin can alıcı bir noktaya oturma nedeni yüzyıllardır alışlagelen toprak temelli egemenlik anlayışıdır. Kent toprağı üzerindeki tüm kararlara demokrasi adına

katılmayı talep eder kentliler, özellikle de meslekleri doğrudan kentle iç içe olan mimar, plancı ya da mühendis kentliler. Açıkça ifade etmedikleri ama içten içe bildikleri asıl nedense, karar verici olma çabası, yani iktidarda olma çabasıdır.

Özellikle son yıllarda küreselleşme etkisi ile kentsel politikalarda gerçekleşen değişimler ve bu değişimlerin İstanbul'daki yansımaları, kentliler arasında önemli tartışmalara yol açtı. Bunlar arasında, özellikle İstanbul silüetini (bak. *Siluet*) etkileyen yüksek katlı otel yapılarına karşı verilen savaş ve sonuçları, kamuoyu tarafından da yakından takip edildi. Yapılara muhalif olan kentlilerin “zaferi” ile sonuçlanan iki önemli örnek, Park Otel (bak. *Park Otel*) ve Gökkafes, yargı yolu ile aldıkları cezalar sayesinde kent içindeki konumlarına bambaşka bir boyut kattılar. İlk örnek olan Park Otel, katlarının büyük bir bölümünün yıkımı kararı ve bu kararın uygulanmasının ardından -belki de bu savaşa kellesini kaptırarak- yaptığı yatırımdan vazgeçen girişimci tarafından Taksim'in orta yerinde terk edildi. Geriye kalan cansız vücudu ile bugün otopark mafyası tarafından kullanılan yapı, muhaliflerin zaferi ile kent ortasında bir mezarlık haline gelmiş oldu. Bu tür yapıların inşa edilmeden önce engellenmesi yolunda stratejiler konuşulmadan, yapı tam

anlamıyla sorgulanmadan, farklı çözüm önerileri getirilmeden ve yıkımının yaratacağı ekonomik-çevresel zararlar hesaba katılmadan -sadece iktidar olma yolunda- fetişist bir adım atıldı. Cezalandırılan ve canlı olmayan bu yapı sayesinde muhalif kentliler, büyük bir ikiyüzlülükle kente verdikleri zararı görmezden gelerek ve sadece kazanmayı hedefleyerek kendi iktidarlarını meşrulaştırdılar. Baudrillard -belki de benzer bir ikiyüzlülüğü kırabilmek adına- simge oldukları için vurulan ikiz kulelerde ölmenin yarattığı dehşeti, “beton ve çelikten yapılan bu lahitler” içinde yaşamının yarattığı dehşetten ayrı tutmaz ve esasen yıkılmaları sayesinde en güzel küresel yapı haline geldikleri tespitinde bulunur. Henüz yargı kararı uygulamaya konmuş olmasa da, ikinci örnek olan Gökkafe’sin yıkımı için iktidar kaygısından uzak, yeni ve farklı çözüm önerileri oluşturulamazsa, İstanbul adına ekonomik, kentsel ve en önemlisi çevresel anlamda oluşacak sorunları çözmek, hatta bu kavgada kazananın kim olduğunu bilmek bile mümkün olmayabilir. Üstelik aynaya baktığımızda ne gördüğümüzü bilmezken ya da bilmek istemezken.

—Zühre Sözeri

>Park Otel, Siluet

İRANLI GÖÇMENLER

İRAN’DAN TÜRKİYE’YE GÖÇÜN UZUN BİR TARİHİ VAR. ANCAK SON DÖNEMDEKİ İRAN’DAN TÜRKİYE’YE VE TÜRKİYE ÜZERİNDEN GÖÇ AKIMI, BİRÇOK MUHALİFİN VE DİNİ AZINLIKLARIN ÜLKEYİ TERK ETMESİNE SEBEP OLAN 1979’DAKİ İSLAM DEVRİMİ’YLE İLGİLİYDİ.

Diğer önemli bir etken de 1980’den 1988’e kadar süren ve iki taraftan da birçok genç insanın ölümüyle sonuçlanan İran-İrak savaşıydı. Resmi istatistiklerin yokluğunda, tahminler 1979’dan sonra 300.000 ila 1,5 milyon İranlının Türkiye’ye giriş yaptığını ve 1980’lerin sonuna kadar Türkiye’de kaldığını öne sürüyor (Ghorashi 2002: 111; Kirişçi, 2003: 85). Bu dönemde göç eden İranlılar arasında dini azınlık üyeleri, özellikle de Bahailer ve Yahudiler; entellektüeller ve siyasi elit; etnik azınlık üyeleri; Tahran hükümetinin siyasi muhalifleri; ve askerden kaçan veya askere alınmaktan kurtulmaya çalışan genç erkekler vardı. Bu göçmenlerin çoğu Türkiye’yi başta bir geçiş ülkesi olarak görmüş ve Batı’ya gitmek veya aile fertleriyle buluşmak üzere vizeler almış olsa da, bazıları nihayetinde, son hedeflerine varmakta karşılaştıkları zorluklar yüzünden Türkiye’de kaldılar; bunlar arasında bir azınlık oturma izni ve hatta vatandaşlık hakkı kazandı (Kirişçi, 2000: 11-12; Pahlavan, 2004: 270).

Türkiye’de tam olarak kaç İranlı bulunduğuna dair resmi bir kayıt yok, sadece az sayıda oturma ve çalışma izni verilmiş ve öğrenci vizesine sahip olanların ve mültecilerin sayısı biliniyor. İran ve Türkiye arasındaki, 1964’te yürürlüğe giren mevcut esnek vize sistemi turizmi ve bu ülkeden her tür göç akımını daha da kolaylaştırıyor. Şu anda İran vatandaşları Türkiye’de vizeye ihtiyaçları olmadan üç aya kadar kalabiliyor. 2003 ve 2004’te bir milyondan fazla İranlı Türkiye’ye vizesiz giriş yapmış (Kirişçi, 2005: 351).

1980’lerin siyasi göçünün aksine, 1990’ların ortasından sonra İran’dan göç daha ekonomik sebepli olarak gerçekleşmeye başladı (Roy, 2003: 174-175; Bozorgmehr, 1997: 88). Giderek artan sosyoekonomik motivasyonlarına rağmen birçok İranlı Batı’ya göç etmek için iltica yolunu seçti. İranlılar Türkiye’ye en yüksek sayıda iltica başvurusunda bulunan grubu oluşturuyorlar. UNCHR/BMMYK (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu) Ankara ofisinin verdiği bilgilere göre, Türkiye’ye 1997-2006 yılları arasında toplam 48.957 iltica başvurusu yapılmış, bunların yüzde ellisinden fazlası İranlıymış. İranlı Sünni Kürtler ve Fars kökenli ve Azeri Şiilerin yanı sıra, İran’dan iltica için başvuranlar arasında İranlı Bahailer ve

Hıristiyanlığı kabul etmiş İranlılar gibi bazı dini azınlıklar da yer alıyor. Bahailik İslam’dan türemiş bir akım olarak kabul ediliyor ve geçmişte bazı Bahai liderlerinin öldürüldüğü biliniyor. Kısacası, Bahai dini tanınmıyor ve İran’da birçok Bahai’ye yönelik ayırım uygulandığını belirten raporlar var. İslam’dan Hıristiyanlığa geçişin cezası ölümüne varabiliyor, ancak Hıristiyan doğmuş olanlar, Zerdüştiler ve Yahudiler gibi, korunan azınlıklar arasında ve İran Parlamentosu’nda temsil ediliyorlar.

İranlı sığınmacılar da Türkiye’de bulunuşlarını Batı’daki daha iyi hayat koşullarına giden yolda geçici bir durak olarak görüyorlar. Türkiye’deki kalışlarının geçici olmasının iki temel sebebi var. Birinci sebep Türkiye’nin mülteciler ve sığınmacılar ile ilgili yasa ve yönetmeliklerinden kaynaklanıyor. Türkiye, 1951 Birleşmiş Milletler Kararı uyarınca, Kongo, Madagaskar ve Monako ile birlikte, coğrafi sınırlamalarını korumayı seçip, Avrupalı olmayanların iltica talebini UNCHR/BMMYK Türkiye aracılığıyla kabul ediyor ama Türkiye’de kalmalarına izin vermiyor. Türk yetkililer Ankara’daki UNCHR/BMMYK Ofisi ile beraber tüm iltica başvurularını değerlendiriyor ve dört yıldan daha uzun sürebilen uzun süreçler sonu-

cunda, UNCHR/BMMYK başvuruya Türkiye dışında bir yeniden yerleşim ülkesi bulmaya çalışıyor. İkinci sebep, Türkiye, Orta Doğu'dan Avrupa'ya uzanan uluslararası göç dalgasının kilit noktalarından biri. Orta Doğu'dan ve İran'dan gelenlerin amacı genellikle daha "Batı"ya gitmek; dolayısıyla Türkiye'de kalmak yüksek günlük hayat maliyeti, ekonomik güçlükler ve sosyal hizmetlerin eksikliği nedeniyle makbul bir tercih değil.

Türkiye'de göçle ilgili konularda artan bilincin ve Avrupa Birliği'nin yasadışı göçün ve sığınmacı akışının kontrolü konusundaki baskılarının sonucu Türkiye'de yakalanan yasadışı göçmenlerin sayısı büyük ölçüde arttı. Türk polisinin istatistiklerine göre, 1995 ile 2004 arasında uygun vizesi olmadığı için yakalanan İranlıların sayısı neredeyse 22.000. Ancak, Batı'ya ulaşmalarını sağlayacak insan kaçakçılarının yardımını kullanan birçok yakalanmayan vakanın bulunduğunu da kaydetmek gerekiyor. Sadece az sayıda insanın UNCHR/BMMYK Türkiye'ye iltica için başvurduğu ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek üzere beklediği yaygın olarak biliniyor, çoğunluk ise –özellikle daha fazla maddi imkana sahip olanlar- Batı'ya kendi imkanlarıyla ulaşmaya çalışıyorlar. Çok sayıda İranlının, İran'a geri dönme

konusunda isteksiz, reddedilmiş sığınmacılar dahil olmak üzere Türkiye'de, genellikle de belirsiz koşullarda yaşadığı tahmin ediliyor. Yasadışı İranlı göçmenler, reddedilmiş sığınmacılar ve iş adamları, doktorlar, mühendisler ve küçük ve orta boy işletme sahibi kişiler gibi nitelikli ve yarı-nitelikli profesyonellerden oluşan yerleşik bir İranlı topluluğunun yanı sıra, Türkiye'de yasal olarak kalmakta olan tabiri caizse "turistler" de var. Bazı İranlılar, başvuruları UNCHR/BMMYK tarafından reddedildikten sonra Türkiye'de "turist" olarak kalıyor. İran'a geri dönmektense her üç ayda bir vizenin gerektirdiği şekilde Türkiye'den çıkış ve aynı gün tekrar giriş yapıyorlar.

İran'dan ayrılma ve Türkiye'yi seçme sebepleri: İran'dan ayrılma sebepleri genellikle toplumsal, dini, siyasi ve ekonomik sorunların bir birleşimidir; İran'daki baskılar, kadın haklarının yokluğu ve kadınlar üzerinde uygulanan toplumsal baskılar, özellikle Bahailere ve İran'da Hıristiyanlığı kabul edenlere uygulanan dini ayrımcılık ve ekonomik zorluklar gibi. Birçok İranlı için, Türkiye'nin yakınlığı, üç ay süresince vize alma zorunluluğu bulunmaması, sınır boyunca kaçakçılık ağlarının varlığı, sınırın hemen öte yanında, Van'da bir UNCHR/ BMMYK ofisinin bulunması

Türkiye'yi seçmede önemli faktörlerdir. Azeri kökenli İranlılar Türkçe ve Türk kültürünü bilmelerinin de bir etken olduğunu belirtmişlerdir. Kuzey Irak'tan gelen Kürt kökenli İranlılar, 2001 yılından sonra kabul edilmiş sığınmacıların bile yeniden yerleşim fırsatları dondurulunca, belirsiz durum ve daha sonra Irak'taki savaş nedeniyle Türkiye'ye gelmeye karar vermişler. Bahailer Türkiye'de genellikle birkaç aydan iki yıla kadar uzayan sürelerle kalırlar çünkü anavatanlarında dini zulüm gördüklerinden sığınmacı olarak kabul edilirler. Aynı dini paylaştıkları kişilerle aralarında güçlü bir grup kimliği paylaşırlar; Kayseri'deki Bahai Ruhani Topluluğu gerektiğinde yardım elini uzatmaktadır.

Türkiye'ye ulaşım biçimleri: Çoğu İranlı göçmen ve sığınmacı Türkiye'ye genellikle yasal yollardan giriyor ama sınırı geçmek için insan kaçakçılara başvuranlar da oluyor. İran'da veya Türkiye'de insan kaçakçıları ile kendilerini Yunan adalarına, Yunanistan'a, İtalya'ya veya bir başka yere götürmeleri konusunda anlaşılıyorlar. 1990'ların sonuna dek Bosna geçiş bölgelerinden biriydi. Bu alanda aldatmanın çok yaygın olduğu ve insan kaçakçılarının parayı alıp ortadan kaybolduğu veya kaçırdıkları insanları Ege'de uluslararası

sularda bırakıp kayboldukları birçok vaka olduğu aktarılıyor. Türkiye'de yakalanırlarsa genellikle sınırdışı ediliyorlar, bu durumda Türkiye'ye geri dönmek için İran'daki insan kaçakçılara başvurmaları söz konusu olabiliyor. Yunan yetkililer tarafından yakalanıp Türkiye'ye iade edilenler de var ki bu durum iki ülke arasındaki mevcut iade anlaşmasının ihlali anlamına geliyor. İnsan kaçakçılara başvurmayanlar Türkiye'ye yolculuk etmek için farklı yöntemler tercih ediyorlar: otobüs (Tahran ile Doğu Anadolu'da Van arasında veya İstanbul arasında sefer yapan), tren (Tahran Kayseri arasında işleyen) veya hatta uçak.

Türkiye'deki İranlı göçmenlerin karşılaştığı büyük sorunlar: Çanak antenler ve İran televizyonunda yayınlanan Türk dizileri sayesinde çoğu İranlının Türkiye hakkında önceden bilgisi oluyor. Göç etmeden önce Türkiye'yi ziyaret etmiş arkadaşlarından ve akrabalarından da Türkiye ile ilgili bilgi ediniyorlar. Ancak televizyondaki hayat ve Türkiye'de kaçak göçmen veya sığınmacı olarak uzun süre yaşandığında gerçek hayat oldukça farklı iki şey. Özellikle de yolculuk için yanlarında getirdikleri para bittiğinde birçok sorunla karşı karşıya kalıyorlar; bunlar arasında kötü konut koşulları, ağır ekonomik dezavantajlar, seks işçisi

veya pavyonlarda dansöz olarak çalışmak zorunda kalmak, çocuklara eğitim imkanı sunamamak ve ayrımcılık önde gelenler. İstanbul'un onları oldukça iyi sakladığını söylüyorlar, ama Van gibi daha küçük ve daha muhafazakar şehirlerde ve Orta Anadolu'da hızla yükselen suç oranları, uygunsuz davranışlar ve işsizlik gibi konularda yerel halkın hedefi haline gelebiliyorlar.

İranlı sığınmacılar arasında din değiştirme vakaları: Bazı İranlılar İran'da veya Türkiye'de dinlerini değiştiriyorlar. Şii İslam'dan Hıristiyanlığa (özellikle Evangelizm'e ama aynı zamanda diğer Protestan mezheplerine ve Katolikliğe) yapılan din değiştirmenin ana sebepleri karmaşık. Sığınmacılar din değiştirdiklerini uygun şekilde belgelerlerse mülteci statüsü kazanabileceklerini biliyorlar. Hatta, bazı Türkiye'de din değiştirmiş "yeniden doğmuş" İranlı Hıristiyanların son yıllarda mülteci statüsü kazandıkları ve Birleşik Devletler ve Kanada'ya yerleştirildikleri biliniyor (Köşer Akçapar, 2006). Bazıları din değiştirmeyi bir göç stratejisi olarak kullansa da bu din değiştirmelerin çoğunun samimi olmadığını söylemek de mümkün değil. Bazı kiliseler içindeki bu yeni ve yeniden yaratılmış toplumsal ve dini alan, kaçaklıkla baş etmelerine yarıyor ve hem psikolojik

hem de maddi destek sağlıyor, bunun sonucunda da hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline geliyor. UNCHR tarafından reddedilmek, uzun yıllar boyunca "kaçak" yaşamak, Türkiye'deki Hıristiyan misyonerlerden aldıkları yardımlar ve göçmen ağları vasıtasıyla sürekli din değiştirmele- rin gerçekleşmesi, din değiştirmeyle sonuçlanan süreçteki etkenlerden bazıları.

İranlı göçmenler Türkiye'de birçok sorun yaşasa da, edilgen kurban konumunda değiller. Sorunlarını çözmek için yollar arıyorlar: Kayıtdışı ekonomi içerisinde iş bulabilmek için Türkçe öğrenmek, Türkiye'de eskiden mülteci olmuş veya Batı Avrupa veya Kuzey Amerika'da yaşamış bir tanıdıklarıyla evlenmek gibi. Yeni bir topluluk oluşturuyor, yeni ağlar kuruyor, yeni günlük hayat mekanları tanımlıyor ve hayatlarını idare etmek üzere stratejiler geliştiriyorlar. Dahası düşmanlık ve aldatılma ile yüklü dünyalarında, umut boyutu ve yıllarca kaçak yaşadıkdan sonra "başarılı" olan göçmenlerin hikayeleri, koruyucu bir "alan" işlevi görüyor. Batı'da yaşayan arkadaşlarından ve akrabalarından gelen kartpostallar ve fotoğraflar –kendileri gibi eski sığınmacılar veya kaçak göçmenler- boyasız duvarları süsleyen özel bir yere sahipler.

Çoğu Türkiye’de geçici bir süre yaşayacaklarını düşünüyor. Türkiye’de bir toplumsal alan işgal etmelerine rağmen, çoğu İranlı “görünmez” ve Türk mahallelerinin fakir ve ihmal edilmiş bölgelerine öylece dahil olmuş durumdalar. Hayat koşulları, kültürel ve dini özgürlükler ve çocuklarının eğitim fırsatları açısından daha iyi bir geleceğe sahip olma olasılığı hem ilk başta göç kararını almalarında hem de Batı’daki bir ülkeyi nihai hedef olarak seçmelerinde veya tercih etmelerinde önemli bir rol oynuyor. Türkiye’deki İranlılar arasında en önemli bilgi kaynağı toplumsal ağlar olduğundan, son varış noktasını etkileyen sebepler de ya gidilecek ülkede aile fertlerinin mevcudiyeti, ya da Türkiye’de arkadaşlardan toplanan bilgi oluyor. Ama son varış ülkesinin seçimi temelde ulus-devletlerin göç ya da iltica politikalarına, kotaların durumuna ve insan kaçakçılarının onları ne kadar uzağa götürebileceğine bağlı oluyor. Yine de Türkiye’deki İranlı göçmenler kendilerini daha Batı’ya götürebilecek sınırlı imkanlara veya bilgiye ulaşabilmek için mevcut toplumsal ağlarını genişletiyor ve çeşitlendiriyorlar. Birçoğu için Türkiye genellikle fazla idealize ettikleri Batılı ülkelerden birine ulaşmadan önceki bekleme odasından fazla bir şey değil.

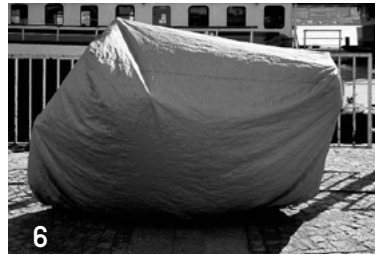
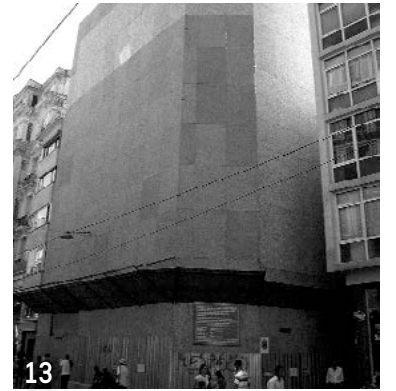
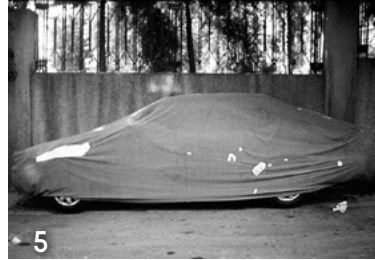
—Şebnem Köşer Akçapar

İSKELE(T)

İSTANBUL’UN GELGEÇLERİNDEN BİRİNİN ÇOK YAKIN GEÇMİŞİ (2003-2007).

Katı olan her şey buharlaşıyor, -eyvallah, doğrudur- ama öte yandan, kentte buhar halinde doluşan para, hızla bina biçiminde katılıyor ve sanki oradan hiç gitmeyecekmiş gibi bir görünüm kazanıyor. İstanbul’daki dönüşümün paramparça zamanlara ayrılmış yoğunluklarını fark etmenin en kestirme yolu, herhalde onun üzeri örtülmüş binalarının peşinden koşturmak değildir. Buna rağmen, asla tamamlanmayacak bu belgelemenin, kentin başka kimseye görünmeyen peçeli yüzünü yıllar içinde ortaya çıkarabileceğini vehmedebilirim –*Smoke* filmindeki Harvey Keitel gibi. Önüne iskele kurulmayacak bina yok gibi. Ve bir gün bütün binaların başına bu gelecekse, kentin üzeri örtülmüş, zamanı askıya alınmış halinin koskoca bir resmini üretmek de bir gün mümkün olabilecektir. Öte yandan, mimari gelgeçler, yapı iskeleleri ile sınırlı değil. Çok daha kırılğan ve ani, başka özel İstanbullar da var. Sözgelimi, eğik gelen kış güneşinde binaların camlarından başka binaların sağır cephelerine düşen, garip bir alfabenin harflerine veya ışıkla çizilmiş desenlere

benzeyen yansımalar, bu gelgeçlerden. Bunları toplamak, daha fazla inat ve daha çok taban tepmeyi gerektiriyor. Yansımalar belirse bile, aynı saatte aynı yerde durmuyor, binanın yüzünde ertesi gün başka bir konumda oluyor sözgelimi. İskeleler, hiç olmazsa söküldükleri güne dek aynı yerde duruyor.

01. “Çok yakında” (!)

Yönetmen Ferzan Özpetek’in son filmi Bir Ömür Yetmez’de sıradan bir yapı iskelesinin, yaşamın kırılğan şenliğinin aniden bitebileceğine dair bir bildiri olarak kullanıldığına tanık olunur. Beklenen açılış, gelen ölüm haberiyle, yeniliğindeki bütün görkemi yitirip acının sahnelenmesine yataklık edecek. Gerçekten de iskelelerin bedenle ve ölümle kurduğu ilişki kent kadar çoğul gibi görünmektedir. Üstelik Türkçe’de “iskele”ye bir “t” eklediğinizde, binalarla bedenleri ayakta tutan kelimeyi, “iskelet”i elde edersiniz. İstiklal Caddesi’nde (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) perdenin önünden gelip geçenler, bir peçenin, bir ölünün önünden geçiyordur. Zorla merak ediyoruz, herkes zorla merak etmelidir. Umursamaz’ın, blasé’nin, kent sahnesinin iş gören sözcükleri.

02. Perde Aralanıyor

Çağlayan’da sıvacı perdeyi aralıyor –kente yeni, yani para getirir yüzler kazandırmak için yevmiyeli çalışıyor. Özellikle de 70’lerden başlayarak, İstanbul’un sanayi bölgelerinin etrafını sararak dalgalar halinde akan ve gitgide sıkılaştıran bir kent sel dokuya dönüşmüş, apartmanlaşmış gecekondu bölgelerinden biri olan Çağlayan, kentin Avrupa yakasının ilk sanayi kuşağını oluşturan Kağıthane’nin uzantısı. Kağıthane’de, artık bir bölümü üretim yapmayı bırakmış olan fabrikalar, Haliç’e bağlanan dereye zehirli ifrazatını, havaya da kanser yayan kimyasal gazlarını, yasaya göre gece 24.00’ten sonra ceza almayacaklarını bildikleri için, yarım yüzyıldır bırakmaya devam ediyorlar. Ama kentli, aynı inatla, yeni binalarla, yani daha faydalı inşa edilmiş bir çevreyle her an karşı karşıyadır. Bu öylesine kesin-tisiz bir faydalılık sahnesidir ki, açıkça sergilenmesi kentli terbiyesine uymaz. Uluorta kaba işçiliğin ya da alt tabakaların doğrudan bedensel emeğine dayandığı için, tenlerinin ve kokularının sergilenmesi, “business” erbabının takım elbiselerinde görünmez kırışıklıklar yaratabileceği gibi, yukarıdan bir avuç kum ya da molozun dökülmesiyle tehlikesiz ama fiyaka bozan yaralanmalar bile olabilmektedir. Bu nedenle onların, yani çoğunluğun, fayda/estetik

alanının derhal dışına atılarak güvenilir hale getirilmeleri gerekir. Kentlinin bu emekten faydalanacağı an (mağazanın açılışı) gelene kadar oyalanacağı, kabul edilebilir derecede müphem, seyirlik ve ticarileşerek erotik nesnelere imajlarıyla donatılması tercih sebebi olan bir ekranla yetinmesi sağlanır. Buna da yapı iskelesi denmektedir.

03. Perde Aralanıyor

Taksim’de, Aia Triada Kilisesi’nin karşısında, İstiklal Caddesi’ne açılan sokaklardan birinde “trendy” mekanlar art arda yüzlerini göstereceklerdir. İstiklal Caddesi, insanlardan yapılmış bir iç su, hatta belki İstanbul Boğazı’nın bedenlerden yapılmış bir alegorisi ise, bu akışı yoğunluklarıyla besleyen sayısız aralık ve mevzi bulunur. İstiklal Caddesi’ne Gümüşsuyu’ndan, Cihangir’den, Kurtuluş’tan, Galata’dan, Kabataş’tan, Karaköy’den, Tepebaşı’ndan, buralara ait yüzlerce saçaklanmış odaktan, gün boyu on binlerce insan akar.

04. Perde Aralanıyor

Pera’da, Bankalar Caddesi’nde bankalar, cadelerine ve kurumsal kimliklerine sahip çıktıklarını, tarihin değerini bildiklerini göstermek için

yarışırlar. Zaten hiçbir şeyi yarışmadan yapamadıkları bilinir. Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki finansal dönüşümünün simgesi sayılabilecek Bankalar Caddesi’ndeki neoklasik prestij yapıları, 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kentten silinecek olan, Doğu Akdeniz metropollerine özgü mimarlığın aktörlerinin sahnelerinden biridir. Osmanlı’nın siyasi krizinin faturası azınlıklara ve onların temsil ettiği her şeye çıkarılmaya bugün de devam ediyor.

05. Nesne Uyanıyor

1970’lerde Christo ve Jeanne Claude’un başlattıkları, nesnelere başlayıp binalara sıçrayan, heykele kamusal ve politik anlamını iade eden kumaşla örtme performanslarından habersiz bir İstanbullu, İstinye’de bir cumartesi sabahı otomobile binmek için üzerindeki örtüyü kaldırırken bir nesneyi uykusundan uyandıracaktır.

06. Nesne Uyanıyor

Karaköy İskelesi’nde bir motosiklet gündelik olarak heykelleştirilir. Kentteki ulaşım krizi, kişisel araç edinme tutkusuyla beraber katlanarak sürerken, muadillerinden bir yüzyıl sonra da olsa, kentin tarih katmanlarıyla kaynayan yeral-

tında, metro ağı büyümeye devam eder. Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak denizaltı tüneli, Üsküdar açıklarından Tarihi Yarımada'ya doğru ilerlerken, yeni bekleyişler ve tıkanmalar yaratacak Üçüncü Boğaz Köprüsü'nün inşaatı başlamak üzeredir. Başka küresel kentlerde hızlı tren ağları sayesinde yüzlerce kilometrelik mesafeler gündelik çalışma rutini için belirleyici olmazken, İstanbullu için yollar şoförlük iştahının kabardığı bir savaş alanıdır. Motosiklet ciddi bir alternatif olmaya başlar.

07. Nesne Uyanıyor

Buna karşın, Beyoğlu'nda, Kazancı Yokuşu'ndaki motosiklet, bir kediye ev sahipliği yapabilecek denli kalıcı bir paketleme ile hazır yapıt olarak ömrünü uzatmış durumdadır. Beyoğlu'nun on yıllardır sahipsiz bıraktırılmış, bekletilirken çürütülen binaları, yavaş yavaş, büyük ölçekli “mutenalaştırma” (bak. *Mutenalaştırma; Soy-lulaşma*) projelerinin atış sahası haline gelmekte, çeşitli muhafazakar sermaye gruplarının “Beyoğlu'nu Beyoğlu'ndan temizleme” hayallerinin bir parçası olarak ele geçirilmektedir. Yalnızca Beyoğlu değil, kentin birçok eski gecekondu alanı veya farklı etnik kimlikleri barındırmasıyla tanınan tarihi bölgeleri, bu tarz bir muhafazakar

sermaye tarafından “dönüştürülmekte”dir. (bak. *Kentsel Dönüşüm*)

08. Yapım Başlıyor

Nişantaşı'nda, Levent'teki yeni rakiplerle başa çıkabilmenin hesaplarını yapan yatırımcılar, devasa bir kent sahnesi kurmaya çelik bir yapı iskelesinden başlamışlardır. City's gibi orta ölçekli, yavan, tarihselci dekorlu mallar (bak. *Alışveriş Merkezi*) kadar, Kanyon gibi dev ve yenilikçilik iddiasındaki alışveriş ve eğlence mekanları da, aynı hızla inşa edilir. Görünen o ki, orta ölçekli mall inşaatının temel bileşenlerinden biri de iskelelerdir. Daha büyük ölçeklerde, Kanyon'da olduğu gibi, yüz binlerce metrekarelik inşaatlarda iskelenin kentli tarafından algılanabilecek bir alamet-i farika olarak kullanımını o kadar da önem taşımaz.

09. Aynı Yapının Ön Yüzünde

Yapılan yatırımın büyüklüğünü üst perdeden sergileyecek bir yöntem geliştirilmektedir: “En yeni yenilik burada olacak.” Nişantaşlılar çok yakında, birkaç kilometre bile öteye gitmeden, kendi semtlerindeki yenilik merkezinden en pa-

halı yenilikleri alabildiklerini “hayretle” görmeye başlayacaklardır.

10. Yıkım Sürüyor

İstiklal Caddesi’nde, bir başka dev ölçekli yıkım (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*), kendini sokak kotunun yirmi metre üstüne çıkıldığında göstermektedir. Aylar süren yıkım ve onu izleyecek yapımla ilgili en ufak bir bilgi sızdırmayacak, devasa ama ifadesiz bir bina taslağı yerleştirmek, sahneye çıkacak yıldıza “halkı hazırlamak” için her şey yapılmıştır. İstiklal Caddesi üzerinde yeniden işlevlendirilmeye uygun, bu büyüklükte başka parça kalmadığı için, arazi kentin tarihinde görülmedik oranlarda katlanarak değer kazanır. İskelenin arkasında, bir sokak ötedeki Nevizade meyhanelerinden çıkanların en ayık olanının bile başını döndüren, altmış metre derinliğinde bir çukur bulunuyor. Otoparklara (bak. *Otopark*) ayrılmış bu cehennem çukurundan, yeni bir mallükselecek.

11. Nasıl Bir Yüz İsteriz?

İstiklal Caddesi’nde baştan aşağı alüminyumla kaplanan spor mağazası, “farklılığını” iskelesinin

benzersizliğinden başlayarak gösteriyor. Nitekim: “İmkansız diye bir şey yok.” İstiklal Caddesi’nin bu ölçekteki binaları için alışılmadık bir iskele yüzleme malzemesi seçimi. Ama zaten onu kimse böyle hatırlamayacak: Binanın füme taş kaplamalı fonu, spor malzemesinin bir tür çağcıl gençlik iksiri gibi sunulmasına olanak tanıyacak, tasarımı, yani metropolün simyasını yaratmayı sürdürecektir.

12. Yüzleme

Eminönü’nde tarihi bir çeşmeyle komşu olan bir banka yapısı, köklü bir yenileme için sıkı sıkıya örtülmüş, adeta askıya alınmış halde: Mühürlü gövdesinin dışkılaşmış halini, molozları tahliye eden borular olmasa, ufalanıp yok edildiğini bildirecek hiçbir ipucu yok gibi. Büyük bankaların geçmişlerini hatırlatmak için müzeler (bak. *Müze*) yapması biçiminde gelişen yeni bir hareket var İstanbul’da. Buradan amaçsız bir şekilde yürürken, Yeni Cami’de güvercinlere yem verenleri görüp, otelleştirilen anıtsal Vakıf Han’ı geçince, Doğubank’ın önündeyken, sinsice yaklaşan satıcılardan porno cd alacağınızı yüzünüzle anlatırsınız. Sonra ver elini Ayasofya (!). Ya da, dialarınızı eski bir hamamın yanında, yıllardır yalnızca dia banyosu yapan ve kocaman akvaryumunda yalnızca çiklet balıkları

besleyen Enis Bey'e yıkatıp, Konyalı'da, Turgut Özal ve Baba Bush'un imzalı resminin altında, bademli ay çöreğini, Pürüzyen'inizi yiyip, adına nedense Osmanlı şerbeti denen meyve suyu karışımınızı içebilirsiniz. Çıkınca, bir Lamy alın, eflatun mürekkeple yazmaya başlayın: "İskele(t). İstanbul'un..."

13. Yüzleme

Tünel'de, yeni bir sanat merkezinin önünde, tekil, kunt, görünüksüz bir görünümün altından kültür aygıtının çıkacağı güne kadar, bir başka bekleyiş sürmektedir.

14. Yüzleme

Evlerde koltukların yüzlendiği gibi, yapılar da yüzlenir. Üzerlerine yeni kumaşlar örtülür. Yenileme, kendini yüzlemeyle belli eder. Yüzlenmekte olan yer, kentin mallardan, bedenlerden, ısılardan, seslerden, bakterilerden oluşan akışlarında bir seyrelme noktasıdır. Tüm bu akışların yeni bir kıvrım yaratmaya başlamadan önceki oluş anıdır. Yüzlenen yapıyla kente bir yeniliğin gelmekte olduğu duyurulur. Yüzlenen yapı, uluortalığıyla, kentlilere özendirdiği ahlakın cümlelerini fısıldar.

15. Yüzleme

Gayrettepe'de bir banka şubesi, iskelesiyle bitmiş hali arasındaki farkın az olduğu nadir yapılarından biri olarak, takdiri sahiden de hak etmektedir. Karşı karşıya olduğumuz, bir Herzog-De Meuron binası değil, yalnızca bir iskele.

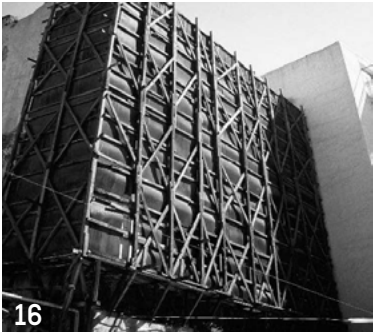
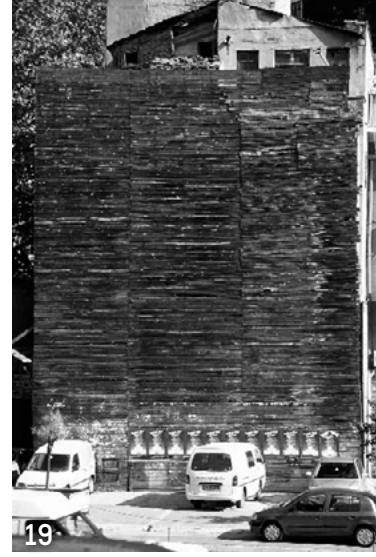
16. Yıkımı Bekleyenler

İlerlemeci ya da gelişmeci kentsellik, kentin faydacı ekonomi düzeninin kırsal karşısında büyü-tülmesidir. Kırsalın uluortalığına ve kırsal üretim pratiklerinin hammaddeye komşuluğuna karşın, kent hammaddeden uzaklaşmayla eşanlımlıdır.

17. Yıkımı Bekleyenler, 'Türedi'ler

İnşaat da, bu kentsel faydalılık ilkesinden nasibini alarak, uluorta değil, perde arkasında gerçekleştirilen pratiklerden oluşur. Kapatılmamış ama gözlerden uzaklaştırılmış bir düzen fikri, bugünün inşaatının görsel rejimine egemendir. Öte yandan bu görünmezlik, kentli bireyin git-gide daha steril ve korunaklı bir alanın bileşeni haline getirilmesiyle birlikte, perdelemeyi gerek-

çelendirmeyi kolaylaştırmaktadır. Gözden ırak olan, gönülden de ırak olsun: “Cemaat, Özdeşlik, İstikrar”dı, değil mi Mustafa Mond?

18. Yıkımı Bekleyenler

Sıraselviler Caddesi’nde bir apartman. Cihan-gir, az ötedeki İstiklal Caddesi’nin underground’u, yeraltı suyu. Nezihleşmeden kendi kalabilen, anarşizmin anavatanı (bak. *Anarşi*). Sıkıştırılmış bir entelektüellik bombası. Yavaş yavaş, benze-mezliklerin de standartlaştığı bir yaşam çevresi aynı zamanda. Kadıköy’ün Avrupa yakasındaki ekşisözlüksel şair muadili.

19. Yıkılması Beklenenler

Karaköy’de bir yapı. Öte yandan, işe yaramaz-lardan, ayak takımından, mülksüzleştirilmişlerden, güvencesizleştirilmişlerden, unutulmuşlardan, ihmal edilmesi gerekenlerden oluşan bir başka grup daha yıkımı beklemektedir.

20. Yıkımı Bekleyenler

İstiklal Caddesi’nde daha faydalı olana karşı az faydalının durumu. Katranlanmış tahtalardan

yapılma bu yüze kentliler bir başka yenilik parçasına kavuşmak uğruna uysalca boyun eğler.

21. Gecekondu Yüzleme

İstiklal Caddesi’nde iğreti bir yüzleme, düşük bütçeli bir yenilemecilik örneği verir. Bir cümle, tahtaların arasından fısıltı halinde geçerek bize ulaşır: “Nasıl yaparsan yap, ama mutlaka yüzünü göstermemeyi becer”.

22. Ara Katta Yüzleme

Babıali’de, kendini ve kadınlarını içeriye ka-patan Orta Doğu toplumlarındaki apartmanları anımsatan, nadir rastlanan bir yüzleme türü. Bir zamanların yayın merkezi, konfeksiyoncuların depolarına ev sahipliği yapıyor.

23. ve 24. Onarım ve Reklam

Galatasaray’daki PTT binasını “kurtarma” çalışmaları sırasında bir gsm operatörünün de-vasa reklamıyla arz-ı endam fırsatını kaçırma-masını, kentliler elbette çok görmeyeceklerdir. Jean Baudrillard’ın dediği gibi, içinde bir parça gösteri bulunduğu sürece, kitleler her türlü içe-

riği kabul ederler. Yapı, cephesi hariç, bütünüyle yıkılmak suretiyle “kurtarılmıştır”. Burası, 2004 yılında içi bomba dolu bir kamyonet, az ötedeki İngiliz Konsoloslugu’na daldığında ayaktaydı. Ama dönüşümün sihirli değneğine elbette karşı koyamazdı. Kasım ayının güneşli bir perşembe-sinde, aynı gün, Levent’teki bir binanın önünde patlayan bomba, orada yıllarca kalacak iskelenin kurulmasına neden olacak, ama önce, ortalığı kana bulayacaktı.

25. Yeni Cami

İskele ve büyük onarım. İskele bir yapıya ilgi göstermenin, onu kollayıp gözetmenin aracı olduğunda, yapıyla beraber kanserli bir görünümü andırır. Yapı yerinde durmakta, ağır ağır değişmekte, ama üzerine çöken iskele sürekli büyüyüp şekil değiştirmekte, yoğunluğu da değişmektedir.

26. Hünkar Kasrı’nın Önünde

Ticaret Odası’nın Eminönü’nün göbeğindeki “tevazu”su: Kamusalda ne kadar bağırırsan, sesin o kadar duyulmaz.

27. Vakıf Han

Örtünün altından çıkan otel, sermayenin “kapatması” olarak pasajı yaratır. Paranın ve mutena-laştırmanın sosyal bir tıkaç olarak tesis edilmesi söz konusudur. Artık pasaja yalnızca otel müşterisi doymakta. Giyim mağazası ve gözlükçü, “u” planlı, mermer kaplamalı pasajın iki girişini de tutmuştur.

28. Denizden Manzaralı

Kadıköy İskelesi’ne nazır, blok reklam. Kentliler, binalarının yüzüzlüğünü keşfediyor. İskeleler, akvaryum fetişizmi çağının nimetlerinden nasibini alıyor bazen de. Her gün yüz binlerce insan, buradaki iskelelerden kentin Avrupa yakasındaki parçasına gidip geliyor. Martılar, lağım kokusu, deniz anaları, büfeler, vapurda çay, meyve suyu ve sahlep, iskele turnikelerinde hiç bitmeyen elektronik bilet sesleri. Haydarpaşa Garı ve daha geride, şayet sis kapatmadıysa, Topkapı-Ayasofya-Sultanahmet üçlemesi manzarası. Yolda, Haydarpaşa limanının vinçleri ve silolar. Kadıköy sahilinde yüzlerce dolmuşun her an değişen çizgisel labirenti. Ama büyük gsm operatörü, sanki tüm bunlardan habersizmiş gibi aynı sloganı yineler durur: “Bağlan hayata”.

Sanki hayata bağlanmak için, İstanbul'un görkemli hüznünden başka bir şey ihtiyac varmış gibi.

29. Galatasaray Meydanı'nda

Ağabeyi YKY'yi (Yapı Kredi Yayınları) örnek alan komşuların "eksik kalmayışları"ndan örnekler. İskeleli yapı şunları fısıldar gibidir: "Nasıl yaparsan yap, ama bir yenilik etkisi yarat. Kısa süreliğine de olsa, eski yüzü sakla. Saklambacı sokakların, caddelerin boyutunda tekrar et."

30. Osmanbey'de "Haute Couture" İskele

Şıklık ve binanın beklenen yüzünü çizmek. Şu cümleler kulaklara fısıldanmaya devam eder: "Bu arada, eski yüzün unutulmasını kolaylaştırmak için, üzerindeki işlemleri, işçiliği ve işçilerin bedenlerini, dökülen molozları kuşkucu bedenlerden uzak tut. Tüm bedenlere yaptığını binalara da yap ve merak uyandır. Perde açılınca gelecek alkışları hazırla."

31. Yunan Konsolosluğu'nda Helenizm'in İzleri

İstiklal Caddesi'nde Helenizm'e göndermede bulunan pirüpak yeni yüz, cephelenmiş durumda görülüyor. İşte kaynağı belirsiz bir fısıltı işitiyoruz

yine: "Her daim, gelecek olanın geçmiştekinden daha iyi olduğunu ima et."

32. Kule Provası

Çeşme, Galata Kulesi'nin yakınlarında, bir hazır yapıt olarak görünüm kazanır.

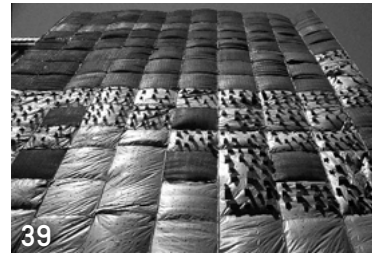
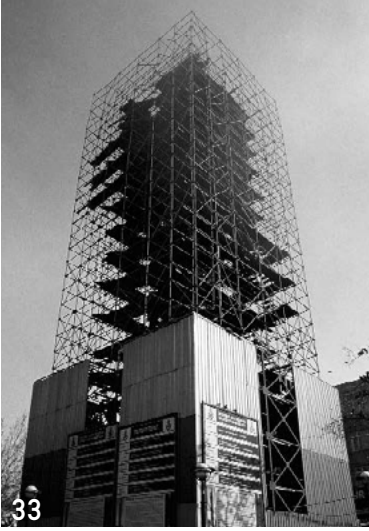
33. Anıttan Daha Anıtsal Olan Geçici Anıt

Çemberlitaş'ın onarımı. İskele, nesneyi yok ederken kendini var eder. İlan edilmemiş kamusal bir heykeldir. Ama onu kimse görmeye gelmez. Kaza eseri oluşan anıtsallığın garip kaderi: Kentin geçici hazır yapıtlarından biri olduğunu kimse bilmez gibidir. İş bitince, bu iskeleyi, Beşiktaş'taki füze-anıtın yerine koymalarını istemek fena mı olurdu?

34. Kurumlar Arası Rekabet

İş Bankası, İstiklal Caddesi'nin girişinde, komşusu Akbank'tan geri kalmayacağını ilan ederken fısıltılar devam eder: "Her daim yapılan şeyin iyilik adına olduğunu beyan et. Mutçuluğun akıllardan uzaklaşmasına izin verme. Bentham'ın faydacılığıyla kentliler arasında organik bir birlik olduğu

duygusunu canlı tut. Ayakta tutmanın, yıkıp yenisinden yapmanın, ama hep yapılar üzerinde bitmek bilmez bir yatırımın zaruretine herkesi inandır.”

35. Nişantaşı’nda Bir Adanın Köşesinden Yokuş Yukarı Bakarken

“Bedenleri, binalar olmadan kenti var edemeyeceklerine ikna et. Sokaklardansa binalara, meydanlardansa odalara ve hücrelere olan inancı besle.”

36. Alemdar’da Var Bir Hediyelik İstanbulculuk Oyunu

Uluslararası otelcilik oyununun ortasında, bir organsız beden daha: Yansıma ve yüzleme oyunu oynanmaktadır.

37. Beyoğlu’nda Yüzü Olmayan

Ara sokaklardan birinde, sadece işlevsel olurken bile iyi poz veren iskeleyle karşılaşınca, fısıltılar yine işitilir: “Pazarları değil, gitgide büyüyen örtülmüş yapıların her türünü normalleştir. Daha çok polis için kentin güvenliksiz, daha çok kitsch için kentin soysuz olduğunu bildir.”

38. Tünel’de Tramvayı Karşılaman

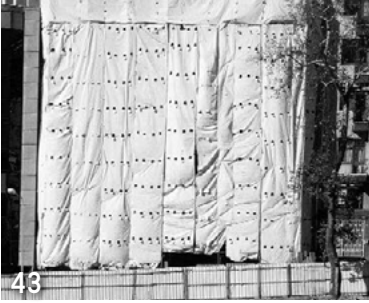
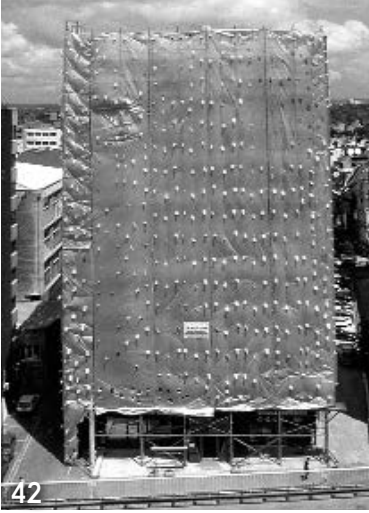
Bir başka köşe yüzü olarak örtü şu sözleri söyler: “Her şeyin ortadan kaldırılabilir olduğuna, hiçbir yapının mevcut kodları güçlendirmedikçe, muktedir olanlara tabi olmadıkça ayakta kalamayacağına herkesi ikna et.”

39. ve 40. Yeni Bir Otel

Taksim Gezi Parkı ve Divan Oteli’nin karşı köşesinde gösterişli biçimde sahneye çıkmaya hazırlanan bir yapı ve yüzünden detay. Taksim Meydanı’nın “kamusallıktan temizlenmesi” (bak. *Temizleme*) bağlamında uygulanan “güzelleştirme” (bak. *Güzelleştirme*) ya da neoliberallik adımları bu bölgede cesurca atılır.

41. Kuştepe’de

Kent merkezinin yığın yığın, katman katman, birbirinin sırtına bine bine yükselen sokaksız apartman gecekonduları semtlerinden birinde, iddiasız biçimde peçeli yüzünü sergileyen bir bina, ışıkla karşılaşmakta. Yapılar, daha deprem gelmeden, birbirinin üzerine devrilmeye, akma-

ya hazır gibidir bu tekinsiz yerlerde (bak. *Deprem*). Ellili yıllarda Levent inşa edilirken, Gültepe hafriyat çöplüğüdür. Kuştepe'deki binalar, fırsat bulduklarında, kimi yerlerde bugün hala bağlı oldukları gevşek zeminden ayrılır ve aşağı kaymaya başlarlar: Onlara yaslanan kocaman konut bloklarıyla birlikte. Öte yandan, Mecidiyeköy'de öylesine dev boyutlu hafriyatlar yapılabilmektedir ki, kamyonların güzergahı üzerindeki Kuştepe, aylarca kalın bir killi toz tabakasına bürünebilmektedir.

42. Mecidiyeköy'de Plazalaşma Öncesi Son Hazırlıkların Göz Alıcı Sunumu

İskelelenmiş ticari bina, açılış günüyle beraber kentin ekonomi-politiğine katılır. Mimarlığın gerçek bir soyut makine olarak çalışmaya başladığı açılış gününde arzu, biyo-politiğin nesnesine dönüşür. Mimarlık, gündelik iktidar yapılarındaki emek, dayatma ve cezbe üçlüsünün son ayağını oluşturur. Mimari cazibe, toplumsal cinsiyeti erkek ve dişi olarak ikiye bölmeye ya da heteronormativizmi üretmeye yarar. Sözgelimi, kadının kodlanmasını ve benzeşim yoluyla sahneye konuşunu, mimari “kathexis” yapısı kimi unsurlar

arasında paylaşır: Ekranların, şeffaf yüzeylerin ve yansıtıcı materyallerin bir organizasyonu olan alışveriş merkezi, bedenleri kesintisiz biçimde ışıklı ve elektrikli düzeneğinin içinde dolaştırarak kadınlara daha fazla kadın, erkeklere de daha fazla erkek olmalarını vaat eder. İkisini de gittikçe melezler, ama aralarındaki ayrımın keskinliğini artırmayı da ihmal etmez (bak. *Hibritleş-me/tirme*). İskele, mimari aygıtın habercisidir. Yeniye haber verirken, beklenmedik olana aralanmış bir kapı süsü verilen piyasanın aleladelidir. İskele farklılığı değil sıradanlığı gizler, gizler gibi yapar. İskele söküldüğünde, beklenmedik olanın sonuna gelir. Ekonominin, nüfusun, yer kabuğunun ve başka ağların büyük dalgalanmaları olmadıkça, aygıt kendi tarifeli deneyimlerini yazmayı sürdürür.

43. Şişli'de Büyük Kazı ve İnşa Faaliyetinin Yanıbaşında Yüzleme

Kentin yer kabuğu katmanlarının ve “organ-sız beden olarak bina”nın aynı anda görülebildiği nadir anlardan biri. Bu hafriyatın onlarca katı büyüklüğünde olanlarına rastlamak artık İstanbul'da sıradan hale gelmiştir. Kentin boş-

lukları büyük bir iştahla kapatılmakta, mekansal süreklilik için bütün güçler seferber edilmektedir.

44. Harbiye’de Altından Çıkacak Pırıltılı Yüzeyi Önceleyen İskele

“Binasının fikri neyse, iskelesinin zikri de odur.”

45. İstiklal Caddesi’nde

Odakule’nin karşısındaki pasajın üzerinde giyinik halde bekleyen binadan son bir fısıltı yayılır ve ses aniden kesilir: “Çoklukların enerjisine karşı, tekilin dondurucu ve susturucu tahakkümünü yay. İnşaat piyasasının şenlikli faaliyetlerinin hız kesmesine izin verme.”

46. Aia Triada’ya Bakmadan Hemen Önce

Bina yüzünün su yüzeyiyle yarışan pürüzsüzlüğü, organsız yapınının da derisi. Binanın peçelenmesi, ona bir konuşma fırsatının tanındığı seyrek anlardan biridir. Kodlu, görselleşmiş, algının aynılaştırıcılığına teslim olmuş herhangi bir binadan başka olarak bu kez, yüzünü tüm organlarını yitirmiş halde, bina öncesine dönmüş halde, organize ve

işlevsel haline kavuşmadan hemen önce, gerçek bir konuşma anında yakalanır yapı. Kentin yapısal hakikati, onun kurulmuşluğudur. İcat edilmişliğidir. Tarihselliğidir. Kentin kadim geçmişi, özsel varlığı, değişmeden kalabilmiş tek bir zerresi yoktur.

47. Akaretler Yokuşu’nda

Tüllenmiş/erotikleştirilmiş, basamaklanan yapıların, sermayedarın balyoz ve vinçlerini gizemli bir olayı bekler gibi bekleyişi. Osmanlı modernleşmesinin sembolü olan Akaretler Yokuşu, yıllar süren bekleyişin ardından duyulan bildik seslerle, üniversite öğrencilerinin berbat koşullarda aşırı kiralarla oturdukları Beşiktaş’ı, orta sınıfın Teşvikiye’sine, Maçka Parkı’nın sükunetini sahilin curcunasına katmaya, daha bitmeden, en görkemli biçimde başladı bile.

48. Osmanbey’de Tül

Tüllenmedikçe görünmez olmayı başaran uç geometriye sahip bir yüz. Ardı ardına kaçak katlar çıkılan binalardan ne ilki, ne de sonuncusu. Halaskargazi Caddesi’yle Nişantaşı’na çıkan Rumeli Caddesi arasındaki köşe, Osmanbey civarı, kanlı 19 Ocak 2007 ile, gazeteci Hrant Dink’in katledilişiyle

bir mahşer yerine döndü. Birkaç gün sonra, Agos gazetesinin bulunduğu Sebat Apartmanı'nın yakınlarındaki bu binanın da yer aldığı caddeden başlayarak, cinayete isyan eden yüz bin insan, Haliç'i geçip Marmara sahiline, Yenikapı'ya yürüdü.

49. Kentsel Sızmalar Oyununa Katılan İskele

İskelelenen bina, son kez göz kırıp katmanlar arasında sertleşip soğuyor. Bu da iskeleyi değil ama iskelelenmiş binayı bir efemera haline getiriyor. Bu yanılla iskelelenmiş yapı, kentin caddelerinde dağıtılarak birbirine karışan el ilanlarındaki politik bildirimler, kafeteryaların promosyonları veya şarlatanca öğretilerin konferans davetleriyle aynı soydan gelir. Temizin ve soylunun, püriten elitin olduğundan daha fazla, kirli çoğunluğun, sokağın geçici varlık alanına aittir.

50. “Çok Yakında”

“Çok yakında” sizlere burada hizmet vereceğiz. Size, kentin yapılarının tümünün örtülmüş, yıkım öncesi, sandukaya konmuş, tüllenmiş, kefenlenmiş, iskelelenmiş ya da düpedüz çıplak halini göstermek üzere, “çok yakında” hizmetinizdeyiz. Kentsel faydacı hakikatler oyununun or-

ganlarının organize edilmişliğinin askıya alındığı, binaların tek tek “organsız beden”ler olarak bir anlığına görünüp kaybolacağı eksiksiz bir katalog yapmayı “çok yakında” başaramayacağımız ise açık. Bir kentte yaşayıp ölmüşlerin eksiksiz bir envanterini yapmayı düşlemek denli beyhude, ama tam da bu nedenle denenmeye değer bir hayaletler katalogunda buluşmak üzere.

—Levent Şentürk

>Alışveriş Merkezi, Anarşi, Deprem, Güzelleştirme, Hibritleş-me/tirme, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Kentsel Dönüşüm, Mutenalaştırma, Müze, Otopark, Soylulaşma, Temizleme, Yıkım ya da Çarpık Kent

İSTANBULLAŞMAK

İSTANBUL HEP İSTANBUL DEĞİLDİ. BYZANTİON'DU, CONSTANTİNÖPOLİS'Tİ, İKİNCİ ROMA'YDI. ORTA BİZANS DÖNEMİNDE SADECE POLİS'Tİ, OSMANLI DÖNEMİNDE KOSTANTİNİYYE'YDİ, İSLAMBOL, DERSAADET VE DAHA BİRÇOK ŞEYDİ; AMA HİÇBİR ZAMAN SADECE İSTANBUL DEĞİLDİ. 20. YÜZYILIN İLK YARISI İÇİNDE İSTANBUL ADI DIŞINDAKİLER NEREDEYSE TÜMÜYLE SİLİNDİLER. KENT İSTANBUL OLDU. BU, HER ZAMAN OLDUĞU GİBİ BUGÜN DE BİR AD DEĞİŞİKLİĞİNDEN FAZLASINI İFADE EDİYOR.

Her toponimik değişim kentsel mekanın ve sakinlerinin radikal farklılaşmalarına ve toplumsal anlamlarının değişimine işaret eder. O değişimler içinde Antikite'nin Byzantion kenti Geç Antik çağın emperyal başkentine evrildi. Constantinus tarafından yeniden kurulan taşra kenti artık onun adıyla anılacaktı. Ancak, bu yeniden kuruluş aynı zamanda başkentlik işlevlerinin ve çağrışımlarının da eski emperyal başkent Roma'dan buraya simgesel biçimde aktarılması demekti. Ona İkinci Roma da denilecekti. O yüzden, Senato'nun bazı eski üyeleri de buraya taşındılar. Yedi Tepe kentinin topoğrafyası bile simgesel bir aktarıyla, aslında yedi rakamıyla anlatılamayacak kadar karmaşık topografik yapısına rağmen İstanbul'a aktarıldı. Burası da Roma gibi "Yedi Tepe Kenti" oldu.

Orta Bizans döneminde sadece "Polis" (kent) diye adlandırılabilir kadar rakipsiz bir merkeze evrildi. Artık Bizans egemenlik alanındaki hiçbir yerleşme böyle anılmayacaktı. Onlar birer "kastron" (kale) iken, yalnızca İstanbul "polis"ti. İlginç biçimde bu adını Osmanlı çağına aktardı. "İstanbul" sözcüğü Rumca "polise" biçimindeki kullanımdan türedi. Ama Osmanlılar Constantinus'un kim olduğunu unuttuklarında

ve/veya umursamadıklarında bile, başkentlerine kökeni onun adına uzanan Kostantiniyye demeyi de sürdürdüler. Onun yanı sıra, İstanbul, İslambol ve Dersaadet de dediler. Her biriyle bir başka göndermeler takımının gündeme geldiği bir adlar ve anlamlar dünyası inşa edildi. Üstelik, retrospektif nitelikte değil, eşzamanlı olarak geçerli bir toponimler ve anlamlar dünyasıydı burada kurulan. Hiç kuşku yok ki, İslambol diyen için kentin İslami kimliği ön plandaydı. Dersaadet (mutluluk kapısı) demeyi yeğleyenler, kentin Osmanlı egemenliğinin merkezi olma niteliğine vurgu yapıyorlardı. Kostantiniyye, Osmanlı merkezi yönetiminin önemseydiği bir siyasal sürekliliğe işaret ediyordu. Constantinopolis kullanımı, Ortodoks ve Rum (ya da daha genel anlamda Hıristiyan) bir kent tahayyülünü yansıtıyordu. Bu adlara Doğu Avrupa ve Yakındoğu'da geçerli bir dizi farklı adı da eklemek gerekir. Bu adların hepsi de Doğu Akdeniz havzasında bir zamanlar çok üyesi olan bir kozmopolit yerleşmeler ailesinin en büyük kentini anlatıyordu. Farklılıklara, ancak belirli etno-dinsel grupların sabitlenmiş statü tanımları içine sığdırıldığında tahammül gösteren bir kozmopolitizmdi bu. Her farklılığın, belirli bir grubun genel niteliği olarak kabul görmüşse olağan sayıldığı söylenebilirdi.

İçerdiği çoğulluk bir dizi sabit tekilliklerin toplamı gibi biçimlenmiş olan o geleneksel kozmopolitizm, 19. yüzyıl başlarından itibaren aşındı. Hızlı bir tempoyla, “kozmpolit”in sövgü sözcüğü olacağı, homojenliğin amaç diye tarif edildiği bir ortam doğdu. Hemen her etno-dinsel grup kendi ulusalcılığını ve kendi modern “düşlenmiş” kimliğini inşa etmeye koyulmuştu. Bu, İstanbul içerdiği büyük çoğullukla aksini çağırırsa da, hemen her etno-dinsel grubun o çoğulluktan kurtulma iradesini geliştirmesi demektir. Birinci Dünya Savaşı bitip Osmanlı Devleti tasfiye edilince, rakip ulusalcılıkların kavgasından doğan yeni Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul’un kaderini o doğrultuda biçimleme kararıyla yola çıkacaktı. Burası artık etnik anlamda tekil kimlikli bir Türk kenti olmaydı. Kolay ulaşılabilecek bir hedefti bu. 1929 dünya ekonomik bunalımı kentteki Avrupa sermayesiyle birlikte Avrupa kökenlileri de uzaklaştırdı. Eski Doğu Akdeniz kozmopolitizminin yerli bileşenleriyse 1920’lerden 1970’lerin başlarına dek uzanan bir zaman aralığında kenti adım adım terk edip gittiler. Ulusalcı imgelemin öngördüğü tekillleşme başarılıymış gibiydi. Ne var ki, ideolojik angajmanlar aksine işaret etse de, yıkılan geleneksel kozmopolitizmin yerine, kentin yeni kozmopolitizmi yavaş yavaş inşa edilmekteydi. Sabitlenmiş, girilip

çıkılması sıkı sıkı denetlenen cemaatlerin ve statülerin kenti, sayısız parametreye göre çeşitlenen bireyselliklerin, tercihlerin, dışavurumların, çıkarların, gruplaşma ve ayrışmaların kenti olmaya koyuldu. Özellikle 1980’lerden itibaren olağan bir metropol çoğulluğu edindi ve edinmekte. Her totaliter yönelimin, ne denli baskıcı olmak isterse istesin, metropolün çoğulluğuna tosladığı bir “kendiliğinden özgürlük” ortamı oldu burası. Bu niteliği her gün giderek daha da belirginleşiyor. İronik olan şu ki, kendini çoğullukların dışavurumuna çan bu modern metropol, adını tam aksine tekillileştirecekti. O, bugün Türkiye’de ve dışarıda hemen herkes için artık yalnızca İstanbul. Ulusalcı öncülerin düşü neredeyse bir çırpıda gerçekleşiverdi. Onlar Kostantiniyye’yi Bizans dönemiyle ilişkisi nedeniyle, Dersaadet’iyse Osmanlı geçmişini ima edişinden ötürü kullanım dışı kılmak istemişlerdi. Bunu dünya ölçüsünde başardılar. Kent, 1920’lerden başlayan homojenleşme evresinde sayısız eski adını unuttu. Kullanımdaki adları içinden en az politik, en az dinsel, en az etnik göndermesi olan adını, İstanbul’u genelleştirdi. İstanbul oldu. Kentin adı, içine sayısız anlamların üretilip yerleştirilebileceği, yine de dolmayacak bir açık kategori haline geldi. Tıpkı bu metropolün kendisinin de, farklı yaşam biçimlerini,

farklı varoluşları, farklı tercihleri içerebilen, her ifade ediş açığı, en azından bu potansiyeli her zamankinden ve Doğu Akdeniz'deki her yerden fazla taşıyan bir “boş mekan”a dönüştüğü gibi... “İstanbullaşma” terimi, kentin geleneksel kozmopolitizmini yitirip modern kozmopolitizmler üretir hale gelme süreçlerini anlatıyor. Semiyotik bir boşalmayı tanımlıyor.

—Uğur Tanyeli

İSTANBULLU

BİR KENT EFSANESİ.

Sözcük, yalın sözlük tanımıyla İstanbul'da doğmuş ve yetişmiş olan kişileri niteler. Ancak, en azından son onyıllarda, sadece bu anlamıyla kullanıldığı ve bir nüfus kaydı bilgisine işaret ettiği neredeyse hiç görülmez. Hemen daima, nitelediği kişinin İstanbul doğumlu olma durumuna “ayrıca” anlam kazandıran müphem bir değerler bölgesinin içinde konumlandığına işaret eder. O değerler bölgesiyse, herhangi bir dönemde toplumsal imgelem dışında varolduğu çok kuşkulu bir efsanedir. Orası bir kültürel Atlantis'tir; bir zamanlar varolmuş, ama yitirilmiş

bir kültür-mekandır. Söz konusu mekanın sakini olan İstanbullu da asla tam tanımlanamayacak bir geçmişte yaşamış, ancak nesli ne yazık ki artık tükenmiş bir insan tipi olarak düşlenir.

Kavramın bu anlamda Geç Osmanlı dönemi öncesinde kullanımda olduğu söylenemez. Ancak, İstanbul'un Orta Bizans'tan beri rakipsiz çekicilikte bir odak olduğu ve ondan ayrılmak zorunda kalmanın bir üst sınıf üyesine benzersiz bir yoksunluk olarak gözüktüğü bilinir. Osmanlı döneminin ilk yüzyıllarında İstanbul'dan savrulmanın buna benzer bir anlamı yoktur. Osmanlı entelektüeli/bürokratik seçkini merkezi tanımlayan iktidar odağından uzaklaşma ya da uzaklaştırılma korkusunu, İstanbul'dan uzaklaşmaktan daha fazla önemser. Kaldı ki, o sıralarda hemen hemen hiçbir bürokratik seçkinin İstanbul doğumlu olmadığı düşünülecek olursa, İstanbulluluğa özel bir anlam atfetmenin gerçekçi de olmadığı aşikardır. Kavram, muhtemelen erken 19. yüzyıl içinde kentin incelikli bir kültürle donanmış olduğu varsayılan halkını nitelemeye başlar. Ortaya çıkışı, yönetici seçkinlerin artık taşra kökenli olmamaya başlamasıyla kuşkusuz ilişkilidir. Belki başkentin modernleşme bağlamındaki kronolojik erkenciliğinin de bir ifadesidir. 18. yüzyıldan iti-

baren başkentle taşra arasında her tür kültürel, toplumsal ve sanatsal alanda belirgin bir çağ farkı yaşanacaktır. 19. yüzyılın ortalarında, özellikle Kırım Savaşı ile birlikte Avrupa ile temaslar geliştikçe, terim bundan en çok ve en hızlı yararlanan kentin insanlarını nitelemektedir. Bu asla bu biçimde açık olarak ortaya konmasa da, İstanbulluluk sıfatının ardında “öteki”ne, Batılı’ya en yakın olan “yerli”nin ima edildiğini sezmemek zordur. Ancak, 19. ve 20. yüzyıllarda terimin Türk kökenliler tarafından kullanıldığında “yerli” bir “gayrimüslim”i anlatmasına çok ender rastlanır (bak. *Azınlık; Etnisite*).

Kavram, 1980 sonrasında hızlı bir anlam revizyonu geçirir. Onun ortaya çıkması için, İstanbul’un Ankara’nın başkent yapılmasının ardından daha 1920’lerde yitirdiği rakipsiz ekonomik ve kültürel pozisyonu yeniden elde etmesi gerekir. Dolayısıyla, İstanbullu’nun yeni bir anlamla yüklenerek “icat edilmesi” bir paradokstur. İstanbul yeni bir ağırlık kazanır ve Ankara’yı hiç de amaçlanmamış biçimde taşralaştırırken, İstanbullu da tam karşıt bir biçimde bir yitik insan tipi olarak gündeme gelir. Yani İstanbul yeniden doğarken İstanbullu ölür. Ölümü işlevseldir de... Ülkenin dev metropolünün küresel ilişkiler ağına eklenmesi ona

ulusal ölçekte ayrıksı ve rekabet edilemez bir güç kazandırırken, İstanbullu’nun ölümü bu metropolü ulusal ölçekte yeniden olağan bir Türkiyelilik durumuna iade etmeyi sağlar. Öyle ya, İstanbul’da yaşayanlar artık İstanbullu değildir! İstanbullu olmaya İstanbul’da yaşamak bir yana, İstanbul’da doğmak bile yetmez olur (bak. *Yabancı*). Çünkü, ülkenin her köşesinden buraya savrulmuş olanlar, savrulurken yerel ahlaki/kültürel/insani değerlerini de büyük oranda yitirmiş kabul edilirler. Bundan ötürü, İstanbul’u benimsemek, İstanbul’la özdeşleşmek gibi düşsel bir durum daha icat edilecektir. İstanbul’da yaşayanlar, sanki onu benimsemedikleri, onun değerlerini kavrama yeteneğinden yoksun oldukları için, kent de kimliğini yitirmekte ve bozulmaktadır. Bunun anlamı, İstanbulluluk kavramının Türkiye geneline egemen kadim hemşehrilik örüntüleri çerçevesinde kavranmasının önerilmesidir. Başka bir anlatımla, metropol için öngörülen kentlilik modeli, geleneksel Türkiye’nin dar cemaatçi aidiyet örüntüleri çerçevesinde inşa edilmek istenir. İnşa edilemeyeceği için de bir İstanbulluluk mitolojisi kurulur.

—Uğur Tanyeli

>Azınlık, Etnisite, Yabancı

İSTİKLAL CADDESİ YA DA “BEYOĞLU”

BURASI NE BİR CADDEDİR, NE DE BİR SEMT... EN AZ İKİ YÜZYILDIR BİREYSEL BİR KÜLTÜREL TERCİH YAPMAK İSTEYEN TÜRKLERİN BU KARARLARINI DIŞAVURDUKLARI EN ÖNEMLİ MEKANDIR. [ED.]

Kültür hayatımızın en yerinde, yerinde olduğu kadar da hoşgörülü yargılarını veren Tanpınar'ın, “bir Paris taklidiyle hayatlarımızın yoksulluğunu hatırlattığı”nı söyleyerek kendisinden beklenmeyecek kadar acımasızca yargıladığı Beyoğlu, yıllardır özlemlerimizi, özentilerimizi, tembelliklerimizi, gezintilerimizi, buluşmalarımızı, sevişmelerimizi, kitap, müzik, sinema, gizli heyecan kontenjanımızı yüklenmiştir. Eminönü'ndeki yeraltı geçitleri gibi burada da, özellikle hafta sonları, bir girdap yoğunluğu vardır. Burayı dolduran insanların Beyoğlu'nu “çiğneme” şehveti insanı yorar. Hep dönüp gelip oraya gideceğimiz fikri de... Sevgili Beyoğlu'muz, onu severim ve kıyamam. Ben çocukken gözdeydi, sonra bir sokak kadını muamelesi gördü, şimdilerde yeniden el üstünde tutulan bir hanımefendi sanatçı gibi. Gene yavaş yavaş boyaları dökülmeye başladı, başlıyor. Eskiden beri hep böyle olmuş anladığım kadarıyla. Ne kadar yaldızı dökülmüş, dökülecek olsa da o pırıltının içinden geçip gidecek olmak, itiraf edelim ki bana, hepimize iyi gelir.

—Fatih Özgüven

İSTİMLAK

İSTİMLAK, 1950'LERİN VE 1980'LERİN ORTALARINDA, İSTANBUL'UN KENTSEL DOKUSUNDAKİ YOĞUN TEMİZLİK HAREKATLARININ HUKUK TERMİNOLOJİSİNDEKİ KARŞILIĞIDIR.

Bu dönemlerdeki imar hareketlerinin ortak noktası, İstanbul'un kimlik katmanlarının dozerlerle hoyratça silinip süpürülmesidir. Günümüzde ise, yerel yönetimin kent güzelleştirme (bak. *Güzelleştirme*) etkinliklerinden olan Roman mahallelerini temizleme (bak. *Temizleme*) çalışmaları ile gündeme gelmektedir.

İstimplak kavramı, 2700 yıldır göçle sürekli yeniden biçimlenen ve yeniden tarif edilen kentte, göçmenlerden oluşan yerel yöneticilerin kent kültürüne bakışları, kentsel mirası algılayışları üzerinden de ele alınabilir. İstanbul'da istimplak, çok dilli ve çok yönlü İstanbul'un katmanlarının zenginliğini kavrayamayan bir yönetici grubunun, güzelleştirme ve asrileştirme sloganları eşliğinde, systemsizce ve süratle kent üzerine yürüyüşü, kenti zapturapt altına alma çabası olarak da tanımlanabilir.

—İpek Yada Akpınar

>Güzelleştirme, Temizleme

KAĞITÇILAR

KAĞITÇILAR (KENDİLERİNİ İSİMLENDİRDİKLERİ ÜZERE) KENTİN ÇÖPLERİNİ KURCALAYARAK, REDDEDİLMİŞ, DIŞ-KILANMIŞ OLANDAN DÖNÜŞTÜRÜLEBİLİR MALZEMELE- Rİ AYIKLAYIP SATARLAR. BU, ZAMAN ZAMAN OLDUKÇA ORGANİZE VE TERİTORYAL TAVIRDA GERÇEKLEŞEN VE ÖZÜNDE AMACI PARA KAZANMAK OLAN BİR İŞTİR.

Kayıt dışı olan ve kabul görmeyen kağıtçılar, el arabalarıyla kentin sokaklarında dolaşp, kaldırım- ları yayılıp çöprü kendilerince yeniden düzenlerler. Resmi çöp toplama düzenine ve belediyelerin mekanizmalarına aykırı olmalarından, kayıt dışı ve organize çalışma biçimlerinden ve kent sakin- leriyle aralarındaki asla netleşemeyen ilişkilerden dolayı, genel olarak düzene aykırı gözükseler de geridönüşüm oranlarında sebep oldukları somut artış sayesinde bizzat o genel düzen ve kent için son derece faydalıdırlar.

İstanbul ve diğer büyük kentlerde faaliyet gösteren kağıtçılar sadece kentte geridönüşüm konusundan değil, hem kentin işleyiş biçimlerini algılamak, hem de düzen ile ilişkileri açısından üzerinde düşünmeye değer bir iş kolu oluşturmaktadırlar. Kağıtçılar kentin işleyiş biçimle- rinden ikisi ile çok yakından ilişkilidir. Bunları

geridönüşüm ve yeniden anlamlandırma olarak tanımlayabiliriz. Kentten bahsettiğimizde sıfırdan başlamak söz konusu değildir. Çok belirgin bir fiziksel büyüme hedeflenmediği sürece kentsel çevre, mevcut alan ve elemanların yeniden düşünülüp yeniden anlamlandırılmasıyla katman katman birikir. Çok radikal yıkım kararları olmadığı sürece (ki bu maalesef İstanbul'da 20. yüzyıl boyunca ve halen süregelen bir eğilimdir) hiçbir şey silinmez, ama hiçbir şey de olduğu gibi kalmaz, kalamaz (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*). Kentte ister inşai ister yaşamsal olsun, yeni anlatılar her daim eskilerinin tekrardan kurgulanmasıyla oluşturulurlar. Kalıcı ve güvencesizin, değerli ve atılabilirin eş zamanlı varolabileceği, hatta birbirleriyle yer değiştirebileceği bir ortamdır kentsel mekan. Bunu kavramak özgürleştirici olacaktır, zira planlama ve özellikle mimarlık disiplininin adeta laneti haline gelmiş olan kontrol takıntısına mağlup olmuş gibi hissetmektense, tam anlamıyla kontrol edemeyeceği bir çevreyi şekillendirmede aktif olabilmenin yollarını aramak yeni kapılar açacaktır.

Kağıtçıların üzerinde durmaya değer bir diğer boyutları da düzen ile ilişkileridir. Bu ilişki, iyi ya da kötü, faydalı ya da zararlı gibi ayrımlardan

sıyrılabilen yapıları ile; kendilerine sıfırdan gelir üretiyor olmaları ve kent sokaklarında görünürlükle görmezlikten gelinme arasında tuttukları yer ile kurgulanmaktadır. Bu unsurlar bir uçta kriminal yapılanmaya meyletmekle beraber, başka bir uçta muhalif bir kentsel üretim için adeta bir reçete sunmaktadır.

—Can Altay

>Yıkım ya da Çarpık Kent

KALDIRIM

YOLLARIN YAYALAR İÇİN AYRILMIŞ BÖLÜMÜ; KENTSEL ARAYÜZ.

Hem dış mekan ile yapılar, hem de hareket ile sosyal aktiviteler arasında bir arayüz olarak ele alınabilecek kaldırım, aynı zamanda sürücülerin yayalaştığı (bak. *Yayalaştırma*), özel ve kamusal dünyaların buluştuğu bir mekandır. Jacobs'a göre kaldırım, kent yaşantısının geçtiği sahne olarak, yaya trafiğinden çok daha fazlasını taşıyan bir kent platformudur. Aslında bu kent platformu bir tür soyutlamadır; çünkü kendi başına kaldırımın

bir anlamı yoktur. Kaldırım, onu çevreleyen binalar ve kullanım biçimiyle anlam kazanır. Bu platform aynı zamanda kent yaşamıyla ilgili gözümüzde canlanan ilk imajı da taşır. Bu bağlamda Jacobs'un sorusu çok yerindedir: "Bir kent düşününce aklınıza ilk gelen nedir? Sokaklar. Eğer bir kentin sokakları ilginçse o kent ilginç görünmektedir; eğer sıkıcıysa o kent sıkıcıdır." Eğer ilginçlik yaşamsallığın bir boyutuysa, güvenlik de diğer boyutudur. Aslında bir cadde ya da sokak ancak "yaşayan" kaldırımlarıyla güvenli bir kent parçası olabilir. Bu anlamda, yolların sadece insan ve mal taşımacılığına indirgenmesi, insanlık tarihinin en çarpıcı zenginliğinin de yitirilmesi olarak yorumlanabilir.

Gehl'in de belirttiği gibi, yürümek ilk ve en temel ulaşım biçimidir; ancak kaldırımın bugün anladığımız anlamda, salt yayaya ait bir alanı tanımlamasının daha geç bir döneme denk gelmesinde, yürümeyi etkileyen koşulların değişmesinin de rolü vardır. Tarihsel açıdan bakıldığında, kaldırım benzeri yükseltilmiş ya da malzeme farkıyla belirlenmiş bir platform, yayayı yoğunluğu görece az olan at arabalarının tozundan ya da çamurdan korurken, bugün kaldırımın neredeyse sadece yayaları motorlu araçlardan korumak için

yapılmak zorunda olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle de yayanın hareket alanına ait süreklilik tarihsel örneklerde sahip olmadığı kadar önem arz etmeye başlamaktadır, çünkü yürümenin karşısına çıkan engeller daha sert ve zedeleyici olabilmektedir.

Ancak endüstrileşmeyle birlikte, Batı kentlerinde daha kuvvetli bir varlık ve kent içinde süreklilik kazanan kaldırım, İstanbul'un ait olduğu dönüşüm panoramasında, eğer Batılılaşma denemelerinin mekansal gösteri alanları olarak kabul edilebilecek birkaç örneğin bugünkü devamlarını saymazsak, aslında neredeyse hiç varolmamıştır. “Kaldırım” hala, kişisel çıkarların çatıştığı ve birbirine karşı öncelik kazanmaya çalışılan bir itiş kakış alanıdır. Roller değişiyor olsa da, kamu yararı kavramının içselleştirilemediği, bireysel çıkarların daha fazla yer tuttuğu söylenebilir: Kaldırıma park eden araçlar, dükkanının önünü dilediği gibi işgal etmekte sakınca görmeyen satıcılar, Osmanlı'nın İslam hukuku çerçevesinde uyguladığı finâ kuralının kalıntılarıdır. Yerasimos'un çözümlemesinde belirttiği gibi, finâ kavramı sınır kavramını neredeyse dışlar. “Roma hukukuna göre Batı kentindeki arazi mülkiyeti hukukunun temelinde tamamen soyut

olan sınır kavramı bulunur; bu sınır tamamen farklı iki hukuki birimi, örneğin iki özel mülkü ya da bir özel mülk ile bir kamu alanını birbirinden ayıran ve hiçbir kalınlığı olmayan bir çizgidir. Oysa İslam kentinde sınırın yerini, bir birimden diğerine aşamalı geçişi ifade eden finâ kavramı alır. Finâ, alanın hak sahibi sokak sakinlerince ortak kullanılan bir bölümüdür ve taraflardan birinin diğerine göre hakkı kendi mülküne doğru yaklaşıldıkça artar.” Gerçek anlamda bir kamu alanından bahsedemeyeceğimiz böyle bir durumda, kaldırım gibi, evinin dışında varolan soyut bir varlık olarak yayadan da bahsedilemeyeceği için, geçmişle bugünü ya da Osmanlı'yla onun kendine zaman zaman örnek aldığı Batı'yı, bu bağlamda karşılaştırmanın da fazla bir anlamı kalmaz. Osmanlı esnaf örgütlenmesinde kaldırımcıların olması da bizi yanıltmamalıdır.

Orhonlu'nun belirttiği üzere, kaldırım, toprak zemine taş döşemek suretiyle yapılan yol demektir. Ve kaldırım ve kaldırımcılık, birlikte anılan, yol ve yolu yapanlar için kullanılmış terimlerdir. Yaya kaldırımı olarak, yayaya ait alanı tarif etmek üzere terimsel bir ayırımın yapılışını ise, Tekeli'nin belirttiği gibi, ilk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan kent gelişimine hizmet edebilecek

altyapının yaratılması çalışmaları bağlamında görürüz. Bununla birlikte, yaya kaldırımının gündeme gelişi de tek başına değil, ancak yol genişletmeyle birlikte söz konusu olmuş, bu noktada da kaynakların yetmemesi nedeniyle sonuçlara başta amaçlanan sürede ulaşılamamıştır. Bu dönemde yaşanan dönüşüm, bütünlüklü olmayan parça parça uygulamalar olarak kalmış, tam bir entegrasyon içinde de olmayan kent içi ulaşım örgütlenmesinde, kendi aralarında da bağlantıları olmayan süreksiz bir yapı sergilemiştir.

20. yüzyıldaki dönüşüm sürecinde caddeler, sokaklar ve yapılar, otomobilin kent yaşamına katılmasından önce geliştiği için de, sorunlar ve sınırlamalarla karşılaşılır. Değişimin temel nedeni, büyüme sonucu oluşan yeni duruma uyum sağlama çabasıdır. Bu karmaşık bir süreçtir: Başarı, düşüş ve yenileme süreçlerini içerir. Pek çok kentte olduğu gibi İstanbul'da da temel problem, kentsel alanın gelişmesinde otomobile dayalı ulaşımın elverişli yol ağlarının öncelik taşımış olmasıdır. Kent formunun gelişmesinde yaşanan dönüşüm İstanbul özelinde bir plan bütünlüğü taşımadan, parça parça uygulamalarla gerçekleşir. Değişimin negatif etkilerini kavrayamadan yürütülmüş bu planlama çabaları da başarısız uygulamalarla so-

nuçlanmıştır: Batı kentlerinin uygulamalarından yola çıkılarak yönlendirilen bu çalışmalarda, kent içine zamanla giren yeni teknolojilerle, mevcut altyapı ölçek ve yol genişliği sınırları zorlanarak eski kent dokusunu yok etmek pahasına plan bütünlüğünden uzak, otomobil lehine, çarpıcı bulvarlar açma operasyonları gerçekleştirilmiştir: 1950'lerde, Menderes operasyonları kapsamında, eski kent dokusunu yarıp geçen devasa Vatan ve Millet caddeleri, Beyazıt-Aksaray aksının açılması, Eminönü-Unkapanı yolu dikkat çeken uygulamalar olur. Yayalar kenti İstanbul'un dokusunda bu tür büyük imar hareketleri ile açılan yaralara, zamanla yenileri eklenir. Karayollarına öncelik veren ulaşım politikaları sonucunda, kentin en yoğun merkezleri haline gelen yerleri, yayalar için çile mekanlarına dönüşür: Mecidiyeköy ve Beşiktaş, sadece yoğun kentsel fonksiyonların merkezi olarak değil, aynı zamanda ulaşımın yoğun düğüm noktaları olarak da en çarpıcı örnekleri oluştururlar. Kentlerde sosyal organizasyonların oluşum ve gelişiminde temel bir yeri olan etkileşim, yoğun bir şekilde beslenmekle birlikte, yoğunluk için her zaman eşikler söz konusudur! Yüksek yoğunluk, yaşanabilir bir kentsel sistem oluşturulabilmesi açısından toplu taşıma kavramıyla doğrudan bağlıdır. Son derece pahalı olan toplu taşıma sistemlerinin ekonomisi

için zorunlu olan bu ilişki, Lozano'nun da işaret ettiği gibi, özel otomobil lehine göz ardı edildiğinde, etkileşimin temel mekanları olan kaldırımlar ya zorunlu bir teknik öge olarak tasarımın parçası olur, ya da yaşamayan boşluklar olarak kalırlar. Vatan ve Millet caddelerinde olduğu gibi, otoyol benzeri bulvarlarla kurulan ulaşım ağlarında yaya zaten söz konusu edilmez ya da Mecidiyeköy ve Beşiktaş gibi kent merkezlerinde kaldırım işgale uğrar. Özel otomobil, kişisel hareketlilik olanağının bir aracı ve simgesi olarak densizce kent içine sokulur; bununla da kalmayıp, yayaların mekanına tecavüz etmekten çekinmez.

Nezaket (*civility*) kavramı, kent için kullanılan *civitas*, *civilization* kavramlarıyla ilişkilidir. Kent, kültür yoğunluğu ve medeni sosyal davranışlarla çevrelenir. Topluluğun hareketlerine rehber olması beklenen bir kurallar bütünü olarak “medeniyet”in göstergesi kabul edilen kaldırımlar açısından, İstanbul (nadir iyi örnekler dışında) ilginç olumsuz örneklerin görüldüğü bir kenttir. Profesyonel anlamda, bu karşılaşma alanlarının tasarımı konusunda son derece başarısız olduğu söylenebilir. Sosyal hayata adım atarak, kentsel topluluğun bir parçası olmaya geçişin kapısı gibi görülebilecek bu arayüz niteliğindeki mekanlarda,

özel kullanımlar doğup biçimlenir ve özel bir anlam taşımaya başlar. Halbuki İstanbul söz konusu olduğunda, kaldırımlar yara bere içindedir: kapanmış ama bağladığı kabukla tümseklenmiş, az ötede yeni açılan bir yara ile çukurlaşmış, üstüne binen ağır yüklerle zemine iyice oturup bombelenmiş... Bir adım at, şimdi sıçra, yana kay, üstünden atla, hatta t-ı-r-m-a-n... Sık sık kaza haberleri yayımlanır: altyapı çalışmaları için açılan ve kapatılmayan kuyulara düşenler... Ya da yeni bir inşaat çalışması için, aslında izin alınmadan girilen bir zemin çalışmasının delip geçtiği yüzeyden metroya ulaşan darbelerle kıyısından dönülen felaketler... Trafik kurallarını hiçe sayarak -kazayla!- kaldırımda yayaları biçen araçlar... Sadece yaşlılar ve fiziksel engelliler değil, İstanbul'da herkes kaldırımda güvende olmadığını bilerek hareket etmek zorundadır. Yayalaştırılmış İstiklal Caddesi (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) zemin kaplamaları ise, nerdeyse on beş yıldır bir yap-boz örneğidir. Kuban'ın “kaldırım hastalıkları” adını verdiği bu durum, biraz da İstanbul'un yaşadığı deneyimin ve ait olduğu coğrafyanın özeti gibidir.

—Ela Çil ve Hülya Hatipoğlu

>İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Yayalaştırma

KAMUSAL ALAN (I)

ÇOK YAKIN BİR GEÇMİŞTE BİR DEVLET “BÜYÜĞÜMÜZÜN” TANIMLADIĞI GİBİ, KAMUSAL ALAN POLİSİN KİMLİK SORABİLDİĞİ YERDİR, DOLAYISIYLA İSTANBUL’DA KAMUSALLIK POLİSİN KİMLİK SORMASI VE VATANDAŞIN DA KİMLİĞİNİ İBRAZ EDEBİLMESİDİR. AYNI MANTIK UYARINCA POLİS HER YERDE KİMLİK SORABİLİR, YİNE DOLAYISIYLA İSTANBUL’DA HER YER KAMUSAL MEKANDIR.

Dünyanın hiçbir yerinde toplumsal pratikler basitçe ideal bir kamusal-özel ikili karşıtlığı ekserinde konumlanmıyor. Ancak yine de, farklılığın toplumsal üretimine, ifade biçimlerine ve müzakeresine çeşitli seviyelerde görece açıklık olarak tanımlanabilir kamusalılık. Benzer bir biçimde, bu açıklığı dolayımlayan tüm araçların kamusal alanı, bu araçların mekansal organizasyonunun ise kamusal mekanı tanımladığı da söylenebilir. Özel alan ise, farklılık üretiminin sonucu olan ötekinin ortaya çıkışının ya da görünürlüğüünün sınırlanması çabası ile varolur. Böylesi kaba bir tanımlama çabası bile, ideal bir her türlü farklılığa açıklık ya da kapalılık olarak kavranamayacağını gösterir kamusal-özel ikilisinin; bu kavramlar daha çok toplumsal pratiklere ilişkin sürekli bir müzakereye işaret ettikleri sürece anlamlıdır. Kimi zaman açıklık ve kapalılık vurgusu tersine de dönebilir: Güçlü mutabakat oluşturmuş bazı normlar,

anormal ilan ettikleri kimi farklılıkların kamusal alanda ifade edilmesine izin vermezler, o zaman özel alan farklılığın sığınağı olabilir. Seslerin toplumsal organizasyonu, benim şarkı söylememi norm dışı ve berbat olarak niteleyebilir. Böyle bir durumda, kamusal mı özel mi olduğu oldukça muğlak, benim gibi berbat sesler üreten amatörler açık bir özel mekan, sözgelimi bir canlı performans mekanı, farklılık üretimi bağlamında hayati olabilir. Bu kadar açıklık şansı dahi bulamadığımda, hiç kimse (umarım) banyomda şarkı söylememi engellemez (kimlik sormaz!). Yine de, herhangi bir ifadenin alımlayıcısı olmadığında anlam da üretmeyeceği göz önüne alındığında, önemli olanın sesimin en azından bir komşu tarafından duyulması, bir tür kamusal açıklığa ulaşmasıdır.

Türkiye toplumsal formasyonunda, hem geçmişte hem de kısmen bugün, hala egemen olan ise farklılığın toplumsal üretiminin olabildiğince kapatılmasıdır. Dolayısıyla, kamusal alan da özel alan da farklılık üretimine yol açan müzakere yerleri olarak değil, tersine aynılığın üretiminde işlevselleşen yerler olarak tanımlanabilir. Aynılığın üretim yerleri olarak tanımlanan bütün yerleri kamusal ve özel olarak ayırt etmeye yarayan tek ölçüt ise, en basit anlamıyla mülkiyet ilişkileridir;

kamusal henüz birisi tarafından sahiplenilmemiş olan yerdir.”Public” kavramını karşılamak üzere Türkçe’de kullanılan “kamusal” sıfatının kökü olan “kamu” ismi, bu bağlamda hayati öneme sahiptir. “Kamu”, TDK sözlüğüne göre, “hep, bütün ve halkın bütünü, halkın hepsi” anlamına gelir. Burada çarpıcı olan “hep” sözcüğüdür; yine TDK sözlüğüne göre “hep”, “hiçbiri dışta tutulmamak ya da eksik olmamak üzere, bütün, tüm olarak” ve daha iyisi “sürekli olarak, her zaman” varolandır. Bu nedenle, kamusal alanın polisin kimlik sorabildiği yer olarak tanımlanması anlamlıdır; asli olan *her yerde her zaman hep*’in parçası olmaktır. Bir halkın tümü olan *hep*, bir türlü “insanların tümü, olur olmaz kimseler, önüne gelen” olan *herkes*’e dönüşemez. Ne kamusal alan herkesin çoğul ifade alanıdır, ne de özel alan herkesin tekil sığınağı; tersine her ikisi de hep birlikte ya da tek başına sadece hep’in varlık alanıdır. Böyle bir toplumsal formasyonda, kamusal mekan ile özel mekan arasındaki ayrım kolaylıkla aşılabilen niceliksel bir ayrımdır. Hep’e ait olduğunu kanıtlayan gerekli kimlik gösterilebildiği sürece, tüm kamusal alan ve mekanlar özelleşebilir ve tersi de geçerlidir: Aynı kimlik hiyerarşisi uyarınca özel alan ve mekanlar da kamusallaşabilir. Kaldırımlara park yapılmasını engellemek için konulan demir

babayı keserek kilit takıp özel otopark sahibi olan vatandaş ya da kaldırımı dükkanına dönüştüren bakkal ile Gökkafes arasındaki fark büyük ve niceliksel bir güç farkıdır; ama aralarında niteliksel olarak bir fark yoktur, birbirleri ile uyumludurlar (bak. *Otopark*). Benzer bir biçimde, sözcüğü özel alanın limiti olarak tanımlanabilecek bedene ilişkin türban, mini etek, sakal, cinsel yönelim benzeri farklılıkların ifade edilmesini engellemek amacıyla bedenler kamusallaştırılır, hep’in kimliğine uyumlu hale getirilmeye çalışılır. Bu durumda, kamusal yarar kavramı tartışılabilir olmaktan çıkar, çünkü her zaman, eksiksiz bir bütün olarak varolacak mitik hep yanılması, bu bütünü eksiksiz bilinebilir ve mutlak bir yararı da olduğu yanılması üretir. Kuşkusuz bu yararı bilenler, öncelikle hep’in ikamet ettiği mülkün de temsili sahibi olan ve kimlik hiyerarşisinde en tepede oturan devletlilerdir. Muhalefet kimin devletli olması gerektiği üzerinden yürütülür; yoksa herkesin, yani olur olmaz, önüne gelen kimselerin de bu yarar konusunda dile getirecekleri şeyler olabileceği pek akla gelmez.

—Bülent Tanju

>Otopark

KAMUSAL ALAN (II)

“ÖZEL MEKANIN DIŞINDA KALAN HER YER” DEMEKSE DE, İSTANBUL’DA BU DENLİ YALIN BİR TANIM HIÇBİR ŞEY İFADE ETMEZ. [ED.]

Kamusal alan çeşitli mekanlarla ve söylemlerle oluşturulur. Tarihi anlamda sadece belirli toplumsal kesimlerin –varlıklı erkek vatandaşların– giriş hakkına sahip oldukları ve gelişen sivil toplumla beraber siyasi taleplerin dile geldiği toplantı mekanını ifade eder. Şehrin merkezinde bulunan ve belirtilen kesimlerin toplumsal meseleleri tartıştıkları eski Yunan Agorası’nın verdiği hizmet buna örnektir. Bugünün perspektifinden bakıldığında ise bu mekanlar, gücün temsil edildiği ve kamusal çıkarlara dair kaygıların ifade bulduğu yerlerdir. Kamusal alan mimari ideallere göre şekillenir. Fakat yalnız maddi bir mekan olmadığı için onu sadece inşa etmek olanaksızdır. Kamusal alan aynı zamanda çıkar çatışmalarına, katılım ve sosyal dışlanmaya odaklanan bir tartışma nedenidir. Kentsel kamusal alan, toplumsal koşulları ve durumu da yansıtan maddi, sosyal ve söylemsel bir mekandır.

İstanbul’da da “kamusal alan” değişik açılardan incelenebilir, fakat özel ve kamusal ayrımını ifade eden Batılı kavram burada farklı anlamlara

gelebilecek şekilde değiştirilir. Özel, bireysel ve bireye bağlı bir mekan ile açık, kolektif, herkese ait olan mülk arasındaki katı ayırım, Türkçeye çevrildiğinde karmaşık ve çoğulcu sosyal ve psikolojik bir hal alır. Uğur Tanyeli, kavramsal bir incelemede, özel mekanların mahremiyeti, gizliliği, başkalarından saklanan bir yeri ya da yalnızlığı, buna karşın kamunun herkese hitap edeni ve herkesin gözü önünde duranı ifade ettiğini açıklar. Türkçede “kamu” terimi genellikle devletin bireye dönük düzenlemeler yaptığı bir yeri kastetmek olarak kullanılır: Açıkça tanımlanmış mekanların kural ve emirlerle dolu olan bir kamu eli tarafından denetlenmesi. Kamusal alanlar, güç ve ideolojiyi temsil eden alanlardır; resmigeçitler ve demeçler için düzenlenmiş mekanlar ya da halkın eğitildiği kurumlar. Bu yerlerde kamu iradesi geçerlidir; kıyafet ve davranışları kontrol eden, başın kapanmasına izin veren ya da gösterileri yasaklayan irade.

Fakat tarihi “Osmanlı şehrinde”, mekansal kamusal alanın tanınmış olandan yabancı olana doğru ilerleyen çok boyutlu bir yapısı vardı. Kıyafet ve davranışlarla mekanın ve aidiyetin belirlendiği yavaş geçişler. Hatta cinsiyetlere ve misafirlere göre ayrı odaları barındıran evin merkezindeki

samimiyetten, sakinlerin beraberliğinden oluşan ve “yabancı”yı kapsamayan çok boyutlu mahalle iletişiminden, cami ve onu çevreleyen kurumlara doğru hamam, kervansaray ve yabancıların kaldığı otellere kadar uzayan alanlar. Ve buradan devlet kontrolü ile kolektif kullanım arasında bir ara mekan oluşturan şehir surlarının dışında kalan toplantı ve şenlik alanlarına doğru ilerleyen geçişler. Bunlar, bugün adına yok-yerler (non-places) denebilecek, belki karayollarının yanındaki, yüksek görünürlüğü olan fakat kamu çıkarı ve kontrolü dışında kalan bir piknik ya da kaçak bir pazar yeri için müsait alanlar olabilir.

İstanbul’da, Boğaziçi kamusal alanın en iyi örneklerinden biri olarak gösterilebilir. Hem ulaşım için bir düğüm noktası, hem bir eğlence ve dinlenme alanı, hem de bir simgedir. İki tarafındaki sahil boyunca ortaya çıkan kamusal alanların yapıları birbirinden tamamen farklıdır; bunlar küçük çay bahçeleri olarak ya da başka etkinlikler için kullanılır. Manzara ve siluet hayranlıkla seyredilir ve gururla gösterilir. (bak. *Manzara; Siluet*) Vapurların görünümünde sahil sakinlerinin söz hakkı vardır ve halk kıyılardaki imar faaliyetlerine müdahale eder. Mülkiyet, yetki ve geçit meselelerinde tartışmalar çıkar.

Bugün İstanbul’da olduğu gibi başka yerlerde de kamusal alan söz konusu olunca, kentsel dönüşümün küresel parametreye bağlılığı ve nasıl şekillendirileceği ön plana çıkmaktadır (bak. *Kentsel Dönüşüm*). Beyoğlu’ndaki Fransız Sokağı, dönüşüm projesi kapsamında kamusal alanın özelleştirilip ticarileştirilmesinin tipik bir örneğidir. Eski Cezayir Sokağı, “hayali bir kültür” ile idealize edilen kamusal alan tasarımı doğrultusunda, kamu ve özel ortaklığındaki bir şirket tarafından bir tüketim ve eğlence mekanı olarak –burada Fransız sokak kahveleri ve restoranları tarzında– yeniden tanımlanır.

Levent’in merkezi ticaret bölgesinde modern bir alışveriş merkezi –kapalı, ticarileştirilmiş ve gözetlenen bir mekan– özellikle kadınlar için diğer çarşı ve pazarlarda yaygın olmayan ve hatta “riskli” görülen yeni bir buluşma ve görüşme mekanı oluşturuyor. Boğaz’daki eski liman bölgesinin turizm için cazip otellere açılmasını ve yolcu gemileri terminaline dönüştürülmesini hedefleyen bir kent geliştirme projesi olan Galata Port’un planlarının açıklanması, kamusal alanın anlamı hakkında (bak. *Kamusal Alan (I)*) hararetli tartışmalara yol açtı. Bitişindeki Cihangir ve Galata semtlerinin yerel grupları, turistik bir alışveriş

merkezi yerine buranın denize bakan çay bahçeleri ve başka dinlenme imkanları sunan bir gezi alanı olarak düzenlenmesini talep ediyorlar (bak. *Turizm*). Siyasi gruplar ve sanatçılarsa, daha sert bir dille ticari amaçlı kullanımın mahalle insanlarına buluşma imkanı sunmadığını, tasarlanan görkemli bina ve etkinlik yapısının öncelikle dışlayıcı bir kültür üretimini teşvik ettiğini ve bunun da yerel halkın büyük bir kesimini dışlayacağını vurguladılar. (X-urban 2006)

Özellikle bu tartışmalar, yani farklı çıkarların ve değer yargılarının sürekli karşı karşıya gelmesi ve aralarında pazarlıkların yapılması, aslında kamusal alanın temelini de oluşturuyor. Kamusal alan hiçbir zaman herkese eşit derecede açık değildir. Birbirleri ile rekabet halinde olan değişik gruplar hep vardır, kamuoyunun bir kesimi geçici olarak baskın olabilir ve diğerlerine -iyi ihtimalle- merak ve ilgi ile bakar. Bazen çeşitli olaylar aynı anda, yan yana ve birbirlerini bastırarak gerçekleşebilir; aralarında kendini göstermek ve kabul ettirmek için mücadele ederler. Bu anlamda kentsel alan, ister maddi olsun ister söylemsel, ancak çelişki ve onun müzakeresi sayesinde kamu niteliğini kazanır.

—Kathrin Wildner

>Kamusal Alan (I), Kentsel Dönüşüm, Manzara, Siluet, Turizm

KANALİZASYON (I)

SUYUN İNSANDAN GEÇEREK DENİZE AKAN HALİNE
KANALİZASYON DENİR.

Bu, suyun dönüşmüş halidir. Arkada bırakmanın, uzaklaştırmanın elzem olduğu ve yüzleşilmemiş bir dönüşüm. Bu yüzleşmeme hali gitgide daha hızlı ve steril bir hal alıyor. Medeniyet sifondur. Kanalizasyon, kapalı kapıların ardında bir suç, bir sır olarak başlar yolculuğuna. Arkamıza bile bakmadan kurtuluruz suçumuzdan. Ve sonra tüm suçlar birbirine karışarak borulardan yeraltındaki tünellere sessizce ilerler.

İstanbul denizinin sularına günde 3.5 milyon m³ pis su dökülür, bize bunun bir parçası olduğumuzu unutturarak. Peki, bu su(ç)lar kime aittir? İstanbul denizinin rengi son elli yılda gözle görülür bir şekilde değişmiştir. Deniz, kabuk bağlamadan önce kaç insanı arıtabilir?

—Senem Akçay

KANALİZASYON (II)

KENTTE ROBOTLARIN YAŞAYABİLDİĞİ TEK ALAN.

İstanbul'daki kanalizasyon sistemi, romanlara ve devrim hareketlerine sahne olmuş Paris kanalizasyonu ya da inşaatı inanılmaz etkileyici fotoğraflarla belgelenmiş olan New York kanalizasyonu gibi neredeyse içinde ayrı bir dolaşım sistemi kurulabilecek kadar kapsamlı bir yapıya sahip midir? Bugüne kadar İstanbul'un kanalizasyon sistemi için yapılan haritalama çalışmaları ya da yayınlar yoluyla bu sorunun cevabının verilmesi maalesef mümkün görünmüyor. Kullanılan hatlardaki bir aksamada sokaklar ve caddeler üzerinden kanalizasyon sistemine ilişkin okuma çabaları ve sokaklar üzerinde onar metre ara ile yapılmış olan kazılar, sistem hakkındaki bu bilgisizliğin sonucudur. Ancak gelişen İstanbul bu sorununa da yaratıcı bir çözüm bularak, İSKİ robotlarını yardıma çağırır. Sayıları artırılmadı ise yedi robot şu anda kentin hem kanalizasyon sistemini ortaya çıkarmak üzere çalışmakta, hem de kanallardaki sorunları anında ve yerinde tespit ederek fotoğraflamaktadır. Sokakta yürürken yol ortasında açık bir kanalizasyon kapağı ve yakınlarda bir minibüs görürseniz, delikten aşağıya

eğilip İSKİ robotuna “Kolay gelsin!” demeyi ihmal etmeyin sakın. Tabii kentin yüzyıllardır üretip de içinden çıkarmaya çalıştığı onca atık maddeyi, son günlerde gündemde olan Yenikapı kazıları sırasında bulunan pişmiş topraktan Osmanlı künk parçalarını, yüksekliği iki metreye yakın ve kandil izlerini hala taşıyan kanalizasyon ağı içindeki tuğladan Bizans tonozlarını, kazılar nedeniyle yönü değiştirilen Aksaray hattının büyük kanalını da içinizden geçirerek...

—Zühre Sözeri

KANYON

İSTANBUL'DAKİ ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN ARASINA SON KATILANLARDAN BİRİ; EN LÜKS OLANI. [ED.]

Adını, 37.500 m²'lik alanını boydan boya kateden derin vadiden alan Kanyon Alışveriş Merkezi (bak. *Alışveriş Merkezi*), binbir umutla Körfez ülkelerine doğru seğirtirken hantallığına yenik düşerek Maslak'ı kuşatan rastgele kuleler tarlasına konan dev bir dodo kuşuna benzer. Ne ki, az ötede tarlanın bir önceki değnekçisi Metro City durmaktadır ve “şehrin yeni kalbi olmayı”

hedefleyen Kanyon'un onun yanı başına ıkış tikiş oturtulmasından ne murat edildiğini anlamak modernist rasyonalitenin harcı değildir.

160 mağaza, bir “gurme market”, 9 sinema salonu, restoranlar, kafeler, barlar, bir spor ve sağlık merkezi ile açık-kapalı yüzme havuzundan başka, baş döndürücü fiyatlarını hak etmek için “rezidans” müstear adıyla pazarlanan konutları ve çevreye belli bir kibirle tepeden bakan ofis kulesiyle bu dört katlı kuruluş, “İstanbul'un içinde(?) ve onunla bütünleşmiş” bir küçük kent olmak savındadır. Ne ki, bir türlü ikametgah olmayı sindiremeyen bu “rezidans”larda oturanlar, bakışlarını tam karşılarına dikilen hantal koninin sağır duvarlarından kaçırabildiklerinde, bu defa-kış aylarında ısıtılan- dışa açık yürüyüş alanlarını bir karınca yuvası telaşıyla kateden varoş ahali-sinin gidiş gelişlerinin seyrine mahkum olurlar. Buna karşılık, denebilir ki, yerleşkeyi ikiye bölen çatlağın, gerilerdeki varoş kümelenmeleriyle, yükselmekte olan yerel neo-con sınıfının yeni bir Manhattan saydığı Maslak yolu arasında bir bağlaç olma özelliğidir ki, bu kuruluşu 21. yüzyıl Türkiye'sini en iyi şekilde yansıtan bir sosyo-ekonomik tırmanış eğretilemesi olma noktasına getirmektedir.

İnternette yer alan değerlendirme yazılarından birinde “mimari güzelliğiyle pahalı mağazalarının doğru orantılı olduğu bir yapı ile karşı karşıyayız” denmekte, üstüne üstlük “başımızı öne eğmeli ve bu “farklı” yapının tadını çıkarmalıyız” yollu bir de öğüt verilmektedir. Mimari güzellikle pahalı mağazaların doğru oranı kişisel retoriğimde yeri olmayan bir kıyaslama ölçütü ise de, gördümcük rüküslüğünün karşısında başımı daima eğmeye hazır olduğumu itiraf etmeliyim.

—Ayda Arel

>Alışveriş Merkezi

KAPALI-SİTE

FİZİKSEL, TOPLUMSAL, EKONOMİK, SINIFSAK VE ESTETİK AÇIDAN “ÖTEKİ”Nİ DIŞARIDA BIRAKMAK AMACIYLA İNŞA EDİLMİŞ KONUT YERLEŞMESİ TİPİ. [ED.]

Duvar - duvar - duvar – duvar üstünde korkuluk var – korkuluk üzerinde tel örgü – zıplasan da içeriyi görmeyen zor – kurtarılmış değil yeniden yaratılmış yeşil – satın alınmış su – birbirinin aynı çiçek isimli evler – manolya blok beyaz değil

– bazen doğa sadece adında – adlar anlaşılmaz bir lisanda – gardenşehir-citybahçe-green green grass – istanbul’u cümle içinde kullanmak – böl-parçala-yok et – metropol-ist-anbul – bul-an-kaç-ist – yeni isimler de bulunabilir – bulundu – uydu kent – bize tam uydu kent – “uyku kent” – parano-yak şehir – tanımlı eklektik bir giriş kapısı – duran güvenlik görevlisi – yürüyen güvenlik görevlisi – bekleyen güvenlik görevlisi – görevliler ne kadar güvenli? – güvenlik kamerası – yakalamalı duvar korkuluk tel örgü aşanı – kapılar çelik çok anahtar delikli – hareket dedektörü – gör kapıdakini al içeri – manyetik kontak – fantastik gözlem – kendini hapsetmek mi? kendini güven altına almak mı? – ne ben dışarı ne o içeri – yeni tanımlanmış ihtiyaçlar – yeni tanımlanmış komşuluk ilişkileri – ev almayı komşu almak – ev alırken komşunu sormak – komşunu koşarken görmek – komşunu yüzerken görmek – komşunu görmemek için çit örmek – çocuk büyütmek için ideal ortam – kendi kendine büyüyen bebekler – bebekler ve uluslararası bakıcıları – bütün gün görüyorlar gri renkli duvarları – bakıcılar için ideal ortam – site-kapasite – ne kadar alırsa o kadar – buraya sığmazsa oraya sığar – o gider İstanbul gider – ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşsın şehir merkezine 15 köprüye 10 dakika mesafede – ideal kenttir – renkli

katalogda böyle yazar; anlatılmaz yaşanır – yaşanınca anlaşılır-mı? – katalogda bir de ne der; sizin için size özel – sizin için size özel ama aynı – klonlanmış kutular ne kadar özel olabilir? – yerden bağımsız – rant getir paylaşım getirme – taraf yarat – iç taraf-dış taraf-duvarın öteki tarafı – tek taraflı merak – dışta kalan içtekini merak eder – içerideki neden merak etmez öteki tarafı – site-kapa-sitede- kapalı sitede- (bak. *Gözetleme; Güvenlik; İdealimdeki Ev*)

—Beyhan İslam

>Gözetleme, Güvenlik, İdealimdeki Ev

KAPAN

İSTANBUL'DAKİ BİR DİZİ YER ADINDA VARLIĞINI HALA SÜRDÜREN ANCAK ANLAMI GÜNDELİK DİLDE UNUTULMUŞ BİR TİCARİ TESİS. [ED.]

İstanbul kapanları kentin belleğinde, mekan isimlerinde süregelir: Unkapanı Köprüsü, Unkapanı Çarşısı, Balkapanı ve Yağkapanı Hanı. Ancak İstanbul'da kapanların geçmişi, bu adla anılan mekanlarla sınırlı değildir. “Kapan” tanımı,

Osmanlı döneminde kentin hayati ihtiyaçlarının sağlanmasıyla, bir diğer deyişle “iaşe”siyle ilgili bütün resmi kontrol mekanlarını kapsar. İstanbul kapanları ve bunların dönüşümünün tarihi, ekonomik sınır yapıları, kentsel gümrükler ve çarşıların denetimiyle ilişkilidir. Bu bağlamda kökenbilim çarpıcı açılımlar sunar.

Kapma Aygıtı/ Resmi Tartı ve Dağıtım Merkezi: Kökeni Arapça kabban olan “kapan” kelimesinin Türkçede iki farklı anlamı vardır. Birinci anlam, birdenbire çekerek yakalamayı tanımlayan kapmak fiilinden gelir ve bazı hayvanları avlamaya yarayan, hayvanın ayağının değmesiyle işleyen tuzağı (kurt kapanı, fare kapanı, kuş kapanı) ifade eder; mecazi olarak, hileli düzen demektir. Şekil ve içerik açısından benzer bir kelimenin türevleri Latince *capare*, *captus* ve *captura*’dan “kapmak, yakalamak, tutuklamak, işgal etmek, av, avlanmak, kazanım ve yarar sağlamak” tanımlarıyla Avrupa dillerinde de bulunmaktadır.

Kapan, Arapça kabban ve Farsça kependan türetilen ikinci anlamıyla, “çok büyük tartı aleti, ağır yük tartan kantar” demektir. Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinden beri malları tartıp vergileri toplamak için bu tür tartı aletlerinin

konduğu kervansaray veya çarşıları tarif etmektedir. İstanbul bağlamında kapanlar, resmi tartı ve dağıtım merkezleridir.

Ancak, kelimenin sesdeş iki anlamı kavramsal olarak ilişkilendirilebilir; bir bakıma, Osmanlı kapanları ekonomik akışların kontrolü ve bunun üzerinden kazanımlar sağlamak için kurgulanmış “kapma aygıtları”dır. Bu anlamda kapanlar, devletin ekonomik akışları denetleyen aygıtlarının öncül bir örneğidir; kent sınırının özgün bir temsilini oluşturur. Kent sınırının ekonomik işlevlerinin tarihsel gelişiminin gözden geçirilmesi İstanbul’da kapan olgusunun oluşum ve dönüşümüne dair daha bütüncül bir yorum çerçevesinin kurulmasını olanaklı kılar.

Kent Cephesinin Ekonomik İşlevleri: Modern dönem öncesi kentlerde, özellikle berkitilmiş yerleşimlerde, mimari olarak -duvarlarla, hendeklerle, kulelerle ve kapılarla- tanımlanmış kent cephesi, askeri ve politik işlevinin ötesinde ekonomik bir kontrol mekanını, bir başka deyişle gümrük sınırını tarif eder. Sınırların belirgin olarak yapılandırıldığı bu modelde, kente girip çıkan metalar çeperde ve eşiklerde niteliklerine göre ayıklanır; resmi tartı ölçeklerinde birimlere

ayrılır; geçerli ekonomik sistemin gereklerine göre vergilendirilir; yöneticiler ve diğer aktörler eşliğinde onlara değer biçilir. Kıtlik olasılığına karşı özellikle hayati tüketim maddeleri, devlet, tüccarlar veya küçük esnaf tarafından depolanır. Ekonomik sınır, kentin fiziksel cephesi ile kısıtlı değildir. Gümrük alanı ulaşım hatları üzerinde bir dizi kontrol noktasıyla çeper bölgelere uzanabilirken, kısmen kent içindeki ticari mekanlarla ve çarşılarla da bütünleşebilir; günü birlik ulaşım ölçeğinden, kıtalararası ağlara uzanan bir çizgide farklılaşır. Endüstrileşme öncesinde, başkentler ile liman kentleri, kendi yakın çeperlerinin ötesinde bir alanla ekonomik ilişkiler bağlamında, karmaşık bir kapma aygıtı oluşturacak şekilde diğerlerinden farklılaşırlar. Kentlerin cepheleri, özellikle anayolların sonlandığı yerlerde ve eşiklerde, ekonomik akışların kontrolü ve yönetimin ürün ile üretim üzerinden kazancını sağlamak üzere kapalı kent modelinde yapılandırılır. 19. yüzyıldan başlayarak kentsel alanın yeni ulaşım araçları ile yaygınlaşması, savunma hattının devlet topraklarının geneline ve sınırına yayılımı, kapitalist ekonomik sistemde hammadde ve metaların serbest dolaşımı yönünde yapısal değişimlerle beraber, kapalı kent tipolojisi açık kent modeline evrilir. Mimari kent sınırlarının kısmen ortadan

kalktığı bu dönüşüm sürecinde, ekonomik kontrol ve gümrük işlevi de yeni ulaşım hatlarına bağlı olarak belli alanlara kaydırılır; çoğu durumda ülke sınırına aktarılır. Bu dönemde, ekonomik sınırın şehrin merkezi alanında varlığını sürdürdüğü önemli örnekler liman kentleridir; buralarda gümrük işlevleri bir süre daha kent içi mekanların yakınında varlığını korur. Konteyner sisteminin ve büyük yük gemilerinin ortaya çıkması ile kent içi liman bölgeleri de yetersiz hale gelir; liman işlevleri yeni yerleşim alanlarına taşınır. Gümrük 1950'lerden sonra havaalanları ile bir başka boyutta büyük kentlere döner. Günümüzde ticarete dayalı ekonomik kontrol mekanları limanlar, tren yolları, karayolları ve havayolları üzerinde gümrük alanları, toptancı halleri, antrepolar, soğuk hava depoları, konteyner alanları gibi yerlerde yeni dolaşım ortamlarına bağlı olarak kentsel alanın sürekli değişen çeperlerine yayılmıştır; kentin eski cephelerinin mekanları ise çoğu örnekte yeni işlevlerle dönüşmektedir.

Kapalı modelden açık kente ekonomik sınırın ve kentsel gümrük alanının dönüşümü, “kapan”ların tarihi açısından da geçerli bir çerçevedir. Endüstrileşme öncesi ekonomik kontrol mekanizmalarının bir aracı, Osmanlı devletinin

tartı ve dağıtım merkezleri olarak kapanlar, modernleşme süreciyle beraber yeniden yapılandırılır. İstanbul özelinde “kapan”lar bu serginin genel tarihsel aralığının başlangıcı kabul edilen 1850’lerde dönüşmeye başlar. Ancak kentte iâşe ve toptancı ticaret mekanlarının modernleşme süreci içinde de 1980’lere kadar aynı yerlerde devam ettiği görülür. Bu özellik, değişime dirençle olduğu kadar, liman kenti olgusu ve liman işlevlerinin tarihsel sürekliliği ile de açıklanabilmektedir.

İstanbul kapanları her şeyden önce modernleşme öncesi Osmanlı ekonomik sisteminin aygıtları olarak değerlendirilmelidir. Klasik Osmanlı sisteminde tarımsal üretim bölgeleri ve az sayıda küçük endüstri bölgesi, önceden belirlenmiş miktardaki artık ürünü belli standartlara uygun olarak vergi biçiminde kentsel merkezlere sağlamakla yükümlüdürler. Devlet, iâşe maddelerinin nereden sağlanacağını ve miktarını önceden kayıt altına alır; her bölgenin ekonomik katkısı mallar açısından farklıdır: Tahıl, kuru ve yaş yemiş, tuz, içki, balık, küçük ve büyükbaş hayvanlar, köle, odun, inşaat malzemeleri, kumaş, maden ve diğer ürünler. Bu ürünlerin toplanması ve merkezlere aktarılması işi toptancı tüccarlara ihale edilir. Ürün üzerinden yapılan ayrışımın pratik düzeni,

merkezlerde kent sınırından çarşıya karmaşık bir denetleme ve dağıtım örgüsü oluşturur. İâşe maddeleri kente getirildiklerinde devletin denetim mekanizmaları tarafından kontrol edilmek üzere önceden belirlenmiş ve özellikle çeperlerde yer alan ürün üzerinden ayrıştırılmış noktalara getirilir. Sözkonusu mekanlarda zabıta işlevini sağlayan yetkililer (hiyerarşik olarak kadı, ihtisab ağası, naib) iç ithalat mallarının kalitesini ve ölçü birimlerine uygunluğunu kontrol ederler. Giriş vergisi (mastariye), çarşı vergisi (bac), tartı vergisi (kantariye) gibi kesintiler de alınır. Burada toptancı tüccarlar ve küçük esnaf organizasyonlarıyla birlikte malın sabit satış fiyatı birim üzerinden belirlenir (narh), adil bir biçimde ihraç mallarının küçük esnaflara dağıtılması sağlanır. Ayrıca kritik miktarda stoğun da kısmen devlet, kısmen de esnaf tarafından depolanması denetlenir.

Bölgesel aktarım noktalarında belli iâşe maddelerinin gereklerine göre kurulan ekonomik sınır yapıları, büyük kentlerde kapanlarda karşılığını bulur; kapanlar “resmi tartı ve dağıtım mekanları” olarak kentlerin hayati ihtiyaçlarının tedarik edilmesinde üretim merkezleri ve çarşılar arasında bir arayüz oluştururlar. Bu mekanlar ekonomik sistemde farklı aktörlerin -taşımacılar, toptancı tüc-

carlar, devletin zabıta kurumları ve küçük esnaf örgütleri- yüzleştiği, çarpıştığı ve pazarlık ettiği alanlardır. Kapanların kentlerdeki yaygınlığının anlaşılmasında önemli bir nokta, resmi tartıların bulunduğu her yerin kapan ismiyle anılmaması durumudur; kapanlar resmi dağıtım ve depolama merkezleri olan “emanet”ler bünyesinde de konumlanabilir.

İster Fernand Braudel’in ifadesiyle “anıtsal bir parazit”, ister “mide kent” biçiminde tanımlansın, Osmanlı başkenti İstanbul, imparatorluğun ekonomik odağı ve tüketim merkezi olarak en önemli iç ithalat noktasıdır. Ekonomik kontrolün Osmanlı İmparatorluğu’nda kapsamı -ki, bu 19. yüzyıl öncesi dönemde Doğu Akdeniz demektir- bütün yansımalarıyla başkentte yapılır. İstanbul, bir bakıma ticari akışların bir minyatürüdür; Osmanlı kapanlarının mekansallığı açısından en kapsamlı örneği teşkil eder.

İstanbul’un kapan mekanları, kentin Fatih Sultan Mehmet (bak. *Fatih Sultan Mehmet*) tarafından ele geçirilmesi sonrasında yeniden yapılanma sürecinde kurulmaya başlanmıştır. Dönemin kaynaklarında gümrük kapanı, un kapanı, bal kapanı ve yağ kapanı isimlerine rast-

lanmaktadır. İstanbul Klasik Dönem kapanlarına dair en kapsamlı anlatım 17. yüzyıl yazarı Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sidir. Evliya Çelebi’ye göre, kentte 37 adet kapan vardır; bunların bazıları doğrudan kapan adıyla, çoğuysa resmi tartıların bulunduğu emanetler olarak anılmaktadır. Emanet, sadrazama bağlı eminlerin yönetiminde denetleme, vergilendirme ve dağıtım ile yetkili devlet ofisleridir. Kapan ve emanet tanımındaki ortak nokta, ölçeği resmi görevliler tarafından kontrol edilen resmi bir tartının -miri kantar- bu mekanda bulunuyor olmasıdır. Bu kaynağa göre, İstanbul’da bulunan kapanlar ve kapan bulunan emanetler şunlardır: Un ve yağ kapanları; kahve (2 adet), mum, sırma (gümüş ve altın), ipek, balık, esir, pencikhane (bir diğer esir emaneti), tuz, peksimet, içki-şarap, barut (5 adet), darphane, çuha, gendüm buğday, arpa, kiler (saray kileri), odun (3 adet), otluk, pastırma, salhane (mezbaha), sebze hane, matbah (saray mutfağı), çardak, at pazarı, nüzul (sefer), tersane, karagümrük, büyük gümrük ve şehir emanetleri. Evliya Çelebi’nin sıraladığı kapanların bulunduğu emanetler, yiyecek malzemeleri dışında başkentin, ordunun ve sarayın bütün hayati tüketim mallarını içerir. Kapan ve emanet mekanlarının kentsel alandaki yayılımı genel olarak kentin sınır bölgelerinde

kapı ve iskelelerin yayılımı ile ilişkilidir. Haliç'in (bak. *Haliç; Haliç Tersaneleri*) iki yakasında, liman bölgesinde sur önü ve sur içi alanlar önemli kapan bölgeleridir; buralarda belli iskeleler ve kapılar iâşe sisteminin farklı ürünleri ile emtiaya ayrılmıştır. Benzer bir şekilde, kara surlarının içi ve dışı da önemli bir gümrük ve emanet alanıdır; kara gümrüğü dışında, özellikle canlı hayvan ürünlerine ayrılanlar ile baruthane gibi sıhhi ve emniyet yönünden tehlikeli emanetler kara surları çevresinde, özellikle Yedikule yakınında konumlandırılmıştır. İstanbul Tarihi Yarımada'da kara surları ve liman bölgesini birbirine bağlayan ana cadde Divanyolu üzerinde sıralanan emanetler de vardır; at pazarı, darphane, çuha, sırma altın ve gümüş ile esir emanetleri bu hatta yer alır. Bir diğer emanetler bölgesi, sarayın hayati ihtiyaçlarına yönelik olarak Topkapı Sarayı surlarının kıyı ve kara ceperidir; saray mutfakları ve kentteki imparatorluk yapılarının malzemelerinin temininden sorumlu şehir emaneti bu kapsamdadır. Resmi tartı ve dağıtım merkezlerinin düzeni genel olarak 19. yüzyıl ortasına kadar aynı mekanlarda kendi bağlamında dönüşerek süregelir.

Kapan ve emanet mekanlarının büyük gümrükten darphaneye, sebzehaneden saray mutfak-

larına ve at pazarından esir pazarına yapılan çeşitliliğinde, doğal olarak sabit bir mimari tipolojiden söz edilemez; kapan bir yapı biçimi değildir. Malın cinsine göre denetim ve vergilendirme araba, heybe, fiçî, kile ve baş hesabıyla yapılırken, buldukları yerler de farklılaşır. Yapısal olarak kapanların bulunduğu belli başlı mekan tipleri örnekleriyle şunlardır: Taş duvarlı kırma çatılı büyük mahzenler (gümrük kapanı, un kapanı); taş veya ahşap avlulu hanlar (bal kapanı, ipek ve esir emanetleri); ince uzun ahşap ambarlar (arpa emaneti, tersane emaneti); sur kuleleri (tuz, barut emanetleri); kent meydanları (Tahtakale meydanındaki birinci kahve emaneti ve Karagümrük); açık havada sınırları çizilmiş depolama alanları (odun kapanı). Bu kapsamda yer alan devlet görevlilerinin ofisleri ise çardak veya konak adıyla geleneksel ahşap yapılarda konumlanabilmektedir (balık emaneti, çardak emaneti).

Kapan olan yerlerin dağıtıma yönelik kısa süreli depolama işlevleri vardır; bu da İstanbul'a gelen iâşe mallarının ölçeği ile ilişkilidir. Ekonomi tarihçileri, devlet tarafından yapılan depolamanın kısıtlı olduğunu, malların küçük esnafa ve tüccarlara denetleme sonrasında dağıtılarak kritik stokların tutulması işlevinin onlar tarafından sağ-

landığını tespit etmişlerdir. Sarayın ve ordunun iaşesine ayrılmış emanetler bu tespitin dışında kalır; buralarda sabit depolama işlevi vardır.

İstanbul'da ekonomik kontrol mekanlarının karakteri, bu mekanların -özellikle liman bölgesinde- kentin farklı bölgeleri arasında, ulaşım hatları ve çarşı bölgeleriyle, kısmen de konut alanlarıyla karışık bir düzende konumlanmalarındır. Bir başka deyişle, kent içi akışlarla kent dışından gelenlerin çakıştığı bir mekansallık, kent çeperinin ve eşişinin özelliğidir. Sözkonusu mekansal yapının kontrolü de başkent yönetimi için hayati bir uğraş alanı oluşturur. Bu bağlamda, kapan ve emanet yapılarının mekansallığını ve konumlarını kentsel dokudan ayırştırmak kolay değildir.

Osmanlı'nın tartı ve dağıtım merkezleri olarak kapanların kentteki işlevleri ve yaygınlığı o kadar çeşitlidir ki, bunları modernleşme sürecinde tek bir dönüşüm çizgisiyle aktarmak mümkün değildir. Serbest ticarete geçişte sabit fiyatlandırmanın kaldırılması, vergilerin tarımsal ürün bazında alınmasının sonlanması ve toptancı tüccarların özel sektör olarak gelişimi ile beraber, devlet kapanlarının işlevi ve kapsamı dönüşür. 1850'lerden sonra, kapanların bir kısmı özellikle liman

bölgesinde yeni ekonomik sisteme göre tek bir gümrük emaneti altında birleştirilirken, diğerleri geleneksel çarşılar bünyesinde dağıtım merkezleri olarak mekansal varlıklarını sürdürürler. Modern kent planlamasında zabıta işlevi günlük tüketim malları özelinde "hal"lerde varlık bulur; günümüzde belediye hallerinde halen "kantar resmi" adıyla tartı vergisi alınmaktadır. Kapanlar ve haller arasındaki mekansal süreklilik ise kentin yayılım alanının ve ekonomik akışların sonlandığı yerlere bağlıdır. Modernleşme sürecinde Haliç'in avantajlı bir doğal liman olma özelliği ve bunun ekolojik olarak sonuna kadar tüketilmesinde, özellikle deniz yollarıyla gelen iâşe mallarının dağıtıldığı yerler belirgin bir süreklilik çizgisinde sabit kalır. Bu bağlamda özellikle meyve ve sebze işlevlerinde 1980'lere uzanan bir devamlılık söz konusudur. 1930'larda eski Odun kapanın arazisinde Sebze Meyve Hali inşa edilir ve ek yapılarla Unkapanı Köprüsü'ne kadar genişletildiği görülür.

Bu süreklilik 1980'den sonra liman işlevlerinin Haliç'ten taşınması aşamasında önemli bir kırılmaya uğrar. Günümüzde Galata Köprüsü'nden Unkapanı Köprüsü'ne uzanan kıyı alanlarında yüzyıllarca süren ticari akışlardan çok azı kalmıştır. Ancak kıyıları kaplayan yol ve parkların gerisinde,

kapan sisteminin kalıntısı geleneksel çarşı bölgelerinde görülür. Ekonomik akışların kente gelen mallar üzerinden kontrolü ise Haydarpaşa Limanı ve tren istasyonları dışında çeperlere taşınmıştır. Kentsel dönüşüm açısından (bak. *Kentsel Dönüşüm*) kent içinde kara, hava ve deniz gümrükleri ile toptancı hallerinin varlığı, özellikle Boğaz köprüleri ve çevre yolları bağlantıları üzerinde yoğunlaşır. Kapanlar salt ekonomik sınır yapıları olmanın ötesinde, İstanbul'un merkezinde (bak. *Merkez*) gündelik işlevlerin arasında çarşılarla bütünleşen karmaşık bir düzenin parçasıydı. Çağdaş İstanbul'da bu çakışım, karayolları, köprüler ve limanlar üzerinde başka biçimlerde yaşanmaktadır; kentin yeni kapma aygıtları metropolün modern dolaşım ağları üzerinde konumlanmaktadır.

—Namık Erkal

>Fatih Sultan Mehmet, Haliç, Haliç Tersaneleri, Kentsel Dönüşüm, Merkez

KAPICI

KAPICILAR APARTMANLARDA ORTAK MEKANLARIN TEMİZLİĞİ, VARSA MERKEZİ ISITMA

SİSTEMİNİ ÇALIŞTIRMA; ÇÖP TOPLAMA; EKMEK, SÜT, GAZETE DAĞITMA İŞLERİNİN YANI SIRA, APARTMANLARINDA YAŞAYANLAR İÇİN MARKETTEN ALIŞVERİŞ YAPMAK; APARTMAN İÇİNDE TAMİRAT GİBİ GÖREVLERLE UĞRAŞIRLAR.

1970'lerde resmi işçi statüsü kazanan ve kat mülkiyeti kanununda ele alınan kapıcıların görev standartları TSE tarafından belirlenmiştir. Buna göre kapıcının, Türkçe'yi anlaşılır bir şekilde konuşması, en az 4 işi hakkıyla yapabilme kapasitesine sahip olması, yeterli matematik bilgisine sahip olması, güvenilir olmak ve sır tutmak gibi temel özelliklere sahip olması beklenmektedir.

Kapıcılar genellikle çalıştıkları apartmanın bodrum katında, koşulları üst katlarla benzerlik göstermeyen dairelerde otururlar. Bu, kapıcının gün boyu kamu ile özel arasındaki sınırda, düşük konfor koşullarındaki kendi yaşama biriminde, buraya doğrudan bağlı zil-diyafon sistemi ile ve 7/24, birden çok işverene hizmete hazır halde beklemesi anlamına gelir. İstanbul'da bazı semtlerde kapıcılık, binanın temizliği, günde bir yapılan gazete ve ekmek dağıtımı ve çöp alımı gibi işleri kapsayacak şekilde bir kapıcının birden fazla apartmana hizmet etmesine dönüşmüştür.

İstanbul'da apartmanlaşma süreci ile hayatımıza giren ve yasal olarak 70'lerde hakları tanımlanan kapıcılar, Gül Özyeğin'in deyimleriyle "içerideki yabancılar", ağırlıklı olarak kente göçle gelen alt gelir grubuna mensupturlar. Kapıcılık görevi dolayısıyla orta ve üst orta gelir grubunun yaşadığı bölgelere yerleşen kapıcı aileleri, bu bölgelerde sosyal anlamda bir melezleşme yaratırlar. Kapıcı "özel" in kamusal olandan ayrıldığı noktada, apartmanın/ailenin mahremiyeti önündeki kalkandır. Küçük kentlerde düşman olarak algılanmayan ama İstanbul'da dışarıdaki kötü olması muhtemel yabancıların içeri ulaşması önünde bir engeldir. Aynı zamanda orta ve üst orta gelir grubu için, sınıfsal konumunu daha belirgin hale getirme aracıdır. Kapıcı, Bizimkiler dizisindeki "Kapıcı Cafer" karakteri ya da Kapıcılar Kralı'ndaki "Seyit" karakterinde gösterildiği şekliyle 80'ler Türkiye'sinde İstanbul'un değişen dinamiklerinin içinde önemli bir kahramandır.

Kapıcılık, cemaat ilişkilerine benzer bir şekilde ve göçle gelenlerin benzer alanlara yerleşme eğilimi gibi, herhangi bir iş ilanına çıkmayan bir görevdir ve kapıcılık işinin mekansal dağılımında fısıltı gazetesi çalışır. İstanbul'da kapıcılık görevi, neredeyse daha apartman inşaat halindeyken

paylaşılmaktadır. Semtlerde kapıcıların geldikleri illere göre homojen bölgeler oluşmaktadır. Kapıcıların İstanbul içinde oluşturdukları haber alma, bilgi aktarımı ve yardımlaşma ağı, sarı sayfalarda görülmeden kentte varolmalarını kolaylaştırır. Yaşam tarzları ve beklentileri değişen kapıcılar öte yandan buldukları bölgelerdeki sosyal yapıyla etkileşerek onu dönüştürürler.

Kapıcı, alt bir tabakayı işaret eden "kapıcı ailesi" tanımlanmasını beraberinde getirir. Kapıcı genellikle işlerini ailenin diğer bireylerinin katkısıyla yürütür. Çocukları fatura yatırır, gazete-ekmek dağıtır. Kapıcıların eşleri çoğunlukla yaşadıkları apartmanda veya yakın çevrelerinde ev temizliği işinden para kazanır. İstanbul'da kapalı yerleşmelerin (bak. *Kapalı-Site*) ve üst gelir grubunun yaşadığı kent içindeki yüksek güvenlikli apartmanların 2000'li yıllardan sonra ivmelenerek artış gösteriyor olması, bugün bildiğimiz kapıcı kavramını apartman görevlisine dönüştürmekte ve giderek üst orta gelir grubu konut alanlarında da kapıcı ailesinin yerini daha profesyonel hizmet birimlerinin almasına neden olmaktadır.

—Evren Uzer

>Kapalı Site

KARŞI TARAF

İSTANBUL'DA ARAYA DENİZİN GİRDİĞİ KARŞILIKLI KIYI MEKANLARI ARASINDAKİ DURUMU ANLATIR. ASYA'YA GÖRE AVRUPA, AVRUPA'YA GÖRE ASYA YAKASI; TARİHSEL YARIMADAYA GÖRE BEYOĞLU.

Karşı taraflar arasındaki mekansal ve yaşamsal diyalog İstanbul'un kuruluşundan beri sürer. İstanbul Boğazı'nın güney ucundaki yarımadalar üzerinde konumlanan ilk yerleşimler, parçalı yerleşim gelişiminin temelini oluşturur: Delfi kahininin kehanetine dayanılarak kurulan ilk İstanbul "körler ülkesi"nin (Khalkedon, bugün Kadıköy-Üsküdar'ın bulunduğu yerdeki şehir) karşısındaki Ligos burnuna (bugünkü Sarayburnu) yerleşir; Haliç'in kuzey kıyısındaki buruna kurulan Pera (bugünkü Galata) da adını karşı kıyıda konumlanmasından alır. Yarımadaların arasında kalan deniz bir yandan yerleşimler için kuvvetli bir sınıır çizgisi, diğer yandan mekansal bir merkez oluşturur.

Aralarında kalan deniz-yolunu merkez alan karşılıklı yerleşimler Boğaz boyunca, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha yoğun olarak yayılır. Burunlar ve koylar dizisinden oluşan Boğaz sahilleri, köylerin oluşumuyla Boğaziçi

mekanı olarak özelleşir. Birbirine sarılarak, dolanarak biçimlenen tepeler, bunların aralarında kalan vadiler ve bu topografik yapının ortasından boylu boyunca geçen denizyolu (Boğaz) sürekli bir *karşılıklar zemini* sunar. Bu doğal topoğrafya üzerinde, karşılıklı olarak sahillerde sıralanan köyler takımıydızı andıran bir yerleşim sisteminin parçalarını oluşturmaktadır. Karşı taraflar arasındaki deniz, yol oluşuyla, 1950'lerin sonunda her iki kıyıda sahiyollarının (bak. *Sahilyolu*) yapılmasına kadar geçen süre boyunca, tüm mekansal açılımların kendisine doğru yöneldiği ve ulaşımın sağlandığı, mekansal ve fonksiyonel anlamda tek ve merkezi omurga olma durumunu korur. Sahilyollarıyla 1960'lardan sonra bu merkezi omurga çatallanır. Özellikle 1980'lerden sonra hızlanarak, artık metropolün bir parçası haline gelmiş olan Boğaziçi, doğal topoğrafyayı hızla örtme eğiliminde olan bir mekansal dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*) sürecine girer. *Karşılıklar* zemininin boşluklu mekansal yapısı ve bunun arasına serpili röper noktalarının algısı değişir. Suyun örtücülüğüne benzer şekilde, karada da, yerleşimin yoğun örtüsü gelişir; yerler örtülür; takımıydızı sönükleşir. Boğaziçi'nde su yolu ve yerleşimin yoğun örtüsü egemen olur. Bu süreçte tüm İstanbul'un parçalı yapısı da ay-

nı dönüşümden geçmekte, metropolleşmekte, yoğunlaşmaktadır; ancak, denizin sınırlayıcılığı halen baskındır, karşı taraflar sürekli değişim ve dönüşüm içinde varlıklarını korur; belleğin göstergeleridirler.

—Senem Deviren

>Kent sel Dönüşüm, Sahilyolu

KENT FOLKLORU

FOLKLOR KAVRAMINI GENEL İTİBARIYLA ANONİMLİK, KIRSALLIK VE SÖZLÜ İLETİŞİMLE SINIRLI GÖREN YAKLAŞIMLAR İÇİN “KENT FOLKLORU” NEREDEYSE KENDİ İÇİNDE ÇELİŞKİLİ BİR KAVRAMDIR. FOLKLORA BİR GÖSTERİM ALANI, TOPLUMSAL HAFIZANIN KÜLTÜREL BİR DİŞAVURUMU OLARAK YAKLAŞMAK, KENT FOLKLORU ÜZERİNE DÜŞÜNÜRKEN BİZE BAZI KAPILAR AÇAR.

Bu bağlamda İstanbul folkloru ya da İstanbul’un folkloruna nasıl yaklaşabileceğimiz üzerine biraz düşünebiliriz. Genelde tarihsel bir bakış açısıyla ele alınan “İstanbul ve folklor” konusundaki çalışmaların büyük bir kısmı şehrin kuruluş efsaneleri ve belli mekanları üzerine

inanışlar üzerinde durmuştur. Henry Carnoy ve Jean Nicolaïdès tarafından 1894 yılında yayınlanmış olan *Folklore de Constantinople* ve Stefanos Yerasimos’un *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* (1993) adlı çalışması, İstanbul’un tarihsel folkloruna dair önemli kaynaklardandır. İstanbul ve folklor konularını tarihsel açıdan ele alan bir diğer yaklaşımsa şehrin sosyal hayatının kültürel dışavurumlarını inceleyen çalışmalarıdır. Mehmet Halit Bayrı’nın *İstanbul Folkloru* (1972), Samiha Ayverdi’nin *İbrahim Efendi Konağı* (1964), Adnan Özyalçiner ve Sennur Sezer’in *Bir Zamanların İstanbul’u: Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru* (2005) adlı çalışmaları daha çok 19. yüzyıl İstanbul sosyal hayatını ele alan ve bugün “eski İstanbulluluk” (bak. *İstanbullu*) dediğimiz bir dönemin kültürel dökümünü yapan çalışmalarıdır. Ne var ki bugünün kent folkloru hem maddi kültürel değişimleri hem de etnografik bağlamda yapılan sosyal grupların ürettikleri her türlü sözlü iletişim formunu kapsar. Örnek vermek gerekirse, bugün kent folkloru minibüslerin iç dekorasyonundan kadın günlerinde anlatılan hikayelere; farklı gecekond mahallelerinin halk mimarisi açısından tasarlanışından, otobüs, minibüs ve taksi şoförlerinin anlattıklarına ve kapkaç veya hırsızlık hikayelerine dair anlatılara kadar

pek çok şekilde tezahür eder. “Şehir efsaneleri” diye anılan folklor türü ise şehrin farklı mekanları, aktörleri ve sosyal grupları üzerine üretilen efsanevi anlatıları kapsar. Gelenek ve bugün arasında kurulan bu tür bir bağı, İstanbul’daki türbe ziyaret mekanlarında hala görürüz. Bu anlamda kent folkloru, kentlerdeki her türlü sosyal grubun kendisini ifade edebilme biçimlerini ve sanatsal iletişim alanlarını kapsar.

—Arzu Öztürkmen

>İstanbullu

KENTSEL DÖNÜŞÜM

ZATEN DEĞİŞİP DÖNÜŞMEKTE OLAN CAPCANLI BİR KENTTE OLUP BİTENLERİ DENETİM VE DİSİPLİN ALTINA ALMAK İSTEYENLERİN, YAKLAŞIMLARINA VE KENDİLERİNDE VEHMETTİKLERİ MİSYONA VERDİKLERİ ŞIK BİR AD. [ED.]

Kent, kentleşme ve kentlileşme, kentsel süreci anlatan üç önemli kavram. Kentler, kentleşme ve kentlileşme sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlamadan yeni bir sürece girmektedir. Yaşadığımız bu sürecin adı, Kentsel Dönüşüm. 1960’lardan 1980’lere kadar yaşadığımız süreç, kentleşme ve

kentlileşme kavramları ile açıklanabilir. 1980’lerin ikinci yarısından sonra yaşadığımız süreç ise, özellikle gecekondu alanlarının ıslah imar planları doğrultusunda, yık-yap’ın yoğun bir biçimde yaşandığı yenileme süreci idi. Bu sürecin ardından ortaya çıkan yapı riski ve yaşam kalitesi riskleri, özellikle 1999 Marmara depreminden (bak. *Deprem*) sonra, geçmişte de var olan Kentsel Dönüşüm kavramını kentleşme sektörünün başlıca gündem maddesi haline getirdi.

Kentsel risklerin yoğun olduğu yaşam alanlarındaki kentsel sorunların çözümünde mekan-sal, toplumsal ve ekonomik boyutları içeren bir “stratejik eylem planlama süreci”, artık “klasik imar planlama süreci”nin yerini almaya başladı.

Kentsel Dönüşüm, yeni süreç içinde, sürdürülebilir gelişmenin temel ilkeleri olan, yerel ekonominin geliştirilmesini sağlayan Ekonomi, kamu kaynaklarına herkesin eşit ulaşımını dikkate alan Eşitlik ve özellikle çevre ve kültür değerlerini koruyan Ekoloji (3E) doğrultusunda; kentlerin mekansal yapılanması dikkate alındığında Kentsel, toplumun kültürel çeşitliliği ve zenginliği açısından Kültürel ve yönetimlerin tüm paydaşlarla işbirlikleri ve katılımı çerçevesinde Kurumsal

(3K) yaklaşımlarla ve stratejik planlamanın kritik aşamaları olan Plan, Program ve Proje (3P) üçlüsü kapsamında, bütüncül bir planlama ilişki sisteminin kurulması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

İstanbul'un gerek yapı gerekse yaşam kalitesi riski nedeniyle yeniden dönüşüm süreci içine girmesi, kentsel dönüşüm sürecinin 3E-3K-3P temel ilkeleri ve sistematığı ile yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Sözkonusu ilkelerin uygulanabilirliği, "insan ve vizyon odaklı" kentsel dönüşüm yaklaşımının kamu, özel ve sivil örgütler arasında bir uzlaşma içinde oluşturulmasıyla yakından ilgilidir.

Bu nedenle, kentsel dönüşüm projelerinin, projeden etkilenen kamu, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında bir işbirliği ortamının yaratıldığı, proje senaryosunun ortaklaşa hazırlandığı ve yaratılan değerlerin ortaklaşa paylaşıldığı ve projenin geliştirilmesi sürecinde proje kararlarına geniş katılımın sağlandığı kapsamlı projelerin olması gerekmektedir.

—Faruk Göksu

>Deprem

KIRIM KİLİSESİ

SULTAN ABDÜLMECİD'İN İZİNİYLE, BRİTANYA DEVLETİ TARAFINDAN KIRIM SAVAŞI'NA KATILAN ASKERLERİN ANISINA BEYOĞLU'NDA İNŞA EDİLMİŞTİR. ANGLİKAN KİLİSESİ OLARAK DA BİLİNİR.

Yapımı yaklaşık 10 yıl süren bina 1868'de ibadete açılmıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra, 1972 yılında, cemaati kalmadığı için kapısına kilit vurulmuş ve 1990'a kadar kapalı kalmıştır. Kilisenin boş kaldığı bu dönemde içindeki kıymetli eşyalar yok olmuştur.

Kilisenin yeniden ibadete açılmasında 1989'da İstanbul'a gelen ve Britanya Konsolosluğu'ndaki şapelde görevli olan İrlandalı rahip Ian Sherwood'un önemli katkısı vardır. 1990 yılında metruk haldeki kiliseyi konser alanına dönüştürmek isteyen İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin girişimleri, rahip Sherwood'un kilisede "kırk gün boyunca güvercinlerle uyumasıyla" sonuçsuz kalır. Kırım Kilisesi'nin yeniden bir cemaat edinmesi ise 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında bu ülkeyi terk etmek zorunda kalan Sri Lanka'lı işçilerin transit amaçlı olarak İstanbul'a gelmesiyle başlar. Eski bir Britanya sömürgesi olan ve kanlı bir iç savaşa sahne olan Sri Lanka'ya

dönemeyen -ya da dönmek istemeyen- işçilerin kiliseye sığınmasına izin veren rahip, onların da yardımıyla kiliseyi restore eder.

Kırım Kilisesi, 1990 sonrasında İstanbul'da kiliseler çevresinde oluşan yeni uluslararası toplumsal alanın gözlemlenebileceği mekanlardan biridir. Pazar günleri kilisede bir araya gelen cemaatin kozmopolit yapısı, kenti etkileyen küreselleşme dalgalarının şaşırtıcı çeşitliliğini yansıtmaktadır: Bir yanda, İstanbul'daki çokuluslu firmalarda çok yüksek maaşlarla çalışan veya İngilizce eğitim veren okullarda öğretmenlik yapan İngilizler, Amerikalılar, İrlandalılar ve İskoçlar, diğer yanda kilisenin yatahanesinde barınan, çoğu Sri Lanka ve Sahraaltı Afrika ülkelerinden gelen yoksul sığınmacılar. Farklı hayat tarzları ve sosyoekonomik profillere sahip kişilerin bir araya gelmesini mümkün kılan Kırım Kilisesi, Pazar günleri kendine has bir toplumsal etkileşim alanına dönüşmektedir. Çoğu "kaçak" konumda olduğu için kamusal alanlara veya devlet hizmetlerine erişimi kısıtlı olan göçmenler için kilise bir "buluşma ve ilişkiye geçme mekanı" olmaktadır (bak. *Göç*). İstanbul'daki çeşitli kiliselerin bir araya gelmesiyle kurulmuş IIMP (Istanbul Interparish Migrant Program) tarafından düzenlenen İngilizce kursları, barınma,

gıda ve giyecek desteği gibi hizmetler de, büyük bir kısmı düzensiz statüdeki göçmenlerin İstanbul'daki hayata uyum sağlamasını kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır.

Kırım Kilisesi cemaatindeki bu kültürel çeşitliliğin ardında İngiliz sömürge döneminden kalma ilişkiler kadar, Soğuk Savaş sonrası kiliselerin tüm dünya çapında göçmenler konusunda küresel bir sivil toplum aktörü haline gelmesi de etkilidir. Kırım Kilisesi'ne benzer şekilde, İstanbul'daki diğer kiliseler de 1990 sonrası çeşitlenen göç dalgalarının getirdiği kişilerden oluşan kozmopolit cemaatlere hizmet vermektedir. Yeni göçlerin kiliselerdeki "canlandırıcı" etkisi, aşırı milliyetçi grupların tepkisine yol açsa da, İstanbul'da küreselleşme sürecinin heterojenleştirici etkisine ilginç bir örnek teşkil etmektedir.

—Didem Danış

>Göç

KİMLİK

EGEMEN SÖYLEMDE İSTANBUL'UN DAİMİ OLARAK KAYBETMEKTE OLDUĞU VARSAYILAN, DOLAYISIYLA

KÜLTÜR POLİSLERİNİN HER SORUŞUNDA BİR TÜRLÜ
İBRAZ EDİLEMİYEN RESMİ BELGENİN KANITLAMASI
GEREKEN AYNILIK SABİTİ.

Tıpkı bir kimlik belgesinin herkesin kim olduğu sorusunun yanıtı olduğu yanılması benzer biçimde, İstanbul'un da bütünsel, sabit ve görülür görülmez tanınabilir gösterimi olan bir kimliği olduğu, daha doğrusu olması gerektiği paylaşılan varsayımdır. Kentte vuku bulan bütün olayları, insanları, pratikleri ve onlar tarafından imal edilen fiziksel çevreyi İstanbullu kılan ya da kılması gereken tariüstü bir özün varolması gerekliliğine yatırılan arzu, bu kentin ne olduğu ve olacağına ilişkin tüm söylemsel üretimin ardındaki üretici güçtür. Ne var ki, birbirinden farklı beklenti, çıkar, olanak, arzu ve koşullandırmaların yönlendirdiği eylemler ve bu eylemlerin sonuçları bir türlü tekil bir İstanbulluluk şemsiyesi altında bütünselleştirilemezler. Bir anlamda, İstanbul oluş bu ironik çelişki ile ortaya çıkar: Bir yandan tekil bir aynılık altında bütünselleştirilemeyen bu çokluk İstanbul'dur. Öte yandan ise, İstanbul, bütünselleştirilemeyen çokluğun kendi çokluğundan korkması, çoğalırken aynılık hayalleri kurmasıdır. *Hep'e* yatırılan arzu, *herkes'i* gizler, oysa herkes'in ortaya çıkması hep imgesinin silinmesi, dağılması

ile mümkündür. İstanbul'un sorunu kimliksizleşmek değildir, tersine böylesi bir çokluğun hala bir İstanbullu kimliği ardına gizlenebileceğine inanması, bunu istemesi ve kısmen de gizlenmeyi başarmasıdır.

—Bülent Tanju

KORUMA KURULU

YASAYLA, KÜLTÜR VARLIKLARININ TESCİLİ, SİT ALANLARININ SINIR VE GRUPLARININ BELİRLENMESİ İLE RÖLÖVE VE RESTORASYON PROJELERİNİN ONAYINDAN SORUMLU KILINAN KURUM.

Geç Osmanlı'nın Avrupalı düzenin kurulması yolundaki çabaları içinde, 1880'lerde gündeme gelen müzecilik ve taşınabilir eski eserler ile ilgili düzenlemeleri, 1910'larda anıtların korunması ile ilgili ilk düzenlemeler izler. Benzer şekilde, koruma ile ilgili yasal düzenlemeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da gerçekleştirilen planlama çalışmaları yanında kendine yer bulur. 1935'te tüm ülkedeki anıtların tescil edilmesi ve korunması konularıyla ilgilenmek üzere kurulan dört komisyonda arkeolog ve mimar üyeler görev alır. 1950'lerin hemen başında da benzer bir kurumsal yapı, korunması

gereken mimari ve tarihi anıtların bakım, onarım ve restorasyonlarında uyulacak kuralları belirleme yetkisiyle yeniden yapılırlar. 1983'te bir kez daha yenilenen düzenlemelerle farklı bölgelerdeki kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına yönelik her türlü karar alma konusunda yetkili kılınan koruma kurulları, mimarlık ve restorasyon alanından uzmanların yanı sıra, farklı disiplinlerden üyeleri de barındıran bir yapıda kurgulanır.

Sözkonusu yasal düzenlemeler ve zaman içinde değişime uğrayan üye profilinin ötesinde, İstanbul özelinde Koruma Kurulu kentin tarihsel yoğunluğu nedeniyle planlama kararlarında söz hakkı olan bir kurum olarak öne çıkar. Korumanın kavramsal zemini konunun uzmanları arasında bile sıklıkla tartışılmazken, koruma kurulu kararları, günlük gazeteler aracılığıyla kamuoyunda tartışmalara zemin hazırlar. Görünürde bu tartışmaların koruma üzerinden yapıldığı izlenimi edinilse de, asıl tartışma kentin dinamiklerini neyin ve kimlerin yönlendirmesi gerektiğidir. Kent üzerindeki olağan rant temelli baskılar ile “koruma” arasındaki dengeyi mucizevi bir şekilde bu kurulların sağlaması beklenir. Olayın mucizevi boyutu büyük ölçüde bu yasal mekanizmanın amaçlanmış karmaşasından kaynaklanır. Çoğu

kez bu karmaşaya tarihsellik yanılısamaları ve terminolojik hatalar da eşlik eder. Bu çoklu çelişkiler içinde koruma kurulları, kentin tarihinin ve kültürel mirasının koruyucusu ya da yok edilmişin tek suçlusu olmak arasındaki o ince çizgi üzerinde konumlanırlar.

—Yıldız Salman

KULAKLIK

MÜZİK ALETLERİNİN VERİCİLERİYLE KULAK ARASINDA SES BAĞLANTISI KURMAYA YARAYAN ARAÇ. BAŞKA BİR DEYİŞLE İNSANIN ÇEVRESİNİ ETKİLEMEDEN VE ONDAN ETKİLENMEDEN HER ORTAMDA MÜZİK DİNLEMESİNE YARDIMCI OLAN TEKNOLOJİK HARİKA.

İlk walkmanlerin yanında gelen turuncu, kalitesiz, süngerli kulaklıklardan beri çok yol katetti kulaklıklar ve onların sahipleri. Kulaklıkla müzik dinleyen insanlar, ki onlara bundan sonra “kulaklıklı insanlar” diyeceğim, eskiden sadece Almanya'dan gelen akrabalarımızın çocukları iken, bugün her yerde karşımıza çıkıyorlar. Bir İstanbul sakini olarak bu şehrin her yerinde, dolmuşta, sokakta, vapurda, pazarda (evet pazarda) birtakım insanlar kulakları dış seslere kapalı olarak yolculuklarına

devam ediyor. Bir itiraf sayılırsa, ben de onlardan biriyim ve insan nasıl ilk önce benzerini fark ederse, bu kulaklıklılı insan güruhu içinden birini yakaladığımda gözlemlemeden bırakmıyorum. Bu “kulaklık kardeşliği” hali, sokakta rastlaştığında göz temasıyla gizli bir selamlaşmadan, otobüste yan yana oturulduğunda karşı tarafın dinlediği şarkının kaçamak bakışlarla kontrolüne kadar gidiyor.

Kulaklıklılı insanlar güruhu kendi içinde gruplara ayrılıyor kaçınılmaz olarak. Öncelikle cep telefonlarının yardımıyla bu güruha dahil olan insanlar: Onları iki kulak arasındaki asimetrik kablo uzunluğu ve telefonlarının çalması durumunda bir anda kendi kendilerine yüksek sesle konuşmalarıyla ayırt edebilirsiniz. Genelde radyo dinlemeyi seçiyorlar. Bir de ilginç bir şekilde yaya halinde iken kulaklarının dışarıya açık olmasını tercih ediyorlar. Bir araca binince, iki durak gidecek bile olsalar bir telaş kulaklığı geçiriyorlar kulaklarına.

İkinci bir grup, mp3 çalar kulaklıklılı ile gezenler: Bunlar eskinin manda kasa CD çalar taşıyan güruhunun günümüze evrilmiş hali. Genelde kulak için kulaklık kullanıyorlar, arada ağızlarını

sessizce kıpırdattıklarını görebilirsiniz, şaşırmanın, sadece dinledikleri şarkıya eşlik ediyorlardır. Diğer yandan bir toplu taşıma aracında bu gruptan biriyle beraberseniz ve şarkıyı biliyorsanız siz de onlara eşlik edebilirsiniz, çünkü genelde ses yüksekliğini ayarlama konusunda umursamaz davranıyorlar. Bir diğer grup da kocaman dj kulaklığıyla dolaşanlar. *Ve ekibe son dönemde dahil olmuş* i-Pod kullanıcıları parlak beyaz kulaklıklılılarıyla kendilerini belli ediyorlar.

Biz kulaklıklılı insanlar, her gün kendimize özel bir video klip eşliğinde yolculuk yapıyoruz. Hep aynı yollardan aynı saatte geçsek bile –modern hayat sağolsun-, sıkışan trafikte saatlerimizi harcasak da –İstanbul sağolsun- geçen zamanın aynı olmamasını kulağımızda duyduğumuz müziğe borçluyuz. Yaşadığımız bu şehrin kısır döngüsünde aradığımız kaçışı, kendimize özel İstanbul’u ancak bu şekilde elde ediyoruz belki de. İstanbul’un o gür sesini kısıp fona kendi tema müziğimizi yerleştiriyoruz. Şair vaktiyle “İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı” demiş ya... Bizim gözlerimiz açık, kulaklarımız tıkalı.

—İsmet Elif Kılıç

KUZEY İSTANBULLULUK

KİMİLERİNİN “BEYAZ TÜRLÜK” DİYE ANLATMAYA ÇALIŞTIĞI VAROLUŞ BİÇİMİNİ, KENTİN MODERN ZAMANLARDAKİ MADDİ ÜRETİM TARİHİ İÇİNDEN AÇIKLAMAK İSTESEK, BÖYLE BİR DEYİM İCAD ETMEK ANLAMLI OLURDU.

Kuzey İstanbulluluk 19. Yüzyılda, erken modern zamanlarda doğar, Cumhuriyet ile beraber sıkı bir rötuş yer ve olgunlaşır, göçle değişen 1950’ler ve 1980’ler İstanbulunda etkisini yitirir, 90’larda kabuk değiştirerek neo-liberal formatta yeniden dirilir. (bak. Göç) Kentin fiziksel yapısı ve barındırdığı varoluş biçimleri bugün farklı aktörlerce vahim derecede farklı algılanıyor ise, bunun temelinde kadim ve yeniden-kuzeyli bakışların, duruşların izleri sürülebilir.

Erken modern kökenler / Kuzeyin sermaye marifeti ile inşası: Şehir 19. yüzyılda modernleşirken, coğrafi ve topografik eşikler sosyoekonomik ayrışmalarla örtüşür ya da onlara işaret eder oldu. Sermaye birikim düzeyi yüksek, dönemin global ekonomisi ile eklemlenmiş kesimler Haliç’in kuzeyinde yoğunlaştı. Burası da kendi içinde ayrıştı: Ana omurgası Tünel’den Şişli’ye, bir yan kolu Maçka’ya, yeni sarayın üstüne uzanan havadar ve manzaralı sırtın üst tarafları ve denize bakan doğu yüzü giderek mutena bir yapılaşma eğilimi

gösterirken, sırtın arka yüzüne düşen Tarlabası-Dolapdere-Kasımpaşa yöresi, Haliç’in güneyi ile birlikte daha mütevazı gelir gruplarına terk edildi. (bak. *Mutenalaştırma; Soylulaşma*) Eski Boğaz köylerinin merkezi alanları da bir ölçüde bu ikinci gruba girer. Kuzeyli duruş, aynı zamanda yukarıda duruştur da. Bu dönemin şehir topoğrafyası okunaklıdır: Sosyoekonomik ayrışma mekansal ayrışma ile dolaysızca çakışır, örtüşür. Kuzeyli ve yüksek rakımlı semtlerin küresel sermaye hareketleri ile eklemlenmiş ekonomik pozisyonlarına, Batılı trendlere açık sosyal yapılarına ve liberal/modernleşmeci ideolojik yapılarına karşılık, “güneyli” ya da “alt rakımdaki” semtlerin daha mahalli söylemlerle beslenen ikincil ya da paralel bir modernleşme sürecinin mekanı olduğunu, bu semtlerin emek güçlerini, hizmetlerini, ve küçük meta üretimlerini öncelikle mahalli pazarlarda arz ettiklerini görüyoruz. Ayrışmış, ancak herkesin yerini bildiği bir dünyadır bu. En mükemmel cisimleşmesini Abdülhamid’de bulan Osmanlı muhafazakar modernleşmeciliği, bu alemin çok çeşitli taşlarını yerlerine oturtmanın ve oralarda patırtısızca tutmanın sırrına vakıf olmuştur.

Erken modernitede kuzeyin ve güneyin cisimleşmesi / Apartman ve sahil sarayına karşı ada

parsel düzeni: Apartman tipolojisi, kuzeyli sermaye birikiminin hem göstergesi hem de garantörü olarak belirginleşir. Apartmanın -1960'larda yap-satçı marifetiyle ayağa düşene kadar- bir statü, ya da zamanelik göstergesi olduğu çok söylendi. Şöyle de bakılabilir: Apartman, sosyoekonomik grupların mekansal temelde ayrışmasını fiilen güvence altına almıştır. Güneyli mahalleden kopuş, apartman gibi radikal bir ayrıştırıcı, böyle benzersiz bir mekansal filtre olmaksızın bu kadar rahat gerçekleşemeyebilirdi, ya da apartman bu kopuş için mükemmel bir altyapı sundu. Mahallenin bunaltıcı gelenekleri denen ve genellikle dini ve kültürel alanda tanımlamaya yatkın olduğumuz şey, son tahlilde toplumsal kaynakların yeniden dağıtımını zorlayan bir dizi töre ve adetten başka bir şey değil; öyleyse mahalle, sermaye birikiminin, modern bir burjuva sınıfın ortaya çıkmasının önünde duran bir tür fiziki/mekansal engel olarak da okunabilir. (bak. *Mahalle*) Dolayısıyla mahalleden kopuş, modern manada sermaye birikim döngüsüne katılmak isteyen kesimler için zorunlu bir adım. Haliç'in ötesinde, sırtın tepesinde ötekilerden ayrı ve yüksek yoğunluklu bir yerleşim, eski kent ile sosyal ilişkilerini giderek asgariye indiren bir sınıfın da doğuşuna tanıklık ediyor.

Kuzeyde, Galata surlarının ötesinde uzanan "bakir" toprakları iskana açan, bağ, bahçe, bostan, mera ve tarlaları, giderek mezarlıkları şehrin arsasına dönüştüren modernleşme süreci, şehirli yatırımcıyı ilk kez bir aktör olarak ön plana çıkardı. Sermayenin giderek ortak akıldan da özgürleştiği, kuzeydeki/yüksekteki toprakların rant getirici ve spekülatif kullanımlara açıldığı bir dönemden söz ediyoruz. Yüksek rant beklentisi ile imar yoğunluğuna aşırı yüklenme, örneğin Pera'da yapılabilecek, ileride koşullar değiştiğinde değerlerin de düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Kuzeyliliğin temel parametresi, kentin kuzey çeperindeki bakir topraklara net ve pervasız hamlelerce tanımlanır.

Kuzeyli Devlet / Kısa bir aranağme: Sermaye kuzeyliliğinin tamamlayıcısı, ricali ile birlikte Devlet-i Aliyye-i Osmani'nin kuzeylileşmesidir. Fındıklı'dan Ortaköy'e, Beylerbeyi'nden Küçüksu'ya saltanatın kuzeye hicreti su kenarından işler. Bu hareketin coğrafi aksı gibi temel saiki de farklıdır: Sermaye birikimi değil, geçmişte adam gibi yaşan(a)mamış bir aristokrat hayatı sonradan-ikame çabasıdır temel güdü. Devlet kuzeyli karakterini Boğaz'ın serin sularına iliş-

tirdiği kagir sahilsarayı tipolojisinde bulacaktır. Aşağı rakımlarda kuzeyli olmak devletli olmakla eşanlamlıdır.

ve Ötekiler: Madalyonun öbür yüzünde, kendi yağı ile kavru lan güneyli semtler yer alır. Buradaki yetersiz ya da daha mütevazı sermaye birikimi ancak makul çözümlere izin verir: Güneyin modernleşmesindeki sermaye açığını planlama kapar. Gücü güneyli aktörlere yeten planlayıcı irade, buralarda “maden” bulmuştur. Bitişik nizam, dar cepheli, iki-üç katlı aile evleri ve/ya da sıra evlerin belirlediği bu mütevazı ada parsel düzenine geçişte belirleyici rolü yangınlar oynadı. Afet öncesi arazinin bir çeyreği kamuya terk edilirken, kalan üç çeyreği tapulandı. Güneyli için modernleşme, kamunun düzenleyici iradesini yol ve bina nizamnameleri aracılığıyla her an ensesinde hissetmek demektir. Pera yangınları benzer sonuçlara yol açmadı mesela; Pera'nın yeniden imar süreçlerinde mülk sahibi yatırımcıların iradesi belirleyici oldu.

Sermaye gücü yoluyla modernleşen kuzeyliler ile kamu eliyle modernleştirilen güneyliler yan yana ve birbirlerine pek bulaşmadan, “herkesin semti kendine” düsturuyla yaşamanın yolunu buldu.

Cumhuri durumlar / Kuzeyin ideoloji temelinde yeniden kurgulanarak olgunlaşması: Cumhuriyet, miras aldığı kentin kuzey-güney ayırımına temelde dokunmadı, bunu aşmaya soyunmadı. Kent zaten küçülmekteydi bu esnada, mevcut ayırım temel olarak basitleşti, basitleştiği ölçüde de kemikleşti ve ideolojikleşti. Denklemden kuzeyli devlet faktörü çıktı önce, ortadan kalktı gitti. Yeni Cumhuriyet eliti tercihini net bir şekilde kuzeyde kalmaktan yana koymuştu, buralar ile yakınlık kurdu, güneye mesafeli durdu. “Köhne saltanatın atıkları” ile özdeşleştirdiği Boğaz’ı da sevemedi, terk etti, sırtları mesken tuttu. En tepede şehre yeni bir merkez icat edildi, açıldı: Taksim Meydanı. (bak. *Taksim Meydanı*) Meydan, başta Talimhane, Mete Caddesi, Gümüşsuyu bloğu ve Cihangir gibi ya sıfırdan kurulan ya da temelden yenilenen örnek semtlerle sarıldı. Meydanı da içeren, Taksim Gezisi ve Maçka Parkı ile bütünleyen külliye, Cumhuriyet’in kamusal mekanı oldu, Cumhuriyet elitleri buranın etrafında bir yay çizerek mesken tuttu. Yay oluşturulan Osmanlı yadigarı semtler, başta Teşvikiye olmak üzere, Taksim çevresini örnek alıp kendini yeniledi.

Küçülen kentin düşen emlak fiyatları sayesinde kuzeyin yeni elitleri ilk kez kamu yatırımı ve

planlama kavramları ile tanıştı. Yeni örnek yerleşimler 19. yüzyıl turbo-kapitalizminin plansız kent yığılmasının olumsuzluklarından arınmış, Cumhuriyet'in bir nimeti olarak görülen ferahlığa, yeşile ve ışığa kavuşmuştu.

Güney ise aynı dönemde radikal biçimde küçülür, “çekerken”, bağımlısı olduğu kamu yatırımlarından kayda değer bir pay alamaz oldu; sonuçta hemen hiç yenilenmeden köhnedi, çöktü; yangın yerleri tarlalaştı, iyice kabuğuna çekilip kaldı. Suriçi ile Haliç ötesinin karşıtlığı bu dönemde iyice göze batar oldu. Kuzeyden bakanlar bunu artık basit ama aşılması da o ölçüde imkansız, çünkü statik bir düalizm olarak algılar oldular.

Oysa erken modern dönemde semt seçiminin temelde bir maddi imkan meselesi olduğunun herkes farkındaydı ve bu seçimin sonuçları bir tür tevekkülle idrak edilirdi. Yaşam tarzının farklılaşması da bunun doğal bir sonucundan başka bir şey değildi. Daha çok kazanan doğallıkla daha çok ve daha farklı tüketebiliyor, imkanları ölçüsünde daha geniş coğrafyaların lezzet alemlerine yelken açabiliyordu. Edebiyata bol malzeme sağlayan farklılıklar daha çok bir tür istihza konusu oluyordu. Sınıf atlamak

yaşam tarzının da değişmesine kapı açabilirdi, eşikler aşılmaz değildi.

Yeni bitme Cumhuriyet elitinin cebindeki para ise, eski kozmopolit elitinkine kıyasla deve-de kulaktır. O, parasıyla atsa atsa ne kadar “hava atabilir” ki? Fiziksel mekanda farklılık yaratan bir maddi kaynak varsa da, bu özel değil, kamuya aittir. Dolayısıyla kendine daha kaliteli kent mekanını sunan kamunun ideolojisi ile özdeşleşme, kenti bunun üzerinden okuma ve anlamlandırma tutumu doğallaşır, içselleştirilir. Kuzey, kerameti kendinden menkul bir cumhuriyet aydınlanmasının mekanıdır artık, güneye gelenekselliğin, aydınlanamamış tutuculuğun cisimleştiği “orası” olmak düşer. Tarlabası başta olmak üzere, kuzeyli ancak daha yoksul, daha gayrimüslim semtlerin ötekileştirilmesi, gettolaştırılması da bu dönemde başlar. (Başlıbaşına ele alınması gereken bir meseledir, girmeyelim.)

Cumhuriyetçi kuzeyin altın vuruşu / Menderes operasyonları: Döneme damgasını vuran Menderes operasyonları, kendilerini meşurlaştırdıkları popülist demagojinin tersine (“O güne dek kamu yatırımlarından pay alamamış, “ihmal edilmiş” suriçine de hizmet götürmek”)

fevkalade kuzeyli bir gündemden türemiştir. Yeni bir ekspres yolağı, suriçini içinden geçerek bertaraf etme, onu basit bir transite indirgeyip hiçe sayma tavrı ile kotarılır. Kuzeyli için suriçi, mesela Ataköyü'ne gitmek için hızla katedilen ucuz bir territory'den ibaret kalır. Taksim-Ataköyü hattı, en genel manası ile "toplum"dan çok yeni elitin barınma sorununa odaklanan Emlak Bankası'nın surötesine konuşlandığı bu yeni koloniyi merkeze bağlar. (bak. *Merkez*) Aradan geçen elli yıldan sonra bile ne (sonradan mimarının adını takacakları) Vatan Caddesi bir "Şanzelize"nin ne de Kennedy Caddesi denen sahiyolu bir Kordon olmanın hayalini kurabilir; suriçine kondurulmuş birer otoyol-benzeri olarak kente azap çektirmek kaderlerine yazılmıştır. Güney sahiline Ataköyü'nün kurulumu ile kuzeyin de-territorializasyon sürecinde ilk adım atılmış olur. Kuzey yakın dönemde yeniden kurgulandığında daha mekan-ötesi, daha kavramsal olacaktır.

Ara dönem ve klasik düalizmin arka plana düşmesi. Olası yeni karşıtlıkların maskelenmesi: 50'lerden başlayıp 90'lara uzanan dönemde, erken modernitenin ve Cumhuriyet'in kurduğu biçimi ile düalizme dayalı bir kentin parametreleri alt üst

olur, geçersizleşir. Sanayileşme ve göçle birlikte gelen yoğun demografik baskı, eski karşıtlığın gerek taraflarını, gerekse mekanlarını ve barınma tipolojilerini bilindik şekli ile ortadan kaldırır; yeni oluşan şey, her ne ise henüz tam biçimlenememiş, dilini ve kıvamını bulamamıştır.

Döneme klasik sosyolojik sınırları ve tipolojik eşikleri dağıtıp tümüyle yeni baştan kuran iki yeni kentsel üretim biçimi damgasını vuracaktır: Gecekondu ve Yapsat. (bak. *Gecekondu*) Bunlar Cumhuriyet'in iki temel sorusuna da yanıtıdır: Ne yapsak etsek de sanayileşsek, ama bir proletarya ve onun getireceği dertlerden de -komünizm gibi edinmesek? Ne yapsak etsek de tüm yurttaşları ortak bir seviyesizlikte eşit kılsak? İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'sinin en dinamik, en yoğun sermaye yatırımı çeken, en hızlı gelişen, dolayısıyla en fazla çelişki üretme potansiyeli barındıran kenti olan İstanbul için hayati önemde sorular. Sorunun pragmatik ve başarılı yanıtı, "en ucuzundan mülkiyeti alabildiğine ve ne pahasına olursa olsun yaygınlaştırmak"tır. İlk model, gecekondu, kamu arazisi üzerinde, köylüye hitap eder tarzda, ona şehre geldiğini hissettirmeyecek yatay düzende bir özel mülkiyet simülasyonu -ve bir ölçüde de gerçeği- sunmaktır: Kır malı know-how ile imal

edilir, kentin çeperine konulur. Kendi öz imalatları bahçeşehirlere doluşan yeni kentliler, kır ile kent, işçilik ile köylülük arasında araftadırlar: Ne biri ne öteki, ama hem biri hem öteki. İkinci model, yapsat ise ikinci bir hamle ile apartmanlaşmayı tabana yaygınlaştırır, artık kendini iyi kötü şehirliden sayan kim varsa ayağını topraktan keser, yükseltir, herkesi ucuz kat mülkiyeti temelinde eşitleyerek hasedi önler. Eşik, mekan, tiipoloji, dönem, vs. ayırt etmeksizin, geçmişte kentleşmiş neresi varsa oraya musallat olur, parsel parsel bozar, siler, yeniden kurarken şehirli milletini bundan böyle asgari demokratik müşterekleri olacak olan apartman toplantısında buluşturur.

Hayli zayıflamış olan eski klasik güney, göç dalgası ile birlikte hemen tümünden ortadan kalkar, “periferi”leşir: Ucuz arazi mertebesine düşen yavaş yerlerini gecekonduya kaptırır, buralarda kır ile kentin sınırlarının bulanıklaştığı coğrafyaya intisab eder, iyi kötü korunmuş yerlerini Menderes travması sonrası yapsatçıya teslim ederken de yüz yıldır imrendiği kuzeyin hayli berbat bir karikatürüne dönüşür.

Osmanlı artıkları ile yeni palazlanan Cumhuriyet kuşaklarının karışımı klasik kuzey, tam

kendini yeniden bulma, giderek tam teşekküllü (eğitim + maddiyat + gestus + mekansallık) bir elite evrilme şansı ufukta belirmişken, bu ihtimali kesin bir dille reddedip, en yeşilçam melodramlara layık bir tavırla “kendini ulusuna adayarak intihar eder”, bu bapta, ilk iş yapsatçı esnafı ile gerdeğe girer.

Paradoksal olarak, popüler kültür üretimi şehrin düalist temelde algılanmasından az ekmek yememiştir: Dönem karikatürlerinde fonda ya da ön planda, düşey apartman/yatay gecekondular karşıtlığı hakim peyzajdır. Gözün kolayca algıladığı “karşıtlık” aslında hayli sağlam bir konsensüstür. Öyle ki, 70’lerin ilan edilmemiş iç savaşında bile bu iki kesim rahatlıkla işbirliği edecektir.

80’lerden Marmara Depremi’ne / Ara dönemin uzatma dakikaları ya da yeninin doğum sancuları: Ara dönem kazasız belasız atlatılmayacak, yalnızca hasarın kalıcılığını garanti eden 12 Eylül kazası ile yeni aşamalara evrilecektir.

12 Eylül iki zıt dinamiği birbiri içinden harekete geçirecektir: İlki bu bölümde tanımlanan ara dönemin 99 depremine ve/veya 2001-2002 krizine kadar uzayacak inkıtalardır. Uzatmalar aynı za-

manda, yeni (ya da güncel) Kuzey İstanbulluluğun doğum sancularından başka bir şey değildir.

Uzatmalarda top post-gecekondu ve toplu konut marifetiyle çevrilecek, ağırlaşarak süren demografik baskı böylece hala ucuza mal edilmiş özel mülkiyet temelinde karşılanabilecektir. Post-gecekondu, apartmanlaşmayı -üçüncü bir hamle ile- eski klasik gecekondu yerleşimlerine yayar; bu manada ara dönem stratejileri ile tam uyum içindedir. Ama aynı anda kendi ölüm fermanını da yazmaktadır: Büyüyen kentsel rantı kendi alanında tekelleştirir, burada döndürür durur, böylelikle düşmanlar kazanır. Gerek merkezdeki birinci ve ikinci kuşak apartman coğrafyasına sıkışıp kalmış eski orta sınıflara, gerekse (örneğin kamunun finanse ettiği toplu konut ya da altyapı projeleri ile) yeni palazlanan ve kentsel ranttan kendi payını talep eden büyük sermayeye akmasına engel olmakla kendi ölüm fermanını yazar. Karşısında oluşan koalisyonu ve bunun tutumunu yeni Kuzey İstanbulluluk olarak adlandırmak uygun düşüyor (bak. *Post-gecekondu*).

“Kuzeyli ruh”un neo-liberal bir proje olarak yeniden-dirilişi: Kuzeylilik kavramını, geçmiş dönemler için kentiçi yatırım coğrafyasının ağırlık

merkezinin kuzeye kaymasından hareketle tanımlamış, buradan türeyen yapının çevre özellikleriyle davranış kalıplarına göz atmıştık. Güncel durum ve tutum, kuzeyliliğin geçmişle süreklilik gösteren yeni bir aşaması olarak ortaya çıkıyor. 80’lerin sonundan itibaren İstanbul’da yatırımlar bir kez daha kuzeye kayarken, geçmiş dönemlerden çeşitli motiflerin yeniden belirlediklerini, güncel bir bağlamda yeni anlamlar kazanarak yeniden harmanlandıklarını görebiliyoruz.

Bu seferki dönüşümün tartışmasız motoru ve ana aktörü olan finans sermayesi, kendi merkezini içgüdüsel bir kararla tarihi üssü olan Haliç ağzından (Karaköy/Sirkeci) kuzeye, Avrupa yakasındaki ana kuzey - güney arterinin iki çevre yolu ile kesiştiği Mecidiyeköy - Gayrettepe - Zincirlikuyu - Levent - Maslak aksına taşıdı. Prestij konut alanları buna paralel bir ilk hareketle daha da kuzeydeki ormanlık alanlara kaydı. Varılan noktada yeni kuzey, 1989’da açılan ikinci çevre yolunun kavşakları başta olmak üzere, erişim sağladığı coğrafya açısından, yani bir tür metropoliten alanın yoksul merkezini dışarıdan sarmalayan bir “cephe” biçiminde düşünülebilir. Kuzeyin müteakip hamlesi, kuzeydeki mevzilerden geriye, güneye doğru bir yeniden-fetih hareketi olacak, olmakta (bak. *Turizm*).

Güncel kuzey ve kuzeylilik, hayli katıksız bir özel teşebbüs ürünü, önce bunu tespit etmekte fayda var. Varılan noktanın kamu yatırımları ve vizyonu ile ilişkisi ancak dolaylı, ya da daha doğru bir deyişle sermayeye tabi; kamu burada daha çok sermaye birikim süreçlerinin önünü açmaya, engelleri ortadan kaldırmaya yönelik etkinliklerle ortaya çıkıyor, arka planda “destekçi” konumda duruyor. İkincisi, bu pek de öyle uzun uzadıya düşünülmüş, planlanmış bir süreç değil; daha çok spontane bir reaksiyon olarak gelişmiş. Bu hali ile 19. yüzyıldaki ilk “özgün” hareketi çağrıştırıyor. 1980’lerin ortalarında sürecin başını çeken finans kapitalin fiziksel operasyon alanının genişlemesi kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak gündeme geldiğinde, kamunun ilk öngördüğü “plan” bugün vardığımız nokta değildi. Döneme damgasını vuran Dalan operasyonlarının niyeti, -diyelim daha çok bir Londra örneğini andırır şekilde- tarihi merkezi iş alanının bulunduğu Sirkeci-Karaköy aksından hareketle, bir koldan Haliç içlerine, diğer koldan Taksim yönünde Beyoğlu sırtlarına doğru genişletmek, kısacası şişirilmiş bir merkez olarak yeniden biçimlendirmek olarak okunabilir. Bu amaçla girişilen Haliç ve Pera - Taksim istikametli büyük çaplı kentsel operasyonlar ciddi muhalefetle karşılaştı. Büyük başkan üçüncü dönem

seçilemeyince finans kapital acil mekan ihtiyacını içgüdüsel bir kararla çift otoyollu metropoliten ulaşım ağının merkezi eklemleme bölgesinde giderme yolunu seçti. Oysa Mecidiyeköy-Maslak koridoru hiç de bugün oynar hale geldiği role göre planlanmamıştı.

Bugün kenti yeniden biçimlendiren temel saik, yeni sermaye birikim modeli: Kentin fiziksel yapısının üretimi ve yeniden-üretimi ve kent içindeki hizmet ve mal tedarik zincirleri, artık büyük ölçekli sermayenin doğrudan ilgi alanına dahil. (Daha yakın geçmişe kadar böyle değildi, bu alanlar hemen tümü ile küçük sermayenin tekelinde sayılırdı.)

Geçiş döneminin toplu elit intiharı kente bu dönemde hayli tarihsiz ve artık istisnasız yalnızca gelir düzeyi üzerinden tanımlanan bir yeni elit “kazandırdı”. Bu yeni elit, kente fiziksel olarak konuşlandığı kuzeyden, çeperden, dışarıdan bakmayı alışkanlık haline getirdi. Bu dönemde metropoliten alanın güneyi, merkezi, içerisi, fethedilecek bir alan, özellikle bir potansiyel iş alanı olarak yeniden kurgulandı: Hizmet ve malların yenilenmiş bir formatta götürülmesi gereken geniş ve bakir bir coğrafya. Ancak bu iş için fiziksel

kapasitesi yetersiz, ya da “çökmüş”, dolayısıyla “düzeltilmesi” gereken “çarpık” bir coğrafya.

“Çarpık kentleşme” söylemi yeni kuzeyliliğin temel kurucu unsuru, ortak paydasıdır (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*). Kuzey İstanbulluluk bugün, çarpıklık kavramı altında toparlanan ve ötekileştirilen, yoksul ve ağırlıklı olarak enformel şehir coğrafyasına karşıtlığı üzerinden kurgulanabilecek bir koalisyonun adıdır. Mevcut kente ya da bildiğimiz haliyle sıradan İstanbul’a karşı yarı ilan edilmiş bir topyekun savaşın tarafıdır.

Günümüz kuzeyi kendi yerleşim tipolojisini üretti: Nizamiyeli cemaat. İdeal modelini çarpık olarak algıladığı şeye tepkisi üzerinden, onun antitezi olacak şekilde kurguladı, hatta bunun da ötesine geçip ideolojikleştirerek pazarladı. Kendi modelini toplumun tümüne kentte yaşamının tek olası biçimi olarak agresif bir tavırla önerdi, dayattı. Duvarlar ardında, nizamiyeden girişli sitelere içe kapalı cemaatler halinde yerleşme eğilimi bu dönemin başat hareketi olarak belirdi, özellikle Marmara depremi sonrasında mitik bir anlam kazanan güvenlik kavramı ile ilişkilendi: Her anlamda güvenliğimizi tehdit eden kent, mevcut haliyle artık kendimizi kendisinden sakınmamız gereken

şeyin adıdır. Ekonomik varlığımız temelde kente bağlı olduğu sürece ondan kopamayız, ama yerleşim düzenimizi onunla maksimum mesafede kurgulayabiliriz (bak. *Kapalı-Site; Güvenlik*).

Mevcut kentle besbelli bir meselesi olan kuzeyin ana stratejisi, bugün geri kalan coğrafyayı “kendine benzetme yolu ile fetih” olarak biçimleniyor. Mesafeli, nizamiyeli cemaatsel yapılanma tipolojisi kuzeyden kent içlerine doğru sirayet ettiği ölçüde, her şeyden önce kent içindeki tüm kamusal biçimlerine karşı topyekun bir tehdidi tanımlıyor.

Bu sürecin başlıca meşrulaştırıcısı olan çarpık kentleşme söylemini bugün yeni elitler, siyaset katı ve büyük ölçekli sermaye ile paylaşır oldu; söylem üretiminin mutfağı ise akademyanın çeşitli disiplinleri. Yolun başında, yapılı çevre üretiminin ana damarlarından kabaca bir altmış yıllığına dışlanan mimar ve plancı meslek erbabının eleştirel söylemleri durur. Sözkonusu meslek erbabından bir kesim, kendileri olmadan üretilen bu kentleşme modelini çarpık olarak nitelemeyi 70’lerden itibaren alışkanlık haline getirmişti. Kamu politikalarının yetersizliklerine bir tepki olarak sol tarafından formüle edilmiş bir söyle-

min otuz yıldan kısa sürede yeni elitizmin ana akımına dönüşmesi, başlıbaşına yazılmaya değer bir hikayedir.

Yeni kuzeyliliğin katıksız bir sermaye hareketi olmakla erken modernitenin kuzeyliliğine paralel bir noktada durduğuna değinmiştik. Kenti sekter bir ideolojik tavırla düalist bir karşıtlık içinde kavramasıyla Cumhuriyet elitinin kuzeyliliğine yaklaşır. Bu ideolojik tavrını agresif bir tavırla nihai sonuçlarına kadar götürmesi, kentin geri kalanına karşı bir topyekun savaş ve fütühat hareketine girişmesi ve bu işe soyunurken kamu erkini kendine destekçi kılmak konusundaki gözükaralığı ile, geçmiş dönemlerin hepsinden farklılaşır, İstanbul'un tarihi içinde pek benzersiz bir yer edinir. Akrabalarını aramak için bakılacak yer, 90'larda yaygınlaşan global kuzeyin coğrafyasıdır.

—Orhan Esen

>Gecekondu, Göç, Güvenlik, Kapalı-Site, Merkez, Mutenalaştırma, Post Gecekondu, Soylulaşma, Taksim Meydanı, Turizm, Yıkım ya da Çarpık Kent

KÜRESELLEŞME

ESKİDEN TEPESİ ŞEKLİNDE OLDUĞUNA İNANILAN BİR DÜNYANIN YENİ KAPİTALİST EKONOMİK ARAÇLAR KULLANILARAK KÜRE ŞEKLİNE KAVUŞTURULMASI SÜRECİ. [ED.]

Çağdaş küreselleşme şehirlerin ekonomik önemini artırdı. Bilgisayarları iletişim biçimleriyle birleştiren teknoloji, ekonomik etkinliğin eşzamanlı olarak hem yayılması hem de merkezileşmesiyle sonuçlandı. Yayılma ucuz üretim alanları arayan küresel şirketlerde kendini gösterirken; merkezileşme dünya çapındaki bu yeni üretim coğrafyasının yönetimi ve bu coğrafyaya ileri düzeyde hizmet götürülmesini içeriyor. Büyük şehirlerde gerçekleşen ise küresel servislerin profesyonel, yaratıcı ve finansal hizmetler yoğunlaşması aracılığıyla özellikle bu işin hizmet kısmı.

Bu iş hizmetleri şirketleri dünyanın birçok şehrinde büyük ofis şebekeleri aracılığıyla uluslar üstü hizmetler sağlıyorlar. Böylelikle küresel ölçekte iş koordinasyonu getiren “kesintisiz hizmet” sağlayabiliyorlar. Örnek olarak, Londra hukuk şirketleri bu sistem aracılığıyla ticari müşterilerine çok-hukuklu sözleşme çözümleri, New York reklam ajansları ticari müşterilerine küresel

pazarlama stratejileri önerebiliyorlar. Bu sonuca ulaşabilmek için ve müşterinin dünya çapındaki iş ihtiyaçlarını karşılamak üzere çok sayıda şehir ofisinde çalışma yapılması gerekiyor. Dolayısıyla şehirler küresel hizmet şirketlerinin günlük işleri aracılığıyla birbirlerine bağlanıyorlar: Bilgi, talimat, profesyonel bilgi, plan, strateji, tavsiye taşıyan elektronik mesajlar, ve ayrıca tele-konferans ve daha az sıklıkta gerçekleşen yüz yüze görüşmeler küresel hizmet merkezlerinin dünya şehri şebekesini oluşturuyor.

Bugün bütün büyük şehir alanlarında iş dünyasına hizmet sağlayan şirketlerin ofislerinin topladığı kümeler var, bunlar tipik olarak dünya şehri şebeke oluşum sürecinde birbirlerine kenetlendikleri yüksek ofis binalarında yer alıyorlar. Şehrin bu şebekeleşmeye entegrasyon derecesini hangi öncü hizmet şirketlerinin şehirde ofisleri olduğu ve bu ofislerin her şirketin ofis şebekesinde ne kadar önemli olduğu belirliyor. Ofis şebekeleri hakkında veriler toplanıyor ve dünyanın her yerindeki şehirlerin şebeke bağlantırlıkları Küreselleşme ve Dünya Şehirleri (GaWC) Araştırma Şebekesi tarafından takip ediliyor. Bu araştırma Londra ve New York'un küresel iş açısından açık farkla en şebekeleşmiş şehirler

olduğunu gösteriyor. Ama şebekeleşme karşılıklılık gerektiriyor: Örneğin Paris'te, Tokyo'da, Sao Paulo'da, Şanghay'da, Mumbai'de, Dubai'de, Johannesburg'da ve İstanbul'da.

SIRALAMA	ŞEHİR	BAĞLANIRLIK
43	Hamburg	38.4
44	Berlin	38.1
45	Washington	37.9
46	Lüksemburg	37.8
47	Atlanta	37.8
48	İstanbul	37.7
49	Atina	37.5
50	Montreal	37.4
51	Dubai	36.1
52	Bogota	35.9
53	Roma	35.4

Şebeke bağlantırlıkları GaWC tarafından 2004 yılında dünya çapında 315 şehir için 80 küresel hizmet şirketinin ofis şebekeleri kullanılarak hesaplandı. Yorumlamayı kolaylaştırmak için rakamlar en yüksek şehir bağlantırlığının (Londra'nınki) yüzdeleri olarak verildi. %37,7'lik bağlantırlık puanıyla İstanbul dünyadaki ilk 50 iş şebekesi şehirleri listesine ucundan giriyor. Aşağıdaki tabloda bu sonuç, İstanbul'un üzerindeki ve altındaki 5'er şehir, yani dünya şehir şebekesinde benzer entegrasyon seviyelerine sahip on şehir eklene-

rek belli bir çerçeveye oturtuluyor. Bu son derece karışık bir şehirler grubu, uzman bir finans merkezi (Lüksemburg), ülkelerinin ekonomik merkezi olmayan üç başkent (Berlin, Washington ve Roma), ülkelerinin ekonomik merkezi olan üç başkent (Atina, Dubai ve Bogota) ve önemli ülkelere üç lider “bölgesel şehri” (Hamburg, Atlanta ve Montreal). Ülkenin ekonomik merkezi olan ama başkent olmayan İstanbul bunların hepsinden başka. Ancak, bu rastlanmayan bir durum değil: Diğer örnekler New York, Frankfurt, Milano, Toronto, Sydney, Sao Paulo, fianghay ve Mumbai; dolayısıyla İstanbul iyi bir çevrenin üyesi!

Son bir nokta: Bu sonuçlar tablodaki şehirlerin herhangi bir genel anlamda birbirine benzediği anlamına gelmiyor. Hepsi benzer bir dünya şehri şebekeleşme düzeyi yaşıyorlar ama bu şehirler yine de birçok diğer düzeyde, azımsanmayacak kültürel ve tarihsel bağlamlar dahil olmak üzere, hala birbirlerinden son derece farklılar. Ama küreselleşme erken 21. yüzyılda İstanbul’un anlamına bir katman daha eklemiş durumda: İstanbul dünya şehri şebekesinde görece önemli bir oyuncu.

—Peter Taylor

LEVANTENLER VE NEO-LEVANTENLER

İSTANBUL’DA VE GENELDE DOĞU AKDENİZ’DE YERLEŞİK OLARAK YAŞAYAN OSMANLI SINIRLARI DIŞINDAKİ AVRUPA ÜLKELERİ KÖKENLİ İNSANLAR. 20. YÜZYIL ÖNCESİ İSTANBUL TÜRKÇESİNDE ONLARA “TATLISU FRENKLERİ” DENİRDİ. DENİZ TİCARETİ AMACIYLA BURADA GEÇİCİ OLARAK BULUNANLARDAN FARKLARI BU ŞEKİLDE BETİMLENMİŞTİR. HER İKİ TERİM DE ARTIK GÜNDELİK DİLDE KULLANILMAZ. [ED.]

Levantenler, anavatanda yaşayanların aksine, Doğu Akdeniz’de yaşayan Cenevizliler ile Venediklilerdi. Aynı zamanda Bizans İmparatorluğu’nun içinde, oldukça sınırlı imtiyazlar ve semtler dahilinde ticaretle uğraşan denizci İtalyan kolonilerinin Latin ahalisine de Levanten denirdi.

İstanbul Levanten cemaatinin kökeninde, ticari sebeplerle Bizans İmparatorluğu’na yerleşen İtalyan kolonileri bulunmaktadır. Denizci İtalyan cumhuriyetlerinin halkları; Amalfililer, Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar 10. yüzyıldan itibaren iki kıtanın kesişme noktasına kurulmuş olan bu şehre akmaya başlamışlardı.

1082’de İstanbul’daki bir semtin İmparator I. Aleksis Komnen tarafından Venediklilere verilen ve bir belgeyle teyid edilen imtiyazı, İtalyan kolo-

nilerinin kuruluş belgesidir. Ticaret malları için antrepolar, dükkanlar, yolculuktaki işadamları için lojmanlardan oluşan semt ya da funduk (foundouk), kiliseyle birlikte, Doğu'daki bütün İtalyan cemaatinin ana yapısıydı. Her milliyet, kendi maddi çıkarları için Bizans imparatorlarından belirli yerler edinirken, aynı zamanda ibadet ya da hayır işleri için, kiliseler ve bilhassa şapellere olduğu gibi mezarlıklara ve daha başka yerlere sahip olma selahiyeti de kazanıyordu. Bu kolonilerden her birinin üyeleri, uzak ülkelerindeki adetleri yaşatmak amacıyla ayrı bir ibadet yerinin etrafında toplanıyorlardı.

İstanbul'un Levanten cemaati, Haliç'in sağ kıyısında, Bizans surlarının etrafında, liman civarında, Neorion (Bahçekapı), Peramatis (Balıkpazarı Kapısı) ve Droungarion (Zindankapı) kapıları arasındaki alanda yaşıyordu. İmparatorlardan imtiyaz elde etmiş olan bütün Frenk kolonileri, bu üç kapı arasındaki alanda, şehir surları içinde bulunan –intra muros- bir merkezi müesseseye ve ticari işlemler için az çok bu müesseselerin uzantısı olarak kıyıya yerleştirilen bir iskeleye sahipti.

Bizans İmparatorluğu'nun Levanten ya da Latin cemaati, 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla yıkıldı. Fethin ertesi gününden itibaren,

tarihinde ikinci kez, fakat bu sefer, onu oluşturan iki unsurun hukuki farklılığını göz önünde bulundurarak yeniden kuruldu. II. Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra Galata Cenevizlilerine verdiği ferman, Osmanlı Latin Cemaati'nin kuruluş belgesidir (bak. *Fatih Sultan Mehmet*). Bu fermanla, Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar, ibadetin uygulanması ve kiliselerin korunması için Latin cemaatine hukuki temel oluşturacak olan imtiyazlar verilmiş oluyordu.

O andan itibaren, o zamana kadar farklı tabiyetlerden yabancıların oluşturduğu Latin cemaati, Osmanlı Latinleri ve Levanten terimiyle belirttiğimiz yabancı Latinler etrafında yeniden şekillendi. Aynı ailenin içindeki bu farklılık gayet açıktır; Osmanlı tebasından olanlar Ceneviz mahallesi Galata'nın teslimi esnasında yerlerinde kalırken, yabancı tebadan olan diğerleri ülkeden kaçıp daha sonra geri dönmeyi seçmişlerdi.

Yabancı cemaatin Osmanlı topraklarında bir araya gelmesi o zamanın yasalarından dolayı zor oldu ve sık sık kesintiye uğradı. Osmanlı İmparatorluğu'na ayak basan her yabancı, yani müstemin ülkede bir seneden fazla kalamazdı. Bu sürenin sonunda o da cizyeye tabi olarak reayadan

sayılır, ülkeden de bir daha ayrılamazdı. Ancak kapitülasyon rejiminde yabancıların İstanbul'a yerleşmesini denetim altında tutan tedbirler geçersiz kaldı. II. Mehmet güven sağlamak ve İstanbul'un ticari hayatını tekrar canlandırmak amacıyla 1454'te Venedik Cumhuriyeti'yle ticaret serbestisine öncelik veren bir kapitülasyon imzaladı; buna göre ticaretin önünde "hiçbir engel olmayacak" (Osmanlı yasaları ticaret özgürlüğüne ket vurmayacak), tüccarlar Babıali'ye her tür haraç ve vergiden muaf olacaklardı.

1535'te I. François'yla Kanuni Sultan Süleyman arasında karara bağlanan ilk kapitülasyonlarda, Fransızların Osmanlı topraklarında oturma süresi uzatılıyordu. Bu madde, Latin cemaatinin İstanbul'daki yeniden doğuşunun ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Yabancılar, en başta Fransızlar, bu tarihten sonra milliyetlerini değiştirmeksizin Osmanlı topraklarına serbestçe yerleşebildiler.

Yabancıların ait oldukları ülkenin kimliğini koruyarak Osmanlı topraklarında yaşayabilmesi bu ülkedeki ikamet özgürlüğü sayesinde oldu. Fransa'ya 1569'da verilen kapitülasyonlarda, gene Fransızların İmparatorluk sınırları içindeki ikametlerine değiniliyordu: İkamet süresinin tabiyet değiştirmekle bir

ilgisi kalmamıştı. Yabancılar uzun süre ikamet ettikten sonra bile yabancı sıfatlarını kaybetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayabildiler.

Tanzimat'ın ilanıyla, 1839'da, İstanbul Latin Cemaati için altın çağ olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönem başladı. 1867 kanununun, bir cemaatin bir ülkede yerleşip yayılmasının başlıca etkenlerinden biri olan, yabancılar gayrimenkul edinme hakkını vermesi, imtiyazlar yelpazesine bir yenisini ekledi.

19. yüzyıl ortasından 20. yüzyıl başına kadar, İstanbul Latin cemaatinin en parlak dönemine tanık oluyoruz. Bu dönemin özelliği, iş ve daha müreffeh bir hayat arayışındaki yabancı göçmenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda toplanmasıdır. Bunun, kilise ve konsolosluk kayıtlarında görülebilen belirgin işaretleri, okulların ve kolejlerin açılması, hayır kurumlarının tesisi, yeni kiliselerin inşası ve hatta yeni bir semtin, Pancaldi'nin (Pangaltı) ortaya çıkması ile kendini gösterir.

1923'te Lozan'da imzalanan barış antlaşmasıyla yabancı Latin cemaatinin düşüşü başlar. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu 1914'ten itibaren ilga edildiğini ilan etmiş olsa da, kapitülasyonlar

ancak Lozan Antlaşması ile kesin olarak kaldırılmıştı. Böylece bir dönem kapanmış oldu ve kapitülasyonların ilgası, yabancıların Türkiye'deki kitlesel varlıklarını bir şekilde haklı kılan bütün avantajları ortadan kaldırdı. Levantenler, bu gibi hukuki ve ekonomik sebeplerle giderek azaldılar; bugün ise neredeyse tamamen kayboldular.

Terimin dar anlamıyla Levanten, Osmanlı İmparatorluğu içinde yabancı tabiyeti olan Latin Katolik'tir. Amacımız, "Levanten" terimini yeniden tanımlamaya kalkışmaksızın, İstanbul'da kapitülasyonlar tarafından idare edilen yabancı bir cemaatin varlığının altını çizmektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yalnızca yabancı bir tabiyete sahip olmak bir üstünlük göstergesiydi. Kapitülasyonlar yabancılardan bir ayrıcalıklılar sınıfı yaratmıştı. Bu cemaat, Osmanlı tebası Latinler ya da reayadan oluşan Osmanlı Latin cemaati ile aynı kefeye konulamaz.

Öte yandan Osmanlı yönetimi, Osmanlı Latin cemaatini hiçbir zaman açıkça bir "millet" olarak tanımamıştır. Üstelik Osmanlı Latinleri kendileri de, bir alt sınıf olarak kabul edilmek korkusuyla, onları hukuki olarak yabancı Latinlerden ayıracak yeni bir statü üzerinde ısrar etmek istememişlerdir. Onlar, biraz aşağılayıcı olan yeni

statülerine sessizce geçerek, kapitülasyonların avantajlarından yararlanan tek grup olan yabancı Latinleri kendilerinden ayıran şartların yarattığı bu sınırı görünüşte yıkmak istediler. Bu farklılık görmezden gelinerek ve çarpıtılarak sonunda iyice dikkate alınmaz hale geldi.

Günümüzde, bir zamanlar var olan bu cemaate nostaljik bir yaklaşımla özenen ve "Neo-Levanten" adını benimseyerek Türkiye'ye yerleşen yabancıların asıl Levantenlerle hiç, ama hiçbir benzerliği yoktur (bak. *Nostalji*). "Neo-Levantenim" demekle köklü Levanten kültürünün mirasçısı olmak mümkün değildir. Levantenliğin kendine has bir adabı, bir dili, bir düşünme tarzı vardı. Levantenlerin en ayırt edici, en önemli özelliği ise, Doğu ve Batı kültürlerinin sentezinden kaynaklanan, yüzyıllar içinde şekillenmiş yaşam tarzlarıydı.

Bugün artık dirilmesi mümkün olmayan Levanten kültürü, ancak tarihi araştırmalarla, bu cemaati inceleyen kitapların yayımlanmasıyla yaşatılabilir; yoksa söz konusu kültürü anımsatan yeni adlar arkasına sığınmakla değil.

—Rinaldo Marmara

>Fatih Sultan Mehmet, Nostalji

MAHALLE

UNUTULMUŞ BİR KENTSEL ÖRGÜTLENME VE DENETİM DÜZENİNİN REENKARNASYONU OLARAK SÜREKLİ GÜNDEME GETİRİLEN FARAZİ TOPLUMSAL BİRİM. [ED.]

Özel bir konut firması İstanbul'da gerçekleştireceği projeye mahalle adını vererek, projeyi reklamlarında şu şekilde tanımlıyor: “Yeşillikler içinde huzurlu bir yaşam alanı sağlayacak olan Mahalle İstanbul, eski sıcacık komşuluk ilişkilerini, arkadaş sohbetlerini, dayanışmayı, yani özlediğiniz eski mahalle ruhunu yeniden yaşatmayı amaçlıyor.” Kaybettiğimiz bir değeri bize geri kazandırma amacıyla başlıyor işe ve belli ki bu ne ilk ne de son örnek olacak. İstanbul mahallesi öyle bir yapıyı ve ona duyulan öylesine güçlü bir arzuyu imliyor ki ticari konut projelerinin reklam stratejisinin (bak. *Reklam*) bel kemiğini tanımlıyor ve yüksek yoğunluklu konut alanı olarak yeniden üretilmeye çalışılıyor (bak. *Kapalı-Site*). Oysa ki üretici firmanın da, reklam şirketinin de çok iyi bildiği gibi, bir bölgeye mahalle demek orayı mahalle yapmaya yetmeyecektir. Eski komşuluk ilişkilerimizi geri getirme fikri her zaman prim yapılabiliyor. Özlenen komşuluk ilişkilerinin varlığı ya da geçmişte tahayyül edildiği biçimiyle varolduğu ise tartışmalı. Denebilir ki mahalle her

şeyden önce zihinsel bir üretilimdir ve bu nedenle daha çok dizi, film setlerinde ve konut sitelerinin reklam kampanyalarında kendini var etmektedir. Bu noktada mahalle kavramının Weber düşüncesi ile ilişkisinden bahsetmek anlamlı görünüyor.

Mahalle, kelimenin çoğu zaman sorunlu bir şekilde göndermede bulunduğu fiziksel çevreden çok, Türkiye’de çok tutmuş Weberyen cemaat/cemiyet kuramının en özgür biçimde ifadesini bulduğu değerlendirme alanını temsil ediyor. Bu durumun en bildik yansımasını, asla varolmamış bir cemaat yapısını inşa etmeye çalışmak tanımlıyor: Bir biçimde ulusal kurguyla da bütünleştirilmiş bir yitirilmiş değerler sistemi yaratılır. Mahalle üzerinden bir günah çıkarma etkinliği gerçekleştirilir. Neleri kaybettiğimizi önce kurular, sonra onlar için ağıt yakar, af dileriz. Daha ilginç, bu kurguya yöneltilen eleştirel bakış da özünde Weber’in söylemine çok şey borçlu. Bu kez mahalle pre-modern davranış biçimlerini barındıran bir odak olarak yeniden inşa edilmektedir. Bu nedenle pre-endüstriyel cemaat ilişkileriyle çağdaş dünyanın cemiyeti arasında ikili bir okuma gündeme gelir. Weber’e yaslanan düşünsel cephaneliğin tıkanmakta olduğu gerçeği de mahalleye ilişkin bir başka sorunlu bölgeyi tanımlıyor.

Çağdaş dünyanın metropolünün, cemaat ilişkilerinden arınmamış mahallelerinden nasıl ayrıştığına dair ciddi bir Türkçe külliyat söz konusu. Bu durumda da mahalle kurgusu, geçmişin ilişkiler ağını anlamaktan çok bugünün kentsel yapısını sorgulamak için yapılır. Bu nedendir ki sürekli olarak İstanbul'un nasıl bir modernleşme direnci geliştirdiğini, buna mahallelerin nasıl katkıda bulunduğunu duyar, okur, dinleriz ya da gecekondulu mahallelerinin geleneksel dünyaya özgü bir yaşamı nasıl temsil ettiğini (bak. *Gecekondu; Post-gecekondu*). Tabii sözü geçen Nişantaşı ya da Ulus'ta değil, Gaziosmanpaşa'daki, Ümraniye'deki mahallelerdir. Bu kurguya göre, kentte halihazırdaki toplumsal sermaye, kırsal alandan kente doğru bir akışı sürekli canlı tutmakta, aslında kentten nasibini almamış, çeşitli sebeplerle alamayan mahalleler nedeniyle de İstanbul dev bir köy olmaktan öteye gidememektedir. Sonuçta her iki bakış da Modernitenin temsil biçimlerini altüst ettiği epistemolojik ve kısmen ahlaki bir krizin yeniden bütünleştirmeye çalıştığı parçalanmış ağı yeniden kurma çabasından başka bir şey değildir.

—Ersin Altın

>Gecekondu, Kapalı-Site, Post-gecekondu, Reklam

MANZARA

İSTANBUL'DA BİREYSEL BİR KEŞİF OLMAKTAN ÇOK,
STEREOTİP BİR KENTSEL DEĞERDİR. [ED.]

Bakışı, dikkati çeken her şey. “Güpegündüz, sokak ortasında gördüğüm manzaraya inanamazsın.” / (İstanbul) Boğaz, Tarihi Yarımada, Kız Kulesi, köprüler ve Adalar'dan oluşan İstanbul silueti. “Bu evi kaçırmayın efendim, manzarası şahane.”

Manzaralı ev: Boğaz kıyısındaki yamaçlar üzerindeki semtlerde mümkün olan ev. İdeal manzaralı ev (bak. *İdealimdeki Ev*), yukarıda tanımlanan manzara unsurlarının tamamından oluşan kompozisyonu görmelidir. İstanbul'un kuzeyine doğru gidildikçe, sadece Boğaz gören manzaralı evler bulunabilmektedir. Bu evlerin bir kısmı planlı gelişen konut alanlarında, büyük kısmı ise imar ve/veya iskana açık olmayan ve çoğunlukla orman arazileri üzerine inşa edilen konut alanlarında bulunmaktadır. Manzaralı evin değeri (özellikle lebiderya mertebesine ulaşmış bir manzara söz konusuysa) aynı bölgedeki manzarasız bir evin değerinden çok daha yüksek olur. Bazı ev sahiplerinin veya emlakçıların, camdan uzanınca veya merdiven tepesine çıkınca uzaktan deniz

gören evleri zaman zaman manzaralı ev olarak pazarlamaya çalıştıkları gözlemlenir. İstanbul’da manzaralı evde oturmak, önemli bir prestij göstergesidir. “Evin deniz görmüyorsa İstanbul’da yaşamıyorsun arkadaş” gibi kalıplaşmış sözler bulunmaktadır. Şehrin sınırlarının genişliği ve refah seviyesinin düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal adaletsizliğin boyutlarına dikkat çeken bir kavram olduğu söylenebilir.

Manzara fotoğrafı: İstanbul bağlamında yine şehrin yukarıda bahsedilen noktalarını içeren fotoğraf. Vapur, martı, balık tutan adam ve uzaklara bakan genç kız, bu türün tamamlayıcıları arasında yer almaktadır. Fotoğraf kurslarında ilk derslerden biri olup, bu fotoğrafların çekimi için geziler düzenlenmektedir.

Manzaraya karşı oturup çay içmek: Manzaralı evlerin bulunduğu muhitlerde oturmayan İstanbulluların (bak. *İstanbul*) hafta sonu için tercih edebilecekleri faaliyet. Evden termos getirilerek sahilde piknik yapılabilir veya bir çay bahçesinde oturulabilir. Bu terimin ortaya çıkışının Eyüp’teki Piyer Loti Kahvesi’yle ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

Manzara koymak: Televizyon yayını sırasında beklenmeyen kesinti aralarını doldurmak için ekrana değişik manzara resimlerini getirip göstermek. Yaygın televizyon manzaraları arasında Necefli Maşrapa ve şelale manzaraları bulunmaktadır.

—İlkay Baliç

>İdealimdeki Ev, İstanbullu

MAVNA

1970’LERE DEK İSTANBUL’U ONSUZ DÜŞÜNMEK İMKANSIZKEN, BUGÜN TEK BİR ÖRNEĞİ BİLE KALMAYAN DENİZ TAŞIMA ARACI. [ED.]

Kızım mavnayı tanımıyor.

Yirmili yaşlarında olduğu ve İstanbul’u iyi bildiği halde “mavna” sözcüğünü kafasında bir yere koyamadı.

Ona mavnanın bende neler çağrıştırdığını tam olarak anlatabilsem, belki gençliğimin İstanbul’undan bir şeyler aktarmayı başarırım.

Mavnanın görüntüsü belleğimden giderek silinmeye yüz tutsa da sesi kulağımda.

Öylesine iyi hatırlıyorum ki mavnaların gecenin ıssızlığındaki “tok” sesini.

Gençliğimde önce Büyükkada’da, ardından Kınalıada’da (bak. *Ada*) yaşadığım yıllardan hafızama kaydettiğim üç belirgin ses var: Martı sesi, denizdeki küçük taşların sahile doğru yuvarlanırken çıkardıkları ses ve mavnaların sesi.

Martıların çığlıklarını günün her saatinde duymak mümkündür.

Ama diğer ikisi, yani suda yuvarlanan çakıl taşlarıyla mavnaların sesleri daha çok geceleri ve gün ağarırken duyulan seslerdi.

Kimi geceler uykumdan uyandığımdaya, “mavna”nın gecenin sessizliğini bölen tok ve “kesik, kesik” sesinin nereden geldiğini tam olarak kestiremezdim.

Kaldığım adanın uzağında ya da çok yakınında olabilirdi.

Sabah iskeleye yanaşmış bir mavna gördüğümde anlardım ancak gece duyduğum sesin ona ait olduğunu.

Gece yolculuğunda ne taşırdı mavnalar?

Genellikle her şeyi.

İnşaat malzemesinden karpuzla, fırının yolunu tutan un çuvallarından domates sandıklarına kadar her şeyi.

Un çuvallarıyla ilgili çocukluğumdan hatırladığım bir sahne var.

Mavna iskeleye yanaşmış, içindeki çuvallar yüzlerine, vücutlarına bulaşan un nedeniyle bembeyaz olmuş adamlar tarafından indiriliyor.

Genellikle bu “beyaz adamlar” boş bir çuvalın sivri ucunu başlarına kukuleta gibi geçirirlerdi.

Nedenini bugüne kadar çözebilmiş değilim.

Belki başlarını güneşten korumak için, belki de gözlerine un kaçmasın diye.

Mavnaya en çok ne yakışırdı dersanız...
Cevabım hazır: Karpuz.

Mavnaların rengi genellikle kırmızı, yeşil olurdu, mavi olanı da vardı.

Yeşil, kırmızı renge en çok aynı renklerdeki karpuzlar yakışırdı.

Karpuz yığınının üzerinde, tatmak isteyenler için ortadan ikiye bölünmüş karpuzlar olurdu.

Kırmızı ve yeşil.

Karpuzun bir dilimini de gözünüzün önüne getirin.

Tam kızımın hiç bilmediği mavnanın şeklinde.

Rengarenk, kimi zaman üzerinde naif çizimler olan mavnalar, Marmara Denizi'nin diğer bazı deniz araçları gibi yok oldular.

Balıkçı kayıklarının, içten takmalı sempatik deniz motorlarının, mütevazı yelkenlilerin yerini deniz otobüsleri, şık yatlar aldı.

Şimdi Adalar'a karpuz, un, inşaat malzemeleri nasıl taşıyor bilmiyorum doğrusu.

İstanbul'da her güzel şeyin ışık hızıyla değiştiği gibi, belki onlar da Adalar'a ışınlanıyorlardır.

—Gila Benmayor

>Ada

MCDONALD'S

EN KÜRESEL BESLENME ŞİRKETİNİN YEREL UZANIMLARI. KÜYERELLİK İÇİN BİR ALT BAŞLIK. [ED.]

Aleyhindeki küresel propagandadan daha hızlı olan küreselleşme evresini geride bıraksa da, lisansörlüğünü 2005'te yirmi yılına Anadolu Holding'in devralmasıyla birlikte, dükkan sayısındaki artışta göze çarpan bir ivme yakalayan obezite kaynağı. İstanbul'la tanışıklığı 1986 yılına kadar uzanan McDonald's'ın şehirdeki varlığı 53 restoran düzeyinde. Rekabet Kurulu'nun tanımına göre "fast food restoranları pazarı" içindeki en büyük dördüncü şirket olarak İstanbullulardan hizmet alan McDonald's'ın rekabet ettiği diğer şirketler

ise şöyle sıralanıyor: Arby's, Borsa, Burger King, diğer Burger/Hamburger restoranları, Domino's, Hacıoğlu, KFC, Kristal, Little Caesars, Mudurnu, Pizza Hut, Pizzacılar, Schlotzky's, Sultanahmet Köfte, Tatlıses, Tavukçular.

Anadolu Grubu'nun McDonald's'ın Türkiye lisansörlüğünü yirmi yılına devraldığı 2005 yılında, durumun manasını kavra(t)mak üzere hazırlanan Rekabet Kurulu Raporu'nda "fast-food restoranları pazarı" tanımını, doğal olarak klasik lokantaları ve -doğal olmayarak- yiyecek satan büfeleri pazarın dışında gördüğü için, liste bu kadarla sınırlı. Tahmin edileceği üzere, söz konusu tanım ve liste, fast food'un tüketici olarak insan türünün beslenme alışkanlıkları açısından ne ifade ettiğinden çok, işletmeci olarak sermaye sahibinin hangi koşullar ve kurallarla hareket ettiği noktasından hareketle yapılmış. Bir başka ifadeyle, bu tanım yalnızca ve kabaca müşterilerini birden fazla dükkandan besleme koşuluna dayandırılmış, yoksa elbette Türkiye'de telefonla sipariş alınan ya da müşterisinin hızla hazırlanmış yemeğini mümkün olduğu kadar kısa sürede midesine indirip gitmesini gözleyen dükkanların sayısı yukarıdakilerin şube sayılarından çok daha fazla.

McDonald's'ın Türkiye macerası bir derin iniş dışında sürekli çıkışlarla seyrediyor. 1986 yılında Taksim'deki (bak. *Taksim Meydanı*) ilk şube açıldığında yaşanan izdiham pek çok İstanbullunun hafızasında derin bir yer edinmiş durumda. Bir gazetede yıllar sonra bu manzara şu cümlelerle tasvir ediliyor: "24 Ekim 1986'da Taksim'de oluşan metrelerce kuyruk, ne tüpgaz ne de ekmek içindi. Bu izdihamın sebebi, o günkü parayla 400 TL olan bir hamburgerdi." (Aylin Löle, *Takvim*, 29 Nisan 2007.) Ne var ki takip eden günlerde de insanların en şık kıyafetleriyle, hatta yağın yağmura aldırmaksızın kapısında kuyruk oluşturdukları McDonald's için Türkiye o kadar da kolay bir pazar sayılmazdı.

McDonald's'ın, binbir çeşit köftenin bulunduğu bir ülkede bir lezzet direnişiyle karşılaşması beklenen bir durumdu. Ne var ki direniş damak tadı nokta-i nazarından değil, şirketin temsil ettiği bir değerler silsilesinin alerjiye neden olmasından kaynaklandı. Söz konusu temsile direnişin sembolü haline gelmek ise, aslında 1950'lerin ikinci yarısında ABD tarafından kurulmuş olan ODTÜ'ye düştü. ODTÜ'lüler 1997 yılında kampüse kurulan McDonald's şubesini tam dört yıl boyunca çeşit-

li biçimlerde, daha çok da dükkandan alışveriş etmemek suretiyle protesto ettiler. McDonald's 2001 yılında kampüsteki şubelerini bir süreliğine kapattığında direnişçiler bu sonucu kendilerinin yarattığını düşündüler, McDonald's yetkilileri ise şubeyi kapatmalarına gerekçe olarak o sırada sürmekte olan ekonomik krizi gösterdiler. Her iki gerçeğin de doğruluğu ve yanlışlığı tartışılmakta. Lakin McDonald's Türkiye'nin krizden ciddi bir biçimde etkilendiği de bir vakıa.

2001 yılında başlayan krizden sonra, 2003 yılı ortalarına kadar 56 mağaza kapatan McDonald's, söz konusu yıllarda mağdur bir kiracı görünümündeydi. Dolar bazında ödenen kiralar pek çok şubenin iflas etmesine neden olmuştu. Ancak şirketin 1,2-1,3 milyar dolar civarındaki bir fast food pazarından vazgeçmesi ve o döneme kadar yaptığı 130 milyon dolarlık yatırımın semeresini göremeden ülkeden ayrılması da söz konusu değildi. Yine de şirketin zarar etmesi ve 56 şubelerini kapatması bazılarımızı kimi konularda umutlandırmadı değil. Haluk Şahin, 5 Ocak 2003 tarihli yazısında, "Ülkeler artık kendi yerli yapımlarını 'Made in USA' yapımlara tercih ediyorlarmış. Türkiye'de yaşananlar da bu evrensel kalıba uyuyor. Türkiye'de de McDonald's hızla küçülüyor. Türkiye'de de yerli

diziler revaçta; Amerikan dizilerine daha çok sa-pa saatlerde ve kanallarda rastlanıyor..." diyecek kadar umutlandı örneğin. Şahin'den bir ay önce Radikal'de yayımlanan bir haber (7 Aralık 2002), yerli fast foodcuların McDonald's'ın zarar etmesine o kadar da hayıflanmadıklarını gösteriyordu: Örneğin İstanbul'un ünlü Bambi Cafe'sinin sahibi Fatih Güner'e göre, McDonald's ve benzerlerinin başarısızlığının nedeni halkın fast food sevmemesi değil, ABD'ye olan tepkisiydi. Ona göre halk "paramızı alıp götürmelerine tepki gösteriyor"du. Taksim'deki Simit Dünyası'nın (bak. *Simit; Simit Sarayı*) işletmecisi Hülya Kızıl ise, "McDonald's, Burger King gibi yerler geldikleri yere dönsünler, Türkiye'den ümitlerini kessinler" diyordu. Beşiktaş'taki İpek Sucukçusu'nun işletmecisi Metin Tezcioğlu'na göre, "McDonald's ve benzeri yerler bir özentiyle başlamıştı, ama insanlar artık damak tadına önem veriyorlardı."

1991'de McDonald's Corporation Türkiye ofisinin kurulmasıyla gelişim süreci hızlanan ve yüzde yüz ABD sermayeli bir şirket olarak faaliyetlerini sürdürmeye başlayan McDonald's, 2004 Kasım'ında nihayet yerli "geliştirici"sini buldu. Anadolu Grubu'nun sahibi Tuncay Özilhan, 1977'de başvurduğu ancak alamadığı lisan-

sörlük ayrıcalığına bir dizi görüşme ve gereken prosedürlerin yerine getirilmesinin ardından, 2005 yılında kavuştu. Özilhan, McDonald's'ın bir ABD şirketi olması dolayısıyla karşılaşabilecekleri tepkilerin hatırlatılması üzerine şu cümleleri sarf etti: “McDonald's, Anadolu Grubu'na geçmesiyle tamamen Türk sermayesi olan bir kuruluş oldu. Tedarikinin % 98'ini Türkiye'den yapıyor. Bütün çalışanları Türk. Dolayısıyla eti Türkiye'den, suyu Türkiye'den, kolası Türkiye'den... Bundan daha Türk firması olmaz diye düşünüyorum.”

Aslında küresel olanın zaten yerel olduğu noktasından hareket edildiğinde Tuncay Özilhan o kadar da haksız sayılmazdı. Kaldı ki, McDonald's'ın elinden tuttuğu tek “yerel sermaye” kendisi de değildi. Örneğin, 1978'de İzmir Kemalpaşa'da kurulan Fersan, tam da küçük bir üretici olarak kalmakla dükkanı kapatmak arasında bir karar verme arifesindeyken, McDonald's'ın Türkiye'deki ilk şubesi ni açtığı 1986 yılında Arcan Çelengil'in hisselerinin çoğunluğunu almasıyla atağa geçti. 2003 yılına gelindiğinde Çelengil de McDonald's'tan duyduğu memnuniyeti dile getirecekti: “McDonald's restoranları bizim turşu konusunda en iyi müşterimiz. Fakat toplam turşu satışımızda, Türkiye McDonald's % 2'lik yer tutuyor.”

Daha önce de ifade edildiği üzere, McDonald's'a damak tadı nokta-i nazarından herhangi bir direniş gösterilmedi, gösterildiyse bile duyulmadı. Fakat McDonald's Türklere standart köfte satmanın o kadar da kolay olmadığını, dahası McDonald's restoranlarındaki porsiyon büyüklüğünün Türklere doyumaya yetmeyeceğini düşünmüş olmalı ki, buraya özel bazı münöler ve ürünler geliştirmeyi de ihmal etmedi. MaxBurger Türkiye'ye özel olarak geliştirildi. Türk halkla ilişkiler büyüğü Ali Saydam, Türklere için özel olarak geliştirildiği söylenen bu ürüne Türkçe ad verilmemiş olmasını büyük bir başarısızlık olarak gördü, McDonald's ise şu cevabı verdi: “Biz Türklere kendi yarattığımız markalara bile yabancı isim koyma alışkanlığına sahibiz.” Adı bir yana, MaxBurger kare şeklindeki çörek otlu “pide” arasına yerleştirilmiş kalın köfte, 2 dilim peynir, taze soğan, salata, domates ve sarımsak, kekik, kimyon, karabiber ve baharatlı sosla bezenmiş haliyle McDonald's'a Türklere yaptığı bir katkı olarak tarihe geçti. McTurco adlı bir başka ürün daha geliştirildi. Ama köfte ayrımsız olmazdı ve nihayet Türkiye'deki McDonald's'lara ayran girdi.

Ayran mevzuu önemliydi, çünkü McDonald's Türklere köfte satmak için ayranı restoranlarına

davet etse de, en yakın yol arkadaşı Coca Cola, özellikle müşteri sayısı az olabilecek lokantalarda kendi ürünlerini satmak isteyenlere becerbilirse ayran (Coca Cola ayran üretmediği için) satmama koşulu getiriyordu. Coca Cola'nın cebren yarattığı popülarite kimi yerlerde orta yaşlı ve orta halli müşterilerini kaybedip daha genç ama hallice müşterilerine hizmet verebilmek adına kebabçıların bile ayrandan vazgeçmesine neden oldu.

McDonald's yalnızca "lezzeti"yle değil, çeşitli patlamalarla da düştü gündemimize.

28 Eylül 2001'de İstanbul Levent'teki McDonald's şubesinin tuvaletlerine bırakılan bombanın patlaması sonucu üç kişi yaralandı. 15 Nisan 2003 tarihinde McDonald's'ın Sirkeci, Aksaray ve Pendik şubelerinde meydana gelen patlamalar kimsenin ölmesine neden olmadıysa da, bir süre bu restoranlarda tüketmenin düşünüldüğünden daha tehlikeli olabileceği ihtimalini doğurdu. 20 Mayıs 2004'te, Üsküdar Acıbadem'deki McDonald's restoranının otoparkında (bak. *Otopark*) meydana gelen patlama, polisin diğer McDonald's restoranlarını da boşaltma kararı almasına vesile oldu. Elbette durum geçiciydi. Ama McDonald's'ın asıl bombası Ağustos 2000'de, Bey-

likdüzü McDonald's'ta mendil satan on yaşındaki bir kız çocuğunun buzdolabına kilitlenmesi oldu.

Bütün bunlara rağmen McDonald's, Türkiye'de 106 restoranlık büyük bir zincir, 2006 yılı satışı 151 milyon YTL. 2007 ciro hedefi olan 185 milyon YTL'ye ulaşip ulaşmadığı ise henüz bilinmiyor.

—Ayşe Çavdar

>Otopark, Simit, Simit Sarayı, Taksim Meydanı

MERKEZ

ESKİ İRAN ATASÖZÜ "SELÂMET DER KENAR-EST" (SELAMET KENARDADIR) HER YERDEN ÇOK İSTANBUL'DA ANLAM TAŞIR. [ED.]

Memleketim bünyesinin orta sınıf bölgelerinde evlerde hayatın merkezi, oturma odasıdır.

"Oturma odası" genelde küçüktür. Umduğunuzdan hep daha küçüktür. Samimi, ama ancak çok samimi dostlar burada ağırlanabilir. Etraf değersiz, ev sahibine göre bile zevksiz, ama hikayesi olan ve izi sürülebilir şeylerle doludur. Anne baba oturma odasında çocuklara karşı bambaşka bir

rahatlık ve hoşgörü içindedir. Oturma odasında ailenin muhayyilesinin alabileceği neredeyse her şey mubahtır. Ve su yolunu bulur. Hayat, evde hep küçücük oturma odasına doğru akar. Evde “hayatla” buluşma merkezi oturma odasıdır. Fakat, oturma odası aynı zamanda evin “dünyadan” ısrarla gizlenen noktasıdır.

Bu evlerde bir de “misafir odası” vardır. Misafir odası mümkünse oturma odasının en az iki misli büyüklüğündedir. Yabancılar, yani misafirler orada karşılanır. Onlarla orada hoşbeş edilir. En değerli, en zengin şeyler orada saklanır, büfelerde teşhir edilir. Evin çocukları, yani asi unsurları, evin o bölümünden uzak tutulur. Bu yüzden, bazı evlerde misafir odası kapısının kilitli tutulduğu bile görülür. Evde “dünyayla” buluşma merkezi misafir odasıdır. Fakat, misafir odası aynı zamanda evin “hayattan” özenle gizlenen noktasıdır.

Türkiye’de bütün bir orta sınıf, kendine muhtaassıp diyen de demeyen de, evin ve hayatın bu bölünüşü üzerinde uzlaşmıştır. Bu kutsal uzlaşmanın bir değil, binbir nedeni vardır.

Ve Türkiye’de her şehir, ve İstanbul, eline her fırsat geçtiğinde misafir odasına yatırım yapar.

Birbiriyle orada buluşur, ötekine orada görünür, orada “görüşür”. Ama bir an önce oturma odasına dönmekten ve orada mutlu olmaktan da bir türlü kendini alamaz.

Türkiye, “yok-yerler”i (non-places), alışveriş merkezlerini (bak. *Alışveriş Merkezi*), havaalanlarını, göreceksiniz, zaten görmektesiniz, bütün dünyadan daha çok sevecektir.

Çünkü Türkiye’de hayattan gizlenmeyi, hayatını gizlemeyeni, “merkeze alırlar”.

Türkiye’de merkez, insanın kendini ifade ettiği, edebildiği yer değildir. Türkiye’de merkez, insanın ifadesinin alındığı yerdir.

Bunları oturma odasından yazıyorum. Misafir odasından, işkence altında bile olsa, çıkmaz bunlar.

—Gökhan Özgün

>Alışveriş Merkezi

MEZARLIK

GEÇİCİ VE SÜREKLİ KULLANICISI OLAN DIŞ MEKAN.
NEKROPOL - KABRİSTAN - HAZİRE - MEZARİSTAN - GÖ-
MÜTLÜK - SİNLİK - MAŞATLIK - TAHTALIKÖY - EBEDİ
İSTİRAHATGAH.

Arapça ziyaret kelimesinden türeyen mezarın sözlük tanımı “ziyaret edilen, gezilip görülen yer” iken, Türkçe’ye anlam değiştirerek “ölünün gömüldüğü yer” olarak geçmiştir. Anma ve anım-sama için istendiğinde ziyaret edilebilmesi dışında, günümüzde internet aracılığıyla da mezarlıkların ziyaret edilmesinde yeni açılımlar üretildiği(!) düşünülürse, mezar kelimesinin anlamında çok da fazla kayma olmadığı söylenebilir. Mezarlıklar, çıkmaz ve çıkan sokaklar, meydanlar, çeşmeler, giriş binaları barındırdığında; bir dini mekanla veya herhangi bir binanın bahçesiyle yan yanalık taşıdığına bir kentsel mekan haline gelmeye başlar. Öte yandan, mezarlıklar kimi zaman içinden geçilip manzaralı bir kahvehaneye ulaşılan, kimi zaman ise yüksek duvarların ardındakiler görülmek istenmeden sessizce yanından geçilip gidilen bir meçhuller bölgesidir. Yıllar boyu çeşitli kitaplarla, filmlerle yaratılan karanlık, ürpertici, gerilimli, soğuk, uzak ve içe dönük imgesi, merak edilen yabancı bir yeri akla getirir. Biraz da bu yüzden, gündelik hayatın

ve kent kültürünün bir parçası olan mezarlıklarla kentlinin ilişkisi kopuktur. İçinde kök salmış servislerin, çınarların, hatta erguvanların varlığı ile kentin gereksinim duyduğu yeşil dokudan payını aldığını bilmekle yetinir sıradan insan. Ne var ki, mezarlıklar çeşitli disiplinlerden araştırmacılar için birer açık-hava müzesidir. Kültür ve modernleşmenin ölüm kavramına ve adetlerine yansımaları mezarlıklar üzerinden de incelenir. Mezarlıklar farklı zaman aralıklarında; bazen değişimin ve modernleşmenin taşınmasında, bazen de geleneğin yaratılmasında rol oynayan iç dinamiklerden biri olmuştur.

Mezar taşları ve üzerlerindeki kitabeler ait oldukları dönemin duygu, inanç ve zihniyet dünyasını yansıtır. Zaman içindeki değişimleri tarihe ışık tutan; döneminin siyasal, toplumsal, ekonomik yapısına ilişkin ipuçları veren sosyal metinlerdir. Altında defnedilmiş bireyin ise kimliğini, sosyal statüsünü, hayat hikayesini, yaşadıklarını, duygularını, düşüncelerini anlatan ayrı birer öyküsü vardır mezar taşlarının. 15. yüzyılın sonlarından itibaren taşraya ihraç edilen bu mezarlık kültürünün merkezi ise İstanbul olmuştur.

Ancak, mezarlıkların tarihsellik içerdiği gerçeği çoğu zaman bilinmemiş ya da göz ardı edil-

miştir. Örneğin, Erken Cumhuriyet Dönemi bu bilinç eksikliğinin örnekleriyle yüklüdür. Kentin imarının gündemde olduğu bu dönemde mezarlık arsaları; stadyum, opera binası, rekreasyon alanları gibi kentin imarında güçlü simgelerin oluşturulabileceği verimli bir zemini tanımlamıştır. Arsa haline getirilen mezarlıklar, tıpkı kentin kendisi gibi değiştirilen, dönüştürülen ve merkezi otoritenin üzerinde iradesini uygulayabildiği alanlar olmuştur. Surp Agop Mezarlığı, Ayaspaşa Mezarlığı, Abbasağa Mezarlığı, Kasımpaşa Aşıklar Mezarlığı, Kadıköy Rum Mezarlığı bunlardan sadece birkaçıdır. Kent içindeki mezarlıkların tasfiyesine yönelik bu çabaları hızlandıran, mezarlıkların Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden belediyelere devredilmesi kararını içeren Belediye Kanunu'dur. Belediyelere devredilecek mezarlıkların, mezarlık arsalarının, hatta vakıf mallarının; kullanılması, satılması, kiraya verilmesi, kamulaştırılması, imara açılacak alanlar olarak değerlendirilmesi söz konusudur.

Mezarlıkların arsa haline getirilmek istenmesi, otoriteyi elinde bulunduranları mezar taşlarının nakledilmesi sorunuyla yüz yüze bırakır. Gazetelerde duyurulan “nakl-i kubur” ile ilgili ilanlara hiçbir mezar sahibinin başvurmaması

üzerine satılan taşların akıbeti; taşçı dükkanlarında istiflenerek, yapı malzemesi olarak kullanılarak yok olmaktır. Bu dönemde, ne mezar sahipleri nakle tepki gösterir, ne de taşların tarihi değeri olup olmadığı tartışma konusu olur. “Tahribat hakiki bir vandalizmden başka bir şey değildir” diyebilenler olsa da sesleri duyulmak istenmez.

Oluşan sınırlı tepkiler içinde seslerini duyurabilenler gayrimüslimlerdir. Kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri mezarlıkların belediyeye devredilme zorunluluğuna karşı haklarını savunurlar. Bu dönemde yeni ulusal kurgu, düşünülen toplum yapısının inşası sürecinde ülke içindeki belli toplumsal grupları kaçınılmaz olarak “ötekileştirmektedir”. Bu doğrultuda, kent içindeki gayrimüslim mezarlıklarının tasfiyesi bir “ötekileştirme” girişimi olarak değerlendirilebilir. Yeni ulusal toplum yapısına ait olmadıkları düşünceyle gayrimüslimler çoğu zaman Ermeni, Rum ya da Musevi olarak (bak. *Azınlık*) değil, tümel bir şekilde değerlendirilerek içinde barındıkları sistemin dışına itilmeye çalışılmışlardır. Müdahale ise, daha çok toplum içerisindeki etkinlik alanlarının daraltılması biçimindedir. Örneğin, Surp Agop Mezarlığı'nın belediyeye devrinin, Ermenilere ekonomik yollarla uygulanan bir yaptırım olduğu

savlanabilir. Arsadan çeşitli biçimlerle elde edilebilecek gelirden cemaat mahrum edilerek zaten bir bileşeni olarak görülmedikleri sistem içerisindeki etkilerinin azaltılması düşünülmüş olmalıdır.

Bir taraftan kent içindeki mezarlıklar tümüyle kaldırılırken, diğer taraftan şehir dışında “asri” mezarlıkların oluşturulmaya çalışılması ise, geçmişle olan ilişkinin yansımasıdır. Öyle ki, dönemin kendine özgü koşulları ve öncelikleri, geçmişin izlerini taşıyan eskilerden kurtulmayı ve (yerine) yenisinin yapılmasını gerektirir. “Batılılaşarak” ve “çağdaşlaşarak” Batı merkezli dünya sistemi ile bütünleşebilmeyi amaçlayan bir ulus devlet kurulurken İstanbul’un görüntüsünün de yenilenmesi hedeflenmiştir. Bu yenilenmeden mezarlıklar da fazlasıyla payını alır.

—Sıla Durhan

>Azınlık

MİNİBÜS

OTOBÜSTEN KÜÇÜK BİR KENTSEL TOPLU TAŞIMA ARACI. OTOBÜS HATLARI BENZERİ BİR SEFER DÜZENİ

İÇİNDE ÇALIŞIR. AMA DURAKLAR DIŞINDA DA DURUP İNDİR-BİNDİR YAPABİLİR. [ED.]

Minibüsün çok rengi, çok çeşidi vardır. İstanbul sokaklarında 6 binden fazla minibüs var. Belediyenin belirlediği hatlarda işlerler. Bir minibüsün belirli bir hatta işlemesine izin veren yetki belgesi yüzlerce bin avro değerinde. Minibüsler şehrin ana damarlarını tıkırlar, şoförleri de kamikaze sürüş teknikleri ve İstanbul’un trafik karmaşasının diğer katılımcılarına yönelik saldırganlıklarıyla bilinirler.

Peki minibüs nereden geldi, nereye gidiyor? Minibüs her şeyden çok 1950’lerden bu yana “taşı toprağı altın” şehre akın eden kırsal bölgelerden gelen göçmenlerin tercihiydi. Bu yeni şehirlilerin gecekondualarını inşa ettikleri yerlere düzenli otobüs hizmeti yoktu. İşin doğrusu, yol da var sayılmazdı. Ancak kendileri de şehre yeni gelmiş gayriresmi girişimciler vardı ve oluşmakta olan pazarı görüp harekete geçtiler. Bulabildikleri araçları satın alıp göçmen yerleşimleri ile şehrin ana meydanları arasında gidip gelmeye başladılar. Programı, belirli durakları veya şoförleri için resmi iş anlaşmaları olmayan gayriresmi ve özerk minibüs, göçmenlerin yasadışı yollarla inşa edilen ama resmi olarak göz yumulan evlerinin muadiliydi.

Minibüs, yani “tekerlekli gecekondur” (bak. *Gecekondur*), sadece ev hizmetçilerini ve işportacıları şehrin merkezi bölgelerindeki iş yerlerine taşımakla kalmıyor, yeni göçmen kültürünü de şehrin merkezine taşıyorlardı. 1970’lerde ve 80’lerde henüz çoğu okuma yazma bilmeyen bir hedef kitleye hizmet götüren minibüslerde her şoförün, genellikle başka bir yerde saygıdeğer bir iş sahibi olma şansını yitirmiş genç bir adam olan ve hattaki durakları ve son durağı duyuran bir muavini bulunurdu. Yeni inşa edilen bölgelerden yolculuğa çıkan herkesi feryat figan şarkılarında yeni göçmenlerin hüsrana uğrayan umutlarının inlediği yüksek sesli Arabesk müzik, plastik çiçekler, ağlayan çocuk posterleri ve minibüsün dışında “Seni sevmeyen ölsün” gibi sloganlar karşılardı. Çoğu eski İstanbullu minibüsten, temsil ettiği sosyoekonomik dünya ile beraber uzak dururdu (bak. *Varoş*). Ancak minibüsü görmezden gelmek mümkün değildi. Minibüs fazla gürültülü, fazla hızlı, fazla küstahtı. Üstelik her yerdedi. Şehir 1980’lerde her yöne yayılınca yeni hatlar açıldı ve minibüs şehrin trafik savaşlarının hakim oyuncusu haline geldi -1990’ların başına kadar da trafik ışıkları buna büyük ölçüde engel olunamadı ve arabaya erişimi olmayan neredeyse herkes tarafından kullanıldılar.

Bugün ise “tekerlekli gecekondur” olarak minibüs kaybolmaya yüz tutmuş durumda. Çoğu bugün sağlam bir alt-orta sınıf hayatın harikalarının tadını çıkararak göçmen çalışan sınıfların aracı olmaktan çıkarak çok oluyor. Sistem giderek artan belediye denetimiyle ve rant temelli iktidarın yoğunlaşmasıyla resmileştirildi. Değişmeden kalan gayriresmi iş düzeni ile saldırgan sürüş stili. Değişen ise minibüs plakası sahibinin elinin altındaki 200 bin avroyla artık zengin bir adam kabul edildiği.

Ancak yükseli ve yerini sağlamlaştırmanın ardından minibüsün düşüşü kapıda: Havaalanı otobanı ve Boğaziçi Köprüsü’nü de içeren şehrin hayat damarı E-5 (adını eski ismi Trans-Avrupa Yolu No.5’ten alan) gibi bazı ana yollarda işlemesi şimdiden yasaklanan minibüsün yerini yavaş yavaş metro, tramvay hatları ve ekspres otobüs alıyor. Eski göçmenler şehirli oldu. En son yeni gelenler ise, Iraklı, Afrikalı ve Afgan göçmenler gibi, eski göçmenler için minibüsün oluşturduğu hareketli destek ağı olmadan şehirle başa çıkmak zorundalar.

—Kerem Öktem

>Gecekondur, Varoş

MUTENALAŞTIRMA (I)

SÖZLÜK ANLAMıyla, FİZİKSEL OLARAK ESKİMİŞ VE YIPRANMIŞ, EMLAK FİYATLARININ DÜŞÜK OLDUĞU MAHALLELERİN (BAK. MAHALLE) RENOVASYONDAN GEÇİRİLMESİ SONUCU EMLAK FİYATLARININ YÜKSELMESİ VE DAHA ZENGİN YENİ SAKİNLERİN YERLEŞMESİYLE ESKİ SAKİNLERİNİN YERİNDEN OLMASI DEMEKTİR. İSTANBUL ÖZELİNDE BU OLGUNUN CİHANGİR, GALATA, HALIÇ VE BALAT GİBİ SEMTLERDE YAŞANDIĞI SÖYLENEBİLİR.

Kavramın kendisi birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Dünyada 1960'lı yıllardan itibaren sözü edilmeye başlanan olgu, İstanbul'da belki de son beş-on yılda gündeme gelmiştir. Olgunun savunucuları, kentsel yenilenme, nezihleşme, suç oranının azalması ve gayrimenkul rayiçlerinin yükselmesi gibi "pozitif" sonuçlar doğrultusunda sürecin faydalarını yüceltirken, eleştirel yaklaşanlar bu çevrelerin bir anlamda yerlerinden edilen "eski" sakinlerinin yaşadığı zorluklara ve bu kentsel yer değiştirmenin getirdiği başka sorunlara dikkat çekerler.

İstanbul özelinde durum, olgunun yaşandığı Londra, New York gibi başka dünya kentlerinden farklıdır. Sözgelimi Londra'da 1960'lı yıllarda yaşanan, orta sınıfın işçi mahallelerini mutena-

laştırması süreci, (bak. *Soylulaşma*) ya da New York'ta 1960'lı ve 70'li yıllarda SoHo loftlarının sanatçı mekanlarına dönüştürülmesiyle yaşanan mutenalaşmadan farklı olarak, İstanbul'da, Pera ve Galata'da önce günün politik, ekonomik ve demografik dinamikleri sonucu bir tersine-mutenalaşma süreci yaşanmıştır. Orta sınıf gayrimülkim ve Levanten mahalleleri sakinleri tarafından boşaltılmış, oluşan boşluklara iç göç ve plansız küçük imalat ve ticaret dinamikleri doğrultusunda yeni sakinler yerleşmiştir. Şimdi ise bu süreç tersine çalışmaktadır. Bir anlamda orta sınıfın yaşadığı mahalleler önce alt ve alt orta sınıf kesimlerin yaşadığı yerler haline gelmiş, şimdiyse yeniden, farklı bir orta sınıf tarafından kullanılan yaşam çevrelerine dönüşme yoluna girmiştir.

Mutenalaştırma, kelimenin yapısından da anlaşılacağı gibi etken bir eylemi ifade eder. Olgunun, herbiri farklı roller üstlenen etken aktörleri vardır: Sanatçılar, bohem yaşantı tutkunları, "hipsterler", durumu değerlendiren küçük gayrimenkul yatırımcıları, uluslararası sermaye güdümlü yatırım şirketleri, kiraları yükseldiği ya da yaşam alanları daraldığı için zor durumda kalan semt sakinleri, belediyeler, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler. İşin boyutlarının bir

mahallenin, semtin yenilenmesi ve gayrimenkul fiyatlarının yükselmesi ile açıklanabilmesi mümkün değildir.

Mutenalaştırma, zamanı geldiğinde gerçekleşen kaçınılmaz bir kentsel dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*) süreci belki de... Ancak belirli bir regülasyonla kontrol altında tutulmaları, daha sonra daha büyük bedeller ödememek için gerekli. Balat'ta Avrupa Birliği'nin de desteğiyle gerçekleştirilen "semt rehabilitasyonu" çalışması bunun bir örneği. Burada düşük gelir grubundan olan kent sakinlerini yerlerinden etmeden fiziksel bir kentsel yenileme çalışması yürütülüyor. Hangi şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, sözü edilen İstanbul mahallelerinde yaşanan mutenalaştırma olgusunun yakın gelecekteki sonuçlarının ne olacağı ise henüz belli değil.

— Cem Yücel

>Kentsel Dönüşüm, Mahalle, Soylulaşma

MUTENALAŞTIRMA (II)

YETERİNCE MUTENA OLMADIĞI DÜŞÜNÜLEN BİR KENT PARÇASINDA YAPILAN BİR TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK ETKİNLİĞİ. [ED.]

1) Bir mahalleye, özellikle de kentin tarihi değeri olan çöküntü merkezlerine daha yüksek bir sosyoekonomik düzeye sahip olan yeni kişilerin gelmesiyle mahallelerin fiziksel dokusunun değişimi anlamında kullanılan İngilizce gentrification kelimesi için Türkçe karşılık önerilerinden sadece bir tanesidir (bak. *Soylulaşma*).

2) 1997 yılından beri Galata'da bir sokakta, "komşu"larıyla beraber farklı mekan kullanımlarına dair yeni fikirler geliştiren Oda Projesi'nin hem parçası olduğu, hem de yerinden edilmesine neden olan bu süreç, 2006 yılının Mart ayında Platform Garanti Güncel Sanat Merkezi'nde düzenlenen *KİM O? - Mutena Sohbetleri* in de konusu olmuştu. Bu toplantıya, sosyologlar, mimarlar, şehir tarihçileri, sanatçılar, öncüler ve sürecin aktörleri katılmıştı. Toplantı sırasında, her mahalle veya binada kendine özgü bir mutenalaşma süreci olabileceğinden veya olması gerektiğinden hareketle bu kendine özgü gentrification biçimine uygun yeni Türkçe karşılıklar aranmıştı. Çünkü İstanbul'da, bu sürecin başlangıcında, şehirdeki diğer oluşumlar (örneğin gecekondu) ne kadar enformel ise mutenalaşma da o kadar enformeldi. İstanbul'da bir mahalleye göçle gelmiş (bak. *Göç*) bir kişinin, köydeki yakınlarını da çağırıp o

mahalleyi bir tür “işgal” ettiği gibi, mutenalaşmaya uğramış diğer mahallelerin “yeni gelenler”i de arkadaşlarını ya da “kendileri gibi olanlar”ı “yer” satın almaya teşvik ettiler. Ve eski sakinler ile yeni gelenler arasında karşılıklı ilişkiler oluşabildiği gibi, ilişki gerekmediği de oldu. Dolayısıyla her semte uygun yeni bir kavramsallaştırma için katılımcıların önerileriyle beraber tüm olası karşılıklar şunlardı: Asilleştirme, Batılılaştırma, Beyoğlulaştırma, Bodrumlaştırma, Cihangirleştirme, Dönüştürme (bak. *Kentsel Dönüşüm*), Farklılaştırma, Güzelleştirme (bak. *Güzelleştirme*), Jantileştirme, Kentsoylulaştırma, Kibarlaştırma, Kumkapılaştırma, Kültürlendirme, Mahremleştirme, Meşrulaştırma, Miraslaştırma, Nazikleştirme, Nezihleştirme, Ortaköyleştirme, Seçkincileştirme, Seçkinleştirme, Sıhhileştirme, sınıflaştırma, Soy-lulaştırma, Tarlabaşılaştırma, Yabancılaştırma (bak. *Yabancılaşma*).

3) İlk kez Çağlar Keyder tarafından kullanılan “mutenalaşma” sözcüğü (mutena: 1- özenilmiş, özenle yapılmış, 2- seçkin, önemli) daha çok, bugünün sanatında çok da yeri olmayan bir “özenle yapma biçimi”ne, yani eski sanat yapma biçimine de işaret eden ilk anlamı dolayısıyla Oda Projesi tarafından tercih edilmişti. Oda Projesi 1997 yılında

Galata’da, Şahkulu Sokak’ta bir apartman dairesi kiraladıktan sonra mahalleliyle kendiliğinden gelişen komşuluk ilişkileri çerçevesinde 2000 yılında, buldukları apartman dairesinin bir odasını komşuları ve davetli kişilerle ortaklaşa kullanmak üzere açmıştı. O yıllarda, daha ilk günden başlayarak, zaman zaman mekana projeyi izlemeye gelen kişilerin “buradaki daireler kaç para?” gibi sorularının, mahallede yaşanacak ciddi dönüşümün habercisi ve Oda Projesi’nin mahalledeki varlığının sonu olacağı bilinmezken, 2005 yılında bu apartman dairesi satılmış, Oda Projesi yerinden ayrılmış, eskiden sokağın iki yanında yer alan eski kapılar yeniden takılmış ve sokak saat 22:00’den sonra gelen geçene kapatılmış, eski oturanların yarısı da taşınmıştı. Oda Projesi mutenalaşma nedeniyle bir kez aynı sokakta yer değiştirmiş, ikinci mekanını mahallelinin yardımları ve çabalarıyla bulmuş, ikinci seferde ise tamamen mahalleden ayrılmak zorunda kalmıştı. Sanatçıların veya sanat projelerinin şehri dönüştürme gücünün keşfedilmesi kaçınılmaz, ama her sokağın kendine özgü mikro bir dönüşme biçimi olması makro şehir dönüştürme projelerinden daha az zararlı olsa da Oda Projesi bugün İstanbul’un en mutenalaşamaz yeri neresiyse orayı bulma arzusu içinde. Arka arkaya açılan çeşitli müzeler (bak. *Müze*) veya sanat ku-

rumlarının bir sonraki durağının neresi olacağı ise büyük bir soru işareti olarak önümüzde duruyor.

— Özge Açikkol

>Göç, Güzelleştirme, Kentsel Dönüşüm, Müze, Soyululaşma, Yabancılaşma

MÜTEAHHİT

İSTANBUL'DA KADRİ BİLİNMEYEN BİR KENTSEL AKTÖR.

İstanbul'da müteahhidin yakın tarihi 1950'ler ortalarında başlar. Müteahhede yönelik toplumsal algıyı biçimlendiren de bu evrede başlayan gelişmelerdir. Ancak bu tür müteahhitlerin geç 19. yüzyıl İstanbul'unda öncülleri bulunduğu anımsanmalıdır. Satın aldıkları arsayı küçük, eşboyutlu, birkaç birimlik dizikonutlar halinde yapılaştırıp satmaktaydılar. 1950'lerin ortalarında beliren müteahhit tipi de onlar gibi küçük sermayeli bir girişimciydi. Ancak, öncüllerinden farklı olarak dizikonut değil, apartman inşa etmekteydi. Bir arsayı mal sahibinden, üzerine inşa edeceği apartmandan belirli bir pay vermek üzere devralıyor ve yaptığı apartmanı yapım aşamasından

itibaren daire daire satarak işi adım adım yürütüyordu. Satışın daha temel atma aşamasında başlaması zorunluydu. Çünkü, bu tür müteahhit-developerler çok küçük bir sermayeyle çalışmak durumundaydılar. İnşaatı kendi öz kaynaklarıyla tamamlamaları söz konusu değildi. Sürekli sermaye sıkıntısı çeken, banka kredilerinin emekleme döneminde olduğu ve büyümek isteyen bir ekonominin taleplerine uygun en ucuz kentsel konut arzını (gecekondunun tanımladığı daha da ucuz alternatifin yanı sıra) onlar gerçekleştirdiler. 1950-1980 aralığında metropol konut stoğunu tıkanmalara fırsat vermeyecek kadar genişlettiler.

1950 ve 1960'ların “yapsatçı” adı verilen bu müteahhitleri, az sayıdaki mimar veya mühendis kökenli olanlar hariç, inşaat işçiliğinden yetişmediler. Genellikle metropole düz amele statüsünde gelmiş, inşaatı burada pratik içinde öğrenmiş ve ustabaşı niteliği kazanmışlardı. Çoğunlukla Doğu Karadeniz Bölgesi kökenli oldukları için İstanbul diline “Laz müteahhit” terimini sokacaklardı. Kenti çok küçük kaynaklarla inşa ettiler, orta sınıfların konut talebini karşıladılar, ama ortaya çıkan kentsel çevre, sermaye ve uzmanlıklarının yetersizliğinin izlerini taşıyacaktı. İnşa ettikleri binaların teknik ve estetik kalitesi düşüktü. An-

çak bunda müteahhitlerin sermaye yetersizliği kadar, onlardan daire satın alanların ekonomik kaynaklarının küçüklüğü de önemli rol oynuyordu. Küçük kaynaklarla konut edinmek durumunda olanlar, küçük kaynaklarla konut inşa etmek zorunda olan yapsatçılara başvuracaklardı. Böyle bir sistem içinde müteahhidin bir günah keçisine dönüşmesi olağandı. 1960'ların başında artık müteahhidin her tür kentsel aksaklığın ve mimari kalitesizliğin tek müsebbibi olarak tanımlanması olağan bir gündelik yaşam pratiğine dönüşmüştü.

Kamu yapılarını inşa eden müteahhitlerse bu yapsatçılardan farklı bir grup oluşturdular. Ne var ki, onlar da sermaye kıtlığından muzdariptiler. İşi açık eksiltme mekanizmalarıyla en az fiyata yapacak olana emanet etme usulünün egemen olduğu bir ihale düzeninde, bu sermaye kıtlığının yapsatçılardakinden de kötü sonuçları olacaktı. Sermayesi olmayan müteahhitler, giderek tırmanan bir rekabet ortamında yaşayabilmek için fiyatları mantık sınırlarını zorlayacak kadar aşağılara çekmek zorundaydılar. Gerçek inşaat fiyatlarıyla işi tamamlamak mümkün olamayacağı için de, hem kaliteyi alabildiğine aşağılara çekmek, hem de çeşitli hukuksal açıkları kullanarak, işi tanımlananın ötesinde uzatmak ve defalarca

fiyat tashihleri yaptırmak gerekecekti. Özetle, bu koşullarda daha farklı kalitede mimari sonuçlar elde edilemezdi ve edilemedi. Daha da önemlisi, ihalelerde sürekli mantık ötesi oranlarda fiyat kıranların egemen olduğu bir sistemde sermaye biriktirmek de zordu. Ortamın, kamu imar programlarında da 1980'lere kadar küçük müteahhide bırakılmış olduğu söylenebilir.

Her iki müteahhit tipinin de kentlilere esinleyeceği düşüncelerin olumsuz olacağı aşikar. Sonuçta, çevrede ortaya çıkan her olumsuzluk ve inşai kalite düşüklükleri sadece müteahhitlerin suçu olarak kavranacaktı. 1999 Marmara Depremi'yse, verdiği yüksek hasar ve can kaybıyla müteahhitlere yönelik antipatiyi tırmandırdı. Ancak, paradoksal olarak, 1990'ların başından itibaren iyice belirginleşen hızlı bir ivmeyle büyük sermayeli müteahhit tipi ortama ağırlığını koymaya başladı. Özellikle İstanbul'da, konut ve bayındırlık sektörleri artık onun egemenliğindeydi. Binlerce birimlik yerleşme alanları inşa eden firmalar doğdu. Ne var ki, kentsel alandaki rant üretiminden aslan payını kaptıkları için, müteahhitler bu kez de, eskisinin aksine, kalitesiz inşa ettikleri için değil, kenti çıkarları doğrultusunda yoğunlaştırdıkları ve "betonlaştırdıkları" için

saldırı hedefi oldular. Üstelik, eski müteahhitlik pratikleri unutulmadığından, kolay isabet ettirilir hedefler tanımladılar. Örneğin, bugün İstanbul’da konut sektöründe developer ile müteahhidin 19. yüzyıl ortalarından başlayan örtüşüklüğü çözülmüş değil. Hala, neredeyse kural olarak, arsayı ve finansmanı (bazen planlama hizmetini de) sağlayanla inşaatı gerçekleştiren ve pazarlamayı yapan tek bir şirket olmayı sürdürüyor. Buysa, çelişik rolleri müteahhidin şahsında birleşmiş aynı aktörün oynaması anlamına geliyor. Dolayısıyla, ona saldırılmak kentsel alanda beğenilmeyen her şeye saldırılmak anlamına geliyor. Rol alanları ve etkiledikleri kent arazisi iyice genişlemiş olduğundan, eleştirilerdeki haklılık payı eskisinden bile yüksek. Buna rağmen, müteahhide yönelik nefrete varan eleştirel yaklaşımlarda diğer kentsel aktörlerin kendilerini temize çıkarma kaygılarını okumak zor değil. İstanbul’da kentlilerin önemli kesimi, kendi sorumluluk payları üzerinde düşünmemeyi böyle bir günah geçişinin varlığı sayesinde başarabiliyor.

—Uğur Tanyeli

MÜZE

ULUSLARARASI MÜZELER KONSEYİ’NİN EN GÜNCEL TANIMIYLA MÜZE, İNSANLIĞA VE YAŞADIĞI ÇEVREYE AİT SOMUT VE SOMUT OLMAYAN MİRASIN, EĞİTİM, ARAŞTIRMA VE HAZ ALMA AMAÇLARIYLA TOPLANDIĞI, KORUNDUĞU, SUNULDUĞU VE SERGİLENDİĞİ HALKA AÇIK, KAR AMACI GÜTMİYEN, TOPLUMUN VE GELİŞİMİNİN HİZMETİNDE, SÜREKLİLİĞİ OLAN BİR KURUMDUR.

Müzeler antik çağlardan bu yana insan uygarlığının bilim ve sanatlara dair üretiminin mekanları olarak anılagelmiştir. Helen mitolojisinin ilham perileri “müz”lerin evi anlamındaki “Museion”, tüm dillere uyarlanarak, zihinsel ve fiziksel üretimin kanıtlarının bir araya getirildiği bellek mekanlarını tanımlar. Müze sözcüğünün gerçek anlamda, farklı niteliklerdeki koleksiyonların toplandığı ve sergilendiği yerler için kullanılmaya başlanması daha geç dönemlere rastlar.

17. yüzyılın “Nadire Kabineleri”ne müze denirken, kurumsal anlamda, topluma açık ilk müze 1682 yılında Oxford Üniversitesi içinde kurulan “Ashmolean Museum”dur. Sonrasında 18. yüzyıl, birçok özel koleksiyonun müzeye dönüşmesi, halka açık müzelerin sayılarının artmasıyla ve yüzyılın sonunda da Fransız Devrimi etkisiyle

gelişen kamu müzeleri kavramıyla şekillenir. 19. yüzyıl süreci çeşitlenen ve ihtisaslaşan, hem içerik açısından hem de mekansal olarak dikkat çekici boyutlara ulaşan müzelerin altın çağıdır. Kurumsal geçmişi, arşivler, kütüphaneler gibi benzer bellek ve bilim mekanlarından çok daha kısa olmakla birlikte, müzenin kentsel yaşam düzeni içinde özellikli çekim alanı olarak belirleyiciliği ve mekansal varlığıyla yer edinmesi hızlı olur. 19. yüzyıl kentleşmesinin ana bileşenlerinden opera, tiyatro, kütüphane, belediye, kamu yönetimi mekanları ile birlikte müzeler, şehir merkezlerinde yerlerini alır.

British Museum üzerine çalışmalar yapan mimarlık tarihçisi J. Mordaunt Crook'un yorumuyla müze, "18. yüzyıl Aydınlanma'nın, 19. yüzyıl demokratikleşmesinin ve 20. yüzyıl modernleşmesinin bir ürünüdür", yani Batılı düşünce yapısının getirisi, Batılı bir kurumdur. En temelinde müze bir Avrupa'lıdır. Eski kıtanın gelişim süreçleriyle paralel evrimleşmiştir. Dünya üzerine yaygınlaşmasının ise her kültür coğrafyası için farklı bir gerekçesi vardır; kültürel kimliğin vurgulanması aracı, aidiyet sembollerinin ideolojik olarak bir araya getirilmesi ve topluma mal edilmesi, modernleşme göstergesi gibi...

Osmanlı'nın günümüze kalan müze mirası ise Batılılaşmanın mutlak öğeleri arasında düşünülüp buna göre modellenerek, diğer Batı'dan uyarlanan kamu kurumlarının aksine ihtiyaçtan değil, tamamen Batı'nın ilgisini yoğunlaştırdığı bir alanda otorite göstermek eğilimiyle kurulur. Tanzimat yenilikleri döneminin ilk yıllarında, 1846'da, Aya İrini'nin eski silah ve ganimetlerin hazineye layık görülmeyen bir bölümü ve hipodrom civarından gelen antik mimari parçalardan ibaret birikimlerle oluşturulan müze düzenlemesi ilk girişimdir. İki kısım halinde başlayan müze nüvesinin antik eserler odaklı gelişmesinin yegane nedeni de Avrupa'nın antik döneme olan ilgisidir. 1869'da Safvet Paşa'nın sadarete bir imparatorluk müzesi kurulması talebini gerekçelendirmek için sunduğu, "Avrupa müzeleri buradan götürülen nadide eserlerle süslüyken, ülkemizde bir müzenin kurulmamış olması doğru değildir" bildirimi, müzelere olan "ihtiyacın" göstergesi olarak ele alınabilir. Osmanlı İmparatorluğu müzesine kavuşurken bile bu mekanın toplumun belleğini, geçmişininin maddi kanıtlarını gelecek nesillere aktarılabilir kılmaya yarayan bir kurumsallaşma olduğu bilinci, Avrupa'nın ilgisine mağlup olur. 16 Ağustos 1880'de Çinili Köşk'ün Müze-i Hümayun olarak düzenlenerek açılışında, dönemin Maarif

Nazırı Münif Paşa, Müze'nin önemini şöyle dile getirir:

“Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi... Halen Avrupa ve Amerika müzelerinde mevcut eski eserlerin çoğu ülkemizden dir... Bunu da bizde bu konuya eğilim ve rağbet görülmemesinden dolayı yapıyorlardı. Bir süreden beri Osmanlılar arasında bu ilgi başlamış ve eski eserlere ilişkin bir kanun dahi çıkarılmıştır. Müze-i Hümayun'un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık Avrupalıların bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri ümit edilir.”

1880'lerin ortasına doğru Osmanlı topraklarının her köşesinden payitahta gönderilen eserler, 1472 yılında II. Mehmet döneminde inşa edilen, sultanın ve maiyetinin cirit gibi geleneksel oyunlar oynadıkları sürelerde dinlenme mekanı işlevi gören Çinili Köşk'e sığmamaya başlar. Osman Hamdi Bey'in yönetimindeki müze için Alexandre Vallaury'nin tasarladığı binanın cephesinin, yapımından kısa süre önce Sayda'dan (bugünkü Lübnan sınırları içinde) getirilen Ağlayan Kadınlar ve İskender Lahdi'nden esinlendiği söylenegelir. İlham perisi ne olursa olsun, Müze-i Hümayun

binası dönemin Batı'da inşa edilen bütün müzeleri gibi yoğun neoklasik vurgusuyla, yüzyıllar boyunca kapılarını Batılılara “lütfen” açan Topkapı Sarayı'nda yerleşik ilk ve tek Avrupalıdır.

Müze-i Hümayun merkezîyetçi müzeleşmenin de abidesidir. İmparatorluğun başkentine toplanan her türlü antikiteyle yükselen müze, 1904 yılında Bursa'da açılan bir şubesi ile yerel bir atılım gösterse de, devamlılık göstermez. 20. yüzyılın ilk onyıllarının siyasi karmaşasına rağmen, Osmanlı'da hareketlenen yeni müze projelerinin de tamamı İstanbul içindir.

Osmanlı Müzesi'nin Batılı normlarla, onyıllarca Batı'nın takdiri için yapılandırılmış olmasının getirdiği geleneksel tavır, Cumhuriyet'in ideolojik müdahalelerine rağmen neredeyse günümüze kadar taşınır. Müze, belki de Batı'dan alınan diğer kültür ve bilim kurumları gibi topluma hizmetinin niteliğinden çok, çağdaşlık seviyesini yakalaması ve Batı'nın ilgisini çekmesi nitelikleriyle değerlendirilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde, toplumun kültürel yapısına değin özgün yerel sanatlara ya da gündelik konulara dair müzeler açılma eğilimi başlamışsa da, Cumhuriyet'e pek de geniş koleksiyonlar intikal

edemez. Cumhuriyet'in ideolojisi ise elde kalan Anadolu topraklarının sahiplenilmesi, Anadolu kültürünün tüm dünya tarafından kabul edilerek, ülkenin bütünlüğü ve sürekliliğinin sağlanması doğrultusunda müzeleri araç haline getirdiğinden, eski çağ kültürlerinde "Türk"ü arayan arkeoloji ve "Türk"ün özgün kültürel üretimini ortaya koyan etnoloji, muasırlaşma sembollerinden biri olarak yurdun her köşesinde kurulan müzelerin ana besleyicisi olur. Böylece istisnai bir şekilde kurulan bir resim heykel müzesinin, askeri içerikli müzelerin ve müzeleştirilen saray ve konakların dışında, Anadolu'ya yayılan müze kültürü, hep yörenin antik dönemden başlayıp etnografya ile çeşnilendirilen süreklilikten uzak koleksiyonlarının onyıllar boyunca aynı düzende sergilenmesiyle vücut bulur.

Erken Cumhuriyet döneminde müze gelişiminden payını alan merkez, özellikle belirtilmekten kaçınılmasına rağmen yine İstanbul'dur. Her ne kadar Ankara'nın siyasi egemenliğini vurgulamak için kamu yapılarıyla donatılması, keza bir Etnografya Müzesi'nin inşası, 1940'larda bir Arkeoloji Müzesi kurulması gibi müzecilik açısından da somut veriler sunsa da, aslan payı İstanbul'undur. Cumhuriyet ideolojisinin ve in-

kılaplarının imzası müzeler; halk egemenliğinin sembolü Topkapı Sarayı'nın (1924) ve laikliğin göstergesi Ayasofya Camii'nin müzeleştirilmesi (1934), muasır medeniyetler seviyesine yükselmekte bir adım olarak Resim ve Heykel Müzesi (1937) İstanbul'un altı yüz yıllık yönetim merkezliğini kaybetse bile kültürel başkent olmaya devam edeceğini gösterir.

Cumhuriyet'in ilk onyıllarında tüm kültür kurumlarına (konser salonları, operalar, tiyatrolar...) karşı duyulan heyecan ve ilgi, kamusal odakların siyasi, ekonomik alanlara yoğunlaşmasının getirdiği durağanlaşma ile birlikte kademeli olarak söner. Yakın dönemlere kadar müze ile ilgili en belirgin algı, sessiz ve saygılı olunması gereken, içinde hazineler barındıran ve turistlerin çok beğendiği, bunun için ülke olarak gurur duyduğumuz yerler olduğudur.

Erken Cumhuriyet dönemi, müzelere bir gelenek daha yerleştirir: Osmanlı'dan kamulaştırılan taşınmazların nasıl değerlendirilebileceği sorununa müze kullanımı hızlı bir çözüm getirdiğinden, her türlü anıtsal yapının müzeye "devşirilmesi" takdir edilir. Kentsel alanlarda özgün işlevini yitirmiş, nasıl kullanılacağı bir türlü bili-

nemeyen, bununla birlikte tarihi bilinç ve kentsel siluet (bak. *Siluet*) anlamında yıkılamayan, zaten kimsenin de kullanmak istemediği tüm kamusal yapı türlerinin müzeye tahsis edilmesi gibi bir adet yerleşir. Ekonomik değeri yüksek araziler üzerinde kentin ortasında kalmış tarihi bir han, bir medrese, bir konak ya da endüstriyel bir yapı yok edilemeyeceği için ona dokunulmazlık sağlayacak yeni işlevi, belki de kaderi müze haline getirilmesidir. Zira müze kavramı halen, mekansal uygunsuzluğu örtebilecek en basit çözüm gibi görülmekte, mekanları anlamlandırmanın yolu, içine üç-beş ilginç “eşya” konulmakla sağlanacak gibi algılanmaktadır. Aslında bu yaklaşım, mekan odaklı, mevcut mimari potansiyele uydurulmaya çalışılan bir müzeolojik planlamayı zorladığından, gerçekte müzelerin işlevsizleştirilmesi, toplumsal yararının asgariye indirgenmesine neden olur.

Son yıllarda Türkiye genelinde müzelerden sıklıkla bahsedilmesi, “müze sektörünün” tabii ki öncelikli olarak İstanbul’da atılıma geçmesi, hizmet ettikleri toplumla daha doğrudan ilişkiler kurmaya, toplumun ilgisini çekmek için farklı iletişim yolları denemeye başlamaları, sayı ve içerik çeşitliliğinin artması bile bu yaklaşımı değiştirmekten uzaktır. Halen yeni bir müze olu-

şumuna gidildiğinde, müzenin kurulmasının ilk adımlarında, kent içinde kullanılabilecek makul büyüklükteki eski binalara bakmak ya da eski binalara eklenmek mantığı sürmektedir. Tüm iyi niyetli girişimler, müzeolojinin gelişmesi, teknolojik ilerlemelerin müze ihtiyaçlarına uygun hale getirilerek uyarlanmaya çalışılması bile eski yapıların sorunlarını ortadan kaldıramamakta, müzelerin sürdürülebilirliğini sancılı ve pahalı bir operasyona dönüştürmektedir.

Müzelerin kent gelişiminin belirgin aktörleri olarak yer bulmaları yalnızca sembolik, anıtsal “eskilerin” değerlendirilmesi değildir. Müzeler, 19. yüzyıldan bu yana şehirlerin modernleşmesinde, kentsel dönüşümlerde (bak. *Kentsel Dönüşüm*), inşa edildikleri dönemlerin tarzını vurgulamak görevini diğer kamusal yapılarla paylaşır. Hatta “diğer” sınıfına giren gösteri, bilim, yönetim mekanları gibi işlevi kesin sınırlarla tanımlı, gereksinimleri normlara bağlı yapılardan farklı olarak daha “esnek” kullanılabilecekleri varsayıldığından, özgün mimari form denemeleri için bir serbest uygulama alanı açarlar. Müzenin içeriğinin, koleksiyonunun, sergilemesinin, bilimsel ve iletişimsel işlevlerinin esas olduğunu düşünen görece az sayıdaki müze profesyonelinin işlevsel

kaygılarına rağmen, kent silüetine çarpıcı katkılarının her zaman takdir görmesi, müzeye öncelikli bir “mimari eser” kavrayışıyla yaklaşılmasını sağlar. Bu bağlamda, muhtelif çağdaş örneklerde izlenebildiği üzere, gerçek önermelerle savunulamayacak bir durum, yani bir müzenin içindeki eserlerden ve topluma sunduğu hizmetlerden bağımsız olarak yalnızca mimarisinin topluma sunulmasının kavramsal kurgusu, kentsel dönüşüm mantığı içine kolaylıkla yedirilebilir. Bu öylesine baskın bir çağdaşlık koşulu olarak algılanmaktadır ki, örneğin unutulmuş bir limanı kültürel popülerliğe kavuşturan mimari görseelliğin benzerinin İstanbul’un tarihi dokusu içinde de yer alması gerektiğini fütürsüzca düşündürebilmektedir.

Toplumsallaşma ve kent kültüründe öncelikli varolma durumunun bir diğer çelişkisi de müzenin sunduğu hizmetlerin dengesinde aranabilir. 20. yüzyılın metropoliten yaşantısında, müzeler yukarıdaki tanımda yer alan temel sorumlulukları dışında, yan etkinlikleri ile de önemli rol alırlar. Müzenin halka açık araştırma alanları (kütüphane, belge, görsel ve işitsel arşivleri), eğitime katkı sağlayan atölyeleri, dinlenme alanları (kafeterya ya da restoranı), kültürel etkinliklere açık

çok amaçlı salonları, işletmesine ve tanıtımına katkı sağlamak için sunulan ekonomik alanları (kitap ya da anı eşyası satış mağazaları) özünde bu bellek mekanlarını yalnızca ziyaret edilen yerler değil, aynı zamanda “kullanılan” yerler olarak da topluma kazandırabilmek için eklemlenen hizmetlerdir. Yine de hiçbir bağlamda müzenin olmazsa olmazları arasında yer almazlar. Ne var ki, kentli tüketim biçimleri içinde, özellikle İstanbul gibi dünya metropolü sayılan kültürel merkezlerde, müzelerin geleneksel prestijinin büyümesi zaman zaman dinlenme alanları başta olmak üzere bazı paylaşım mekanlarını fazlasıyla popüler hale getirerek müzelerin işlev dengesini olumsuz yönde etkileme riski taşır. Müzeler temel misyonlarından uzaklaşarak kültürel etkinlik alanları şeklinde kabul edilmeye başladığında, toplumun gelişimine hizmet eden bilimsel bir yapı vurgusu zayıflamaya, bellek, aidiyet ve kimlik ilişkisi içinde geçmişten geleceğe köprü kurma vizyonları zarar görmeye yüz tutar. Restoranı için, kafesi için, özel konserleri ya da sinemaları için “tüketilen” bir müzeyi, sanata, bilime ve tarihe, yani özünde kültürel mirasına gerçekten değer veren bir toplumun özgün mekanlarıymış gibi değerlendirme yoluna gitmek bir meşrulaştırma olamaz. Bu tür uygulamaların İstanbul’un kültürel

yaşamında belirgin bir yer tutması ise, buradaki hızlı dönüşümü örnek alan, lakin benimsemeyen diğer bazı kentler için, müzelerin içinde mekan ve kavram ile ilişkisiz sosyalleşme alanları yaratma sakilliğine kadar varabilmektedir. Durum bu olunca da, İstanbul'un müzecilik açısından son yıllarda yaşadığı sosyal ve kültürel hareketliliği genelleştirip, ülke mirasının kalkınmasıyla özdeşleştirmek iyiden iyiye yanlıştır.

Sonuç olarak, kentsel dönüşüm başlığının müzeler maddesi İstanbul şehri dışında bir ünlem ifade etmiyorsa, bu coğrafyanın ilk müzesinin kurulduğu kentin mirasını yayma endişesi taşmadan, dönüp katettiği yola bakarak, kentin ve kentlinin gerçek olabilecek ihtiyaçlarını göz önüne almadan, yalnızca kenti daha kültürlü kılp, mimari "kalitesini" daha görünür hale getirmek pahasına yüz altmış yıldır bakış açısını değiştiremeden ya da yalnızca günümüz tüketim normlarına uyarlayarak evrenselliğe ilerliyorsa, belki de tüm bunları zaten hiç yazmamak, hatta düşünmemek gerekir.

—Burçak Madran

>Kentsel Dönüşüm, Siluet

MÜZİKTE KORSAN

MÜZİĞİN ÇEŞİTLİ FORMLAR HALİNDE ÇOĞALTILARAK DOLAŞIMININ ARTIRILMASINI ÖNGÖREN BİR DAĞITIM BİÇİMİ.

Günümüzde müzikte korsanın evdeki hali, şarkıların internet programları aracılığıyla bilgisayarlara indirilmesine dayanıyor. Pek çok müzisyenin ve plak şirketinin -özellikle de büyük isimlerin- önüne geçmek adına türlü güvenlik ve kilit sistemine başvurduğu bu yöntemin, müziğe erişimi kolaylaştırması sayesinde kazandığı pek çok savunucusu da var. Öte yandan, şarkıların internet ağında kolay dolaşımını sağlamak için sıkıştırılarak dönüştürüldüğü MP3 gibi formlar ise ses kalitesinde %50'ye varabilen bir düşüşle sonuçlanıyor. Ama bunu kimsenin kafasına taktığı yok gibi gözüküyor. Yani kolay erişim ve düşük bedelin sağladığı avantajlar, ses dalgalarındaki kaybın bir sorun olarak algılanmasının bile önüne geçebiliyor.

Korsan müzik dağıtımının sokaklara düşmüş hali ise gruplara ya da türlere özel hazırlanmış olan MP3 CD'leri. Müzik dükkanlarını yenerek piyasayı ele geçirmiş olan bu düzenle birlikte, şehirdeki müzik alışverişi artık dükkanların önün-

den geçerken ısrarla tekrar edilen “Sidi lazım mı abla?” sorusuna dönüşmüş durumda. Örneğin Kadıköy’deki Yazıcıoğlu İş Hanı ve çevresindeki mekanlardaki satıcılar bilgisayar programları ve filmlerin yanı sıra haftalarca dinleyebileceğiniz kadar çok müziği bir araya getirerek yaktıkları CD’leri son derece ucuz fiyatlara satıyorlar. Tezgahların arkasında dönen uluslararası bir ticaret var. Ve bu ticaret “büyük”lerin ticaretini son derece olumsuz bir yönde etkiliyor; “Korsana Hayır!” sesleri televizyonlarda yankılanıyor.

Fakat müziği satın alıp almamanın değil de, müziğe ulaşıp ulaşamamanın asıl mesele olduğu günlerde müziğin korsan yollarla dağıtılması çoğunlukla ticaretten uzak, duygusal bir eylemdi. Müzik dükkanları ve bu müzik dükkanlarının yakınlarında konumlanmış müzik tezgahları, falanca abinin ya da filanca ablanın arşivini boş kasetlere doldurmak suretiyle dinleyiciyle paylaşım açarları. Dinleyicinin telif yasaları, müzisyen hakları gibi kavramlardan bihaber olduğu o günlerde yapılan tek hesap, bir orijinal kaset bedeline alınabilecek üç çekme kasetin daha ucuz bir ücret karşılığında daha fazla müzik anlamına geldiği idi. Üstelik kasete çekilmiş albümlerin bandrollü olan ana kopyaları, teşhirde olabilse

dahi satışa sunulmayabilirdi. Satıcı ise ceplerini doldurmaya çalışan tacirden alabildiğine uzak bir portre çizirdi; o daha ziyade sizi camiasına dahil etmenin peşinde gibiydi. Kısaca hem alan, hem de veren pek bir mutluydu.

Her tezgah ya da her dükkanın kendine has bir sunuş biçimi vardı. Bu sunuş biçimi, kaset kapaklarının sırtlarında yazan isimlerde kullanılan el yazısından kalemin rengine, kasetin içindeki fotokopiyle çoğaltılmış orijinal kapak örneğinin boyutundan boş kasetin markasına kadar farklı değişkenler tarafından belirleniyordu. Kişiden, kişiye özel bir muamele... Müziği bu biricik formlarda edinince size özel olduğunu düşünmeniz kaçınılmazdı. Hatta satıcıyla kurulan muhabbetin dozuna bağlı olarak, çekilen kasetlerin sonlarında kalan boşluklara iliştilen, “bunu sevdiysen, bunu da sevebilirsin” manasına gelen ekstra dakikalar da ne kadar özel olduğunuzun ve bu camiaya tutunarak güvende olabileceğinizin en güzel göstergeleriydi.

Aykırı faaliyetlerin yürütüldüğü her şehir mekanında gözlenebileceği üzere, 80 sonları ve 90’lardaki korsan müzik dağıtımına önyak olan dükkanların da, aynı eylemi gerçekleştiren diğer-

leriyle birbirine yakın durmayı yeğlediklerine sıklıkla rastlanmıştır. Bu dışa doğru yalnız, içe doğru kenet pozisyonun ilk akla getirdiği mekan da çoğu ebeveynin zamanında çocuklarının gitmesini veto ettiği Kadıköy Akmar Pasajı ve çevresiydi. Şu an üniversiteye hazırlık kitaplarının satıldığı sahaf dükkanları, düzenli temizlenen tuvaletleri ve kafesinde en fazla internete erişimin sağlanabileceği sıradan bir pasaj görünümünde olsa da Akmar, meraklı müzik dinleyicisi için sınırsız müziğe açılan bir kapı gibiydi o günlerde. Aynı zamanda da, Kadıköy insanının kendi kendine yeter, kendi dışından ürker halini fevkalade bir doğallıkla ve lafı dolandırmadan anlatabiliyordu.

Çekme kasetler ve birtakım abi ve ablalar aracılığıyla gerçekleşmiş korsan müzik dağıtımını, belki de İstanbul'un -müzik adına- başına gelmiş en güzel şeydi. Punkların kapısında dikilebilecekleri bir mekanları olması ve bu mekanın şehrin göbeğinde yer alması da aynı şekilde... Bu sebeplerdir ki, tedirginlik içinde geçmiş çocukluğum bana her gittiğim şehirde Akmar Pasajı'nı aratır durur. Bilirim ki pasaj yerinde yoksa bile, evlerinde hala o kasetleri saklayanlar mutlaka vardır.

—Ekin Sanaç

NOSTALJİ

NOSTALJİ, ŞİMDİ'YLE TRAVMATİK BİR YÜZLEŞME HALİ OLARAK DÜŞÜNÜLEBİLİR.

Geçmişteki bir kesitin üzerine inşa edilmiş gibi gözükse de, nostalji geçmişe duyulan özlemden, tarih zevkinden farklı olarak geçmişin içinden seçilmiş bir dilimi vazgeçilmez bir ihtiyaç haline getirebilir. Geride kalmış olanları içeren bütünü ne şekilde parçalanıp yeniden kurgulanacağı daha çok bugünün ihtiyaçlarıyla, ruh haliyle, ortamıyla ilgilidir; bundan ötürü nostaljinin içeriği oynaktır, bugünün işleyişindeki bozukluğa çare olacağı sezilen öğelerin yaşanmış, dolayısıyla kesin ve değişmez olanın içinden çıkarılıp tecrit edilmesine ve yeniden kurgulanmasına tekabül eder. Durağan olanı, bilineni işaret eden ve yaldızlayarak belirginleştiren nostaljinin doğuşu da gene çelişkili olarak savrulmalar yaratan, geleceği bulanıklaştıran hızlı değişimlerle bağlantılıdır. İstanbul, son yüzyıllarda Tanzimat ve öncesi, Meşrutiyet ve öncesi, Cumhuriyet ve öncesi arasındaki gerilimler üzerine nostalji üretmiş bir şehirdir. Ne var ki erdemle eylem arasında uçurumların olmadığı, gelecek korkusunun yaşanmadığı tek bir altın çağ, tek bir İstanbul kurgulamış değildir

yazarlar. Çokkültürlü bir imparatorluktan homojen cumhuriyete doğru geçen kuşakların farklı beklentilere sahip, dolayısıyla farklı şekillerde hayal kırıklığına uğramış bireylerinin kurguları da birbirine benzemedi.

Sözgelimi Said Naum Duhani bir Osmanlı diplomatının oğluydu. İmparatorluğun son döneminde Beyoğlu'nda saraya yakın çevrelerin, yüksek tabakanın içinde bulunmuş, Cumhuriyet devrinde birtakım şahsi sıkıntıların etkisiyle kendini bir çatı katına adeta hapsetmiş, hayatını belli noktalar arasında sürüklenen, inatla devam ettirilen bir ritüele dönüştürmüştü: Her gün aynı yerlerde yenen yemekler, her gün uğranan, hep aynı kişilerle, aynı sohbetlerin yapıldığı Touring Club, her gün aynı gazeteler, aynı kıyafetler... 1947'de gazete yazılarının ötesine geçerek, şaşmaz bir düzenle arşınıladığı İstiklal Caddesi'ndeki binaların (bak. *İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu"*) ona anımsattıklarını Fransızca olarak kağıda döktü: *Eski İnsanlar, Eski Evler - 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası*. Bütün bir Beyoğlu'nun sosyal manzarasını gözler önüne serme iddiasına işaret eden bu iddialı başlığın altında Said Naum Duhani, Tünel'den Taksim'e kadar sıralanan evleri, içlerinde oturanları, dedikoduları, hatırlananları

anlatıyordu. Duhani kurgusuna öncelikle bir sahne seçmiş –İstiklal Caddesi/Grande Rue de Péra-, ardından oyuncularını büyük bir özenle belirlemişti: Özetle yüksek tabakaya mensup olmanın gereklerini yerine getiren her milletten insan. Ana caddenin gerisindeki ara sokakların onun oyununda yeri yoktu. 1956'da ise Beyoğlu'nun Adı Pera İken yayımlandı; alt başlık Geri Gelmeyecek Zamanlar'dı. Said Naum Bey hep bildiği şeyi resmiyete döküyordu böylece: O zamanlar geri gelmeyecekti. Her ne kadar tek kelimeyle bile bahsetmese de, bu yüzleşmeyi hazırlayan koşullar üzerine düşünürken, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 olayları gözardı edilmemeli. Kaldı ki Said Naum Bey Meşrutiyet'ten, Dünya Savaşı'ndan, Cumhuriyet'ten de bahsetmez. Kurduğu dünya neredeyse zamansızdı, ya da Ahmet Hamdi'nin "yekpare, geniş bir ân"ına yayılmıştı. O şimdinin içinde durup geriye bakarak geçmişinde neleri kaybettiğini araştırmıyordu; Ahmet Hamdi'nin Huzur'undaki Mümtaz gibi "nerede ve nasıl devam ettiği bilinmeyen büyük ve eski an'anelerin son parçalarına" rastlayabileceği bir uzamda da değildi artık; dahası onun aksine "bize ne olduğunu" anlamaya da ihtiyaç duymuyor, geçmişi bugünü anlamlandırmak için bir kerteriz olarak kullanmaya da çalışmıyordu.

Öte yandan nostaljiyi mutlaka melankoliye bağlanan bir durum olarak görmek yanıltıcı olabilir. Örneğin Yahya Kemal “kökü mazide olan atî” diyerek kendi duruşunu, duyuşunu geçmişle gelecek arasındaki devamlılığın bir köprüsü olarak hissettirir. 1950 yılında işlerden elini ayağını çekerek kendini yazmaya, kültür hayatına vermeye karar veren mimar Ekrem Hakkı Ayverdi de, bambaşka bir odağın çevresinde geçmişin bir parçasını sahil, otantik ve geçerli olanın referansı olarak kurmuştu. Fatih devrine (bak. *Fatih Sultan Mehmet*), Yunan ve Latin izlerinden arınmış bir Müslüman şehri olarak İstanbul’a vurgu yaparken, hayat için eylem planını, politik yönelimini de belirliyor, daha önemlisi bugünün toplumuna farazi bir köken yaratıyordu: Osmanlı toprağındaki yegane özgün ve zengin kültürü yaratmış, hatta başıboşluk içindeki Anadolu halklarına nizamı öğretmiş olan Türk, Müslüman Osmanlı münevveri... Boğaz’ı İstanbul’dan bile ayrı bir medeniyet gibi kurgulayarak adeta bir ritüeli yerine getircesine anlatan Abdülhak Şinasi Hisar; Fatih semtinin gelenekselliğın, Harbiye’nin Batı’dan gelen sefahatin simgesi olarak çizildiğı, iki zıt kutup arasında parçalanmış bir İstanbul’u aksettiren Peyami Safa’nın Fatih Harbiye’si; ya da hedonist, materyalist bir bugünün devası olarak kozmo-

polit, fakat İslam zarafeti ve manasıyla örülmüş bir İstanbul canlandıran Münevver Ayaşlı... Veya Pera’da, Batılı diplomatlarla birlikte kendini sınır tanımayan bir elit sınıfının mensubu gibi hissedilen bir Said Naum Bey. Duhani diğer devletlerin temsilcileriyle eşit olmasına engel olduğunu ima ettiği kapitülasyonlardan sık sık şikayet eder kitaplarında; belki de Batılılarla aynı düzlemde, dahası tıpkı onlar gibi özgün bir kültüre sahip olduğu duygusundan dolayı. Batılılaşmayı kurumsallaştıran Cumhuriyet’in içinde kendine yer bulamayışı, bu nedenle şaşkırtıcı, kırıcıydı. Fakat şaşkırtıcı bir tek o değildir; farklı duruşları olan bütün bu yazarlar bir imparatorluğın çöküşünü görmüş bir kuşağın mensupları, daha önemlisi bir imparatorluğın çocuklarıydı. İmparatorlukla birlikte İstanbul modernliğın yeni dinamiğinin karşısında hızla değişecek, böylece bir imparatorluğın çoğul ortamından filizlenmiş, farklı altın çağ şehirleri doğacaktı.

1980’li yıllarda İstanbul’da bu derin, sosyolojik hayal kırıklıklarıyla bağı zayıf, daha doğrusu onları kullanan, egzotik bir ürün olarak geçmişin ticaretini yapan yeni bir kültürel nostalji dalgası baş gösterdi. 20. yüzyıl boyunca İstanbul’dan silinen gayrimüslimlerin “mazideki” varlığı, on-

ların geride bıraktıkları maddi kültür izlerinden rant elde edilmesinin yolunu açtı. 1984'ten itibaren belediye görünürde “İstanbul’u eski haline döndürmek” amacıyla pek çok eski mahalleyi yıktı (bak. *Mahalle; Yıkım ya da Çarpık Kent*). Bu süreçte İstiklal Caddesi’ne paralel bir dizi evin ortadan kalkmasıyla, cadde etrafındaki düşük gelirli insanların yaşadığı dokudan tecrit edildi, yeni düzenlemelere uygun hale geldi; 1990’da “nostaljik tramvay” caddede yolcu taşımaya başladı (bak. *Tramvay*). Aynı süreçte Yunanistan’la ilişkilerin belirgin bir şekilde yumuşamasıyla İstanbul’un eski gayrimüslimlerine vurgu yapılarak “mazideki çoğul cenneti” hatırlatan isimler taşıyan işletmeler art arda açılmaya başlandı; 1990’ların sonunda tekrar faaliyete geçen, gayrimüslim adları taşıyan şarap evleri gibi. 1982’de Said Naum Bey’in kitapları Türkçe’ye çevrilerek basıldı. Bundan sonraki aşamada İstanbul’la ilgili kitaplar hızla piyasayı dolduracak, bu sırada Said Naum Bey’in hatırasındaki “kibar, zarif, gusto sahibi, şapkasız ve eldivensiz dolaşmayan insanların yaşadığı yer” kurgusu Beyoğlu’nun üzerine yapışacak, hatta maddi değerini de artıracaktı. Bu süreç, hayal kırıklıklarının üzerinde yükselen marazi özelemleri kullanarak yürüyor. “Bir zamanların İstanbul’unu” ise büyük değişimlere

tanıklık etmiş olanların anlattıklarından çok, belki dile getirmekten imtina ettikleri, görmezden geldikleri, bulanıklaştırdıkları yaşantılarda ya da manzaralarda aramak gerekiyor.

—Saadet Özen

>Fatih Sultan Mehmet, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Mahalle, Tramvay, Yıkım ya da Çarpık Kent

ORYANTALİZM

HEMEN TERK EDİLMESİ GEREKEN BASMAKALIP BİR ORYANTALİST YARGI: İSTANBUL BİR KÖPRÜDÜR; DOĞU İLE BATI, AVRUPA İLE ASYA, İSLAM İLE HİRİSTİYANLIK VB. ARASINDA, GENEL OLARAK SEVİLEN İFADESİ İLE MEDENİYETLER ARASINDA BİR KÖPRÜDÜR.

Oryantalizmin basitçe Doğu’nun bütünselleştirilerek türdeşleştirilmesinden daha fazlası olduğunu akılda tutmak gerekiyor. Öncelikle, Oryantalist söylem en az nesnesi olan Doğu kadar Batı’yı da türdeşleştirir, söylemin öznesi olarak bütünsel bir Batı söylemin içinde ortaya çıkar. Kaldı ki, söylem her ne kadar egemen bir Batı inşa etse dahi, söylemin nesnesi olan bütünsel Doğu yanılması

da etkisiz bir elemana indirgenemez. Giderek, Doğu olarak indirgenen çokluğun içindeki pek çok aktör, farklı bir perspektiften dahi olsa bir kez daha özsel, geçirimsiz sınırlarla birbirinden ayrılan Doğu-Batı türdeşliklerini yeniden üretmeye soyunarak oryantalizme eklenir. Özsel olarak ayrıştırılmış bütünsel iki kimlik yanılışması inşa edildikten sonra, safdil bir kültürel çoğulculuğun savunucuları, aradaki aşılması olanaksız uçurumlar üzerine köprüler kurma yüce gönüllülüğünü gösterirler.

Sormak gerekiyor: Doğu ve Batı adı verilenler kimlerdir, Avrupa ve Asya denen yerler nereledir, İslam ve Hıristiyanlık olarak kavrananlar nelerdir ve medeniyetler ansiklopedi metninin dışında birbirlerinin içine geçmeden nasıl var olmuşlardır? Köprüseverlere, köprülerin en az birleştirdikleri kadar ayırdıklarını ve arazinin geçit veren sayısız irili ufaklı patika ile dolu olduğunu anımsatarak teşekkür etmek gerekiyor. Belki o zaman, köprüdeki trafik sıkışıklığından da kurtulmak hayal edilebilir.

—Bülent Tanju

OSMANLI MAHALLESİ

BİRBİRLERİNE SOY DEĞİL, MEKANA ENDEKSLİ CEMAAT
(GEMEINSCHAFT) BAĞIYLA BAĞLI AİLELERİN KENTSEL
YERLEŞME BİRİMİ. [ED.]

Osmanlı düzeninin “çokkültürlülüğünü” özlemek günümüz adetlerinden oldu. Bu duruşta idealizasyonun payını, bu “kayıp cennet” arama dürtüsünü bir miktar ayıklamak için Osmanlı mahalle yaşamının kurallarını incelemek yararlı olabilir (bak. *Mahalle*). Şu unsurları göz önünde tutarak: 16. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar İstanbul gibi bir şehrin mahalle düzenine iki tür ayırım hakimdir: kadın/erkek ve Müslüman/gayrimüslim ayrımları. İkincisinden başlayalım: Şehrin dinsel rölyefini her an sergileyen, kimin hangi dinsel cemaate ait olduğunu görünür kılan, kılık kıyafet düzenleyen fermanlar sayesinde İstanbul “şeffaf bir sahne”dir. Kostantiniye fertleri dinsel aidiyetlerini bedenlerinde taşırlar: Rumlar siyah, Ermeniler kırmızı, Yahudiler mavi tülbent sarmak zorundadırlar sarıklarının etrafına. Yeşili kullanmak gayrimüslimlere yasaktır. Mahalleler dinsel etnik kimlik esasına göre oluşmuşlardır. Bunlar ya Müslüman, ya Rum, ya Ermeni, ya da Yahudi mahalleleridirler, sakinleri aynı dine ibadet eder, aynı

mescidin –ya cami, ya kilise, ya da sinagog- müdavimidirler. Bu semtlerin sokaklarında aynı dil konuşulur –Türkçe, Rumca, Ermenice, İspanyolca ya da Bulgarca...

Şimdi bunlar Avrupa’dakileri andıran birer “getto” mudurlar, 1555 yılından beri varolan Roma Yahudi gettosuyla, bir Frankfurt gettosuyla mukayese kabul ederler mi? Bu soruya şöyle cevap vermek mümkün: Mahalle düzenini gettodan ayıran hem olgulara dayalı hem de işin özüne ait birçok unsur sayılabilir. Bir kere gettoda olduğu gibi mahallenin etrafını saran duvarlar, mahalleye girip çıkmayı sınırlayan, gündüzleri açık, geceleri kapalı olan kapılar yoktur. Dışarıyla irtibat zamanlarını ayarlayan, merkezi irade tarafından konulmuş saatler yoktur. Mahalle halkı gettodaki gibi tamamen homojen olmayabilir, mesela bir Ermeni mahallesinde Müslüman hanelere, Yahudi evlere rastlamak mümkündür. Mahalleler arasında görünür sınırlar yoktur, birinden diğere geçmek için maddi eşikler mevcut değildir. Ancak her şeyden önemlisi, mahalleyi oluşturan mantıkla gettoyu “meşru” kılan mantık (ve söylem) arasında ortak nokta yoktur. Bir cemaati getto içine hapsetme eyleminin altında “öteki” dinden olanın “kirli”liğinden, lekeliliğinden, iş-

rençliğinden korunmak, ayrılmak, onunla teması asgariye indirmek mantığı işler. Ötekinin dinine karşı bir “nefret söylemi” ile ifade bulur. Kuralları belirleyen resmi belgelerin dilini bu dinsel kin retoriği oluşturur. Osmanlı mahalle düzenini belirleyen ise **şehri şeffaf kılma** iradesidir, saraydan şehir mekanına bakıldığında kimin kim olduğunu –dinsel ve etnik aidiyet açısından- anında görebilme iradesidir. Gerçi yaratılan şeffaflık herkese eşitlik sağlamaya yönelik değildir, cemaatler arası hiyerarşiyi ve öncelik sırasını sokakta da görünür kılmaya, yeniden yaratmaya yarar. Ancak, kin ve tiksinti retoriğiyle işlenmiş değildir ve yaydığı değer yargıları bunlar değildir.

Kadın cinselliğinin kontrolü ise mahalle düzeninin kuşkusuz en önemli direklerindedir. Kadınların giyimini fazlasıyla ayrıntılı bir şekilde belirleyen, şehir içinde nasıl davranacaklarını, hangi gün ve saatlerde, nerelerde ve hangi koşullarda şehir mekanında varolabileceklerini kurallara bağlayan esas otorite ne aile, ne muhit, ne din, ne pazar, ne de modadır. Devlet iradesini dile getiren Bab-i Ali fermanlarıdır. Devlet bu düzenleme otoritesinin bir kısmını bir başka toplumsal merciye emanet edecekse, o merci mahalle düzenidir. Devletin gözünde toplumsal kontrol

konusunda -kurum ve mekanizması olarak- en çok mahallenin meşruiyeti vardır, otoritesini paylaştığı kurumlar mahalle içindeki yerleşik kurumlardır. Onların “icraatının” esası ise kadın cinselliğinin kontrolüne bağlıdır. Örneğin aile yerleşim birimi olarak mahalle içinde, ebeveynleri mahallenin yerlisi olmayan bekar erkekler barınamaz. Başka şehirlerden, köylerden gelen muhacir genç erkekler, şehir sınırındaki “bekar hanları”nda, “bekar odaları”nda otururlar. 1596 yılına ait bir kararnameden anlaşıldığı üzere, erkek seyyar satıcılar (bak. *Seyyar Yemek Satıcısı*) bile mahalle sokaklarında serbestçe dolaşabilmek için mahalleli bir kefil göstermek zorundadırlar: “Galata kadısına hüküm ki... Galata’da ve Tophane’de Rum ve Ermeni taifesiden niçeleri sakın olup peremeci (kayıkçı) ve bakkal hammal olup nice fesadla eyleyüb yanlarına kalup kefilleri olmamağın firar idüp ol asillar kefile virilmek lâzımdır deyû ilâm olunmağın anun gibi yerlü ve evlü olmıyub ergen olup halen hariçden gelmiş olanlar Galata subaşısı marifetiyle kefile verilmek emir idüp buyurdum ki (...)”

Bu çift ayrımcı mantığın işlediği, dinsel-etnik-dilsel kimliği kuvvetli mahallenin diğer kimlikten bir başka mahallenin sakinleriyle çok yakın

ilişkisi olduğunu tahayyül etmek mümkün değil. Gerçi erkekler hangi dinden olurlarsa olsunlar iş dünyasında, ticaret ve zanaatta, aynı işkollarında (hırfet), aynı tai’felerde yan yana çalışmışlardır. Ancak aile hayatının yer aldığı, güncel yaşam mekanı olarak mahallelerin diğer kimliklerden semtlerin sakinleri ile ziyaret, komşuluk, vs. türünden bir alışverişlerinin olduğunu düşünmek yanlış olur. Homojenleştirici, mecburi bir ilk eğitimin henüz varolmadığı Osmanlı dönemlerinde, iş dünyasının dışında oldukları için kadınların diğer cemaatlerde konuşulan dilleri bilmediklerini, herkesin Türkçe’ye bile hakim olmadığını göz önünde bulundurmak gerek. Yani cemaatler arası iletişimin sınırlı olduğu bir durumdan, dilsel olarak heterojen bir İstanbul’dan söz ediyoruz. O halde temcit pilavı gibi durmadan önümüze sürülen bu “kültürel mozaik” mitosunun yerine, farklı cemaatlerin “iç içe değil de sırt sırta yaşadığı” bir düzenin yerleşim birimi olarak bakmalıyız eski İstanbul mahallelerine.

—Nora Şeni

>Mahalle, *Seyyar Yemek Satıcısı*

OTEL

BARINMA BAŞTA OLMAK ÜZERE ÇEŞİTLİ İHTİYAÇLARI KARŞILAYACAK BİÇİMDE TASARLANMIŞ GEÇİCİ KONAKLAMA YAPISI.

Avrupa’da Sanayi Devrimi ve demiryollarının inşası ile hızlanan otel yapımı, İstanbul’da Osmanlı’nın 1850’lerde başlayan kent planlaması çalışmaları ve Osmanlı başkentinin bir Avrupa kentine dönüştürülmesi çabalarıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkar.

18. yüzyılda, Avrupa’daki “yeni bir hayat görüşü arama” çabalarının önem kazanmasıyla, özellikle Fransa ve İngiltere’nin Doğu’ya karşı ilgisi giderek artmıştır. Yüzyıl sonuna doğru daha gerçekçi anlatımların yer aldığı seyahatnameler yaygınlaşmaya başlamış, yüzyılın sonlarından itibaren de Oryantalizm, Romantizm ve arkeolojik çalışmalar Doğu’yu, özellikle de Osmanlı topraklarını Avrupa’nın belli başlı konularından biri haline getirmiştir. Neredeyse hiç ayırimsız bütün Doğu için geçerli kabul edilen bu Doğu imgesi, Doğu’nun simgesel merkezlerinden biri olarak Osmanlı’nın başkenti İstanbul’u da görülmesi gereken yerlerden kılar.

Tanzimat’la birlikte yabancılara vad edilen daha güvenli ortam ve 19. yüzyılda ulaşımın gelişerek taşıma olanaklarının çeşitlenmesi, Avrupa’dan İstanbul’a kısa süreli gelenlerin sayısını artırmıştır. Otellerde önceleri İstanbul’a resmi görev, ticaret gibi nedenlerle gelen yabancılar konaklarken, 19. yüzyılın ikinci yarısında ilk turist grupları gelmeye başlamıştır.

Kentte inşa edilen ilk oteller, 1840’ların hemen başında Galata’da liman yakınlarında konumlanmıştır. Kentin yeni finansal merkezinin temellerinin atıldığı Galata’nın sırtlarında, Avrupai konut, kültür ve ticaret mekanlarını barındıracak olan Grand Rue de Pera’da (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) da erken otel yapıları aynı yıllarda açılır. Bu ilk otellerin sahipleri İstanbul’da yaşayan Levantenler ve gayrimüslimlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, kentin en önemli otelleri yabancı elçiliklerin de yer aldığı bu omurga ve yakın çevresinde konumlanacaktır. 1895 yılında açılan Pera Palas, bir oteller zincirinde yer alması ve Orient Express turlarının konaklama yeri olmasıyla ünlenir.

Bu oteller lüks konaklama yapıları olmanın ötesinde, yerleştirilmeye çalışılan Avrupai ya-

şam tarzının da vazgeçilmez mekanlarından biri olarak kentin gündelik yaşamına katılırlar. Gayrimüslimler, Avrupalı nüfus ve Osmanlı burjuvazisinin önde gelenlerinin katıldığı balo, davet ve konserlere ev sahipliği yaparlar. 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, bu otellerin yazlık mekanları Boğaziçi, Adalar gibi kentin yeni yeni banliyöleşmeye başlayan sayfiyelerinde (bak. *Sayfiye*) boy gösterir. Benzer şekilde, balo salonları, tenis kortları ve plajlarıyla, bu mekanlar da değişen gündelik yaşam alanlarını bünyelerinde barındırırlar.

1950’lerde Hilton Oteli’nin açılmasıyla yeniden uluslararası otel zincirlerinin tercihleri arasına giren kentte, 1980’ler sonrasında sayıları artan ve çeşitlenen oteller, benzer şekilde yükselen değerlerin bir göstergesi olarak biçimlenirler. Bu konaklama yapıları kentin dinamiklerini yönlendirecek, turizme hizmet edecek alansal müdahalelerle kentin en yoğun tarihsel katmanlarını barındıran alanlarda yeni tarihsellik arayışları arasında çeşitlenir.

—Yıldız Salman

>İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Sayfiye

OTOPARK

İSTANBUL’DA MOTORLU ARAÇLARIN PARK ETMESİ İÇİN “RESMEN” TANIMLANMIŞ ALAN. BU TANIMIN DIŞINDA KALAN VE PARK AMACIYLA KULLANILAN ALAN TÜM KENT YÜZEYİ İÇİN KULLANILIR. [ED.]

“8025 araçlık 16 otopark yaptık.” Bu cümle İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin icraatlarını halkla paylaşmak amacıyla çevreyolu üstgeçitlerine astığı afişlerin birinde yazılı. Çevreyolunda seyreden otomobil şoförleri için bu icraatın bir müjde niteliğinde olduğu kesin. Çünkü çok değil, sekiz yıl önce İstanbul’daki toplam otopark sayısı 57, toplam araç kapasitesi 14.204’tü. Ne yazık ki İstanbul şoförlerinin kutlama yapması için hala erken. Ortalıkta gezinen otomobillerin sayısı 2000 yılında 1.563.590 iken, 2008 yılına gelindiğinde 1.731.732’ye yükseldi. Bu, 78 araca 1 otopark yeri isabet ettiği anlamına geliyor.

Kısacası, biz 78 şoför, bir umut durabilmek için birbirimizin yerini bekleyerek dolanıp duruyoruz. Hele bir de gözümüzü diktiğimiz otoparkın tavan yüksekliği kurtarır da araya minibüsler, kamyonetler falan da girerse, vay halimize.

—Meriç Öner

PALİMPSEST (I)

PALİMPSEST ESKİ YUNANCA “PALİMPSESTOS” SÖZCÜ-
GÜNDEMEN GELİYOR, “TEKRAR KAZINMIŞ” ANLAMINDA.
EL YAZMALARININ KAĞIDA DEĞİL PAPIRÜS, PARŞÖMEN
VEYA DERİ TABAKALARINA YAZILI OLUŞU, YÜZEYİN
KAZINIP TEKRAR KULLANILMASINA ELVERİYOR.

Palimpsestlerin en ünlüsü Arşimet Palimpsesti, İstanbul’un palimpsest halleri üzerine günümüzdeki dönüşümü canlandırmak için uygun bir eğretilene olabilir. Arşimet’in MÖ 3. yüzyıldan kalma metinleri MS 10. yüzyılın ortalarında İstanbul’da parşömeğe kopya edildiğinde, Bizans altın çağını yaşamaktadır. Bizans sarayı zengin ve güvenli bir kültür merkezidir, antik metinler için korunaklı bir limandır. 13. yüzyıl başında, 4. Haçlı Seferi’nin yağmalamasına uğradıktan sonra ise, zenginlik ve güvenliğini yitirir, kültürel faaliyeti zayıflar. Uzmanların tahmini, Arşimet metinlerinin bulunduğu el yazmasının bu ortamda palimpsest edilip üzerine ilahiler yazılmış olduğudur. Dua kitabı olarak yaşamını sürdürdüğü yüzyıllar içinde nadide palimpsestimizin başına gelenler şöyle özetlenebilir:

1) Kitap yazıcıları, parşömen folyolarını kullanmak üzere eski kitapların ciltlerini söküp say-

falarını ayırıyor, parşömenleri güzelce kazıyıp istifliyor. Dua kitabına parşömen sağlamış altı tane kazıntı el yazması sayılmaktadır: Arşimet’in yedi metnini içeren kitabın tümü ile Atinalı hatip Hyperides’in eserlerini içeren kitap; ayrıca Neoplatonik bir felsefe kitabından, bir liturji kitabından ve henüz deşifre edilmemiş iki farklı kitaptan sayfalar.

2) Ortaçağ kitapları gazete formatında katlanıp yazıldığından, kazınmış Archimedes ile üzerine gelen Euchologion sayfalarının üst üste geliş düzeni yeterince karışıktır. İlâveten, dua kitabı için daha küçük bir boyut elde edilmek üzere, parşömen tabakaları kazınıp istiflendikten sonra her bir tabaka ikiye bölünüp 90 derece döndürüldükten sonra tekrar katlanıyor. Alt ve üst metinlerin birbirine dik açılı olmasıyla sonuçlanan bir durum.

3) Dua metinlerinin altındaki Arşimet metinleri 1906’da fark edildikten sonra birkaç kez el ve yer değiştiren palimpsest, 1998’de New York’ta tekrar ortaya çıktığında iyice yıpranmış durumdadır. Kimi yaprakları kaybolmuş, küf nedeniyle ağır tahribata uğrayan kimi sayfalar ise yer yer silinmiş. Dahası, takriben 30’ların sonlarına doğru

dört sayfasının Bizans tarzı resimlerle örtülmüş olması palimpseste üçüncü bir katman kazandırıyor; sahte resimler temizleniyor fakat altındaki katmanların tahribatı önlenemiyor.

Dolayısıyla, adı “Arşimet Palimpsesti” olsa da, Arşimetlik hali çok gerilerde kalmış bir kitaptan söz ediyoruz. 1000 yıl önce İstanbul’da yazılmış özgün el yazması, Evangelist resimler altında kalmış dua satırlarına dik gelen silik kazıntının, yeni görüntüleme teknikleriyle canlandırılmasından ibarettir artık. Antik metinlerin parşömenlerden kazınarak silinişi, kaynak kıtlığına dayalı bir geri dönüşüm geleneğiyle olduğu kadar, aynı zamanda Pagan geçmişe karşı bir kutsama eylemiyle de ilgilidir. Arşimet kitabının dua kitabına dönüşümündeki maneviyat, kazınıp üzerine getirilen tanrı kelimelerinde gizlidir. Pagan bir yapının yıkılıp Hıristiyanlık için yeniden inşasında sevap daha da büyük olmalıdır. Pagan veya Hıristiyan yapının İslam için yeniden inşası da başkaca bir sevap kaynağı olsa gerek. Bir öncekileri tamamen kazıyıp silmek hiç kolay olmaz gerçi. Eski yapı, yeri ve maddesi kullanılmak üzere palimpsest edildiğinde, toprak altında ve üstünde iz bırakır. Kentsel palimpsest üstte devşirme taşlarda okunur, eski metin binanın olur olmaz yerinde canlanır. Kentin modern çağ

dönüşümlerinde ise yapılara taş devşirilmediğinden, alt metinlerin üstte belirti vermesi güçleşir. Modern katmanın kazınması da daha kolaydır ve sonuç daha net olur; enkazın gölgesi kalmaz.

İstanbul’un deşifasyonu, altı kitaptan toplanmış malzemenin üst üste üçe varan kullanımıyla oluşmuş Arşimet palimpsestinin deşifasyonu yanında elbet daha çetrefil bir iştir. İstanbul’un kazınıp silinip yeniden yazılması o kadar çok gelmiştir ki başa, kentin artık kendi kendini silme yeteneğine kavuştuğu söylenebilir. Denebilir ki İstanbul’un bir tek İstanbul’dan götürülüp bir başka yerde ortaya çıkması gelmemiştir başına. İstanbul’u İstanbul dışına taşımayı öneren deprem stratejileri bu yönde yeni bir gelişme ise de, taşınması söz konusu olan, İstanbul’un mevcut palimpsestli hali değil, tez zamanda yeniden yazılıp kazınma potansiyelidir. Gün gelip postmodern dönüşüm katmanlarının da deşifasyonu gerektiğinde, ortaya çıkacak çöpün ve enkazın heybeti şimdiden kestirilebilir. Kara Kitap’ta (Orhan Pamuk) Boğaz’ın suları çekildiğinde ortaya çıkan görüntünün tasviri akla gelmeli, üstüne bir de heybetli mimari artıklar eklenerek.

—Aydan Balamir

PALİMPSEST (II)

KENTİN YAZ-BOZ BELLEĞİ.

İstanbul gibi büyük bir hızla değişen bir kent için bellekten söz etmek ne kadar da zor. Ancak üst üste yığılan ve her yeni katman eklendiğinde alttakileri biraz daha okunmaz kılan bir yapıdan söz edilebilir. Bu katmanlar yalnızca fiziksel katmanlar olarak da anlaşılmamalı. Sosyal yapı, yaşam, kenti kullanma alışkanlıkları da bu yaz-boz tahtasının bir parçası. Üstüne üstlük hızlı değişimin getirdiği zorluk yetmezmiş gibi, bir de yolun, yordamın, kuralların kaygan bir zemine oturması işleri daha da zorlaştırıyor. Kayıt tutma, kural altına alma, regüle etme geleneği de yok denecek kadar az. 20. yüzyılın ikinci yarısında girilmiş birkaç önemli müdahale de kentin belleğini biraz daha okunmaz olmaya mahkum etmiş. Çok binyıllık tarihli ama geçmişi olmayan, okunamayan bir kent. Total kaos ve algılanması, içinde yaşanması çok zor bir çevre kaçınılmaz sonuç gibi görünüyor değil mi? Sonuçlar şaşırtıcı biçimde tam da öyle değil. Bu hızlı değişim/dönüşüm ve katmanlaşma çok canlı dinamikler getiriyor İstanbul'a. İçinde yaşarken İstanbul'a bakmayı, onu anlamayı zorlaştıran bu dinamikler dünyaya bakmayı kolaylaştırıyor bir taraftan. Bugün İstanbul, dünyanın en net görüldüğü kentlerden biri.

Bu belirgin okunaksızlık, görünür görünmezlik durumunu neye borçluyuz peki? Bu kadar yaz-boz tahtasına, bir konglomeraya dönüşmüş olan bir yapı nasıl hala tüm geçmişlerine ait karakterleri taşımaya devam etmektedir? İşin sırrı bence palimpsest kavramında gizli. Palimpsest, siline siline tekrar tekrar kullanılan parşömen kağıdına verilen isim. Yunanca palin (yeniden) ve psestos (kazınmış) sözcüklerinden gelen Latince bir terim. Parşömeni ne yırtıp atma ne de olduğu gibi saklama durumundan bahsediyor. Bellek parşömenin fiziksel varlığının üzerinde katmanlaşarak birikip duruyor. Her yeni yaz-boz operasyonunda alttakilere ulaşmak biraz daha zorlaşıyor, ama imkansız hale gelmiyor. Parşömen pahalı ne de olsa; yeniden kullanmak hem ekonomik hem de hızlı, kolay bir çözüm. İstanbul'un sırrı da burada bence. Yıkılıp yeniden inşa edilme (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*) eylemiyle değil de katmanlar halinde tadil edilmek biçiminde gelişmiş, gelişmekte olmasında. Ne de olsa fiziksel olarak yüz yılda ortalama yüz santimetre yükselen bir şehirden söz ediyoruz. Ya sev ya terk et! Hatasız kul olmaz.

—Cem Yücel

>Yıkım ya da Çarpık Kent

PANORAMA

“PANORAMA” KELİMESİ, DOĞA VEYA KENT MANZARASININ BÜTÜNÜNÜ KAPSAYAN DAİRESEL BAKIŞ VE BUNUN TEMSİLİNİ TANIMLAR. İSTANBUL BAŞLIĞI ALTINDA DÜŞÜNÜLDÜĞÜNDE, BU TANIM KENTİN GÖRSELLİĞİNİN TARİHSEL BİR İFADESİ OLARAK KARŞILIĞINI BULUR.

Kent, doğal coğrafyası ve mimari yapılanması ile çok sayıda dairesel bakış noktasını içerir. Burada denizin yüzeyi, tepeler, saray, kahveler, kuleler, minareler, meydanlar, hatta konutlar, sabit veya hareketli panoramalar sunar. İstanbul’un panoramik görünüşleri, özellikle Galata Kulesi’nden bakış, 16. yüzyıldan itibaren Batı’nın kenti görselleştirmesinde en geçerli sunumlardan birisi haline gelir; günümüze ulaşan bir süreçte bu temsiller sürekliliklerin ve değişimlerin izlenebildiği diakronik çerçeveler oluştururlar. Dairesel bakış, zaman içinde kent manzaraları için neredeyse doğal bir temsil biçimi haline gelmiştir; İstanbul panoramiktir.

Panorama, kelimenin çağrıştırdığının aksine, kökleri Antikite’ye uzanan bir kavram ya da doğal manzaraların belirgin bir özelliği değildir. 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan özel bir görsel gösteri biçiminin ve mekanının adıdır; Yunanca

pan (bütün) ve horama (görünüm) köklerinden, İrlanda asıllı çizer Robert Barker’ın (1739-1806) patentini 1787 yılında aldığı icadını tanımlamak için türetilmiştir. “Bütünü kapsayan görünüş” tek bir gözlem noktasından 360 derecelik dairesel bakış içine giren ve ufka kadar uzanan manzaranın resmidir, aynı zamanda bu tür resimlerin sergilenmesi ve izlenmesi amacıyla tasarlanan büyük silindirik gösteri mekanını tanımlar. Panorama tiyatrolarının mimari tipolojisi dairesel bir veya iki sergi mekanı ve bunun merkezinde yer alan gözlem kulesinden oluşur; sergi hacminin büyüklüğü temsilin gerçeğe yakınlığını destekler. Panorama üretimi bir dizi teknik ve artistik işlemi gerektirir. Sergisi yapılacak kentsel ve doğal manzaraların, bir ressam tarafından camera obscura ya da şeffaf çerçeve gibi görsel araçlar kullanılarak eskizleri üretilir; burada manzaranın bütününe kapsayan bir bakış noktasının seçilmesi önemlidir. Eskizler perspektif kaymalarını önleyen belli yöntemlerle birleştirilir ve sergi salonunun duvarlarını kaplayan kesintisiz kanvasların ölçeğine göre büyütülür. Renklendirilen resimler sergi mekanının tavanında yer alan cam ışıklıklarla doğal olarak aydınlatılır. Karanlık geçitlerden ortada yer alan gözlem kulesine alınan ziyaretçilerin gözlerinin önüne başka yerlere ait görüntüler gerçeği canlandırma iddia-

siyla serilir. Panorama resminin bir minyatürünün ve numaralandırılmış yer adlarının bulunduğu yönlenme haritalarının yanında, sunulan manzaranın tanıtımının yapıldığı bir broşür dağıtılır. Bu şekilde sergilerin deneyimi görsel temsil ve basılı metinlerin birlikteliğinde kurgulanır.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika'da eşzamanlı olarak popüler olan ilk panoramalar, dairesel ya da sabit panorama olarak adlandırılır. Panorama, genel olarak 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan diğer manzara ve mekan canlandırma gösterilerinin tanımı olarak yaygınlaşır: Fransız kimyager Daguerre'in icadı olan "dioramalar"; uzun resimlerin kaydırılmasıyla oluşturulan "hareketli panorama"lar; stereoskop makineleri gibi toplu ve bireysel gösteri biçimleri de panorama başlığı altında yer alır. Daha sonra fotoğraf ve sinemanın öncülleri olarak kabul edilen bu temsiller gerçek anlamda kitle-sel medyanın ilk görsel örnekleridir. 19. yüzyılda panoramaların, kitlelerin sanatı ve dünyayı kavramalarına büyük etkisi olmuştur.

Son yıllarda, panorama ve benzer gösteriler, kültürel çalışmalarda önemli bir ilgi odağı oluşturmuştur. Bu tür temsiller, 19. yüzyıl Batı

görselliğinin ve görsel rejimlerinin en önemli örnekleri olarak irdelenmiş, "gösteri toplumu"nun tarihsel başlangıcı olarak yorumlanmışlardır. Fransız felsefeci Michel Foucault'ya referansla, panorama "panoptikon" ve "panoptik bakışın" bir türevi olarak değerlendirilmiştir. Koloni imparatorlukları döneminde panoramalar fiziksel, coğrafi ve tarihi olarak sınırsız bir bakışa karşı duyulan uluslararası bir iştahı örnekler.

Panoramik kent görünüşlerinin yaygınlaşmasında ve kentlere dair kolektif belleğin oluşturulmasında 19. yüzyıl panorama sergilerinin etkisi büyüktür. Öncelikle Batı'nın kendisini ve diğer yerleri görselleştirmesinin bir aracı olarak ortaya çıkan bu gösteriler sonrasında daha genel bir kent temsili haline gelmiştir. Panorama çılgınlığı ya da "Panoromania", 19. yüzyıldan sonra, özellikle fotoğrafın yaygınlaşmasından sonra yerini başka görsel medyalara bırakmış olsa da, panoramik görünüş kentlerin sunumunda günümüze kadar geçerliliği olan bir gösterimdir. Bu bakışın modern kentlerin yapılanması, öz temsili ve görselliği üzerindeki etkileri de sürmektedir.

İstanbul'un panoramik görselliği, panoramanın kitle-sel bir gösteri biçimi olarak icadın-

dan önce keşfedilmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Batılılar tarafından yapılan kent temsillerinde, kentin ve çevresinin içerdiği çok sayıda bütüncül bakış resmedilmiştir. Pitoresk seyahatnameler bu bağlamda önemli örneklerdir ve panoramaya koşut olarak da yapılmaya devam edilmişlerdir.

İstanbul 19. yüzyıl boyunca, Batı’da panorama tiyatrolarında sergilenen birçok kent arasında popüler bir temadır. Londra, Paris, Berlin ve Kopenhag gibi kentlerde açılan İstanbul panorama sergilerinin zamanlaması genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun güncel politika bağlamında gündeme gelmesiyle ilişkilidir. Bu kitlesel gösteriler Batı’nın 19. yüzyılda Osmanlı başkentini algılamasına ve kentin jenerik temsiline dair önemli kaynaklardır; özellikle sergilerde dağıtılan broşürler kente dair görsel malzemenin yorumlanmasının aracı olarak çarpıcı ifadeler içerir.

Kentin Batı’daki ikonik imgesinin kitlelere içinde yaygınlaşmasının aracı olan bu gösterilerin ardından, İstanbul’un kendisinin temsilinde de panoramik görünüşün benimsendiği görülür. İmparatorluğun kendi merkezini temsil etme yönünde panoramik görünüşlerin bulunduğu albümleri kullanması 1850’lerde başlar. Bu anlamda, Gaspare Fossati’nin Sultan Abdülmecid’in deste-

ğiyle Londra’da 1852 yılında yayımladığı Ayasofya albümünde yer alan panoramik resimler bir ilk örnektir ve fotoğraf öncesi ile sonrası dönemin ara kesitinde yer alır. Londra’da padişahın desteğiyle basılan Fossati albümünü, fotoğraf çağında başkaları izleyecektir. Genellikle Galata ve Serasker kulelerinden çekilen bu panoramik görünüşler, Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi temsilinde Batı’nın bakış noktalarını ve gösterimini benimsemesi açısından dikkate değerdir. Bu özümseme günümüze kadar sürmüştür. Panorama kentin turistik tanıtımında ve kendi temsilinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

İstanbul, doğal ve mimari yapılanması ile panoramik bir yerleşimdir. Burada panorama bir soyutlama olmanın dışında kent mekanında farklı noktalarda sürekli deneyimlenebilecek bir bakış biçimidir. İstanbul turistik bakış noktalarının ötesinde panoramik deneyimi görselliğinin bir niteliği olarak canlandırır. Hatta, kentin yapılaşması, en azından yasal olarak “bütünü kapsayan görünüşlere” göre sınırlandırılmıştır. Boğaziçi’nin ve Tarihi Yarımada’nın koruma kararlarında ön ve arka görünüm alanları gibi ifadeler, sürekli olarak kendisine dışardan bakma konumunda olan bir kent yapısında tarihsel ve güncel görünüşlerin çakışmasını, aynı zamanda çatışmasını gösterir.

Panoramik İstanbul'da kentsel dönüşüm, ifadesini ve sınırlarını en çarpıcı şekliyle, planlardan çok, bütüncül görünüşlerle cephelerde bulur (bak. *Kentsel Dönüşüm*).

—Namık Erkal

>Kentsel Dönüşüm

PARK OTEL

NEREDEYSE YİRMİ YILDIR İSTANBUL'A KÜS YAPI.

Sermayenin obez bina düşkünlüğüne müdahale girişimi olarak da görülebilecek “Park Otel Olayı”, özünde Turizmi Teşvik Yasası'nın ve dönemin belediye başkanı Bedrettin Dalan'ın İstanbul'a armağanlarından biridir (bak. *Otel*). (12 Eylül döneminde [12 Mart 1982] yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası, Turizm Bakanlığı'na ayrıcalıklı imar hakları tanıma olanağı veriyor. Bakanlar Kurulu'nca turizm merkezi ilan edilen parseller olağandışı imar hakları alabiliyorlar.)

Yapının öyküsü kısaca şöyledir: Gümüşsuyu'nda 1980'lerde Yalçın Sürmeli tarafından 20 milyar TL bedelle alınan tarihi Park Otel, Anıtlar

Yüksek Kurulu kararına dayanılarak yıkılmış, eski yapıyı da içeren komşu iki parsel arasındaki Ağa Çırağı Sokağı'nın da 1 milyar TL'ye satın alınmasıyla her iki parselin bütününe yayılan tasarım, çevredeki bitişik düzende inşa edilmiş yapılar 5-8 katlıyken 33 kat ve 123 metre hedefiyle yükselmeye başlamıştır. Ayaspaşa Çevre Güzelleştirme Derneği (bak. *Güzelleştirme*) ve Mimarlar Odası İstanbul Şubesi'nin girişimleriyle yapı yargı sürecinde üç kez mühürlenmiş ve son olarak dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'in de etkisiyle, 1993-1994 yıllarında 47 milyar TL'ye mal olacak şekilde 12 katı yıkılmış, yapının yüksekliği bitişigindeki Alman Konsoloslugu yüksekliğine indirilmiştir. Bu süreçte yapının kamulaştırılarak kültür merkezi olarak kullanılması yönünde öneriler yapılırsa da bunlar uygulamada karşılığını bulamamıştır. Yakın zamanda yapımı yeniden gündeme taşınan, ancak bu kez mevcut yükseklikleri aşmayacağı belirtilen Park Otel'in geleceği şimdilik belirsiz gözükmektedir.

1993 yılından günümüze değin bütünüyle terk edilen ve kent yönetimi açısından bir çözümsüzlük anıtı olarak varlığını sürdüren yapının yegane olumlu yönü “bulunuşuyla” inşa etme/yıkma eylemi (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*) üzerinden

yapılı çevreyi tartışmaya olanak vermesidir. Zafferle sonuçlanan bir hukuk ve uygarlık savaşının en kült örneğini oluştururken, aynı zamanda dava kazanmanın ve yıkımın kent suçunu bertaraf etmediğinin apaçık göstergesidir. Bu kapsamda yapıdan arta kalanların neleri simgeleştirdiği verimli olabilecek bir üretim alanını tanımlar. Öyleyse, İTÜ’lü öğrencilerin “ibret” sergisi açtığı, İspanya Kralı’nın önünden geçerken “fikir” beyan etmesi nedeniyle yıkıma davet edildiği, Behruz Çinici’nin yıkımı için 77 milyon TL “bağışladığı” Park Otel, bize bugünkü duruşuyla ne anlatır?

Bu yapı, kuşkusuz sermayenin İstanbul’da söz sahibi olduğunu ve olacağını söyler. “Yer” ile kurduğu ilişki, üzerine ders verilebilecek kadar sorunlu görülen bu ve benzeri yapıların, söz sahiplerinin kendilerini ifade etmek, meydan okumak için kullandıkları birer nesne olduğunu anlatır. Yargı süreci ve çeşitli girişimlerle bu nesnelere savaşılacağını, yine de örneğin kazanılmış önemli bir davanın simgesi olan bu yapının İstanbul’un en değerli alanının üzerinde “yasal kabus” oluşunu engelleyemediğimizi söyler. Kent içinde bina yaparak, yıkarak, öylece bırakarak korku aşılacağını gösterir. Böylelikle çevre, hukuk, kentlilik bilinci gibi kavramların tek

yönlü bir kavranışları olmadığını altını çizer. Gabari, kot, tarihi binayı aşmama gibi biçimsel önerilerin işe yararlığını sorgular; yapılı çevrenin salt yükseklikle değerlendirilemeyeceğini anlatır. Oranlara, topoğrafyaya, doğaya, dokuya, tarihe, yapılı çevreye ve insana saygının, ya da kısaca meslek ahlakının sadece müfredatta kalmamasını salık verir.

Park Otel, belki de en çok üzerinde çeşitli ölçeklerde müdahaleler kurgulanarak zihin açıcı egzersizler gerçekleştirmeye yarar. Tasarımsızlık üzerinden tasarımın değerini tartışarak mekansal stratejilerle yapının kamusal nitelik kazanmasını, kent yaşamına katılımını, işgalini, dönüşümünü sorgulamaya olanak verir.

Tüm bu tartışma içinde muğlak kalan tek konu ise, Park Otel’e verilen cezadan arta kalan bu atıl halden İstanbulluların gizli bir haz alıp almadıklarıdır.

—Ayşen Ciravoğlu

>Güzelleştirme, Otel, Yıkım ya da Çarpık Kent

PARK VE BAHÇELER

KENTSEL YEŞİL ALAN. [ED.]

2007 yılı verilerine göre 12.573.836 nüfuslu İstanbul'da kişi başına düşen yeşil alan 5,39 metrekare. Bu alanın 2,3 metrekaresi aktif yeşil alan denilen parklar, bahçeler ve korular. Neyse ki, bir İstanbullu'nun payına kollarını açıp, esneyip yayılacağı, stres atabileceği kadar yeşil alan düşüyor. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü bu oranı artırmak için çalışıyor. Fakat Çevre Bakanlığı'nın belirlediği 10 metrekare/kişi normuna ulaşmak daha çok zaman alacak gibi görünüyor.

İstanbul Büyükşehir Park ve Bahçeler Müdürlüğü'nün dökümlerine göre, son dört yılda İstanbul'a 368 adet yeni park yapıldı. Revize edilen ve yeni yapılan toplam 15.425.567 metrekare yeşil alanın 10.366.990 metrekaresini yeni yapılan yeşil alanlar oluşturuyor. 461.409 adet ağaç, 1.405.657 adet çalı, 300.000 metrekarelik alana 30.500.000 adet çiçek dikildi.

Son yıllarda Büyükşehir Park ve Bahçeler Müdürlüğü'nün en çok önem verdiği konu ise lale

dikimi. Belediye tarafından 2006 yılında başlatılan ve her yıl düzenlenen İstanbul Lale Festivali kapsamında 2006 ve 2007 yılında toplam 19.075.000 adet lale dikildi. Laleler için harcanan para ve İstanbul'un öncelikli birçok sorunu varken lale konusuna verilen aşırı önem tartışılardursun, Nisan ayında yapılan 2008 Lale Festivali için yine İstanbul'un dört bir yanında göz önündeki parklara, meydanlara, refüjlere, ömrü 3 hafta olan milyonlarca lale dikildi. 2 milyon dolarlık projeye 19. yüzyılda ortadan kaybolan İstanbul lalesinin, geriye kalan üç akrabasının genetik yapıları birleştirilerek yeniden üretilmesi çalışmalarına başlandı. Etrafta çeşit çeşit lale manzaraları gördük; refüjlerde iki günde yaprakları dökülen laleler, Taksim Meydanı'nda polis barikatıyla çevrilen laleler, sevgiliye verilmek üzere yerinden sökülen laleler, sosyete ve sanat dünyasından isimlerin boyadığı, meydanlara yerleştirilen iki metrelik alçı laleler...

İstanbul'un yeşilini artırmak için harcanan çabalara rağmen, yeşil alanların dengesiz dağılımından kaynaklanan sorunlar giderilemiyor. Hala TEM'in kenarında, egzoz gazı içinde piknik yapan insanlar var. Olası İstanbul depremi sonrası insanların sığınabilecekleri yeterli sayıda park yok.

Yapılan yeşil alan miktarı, ekilen dikilen çiçek sayısı dökümleri olumlu görünse de, yeşil alan olarak düzenlenebilecek alanların inşaat faaliyetlerinde kullanılarak betonlaştırıldığı görülüyor. TOKİ kamu arazilerinin sahibi oluveriyor, planlamada bölge parkı olarak görünen yerler açık artırmayla satılıyor. Kentsel boşluklar kamusal alana çevrilmek yerine doldurulurken, son model konut projelerinin hepsi park konsepti üzerinden prim yapmaya çalışıyor. Millenium Park, Kemer Park, Doğa-Meşe Park, Sarıyer Park, Merter Park, Helenium Park, Uplife Park bu projelerden bazıları. Çoğu yeşil alan statüsündeki yerlere inşa edilen bu projeler, sakinlerine kapalı bünyelerindeki toplam alanın %60'ını yeşil alan olarak vadediyor. Sakinlerini, diğer İstanbullulardan yeşil alan bakımından da ayrıcalıklı kılıyor.

Yine de iyimser olmak lazım. Kuzguncuk'ta, Cihangir'de dernekler ve İstanbul'un birçok yerinde mahalle grupları yeşil alanlarını korumak, kurtarmak için uğraşüyor. Belediye İstanbul'daki yeşili artırmak amacıyla evlerin çatılarını bahçe yapmayı öneriyor, kullanımı artırmak için parklara sabit kondüsyon aletleri konuluyor. Belki bir gün Maçka Parkı'nın etrafındaki duvar da yıkılır.

Çocukluğumuzun “Çimlere basmak yasaktır” tabelası bugün “Çimlere basabilirsiniz ama çiçekleri koparmayın” tabelasına dönüşüyor.

—Bengi Güldoğan

PASTANE

KENTİN KÜLTÜREL BESLENMESİNDE ÖNEMLİ ROLÜ
OLAN BİR MEKAN.

“İstanbul pastaneleri”... Dünya ölçeğinde heyecan verici bir karşılığı yok belki, diğer Batılı metropollerin özellikle bu konuda haklı bir üne sahip oldukları düşünüldüğünde... Oysa bir zamanlar, pastanelerle birlikte kentsel yaşama katılanlardır bu tamlamayı önemli kılan. Kastettiğim Maron de gize, bavaruaz, profiterol değil. Onlardan daha çok, özellikle bir semte getirdiği mekansal karakter ve değişimle bir İstanbul deneyiminin yitimi...

İstanbul'da hangi dönem olursa olsun yeme-içme kültürünü anlamak için bakılması gereken yer, İstiklal Caddesi'dir. (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) 18. yüzyıldan itibaren yabancı elçi-

liklerin çevresinde biçimlenmeye başlayan Beyoğlu, “modernleşme” hareketiyle birlikte, bonmarşe vitrinleri, tiyatroları, lokanta ve pastaneleriyle geleneksel İstanbulludan farklı bir insan profilinin biçimlenmesine yol açar (bak. *İstanbul*). Başka semtlerden gelenler için, havagazı feneriyle aydınlatılan Grande Rue de Pera boyunca uzanan şık mağaza vitrinlerini seyretmek Avrupai bir deneyimdir. 19. yüzyıl çay-pasta salonu özelliğini Cumhuriyet devrine kadar taşıyan pastanelerin, yeme-içme mekanlarının kronolojisinde altın devrinin 30’lu ve 50’li yıllar olduğu söylenebilir. Pasta, yaşanan mekansal deneyimi, tatma ve koklama gibi başka duyularla artırmanın, belleklere kazınmanın bir yolu olmuştur. Pastaneden alınarak eve getirilen, aynı zamanda bir dilim Beyoğlu’dur ve/veya bir dilim Avrupa’dır.

Anadolu’dan okunduğunda, İstanbul gibi Batı’yı simgeleyen bir yerdir pastane. Buradan bakıldığında, denebilir ki: İstanbul bir yiyecek olsaydı, pasta olurdu. Anadolu’nun büyük ilçeleri, küçük illerinin pek çoğunda adını İstanbul’un bir semtinden ya da doğrudan İstanbul’dan alan pastaneler olmasının nedeni budur. Yeme-içme üzerinden o arzu nesnesini yaşatmak daha kolaydır çünkü.

Pastaneleri en çok edebiyatçıların sevdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gelenek 30’lu yıllardan 80’li yıllara kadar zaman zaman alevlenerek, kimi zaman sönmümlenerek devam etmiştir. Attilâ İlhan’ı görmek için 50’lerde Baylan’a, 80’lerde Divan Pastanesi’ne gidenlerin sayısı az değildir. 60’ların ikinci yarısından sonrası, İstanbul’un göçlerle kalabalıklaştığı, bir yandan da kenti terk eden gayrimüslimler yüzünden tenhalaştığı, muhallebicilerin buluşma mekanı olarak pastanelerin yerini almaya başladığı yıllardır.

Kültürü yaşatan insan değiştikçe mekanlar da değişir. İstiklal Caddesi’ni saran simit saraylarının nedeni budur. Caddenin emektarı Markiz pastanesini yaşatmak, ancak uluslararası kahve zincirinin bir parçasına dönüşmesiyle mümkün olabilmektedir (bak. *Simit Sarayı*).

Bugün bazı pastaneler, İstanbul için hala nostaljik özel tatların uzlaşma mekanıdır (bak. *Nostalji*). Musevi, Rum, Ermeni, Süryani özel bayram tatlıları ile kandil simidi aynı pastanenin ürün gamında bulunur. Diğer yandan, kendine özgülüğünü, mekansal çekim gücünü, öznelliğini, müşterilerini ağırlayacak salonlarıyla yitirmiştir. Baklava ve diğer şerbetli geleneksel tatlılar, pasta-

ların yanında vitrindeki yerlerini çoktan almıştır. Madlen çikolatalar ve lokum yan yanadır. Denebilir ki, İstanbul, pastaneyi İstanbullulaştırmıştır.

—Funda Uz

>İstanbullu, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”,
Nostalji, Simit Sarayı

PERFORMATİF TRAFİK

“PERFORMATİF”TEN KASIT ÖZDEN DEĞİL KÜLTÜRÜN PERFORMANSINDAN KAYNAKLANAN İSE, PERFORMATİF TRAFİK İLE KASTEDİLEN DE TRAFİKTEKİ AKIŞIN ÖNCEDEN KURULMUŞ KURALLAR YA DA DOĞRULARDAN ZİYADE YAŞAM, KÜLTÜR VE PERFORMANSLA ŞEKİLLENMESİDİR.

Trafiğin akışı için gözümüzün önüne herhangi bir düzenleme ya da tanımlama yapılmamış bir alan ya da olağandışı koşullar getirelim (İstanbul söz konusu olduğunda böylesi bir durumu hayal etmek zor olmayacaktır). Planlanmış ve planlanmamış akışın birbirinden çok da farklı cereyan etmeyeceği kesin gibidir. Planlanmış alanda kural ihlalleri, planlanmamış alanda da yazılı olmayan kurallar oluşacaktır. Tek yön işareti olmayan bir

yolda iki taraflı park etmiş araçlar sebebiyle tek şerit ile idare edilmesi ne kadar alışılmış bir durumsa, tek yönlü bir yolda ters istikametten gelen bir araç da o kadar normaldir. Kurallara uyulması yönünde herhangi bir uyarı, kullanıcılar açısından abestir. Problemi çözecek kimse beklenmez, yaşamın akışı da kesintiye uğramaz çok fazla. Çünkü bu akışı yönlendiren, kurallardan çok öznelere ve şeylerin birbiriyle ilişkisi, göreceliliğidir. Bir kavşakta geçiş hakkını, trafik ışıkları kadar araçların vücut dili ve göz kontağı da belirler. Kentin kat yerlerinden biridir performatif trafik. Öngörülmediği şekilde işler, canlanır. Düzenleme ve kurallar bazen var, bazen yoktur. Bu sebeple yerel bilginin değeri çok önemlidir. Standart trafik kuralları ilk bakışta ne kadar evrensel görünürse görünsün kat yerlerinin ne zaman ve nerede ortaya çıkacağına belirsiz oluşu, kuralları da yere ve zamana bağlı kılar.

Öte yandan, trafik kuralları ile belirlenmiş, keskinleştirilmiş bir akış, insanların robotlaştırılabileceği endişesine açık görünür. Benzeri bir düzenlemenin, kişileri ilişki kurmaktan kopardığını ya da düşünce ve muhakeme alışkanlıklarını yok ettiği de düşünülebilir. O zaman da kavşaklarda beyaz eldivenli trafik polislerinin yönettiği, insan-

ların göz temasıyla birbirine yol verdiği bir trafik hayali oluşabilir. Kişilerin birbirini izlediği, kararların kurallardan ziyade insanlara dayandığı bir sahne. Oysa bu güzel hayal balonunu patlatacak bir iğne vardır her zaman: Kötü niyet. Performatif trafikte kuralın yokluğu yaşamın akışını tehlikeye sokmasa da, “performatif kural”ın bir diğerine karşı hoşgörüsüz olanın standartlarıyla oluşması gayet olasıdır. Potansiyel kat yerleri olasılıkları barındırır evet, hem de tüm riskleriyle...

—Nalân Bahçekapılı

PEYOTE SAHNESİ

BEYOĞLU, NEVİZADE MAHALLESİNDE YER ALAN, EN ÜSTÜ TERAS OLMAK ÜZERE ÜÇ KATI OLAN VE PEYOTE ADIYLA İŞLETİLEN MEKANIN İKİNCİ KATINDA BULUNAN, BOYUTLARI ENLEMESİNE AŞAĞI YUKARI 5,5 METRE, İÇERİ DOĞRUYSA YAKLAŞIK 2 METRE OLAN, ÜZERİ SİYAH PLASTİK BİR MALZEMEYLE KAPLI OLAN BİR SAHNEDİR. ÜZERİNDE BİR DAVUL SETİ, İKİ GİTAR VE BİR BAS GİTAR AMFİSİ HAZIR BULUNMAKTADIR. ENSTRÜMANLARIYLA GELİP İÇİNDEN GELEN MÜZİĞİ ÇALMAK İSTEYEN ARSIZ BAĞIMSIZLAR İÇİN.

Ağırlıklı olarak İstanbul çıkışlı, bağımsız müzik gruplarının, Peyote çatısı altında yaydıkları,

oluşturdukları, tescil ettikleri, ölçeği kimilerince büyük kimilerince küçük müzik sahnesini, oluşumu ve akımı niteler. Peyote'nin on yıllık tarihini kısaca özetlemek gerekirse: İlk olarak 1998 yılında İmam Adnan Sokak'ta kapılarını açan mekan, kısa sürede İstiklal Caddesi'nin (bak. *İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu"*) yığınla barı içinde kendine rahat edecek bir mekan bulamayan kafa ve müzik dengi, yeraltı müzik ve sanat erbabından tanım-sevmez insanlar için uğrak noktası olarak sevildi. 2001 yılında bilmediğimiz nedenlerden ötürü kepenk indiren Peyote'nin yeniden doğuşu 2004 yılında Nevizade tarafında gerçekleşti.

Kitle ve kimlik karmaşası yüzünden çekiciliğini çoktan yitirmiş İstiklal Caddesi barları arasında Peyote'nin eski günlerine geri dönmesi zor olmadı. Ancak “Peyote sahnesi”nin oluşumu daha çok boş olan ikinci katın 2005 yılında konser mekanı olarak yenilenmesiyle başladı. Özellikle Peyote'nin işletmecisi Hakan'ın kendi istediği müziği yapan yenilikçi, bağımsız, piyasaya sırtını dönmüş, sair müziklerin arayışına düşmüş gruplara sahneyi emanet etmesi, İstanbul yeraltı müzik sahnesi için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 2005 yılında Replikas ile başlayan konserler, bir süre sonra, evine kapanmış, piyasaya müzik

yapmamak için ayak direyen, bir gün sadece kendi istedikleri müziği yaparak sahne almanın hayalini dahi kuramayan sayısız grubun inlerinden dışarı çıkıp müziklerini dinleyicilerle paylaşmaları için gereken platformu sağladı. Çok geçmeden İstanbul, her hafta yeni ve gelecek vadeden bir gruba kavuşur oldu. Bu önemliydi, zira İstanbul gibi bir şehir, üretken müzik çocuklarına nihayet kucak açmış ve diğer birçok dünya metropolünde olduğu gibi, İstanbul yeraltı müzik sahnesi de kendine bir kimlik edinmeye başlamıştı. The Haçienda'nın Manchester'a yaptığını Peyote İstanbul için yapabilecek mi? Bunu şimdilik kısmen başardığını söylemek yanlış olmaz. Tam tescilli bir tanı içinse biraz daha beklememiz gerekecek.

—James Hakan Dedeoğlu

>İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”

PLAJ

ERKEN CUMHURİYET YILLARINDA BATILILAŞMA
“ÖĞRETEN” KURUMLARDAN BİRİ. BUGÜN DENİZE
GİRİLEN KIYI MEKANI. [ED.]

Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1980'lere kadar devam eden bir yaz geleneği, İstanbul'un sayfiye hayatı ve İstanbul plajlarıydı. Adalar'daki sayfiye hayatı (bak. *Sayfiye*) bir yana, bugünün şehiriçi yerleşim mekanları olan Yeşilköy, Florya, Büyükçekmece, Erenköy, Suadiye, İdealtepe, Tuzla gibi semtler bir zamanlar “kiralık yazlık evleri” veya “sahil siteleri” ile meşhurdu. Bu mekanlar zamanla yaz-kış oturulan yerler haline gelmeye başladılar ve pek çoğunun eskiyen binaları yenileriyle yer değiştirdi. Sayfiyelere ek olarak şehrin ailece denize girilebilecek plajları da mevcuttu (bak. *Denize Girmek*). Bunlar arasında en çok nam salmış olanlar kuşkusuz Moda, Caddebostan, Tarabya, Küçüksu plajlarıdır. Bu plajların bir kısmı kadınlara özel zamanlar da ayrılarak yaz aylarını şehirde geçiren orta üst sınıflar için önemli sosyalleşme mekanları olmuşlardır. Hatta bazı hatıratlarda anlatıldığına göre, bir anlamda kız beğenme veya gösteriş alanı yaratma gibi kadınların eski hamam (bak. *Hamam*) geleneğinin işlevini de görmüşlerdir. Bu plajlarda özel üst değiştirme kabinleri bulunur, aileler yiyeceklerini evden getirebilir ve sandal gezintileri yapılabilirdi. Erken Cumhuriyet döneminin aile albümleri incelendiğinde, plaj ve sandal sefası fotoğraflarının önemli bir yer tuttuğu gözlenebilir.

İstanbul'un nüfusunun bugüne oranla daha az olduğu dönemlerde bu ortamlar hala nezih kalabiliyor ve güvenle denizden istifade edilebilecek alanlar olarak görülüyorlardı. Bu durum, artan nüfus ve talebin getirdiği sınıfsal farklılaşma ile 1970'lerden itibaren belirgin bir değişim gösterdi. İstanbul'a bu dönemde yeni yeni yerleşen pek çok göçmenin ilk arzusu denizi görmek ve tecrübe etmektir. Ne var ki bu göçmen nüfusun plajlarda boy gösterebilen kesiminin daha çok kentsel deneyimden yoksun erkeklerden oluşması bu alanları zamanla "aile ortamı" olmaktan çıkardı. Bugün bu plajların büyük çoğunluğu kapanmış durumda ve yeniden canlandırılmak isteniyor. Yine de, bugünün İstanbul'unda yaz aylarında hala Boğaz kıyılarının veya Yenikapı gibi pek çok sahilin başka türlü denize girme fırsatı olmayan erkekler tarafından kullanıldığı görülür. Sahillerdeki bu sınıfsal değişimin bir sonucu belki de eski İstanbul plajlarının, yerlerini büyük otel (bak. *Otel*) havuzlarına bırakmış olmalarıdır.

—Arzu Öztürkmen

>Denize Girmek, Hamam, Otel, Sayfiye

POLİTİK MEKAN

KENTSEL MEKANA MÜDAHALE EDEREK ONU YENİDEN YAPILANDIRMAK, ÜRETMEK VE TÜKETMEK KAPİTALİZMLE BİRLİKTE OLAĞAN BİR HAL ALMIŞTIR. ÖZELLİKLE YAPISAL KRİZİ ÇÖZME DİNAMİKLERİNİN ZAYIFLADIĞI BİR DÖNEMDE MEKAN, KAPİTALİZM İÇİN KRİZ ÇÖZÜCÜ ARAÇLARDAN BİRİ OLARAK DEĞER KAZANIR. KONUYLA İLGİLİ LEFEBVRE'DEN MARX'A UZANAN LİTERATÜRDE BU, "METANIN DEĞİŞİM DEĞERİ" DİR. BU NEDENLE KENT MEKANINI BÜTÜN POLİTİK STRATEJİLERİN MERKEZİ ÖĞELERİNDEN BİRİDİR VE TAM DA BU YÜZDEN ARTIK ONU DIŞARIDA BIRAKACAK BİR KENT VE SİSTEM TARTIŞMASI YAPILAMAZ.

Kapitalizm, mekanı, özellikle hakim politik odakların müdahalelerine açık hale getirmiştir. Yenilemek, dönüştürmek, yeniden yapılandırmak vb. çoğu kez müdahalenin resmi dili olarak önem kazanırlar. Başka bir deyişle, müdahalenin kendisi kadar biçimleri de çeşitlilik gösterir. Mekan, bütün bu müdahale biçimleriyle bir yandan yeniden üretilirken diğer yandan eski işlev ve özelliklerinin bir bölümünü yitirir. Toplumsal yapı açısından bu durum, mekânın eski toplumsal dokusunun çatlaması demektir. Bunun sonucunda mekânın kimi parçaları geleneksel sahiplerinden arındırılır, yeni sahipleriyle birlikte eski işlevlerini de yitirirler.

Kent mekanına müdahale kimi zaman aşağıdan, muhalif toplumsal hareketler üzerinden gelmiş olmasına karşın, hakim politikanın müdahale biçimleri mekanı yeniden ve köklü olarak biçimlendirmede baskın gelmiştir. Bu müdahil sürecin aktörleri kimi zaman yerel iktidarlar, kimi zaman da merkezi hükümetlerdir. Çoğunlukla ikisi aynı anda ve ortak bir strateji içinde kente müdahale ederler. Daha doğrusu, kamu adına işlevler yüklenmiş yerli ve uluslararası sermaye bu görevi yerine getirir. Mekana aşağıdan müdahale, esas olarak “yasadışı” bir form üzerinden gelişirken, hakim politika alanından yapılan müdahale, kendi yasal zeminini de oluşturur. Bu bağlamda İstanbul’da kentsel dönüşüm projeleri (bak. *Kentsel Dönüşüm*), kent mekanına yukarıdan müdahalelerin hem biçimini hem de içeriğini oldukça iyi anlatan örneklerdir.

Kent mekanına yukarıdan müdahalenin etkileri, aşağıdan müdahale ile oluşturulmuş mekanlarda kısa sürede karşılığını bulabilmektedir. İki farklı odaktan mekana yapılan müdahalelerin yolu yine mekanda kesişmektedir. Yukarıdan müdahalenin yolunu takip ettiğimizde, aşağıdan müdahalenin mekanlarına ulaşabileceğimiz söylenebilir. Bunun için yukarıdan müdahale

edenlerin geliştirdikleri yeni dile bakmamız yeterlidir: “Varoşlar”, “öteki kent”, “getto”, “gecekondu mahallesi” vb. (bak. *Gecekondu; Post-gecekondu; Varoş*). Zira bu dil, kentin politik mekanlarına ulaşabilmenin en kestirme yoludur.

İstanbul söz konusu olduğunda, bu dışlayıcı dille anlatılan muhalif politik mekanların başında Eyüp ilçesi Güzeltepe Mahallesi, Maltepe İlçesi Gülsuyu Mahallesi ve Ümraniye ilçesi Mustafa Kemal Mahallesi gelir. Gerçekte bu yerleşimler, politik ve kültürel bir dizi bağla birbirine bağlıdır ve bu ortak özellikleri nedeniyle kentin diğer mahallelerinden (bak. *Mahalle*) belirgin bir şekilde ayrılırlar.

Bu mahalleler, 1970’li yılların ikinci yarısında mekana aşağıdan yapılan müdahalelerin ürünü olarak kurulmuşlardır. Mekanı kamusal arazi olarak gören ve bunu yine kamusal amaçlarla kullanmayı meşru sayan, bu meşruiyetin önünde engel olduğu ölçüde sistemle çatışmayı bir görev sayan bir anlayışın ve kolektif pratiğin ürünü olarak, kuruldukları dönemin “kurtarılmış bölgeleri” olarak bilinmekteydi. Aşağıdan gelen toplumsal dalga, merkezi örgütlülükler aracılığıyla inşa ettiği bu mekanları kendi özgün kimlikleriyle isimlendir-

mişti: Çayan Mahallesi, 16 Haziran Mahallesi ve 1 Mayıs Mahallesi. Bu isimler de buralarda ika-met edenlerin ortak iradeleriyle belirlenmişti. Kendi bütçeleri, hiyerarşik olarak örgütlenmiş komiteleri vardı ve bu komitelerde görev yapanlar seçimle belirleniyordu. Hakimiyet kurdukları alanın hazine arazisi olmasına dikkat etmişlerdi ve alanı parselleyip dağıttıklarında keyfiyetten uzak bir şekilde belirledikleri ölçütler vardı: İşçi olmak, kiracı olmak, kentte bir ev, araba ve arsaya sahip olmamak gibi. Kentsel mekana aşağıdan müdahale ile dahil edilmiş bu fiziki ve toplumsal dokuda hemen tüm sorunlar varolan örgütlü yapı içinde çözülmüyordu.

Yerel ve merkezi hükümetlerle ilişkiler kura-rak kentin yeni mekanlarına kamusal hizmetleri getirebilmek için yine bu işi yapabilecek kişiler-den komiteler oluşturmuşlardı. Nitekim bu ko-mitelerin girişimleriyle 1970’li yılların sonlarına doğru ilk kamu kurumları olarak okullar, sağlık ocakları ve karakollar kurulmuştu. Gerçi ortada bir tuhaflık vardı, bu mahallelerin henüz yasal kimlikleri yoktu, resmi belgelerde yok görünüyor-lardı, ama devletin okulu, sağlık ocağı ve karakolu buralarda kurulmuştu. Resmi ve resmi olmayan birer yerleşim olarak kent mekanında yerlerini

almışlardı. Kent, bu mahalleleri politik kimlik-leriyle tanımıştı. Kamu kurumları da.

Geçmişte kentin bu mekanları, hakim politi-kanın dilinde korku mekanları olarak tarif edilmiş-ti. Oraya gidenlerden bir daha haber alınamıyordu. Polis ve jandarma katiyen bu mahallelere girmezdi vb. Oysa bu tür haberlerin basında sıkça yer aldığı dönemlerde, ilgili komiteler kamusal hizmetle-rin getirilebilmesi amacıyla kamu kurumlarının kapısını aşındırıyordu. Yukarıdan anlatı, kentin politik mekanlarına oldukça yabancıydı.

Bugün de fazla bir şey değişmemiştir. Kentin muhalif politik mekanları korku ve suç merkezleri olarak tarif edilmekte ve bu musibetin nasıl büyük tehlikelere yol açacağı sıklıkla dile getirilmektedir. “Kentli olmayan”, hatta “kent için tehdit edici olan” bu mekanların tüm ülkeyi pençesine alan felaketlerin odakları olduğu yönündeki haberler ve değerlendirmeler gittikçe daha sık tedavüle girmektedir.

Bu değerlendirmelerin, söz konusu mahal-lelerin kuruluş süreçlerini, politik niteliklerini, kültürel kimliklerini, yoksulluk ve yoksunluk hallerini ve kamusal hizmetlerden yararlanma

düzeyindeki yetersizlikleri vb. dikkate almadıkları söylenebilir. Bu yüzden yeni ve dahili bir okumaya ihtiyaç duyduğumuz da açıktır. Kentin politik mekanlarında gerilimin bir tarafında kendini politik kimlikleriyle tanımlayan grupların bulunması, diğer tarafında kamu otoritesinin olduğunu gösterir. Bu durumda, söz konusu mahallelerde olup bitenlerin sorumlusu olarak görüldüğü ve kamu otoritesine karşı mücadele yerel-ötesi bir düzeyde tarif edildiği için eylemlerin büyük bölümünün yerel/merkezi otoriteyi hedef alması kaçınılmazdır ve böyle olduğu apaçık bir gerçektir.

Kentin politik mekanları aslında yoksulların ve ücretlilerin ikamet bölgeleri olarak İstanbul'un diğer gecekondu mahalleleri ile benzer özelliklere sahiptir. Buraların nüfusu da genelde Anadolu'dan göç yoluyla gelen kesimlerden oluşmaktadır. Sınıfsal ayrışma özellikle imar aşarından sonra buralarda da belli ölçülerde yaşanmaktadır. Ancak bu gerilimlerin toplumsal sonuçları her yerde aynı biçimde gerçekleşmemektedir. Çünkü burada kültürel örüntüler, etnik ve politik kimlikler devreye girmekte ve mücadelenin alanları çeşitlenmektedir. Dolayısıyla İstanbul'un eski ve yeni gecekondu mahallelerinde ve eski kent merkezlerinde ekonomik, toplumsal, siyasal, kül-

türel vb. talepli mücadele biçimleriyle genellikle karşılaşmadığımız halde, kentin politik mekanlarında günlük ekonomik taleplerden, -Gülsuyu Mahallesi örneğinde olduğu gibi- kentsel dönüşüm projelerine karşı hukuki ve politik örgütlenmeye kadar çok çeşitli mücadele araçları ve biçimleri örgütlenebilmektedir.

İşin özü, kenti çoğul yapısı içinde anlamaya ihtiyacımız var. Burada kilit kavramlar mekan ve politikadır. Kent mekanı, hem çatışmanın alanı hem de üzerinde söylemsel çatışmaların yaşandığı bir alandır. Başka bir deyişle, politikanın mekanında, mekanın politikası yapılmaktadır. İstanbul'un politik mekanları iki anlamda da bu sürecin ürünleridir. Tam da bu nedenle kente yukarıdan müdahalenin bir aracı olarak kentsel dönüşüm projelerinin, bu mekanlarda sert bir toplumsal karşılık bulacağını kestirmek hiç de zor değildir.

Onyıllar ya da yüzyıllar sonra, kentin hafızasında politik mekanların bir imgesi olacak mı, yoksa dönüşüm ve yeniden yapılanma pratiklerinin karşısında silinip gidecek mi?

Bu sorunun yanıtı büyük ölçüde, mekana müdahale etmeye devam edecek olan kentsel toplum-

sal dinamikler arasındaki ilişkilerin, çelişkilerin, uzlaşmaların, çatışmaların vb. seyrine bağlıdır.

—Şükrü Aslan

>Gecekondu, Kentsel Dönüşüm, Mahalle, Post-Gecekondu, Varoş

PORNOGRAFI

BİR MEKANI KAVRAMA BİÇİMİ.

İstanbul özelinde, kentsel mekanın ve onu vareden süreç ve etkinliklerin imgelemi harekete geçirme-yecek kadar apaçık ve hızlı okunmaya başlamasını niteler. Tam karşıt bir okuma türü erotik niteliktedir. Gözlemci ve/veya kent sakini erotik bir mekan algılamaya kalkıştığında (ya da erotik içerikli kentsel mekan deneyimi ürettiğinde) gördüklerini hızla yorumlama iktidarına sahip değildir. O durumda eylemler ve nedenlerle sonuçlar sanki bir çırpıda teşhis edilebileceklermiş gibi gözükmez. Aksine, kent ve mimarisi ancak uzun uğraşlar sonucunda sırrına varılacakmış, bilinci yavaş yavaş üretilecekmiş izlenimini verir. Ortadaki görüntüler ve mekanlar gözle görülenden çok daha derin

anlam ve süreçlere gönderme yapan şifreler gibi bile düşünülürler. Dolayısıyla, erotik kentin deşifre edilmesi uğraşı kentsel kavrayış hazzını üreten ana etmendir. Bu, bir dedektifin olayın arka planındaki gizemi açığa çıkarırken –ve kuşkusuz, okuyucunun da o açığa çıkarma etkinliğini izlerken- duyduğu türden bir hazdır. Pornografik kentinse deşifre edilmesine ve dedektifliğinin yapılmasına gerek yoktur. Kentsel pornografi bağımlıları, nesnelere olan kenti zaten daha görmeden, sorgulamadan, düşlemeden bilirler. Ama o bilegeldiklerini bir kez daha görmekten de, üzerine aynı terimlerle “açık saçık” konuşmaktan da haz alırlar. Bu haz, bağımlının mazoşist hazzıdır; dedektifin spekülasyonlukta bulunmaktan kaynaklanan hazzı değil. İstanbul’da bir buçuk yüzyıldır sadece birincisi yaşanır. Pornografik/mazoşist hazzın mekanı olduğu içindir ki, örneğin, bugün onun çarpık kentleşme yaşadığını, rant yağmasının sahnesi olduğunu, silüetinin bozulduğunu, köyleştiğini ancak asla metropolleşmediğini vs. söylemek orada olup biteni anlamaya yeter (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent; Silüet*). Daha doğrusu, pornografik etkinlik bunların yettiğine inanıldığı zaman gerçekleştirilmiş olur. Oysa, olağan cinsel edimler insan soyunun sürdürülmesiyle nasıl ilişkiliyse, yukarıdaki terimlerle ifade edilip lanetlenen

değişme ve dönüşmeler de kentsel mekanın üretilmesiyle öyle ilişkilidir. Tıpkı cinsel ilişki örneğinde olduğu gibi, göstermek adına gösterildiklerinde pornografik, taraflara zarar verici olacak biçimde sömürdüklerinde sapkın, biyolojik göndermeleri yapıldığında tıbbi, imgeleme iş çıkaracak kavrayış bariyerleriyle donatılıp (gösterilmek yerine) temsil edildiklerinde erotik olurlar.

Bu bağlamda İstanbul, geç 19. yüzyıldan başlayarak giderek yayılan bir ölçekte hep pornografiktir. Çok geniş bir grup insan için, açığa çıkarılacak bir sırrı yoktur. Zaten apaçık olduğuna inanılan kentsel etkinliğin o pornografik apaçıklığının ahlaki ve terbiyevi araçlarla disipline edilmesine, düzeltilmesine gerek vardır. Örneğin, 1850'lerden başlayarak kentin planlanması, yani mevcut yapılaşma özelliklerinin değiştirilerek "asri" ve "Avrupalı" hale getirilmesi, kentsel sahneye bakan her aydının gördüğü neredeyse tek şey olacaktır. Geç Osmanlı kent pornografisi, İstanbul'da kentin planlamayla düzeltilmesi zorunlu "yanlışlığı"ndan ve ona karşı referans oluşturan bir muhayyel Avrupa kenti rasyonalitesinden başka şey görmez. Erken Cumhuriyet bu pornografik mirası devralır ve sürdürür. 1960 eşliğinden başlayarak apaçık(mış gibi) gözükken

başka bir kentsel gerçeklik kavrayışıysa, sonuçta kentleşen kitleleri problemleştirir. İstanbul'a bakanlar, kendi pornografik apaçık okunaklılık beklentilerinin olağan sonucu olarak, her açıklamayı burada hızlı kentleşme yaşandığı ve kente yeni gelenlerin bir türlü kentleşemediği okumasına dayandırır. Buna sonraları, özellikle 1980'lerden itibaren her kapitalist ekonominin olağan gerçeği olan rantın İstanbul özelinde her açıklamayı üretmeye muktedir bir "deus ex machina"ya dönüştürülmesi izler. Ama bir türlü genel bir erotik bilinç doğmaz. Çoğunlukla gözlemciler ve kentliler kentin sayısız değişim ve dönüşüm rotasını henüz anlayamadıklarını, anlamak için uğraşmak, emek harcamak gerektiğini kabul etmezler. Onlar o "gayriahlaki" gerçeği hep görmeden bilir, cezasını da tereddütsüz tayin ederler. Çünkü, tüm pornografik etkinliklerde olduğu gibi kentsel olanında da, gözükmesi gayriahlaki olanın gözükmesinin engellenmesi hedefi en azından örtük olarak ima edilir. Kentsel sahnede apaçık görünen pornografi üzerinde düşünmek ne anlamlıdır, ne de doğru. Onun görünürlük alanını terk etmesidir öncelikle istenen. Talep bu olduğundan, görünürlük kazananın üzerinde düşünülmesi de kendiliğinden yasaklanmış olur. Zaten pornografiyi pornografi kılan da, herkesin

bildiği olağan cinsel edimin kendisinin değil, ama betimlenmesinin yasaklanması değil midir?

—Uğur Tanyeli

>Siluet, Yıkım ya da Çarpık Kent

POST-GECEKONDU

KISACA “VAROŞ” DİYE KODADLANDIRDIĞIMIZ (BAK. VAROŞ) BİR ÇORBAMIZ VAR. BUNUN İÇİNE KATTIĞIMIZ İDEOLOJİK MALZEMİYİ “KURU” BİR DİLLE, KENTİN MADDİ ÜRETİM PRATİĞİ AÇISINDAN OKUMAYA ÇALIŞAYDIK, VARACAĞIMIZ YER POST-GECEKONDU OLURDU.

Bu, bir insani ihtiyaç olarak ya da “kullanım değeri için” üretilmiş olan bildiğimiz klasik ya da orijinal gecekonduyunun (bak. *Gecekondu*) “neoliberal devrim” çerçevesinde bir değişim değeri olarak yeniden üretilmesinden ibarettir. Ya da enformel konut alanlarının gayrimenkul pazarının parçası haline gelmesi, sermayenin yeniden üretim döngüsüne katılması demektir.

Klasik gecekonduyu kuranlar, şehre malları üretsinler, memleket kalkınsın diye buyur edil-

mişlerdi. Bu işin altından da iyi kötü kalktılar: Hobi kabilinden. Asli misyonlarını, özellikle 80’ler sonrasında, fabrikanın dışında bulacaklardı. Mal üretimi karşılığı aldıkları ücretleri cep harçlığına saymış, ana geliri başka yerden elde etmişlerdi: Köylü işi, kendin yap-kendin otur bahçeşehirleri ile yetinmemiş, “tezgah altından” bir de “ciddi şehir” üretmiş, rantını da kimselere koklatmadan kendi defterlerine yazmışlardı. Post-gecekondu bu tezgahaltı şehri tanımlar. Durum fark edildiğinde, elbette, “iş işten geçmiş”ti.

Tezgahaltı üretime katlanmak, şehrin eski sahiplerini zorladı. Daha küçüklerin olan bitenle hesaplaşacak, yeni gelenlerle aşık atacak takati yoktu; “söylenmeye” koyuldular. Geleneksel olarak olumlu çağrışımlı “gecekondu” tedavülden böyle kalktı, yerini “varoş”a bıraktı. Tüm kaleleri ve kalpleri şaşırtıcı bir hızla fetheden çarpık kentleşme söylemi içinde “varoş”, İstanbul-ol(a) mayan, İstanbul-sayıl(a)mayan yerlerin bütününe işaret eder oldu. “Civitas”ın bittiği yer, varoşun sınırına dayanıyordu, gidilmeyesi yerlerin.

Büyüklerse kimi sabırsız, kimi edeplince sıralarını bekledi. Varoşun korku imparatorluğunun başkentine ad olmasını gözlemledi. Her kim ki

gayrikanuni bina inşa eder, başka her fesata da kadirdir; altımızı oymaya, şu bildiğimiz toprağı bir halı gibi ayağımızın altından çekip almaya. Depremi (bak. *Deprem*) andırır, ikiz kardeşidir onun, hesaba kitaba gelmez, ürküntü verir. Depremle de arası iyidir zaten, birbirlerini fazla takmaksızın, kalenderce bir arada geçinir giderler.

Varoş korkusu tüm korkular gibi irrasyonel; nesnesi kaypak, temelden çelişkili. Varoş, içinde barındırdığı yeni yoksulluktan ötürü tekinsiz ve tam da içinde barındırdığı yepyeni, gıcır gıcır ve sürekli fazlasına talip servetten ötürü pek tehditkardır. Varoş, kuzey İstanbuluların (bak. *Kuzey İstanbulluluk*) aşına olmadığı yoksulluk ve bağımlılık biçimlerinin, yine aynı varoшта üretilmiş yeni servetlerle fütürsüz flörtüne alenen yataklık eder; tam da bu karışımı bir arada tutması ile ür-kütür onu. Kuzey İstanbullu, varoşun kodlarını çözmekte zorlandığı ölçüde onu bir bütün, “öteki” olarak algılamaya meyleder; içinde barındırdığı tehlikeli karışımın temel harcını kırsal kökenli ortak kültürü olarak görür. Öyle ise onu kültürel olarak ya da “yaşam tarzı” temelinde tanımlayarak yeknesaklaştırmak, ötekileştirmek, çıkar yoldur.

Post-gecekondu, kentin üretiminin tarihsel bir aşamasına işaret eder basitçe. Yargılamaz, korku, acıma, nefret, dışlama, kamplaşma isteği vb duygusal motivasyonlar yaratmaz. Bütün bir toplumun parayı parayla kazanmayı öğrendiği Özal’lı yıllarda, enformel konut alanlarında gerçekleşen temel dönüşümü açıklar. Eski işgal arazileri yasallaştırılmış, göçmenlere başlangıç sermayesi edilmiştir. Kır kökenli küçük sermaye, kent üretiminin başat parçası haline gelmiş, sermayenin ilkel birikim sürecine katılmıştır. Klasik gecekonduyun sunduğu salt barınma işlevinin yerini, mahalle içinde emek-yoğun küçük üretimi, depolama ve pazarlamayı da içeren kompleks bir işlevler bütünü almış; yarı köylü - yarı işçilerden oluşan görece homojen bir sosyoekonomik yapı yerini çok katmanlı, yoksulluk nöbetini sonradan gelenlere devreden bir düzene bırakmıştır.

Böylelikle kent toprağı üzerinden sermaye biriktirmek konusunda, küçük sermaye büyük sermayeden çok daha atik davranmış, kentin morfolojisini kendi yeniden-üretiminin gereklerince biçimlendirmiştir. Kitlesele konut üretimi alanında sahneye ancak yeni yeni çıkan büyükler açısından sorun tam da burada. Esenyurt’tan Tuzla’ya arazi-

ye yayılan post-gecekondu büyüklere nefes alma şansı bırakmıyor. Önümüzdeki döneme geniş yerleşim bölgeleri üzerindeki rekabet damgasını vuracak. Büyüklerin söylenecek vakti yok, işe koyuldular bile.

Serinkanlı bir analizin nesnesi olmaya aday post-gecekonduyunun, keskin duyguların hedefi varoş ile ikame edilmesi, burada işe yarar: Gecekondundan post-gecekonduya, spontane gelişmiş yerleşim alanlarının sosyal, ekonomik, fiziki açılardan ihtiyaca göre biçimlenmiş, yaşam kurgusu ve kalitesi üzerinde olumlu etkili otantik çözümleri de barındırma ihtimalini tavizsizce kulak ardı etmek kolaylaşır. Çarpık kentleşme söylemi post-gecekonduya üretilmiş her şeyi -bir kez daha eğilip yakından bakma gereği duymaksızın- kısmi bir çözüm dahi değil total bir sorun olarak göstermeyi ve dozerleyip çöpe atmayı meşrulaştırır. Mecliste gün sayan kentsel dönüşüm yasası, post-gecekonduyu varoş olarak damgalayıp görmezden gelerek tasfiye etme yasasıdır.

—Orhan Esen

>Deprem, Gecekondu, Kuzey İstanbulluluk, Varoş

REKLAM

CENNET VAADİ İLE AYAKTA DURAN MATERYALİST BİR DİNİN RİTÜELİ.

İzleyici, meta üzerine yapıştırılan imge ile kendisi arasındaki uzaklığı algıladığı sürece metaya ulaşma ve onu elde etme isteği duyar. Aşamadığı bu mesafede izleyiciye sanal yolculuk yaptıran bir kurgudur reklam. Düş üretmez, sadece izleyicinin ulaşmak istediği durumla arasındaki mesafeyi sürekli olarak yeniden üretir. Bu yüzden, gerçekleşmesi istenen ile gerçek olan durum arasındaki boşlukta reklam kendine bir yaşam alanı bulabilir.

Reklam, alt benliğin eksik kalmış noktalarını uyarıp, buralara suni organlar ilişitir. İnandırıcılığını ise izleyicinin hayalleri ile örtüştüğü noktalarda elde eder. Hayaller ile kesişen noktalarda gerçeklik değil, gerçek olma ihtimalidir önemli olan. Yani reklamın gerçekliği, ulaşılmaz olanı elde etme olasılığına vurgu yapan metanın sunduğu, semboller ve imgelerle örülmüş vaattir.

Yaşanılan hayat seyredilebilir olduğu ölçüde değer kazanırken, şehir söz konusu olduğunda reklam, şehri simgeler ile kuşatır. Şehrin gerçeği,

yansıttığı imge olarak algılanır. Şehir, ne olduğundan öte nasıl sunuluyorsa odur artık. Her yapı, her proje, arkasındaki ideolojiyi yansıtır. Böylece yaratılan imgeler ve ideolojiler bağlamında şehrin görüntüsü kendini daimi olarak yenilemektedir.

Reklamın cennet vaadi, 1960'larla beraber İstanbul ile bedenlendi. "Taşı toprağı altın şehir" vurgusuyla İstanbul, reklamın, vitrinin ve vadedilen cennetin ta kendisi oldu. Yaratılan imgeler ile zenginleşen cennet vaadi sayesinde milyonları kendine çeken İstanbul, sahip olduğu tüm zenginliğin ve yansıttığı görüntünün herkes için mümkün olabileceği yanılsamasını üretmeye başladı. Bu eşitlikçi cennet vadinin ardında ise yoksulluk, eşitsizlik, dışlanma, şiddet ve rant saklıydı.

80'lerden sonra reklam, imgeler yolu ile gerçekliği manipüle ederek gerçeklik algısını kırmaya başlarken, kavramlar, değerler, dil, söz ve kültür de bir ürünün pazarlanmasında kullanılan araçlar haline geldi. Tüketim toplumuna dönüşmenin kaçınılmaz sonuydu bu... İstanbul da bundan payını alarak metalaşmaya ve bir gösteri mekanı olarak sunulmaya başladı. Şehir, hem İstanbul'da yaşayanlar hem de İstanbul'u dışarıdan izleyenler için seyirlik bir hale geldi.

Kavramlar, tarihsel ve kültürel anlamlarını doğal veya yapay bir sürecin parçası olarak yitirdiklerinde yeniden tanımlanmaya uygun hale gelirler. Tanımlamanın yeniden yapılabilmesini mümkün kılmak için ilk olarak kavramın içinin boşaltılıp anlamdan arındırılması ve yeni imgelerle şekillendirilmesi gerekir. Sözkonusu olan kavram, bu yeni tanımlama sonrasında toplumsal anlamı olmayan bir imgeye dönüşüp metalaştığında artık her şey olasıdır. Bu metadan kar sağlayanlar, metanın ciddiye alınmaması ve anlamını sürekli olarak yeniden üretmesi ölçüsünde mutlu olurlar. Çünkü ürünlerinin daimi olarak satmasını, bu yüzden de ürünlerinin kendiliğinden eskiyebilir olmasını isterler. Bu noktada reklam, yenilenme sürecini hızlandıran bir katalizör görevi görür. İstanbul için de böyle olmuştur. Yerelin "taşı toprağı altın bir cennet" tasvirinden küresel sermayenin "yeni bakiresi"ne doğru evrildiği süreç içinde İstanbul ve ona ait olan her şey ya anlamını yitirmiş ya da sermayenin lügatına uygun olarak yeniden anlamlandırılmıştır.

Piyasanın varlığı yenilik kavramını kaliteden, anlamdan ve değerlerden bağımsız olarak pazarlanabilir hale getirir. Büyük, gerçek, kalıcı ve dayanıklı şeyler istemeyen sermaye sahipleri-

nin gözdesi haline gelen İstanbul ise tekrarlanan yenilik ve yenilenme söylemi ile anlamdan ve değerlerden sıyrılmış olarak her gün yeniden vitrine serilir.

İstanbul'un kendisi bir imge olarak sürekli çoğaltılıp reklamın öznesi oluyor artık. İstanbul'un tek-benci, kendine hayran ve ülkenin geri kalanına kayıtsız hale gelmesinde en etkili faktörlerden biri olan medya ise İstanbul'u seyirlik bir imge olarak sürekli yeniden üretiyor. Ana haber bültenlerinin en popüler olay mahalli, hava ve yol durumlarının birincisi, gece hayatının arka fonu artık sadece İstanbul... İstanbul'a kar yağmadan Türkiye'ye kış gelmiyor, İstanbul'da kanalizasyonlar taşmadan Türkiye'yi su basmıyor. Reklamın ve reklama özne olmanın getirdiği bu seyretme ilişkisi sayesinde İstanbul'un seyirlik sınırları gelişerek, şehir boydan boya, yekpare bir vitrine dönüşüyor.

Yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*) imgesi ile kent sorunlarına yaptıkları reklam kokulu müdahalelerin bir gösteriye dönüştürülmesi sadece rant değerinin yönetilmesi fikrinin üstünü örtüyor. Eğer imgenin vurguladığı hedef "Vitrin İstanbul"un kentsel

dönüşümü ise, bu imgenin gerçeği, maalesef, yerel ve küresel ranta av olan İstanbul oluyor.

"Dünya kenti olma" vaadine henüz ulaşamayan, ama ulaşabilme ihtimalinin farkında olan ve bu yüzden metalaşmaya boyun eğen İstanbul, bu vaadin ışığına kapılıp körleştikçe imgenin altındaki rant gerçekliğini görmez oluyor. Yenilenme ve değişim sloganları ile şehir ve ona ait olan kavramlar kendi anlamlarını yitirip piyasa için yeniden kodlanırken, ardındaki köhne ve yıkık gerçekliği, yoksulluğu, eşitsizliği ve adaletsizliği örtmeye çalışan devasa bir ışıklı reklam panosuna dönüşüyor İstanbul.

—Ahenk Dereli

>Kentsel Dönüşüm

RESTORASYON

TAŞIDIĞI TARİHSEL DEĞERLER AÇISINDAN VARLIĞINI SÜRDÜRMEŞİ GEREKTİĞİ KABUL EDİLEN BİR YAPININ, STRÜKTÜREL VE BÜNYESEL HASARLARININ -YAPIMININ ÜZERİNDEN GEÇEN ZAMANA AİT İZLERİ DE KORUYARAK ÇEŞİTLİ YÖNTEM VE TEKNİKLERDEN FAYDALANILARAK GİDERİLMESİ, KISACA YAPININ ESKİLİĞİNİN YAŞATILMASIDIR.

Restorasyonu herhangi bir onarım ya da yeniden kullanım etkinliğinden farklı kılan, öncelikle söz konusu yapının bir tarihi gerçeklik olarak önem taşıması, dahası bu gerçekliğin kabulüdür. Çağdaş restorasyon kuramının temel kavramlarından olan “tarihi belge değeri”, bu özgünlük ve gerçekliği anlatır. Tarihi bir yapı, tarihin bıraktığı izleri taşımalıdır.

Bilimsel restorasyonun dayandığı temel tavır, 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana öznellikten uzaklaşmayı, dolayısıyla da yapıya belli bir mesafede durmayı esas alır. Yapı, mimarın ya da mal sahibinin kişisel tercihlerinden bağımsız, özgül değerleri için yaşatılmalıdır.

İstanbul’un, tarihsel geçmişi düşünüldüğünde, restorasyon disiplini için çok zengin bir kaynak olabileceği açıktır. Hatta, Geç Osmanlı’nın Avrupai düzenin kurulması yolundaki çabaları içinde, müzecilik ve taşınabilir eski eserler ile ilgili düzenlemeler 1880’lerde, anıtların korunması ise 1910’larda gündeme gelir. Erken Cumhuriyet yıllarında da kentin doğal ve tarihi değerlerinin korunması, planlama çalışmaları içinde kendine en azından yasal düzlemde yer bulur. Ancak ne 1950’lerle başlayıp 1980’lere kadar süren dönem

boyunca ne de öncesinde, yeni yapı üretimine ağırlık verilen mimarlık pratiğinde, restorasyon bir uzmanlaşma alanı olarak kavramsal temellerini oluşturamaz. Bu yoksunluğa, kenti biçimlendiren dinamiklerin olağan sonucuna yönelik nostaljik (bak. *Nostalji*) yakınmalar eşlik eder. 1980 sonrasında öne çıkan restorasyon yaklaşımları da doğal olarak bu nostaljik bakış temelinde biçimlenir. Koruma ve yaşatma çabaları, anlam kaymaları içinde bocalar. Ortak bir terminolojinin yerleşmemiş olmasından öte, yaşatılacak olanın ne olduğu konusunun bile tartışmalı oluşu zemini iyice kayganlaştırır. Tarihsellik yanılısamaları, yenilemenin restorasyona tercihi ile başlar. Tarihi evler ve sokaklar mı yaşatılacaktır, yoksa temsili evler ve sokaklar mı inşa edilecektir? Eski yaşatılmalı mıdır, yaratılmalı mı? Bu kritik soruların cevapları, ağırlıklı olarak İstanbul’un çok katmanlı tarihinin içinden seçilen ve neredeyse kutsanan dönem ve yapı tiplerinin temsili olarak yeniden üretilmesi yoluyla kentin tarihi kimliğinin inşası ile tarihi sokak ve mahallelerin “güzelleştirilmesi” ve “mutenalaştırılması” yaklaşımlarında aranır (bak. *Güzelleştirme; Mahalle; Mutenalaştırma; Soylulaşma*). Özellikle eski ahşap evlerden oluşan mahallelerin, Boğaz kıyısındaki yalıların, kentin genelde üstün kılınan ama kendi içinde de

derecelenen “Osmanlı kimliği”nin gerçekte var olandan öte “yeniden” inşa edilmesi, restorasyon adı altında gerçekleşir (bak. *Yalı*).

Sözü edilen yaklaşımın kamuoyuna sunulduğunda ve yeni “eski”nin üretilişinin kabulünde ya da tartışılmasında yaklaşımlarını belirleyen yasal düzenlemeler ve düşüncelerle birlikte, her defasında Koruma Kurulu (bak. *Koruma Kurulu*) ve kararları da gündeme gelir.

—Yıldız Salman

>Güzelleştirme, Koruma Kurulu, Mahalle, Mutenalaştırma, Nostalji, Soylulaşma, Yalı

SAHİLYOLU

İSTANBUL KIYILARI BOYUNCA UZANAN VE HEPSİ DOLGU ZEMİN ÜZERİNDE İNŞA EDİLMİŞ ULAŞIM ARTERLERİ. [ED.]

Ansiklopedik tanımlarda, genelde, deniz, göl, akarsu kenarı olarak geçen sahil, *mekansal alan* olarak tanımlandığında iki temel alanı içerir: Su kütlesi (deniz, göl, akarsu, vb.) ve tüm su kütlesi

kenarının ardındaki alan (hinterland). Böyle bir tanımlama, kara-su etkileşim fenomeninin tüm değerleriyle anlaşılması ve *bir bütün olarak görülmesi* gerekliliğini de beraberinde gerektirir. Bugün tüm doldurma, yapaylaştırma eylemlerine ve tükenme, yozlaşma, aynılaşma söylemlerine rağmen İstanbul’da sahillerin birbirinden *farklı* olmasının sebebi de *sahilin* mekansal alan olarak kavranmasından kaynaklanır. Bu yüzden İstanbul kıyıları boyunca uzanan sahiyolları, yapısal anlamda temelde aynı malzeme ve benzer strüktürlerden oluşsalar da, mekan tanımlarıyla birbirlerinden farklıdır. Her sahiyolu hinterlandının adıyla anılır: Boğaz’ın her iki yakasındaki Boğaziçi sahiyolu, Sirkeci-Florya sahiyolu, Kadıköy-Bostancı-Pendik sahiyolu, Unkapanı-Silahtarağa sahiyolu, vb.

1850’lerden 1950’lere kadarki yüz yıllık süreçte, denizyoluyla ve tramvayla (bak. *Tramvay*) kitle taşımacılığı yapılan İstanbul ağırlıklı olarak halen “yaya” şehridir. İstanbul genelinde 1950’lerden itibaren uygulanan karayoluna dayalı ulaşım politikaları, kentin fiziksel gelişimini etkileyen ana faktör olmuştur. Dönemin imar faaliyetlerinin şehir fizyonomisine getirdiği değişikliklerden ilki o zamana kadar görülmemiş genişlikte yolların

açılışı, ikincisi ise bunun oluşum hızıdır. Yeni açılan ana arterler ve bunlara bağlı olarak gelişen *yol ağı*, doğal topoğrafya üzerinde kendi *topoğrafyasını* oluşturmaya başlar. Yol ağıyla gelişen yeni *topoğrafya*, aynı zamanda metropolleşen kentin makroformunun biçimlenmesini yönlendiren ana faktör olur; yerleşimin gelişim eksenini çok yönlü hale getirir. İstanbul'da, sahilin, motorlu taşıt karayoluyla tanışma hikayesi 1950'lerin sonuna doğru gerçekleşir. İstanbul sahilleri 1960'lı yıllardan itibaren kentin devinim sürecine eşdeğer bir hızla değişim ve dönüşüm geçirmeye başlar. Karanın iç kesimlerinden kıyıya ulaşımı kolaylaştıran ve hızlandıran yol örüntüsü, sahiyollarının yapımı ile ağı kapatır. Denizyolu ağı dışında kalır.

Bu dönem tüm İstanbul için olduğu kadar, özellikle sahiller için önemli bir kırılma noktasıdır. Sahilyolunun geçmesiyle kentin kıyılarında morfolojik başkalaşım da başlamış olur. Bu başkalaşıma Boğaziçi özelinde bakıldığında, kıyının gerisindeki arazide, yamaçlarda yer alacak yeni mekansal gelişimler ve girişimler için adeta boş bir sayfa açıldığı görülür. Yol, kıyıya paralel yönde değerlendirildiğinde, topoğrafyanın ana öğeleri olan su yolu (boğaz) ile yamaçların arasına bir sınır ögesi olarak girer; buna tam dik ekseninde

değerlendirildiğinde ise yol boyunca bir *boşluk* oluşturur. Yaratılan bu sınır bir yandan kentin yeni *topoğrafyasının* uzantısı olarak gelişirken, diğer yandan *boşluk*, metropolleşen kentin her yerinde olduğu gibi, mevcut doğal topoğrafyanın ana öğeleriyle yaşamsal ilişki kurmada bocalar.

Zamanla, kırılma noktası katmanlaşır: Kent-sel dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*) sürecinin başlangıcında eşgüdümlü olarak düşünülmemeyen iki ulaşım ağı (kara ve denizyolları) ve bunlara bağlı altyapılar senkronize olarak gelişemediğinden, Boğaz köylerinin kıyıları (*ön plan*), zamanla kronikleşen mekansal düğümlenmeler yaşamaya başlar. Boğaziçi köyleri arasında ulaşım ve erişim hızının artmasıyla yalı (bak. *Yalı*) ve sahil saray dizilerinin ardında kalan açık alan (*arka plan*), artık bir ziyaretgah, seyir ve mesire yeri değildir; üst ve orta sınıf konutları ve hizmet birimlerinin Boğaz köyelerine eklenerek çoğaldığı, tüm Boğaziçi mekânının iki tarafında, yamaçları ve tepeleri örterek gelişen ve birleşen yeni semtlerin yayılma alanıdır. Artık her “-köy” ardışık bir dizinin bir sonraki parçasıdır; sınırlar karışır; *-köyler* adlarını muhafaza eder, ancak, mekansal ve bünyesel dönüşüm içindedirler. Semtlerin yapı ve insan yoğunluğu, sahil mekânının doluluğunu artırdığından bir

çeşit yer-örtücü oluşumu başlar; yerleşmenin, yapılardan oluşan yoğunlukla ve boşluksuz kütleli gelişimiyle ayrışıklıklar silinir, yok olur; fizyonomik birleşim gerçekleşir. Boğaziçi'nde Antik Çağ'dan bu yana devamlılığını sürdüren farklı kimlikler bu noktada önemini yitirir ya da geri plana düşer, mekan yeni dinamiklerin etkileri ile biçimlenmeye başlar. Bu dinamikler karada yoğunlaşır; karanın kendi doğası içinde yeni bir ilişkiler ağı tanımlanır: kıyıya inen sokaklar suya ulaşmadan sahilyoluna kavuşur; sahilyolu, *ön plan ve arka plan* arasında bir eşik oluşturur. Burası, aynı zamanda denizyoluyla da varılan ve yol boyunca deniz tarafında kalan yalıların, sahilyolundan başlayarak tepelere uzanan yeni konutların ve yol boyunca hizmet mekanlarının girişlerinin açıldığı, önemli olayların yaşandığı kitlesel bir geçişler mekanıdır.

Boğaz boyunca su yolundaki geçişlere paralel olarak karada sahilyolunda geçişler yaşanır. Denizyollarının karşılıklı kıyılar arasında sunduğu gidip-gelme deneyimine karşılık, sahilyolu, doğası gereği, tek taraflı bir bağlayıcı olarak gelişmiştir. Hız ve hareketin artması, dolayısıyla zamanın kısaltılması yoluyla Boğaziçi'nin bütünleşik bir mekan olarak okunması kolaylaşır.

1960'lardan sonra, sadece Boğaziçi'nde değil, tüm İstanbul sahillerinde yerleşim gelişimlerinin yer ve yön belirleyicisi denizyolundan çok sahil yoludur. Sirkeci-Florya ve Bostancı-Pendik sahil yolu çevresindeki sahil mekanları az eğimli, yer yer düz topoğrafya karakteriyle, kıyının hemen arkasında yükselmeye başlayan tepe dizileriyle sınırlanan Boğaziçi sahil mekanından farklıdır. Boğaziçi sahil yolu, olayların ve kendinden önceki yerleşimlerin içinden geçen bir rota çizerken, diğer sahil yolları bugün ne yaşantı, ne kültür, ne de ekonomik anlamda kaynaşmayan yerleşimleri birbirine yapıştırır. Diğer sahil yollarını takip edenler, nereden başlayıp nerede bittiği belirgin olmayan yapılar dizisinin kıyısından geçerek, bir tarafta denizi bir tarafta sürekli dönüşen ve yayılan metropol İstanbul'u bırakır. Burada sahil yolu sınırsal mekandır; metropolün yeni gelişimleri için deniz kenti veya *kara kenti* olma yolunda potansiyeli en yüksek öğedir. Çünkü, bünyesinde yeni bir "diyalektik" ve bir "kopukluk" yaratma potansiyellerini aynı anda barındırır.

—Senem Deviren

>Kentsel Dönüşüm, Tramvay, Yalı

SAYFIYE

YILIN BELLİ DÖNEMLERİNDE, ÖZELLİKLE YAZIN KULANILAN KONUT VE BU KONUTLARIN ÇOĞUNLUKTA OLDUĞU KENTSEL ALAN.

İstanbul bağlamında 19. yüzyıl başından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan zaman diliminde, kentin sınırları içinde yer almakla birlikte, gerek ulaşım ilişkileri gerekse de belirlediği yaşam şekli nedeniyle çoklukla yaz aylarında gidilen semtlere ve bu semtlerde yer alan konutlara verilmiş olan isimdir. 19. yüzyıl öncesinde saray çevresinin kentin uzak noktalarında yer alan yazlık edinme geleneği, yeni yerleşim alanlarının yaratılmasıyla yalnızca saraya ait bir ayrıcalık olmaktan çıkarak, kentin prestijli bölgelerinde yaşayan üst düzey bürokrat, tüccar gibi halkın varlıklı kesimine de yayılmıştır.

İstanbul'un 19. yüzyıl başında en önemli sayfiyesi, karşılıklı iki kıyı boyunca sıralanmış yapılarıyla (bak. *Yalı*) kentin ortasından geçen bir su yolu olan Boğaz'dır. Yalnızca denize bağlı bir ulaşımın varlığı, Boğaziçi'nin bir kıyı yerleşimi olarak gelişmesine olanak vermiştir. Boğaziçi'nin bu sayfiye niteliği denize ve mevsimlere bağlı özgün bir yaşam biçimini de beraberinde getirir (bak. *Denize Girmek*). Yaz başlarında Boğaz'a ta-

şınılması, yaz aylarının doğa ile iç içe geçirilmesi ve sonbaharda "İstanbul"a geri dönüş, kentte ayrıcalıklı bir kesime ait olan lüks ve törensel bir göç niteliğindedir. Her ne kadar 19. yüzyılın ikinci yarısında deniz ve kara ulaşımının güçlendirilmesi ile Boğaz köylerinin sınırları genişlemiş ve Boğaziçi kentle bütünleşerek bir banliyöye (bak. *Banliyö*) dönüşmeye başlamışsa da, bu yalı boyunun sayfiye niteliğini değiştirmez. Ancak dönemsel kullanıcıların profili ve kozmopolit nüfus yapısı bu Boğaz köylerinin gelişimini etkiler. Kentin varlıklı gayrimüslim nüfusunun ve yabancı elçiliklerin yazlıklarının Boğaziçi'nde yer almaya başlamasıyla Avrupalı yaşam biçimleri bu semtlere de yayılacaktır. Daha çok Pera'da yaşayanların sayfiyesi olan Boğaziçi dışında, kentin Marmara sahilleri ve Adalar da (bak. *Ada*) benzeri bir gelişim gösterir. Yeşilköy, Erenköy gibi semtlerin sayfiye olarak kullanılması neredeyse 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eder.

İstanbul'un yoğun ve karmaşık yapısında, her dönem kentten çok uzaklaşmadan, bir nefes alma olanağı tanıyan sayfiye geleneği, 1950'ler sonrasında nüfus artışı ve kent sınırlarının ötelenmeye başlamasıyla, kentiçi sayfiye alanlarından kent dışına kaymaya başlamıştır. Günümüzde ise sürekli

yerleşim alanı olmakla birlikte, Adalar İstanbul'un yegane kentiçi sayfiyesi niteliğini devam ettirir.

—Yıldız Salman

>Ada, Banliyö, Denize Girmek, Yalı

SEMT KONAKLARI

YEREL YÖNETİMİN TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ YAPMA
İDEAL VE AMACINI SİMGELEYEN TARİHSELÇİ KAMU-
SAL YAPI. [ED.]

Osmanlı kentlerinde, genellikle ahşap malzeme ve nitelikli bir mimari stil ile inşa edilmiş konaklar, temelde belirli bir zümrenin konut yapısını temsil eder. Geçen yüzyıllarda kalmış olan bu konut tipi, son yıllarda AKP hükümetinin girişimiyle bazı semtlerde kurulan, mahallelinin buluşabileceği ve yararlanabileceği temel ihtiyaçların (anaokulu, yıkanma, çamaşır yıkama, dil öğrenme, çocuklar için eğitim) sağlandığı, muhtarlığı da bünyesine alan toplum merkezleri olarak karşımıza çıkar.

Fakir, kirli ve farklı etnik grupların (Kürt, Arap, Roman) yaşadığı bir çöküntü bölgesi olarak bilinen ve benim de mahallem olan Tophane yavaşı

bir değişimle karşı karşıya. Değişim, muhtarın çalıştığı, mahallemizdeki küçücük “sıradan” evin, Osmanlı usulü ahşap bir eve dönüşmesiyle başladı. Bu birkaç hafta içinde gerçekleşti. Osmanlı usulü ahşap ev, katıksız, hijyenik Türk kimliğini yeniden canlandırma arzusunu her saniye tatmin ederek, Tophane Parkı'nda pırıl pırıl parlıyor şimdi. Tophane Parkı yakınlarında, 6-7 Eylül 1955'te evlerini terk eden Rumların ardından Romanların işgal ettiği ve sahip olduğu bir sokakta, eski usul bir Osmanlı-Rum apartmanında yaşayan biri olarak, bu durumu anlamam çok zor tabii ki. Semt konakları, muhafazakar neoliberal stratejilere dayanan ve Osmanlı-İslam kimliğinin muhafazakar bir nostalji (bak. *Nostalji*) ile parlatılarak yeniden yaşatılmasını sağlayan söyleminden oluşan bugünkü devlet söylemini yeniden oluşturmada mekansal bir meşrulaştırma aracıdır, örneğidir. Belediyelerin bu söylem doğrultusunda sürdürdüğü inşa eylemleri ile mahalle (bak. *Mahalle*) ölçeğinde ürettikleri, bir tür “philanthropy”ye dayanan (bir tür karşılıksız yardım, yoksulluğu kontrol ederek yoksullaştırmaya devam etmek) bu yeni konaklarla amaçlanan, belediyenin internet sayfasındaki ifadeyle, “yerel halkın yaşam kalitesini yükseltmek”. Sosyal yardımlaşma, eğitim, sağlık ve rehberlik hizmetlerinin ücretsiz olarak

semt sakinlerine sunulduğu bu “semt konakları”, İstanbul’un belli bir yoksulluk düzeyindeki semtlerinde kurulmuştur, kurulmaya devam etmektedir.

—Pelin Tan

>Mahalle, Nostalji

SEMT PAZARI (I)

İŞLEV VE EKONOMİK ANLAMI RADİKAL BİÇİMDE DEĞİŞSE DE, VARLIĞINI YÜZYILLARDIR SÜRDÜREN BİR KENTSEL TİCARET DONATISI. [ED.]

Bir ticaret merkezi olan İstanbul’da çok çeşitli alışveriş yerleri vardır. Çarşı denince Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı gibi tarihi ticaret yapıları ve civarlarındaki hanlar, dükkanlar ve camilerle bağlantılı arastaların bulunduğu yerler ticaret bölgeleri olarak gösterilir. Bunun dışında da bugün Amerikan stili büyük alışveriş yerleri çarşı gibi algılanabilir. Ayrıca bir veya iki tarafında dükkan sıraları olan sokaklar ve Beyoğlu Balık Pazarı veya kentin çeşitli yerlerindeki sabit halk pazarları gibi yerler de çarşı işlevini yerine getirir. İstanbul’a has olan bu ticaret alanlarının ortak özellikleri hepsinin

sabit olmasıdır. Bunların dışında, mobil ve aslında mimari bir özelliği de olmayan, ancak varlıklarıyla mekan değişikliği yaratan dinamik ve geçici çarşılar vardır: Semt Pazarları.

Pazarlar genellikle sokaklara yayılarak, bazen de otopark (bak. *Otopark*) veya meydan gibi açık yerlerde haftada bir veya iki gün kuruluyor. Sabahın erken saatlerinden akşam hava kararana kadar beyaz çadır bezinden yapılmış tentelerin altında kurulan tezgahların üstüne rengarenk mallar serilince canlı bir ticaret mekanı ortaya çıkar.

2008 yılının İstanbul’unda hafta boyunca Avrupa yakasında 243, Anadolu yakasında 115 olmak üzere toplam 358 semt pazarı bulunuyor. Pazartesi günü 43, Salı günü 48, Çarşamba günü 57, Perşembe günü 59, Cuma günü 54, Cumartesi günü 52 ve Pazar günü 45 ayrı yerde pazar kurulduğu için, insan her gün kendine bir tane bulabilir.

Pazarına göre büyüklük ve tezgah sayısı farklı olabilir, ama genel olarak hepsinden günlük mal alınabilir. Sebze, meyve, peynir, yumurta, pirinç, kuruyemiş, balık gibi gıda maddelerinin yanında, giyim eşyası, kumaşlar, çanta, ayakkabı, oyuncak,

küçük ev eşyaları ve çeşitli araç gereç burada vardır. Açık yerde kurulduğu için hava şartlarının etkisi çoktur. Bu yerlerde klima kullanılmaz, sadece yağmur ve güneşi önlemek için tenteler gerilir, dolayısıyla bu alışveriş alanları ekolojik, yani çevre dostu mekanlardır. Hava şartlarına bağlı bir ticaret söz konusu olduğu için bazı mallar ancak belirli zamanlarda bulunur, mesela pazarlarda yazın balık satılmaz. Seralarda yetişen sebzelerden dolayı her mevsim çoğu şey bulunmasına rağmen, semt pazarlarında dört mevsim her zaman hissedilebilir. Pazardaki hareketlilik bayramlarla birlikte de çok değişiklik gösterir ve arife günlerinde buradaki insan kalabalığı önemli ölçüde artar.

Pazarın kurulduğu günlerde, bu sokaklara araba giremediği için doğal bir yaya alanı oluşur. Yaya mekanında insanlar, alıcı ve satıcılar yüz yüze gelip doğrudan iletişim içinde olabilir ve altı gün boyunca sakin yaşayan sokak bir gün için cıvıl cıvıl bir hale gelebilir. Sadece bu gün, bu tentelerin altında, esnaf ve genelde kadın olan müşteri sesleri birbirine karışır ve neşeli bir kalabalık semte canlılık kazandırır.

Bu mobil ticaret sisteminin dinamiğine uygun birtakım başka mobil yan hizmetler de kendiliğinden

oluşmakta. Sabit çarşılarda dükkanlara soğuk ve sıcak içecek hizmeti genellikle çayhanelerden veya bir çay ocağından verilir. Pazar yerlerinin hemen yanında veya kuruldukları sokaklarda bir çayhane varsa, pazarcılar da oradan faydalanır; yoksa bir tentenin altında veya pazarın bir köşesinde geçici bir çay ocağı oluşturulur ve derhal hizmete girer. Kadıköy Salı Pazarı gibi büyük pazarlarda yufka ve dürüm gibi küçük şeylerin atıştırılabileceği geçici yemek tezgahlarını da görmek olasıdır.

Günlük bir İstanbul manzarası için muhakkak bir semt pazarına gitmek gerekir.

Semt pazarı, canlı mekanlarıyla şehrin önemli özelliklerini yansıtan bir yüzüdür. 1995 yılında pazar sayısı 321'di. Bu sayı 13 senede bugünkü sayıya, 358'e ulaştı. Tabii bu arada kentin nüfusu da arttı ve bununla birlikte kent içindeki bölgeler de çoğaldı. Diğer taraftan küçük ticareti baltalayan süper- ve hipermarketlerin sayısının arttığını da unutmamak lazım.

Semt pazarlarının müdavimleri olduğu gibi düşmanları da var. Pazar kurulan sokak boyunca oturanlar için o gün sokak fazla kalabalık oluyor

veya sokağa çıkmak zorlaşıyor diye belediyelere şikayetlerde bulunanların sayısı da bir hayli fazla. İnsanlar evlerinin önlerine park edememekten veya kalabalığın gürültüsünden rahatsız oluyor. Pazar çok insan tarafından kullanılınca sokaklar pisleniyor diye de semt pazarlarını sevmeyenler var.

Semt pazarında satıcı olmak için önce İstanbul Umum Pazarıcılar Esnaf Odası'na kaydolmak gerekir, ardından da tezgah açmak istenilen pazarın belediye zabıtasından yer almak için başvuru yapılır. Tezgahın yerine ve yüzey ölçüsüne göre kira fiyatları değişir. Bir pazarcı, haftanın gününe göre yörük gibi pazardan pazara taşınarak tezgahını kurar: Salı günü Kadıköy'ün merkezinde, Çarşamba günü Fatih merkezinde, Cuma günü Fındıkzade'de, Cumartesi günü Bakırköy Çırpıcı'da, Pazar günü de Beyoğlu Dolapdere'de kurabilir. Zabıta her gün herhangi bir pazarı kontrol etmeye çalışır. Bu kontroller sadece esnafın kontrolü olarak algılanmamalıdır, gelen müşterilerin rahat alışveriş yapabilmeleri için de uğraşılır. Tezgahın yerini belirlemek için sokağa bir sınır çizgisi çizilir ve böylece müşterinin yürüme alanı koruma altına alınmış olur. Pazar çevresindeki sokaklardan müşterinin rahat geçebilmesi için

pazarın olduğu günler bunlar da yaya yolu olarak düzenlenebilir. Pazarın kurulduğu sokaklar boyunca oturanların da sorunlarını çözmeye gayret edilmektedir. Ev sahiplerini rahatsız etmemek için branda bezinin ucundaki iplerini sokaktaki bina duvarlarına ilişmeden kendi özel direklerine takıp tenteleri gerebilen yeni sistemler planlayıp geliştiren pazarlar da mevcut.

İstanbul'da belediyenin gayretiyle devam eden semt pazarlarından başka, ilginç, özel inisiyatifle kurulup belediyeden izin alan pazarlar da var. Pazar günü Dolapdere'de kurulan Kastamonu pazarı bunlardan biridir. Köylülerin kendi oluşturdukları bir pazar olan bu yere, Kastamonu, İnebolu'dan bahçe meyvesi, sebze, ev pekmezi ve özel ekmekler kamyonla getirildiği için Pazar günü sabah erkenden taptaze mallar almak için Kastamonulular ve pazarın civarında oturanlar önemli bir kalabalık oluşturur. Cumartesi günleri de Şişli Feriköy'deki sabit pazarda Ekolojik Halk Pazarı kuruluyor. Ekolojik ürünler buraya Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden geliyor ve dükkanlardan çok daha uygun fiyatlara satılıyor. 2006 yılının Haziran ayında Türkiye'nin ilk yüzde yüz ekolojik pazarı olarak açılan bu pazarın bir öncü olması ve bundan sonra normal semt pazarlarında

da uygun fiyata ekolojik ürünlerin bulunmasına öncü olması hedeflenmelidir.

Kentin her mahallesine haftada bir gün önemli bir canlılık getiren semt pazarları, semt sakinleri, müşteriler ve pazar esnafının da güvenliğini düşünen hoş mekanlar olmayı sürdürdükleri takdirde, uzun vadede İstanbul'un özgün bir yüzünü gösteren mekanlar olarak varlıklarını sürdürebilirler.

—Yoshiko Tsuruta

>Otopark

SEMT PAZARI (II)

PAZARLAR TARİHİ KENTSEL ARKETİPLERDİR. GÜNÜMÜZDE HALEN YEREL HALKIN MEVSİMLİK SEBZE, MEYVE, SÜT ÜRÜNLERİ, TAHİL VE TEMEL EV EŞYASI ALIŞVERİŞİNİN ANA KAYNAĞI DURUMDADIRLAR.

Gayriresmi bir mekanlar-strüktürler-satıcılar ağı gibi görünseler de pazarlar aslında yıllık kiraları, belirli konumları ve haftada beş ayrı yerde iş yapan satıcılarıyla resmileştirilmiş mekanlardır. İstanbul'un açık mekan altyapısını yoğunlaştırarak sokaklarda, açık otoparklarda ve dere

boylarında kurulurlar, ancak bazen kalıcı yapılara da dönüşürler. Mahalle sakinleri pazarlarının hangi gün ve nerede olacağını, ayrıca şehrin çeşitli yerlerindeki ünlü özel pazarları (balık, organik, giysi, ithal ürünler vs.) bilirler: Bunlar genellikle haftanın yedi günü açık, kalıcı pazarlardır.

Burada pazar kavramının bizi ilgilendiren yönü, bir açık mekan altyapısının canlı kamusal alanlara dönüşümü ve strüktürlerinin tektonik geçiciliği. Pazarları dünyadaki diğer çiftçi pazarlarından ayıran, İstanbul'un çeşitli toplumsal kesimlerinin birinci dayanıksız mal tedarikçisi konumlarını korumalarıdır. Dahası burada, her mahalleye doğrudan gelen ve mallar ile müşterileri güneş, yağmur ve kardan koruyan kapsamlı bir örtü strüktürü yaratan satıcılar arasındaki inanılmaz işbirliği.

İstanbul'un iki bölgesinin, ikisi de Avrupa yakasında yer alan 20. yüzyıl öncesi Fatih ile 20. yüzyıl sonrası Beşiktaş'ın, kentsel mekansal örüntüler ve mahalle alanları ortaya koydukları gözlemlendi. İki bölge de pazartesi ve salı günleri, boyları küçükten (20-100 satıcı) megaya (1000'den fazla satıcı) uzanan iki pazara ev sahipliği yapıyor. "Mega Pazar" olarak adlandırdığımız, kamusal

kullanım için tasarlanmış bir konumu olan tek pazar Fatih Külliye; bunun başka bir örneğine rastlamıyoruz çünkü pazarlar genellikle sadece İstanbul'un kentsel açık mekan altyapısını işgal ederler ve nadiren park, ana meydan, meydan veya yaya sokaklarını tüketirler. 20. yüzyılda bazı haftalık pazarların konumlarına daha kalıcı strüktürlerle yerleştiklerini kaydetmek de gerekiyor (naylon muşambalı kilitlenebilen çelik iskeletler). Ancak geçen sene içerisinde Beşiktaş'ta belediye bu satıcıları kaldırmaya başladı ve eskiden kullandıkları pazar yerlerini meydana dönüştürdü.

Pazarlar yıl boyunca açıktır ve İstanbul'un dört birbirinden ayrı mevsimiyle başa çıkabilecek “paylaşılan bir tente” –bir bütün- yaratmak amacıyla ayrıntılı ama basit bir sistem kullanırlar. “Paylaşılan tente” üç temel parçadan oluşur: Tenteler, halatlar ve direkler. Bu parçalar satıcılara aittir ve onlar tarafından getirilir (tezgahlar belediye tarafından belirlenen yıllık kira ücretinin parçası olarak yerinde kiralanır). Halatlar melez bir gerilim ve kinetik bir strüktür oluştururlar. Germe strüktür sistemi binalara, düşey strüktürlere (ağaçlar, telefon direkleri, parmaklıklar) ve satıcı tezgahlarına bağlanır, sistemin kinetik boyutuysa asfalt, beton, toprak ve kayayla sürtünme

halindeki direklerden faydalanır. Gerilen tentelerin oluşturduğu güçlere karşı strüktürü dengede tutmak için ağırlıklar da kullanılır –bunun aynı zamanda yayaların geçiş yollarının ortasındaki direklere takılmasını önlemek için olduğunu da düşünüyoruz. Satıcılar ayrıntılı strüktür ağını oluşturmak için halat hattı alanını, tente alanını, bağlantı noktalarını ve bağlamı ödünç alıyorlar. Satıcılar halatlarıyla ve tenteleriyle gurur duyar, kalite ve bakımlarına büyük önem verirler. Halat ve tenteler için hem doğal malzeme hem de sentetik malzeme kullanılır, direkler ise neredeyse hep basit içi boş çelik direklerdir. Direkler aynı zamanda yağmurlu günlerde tenteleri dürtüp yatay yüzeylerinde biriken su birikintilerini akıtmak için kullanılır. Tenteler ışık geçirir, yakıcı güneşte gölge oluşturur ve herkesi yağmur ve kardan korur –dolayısıyla farklı mevsimlerde farklı tenteler kullanılır.

Pazarın ortak bir kentsel arketip olarak İstanbul'un dokusunda varlığını sürdürmesinin önemi, mevcut açık mekan kaynaklarını yoğunlaştırması, doğaçlama işbirliği strüktürleri ve kentsel mahallenin kamusal alanını ritmik ama geçici olarak harekete geçirmesinde yatıyor. “Pazar günü”nü yaratmak için kullanılan her şey işe

yarayacağı süre için getirilir ve sonra götürülür. Şehir adına toplumsal kamusal alan, gelir ve şehirliler için uygun fiyatlı mallara erişim açısından değer yaratır.

Farklı toplumsal sınıfları dışlama veya kalıcı olma gibi iddiaları yoktur. Strüktürleri, basit ve zamanın dışındadır ama kalıcı yapıların tasarımında henüz öğrenmeye başladığımız ayrıntılı yapısal güçlerden faydalanırlar. Ve ne tabela, ne el ilanı ne de reklam olmasına rağmen, pazarlar, nerede olduklarının, en iyi satıcıların ve hangi gün kurulacağı bilgisinin yayılması için toplumsal ağlara ve mahallede haberin kulaktan kulağa dolaşmasına güvenirlere. İstanbul'un güncel dokusunda semt pazarları önemini kaybetmedi. Hayal gücümüzü, sahip olduğu minimalliğin verdiği zevkle mevcut açık mekan altyapısını teatral bir kamusal alana dönüştürme yolunda harekete geçiriyorlar.

—Alexis Şanal ve Murat Şanal

SERÇE

SERÇE GERÇEK BİR İSTANBULLUDUR -CESURDUR VE BU ŞEHİRDE GEREKLİ TEMEL ÖZELLİK DE BUDUR.

Yeni gelen herkes şehirdeki ilk gecesinde bir ses duyar: “Cesur musun? Burada olabilecek, kaçmadan burada kalabilecek kadar cesur musun?” Herkesin korktuğu başkadır: Bazılarının hızdan, bazılarının yaklaşan felaketten gözü korkar, diğer bazıları ise şehrin zamanı içerisinde beraber yolculuk yaptıkları yol arkadaşlarından korkar. Gerçekten müspet bir cevap verebilenler kalır ve artık o sesi duymazlar. Serçenin bu sınavı uzun süre önce geçmiş olduğu açıktır. Ne martının kanat genişliği yanında ufacık kalmak ne de güvercinin göğsünü şişirip ötüşü onu hiç bozmaz. Kedi ve köpeklere kolayca dehşet saçan karganın karanlık şeytanlığı bile onu yıldırılmaz. Çay bahçesinde, bir yan sokakta veya rıhtımda serçeyi minik kırıntılar kemirirken görmek mümkündür; serçe etrafını saran diğer kuşlara saygıyla, ama ciddi bir ilgi de göstermeden, şüpheli, alışılmadık boyutta birer sanat eseri muamelesi yapar. Yeterince akıllıdır –o gözlere dikkatle bakın- ama yine de savunmasızdır; risk alarak yuvasını şehrin insan yerlilerinin balkonlarına yapar. Martılar insanlara sadece su üstünde uçarken, vapurlardan kendilerine atılan lokmaları yakalamak için yaklaşırlar –sahaları burasıdır. Kargalar ağaç tepelerini tercih eder, ancak yukarıdan düşürdükleri kırık kabuklu yemişleri toplamak için aşığılara inerler. Güvercinler yerde

her zaman sürü halinde gezerler –kendilerini besleyenlerle kitle halinde karşılaşırlar. Serçe ise hiçbir zaman tek başına gezinmekten korkmaz. Kalbi hızlı çarpar, ama oradadır işte, size yan yan bakar; o hızlı çarpıştır cesaretinin belli bir telaşla karıştığı izlenimini yaratan, ama bu aynı şekilde gözlemcide uyandırdığı şefkatin de bir yansıması olabilir pek ala. Diğer tüm kuşlar İstanbul’un gerçek sahipleri olduklarını iddia edebilirler ama serçe, ancak serçe bu unvanı hak eder.

— Cem Aktaş

SEYYAR YEMEK SATICISI

NOHUTLU PİLAV, TAVUKLU PİLAV, BALIK EKMEK, CİĞER EKMEK, DÜRÜM KÖFTE, KUMPİR, PEYNİRLİ - YUMURTALI - DOMATESLİ - BİBERLİ SANDVIÇ, SUCUK EKMEK, KÖFTE EKMEK, MİDYE DOLMA, ÇİĞ KÖFTE VE KOKOREÇ GİBİ FARKLI YİYECEKLERİ GÜNÜN FARKLI SAATLERİNDE FARKLI KONUMLARDA SATAN SEYYAR MESLEK ADAMI.

Giderek büyüyen metropolün gündelik hayatla başa çıkma yollarından biri olarak, sıkışan trafikte, maç sırasında, konser çıkışında uygun fiyata ayaküstü bir yemek molası önerisi getirir. Kimi

zaman zabitanın kovaladığı bu satıcılar kent içinde dolanır veya hep aynı noktaya taşınırlar, kimi zaman hepimizin kanıksayacağı kadar yerleşiklerdir. Seyyar olmaları, kentin farklı yoğunluk noktalarını deneyerek en uygun satış konumlarını bulmalarına olanak tanır.

Araçları, seçtikleri yemek türüne ve güzergaha göre balıkçı sandalı (bak. *Balık-Ekmek*), camekanlı arabaya bağlı üç tekerli bisiklet ya da tezgaha dönüşebilen kamyonet olabilir. Konumları, iskeleler, ana duraklar, meydanlar gibi yaya ulaşımının odak noktalarında yoğunlaşır. Üsküdar, Kadıköy, Eminönü, Karaköy ve Beşiktaş’ta farklı tiplerine rastlanır.

Pişirilip sürekli sıcak ve/veya yenilmeye hazır tutulan nohutlu pilav, tavuklu pilav ya da midye dolma gibi yiyeceklerden, malzemenin çoğunun çiğ olarak hazırlandığı ve isteğe bağlı olarak pişirildiği köfte, sucuk ve kokoreçe kadar yemek türleri çeşitlenir. Eminönü’ndeki balıkçı teknelerinde ekmek arası balık satılır. Benzeri şekilde Açıkhava Tiyatrosu’nun köşesinde veya Bostancı sahilinde aslen seyyar olmakla birlikte yerlerinden pek de kıpırdamadan yaz- kış sucuk ekmek, köfte ekmek satan versiyonları ağırlıktadır. Açıkhava Tiyatrosu

önünde konser çıkışlarında sucuk ekmek ve köfte ekmek arabalarına gözlemeciler eklenir.

Tam anlamıyla seyyar olanlar, her gün aynı saatte, aynı noktada olmak için belirledikleri bir rotayı takip ederler ve pek çoğunun sürekli müşterisi bu şekilde oluşur. Uzun yıllar Atlas Pasajı'nın girişinde akşamları 6'dan sonra, üzerinde beyaz önlüğü, önünde Sabırtaş yazan örtüsüyle sepetinin içinde getirdiği içli köfteleri satan Ali Bey gibi bazıları, İstiklal Caddesi (bak. *İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu"*) kullanıcılarının belleğinde önemli bir yer edinmiştir.

Kayıtdışı ekonominin bir parçası olan gündelikçi kadınlar ve çocuk bakıcıları gibi seyyar yemek satıcıları da kent içinde kendi ilişki ağlarını kurarlar. Egemenlik alanlarını bu ağlara göre belirler ve kendi içlerinde ekonomik düzenlerini yaratırlar. İstiklal Caddesi'nden akşam saat 7/8'den sonra ortaya çıkan midye dolma tepsili seyyar satıcıların çoğunluğu Mardin'lidir. Maçka'da yiyeceğiniz sucuk ekmekle Tahtakale'deki aynı fiyatta olmaz; öte yandan, İstiklal Caddesi'nde yiyeceğiniz içli köfte sokak için çok rafine bir ürünken, Eminönü'ndeki peynirli sandviç fazla bir bilgi ve maharet gerekmeden üretilebilir. Sattığı yemeğin

kalitesini belirli bir düzeyde tutmak ve sürekli müşteriler oluşturmak seyyar yemek satıcısının kalıcılığını getirir.

Mevsimsel olarak yemeğin içeriği değişir, kışın kestane, yazın tuzlu salatalık satabilir. Yaz sıcaklarında bozulmaması için daha geç saatlerde daha dayanıklı, daha az işlem görmüş yiyecek türleri kendini gösterir seyyar yemek araçlarında. Aynı zamanda satıcıyla kısa süren sohbetlerle geçici sosyalleşme noktaları yaratan seyyar yemek birimleri, tulumba tatlısı, burma tatlısı gibi tatlı çeşitlerini de içerebilir.

Bazı sokak yiyeceklerini tüketenleri sınıf veya yaş grubu açısından kategorize etmek mümkün olmamakla beraber keten helvası çocukluğumuzda kalbimizi çalmış; limonlu midye dolması gençliğimizde alkollü bir gece sonrası eve dönüş yolunda yenmiş; nohutlu pilav yüksek tempolu iş gününde iki toplantı arasına sıkıştırılan öğle yemeğimiz olmuştur.

—Evren Uzer

>Balık-Ekmek, İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu"

SİLUET

BİR ŞEYİN YALNIZ KENAR ÇİZGİLERİYLE BELİREN GÖRÜNTÜSÜ. DAHA ÇOK ŞEHİRLERİN, DAĞLARIN, BELLİ YÜKSEKLİKLERİ OLAN COĞRAFİ ELEMANLARIN PANORAMİK GÖRÜNTÜSÜ (BAK. PANORAMA) İÇİN SİLUET, KENT BAĞLAMINDA ARAZİNİN KAVRANIŞINI YERLE VE GÖKLE İLİŞKİLENDİREN ÇİZGİ OLARAK DA TANIMLANABİLİR. BU ANLAMDA KENTSEL BELLEĞİN PARÇALARINDAN BİRİDİR; KENTTEN YÜKSELENİN GÖKLE BULUŞTUĞU ARAKESİTTİR.

Denizin varlığı, karayı kuşatmışlığı ve topoğrafyanın hareketli yapısından dolayı İstanbul metro-polüne tüm yönlerden yaklaşılabildiğinden siluet algısı her yönde değişmektedir; bir çizgisellikten çok derinliği izleyicinin konumuna ve hızına göre değişen bir arayüz algılanmaktadır.

Bir yerleşimin silueti bir birikim sürecinin sonucudur. İstanbul'un siluetlerine bakmak bu birikim sürecinin bir anında, arayüze dik doğrultuda, kesit almaya benzer. Bu anlık temsili kesit, ilk yerleşim kurulum fikrinden bugüne yerleşimin biçimsel mantığındaki çatışmaların izlerini taşır. Kesitin incelenmesi, değişim ve dönüşüm süreci tamamlanmamış metropolün günlük bünyesel zamanı dışında, çok yavaşlatılmış bir başka zaman katmanında değerlendirilmesine olanak

tanır. Bir kanıta ulaşmak amacıyla yapılan bu inceleme ancak estetik, mimari, kentsel, vb. tüm yargılamalardan bağımsız olduğunda İstanbul'un belleğinin ipuçlarını paylaşmaya hazır bir veri olarak karşımıza çıkar.

İstanbul'un yerleştiği özel coğrafyanın siluet incelemelerinde belirleyici bir karakteri vardır. Denizin varlığı ve karayı kuşatmışlığı sebebiyle farklı konumlardan izlenebilen Tarihi Yarımada'nın silueti, kentin ilk kuruluşundaki kavramsal modellerin yerin ilişkisini açık olarak ortaya koyar. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısından 1950'lere kadar nettir; bugün halen büyük ölçüde durumunu korumaktadır. İmar faaliyetlerinin ölçeğinin büyüdüğü 1950'ler ve buna ek olarak hızının arttığı 1980'lerle beraber daha büyük ölçekte sahneye giren metropolün siluetinde ise çift katlı bir dinamizm söz konusudur: Metropolün zeminde yayılmayı ve göğe doğru yükselmeyi sürdüren silueti değişken bir haldedir; eklemeler ve çıkarmalar sürekli birbirini takip eder. Yine denizin varlığı ve hareketli topografik yapıdan dolayı metropole de tüm yönlerden yaklaşılabildiğinden, siluet algısı da her yönde değişir. Bu durumda, arayüz (siluet), bir sonraki değişim öncesinde, her defasında bir arabellek tanımlar.

Arabellek, sürekli değişim ve dönüşüm yaşayan, doluluğu ve yoğunluğu artan metropolün bu yer-örtücü katmanının dış çeperini oluşturmaktadır. Her defasında bulmacanın içindeki farkları yakalamaya çalışmak için eğitilmiş olmayan göz, yer-örtücüler seviyesinde hipnotize olmuş halde, uyurgezer yaşamına devam ederken uyandırılmak istemez. Yer-örtücünün, insan aktiviteleriyle sarmalanmışlığının içinde yaşamını sürdürür. Zaten siluete bakmak için gözlerini yer-örtücüden yukarı kaldırıp karşısındaki geniş çerçeveyi izlemeye başladığında rahatsız edici bir dürtü yaratan yorucu bir çoklukla karşılaşır. Coğrafyadan ve evrensellikten -tümüyle, yerden- kolayca bağımsızlaştırdığı estetik, kentsel, mimari, kültürel, sosyal, vb. yargılamalarını harekete geçirerek, hükmünü siluete giydirir. Arabelleği yakalamak için çaba sarf etmez. Oysa, yer-örtücüler seviyesinden yapılan bir okumada çoğunlukla gördüğümüz ve bildiğimiz şey, kentsel şizofreninin izlendiğidir. Coğrafya ve evrenselliğe ait yer verileri gizlidir; ortaya çıkarılmaz. Kentteki tüm fonksiyonel, ekonomik, kültürel, sosyal şeyler arasındaki kavgalar ve bunların fizyonomiye yansıyan yönü olan yapılaşma, kelimelerle ifade edildiğinde ise şizofreni aynen dile getirilmiş olur. Algılamadaki veya gerçeğin ifade edilmesindeki bozukluklardan

hareket edilerek yapılan yeni uygulamalar ise halüsinasyonların, tuhaf kuruntuların, organize olmamış konuşma ve düşüncelerin sonuçları olarak yapı diline aktarıldığından uyumsuzluklar ve dolayısıyla, çokluğun yoruculuğu devam eder; tıpkı şizofreninin kronik olması gibi.

Yer-örtücüleri aşan bir seviyeden, gören gözle yapılan okumada ise coşkulu ve enerji dolu bir metropolün kabına sığmayan yayılışını dinamik siluetlerinden -arabellekten- izlemek mümkündür. Kendi dışımızda durabildiğimiz, kendimizi bir yerde görebildiğimiz ve o yerin İstanbul olduğunun ortaya çıkmasının sarsıcılığını aşabildiğimizde, arabellek, her şeyin evrensel boyutunu bulmamız ve vurgulamamız için bir fırsat sunar. Arabelleğe bakıldığında evrensellik ve küresellik arasında gidip gelen tutumların fizyonomiye yansıması insanın aklını pek çok soru ve pek az yanıtla doldurur: Bir kesit al ve tekrar düşün!

—Senem Deviren

>Panoorama

SİMİT

İSTANBUL SİMİDİ, BİR KENTSEL AÇIK KAYNAK UYGULAMASIDIR.

Un, su, tuz, maya, pekmez ve susamın odun ateşindeki mükemmel evliliği, tümüyle anonim ama karıştırılması imkansız ölçüde özgün ve tekildir. Yüzyıllar içinde değişik ellerin katkısı ile bugünkü rafine halini almıştır. Odun fırınından çıkma hakiki İstanbul simidinin aroma ve lezzeti, daha önemlisi “dışı çıtır içi tok” dokusu, kararında kızarıklığı, bilenince ayırt edilir ve ısrarla talep edilir karakterdedir.

Yoksulların ucuza dengeli ve lezzetli beslenmesini garanti eder. Orta sınıf hanelerde kahvaltayı, beş çayını şenliğe dönüştürür. Ofislerde paydosa yakın çalışma azmi düşmüşken son enerji rezervini ortaya çıkarır. Fiyakalı burjuva sofralarda “yerel renk” kontenjanının bir numaralı adaydır.

Nasıl bir lezzet olduğunu İstanbullu (bak. *İstanbul*) bilir. Sözle tarif edemese de bilir. Karşılaştırır da öyle bilir. Bu bilgisi şehrin birinde ortası delik susamlı çöreğin birini ısırdığı an bilince dönüşür.

Simidi bilen İstanbullu, o sütlü pofuduk hamurdan mamul pastane işi yuvarlak yumuşak çöreği simitten saymaz. Yolda bildiği taşfırın simidini bulamaz da pastaneninkine kalırsa, mahçup mahçup boynunu büker ve ilk kelimeyi vurgulayarak “pastane simidi bulabildim ancak, idare edivereceğiz bugünlük” demeyi racondan sayar.

Simitin taşıyıcısı, ayrılmaz parçası arabası ile beraber, simitçidir: Simitçiler ordusu her sabah, kimi bebek arabasından kimi bisikletten bozma, kimi basit bir tabla ile naylon örtüden ibaret, kimi gıcır camekanlı ama hepsi HTA (Halk Tasarım Akademisi) sertifikalı mobil satış ünitelerine taşfırınlardan malı yükler, şehrin kılcal damarlarına sızar. Taşıtları da taşıdıkları kadar özgündür.

Yakın zamanlarda ismi lazım değil bir belediyemizin ismi lazım bir modacımız marifeti ile ilçe sınırları dahilinde simitçileri tektip üniforma ve araba modelleri ile zapturapt altına alma, ahşap üstü altın yaldızlı tektip dükkan tabelalarının önüne konu mankeni olarak koyma operasyonu farstan öte gülünç oldu. İstanbullular bu turistik simidi pek yemedi. Hayatın tez zamanda malum mecrasından akması beklenir.

Yoldaşları çatal ve açma olur: Proleter pofuduk açma tarifi ve imalatı sanki daha bir basittir, yanışı pek çıkmaz. Standartları adeta sabittir, şaştığı neredeyse vaki değildir. Çocuk damağı konuya açma ile girer, çikolatalı tost türü fantaziler açma kültürünün ufkudadır. İhtiyarlayıp tek dişi kalmış cengaverler, bu ilk göz ağrılarına rücu ederler.

Çatal, bu üçlünün içinde en sofistike olanıdır. Doğru kıvamını, gevrekliğini tutturması belli ki pek zordur, sanki her taşfırının kendi özgün tarifi ve iddiası varmış gibi durur. Usta sigara molasına çıkmış da çıraklar işi bozmuş çizgisine kayması işten değildir. Ya lastiklenip ekmekleşir, ya deve hamuru gibi sertleşir, terk-i furun ettikten iki saat sonra yenip yutulmaz olur. Ortalıktaki envai sürümden ötürü aslının hangisi olduğu konusunda fikir muhtelifdir. Çatal hamurunun ve pişkinliğinin kıvamı, başarısızlık ile muhtemel varyasyon sevdaları arasındaki ince çizginin sıkça ihlal edildiği sonsuz bir mücadele ve tartışma alanıdır. Bu satırların yazarı gevrek ama dağılmak için dile değmeyi bekleyen, tatlı katkısı belli belirsiz, doğru çizgideki bir çatalı ayırt etme konusunda “kendi çapında” iddia sahibidir.

Özetle, üçlü çete içinde en kendi başına duran, yanına katık kabul etmeyi budur: Hakiki İstanbul Çatalı’nın burnu havadadır, öyle de kalacaktır.

Simit, minimal kombinasyonların as elemanıdır: Klasik düzende çay ve kaşar peyniri ile bir araya gelir. Orta sınıf çay saatinde, dairenin bölümlerine ayrılıp ortadan yarılan simit parçalarının içine kaşar parçaları yerleştirilir, üzerinde toz kırmızı biberle fırınlanır. (İlla ki dörde, beşe ya da altıya bölünmesi konusunda ısrarcı olan sekter görüşlüler vardır, geçerken not edelim.) Hakiki eski “biberli” Trakya ya da Kars kaşarı yerine sonradan türeme naylondan çıkma fabrika taze kaşarı koymak görmemişlik addedilir. Peynirin eriyip kızarması sabırsızlıkla beklenir.

Ayaküstü yoksul kahvaltısında kaşarın yerini bakkaldan tedarik edilen üçgen karper alır. Çaya erişim en yakın çay ocağı yönünde ikinci bir hamle gerektirecektir.

Yakın zamanlarda gurme mutfaklarında da yer buldu. Daha küçük doğranıp çitir fırımlandı, “yerel çeşnili cruton”a dönüştü.

Simit “Saray”ları, açık kaynağı copyright altına alma çabasıdır: Simit Sarayları, Simitoriumlar, Simitothequeeler, Simithaneler, 2001-2002 iktisadi krizinin kamusal alanda yeme içme kültürümüze kuşkusuz başlıca katkısı (bak. *Simit Sarayı*). Simiti, yoldaşları çay ve peynir ile birlikte üstüne fiyat farkı koymaksızın, aynı mekanda, aynı anda birlikte sunma fikrinden bunlar çıktı. Belli bir yatırım gücü ile ölçek ekonomisinin avantajları devreye girdi, bu ucuz evlilik tuttu. Buraları krizde cafe’ye çıkamayanlar kadar hayatta cafe müşterisi olmamışlar da benimsedi. Yeni mekan tipolojisi böylece yaygınlaştı, kurumsallaştı. Olan maliyet nedeni ile içeride pişen simide oldu, taşfırınla bağı koptu, elektrikli sanayi tipi fırınlara düştü. Mertlik bozuldu, yeniyetmeler simiti sarayında satılan susamlı, ortası delik, pofuduk ekmekçik sanar oldu.

Klasik İstanbul simidinin itibarı namına açık kaynaklı bir yeniden tanıtım ve görünürlük hamlesi gerekli görünüyor.

—Orhan Esen

>İstanbullu, Simit Sarayı

SİMİT SARAYI (I)

SİMİT VE TÜREVLERİNDEN OLUŞAN VERNAKÜLER
YİYECEKLERİ SATAN FASTFOOD DÜKKANI. [ED.]

Bundan üç beş yıl öncesine kadar, simit sarayları ortalığı sarmaya başlamadan önce simitçinin şehir folkloruna ait bir figür (örneğin Kemalettin Tuğcu’daki küçük simitçiler), çok çok sivil polis olduğunu sanırdık (örneğin Sis ve Gece’de İlyas Salman). Simit sarayları bize simitin (bak. *Simit*) gerçek bir ihtiyaç olduğu hissini veremediyse de, bizi yeni simit çeşitleriyle tanıştırmadıysalar da, buluşma-bekleme-vakit geçirme yerleri olarak yepyeni bir ihtiyaca denk düştükleri hissini yerleştirdiler. Orada simit-eritme peynir-çay üçlüsünün önünde kiraathanelere, kırıtkan pastanelere, eski önemini yitiren muhallebicilere atfettiğimiz özelliklerin ötesinde yeni bir hal doğdu; kente ait bekleme hallerinden birisi... Bazen şaibeli bir randevu için beklenen birisi gelinceye kadar vakit geçirmek, bazen harekete geçinceye kadar beklemek, genel olarak şehri beklemek... Şehre katılincaya, katılma gücünü ya da cesaretini kazanıncaya kadar, tedirgin beklemek. Bana öyle geliyor ki, simit sarayları şehre katılmayı isteyip de çeşitli nedenlerle ayağını o kalabalığın içine atamayan, atmakta

tereddüt edenlerin terminalidir. O kalabalığın ayrıcalıklı üyelerinin uzağında hüznü ya da hınçla oturmaktır. Bazen de o bekleyiş sırasında o hüznü ya da hıncı biriktirmektir. O kadar ki, o katılmama duygusu bir düşmanlığa ve ideolojik inanca dönüşebilir. Ya da simit sarayları bu duygunun yakıştığı yerlerdir. Yakın tarihimizin en acı suikastlarından birinin bir simit sarayında toplanılarak planlandığı söylentisi, tetiği çekenin taktığı, efsaneleştirilmeye çalışılan beyaz bereden bile daha anlamlıdır.

—Fatih Özgüven

>Simit

SİMİT SARAYI (II)

İLK OLARAK 2001 YILINDA MECİDİYEKÖY'DE AÇILAN, ARDINDAN İSTANBUL'UN DİĞER SEMTLERİNE VE TÜRKİYE'NİN DİĞER KENTLERİNE MAĞAZALAR ZİNCİRİ OLARAK YAYILAN SİMİT SARAYI, GELENEKSEL SİMİTİN “FAST FOOD” MANTIĞI İLE ÜRETİM, SATIŞ VE MEKAN TEMELİNDE YENİDEN ÖRGÜTLENME BİÇİMİDİR.

Geleneksel şekli ile simit (bak. *Simit*) her sabah küçük fırınlarda üretilir ve seyyar satıcılar (bak. *Seyyar Yemek Satıcısı*) aracılığı ile köşebaşlarında tüketime sunulur. Burada fırınlar ve simitçiler

birer marka değildirler. Anonim bir ürün, yine anonim satıcılar aracılığı ile satılır. Bu şekli ile özellikle alt orta sınıf için ayaküstü atıştırmanın en basit ve ucuz yoludur. Eski Türk filmlerinde köyden kente gelen ve iş bulamayan köylünün kalan son parası ile bir simit alıp parkta bir bank üzerinde yeme sahnesi toplumsal hafızada simitin ne ifade ettiğinin en güzel örneğidir (bak. *Sinema*).

Simit Sarayı bu geleneksel, alt orta sınıf yiyeceğini almış, kapitalist ekonominin seri üretim ve tüketim mantığı içinde yeniden yapılandırmış ve fast food kurgusu içinde bir marka haline getirmiştir. Bunu yaparken de, George Ritzer'in “toplumun McDonalddlaştırılması” (bak. *McDonald's*) kavramına atıfla, verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim unsurlarına dayalı bir üretim ve satış modelini tekrarlamıştır. Bugün 100'e yakın Simit Sarayı ürünü 7000 metrekarelik tek bir fabrikada üretilmekte, “franchising” yöntemiyle örgütlenen bayilerde, bol ışıklı, temiz, homojen tek tip mekanlar ve bir örnek üniforma giyen satış elemanları aracılığıyla tüketime sunulmaktadır.

Alt orta sınıfa hitap eden simitin “saray” adı verilen mekanlarda sunulması hem yeni bir kültü-

rel kimlik değişiminin ve daha üst sınıflar arasında popölerleşmesinin, hem de yeni bir ekonomik değer haline gelmesinin göstergesidir. 1986 yılında İstanbul'da, Taksim Meydanı'nda (bak. *Taksim Meydanı*) açılan ilk McDonald's restoranının, Amerika'da alt orta sınıfın rağbet ettiği bir yerken Türkiye'de bir sembol işlevi yüklenerek daha üst gelir grupları ile özdeşleşmesi gibi, simit de Simit Sarayları aracılığıyla sınıfsal seviye atlamıştır. Tabii ki bu kurgu içerisinde simit sadece simit olarak kalamazdı. Simit Sarayları simiti yeniden üretti; farklı lezzet ve biçimlerde yeni simit türleri yaratıldı; diğer unlu yan mamüller ile desteklendi.

Böylelikle yerel bir kültürel değer olan simit, küresel ekonominin mantığı içinde yeniden kurgulanmış ve dolaşıma sokulmuş oldu. Küreselleşen kapitalizmin yeni şekli, ikircikli bir şekilde yerel ilişkileri gündeme getirmektedir. İlk bakışta birbirlerine karşıt gibi duran küresel ve yerel kavramları, bu anlamda sermaye açısından birbirinin içine geçmiştir. Bir mekan ölçeği olarak yerelliğin önem kazanması, mekanda gerçekleşen sosyal ilişkileri, kültürel değerleri ve coğrafi yapıyı ön plana çıkarmaktadır. Daha önce tümdengelimci bir tavırla gözardı edilen tüm bu olgular, bu sefer kapitalizmin örgütlenmesinin önemli alt parçaları haline gelmektedir.

Yukarıda ortaya konan durum, sanıldığı-nın aksine, küreselleşmenin bütün dünyanın “tek”leşmesi anlamına gelmediğini, yerelliğin yeni bir boyut olarak küresel ölçeğe taşındığını göstermektedir. Küreselleşme sadece Batı'nın değerlerinin dünyanın geri kalanı tarafından benimsenmesi değil, aynı zamanda yerel özelliklerin küresel ölçekte dolaşıma girmesi ve piyasa ekonomisi içinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Küresel ile yerel ilişkiler arasında iki yönlü bir akış bulunmaktadır. Örneğin bir “fast food” zinciri olan ve küreselleşme ile Batı'nın kendi değerlerini dünyanın geri kalan kısmına yaymasının simgesi haline gelen “McDonald's”, aslında küresel ile yerel arasında ilişki kuran bir şebeke niteliğindedir. Bir açıdan bakıldığında, McDonald's gerçekten de Batı tarzı bir yemek kültürünün küresel alanda dolaşıma girmesini içermektedir. Ancak bugün dünyanın her yerindeki McDonald's restoranlarının mönüsünde, bulunduğu coğrafyanın kendine özgü niteliklerini içeren değişiklikler yapılmıştır. Örneğin Türkiye'deki McDonald's restoranlarındaki “Türk damağına uygun köfteburger” olan “McKöfte”, yerel bir özelliğin küresel sürece katıldığını göstermektedir.

Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Küresel ve yerel olan arasında

yaşanan etkileşimde, kapitalist örgütlenmenin yeni biçimleri mekanda geçen olayları ön plana çıkarır ve küresel akışkanlığın debisini artırmak için kullanırken, sadece bu sürece eklenebilecek ve ekonomik değeri olan yerellikler bu sürece dahil olabilmektedir. Küresellik ile yerellik arasında kurulan ilişkide halen küresel ilişkiler hakim konumdadır. Günümüzde kapitalist ekonominin dönüştürücü gücü karşısında mekansal ve kültürel farklılıkların varlığını koruyabilmesinin tek yolu, sermayenin küresel akışı içinde kendine yer bulabilmeleridir. Bu akışa katılamayan, ama yerel ve kültürel anlamda mekanın değerini ve farkını oluşturan süreçler varlığını koruyamamakta ve hızla yok olmaktadır. Hatta küresel ile yerel olan arasında kurulan bu yeni mekansal ilişki, sürecin dışında kalanlar için yok olma sürecini hızlandırmaktadır. Bu çerçevede, sürece katılamayan her anlamda yerel değer varlığını koruyabilmesi, kapitalist ekonomi tarafından tüketim ideolojisi ile belirlenen bir sistem içinde dolaşım değeri olduğunu ispatlamasını ya da dolaşım değeri olacak şekilde yapısal bir değişiklik geçirmesini gerektirmektedir.

Şimdilik ulusal ölçekte bir örgütlenme olan Simit Sarayı, kapitalist ekonominin bir zorunlulu-

ğu olarak uluslararası ölçeğe taşınmanın yollarını aramaktadır. Yunanistan'da bu konuda çalışmalar yapılmakta, ABD'de tanıtım günleri düzenlenmektedir. Simit Saraylarını dünyanın diğer büyük metropollerinde görmek sadece bir zaman meselesi. Ne zaman ki kendisini küresel ölçekte karlı hale getirecek, New York, Londra, Paris, Tokyo gibi şehirlerde yaşayanlar da bu yerel Türk yiyeceğinin sentetik yeni halini tadabilecekler.

—Hakkı Yırtıcı

>McDonald's, Seyyar Yemek Satıcısı, Simit, Sinema, Taksim Meydanı

SİNAGOG

HAVRA, SİNAGOG KARŞILIĞI KULLANILAN, BİRAZ KÜÇÜMSEYİCİ BİR HAVA TAŞIYAN BU TERİM TÜRKÇE'DE AYNI ZAMANDA GÜRÜLTÜLÜ VE DAĞINIK YER ANLAMINA DA GELİR. YİNE BİRAZ KÜÇÜMSEYİCİ BİR HAVA TAŞIYAN VE KARMAKARIŞIK BİR DURUMU ANLATAN BAŞKA BİR TERİM OLAN ÇİFIT ÇARŞISININ DA YAKIN AKRABASIDIR.

Günümüzde, dini bayramlar, düğünler, bar mitzvahlar ve bombalı saldırılar dışında sadece birkaç sinagog gürültülü. Şehrin her yerinde sinagog var: Haliç kıyılarında, Boğaz'da, Avrupa ve Asya yakalarında ve Adalar'da, şehrin eski ekonomik

kalbi Sirkeci’de ve daha kuzeydeki varlıklı semtlerde. İstanbul’un sinagogları birçok hikaye anlatır: Şehrin Yahudi cemaatlerinin (bak. *Azınlık; Etnisite*) tarihsel değişim gösteren sosyo-mekansal dağılımını, bu tapınakları inşa eden ve içlerinde dua eden cemaatlerin kökenini ve şehrin mekansal ve tarihsel katmanlarında Yahudi hayatının derin mevcudiyetini.

Haliç’te Orta Çağ’dan kalma Yahudi mahallesinde Makedonya’nın Ohri bölgesinden gelen Yahudilerin 16. yüzyılda inşa ettiği Balat’taki Ahrida Sinagogu ve aynı isimdeki Bulgar şehriden gelen göçmenlerin kurduğu Yanbol Sinagogu var. Bu mahallede çok az sayıda Yahudi kalmış durumda, çoğu Başhahamlık tarafından işletilen yaşlılar evinde veya Or Ahayim hastanesinde kalıyorlar.

İstanbul’un Yahudi mekanlarına 19. yüzyılda yapılan eklemeler bugün şehir merkezi olan alanın büyük bölümüne yayılmıştır. Beyoğlu’nda Galata’da İtalyan Sinagogu ile gururlu ve güçlü Sefarad cemaati içerisinde her zaman küçük bir grup olan İstanbul Aşkenaziminin üç eski tapınağından biri olan Aşkenaz Sinagogu bulunmaktadır. İronik bir şekilde, Galata’daki birçok Yahudi tapınağı, şimdi Goethe Enstitüsü’nün bir parçası olan Al-

man topluluğunun sosyal binası Teutonia’nın komşusu, burada 1940’larda propaganda malzemesi dağıtarak Türk kamuoyunda Cermen anti-semitizmini uyandırmaya çalışmakla meşgul Alman ajanları ve yerel işbirlikçileri çalışıyordu. Ancak bu Alman girişimi, en azından o zamanlar, ancak kısmi başarıya ulaşabilmiş.

Zülfaris Sinagogu şimdi, İstanbul’da Yahudi yaşamının Sultan Beyazıt’ın Reconquista İspanyası’nın zor durumdaki Yahudilerine davetiyle başlamadığını, aksine Osmanlı devletinden neredeyse bin yıl önceye uzandığını nasıl olduysa ıska geçen 500. Yıl Vakfı tarafından işletilen Yahudi Müzesi’dir.

Bet Israel İstanbul’un büyüyen Yahudi burjuvazisinin ve erken 20. yüzyılda kuzeye, Şişli’nin modern konut alanlarına doğru hareketinin simgesidir. Bugün İstanbul’un ve şehrin yirmi bin kişinin biraz altındaki Yahudi nüfusunun en önemli Yahudi tapınaklarından. Adalar’da da sinagoglar büyük oranda bir 20. yüzyıl fenomenidir: Adalar’daki en eski sinagog, velinimeti Avram Fresko’nun adını alan Hesed Le Avraam, 1904’te inşa edilmiştir. Yaz tatillerini Burgaz ve Heybeliada’da geçiren aileler için 1950’ler kadar

yakın dönemde iki diğer tapınak eklenmiştir (bak. *Ada*).

Anadolu yakasındaki, özellikle Kuzguncuk'taki çoğu sinagog 19. yüzyılın sonunda inşa edildi; bu bölgede bugün çok az sayıda Yahudi kalmış durumda. Kadıköy'deki Hemdat Israel (İsrailoğullarının Şefkati) hızla dönüşen bir yerleşim bölgesi olan Yeldeğirmeni'nde muazzam bir dini mimarlık örneği olarak hala ayakta. Caddebostan Sinagogu Asya yakasının en varlıklı üst orta sınıf mahallesinde, Bağdat Caddesi'nin (bak. *Bağdat Caddesi*) beton apartmanları ve alışveriş merkezleri arasındadır. Asya yakasındaki cemaat hayatının merkezidir.

Kendisi buna sebep olmamış olsa da dağınıklık ve kaos suçlamasını en çok hak eden Neve Şalom, yani artık kulağa biraz kof gelen ismiyle "Barış Vadisi", şehrin en büyük ve en önemli sinagogudur. 6 Eylül 1986'da ve 15 Kasım 2003'te İslamcı teröristlerin saldırısına uğrayan sinagogda yirmiden fazla kişi hayatını kaybetmişti.

—Kerem Öktem

>Ada, Azınlık, Bağdat Caddesi, Etnisite

SİNEMA

HERHANGİ BİR FİZİKSEL GERÇEKLİĞİN MEKANİK TEMSİLİ. KENTSEL İMGELEMLERİ, ALGI VE DENEYİMLERİ HEM TEMSİL HEM DE İNŞA EDEN YENİDEN ÜRETİM BİÇİMİ.

Lumière kardeşlerin icadı *Cinématographe* (1895), ilk olarak İstanbul'a değilse de, 1896'nın sonlarına doğru Osmanlı'nın imparatorluk sarayına girer. Özel hayat kayıtlarından birinde, Fransa'nın son moda yeniliklerini saltanata tanıtmakla görevli temaşa sanatçısı Bertrand'ın, Yıldız Sarayı'nın odalarından birine gerdiği bir büyü *perde*'yle *sinematograf*'ın marifetlerini sergilediği yazmaktadır. Bertrand, dönemin padişahı II. Abdülhamid'e, ilk film gösterisini "fotografyalı Karagöz misali" diye tanıtmıştır. Seyirciler, odanın karartılmasıyla birlikte perdede herhangi bir gerçekliğin gölgesini, yani hareketli-resimler göreceklendir; marifet kutunun içine hapsedilmiş ışıktadır; perdede beliren "L'Arrivée du Train en Gare de la Ciotat" (*Trenin Ciotat Garı'na Girişi*) yazısını da yüksek sesle "Şümendüferle Seyahat" diye tercüme eder. Zaman ve mekandaki bu yolculuk birkaç dakika içinde sona ererken, gölgelerin gerçekliğinden geriye yalnızca korku dolu bakışlar kalmıştır. Gördüklerinin görüntüler dünyasından ibaret olduğunu ayımsadıklarında, aygıt hakikat

kutusu payesi kazanır. Ancak II. Abdülhamid için aygıtın hakikate gösterdiği bu sadakat bir parça tehditkardır; üstelik tam da kentin bir yekpare düzene ihtiyaç duyduğu sırada.

Sinematograf ın Osmanlı başkentine girme ihtimali tam bir kaos ve kargaşa ortamına teyellenmiştir; I. Meşrutiyet'in peşi sıra gelen savaşlar ve isyanların sözde bastırıldığı, Kapitülasyonların yarattığı sosyopolitik problemlerin, *istibdat* tedbirleriyle örtbas edilmeye çalışıldığı bir tarihe. Hatta Fransız Sefareti'nin aygıtın kentte kullanılması için yaptığı resmi başvuru olmasa, İstanbul sinemayla belki de çok daha geç tanışacaktır. II. Abdülhamid, kurumsallaşmaya çalışan modern devlet gereği, başvuruyu inceleme talebiyle birlikte Osmanlı Fen Müşavirliği'ne iletmiş ve "ilmi yönden insanlık için faydalı bir araç" yanıtını almıştır; ancak hala tedirgindir. Muhtemelen bu kaygılı bakışın kökeninde, devlet-toprak bütünlüğünü korumanın yegane yolu olarak düşündüğü Panislamizm vardır. "Tasvir" İslamiyet'te yasaktır; sinematograf'ın perdeye yansıttıkları ile görülen *gerçeklik* arasındaki bu benzerlik, *her şeyi gören ve bilen Allah'ın gözüne şirk koşmak* anlamına gelmemekte midir? Bu Frenk icadı aygıt, İstanbul'da neyi kaydedecek, neyi gösterecektir?

Oysa zaten sinemanın soykütüğünü oluşturan bir dizi optik temaşa aygıtı elli yılı aşkın bir süredir Osmanlı başkentinin Batılı kapısından, Pera'dan girip, kente yerleşmiştir. *Heimatlos*'ları, marjinaleri, ötekileri ve yabancıları gövdesinde toplayan kozmopolit Pera, gözbağcılık ticareti ile modern bilimi bir araya getiren "hareketli-görüntü"lerin işgali altındadır. Galatasaray'a yerleşen bir sirkteki *Microscope Solaire* (Güneş Mikroskobu) gösterisini (1843), fotoğrafın mucidi Daguerre'in hareketli-resim aygıtı *Le Grand Diorama*'nın izler. 1855'te Naum Tiyatrosu'nda marifetlerini sergileyen Cosmorama, seyircilerin dönen bir silindire resmedilen doğa, kent ve savaş imgelerini izlediği *panorama* (bak. *Panorama*), *georama*, *neorama* gibi fantazmagorik araçlarla tanışmasına aracı olur. Fenakistiskop ve Zootrop'la evrimleşen hareketli-resim, Fransız Doumlier'nin "Büyülü Fener"le gerçekleştirdiği temsille (1882) *sinematografınkilere* yakınlaşır; perdeyi kaplayan yarı belgesel yarı fantastik görüntüler, neredeyse Georg Méliès'nin filmleri gibidir. Üç yıl sonra, ünlü Verdi Tiyatrosu, ışıklı tablo gösterisinin seyir mekanı olurken, Fransız gözbağcı Louis Thierry de, *Théâtre Français de Diapanorama*'sını *Türkiye Çeşmeleri* tematiğiyle tanıttacaktır. Bertrand'ın sinemaya emsal gös-

terdiği Karagöz Gölge Oyunu, çoktan modernlik hezeyanlarının kurbanı olmuştur bile. Pera artık, *flâneur*'lerin evrensel metaların kalabalığı içinde yeni görme deneyimleri edindikleri bir *Fantasmagoria*, bir fantazmalar diyarıdır; Osmanlı içinse, dünya kapitalizmine eklenildiği bir *pseudo* mekanlar-zamanlar mekanizması.

Sinemanın sarayın hayal odalarından kentin düş mekanlarına hareketi ise, padişahın entelektüel evrenini inşa eden diğer Batılı kültür öğeleri (müzik, opera, tiyatro) içinde kendine yer açabilmesiyle mümkün olmuştur. İlk gösterimin ardından, Yıldız Sarayı'nda bir sinema salonu açılmış, hatta devlet bünyesinde film çekme ve gösterme faaliyetleri (29 Mart 1903) bile başlatılmıştır. Bu tarih, paradoksal olarak, ancak II. Meşrutiyet'le (1908) birlikte kente yerleşmeye başlayan sinema *temaşahanelerinden* öncedir, çünkü elektrik enerjisi ancak bu yeni dönemle birlikte bütün Rumeli yakasına verilebilmiş, yani sinemanın teknolojik altyapısı sağlanabilmiştir. Batılı tüccar ve işletmeciler ise, karlı bir ticari eğlence aracı olduğunu hissettikleri *Sinematograf* gösterileri için bu tarihi beklemeyeceklerdir. 12 Aralık 1896'da, fotoğrafçı Sigmund Weinberg, kamuya açık ilk

film gösterisini, gayrimüslimlerin “Grande Rue de Pera”, Türklerin ise “Cadde-i Kebir” dedikleri ana Pera arterinde konumlanan Avrupa Pasajı'ndaki Sponeck Birahanesi'nde gerçekleştirir. Bu tarihi an, üzerlerinde Fransızca büyük harflerle *PHOTOGRAPHE VIVANTE* (canlı fotoğraf) yazan el ilanlarıyla belgelenmiştir. 1908'den sonra ise, tüm optik temaşa aygıtlarının mekansal soykütüğüne uygun olarak, sinema temashaneleri caddeyi işgal edecek, hatta halk Cadde-i Kebir'i “sinemacılar caddesi” olarak adlandıracaktır. Mevcut tiyatroların yerini almaya başlayan sinemaların da isimleri, 1930'lara değin, el ilanları, afişleri gibi Frenkçedir. Film sektörünün ilk iki rakip Fransız şirketinin açtığı Cinema Pathé (Tepebaşı,1908) ile Eclair (1909) adlı sinemalarını, Ciné Central (1910), Oriental (1911), Magique (1914), Palace (1914), Elektra (1920), Elhamra (1922), Opera (1924) vb. izlemiştir. Sinema, artık Osmanlı'nın en Batılı, modern ve evrensel eşiğidir.

Filmler, önceleri yalnızca Lumière'lerin stok görüntülerinden ibaretse de, onlara zaman içinde dünya kentlerine ilişkin kısa sinematografik deneyler eklenir. Çeşitli ülkelerden gelen sinematograf operatörlerinin Boğaz ve Haliç çekim-

leri sayesinde, İstanbul da Lumière'lerin film katalogunda (1897) yer alacaktır. Zaten artık tüm kent kayıt altındadır; İstanbul imgeleri, Pera'nın tiyatro, kahvehane, birahane, lokanta, otel (özellikle Hôtel Particulier ve Pera Palas) gibi eğlence/dinlence mahallerinde, hatta özel konaklarda mekandan mekana dolaşacaktır. Silaharağa Elektrik Santrali'nin (1911) açılmasıyla birlikte tüm kente nüfuz etmeye başlamışsa da, tarih boyunca başka hiçbir yer, onun yeşerip geliştiği toprakların, yani Pera'nın sinema üzerindeki bu egemenliğini yıkamayacaktır. Osmanlı topraklarındaki bu *Bohemya* uygarlığı, Cumhuriyet'in ilanına kadar, her türlü Batılı nesnenin yüzer-gezer hale geldiği bir gösterge ve gösteri mekanı olarak toplumsal yaşantının Batılılaşma-modernleşme sınırlarını belirlemiştir. Bu yüzden bir taraftan Osmanlı'nın tebaasından farklı bir kitlenin oluşmasına yol açarken, öte taraftan hem sinema seyircisinin nicel ve nitel konumunu hem de seyrin nesnesini kodlamıştır. Avrupa'da sinemaya akın edenler, sanayi kentlerinin travmalarından en çok etkilenen kitleler (yoksullar, işsizler, aylaklar, vb.) iken; İstanbul'da, Batılı azınlıklar ile yeni Osmanlı burjuvazisidir. Hatta bu durum, bir dönem sinemanın, Batılı-Doğulu, modern-gelenekçi, kentli-köylü gibi mekansal ve toplumsal/sınıfsal ayrışmalardan da

sorumlu tutulmasına neden olacaktır. Özel ve kamusal alanlar (bak. *Kamusal Alan*), gelenekçi kanadı temsil eden Osmanlıcılar ile kentte modernite projesini yürüten elitler arasında süregiden çatışmanın göstergesi haline gelirken, seyircilerin de niteliğini belirlemektedir; seyirci, "Osmanlıcı olmayan"dır. Buna paralel olarak, ilk konulu ithal filmler gibi yerli uyarlamaları da, bireysel hakların şekillenmesi ve mülkiyetin kurumlaşması gibi sınıfsal ve mekansal ayrışmaları belirleyen değişim ve dönüşümleri tetiklemiştir. Modernlik, filmlerdeki Batılı yaşam ve davranış kalıpları, ev eşyası, giysi modaları gibi klişelerle eşanlamlı hale gelir. Modernite pastişleri, 1930'ların sonlarına kadar, sinemanın Batılılaşma projesini benimseyen orta ve zengin sınıfın eğlencesi olarak kalmasının en önemli sebebidir.

Avrupalı sinema ise, modernlik algısını inşa eden kent okumalarıyla bir avangard sanat niteliği kazanmıştır bile. Türk filmleri bu türden sinematografik deneyler yerine, ticari Amerikan melodramlarından yapılan uyarlamaları tercih etmekte ve onların klişeleriyle şekillenmektedir. Zaten yerli film üretimi, ancak devletin Ankara'ya kaymasıyla başlamıştır. İronik olarak, İstanbul'un başkentliğini yitirdikten sonra karşı karşıya kal-

dığı demografik, toplumsal ve ekonomipolitik çözümler sürecinde, film üretimi kentin itibarını, büyümesini yeniden kazanmasına vesile olacaktır. Kuşkusuz bu geri-kazanımda, evrensel sinema denklemi, yani sinemanın üç değişmezi -seyirci, seyrin mekanı, seyrin nesnesi (film, zamansal-mekansal üretimi) belirleyicidir. Öte yandan, kentin salt bu teslisin oluşumuna imkan vermesi, sinemayı Avrupa'daki gibi bir kültür kurumu haline getirmesine yetmez; zira film, kentsel mekan deneyimleri ile deneylerini inşa ve temsil edebilmesi paralelinde entelektüel ve bağımsız bir sanat formu haline gelmiştir. Bunun için, İstanbul'un kentleşme sancularına maruz kaldığı 1950'leri beklemek gerekmişse de, sinemanın ülke çapında modernite deneyimini biçimleyebileceğine dair öncü sinyaller, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

Sinemacılığın neredeyse payitahtın her köşesine nüfuz ettiği bu "Belle Epoque" yıllarında, "Sinema İşleri" adı altında kurumlaşan yerli yapımcı firmaları ile "Sinema fabrikaları" denilen geniş açıklıklı birkaç film stüdyosu ortaya çıkar. Film, bir taraftan dönemin medyasını yaratırken öte taraftan kentlinin sinemayla ilişkisini biçimlendiren bir bilgi nesnesi haline gelir. *Ferah* (1914)

gazetesi, *Sinema Postası* (Le Courrier du Cinema, 1923), *Opéra-Ciné* (1924), *Sinema Yıldızı* (1924-26), *Sinema Mecmuası* (1924), *Türk Sineması* (*Le Ciné Turc*, 1927) vb. gibi dergi ve gazetelerin yanı sıra, sinematik temsillerden, temsil edildikleri yerlerin mimarisine ve teknolojisine kadar çeşitli yazılara yer veren mühendislik dergilerine de öncülük etmiştir. Keza, kentin yerel yönetimi -Cemiyet-i Umumiye-i Belediye- için de "evrensel sinema denklemi" oldukça önem kazanır; halkın sanat, kültür, dinlenme ve eğlencesinin himayesi altında olduğunu söyleyen belediye, sinema binalarının gerek inşası gerekse restorasyon işleri için (bak. *Restorasyon*) "temaş vergisi" almaya başlar. Cadde-i Kebir, hem arsa cephelerinin darlığı hem de arsa mülkiyetlerindeki belirsizlikler yüzünden, özerk sinema binalarının inşasını zorlamaktadır; yapı stokundan uygun binaların tespiti ve bunların film gösterim işlevine uygun hale getirilmesi için, belediye ruhsat şartı koşmuştur. Çok kolay olmadığı anlaşılan bu sürece karşın, sinemaya artan talep karşısında tiyatro binaları birer birer sinemaya dönüşecektir. Örneğin Beyoğlu Halep Pasajı'ndaki Cirque de Péra'nın (Beyoğlu Sirki) ortasına film gösterimi için bir "beyaz perde"nin çekildiği bilinmektedir; mekan daha sonra çok amaçlı gösterilere elverişli kılınmış ve önce Var-

yete (1906), sonra da Fransız Tiyatrosu'na dönüşmüştür. Skating Palace (buz pateni) gösteri salonu da, 1924'de Melek Sineması'na (bugünkü Beyoğlu Emek Sineması) dönüşecektir. Zamanın kaynakları, sinemanın “fennin son harikaları” ile donatıldığını yazmaktadır. İstanbul'daki emekleme döneminde dahi film teknolojisi, drama, dans, müzik, film gibi işlevlerin aynı mekanda gerçekleşmesine imkan vermiş, Richard Wagner'in hayalini kurduğu total sanat (Gesamtkunstwerk), kente sinema aracılığıyla yerleşmiştir. Aynı tarihlerde, Melek'in hemen karşısında açılan yeni Opera Sineması da, sinemanın kentsel mekânın değişimi ve dönüşümü üzerindeki rolünü ortaya koymaktadır (bak. *Kentsel Dönüşüm*).

Sinema salonlarının sayıca çoğalması ise, yıllık “ticari” film ihtiyacını artırmaktadır; bu duruma bir de ithalleriyle arasındaki kıyasıya rekabet eklenince, yerli film üretimi ekonomipolitik bir nitelik kazanır. Bu durumun önüne geçebilmek için, bir dönem, Alman uzmanlar tarafından kurulan Osmanlı Merkez Ordu Sinema Dairesi (1915), devlet-ordu-sanayi-sanat işbirliğiyle örgütlenen Alman Film Sanayii'nin (Universium Film Aktiengesellschaft, UFA, 1918) faaliyetlerini örnek almıştır. Genelde Avrupa, özelde Alman sineması, filmi

salt bir tüketim ürünü olarak değil, hem sürecin avangard hareketlerinin söylemsel bir pratiği hem de bilimsel bir kültür formu olarak görmektedir. Osmanlı'nın, devlet, entelektüel ve girişimci ittifağı aracılığıyla, filmin kalitesini artırma girişimleri ise maalesef pek sonuç vermeyecek, ortaya çıkan ürünler tematik Batılı klişeler ile yerli yazından yapılan uyarlamalardan öteye gidemeyecektir. Kurumun bugün çağrıştırdığı en önemli olay, (kurucu) uzmanlardan Fuat Uzkınay'ın 1914'te çektiği ilk Türk filmi, *Ayastefanos'taki (Yeşilköy) Rus Abidesi'nin Yıkılışı*'dir. 93 Harbi'nde Osmanlı'nın Ruslara yenilgisini sembolize eden bu kötü hatıranın ortadan kaldırılışını belgelemek için çekilen film zamana yenik düşmüş, korunamamıştır.

Alman Film Sanayii ise, aynı dönemde, “Weimar Sanat Sineması” içinde anılan bir dizi yapıt üretmiştir. Pek çok ülkenin avangard film deneylerini etkilediği gibi, aynı zamanda onlarla etkileşen bu filmlerin başlıca özelliği, sürecin mimarlık praksisleriyle işbirliği içinde olmalarıdır. Filmler, bu yolla hem modernizm ve sanayileşmenin insan-özne üzerindeki etkilerine ilişkin okumalar yapabilmişler hem de modern sanatın eleştirel bakışını tescillemişlerdir. Sinematik deneylerin üretilebileceği bir laboratuvar olarak

gördükleri kentsel mekana ilişkin yeni algı biçimleri de bu filmler sayesinde temsiliyet kazanmışlardır. Filmin mimarlık ve kente, mimarlığın ise filme katkısını açıklayan bir dizi bildiri, makale ve program da ortaya koyan bu ittifak, böylece sinema-mimarlık-sanat etkileşiminin kuramsal arka planını üretmişlerdir. Filmler, kapitalizmin sanayi kentlerinde yol açtığı sorunların ve dayattıkları yeni üretim ve tüketim biçimlerinin nasıl anlaşıldığını ortaya koyan hakikat şemaları haline gelmiştir. Örneğin, Danimarkalı-Alman yönetmen Urban Gad'ın, Berlin'de bir işçi mahallesinde çektiği *Fakir Jenny* (1912) ile *Önkapı-Arkakapı* (1915) adlı iki öncü film, ulaşım ve iletişim ağlarıyla zamansal ve mekansal algısı parçalanan sanayi kenti Berlin'deki sosyoekonomik ve politik meselelerin kenti nasıl yeniden biçimlendirdiğini görünür kılmıştır. Bu türden pek çok film, kentsel olguların bir metaforik ve/veya metonomik sorgulama aracı niteliği kazanır. Öte yandan, kentsel mekanın, sinemanın tasarım araçlarıyla (ses, ışık, dekor, kostüm, kamera planları ve açıları, montaj, kurgu) yeniden üretilebilmesi, filmin salt bağlamsal değil, biçimsel karakteristiğinin de gelişmesine vesile olmuştur. Bir zaman, mekan ve olay şebekesi (anlatı) tasarlayan her film, nihayetinde hem insanın kentle ilişkilerini tercüme eden, hem de

yeni deneyim ve algı kanalları yaratan modernite deneyi, hem bir tasarım söylemi, hem de bir söylemsel tasarımıdır.

İstanbul ise tasarım pratiklerinin veçhesini genişleten bu sinematografik deney ve deneyimler yerine, bir pseudo ekonomipolitiğin nesnesi haline gelmiş ve belki de bu yüzden gerçek anlamda bir modernlik kültürüne içkin hale gelmemiştir. Kentin imgesi, 20. yüzyılın ilk otuz yılında, bu yüzden salt ekranda yüzen turistik bir peyzajla veya ardı ardına dizilen kartpostallarla temsil edilir. Bu sonucu, hep söylenegeldiği gibi salt sinema fabrikalarının sayısal ve/veya teknik yetersizlikleri değil, üst üste binen Batılılaşma ve modernizasyon fenomenlerine yönelik bir entelektüel ve eleştirel bakışın gelişmemesi doğurmuştur. Osmanlı'nın ardından Cumhuriyet sürecinde, kentsel mekan üretiminde olduğu gibi, imge üretimi de ideolojik bir vizyonla biçimlenmiştir; ilki ümmetin, ikincisi ulusun inşasıyla ilişkilidir. Batıyla bütünleşmiş modernlik düşünün, salt kamunun veya belli bir toplumsal sınıfın modernleşmesi olarak anlaşılması, mekansal/toplumsal yapının gözardı edilemez kırılmalarla biçimlenmesine yol açar. Sinematografik vizyon bu algının göstergesidir; Osmanlı modernleşmesinden itibaren

gayrimüslimlerin “kentli”, Müslüman-Türk’ün, hatta Ermenilerin bile “köylü” olduğu türünden ayrımcı görüşlerin mekansallaştığı kent imgeleri, idealize edilen imgelerin arka planını oluşturur. Filmik anlatılar, bu yüzden kimi zaman hiç olmadığı kadar modern, kimi zamansa oryantalist hazcılığa uygun masalsı, hatta karnavalesk görüntülerle inşa edilmiştir.

Bir tiyatro uzmanı olmasına karşın, bu süreçte Muhsin Ertuğrul’un İstanbul’da *Bir Facia-i Aşk* (1922), *Boğaziçi Esrarı* (1922), *İstanbul Sokaklarında* (1931), *Şehvet Kurbanı* (1939) gibi filmleriyle anılan sineması, kentteki modern-geleneksel karşıtlığına odaklanır. Örneğin Pera sinemalarında da gösterilen *The Way of All Flesh*’ten (Victor Fleming, 1927) uyarlanan *Şehvet Kurbanı*’nda (1939), İstanbul sanki Immanuel Kant’ın kaleminden çıkmış bir kusursuzluğun simgesidir; filmin mekansal-zamansal bağlamını, modernlik, Batılılık, evrensellik, düzen gibi kavramlar oluşturur. Cumhuriyet’le birlikte kurulan bir banka reklamıyla açılan ilk sekanstan itibaren Batılı ikonlar birbiriyle yarışmaktadır. İlk Türk grafik sanatçısı İhap Hulusi’nin banka veznesinin camı üzerine resmettiği tren rayları, saatler, caddeler bu ulusal modernlik idealini temsil etmektedir. Yeni cad-

de-sokak-ada-parcel düzenlemeleri paralelinde gelişen Nişantaşı, Boğaziçi, Kadıköy ve Yeşilköy gibi değer kazanan semtlerdeki apartmanlar, pasajlar, oteller, kamusal binalar, vb. sanki metropol imgesine atfedilen negatif okumaların pozitif eğretilenemeleriymiş gibi filmin içinde yüzerler. İlk sesli Türk filmi olmasına karşın, tanıtım afişinde tiyatro diliyle “Fevkalade Müsamere” başlığı altında vizyona giren *İstanbul Sokaklarında*’da (1931) ise kentin bir turist rehberinin gözünden baştan sona katedildiğini, film yandığı için yalnızca kaynaklardan öğreniyoruz. Fransa’da Güzel Sanatlar eğitimi almış olan Vedat Ömer Ar’ın tasarladığı iç mekanları ve Le Corbusier’nin “modular” tasarımındaki kübist çizgileri andıran afişleri, filmde yine modern bir dilin hakim olduğuna vurgu yapıyor. Kentsel uzamını oluşturan Galata, Topkapı Sarayı, Haydarpaşa Garı, Dolmabahçe ile Boğaz ve Haliç kıyılarının çekimlerinde ise bu dilin yerini gizemli-masalımsı turistik imgeler alıyor. Bu muhtelif kent ikonlarının gösterişli imgelerinden, filmin daha çok Avrupa’ya açılma düşüne hizmet ettiği hemen anlaşılıyor. Le Corbusier, “kentlerin cenneti” dediği İstanbul’u ziyareti sırasında, sanki bu filmlerin sakladığı, alan-dışı bıraktığı yerleri ima edercesine, kentin “bağrında acı verici bir ejderhayı gizleyen kor-

kutucu” yerlerin olduğunu söylüyor. Yazar Paul Herigo’nun İstanbul’da geçen *Rus Ateşi* (1918) filmi ile İstanbul’da ikamet eden mühendis Anderes’in *Esrarengiz Şark*’ında (1922) ise, Corbusier’nin bu 1911 tarihli “Şark Seyahati”nde betimlediği “şarkvari dekorları”yla kozmopolit İstanbul öne çıkıyor. Filmler, muhtemelen bu yüzden ülke dışında da bir seyirci kitlesi yaratıyor.

Kentin, bu türden dışa açılabilen filmler aracılığıyla temsili, kuşkusuz Türkiye’nin sinematik geleceğini de belirlemiş, Türk sineması her dönemde ağırlıklı olarak İstanbul kentiyle varolmuştur. Avrupa sinemasının güzergahını izlemese de, kentin bu sinematik ağırlığı, kuşkusuz kent ile ilgili her türden çalışma için önemli arkeolojik, antropolojik ve etnografik belgelerin birikmesini sağlamıştır. Zaten toplumbilimleri mimarlıktan farklı olarak sinemayı biçimsel ya da dilsel bir sanat yapısı olmaktan öte, genellikle salt kentsel belleği oluşturan “hatırlama düzeyleri” olarak düşünmektedir.

Ancak modern kent, mimarlık ve sinema ilişkisi, pek çok kuramcının ortaya koyduğu gibi, salt bir temsiliyet ilişkisine değil, daha çok bir etkileşime dayanmaktadır. Sinema, Avrupa’da,

gerek seyircisiyle gerekse anlatısal ve biçimsel özellikleriyle, modern kent üretimine, algısına ve deneyimine ilişkin bir olgu olarak gelişir. Başka bir deyişle, kent ve sinema arasındaki ilişki, ortak noktalarından öte, ortak bir yazgının paylaşımıdır; bu yazgıyı, metropollerin hem ontolojisi ve epistemolojisini hem de fenomenolojisini biçimlendiren bir dizi farklı ve değişken dinamik belirlemiştir.

Sinemanın daha ilk on yılında, kentin ulaşım, iletişim, sermaye-para hareketleri, bilgi akışları, politik söylemler gibi modernist ve kapitalist pratiklerle parçalanması, kentsel algının geçişsel hale gelmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, Sanayi Devrimi’nin peşi sıra hızla büyüyen kent imgesi, aslında seri üretim, kitle ulaşımı, göçler ve demografik dağılımlar gibi dinamiklerin yol açtığı kaosun, psikolojik şokların ve meydan okumaların ürünüdür. 20. yüzyıl modern kent ütopyaları, bu tehdit edici ve parçalanmış imgeyi, kavranabilir, yönetilebilir, şeffaf, uyumlu ve okunaklı ideal kent imgesiyle değiştirmeye soyunmuşlardır. Kentin görsel olarak hükmedileceği panoramaya göre kurulan fiziksel mekan, birbirinden kopuk film sekansları gibi, barınma, iş, eğlence gibi işlevlere hizmet eden düzenli ada-

larla tanımlanır. İstanbul da, Tanzimat reformları kapsamında, 1839'dan itibaren, bu türden düzenli, "Hausmannvari" bir planlama anlayışını benimsemiştir. Kentsel mekanda adaların birbirine geçişliliği, "Panoptikon"daki ya da Haussmann'ın ışınsal Paris'indeki gibi gözetleme ve görmenin kuşatıcılığına göre biçimlenir. Modern kentin bu çok hücreli ve/veya parçalı görünürlük alanı, artık salt teknolojik enstrümanlarla algılanabilecek bir nitelik kazanır. Kentli, içinde yaşadığı kentsel mekan "sekanslarını", ancak tren, gemi, otobüs, uçak gibi araçlar içindeyken algılayabilen bir "seyirci" konumu edinmiştir.

Kent de, sinema gibi, salt "derin dokusu olan, maddesel olarak içinde bulunulabilen, bir görsel/görünür zemin değil, belli konumları da yaratan bir uzamdır." (Vivian Sobchack) Walter Benjamin'in vurgusuyla, sinemada "fantazmagori" ve arzunun iç içe geçtiği bu psişik uzamı deneyimleyen seyircilerin düşleriyle, modern kent hayalciliği bu yüzden birbirine denk düşmüştür; çünkü kent, filmdeki gibi farklı zaman-mekan geçişlerinin uzamı olduğu gibi, metaların imgeselliğinde-simgeselliğinde kurulan bir gösteri alanı, yani "fantasmagoria"dır. Kozmopolit kent gezgini (flâneur), kente egemen olan bu imgenin

ürünüdür; kenti en ücra köşesine kadar arşınlar ve çarpıştığı imgeleri gözlemleyip, sınıflandırıp, hafızasına kaydeder; boş zaman tiryakiliği ile kent makinesinin dayattığı zaman birbirleriyle alabildiğine çelişkilidir, çünkü artık mekansal olan zaman olgusudur. Hareket, sinemadaki gibi sürelerle ilişkilidir. Kentsel makinenin zaman-mekaniyle sonsuz bir uyum içerisinde olan meta akışları, şeffaf cepheler, betonarme binalar ile kenti baştan aşağı yaran ulaşım arterleri "flâneur"ün kente ait "fantasmagoria"sını bir taraftan parçalarlarken öte taraftan da bir yeni ve modern öznel görme-gözleme deneyimi, bir fragman estetiği yaratmıştır. Hareketli görüntü de zaten, soykütüğünü oluşturan optik temaşa aygıtlarını var eden bu estetiğin ürünüdür; film, farklı zaman-mekan parçalarının teknik ve estetik kurgusudur. Seri üretimi belirleyen "montaj", artık sanatın içine yerleşen foto-montaj ve kolaj gibi, sinematografik üretimin de tasarım aracıdır. Montajla birlikte, filmi inşa eden fragmanlar artık tekil imgelerden değil, tekil sekanslardan oluşacaktır. Sekans düzeni, Rus yönetmen ve kuramcı Sergei Eisenstein'ın dediği gibi, kentsel bağlamı üreten binaların, binaları üreten strüktürel öğelerin bir araya gelmesine çok benzeyen bir olgusal-estetik inşadır. Ve bu inşaa, ancak seyircinin modern

kentte yaşadığı “şokları” algılama, alımlama ve deneyimleme ihtimallerine uyumlu olabilmesi halinde yeni estetik deneyleri biçimlendirebilecektir. Avangard sinemacılar, bu yaklaşımın soykütüğünü imleyen modern kenti temel alarak, kentsel deneyimleri inşa etmeye soyunurlar. 1920’lerin sonlarında, belge ile kurguyu bir araya getiren filmik kent senfonileri onların yapıtlarıdır; kenti inşa eden makinelerin hareketi ve hızı; insan gözü ile kameranın mekanik gözünü birleştiren çarpıcı sekanslar ve bu sekansların ritmini simüle eden müzik, yeni kent algısının şiirsel temsilidir.

Alman dışavurumculuğu, İtalyan fütürizmi, Rus konstrüktivizmi ve suprematizmi, Fransız kübizmi, sürrealizmi ve dadaizmi içinde soruşturulan modernist görme, sinematografinin dilini yaratan tasarım araçlarının ve tekniklerin içine yerleşir. Tüm avangardların amacı, gündelik kent yaşamını şekillendiren zamansal-mekansal pratikleri, gizlemeden olduğu gibi gösterebilen bir soyut estetik yakalamaktır. Çünkü soyut ve somut kent imgeleri arasındaki gerilim, kurgusal ile belgesel arasındaki görsel-işitsel deneyimi de estetik hale getirebilecektir. Kent senfonileri bu yüzden bir tür modern kent manifestolarıdır.

Cumhuriyet Türkiye’sinin modernleşme projesi içinde bir parça ihmal edilmiş olsa da, İstanbul’un 18. yüzyılda başlayan modernizasyon süreci kuşkusuz –her ne kadar kendi avangardını üretememiş ya da koruyamamışsa da- bir dizi çok katmanlı ve çok anlamlı manifesto yaratabilirdi. Ancak İstanbullu sinema da, kentin maruz kaldığı altyapısız Batılılaşma çizgisinden, ekonomipolitik söküklerden bağımsız oluşması mümkün olmadığı için, daima yüzer-gezer şekillenmiştir. Ortaya çıkan bazı yapay İstanbul senfonileri ise bir manifestodan öte, belki belge-film kategorisinde anlamlı olabilecek dizilmiş görüntülerden ibarettir. Cumhuriyet döneminin önemli şairlerinden Nazım Hikmet’in bir dönem Rusya’da aldığı sinema eğitiminin ardından, 1934’te çektiği *İstanbul Senfonisi*, Rus montaj estetiği içine yerleştirilen İstanbul imgelerinden ibaret olsa da yine de bir kent deneyi olması bakımından kayda değerdi.

Ve bir diğer İstanbullu şairin, Orhan Veli’nin dediği gibi, 40’ların sonunda hız kazanan göçlerle bir Anadolu mozağine dönüşmeye başlayan “İstanbul’un orta yeri sinema” oluverir. 1960’lar itibarıyla kent, avangard sinematografik deneylerin değilse de, Guy Debord’un “psikocoğrafya” içinde tanımladığı türden kentsel deneyimlerin

laboratuvarı haline gelmeye başlayan filmlerin nesnesidir. Seyirciyi İstanbul ile yüzleştirmeyi amaçlayan 60'lar sineması, gerek tematik gerekse biçimsel anlamda yine bir parça devşirmeydi; ancak daha önce hiç temas edilmeyen kent, kentli, kentleşme ve kentlileşme gibi soru(n)ları keşfederek, günümüz filmlerine de öncülük etmişlerdir. 80'lerin sonuna kadar yine daha çok gişeye yönelik, Amerikan rüyasına benzeyen melodramlar ortaya çıkar. 90'larda ise sinema, 60'ların filmlerindeki entelektüel kaygıyı benimsedi; hem yürürlükteki ekonomipolitik düzeni ve kentsel yaşamın yarattığı baskıları ve sıkıntıları eğretilen hem de mevcut kentsel politikalara odaklanmanın eleştirel mesafesini inşa eden bu filmler, aynı zamanda estetik kaygıları olan bir sinema dili kotardı. *C Blok* (1994), *Masumiyet* (1997) ve 3. *Sayfa* (1999) adlı Zeki Demirkubuz filmleri; *Tabutta Rövaşata* (Derviş Zaim, 1996), *Gemide* (Serdar Akar, 1998), *Laleli'de Bir Azize* (Kudret Sabancı, 1998), çok ödüllü *Uzak* (Nuri Bilge Ceylan, 2002), *Anlat İstanbul* (Ümit Ünal vd, 2004) gibi filmler, kentsel mekanda üstü örtülmeye çalışılan imgeleri (ekranın) alan-içi'ne taşıyarak, İstanbul'u bir görme deneyimi, bir görünürlük alanı olarak (yeniden-) icat ettiler.

Sinema dilindeki bu değişim, 2000'lerde kenti ele geçirmeye başlayan küresel kapitalizmin on yıllar süren kuluçka süreciyle ve yol açtığı kentsel yabancılaşma, korku, şiddet, yoksulluk ve yoksunluk gibi sorunlarla ilişkiliydi. Seyirci ise, bunlardan ziyade, hala Hollywood filmlerine ya da yerli türevlerine itibar etmektedir. Zaten seyrin mekanı da artık sinemanın ilk olarak Beyoğlu'nda yakaladığı kültürel iklimde değil, küresel kapitalizmin gösteri mekanları, yani alışveriş merkezlerinin kontrollü gövdelerinde ikamet ediyor (bak. *Alışveriş Merkezi*). Kente hızla nüfuz etmeye başlayan "multiplex"ler, orta sınıfın hala bir eğlence-tüketim nesnesi olarak gördüğü sinemanın hem yeni konumunu hem de ürününü belirliyorlar. Elektronik teknolojiler sayesinde, tüm dünyada eşzamanlı olarak vizyona giren filmlerle rekabet edebilmek için, 60'ların tasarım sinemasının izini süren birkaç bağımsız yönetmen dışında, post-modern popüler eğlencelikleri "film" adı altında üreten bir endüstrinin parçası oldular. Oldukça geç bir tarihte gelişmesine karşın, kentsel mekân ve sinema etkileşimini ortaya koyan bir dizi nitelikli yapıt, bugün hala kitlelere ulaşamayan, kamuyla ilişki kuramayan filmler kategorisinde yer alıyor. Öte yandan, ister bu popüler ve ticari "filmsi"lerde, isterse bir sanat yapıtı olarak üre-

tilen filmlerde olsun, İstanbul Türk sinemasını kodlamaya devam ediyor.

—Işıl Baysan Serim

>Alışveriş Merkezi, Kamusal Alan, Kentsel Dönüşüm, Panorama, Restorasyon

SOKAK HAYVANLARI

KENT MEKANINI İNSANLARLA PAYLAŞAN SAHİPSİZ HAYVAN CAMİASI. [ED.]

Sessiz Milyonlar (ya da sokak kedileri ve köpekleri). İstanbul'un, ziyaretçilerin -hele de Batı'dan geliyorsa- görmeyi beklemeyecekleri sayıda, insan olmayan kullanıcısı vardır: kediler ve köpekler (bak. *Sokak Köpekleri*). Onlar herhangi bir yasal belgeye ihtiyaç duymaksızın serbest dolaşım şansına sahiptirler kentin içinde. Onları her yerde görebilirsiniz. Edmondo de Amicis, 19. yüzyıl sonlarında yazmış olduğu yazılarında şehrin daha az olan kalabalığı, ama daha az garip olmayan ikinci halkı olarak bahseder köpeklerden. Köpeklerin hepsi birden, tasma, vazifesi, ismi, meskeni, kanunu olmayan büyük bir serseriler cumhuriyeti

teşkil ederler. En kalabalık sokakların ortasında ayak altında kıvrılmaktan çekinmez, ama hoşgörüsüz bir baston ya da tekmeye de hazırlıklı, tek gözü açık uyurlar. Kolaylıkla miskinlik ve tembellikle suçlanırlar hep uyurken göründükleri için, halbuki gündüz onların dinlenme, geceleri çalışma vaktidir. Çeteler halinde alan koruma, hiyerarşinin katmanlarını belirleme ve sosyalleşmeden yorgun düştüklerinde ısıtan güneşin altına kendilerini bırakma zamanı. Kedilerin kalabalıklığı ise, onlara tapıldığı yanılığın kolaylıkla yol açabilecek seviyededir. Yiyecek ya da sevgili aramadıkça yer değiştirmezler pek. Eski kent dokusunda bitişik nizam binalardan oluşan yapı adalarının içinde kalan korunaklı bahçeler ya da tanımsız mekanlar çok buldukları yerlerdendir. Caddebostan-Kartal sahili boyunca deniz kenarındaki kayaların içinde yaşayan düzinelercesi bulunur. Sabahın erken saatleri, gün doğduktan sonra, henüz kimsecikler evinden çıkmamışken onların yiyecek arama vaktidir çoğunlukla. Kentte hem insanla birlikte hem de insanın olmadığı yer ve zaman boşluklarında varolurlar.

Kent insanının hayvanlarla ilişkisi çelişkiler ve çoklu kutuplar barındırıyor. Bu kutuplar çapraz ortaklıklar ve karşıtlıkları içerir. Yok ediciler

ile himayeciler, bireylerle organizasyonlar bazen karşı karşıya gelir, bazen aynı safa düşerler. Pek çok İstanbullunun zihninde canlıdır belediye ekiplerinin zehirli et uygulamasından sonra yoğurtlarla sokağa çıkılması ve köpeklere ilkyardım müdahaleleri... Belediyenin şikayet üzerine barınağa götürdüğü köpeği alıp sokağına geri getiren mahalleli hikayeleri de az değildir. Hayvanlar da bu kutuplar arasında şanslarının şekilleneceği, doğacakları, beslenecekleri, sakatlanacakları, sevdalanacakları, doğuracakları ve ölecekleri hayatlarını yaşarlar.

Hem işkencecilerin hem de himayecilerin bireysel ve organize olanlarından bahsedilebilir. Bireysel davrananların motivasyonu kültür ya da kişilik özelliklerinden beslenirken, organize olanlar fikirlerden beslenirler, her iki kutbun ortak paydası ise ilerlemeci zihniyet gibidir. Organizasyonlardan yok edici olanları Tanzimat'tan beri faaliyettedirler. Himayeci olanlar ise daha yenidir. Hayvan haklarını savunan kuruluşlar hiç kuşkusuz pek çok yaraya merhem oluyor ve acıyı dindirip eziyetlerin önüne geçiyor; fakat bir yandan da sokak hayvanlarını yok etmeye çalışanlarla yan yana duruyorlar. Her ikisi de çoğunlukla hayvanları ya kent mekanından izole

etmeye ya da kent içindeki varlıklarını regüle etmeye çalışıyor. Biri itlafları araç olarak kullanırken diğeri hayvan barınaklarını, sahiplendirme ya da kısırlaştırma kampanyalarını kullanıyor. İstanbul'un modernleştirilmesi arzusunun gerilimleri sadece sokak hayvanlarının regüle edilmesi mücadelesi üzerinden bile okunabilir sanki. İstanbul'u modernize ederken bundan boş bir "yok-yer"leştirme, sterilizasyon, beşeri ve uygar kente dair bir imgeye uyarılama çabası anlaşıldığı oranda sokak köpeklerinin ve kedilerinin başı dertte olacak gibi.

"Düz"eltmeye çalışanların karşısına hep "kat"lamaya ve "buruş"urmaya çalışan öğeler çıkar. Sokak hayvanları da o kırıksıkların içindeki nişlerde hayat buluyor işte. Bu hayatları barındıran kat yerleri bazen hoşgörü, bazen aldırmaçlık, bazen de işlevle (faresavar-kedi/bekçi-köpek) açıklanır. İşte bu noktada iki kutbun, hayvanları koruyan ve yok etmeye çalışanlar arasında değil, kentte hayvanın varlığını bir problem olarak algılayanla diğer başka bir grup arasında olduğu ortaya çıkıyor. Hoşgörü-aldırmaçlık ve işlevsellik ekseninde bir araya getirilebilecek bir grup. Acaba insan için olduğu kadar hayvan için de var olan bir kent hayal edilebilir mi? Kamusal mekanda

kaçak durumuna düşmeden yaşayabilirler mi? Kat yerleri gözardı edilen ve gayrimeşru olan yerde mi olmalı? Hayat nişlerini barındıran kat yerleri bile isteye oluşturulmaz mı? Kent, insan için olduğu kadar hayvan için de tasarlanıp yapılamaz mı?

—Nalân Bahçekapılı

>Sokak Köpekleri

SOKAK KÖPEKLERİ

“AZ ZAMANDA ÇOK İŞLER BAŞARMA” SAİKİNİN EN ÖNEMLİ MAĞDURLARINDANDIR. OSMANLI MODERNLEŞME HAREKETİNİN BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KADAR KÖPEKLER VE YÖNETİM ARASINDA ŞEHİR SATHINDA KİMİ KEZ ZAMANA YAYILMIŞ, KİMİ ZAMAN DA “ANINDA MÜDAHALELERE” DAYALI BİR DÜŞMANLIK SÜREGİTİMİŞTİR.

Modernleşme sancılarının başında dile getirilen argümanların köpeklerle ilgili kısmının hijyen ve halk sağlığı ile alakası olmaması dikkate şayan bir noktadır. Zira 19. yüzyıl boyunca İstanbul’da kayda geçmiş bir kuduz vakasının bulunmaması, değişken şehir ekolojisinin köpek ve kuduz arasında doğrudan bir bağlantı kurulmasına elvermediğine

işaret eder. Aslında sığır, sincap, yarasa ve birçok çiftlik hayvanında görülen kuduzun, köpek ile beraber anılmasının İstanbul için görece yeni bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

II. Mahmut döneminden başlayarak, belli aralarla toplu olarak katledilen sokak köpekleri, aslında şehirde üç önemli işlevi yerine getiriyordu. Taner Timur, Tarih ve Toplum dergisinin 1993 yılı Eylül sayısındaki “İstanbul Köpekleri” adlı yazısında, köpeklerin şehirde güvenlik, sağlık ve temizlik sektöründe çalıştıklarını belirtiyor. Her mahallenin köpek grupları o mahallenin bekçiliğini üstleniyor ve sokak köpekleri ile “anlaşmayı” bilemeyen bazı Frenkler dışında, mahalleden geçen yabancılara, tehditkar davranmadıkları sürece zarar vermiyorlardı. Evlerden atılan çöplerden beslendikleri için de temizlik ve sağlık sorunlarının çoğalmasına mani oluyorlardı. Buna rağmen, yani ortada tehcir edilmelerini gerektiren herhangi bir neden yokken, II. Mahmut zamanında Hayırsızada’ya sürülmek istenmiş, çıkan fırtınada geminin anakaraya savrulması üzerine paçayı yırtmışlardı. Yarım bırakılan iş, Abdülaziz döneminde tamamlandı. Ancak şehirde çıkan bir yangının bu menfur sürgünden kaynaklandığı düşüncesi, sürgüncüleri köpekleri azad etmeye sürükledi.

Devletin giderek şiddetlenen köpek düşmanlığı başka bir “tehcir” ile maruf ve malul İttihat ve Terakki Fırkası döneminde yaşandı. Elli ila altmış bin köpek önce Hayırsızada’ya sürüldü, birbirilerini yiyerek telef olduktan sonra da cesetleri gübre ve hayvan yemi olarak Fransız bir müteşebbis tarafından ihraç edildi. İttihat ve Terakki döneminden günümüze, en azından köpekler söz konusu olduğunda, tepeden inme temizlik eğilimi değişmedi; hatta tedricen arttı bile diyebiliriz. Bu satırların yazarı, 1996 yılında gerçekleşen “barınma” konulu Habitat Konferansı sırasında, yabancı misafirlere hoş görünmek amacıyla öldürülen kedi ve köpeklerle dolu bir bidon gördü.

Tıpkı kentsel dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*) adına uygulanan ve “dönüştürülecek mahalle”ye danışılmadan, ekonomik pazarlık bazında gerçekleşen barınma ihlalleri gibi; yönetim, şehirli ve köpek arasındaki ilişkiye de tepeden müdahale yöntemiyle “çözüm” arar. Ancak aynı şeyi şehirli ve köpek arasındaki ilişki için söylemek doğru olmaz. Timur, makalesinde yönetimin her müdahalede halkın tepki verdiğini belirtip, özellikle 1910 yılında dönemin şehremini Cemil Topuzlu tarafından gerçekleştirilen sürgün sırasında ahalinin köpekleri azad etmek

istediğini, kimi zaman da bunu başardığını, dönemin bir Fransız okulunda öğretmenlik yapan Colombani’den alıntılarla aktarır. Colombani, “Köpekleri toplamak için Türkleri düşünmemek lazım. Hayvan başına on beş frankın verildiği bu çok karlı işi çingeneler yüklediler.” diyor. Yazının devamında bu “Türkler”den kastın Müslümanlar olduğunu anlıyoruz. Gerçekten de dönemin İstanbulluları arasında, özellikle Frenklerin köpek meselesinin “halline” daha fazla taraftar olduğunu görüyoruz. Sürgün sırasında araya kaynayan, herhalde dönemin ender “ev”cil köpeklerinden Pera Palas Oteli’nin kanişi, otelin misafiri yabancılar tarafından çok sevildiği için beyhude yere diğer köpekler arasında aranmış.

Ancak Frenklerin köpekler hakkındaki fikirlerini genellemek, öncelikle karşı örneklerin göz önünde bulundurulması durumunda yanlış olur. Genellikle Batılıların ikamet ettiği Pera’da köpekler varlıklarını diğer mahallelerdeki köpeklerle eşzamanlı sürdürdüler ve hala da sürdürüyorlar. 1902-1904 senelerinde İstanbul’da bulunan Claude Farrère de, Batı’daki hiçbir köpeği sevmemesine rağmen İstanbul köpeklerine “makul ve mütefekkir” tavırları yüzünden saygı duyuyor. İkinci olarak, köpeklerden “kurtulma” isteği 6. Daire

Belediyeciliği ile fiilayata geçen Batılı anlamda kent planlaması fikrinin sadece fiziki değil, sosyolojik ilişkileri de içerdiğini gösterir, Frenklerin köpekleri sevmediğini değil.

Günümüzde İstanbul'un sokak köpekleri ve insanları halen aynı şehir ekolojisinde barınıyorlar. İstanbul'da "tehcir" politikalarının niye işlerlik kazanmadığını biraz daha iyi kavramak için, İstanbullu köpekler ve insanlar arasındaki ilişkiye nominalist bir görüş açısından bakmakta fayda var.

İstanbulular ve İstanbullu köpekler arasındaki ilişkiyi, örneğin Peter Singer'vari bir türcülüğe karşı çıkış ve acı çekmeyi minimize etmeye dayalı faydacı bir ahlak felsefesinden yola çıkarak açıklamak pek olası değildir. İstanbulular için böyle mutlakiyetçi bir etik güdüden bahsetmek zordur. Zira, örneğin satın alındıktan belli bir süre sonra bıkkınlık veren bazı ev köpekleri ve mahallede barınması artık istenmeyen kimi sokak köpekleri sıklıkla şehrin ücra ağaçlık bölgelerine ya da Prens Adaları gibi şehre geri dönüşün imkansız olduğu yerlere (burada gemiye binmeyi beceren, "akıl eden" köpekleri istisna olarak belirtmek gerekir) sürülür ve çoğu burada açlıktan ya da hava şartlarından telef olur. Dolayısıyla iki tür

İstanbulu arasında süregiden ilişkide eğer ahlaki bir yan varsa, bu örneğin Descartes'tan Kant'a kadar çerçevesi kurgulanmaya çalışılan evrensel aklın (ruhun) ve ona sahip bireyin üstlendiği ve Singer gibi felsefecilerin çözümledikleri bir akıl ve ona dayalı davranış teorisinden kaynaklanmaz. (Batı'daki tartışmaların genel hayvan hakları üzerinden olanca hızıyla ilerlemesine rağmen fiiliyatta pek bir şey değiştirmedini, analizin analiz olarak kaldığını söylemeyi de ihmal etmeyelim.) İstanbullu, köpekleri ile içli dışlıdır, ancak onları genel kurallar içinde, zamansal uzamda kategorize etmez, yeri gelince onu umursamaz, ama katledilmesi tarafarı da değildir.

Kentin kendine has dokusu -Boğaz hattında, 1980'lerden bu yana devam eden talanlara rağmen halen varlığını sürdüren yeşil vadiler ve tepeler, şehrin kuzey ve güneyine gidildikçe iyice belirginleşen mahalleler arasındaki boşluklar, çevre ve bağlantı yolları yakınındaki araziler- köpekler için doğal barınaklar, gerektiğinde insandan görece uzaklaşabildikleri yaşam alanları yaratsa da, sokak köpeklerini, örneğin Beyoğlu'nun turistlere hitap eden bir Osmanlı lokantasının girişindeki paspasın üzerinde, ya da İkinci Köprü'nün yapımından bu güne ülkenin en zengin banliyösü, tüketim

toplumunun genel karargahı haline gelmiş olan Bağdat Caddesi (bak. *Bağdat Caddesi*) ve civarındaki lüks konutların etrafında da görebildiğimize göre, varlıklarının süregelmesinde kent dokusunun ancak kısmi bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Yukardaki son örnekten yola çıkarak, köpeklerin mahallelerdeki varlıklarının sadece bir sınıfsal ayırmadan kaynaklanmadığını da ilave etmek lazım. Evet, büyük ihtimalle Ataköy, Suadiye ya da Nişantaşı gibi orta-üst sınıf mahallelerde daha sık telef ediliyorlar, bu mahallelerin evlerinde ikamet eden türdeşlerinden beslenme standartları açısından radikal bir şekilde ayrılıyorlar, ancak bu mahallelerde de hemen her zaman hiç de azımsanamayacak miktarda sokak köpeğine rastlamak mümkündür.

Bu sınıfsal yapıdan görece bağımsız iç içe yaşam, kısmen de olsa güvenlik ihtiyacının köpekler vasıtasıyla halen karşılanabiliyor olmasıyla açıklanabilir. Zengin mahallelerde otoparkların, lüks apartman sakinlerinin sahiplenmesi ile yarı evcilleşen, daha yoksul mahallelerde yine genel asayişin sağlanmasında bekçilik görevlerini sürdürüp çöpten ve ahalinin sunduklarından beslenerek yaşayan köpeklerin sayısı hayli fazladır. Ancak köpeklerin

hepsi bekçilikle iştilal etmedikleri gibi, çoğunlukla bir çöp toplayıcısı ya da berduş ile beraber gezen göçebe köpekler de sıklıkla karşımıza çıkar.

İslam dininin yapısına atfedilen köpekseverlik ise hem somut olarak, fıkıh yoluyla desteklenmesi zor bir iddiadır, hem de metropolü olduğundan fazla İslam kültürüne bağımlı kılmak gibi bir tehlike barındırır. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde Müslümanların köpeklere bakmakla beraber, onları evlerine alacak kadar ileri giden Rumlar ile alay ettiklerini söyler. Öyleyse, daha önce sözünü ettiğimiz ve Batılı seyyahlarca "Türkler" diye adlandırılan köpekseverlerin Rumları da kapsadığını mı söylemek gerekir? Her halükarda, İstanbulluların köpeklerle iç içe geçmiş yaşamını sadece dinsel motiflerden yola çıkarak anlamlandırmak da olası gözükmemektedir. Tanner Timur, 19. yüzyılda bazı Batılı seyyahların Türklerin köpeklerle ilişkisini Türkmenistan'a dayandırmasını, haklı olarak ihtiyatla karşılar. Ne de olsa an itibarı ile kımız da tüketmiyoruz.

2004 yılında çıkan 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Yasası ile sokak hayvanlarının kısırlaştırılarak yerlerine bırakılmasına karar verildi. Bu esnada diğer sağlık sorunları da giderileceği için, kuduz

dahil diğer hastalık ihtimalleri de bertaraf edilecekti. Ancak uygulamada ciddi sorunlar olduğunu Sahipsiz Hayvanları Koruma Derneği ya da Evsiz Hayvanlar ve Doğayı Koruma Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarından öğreniyoruz. Bir kere son dönemde hızla yayılan taşeronluk sistemi yüzünden bu “iş” de bir taşıyıcı firmaya havale edilmiş durumda. Firmanın belediyeden para alması için kısırlaştırma sonrası organları göstermesi yeterli oluyor. Yani hayvanların mahallelerine geri dönüp dönemediklerine dair bir bilgimiz olmadığı gibi, bu işlem sonrası öldürülüp öldürülmediklerini de bilemiyoruz. AB’den kuduza karşı gelen fonun akıbeti de meçhul. Ancak her İstanbullu zaman zaman striknin ile zehirlenmiş köpeklere rastlar. Bu “operasyonlar” kimi zaman bir mahallenin “temizlenmesini” (bak. *Temizleme*) amaçlar, kimi zaman da kişisel gazez düzeyinde seyreder. Geçen sene Kuzguncuk semtinde üst düzey bir bürokrata tebelleş olan iki köpeğin aynı hafta içinde zehirlenmesi bu gazeze bir örnek teşkil eder.

İstanbul’da sokak köpekleri ve insanlar arasındaki ilişkiye dair yukarıdaki tespitler, bu ilişkinin nasıl da yüzlerce yıldır sürmekte olduğuna tam bir cevap veremese de belli ipuçları barındırır. Zaten şehir, köpek ve insan arasındaki ilişkiye

dair tek bir argüman sunmak yöntemsel açıdan da mümkün gözüküyor. Girift iktidar ilişkilerini, onlardan kaynaklanan ahlaki kodları, şans faktörünü, Batılılaşma çabalarını, “birey”in çeşitli evrelerini, verili ve değişken çevre şartlarını ve daha nice arızı olguyu bir araya getiren ve nihai bir sonuç aramayan bir soykütük çalışması, ilerlemeci bir şehir tarihi anlayışından sakınmamıza yardım eder. Böylece uzun zamandır hasretini çektiğimiz “beraber yaşama kültürü”nün dört bacaklı arkadaşlarımızla, düşe kalka da olsa nasıl devam ettiğine bir nebze açıklık getirebiliriz.

—Ulus Atayurt

>Bağdat Caddesi, Kentsel Dönüşüm, Temizleme

SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI GÖÇMEN

SOVYETLER BİRLİĞİ SONRASI DÖNEMDE İSTANBULA GÖÇ: 1991’DE SOVYETLER BİRLİĞİ’NİN DAĞILMASININ ARDINDAN İSTANBULA GELEN GÖÇ DALGALARINI TANIMLAR.

Bu durum, genel bir bakışla, Türkiye’nin göç tarihinde (bak. *Göç*) iki sebepten dolayı yeni bir dönemi belirler. Bunlardan birincisi “Türk ulusu” ile herhangi bir yakınlık iddiasında bulunmadan

yapılan bir göç olması, ikincisi ise göçmenler arasında kadınların çoğunlukta olması ve onları buraya çeken faktörler arasında “cinsiyetle ilgili meşgalelerin” oynadığı önemli rol.

Sovyetler Birliği sonrası dönemde göç önce, Sovyet döneminin ikinci ekonomisinden edinilmiş küçük çaplı ticaret pratiğinden devamla uluslar üstü bir giysi, deri ve ayakkabı ticaretine girişen bavul tüccarları tarafından başlatılmıştı. 1990’ların ortasında ulaştığı en üst noktada Türkiye’den eski Sovyetler Birliği ülkelerine yapılan bavul ticareti ihracatı hacminin yıllık 9-10 milyar dolar düzeyinde olduğu ve yılda neredeyse 1,5 milyon kişinin Türkiye’yi ziyaret ettiği tahmin ediliyordu. Bu git-gel ticareti ve başlattığı dairesel göç zamanla, Türkiye’de buldukları süre içerisinde eski sosyalist ülkelerin vatandaşlarının buluşma yeri haline gelen İstanbul’da Laleli ve Aksaray gibi bölgeleri ve Trabzon gibi şehirleri yarı-küresel/bölgesel merkezlere dönüştürdü. Göçmenlerin ticari seks ve ev hizmeti işleri yapmaya başlamalarıyla beraber bu bölgelerin önemi post-sosyalizmin göçmenlerine Rusça pop müzik albümleri veya ucuz şarap almak gibi diasporik hayat biçiminin gerekliliklerini sağlamaları açısından daha da arttı.

İstanbul’daki farklı post-sosyalizm göçmen grupları arasında gerçekte ancak bir takım gevşek bağlar bulunmasına rağmen, aralarında kadınların çoğunlukta olması onların halk tarafından “Nataşa” genel ismiyle damgalanmasına sebep olmuştur. İsim önce seks işçileri için kullanıldıysa da, aslında o bölgeden gelen tüm kadınların rasgele cinsel ilişki kurmaya potansiyel eğilimini ifade etme niyetindeydi. Benzeri şekilde, tüm post-Sovyet göçmenlerden günlük konuşmalarda toplu olarak “Ruslar” diye bahsedilse de aslında, bavul ticareti yapan ilk gruplar dışında, Türkiye’deki post-sosyalizm göçmenleri Rusya’dan çok başka ülkelerden geliyor. Örneğin, seks işçilerinin çoğu Romanya, Moldova ve Gürcistan’dan gelirken, ev içi hizmet sektöründe çalışanların çoğu Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve aynı zamanda, diğer ülkelere 2000 sonrası dönemde katılan Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Kafkas ve Orta Asya ülkelerinden geliyor.

Başta hangi sektöre doğru çekilirlerse çekilsinler, post-Sovyet göçmenler Türkiye’ye bir ya da iki aylığına geçerli turist vizeleriyle gelip daha uzun sürelerle kalıyorlar. 1990’ların ortasından başlayarak, Türkiye’deki konumlarını güvence altına almak ve vize sürelerini geçirdikleri için ceza

ödemekten kurtulmak isteyenler, vatandaşlığa kabul yolundaki tek imkan olarak Türk vatandaşlarıyla sahte evlilikler gerçekleştiriyorlardı. Ancak Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda 2003'te yapılan değişiklik, vatandaşlık hakkı kazanılmasından önce üç yıllık bir bekleme süresi getirdi ve bunun sonucunda sahte evlilik sayısında büyük düşüş görüldü. Türkiye Büyük Millet Meclisi aynı yıl içerisinde belgeleri olmayan işçilerin çalışma izni almasına imkan tanıyan bir kanun geçirdiyse de, ancak çok az sayıda işçi bu belgeyi almayı başardı ve çoğu hala Türkiye'de yasadışı olarak kalıyor ve çalışıyor.

—Ayşe Akalın

>Göç

SOYLULAŞMA

SOYLULAŞMADAN SOYLULAŞTIRMAYA GEÇİŞ VE SONRASINDA SÜRECİN YAŞADIĞI ÖLÇEK ATLAMASI.

Soylulaşma (mutenalaşma), mahallelerin içinde yaşayanlarla birlikte geçirdiği bir değişim süreci (bak. *Mutenalaştırma*). Değişimin yönü sürecin

soylulaşma olup olmadığını belirler. Değişim eğer mevcut kullanıcıların kendilerinden daha üst statülü kullanıcılarla yer değiştirmesini ve emlak değerlerinde bir artışı beraberinde getiriyorsa, bu süreci soylulaşma olarak adlandırabiliriz.

İstanbul soylulaşma süreçleri ile 1980'li yılların başlarında tanıştı. Soylulaşma, 90'lı yılların sonlarına kadar kentin kültürel orta sınıflarının öncülüğünde Kuzguncuk ve Arnavutköy gibi Boğaz kıyısındaki ve Galata ve Cihangir gibi Beyoğlu'ndaki birkaç mahalle ile sınırlı kaldı. 80'li ve 90'lı yıllar boyunca genel olarak kendiliğinden gerçekleşen, spontane bir süreç olarak karşımıza çıkan soylulaşma, 2000'li yıllarla birlikte giderek dışarıdan müdahaleler ile tetiklenen bir süreç doğru evrildi. Sürecin yaşadığı bu dönüşümü, soylulaşmadan soylulaştırmaya geçiş olarak tanımlayabiliriz. (Eğer kendiliğinden, spontane olarak gerçekleşen bir süreci tarif etmek için soylulaşma (edilgen) kelimesini kullanmayı tercih ediyorsak, dış müdahalelerin tetiklemesi ile gerçekleşen süreçleri soylulaştırma (etken) olarak nitelendirmemiz daha uygun olacaktır.)

2000 sonrası soylulaştırma süreçlerini, hem İstanbul'daki (80'lerde Boğaz'da ve 90'lar-

da Beyoğlu'nda başlayan iki dalganın ardından) üçüncü soylulaşma dalgasına karşılık gelmesi, hem de yurtdışında 90'lardaki ekonomik duraklamanın ardından kamu ve özel sektör öncülüğünde gerçekleşmekte olan soylulaştırma süreçleri için de kullanılan bir terim olması nedeniyle üçüncü dalga soylulaşma olarak tanımlamak yerinde olur. Genel olarak kamu kurumları ya da sermaye (bazen ayrı ayrı, bazen bir arada) eksenli müdahaleler ile şekillenen bu üçüncü dalga soylulaşma ya da soylulaştırma süreçlerini, gerçekleştikleri ölçeklere göre dört başlık altında incelemek mümkün:

Daire/Ev ölçeği: Avrupa Birliği ve Fatih Belediyesi ortaklığı ile geliştirilen Fener ve Balat Semtlerinin Rehabilitasyonu Programı, kamuya ilan edilmesiyle beraber 90'lı yılların sonlarına doğru küçük ölçekli bir soylulaşma sürecini tetikledi. Uzun yıllar yatırımsız kalan bölgeye yatırım vaadinde bulunulması, bölgeye yerleşme yönünde o ana dek tereddüt gösteren grupları bölgeye çekmek için yeterli oldu. Fener ve Balat semtlerinde gerçekleşmekte olan soylulaşma süreci, soylulaşmanın kendiliğinden gerçekleşen bir süreçten, kurumların ya da kurumsal yatırımın ardından gerçekleşen bir sürece (soylulaştırmaya)

doğru kayışının İstanbul'daki ilk örneğini teşkil etmekte.

Apartman/Bina ölçeği: Üçüncü dalganın tezahür şekillerinden bir diğeri Beyoğlu'nda (özellikle Galata bölgesinde) büyük emlak yatırımcılarının soylulaşma sürecinin kendi seyrinde devam ettiği bölgelerden sistematik bir şekilde bina satın alarak, içlerindeki daireleri üst orta ve üst sınıfların yaşam tarzlarına uygun bir şekilde restore edip, bu kesimlere pazarlamaya başlamasıyla ortaya çıktı. Böylece daha önce bağımsız bireyler ya da küçük yatırımcılar öncülüğünde daire daire dönüşmekte olan semt, bina bina dönüşmeye başladı ve soylulaşma süreci yeni bir ivme kazandı.

Sokak ölçeği: Bir girişimcinin Beyoğlu'nda, Galatasaray Lisesi'nin arka tarafındaki bir sokakta yer alan binaları toplu olarak satın alarak restoran ve barlardan oluşan bir çekim merkezi yaratma projesinin 2004 yılında hayata geçmesiyle soylulaştırma ilk kez sokak ölçeğinde gerçekleşti. Sokakla birlikte, ironik bir şekilde ismi de "soylulaştırıldı", yılların Cezayir Sokağı (bir süreliğine de olsa) Fransız Sokağı ismini aldı. Fransız Sokağı Projesi ile üçüncü dalga soylulaşmanın bundan böyle noktasal bazda gerçekleşen

bir süreç olmakla sınırlı kalmayacağı anlaşılmış oldu.

Ada ölçeği: Üçüncü dalga soylulaşma süreçlerinin son halkasını, kimi zaman Sulukule örneğinde olduğu gibi kamu-kamu (Belediye-TOKİ), kimi zaman da Tarlabası örneğinde olduğu gibi kamu-özel sektör (Belediye-Büyük Sermaye) ortaklığı ile sit alanlarında geliştirilen kentsel dönüşüm projeleri (bak. *Kentsel Dönüşüm*) oluşturmakta. 2005 yılında çıkarılan ve bu projelerin dayanak noktasını oluşturan 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması” hakkındaki kanun, tanıdığı yeni kamulaştırma yetkileriyle yerel yönetimlere ada bazında proje geliştirme olanağını sundu. Henüz uygulama aşamasına geçilmemiş olsa da, projelerin şu ana kadarki işleyiş şekillerinden bu alanlardaki mevcut sakinlerin yerlerini daha üst sınıflara bırakacağı ve emlak değerlerinde ciddi artışların (yani soylulaşma sürecinin) yaşanacağını işaretleri alınmakta.

—Tolga İslam

>Kentsel Dönüşüm, Mutenalaştırma

STADYUM

KAMU MÜLKİYETİNDE OLDUKLARI DÖNEMLERDE HEMEN HERKESİN KONUM VE İŞLEVSELLİKLERİNDEN YAKINDIĞI, SPOR KULÜPLERİNİN MÜLKİYETİNE DEVREDİLDİKTEN SONRA KİMSENİN SORUNLU BULMAZ OLDUĞU KENTSEL SPOR DONATILARI. [ED.]

Türkiye’de hemen her maçtan sonra, futbolcular sahanın içine giren kameralar karşısında bir şeyler söylemeye zorlanırlar. Bu hem televizyon izleyicileri hem de futbolcular için artık bir beklenti halini almıştır. Futbolcuların ne diyecekleri bellidir aslında; izleyiciler de ne duyacaklarını çok iyi tahmin etmektedirler. Futbolcu, genellikle soyunma odasına doğru ilerlerken, birkaç klişe tümceyi art arda sıralar ve sonunda işaret parmağını tribünlere doğru uzatıp şöyle bir tümce kullanır: “Şu muhteşem taraftarımıza teşekkür ediyoruz.”

Onun teşekkürü elbette birkaç kişiye değil, tribünde bulunan kendi taraftarlarının tümüne dir. Bu tümcenin tek bir anlamı vardır: Futbolcu, tribündeki taraftarları homojen bir bütünlük halinde algılamakta ve onları “biz” olarak ilan etmektedir. Eğer varsa, tribünlerin daha küçük bir bölümüne yerleşmiş rakip takım taraftarları

da, yine bir homojenlik algısıyla “öteki” diye tanımlanır.

Futbol hakkında bir şeyler söylemeyi deneyen bir kişinin, hiç kuşku duymaksızın seçtiği ilk hareket noktası, taraftarların kolektif duyguları ve kulüpleri ile kurdukları ortak kimliktir. Bu mutlak fikir, futbol üzerine yapılacak yorumlar adına güvenli bir yol yaratır. Gerçekten de, tribünde yer alan kişiler, toplumsal konumları ne olursa olsun, hiç tanımadıkları ve yan yana oturmak zorunda kaldıkları diğer kişiler ile yakınlaşmak, o kulüp kimliğini eşitlik içinde paylaşmak istemektedirler. Bu yüzden maç süresince tüm farklılıkları karşılıklı iyi niyetlerle en aza indirmek çabası mevcuttur. Atılan bir gol, kişinin talip olduğu her toplumsal statünün, her yatırımın, her çıkar hesabının, her projenin önemini kaybetmesi, hatta bir anda unutulup gitmesi demektir. O gol tribündeki kitleyi aynı biçimde etkiler ve bir duygu patlaması açığa çıkarır. Golü atanın ya da yiyenin duyguları bize farklı görüntülerle ulaşırsa da, iki duygunun şiddeti arasında büyük ölçüde benzerlik vardır. Golü atanın tribündeki çılgılığı ile golü yiyenin içe kapanması, birlikte oturan kişiler arasında ortaklıklar doğurur. Stadyumun dışında hiçbir zaman duygu paylaşımına girmeyecek, hatta yüz yüze bakmaları

bile mümkün olmayacak kişilerin birbirlerine sarılıp dakikalarca sevinçle zıplaması ya da birer sigara yakıp birbirlerinin yürek çöküntüsünü hissetmesi, yalnızca tribünlerden izlenen bir golün eseridir. O halde basit bir mantıkla, “taraftarlık niteliği, her farklılığı ve toplumsal kesimler arasındaki ‘ötekiliği’ ortadan kaldırmaktadır” diyebilir miyiz?

Hem İstanbul’da hem de ülkenin diğer kentlerinde, futbol bir ulusal kimlik, mahalle ya da cemaat dayanışması hissiyatı ile oynanmıştır. Zaten kentteki futbol alanları da, homojen kimlikleri, kolektif duyguları barındıran yerler olarak doğmuştu. Futbolu bu topraklara ilk taşıyanlar, 19. yüzyılda pamuk ticareti için İzmir’e gelen İngilizler idi. Yine aynı yüzyılın son çeyreğinde, imparatorluk toprakları içindeki Selanik’te de futbol biliniyordu. 20. yüzyılın hemen başından itibaren de Türkler, kendi aralarında oluşturdukları takımlarla İngiliz, Fransız ve Rum takımlarıyla maçlar yapmaya başladı. Bu maçlar Türkler için bir ulusal mücadeleyleydi. Özellikle işgal döneminde, Türk takımlarının işgal kuvvetlerine karşı giriştikleri futbol mücadeleleri, Kurtuluş Savaşı’nın bir parçası gibi görüldü. Türk futbol geleneği böylece temellerini tam anlamıyla kolektif duygularda buldu.

Kolektif Duyguların İlk Merkezi, Taksim Stadyumu: İstanbul'un en ünlü meydanı Taksim, tarihi boyunca siyasi gösterilerden kitlesel eğlencelere kadar, her zaman kolektif duygulara kucak açmıştır. Elbette bu meydanda toplanan kitleler hem siyasi gösterilerde hem de eğlence günlerinde, kentin (hatta ülkenin) her yanından buraya gelen kozmopolit gruplardır. Ne var ki bu grupların Taksim'deki davranış biçimleri sürekli olarak ortak duygular yaratabilmek yönünde gelişmiştir. Buradaki hiçbir toplanma, başlangıçta siyasi ayrılıkları ya da çatışmaları, toplumsal üslup farklılıklarını vs. öngörmemiştir. Ama toplanmaların ilerleyen saatlerinde, genellikle söz konusu farklılıklar kendilerini göstermeye başlar ve “biz” ile “öteki”nin arasına kalın duvarlar çekilir. 1921 yılında açılan Taksim Stadyumu'nun kaderi de, Taksim Meydanı'ninkine benzemiştir.

Taksim Stadyumu Osmanlı döneminde 1. Topçu Alayı'nın yerleştiği bir kışlaydı; İstanbul'daki işgal günlerinde de bir ara Senegalli askerlerin barınağı oldu. Bu kışlanın hemen yakınındaki Talimhane adı verilen alanda yapılan futbol maçları, Türkler ile işgal kuvvetleri arasında bir ulusal mücadele halini almıştı. Giderek maçlar bu kışlaya kaymaya başladı; maçların oynanmadığı günlerde de burada çeşitli eğlenceler organize ediliyor ya da

güreş müsabakaları, at yarışları düzenleniyordu. Bugün de Türkiye'nin en güçlü takımları olan Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş'ın o tarihlerde İngiliz ve Fransız takımlarıyla yaptıkları maçlar, Taksim Stadyumu'na binlerce seyirci çekiyordu. Kayıtlar, bu kışladan bozma stadyumun 8000 seyirci kapasiteli tribünlere sahip olduğunu belirtiyor. Özellikle Türk takımlarının karşısına çıkan Sporting, Iron Duck, Essex, Lighting, Revenge, Filotilla, Malaya, Guards gibi İngiliz takımları, bu stadyumun Türk seyircilerle tamamen dolmasını sağlıyorlardı. İşgal günlerinde Taksim Stadyumu'nda yaşanan ulusal mücadele havası, işgal sonrasında yapılan bir maçta en üst düzeye çıktı. Cumhuriyet ilan edilmeden hemen üç gün önce, yani 26 Ekim 1923'de oynanan Türkiye – Romanya maçı, bir futbol maçından öte bir şey değildi, ama o maç da Türkiye'nin ilk ulusal maçı olması nedeniyle tam bir kolektif duygu ile izlendi.

İlerleyen yıllarda Taksim Stadyumu, bir “ulusal mücadele merkezi” görüntüsünden yavaş yavaş uzaklaştı ve buraya toplanan kitlenin duygusu, Türk takımlarının Rum, Ermeni ve Musevi takımlarıyla yaptıkları maçlarda daha çok bir cemaat dayanışmasına dönüştü (bak. *Azınlık*).

İşte o noktada, o stadyuma toplananlar kendi aralarında “biz” ve “öteki” olarak yeniden ayrıldı. Türk takımlarının kendi aralarındaki maçlarda da mahalle ya da cemaat duygusu öne çıkıyor ve aynı ayrıma yine tanık olunabiliyordu. Taksim Stadyumu’na toplanan kitlenin bu karşıtlık durumu, bir futbol maçındaki kaba atışmalardan da ibaret olsa, Türkiye’nin “tek partili” döneminde çok seslilik gibi algılanabilmiş ve böylece futbol, hep olduğu biçimde rahatlatıcı bulunabilmiştir. Örneğin şair Nazım Hikmet, bu stadyumda izlediği bir maç için şunları yazmıştı:

“Oyunu seyredenler ikiye bölünmüşler. Her biri kendi partisinin çocuklarını teşvik eder, düşman tarafa küfürü basar dururdu. Herkes istediğini söylüyor. Herkes dilediği gibi bağırıp çağırıyor. Ortalıkta bir söz, bir düşünce hürriyeti alabildiğine... Bu işin birçok tarafı hoşuma gitmedi, desem yalan söylemiş olurum. Muayyen bir manada demokrasiyi anlamak isteyenler Taksim Stadyumu’na gitsinler. Ben kendi payıma güzel ve berrak bir iki saat geçirdim orada.”

Taksim Stadyumu 1940 yılında yıkıldı ve o alan bir park haline getirildi. O sırada İnönü Stadyumu’nun proje çalışmaları tamamlanmış

ve inşaat aşamasına geçilmişti. Bundan böyle futbolun İstanbul’daki merkezi, Taksim’den Dolmabahçe’ye taşınacaktı. Bu arada, Taksim’e yakın bir yerde bulunan Mecidiyeköy semtinde başka bir stadyumun yapılması gündeme gelmişti. Buranın inşaatına da 1943 yılında başlanacak, ancak yirmi bir yıl sonra tamamlanabilecekti: Burası bugün Galatasaray’ın kullandığı ve yabancı takımların “İstanbul cehennemi” olarak andığı Ali Sami Yen Stadyumu idi.

Tribünlerde Üslup Farklılığı ve Stadyumda-ki Bölünmeler: “Taraftarlık niteliği” dediğimiz şeyin, farklılıkları tümüyle gideren bir karakteri olduğunu iddia etmek ve o iddianın gerekçelerini öne sürebilmek, Türkiye’deki alışılmış yaklaşımlara ve deneyimlere göre kolaydır. Ama diğer yandan, Batı futbolundaki duygusal kolektifliği bozan kimi verileri de göz önünde tutmamız gerekir. Batı sanayi toplumlarının futbolu, mahalle, cemaat ya da ulusal aidiyetlerden çok sınıfsal aidiyetler çerçevesinde gelişmişti. Sanayileşme sürecini gecikmeli ve önemli ölçülerde sapsaplarla yaşamış olan Türkiye’de ise, kulüp kimliği doğal olarak sınıfsal aidiyetlerin dışında, daha geleneksel bir kimlikleşme, hatta bir cemaatleşme yönünde algılandı. 1980’li yılların sonuna doğru

“Batı Akdeniz kültüründe futbolun yeri” üzerine çalışmalar yapan etnolog Christian Bromberger, Olympique Marseille taraftarlarının tribünlere yerleşimini incelemiş ve Batı sanayi toplumlarındaki stadyumu bir kent maketi olarak görmüştü. Sözkonusu araştırmadan, kentte yer alan sosyal kesimlerin, mesleklerin, yaş gruplarının, cinsiyet oranlarının, stadyum ile semtler arasındaki ulaşım olanaklarının ve kimi futbolculara duyulan özel ilginin bu yerleşme biçiminde etkili olduğunu öğreniyoruz. Tribünlerin her bölümü bir toplumsal kesimin somut alanıdır. O halde Bromberger’in araştırmaları, kolektif kulüp kimliği ile tribünde yer alan sosyal kimlikler arasında değişken bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, her ne kadar atılan bir gol tribünde yer alanlar arasında sıkı duygu bağları oluşturuyorsa da, o gol anında yaşanan coşku ya da hüznün duygusal bir homojenlik yaratıyorsa da, bu bütünlük tam anlamıyla kulüp kimliği ile ilgili bir durum değildir. Açıkçası, tribündeki anlık duygu bağları ile kulüp kimliği arasında mutlak bir ilişkiden söz etmek çok da doğru sayılmaz. Çünkü kulüp kimliği, kolektif duyguların doğurduğu bir homojenlik ile açıklanamaz; bu kimlik, farklı sosyal kesimlerden kişilerin kendi takımlarını nasıl ifade etmeyi tercih ettiklerine bağlı olarak biçimlenir. Başka bir

deyişle, kişilerin kendi takımları hakkında “neyi anlatmayı sevindiklerinin” oluşturduğu bir ayırımıdır bu... Aynı takımın taraftarları arasındaki bir üslup farkı... İşte, aynı kulübün kimliği altında toplanan taraftarlar, bu kimliği kamusal alanda (stadyumda) farklılıklar ile dışavurmaktadırlar.

Bromberger’in Marsilya örneğinden yola çıkarak, özellikle 80’li yıllardaki stadyumlara genel bir bakış atacak olursak, bu yapıların birer kamusal alan olarak son derece ideolojik bir planlama yansıttığını görürüz. Batı sanayi toplumlarının modernist kent ve mimari mantığı ile stadyumlar arasındaki bağlam çakışması, hayli belirgin olarak gözler önüne serilmiştir. Modernist kent ve mimari anlayışının ve bu anlayışa bağlı olarak kamusal alanların yaratmaya çalıştığı bir prensipten söz edelim: Farklı sosyal kesimlerden gelen kişilerin karşılaşmasıyla, elbette kendi kimliklerinin, sınıfsal aidiyet göstergelerinin korunacağı bir alan oluşacaktı. Örneğin kentin karşılaşma alanları olarak düşünülmüş meydanlar, parklar vs. farklı kimliklerin kendilerini özgürce ifade edebilecekleri yerlerdi; ama bu alanlar herhangi bir kesimin kalıcı simgelerini asla benimsemeyecek, hiçbir kesim o alanı kendi aidiyet göstergeleriyle tanımlayamayacaktı. Kamusal alanın

dili, çoğulluğu uzlaştıran bir karakter taşıyordu. Modernist kent ve mimari kabaca şunu demek istiyordu: Kamusal prensip, sermayenin ya da herhangi bir sosyal kesimin olası keyfi hareketlerini engelleyecek, onun kendi simgelerini kamusal alana rahatça yerleştirmesine karşı duracak ve mutlak bir güç olarak yaşama egemen olma çabasını törpüleyecekti. Bu projenin kent pratiğinde ne kadar başarılı olduğu bir tartışma konusudur; oysa şu vardır ki, belki de böyle bir prensibin Batı sanayi toplumlarında en fazla pratikleştiği yer, stadyumlar olmuştur.

Bu açıklamalar çerçevesinde 80’li yılların stadyum planlarına baktığımızda, karşımıza genellikle üç ana kütle çıkmaktaydı: 1- Kapalı tribün, 2- Orta-açık tribün, 3- Kale arkaları... Kimi stadyumlarda ise, orta-açık tribünler de üzerleri kapatılıp, kapalı tribün haline getirilebilirdi. Bu durumda, karşılıklı kapalı tribünler “numaralı koltuklu tribün” ve “numarasız koltuklu tribün” olarak ayrılırdı. Bu kütleler her şeyden önce maç izleme konforu bakımından bir hiyerarşi oluşturlardı. En rahat oturma yerleri, sahaya en açık görüş açısı, yağmur, güneş ve rüzgardan korunma olanağı vs... Burada hemen, bu kütleler arasındaki fiyat farkının bir uçurum yaratmadığını vurgula-

malıyız: Çoğu stadyumda kale arkalarıyla orta-açık tribün birleştirilmişti ve fiyatları aynıydı. Bu yüzden taraftarların tribünlere “kimlik” ve “üslup” farklılıklarına göre dağılımı, bilet ücretlerinden bağımsız biçimde, son derece özgürce idi.

İşte bu anlamda, İstanbul’un modernist kamusal alan prensibine uygun olarak tasarlanmış ilk büyük stadyumu, İnönü Stadyumu’dur.

Tüm Türkiye’nin Stadyumu, İnönü: Mimari planları İtalyan mimar Vietti Violi tarafından çizilen, uygulama aşamasında da Türk mimarlar Şinasi Şahingiray ve Fazıl Aysu’nun devreye girdiği İnönü Stadyumu inşaatına 1939 yılının Mayıs ayında başlanmıştı. Fakat inşaat II. Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz ekonomik koşullar yüzünden durma noktasına geldi. Diğer yandan yapının tamamlanması için gerekli olan alan açma çalışmalarının da akşamı, projenin sürekli değişmesine neden oldu. Temelinin atılışından ancak sekiz yıl sonra açılışı yapılabilen stadyum, uzun süre eksik donanımıyla hizmet vermek zorunda kaldı. Portatif tribünlerle desteklenen, geçici uygulamalar ile işlevselleştirilmeye çalışılan İnönü Stadyumu, ancak 1960 yılında ilk projedekine yakın bir görüntüye kavuşabilmiştir. Fakat yine de bu stadyum modernist

kamusal prensiplere bağlı tasarımıyla, İstanbul için önemli bir yapıdır. Her ne kadar projedeki ve uygulamalardaki zorunlu değişiklikler ideal mimari ölçülerin tutturulmasını engellemişse de, bu stadyumun yalnızca bir semt ve onun takımı için değil, tüm İstanbullular için tasarlanmış olduğu gerçeği asla değişmemiştir. İnönü Stadyumu, merkezi bir stadyumdur. Yani İstanbul'un tüm takımlarının ve o takımların taraftarlarının buluşmasını sağlayan bir kamusal alandı. Öyle ki, 1980'lerin başına kadar her haftasonu, her kategoriden on civarı maç bu stadyumda arka arkaya oynanır ve o takımların taraftarları sabahın erken saatlerinden son maçın tamamlandığı akşam saatlerine kadar, tribünlerde yer alırdı. Türkiye'nin en ünlü ressam ve şairlerinden biri olan Bedri Rahmi Eyüboğlu, bir şiirinde İstanbul'un insanları ile stadyum arasında bir bağ olduğundan söz etmişti. Eyüboğlu'nun İstanbul'u yaşarken kapıldığı büyük coşku, onu o kentin insanlarına yaklaşıyor ve ayaklarını kendiliğinden stadyuma yönlendiriyordu:

“İstanbul deyince aklıma stadyum gelir.
Kanımın kaynaştığını duyarım ılık ılık
Memleketimin insanlarına.
Daha fazla sokulmak isterim yanlarına
Ben de onlara bağırırım birlikte

Avazım çıktığı kadar,
Göğsümü gere gere:
Ver Lefter'e yaz deftere”

Şairin anlatmak istediği açıktı: İstanbul'un çeşitli semtlerinden kendi takımlarını desteklemek için stadyuma gelmiş olan insanlar, farklı karakterleriyle orada bir kent profili ortaya koymaktaydılar. İstanbul'un çoğul yapısı o stadyuma aynen yansımaktaydı. Üstelik İstanbul takımlarıyla maçı olan İstanbul-dışı takımların taraftarlarını da düşünecek olursak, stadyumun, kent profilinden öte bir Türkiye profili yansıttığını söyleyebilirdik. Şair, şiirinde açıkça belirtmese de, söz ettiği bu stadyumun İnönü Stadyumu olduğu bellidir. Çünkü şiirin son dizesinde geçen “Lefter” adının, Türk futbolu için ayrıcalıklı bir yeri vardır. O, Türk futbol tarihinin en büyük futbolcularından biriydi ve Fenerbahçe'de oynardı. Fenerbahçe de, ülkenin bütün üst düzey takımları gibi maçlarını İnönü Stadyumu'nda yapardı. Ve yine İnönü Stadyumu'nda söylenen o tümce: “Ver Lefter'e yaz deftere”... Yani topu Lefter'e ver, o da “gelir defteri”ne bir gol daha eklesin...

Taksim Meydanı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na doğru inen yol, İnönü Stadyumu'nu önce tepe-

den görür, sonra ona teğet geçerek denize kadar uzanır. Bundan birkaç yıl öncesine kadar, bu yol boyunca İstanbul perspektifini bozacak bir engele rastlanmazdı. Dolmabahçe Saat Kulesi, sarayın giriş kapısı, Boğaz'ın karşı sahilindeki Üsküdar semti ve denizin içindeki Kız Kulesi cazip bir tiyatro dekoru gibi, stadyumun karşısında ışıldardı. Böyle bir perspektif içinde yer aldığı içindir ki, İnönü Stadyumu pek çok zaman dünyanın en güzel stadyumlarından biri olarak gösterilmiştir. Sözgelimi Guardian gazetesinin spor yazarlarından biri, 1994 yılında, kendi sütununda Ali Sami Yen Stadyumu'nda oynanmış Galatasaray - Manchester United maçını yorumlarken (1994), bir an o maçı unutmuş ve içinde bulunduğu stadyum ile İnönü Stadyumu arasındaki kalite farkından bahsetmeye koyulmuştu. Bu spor yazarı, maçtan çok Ali Sami Yen Stadyumu'nun kentteki elverişsiz konumunu, estetikten uzak biçimini ve kötü izleme koşullarını gündeme getirmiş, buna karşın İstanbul turu sırasında gördüğü İnönü Stadyumu'nun bu harika kent ile nasıl uyum sağladığını ve ona ne kadar çok yakıştığını uzun uzun anlatmıştı.

Fakat yakın zamanlardaki kentsel bozulmaya ve futbol endüstrisinin dayattığı finansal gerekliliklere koşut olarak, bu stadyumun güzel görün-

tüsü değişmeye başladı ve giderek “kitsch”leşti. Önce hemen yanı başında, hangi izinle inşa edildiği konusunda hala belirsizlikler taşıyan berbat bir gökdelen yükseldi ve stadyumun kentle uyumlu perspektifi ortadan kalktı. Ardından kapalı tribünlerinden birinin üzerine, 1998 yılından bu yana İnönü Stadyumu'nu resmen kiralayarak kullanan Beşiktaş Kulübü'nün son derece özensizce yapılmış “çift kartal” simgesi yerleştirildi, o simgenin çevresi de birbirleriyle oransız reklam panolarıyla dolduruldu. Kartal figürleri derme çatma bir konstrüksiyon ile ayakta duruyordu. Hatta o dönemde Beşiktaş'ın teknik direktörlüğünü yapmakta olan ünlü John Benjamin Toshack, figürleri görüp, “burayı lunaparka benzettiniz” diye şiddetli bir tepki göstermişti. Nihayet 2003-2004 sezonunun tamamlanmasından sonra, kale arkası tribünlerinin üzerine monte edilen germe sistemli bir örtü ve tribünleri genişletme çalışmaları sırasındaki uygulamalar, bu stadyumun mimari niteliğini tümüyle yok etti. Stadyumu genişletme uygulamaları, “anıtsal ve tarihi değerlerin yer aldığı bir alanda böyle bir inşaatın yapılamayacağı” gerekçesiyle Kültür Bakanlığı tarafından durdurulmuş ve konu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun değerlendirilmesine bırakılmıştı. Bu müdahalelerden bir

sonuç alınamadı ve İnönü Stadyumu bir yandan İstanbul'un denetimsiz yapılaşmasının bir sonucu olarak kentle arasındaki uyumu elden geçirirken, diğer yandan, futbol endüstrisinin hızlı para akışı karşısında mimari inceliklerden de uzaklaştı. Bugün ise, bu yapının tümüyle yıkılıp yerine bambaşka bir stadyum projesinin uygulanması gündemde... Bu stadyumun tarihi, kendisine yönelik “bozucu taarruzların ve şanssızlıkların tarihi” olarak tanımlanabilir; ne var ki bu bağlamda kendisi de pek masum değildi (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*). O da Dolmabahçe Sarayı'nın tarihi ahırlarının ve saray müstemilatının üzerine inşa edilmişti.

Tüm bu yazılanlardan sonra, İnönü Stadyumu'nun bir kamusal alan olarak, Bromberger'in Batı stadyumlarında saptadıklarından daha farklı ve daha karmaşık bir nitelik taşıdığını iddia edebiliriz. İnönü Stadyumu bir futbol alanı olmaktan çok, Batılı anlamda kamusal bir projeydi aslında... Oysa bu stadyum hakkında tam olarak modernist bir stadyum karakterine, ne de Türk futbolunun kolektif duygular geleneğine uygun bir yorum yapma olanağımız vardır. Herşeyden önce burası bir kent değil, bir ülke profili yarattığı ölçüde, kulüp kimliklerinin ötesinde bir üslup çoğulluğuna

sahipti. Tribünlerdeki taraftar gruplaşmaları, aynı kentin ya da aynı kulübün üslup farklılıklarına göre gerçekleşmiyordu. Yani bu stadyumda kulüp kimliğini oluşturan farklı kesimleri belirgin biçimde saptayabilme olanağı yoktu. Aynı gün maçı olan birçok takımın, yalnızca fanatik taraftarlarının bir grup olduğu sezilir ve onların sesleri duyulurdu. Bu fanatik gruba dahil olmayan diğer taraftarlar ise, tribünlerde karışık gruplar oluştururlar ve farklı kulüpleri destekleyenler genellikle yan yana otururlardı. O halde İnönü Stadyumu'ndaki üslup farklılığı, kulüp taraftarlığına ve kimliğine göre değil, kentin ya da ülkenin genel sosyal statülerine göre izlenebilirdi. Fakat daha da ilginç bir durum vardı: Bu sosyal statülerin üslupları bağlamında oluşan gruplar, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmazlardı. O gruplar elli ya da yüz kişilik, hemen orada ve o anda oluşmuş küçük topluluklardı ve “aykırı üsluplar” a sahip birçok grubun plansızca dar bir alana sıkışması da söz konusu olabilirdi. Bu demektir ki, tribünlerdeki statü üslupları ve aidiyet simgeleri, İnönü Stadyumu'nda oluşmuş kamusal alanı bir “geçicilik mekanı”na dönüştürmüşlerdi. Bu gruplar yalnızca maç günü rastlantısal olarak karşılaşan kişilerden ibaret; rastlantısal yerlere dağılan, “rastlantısal kamular”dı. Bu stadyum, hiçbir toplumsal kesimin, hiçbir kimliğin,

hiçbir aidiyet simgesinin egemen olamadığı, tam bir geçiş alanıydı.

Şimdi yazının başındaki o örneğe dönelim: Örnekteki futbolcu işaret parmağı ile tribünleri gösterip, “şu muhteşem taraftarımıza teşekkür ediyoruz” diyordu. Eğer bu futbolcu, İnönü Stadyumu’nun o rastlantısallık ve geçiş ortamında aynı şeyi söylese gerçekten gülünç olurdu ve bu tümceyi anlayabilecek hiç kimse çıkmazdı. Futbolcunun tümcesi, Türkiye’deki stadyumların kulüplere kiralanması süreci ile birlikte, İnönü Stadyumu’nun merkezi konumunu yitirmesinin ardından anlam kazanmıştır ancak... Çünkü stadyumların kulüplere devredilmesi sürecinde (özellikle 1990’ların sonundan itibaren), bu kulüpler ele geçirdikleri stadyumlara yalnızca kendi taraftarlarını kabul etmeye başladılar. Rakip takım taraftarlarının maçlara gelebilme şansı en aza indirgenince, tüm tribünler “biz”leşti. “Ötekiler” stadyumun duvarlarının dışına sürüldü ve tribünleri işaret parmağı ile gösteren futbolcunun tümcesi de, günümüz futbol anlayışının bir parçası oldu.

Açık Futbol Sahalarından Stadyumlara, Vefa ve Eyüp: Tribündeki “biz”i işaret etmek, kolektif

duygulardan, homojen kitlelerden ve dayanışmadan söz açmak her ne kadar günümüz futbol anlayışının bir göstergesi ise de, bu durum aslında (daha önce belirttiğimiz üzere) Türk futbolunun geleneksel tavrıdır. Ulus kimliği, mahalle dayanışması ve cemaat rekabeti üzerine kurulmuş Türk futbolunda, tribünleri homojen bir “biz” olarak ilan etme alışkanlığı her zaman vardır. İstanbul’un futbol oynanan yerleri, İnönü Stadyumu yapılıncaya kadar, genellikle semtlerin ya da mahallelerin sahiplendiği sahalardı. Sonra bu sahalardan bazıları gelişerek stadyumlara dönüşmüşlerdir. Bu yüzden buradaki maçlar da, bir ulus, bir mahalle, bir cemaat kimliğinin ve dayanışmasının açığa vurulduğu mücadeleler halinde geçmiştir. Örneğin, İstanbul’daki Vefa Stadyumu’nun, Eyüp Stadyumu’nun ve bugün Türkiye’nin en görkemli stadyumu olan Fenerbahçe Şükrü Saracoğlu Stadyumu’nun temellerinde, hep eski semt sahalarının geniş düzlükleri uzanır. Ve buraların tarihleri de mahalleler, cemaatler ya da ulusal rekabetler üzerine gelişmiş olaylar ile doludur.

Karagümrük semtindeki Vefa Stadyumu, Bizans İmparatoru II. Theodosius döneminden kalan Aetius sarnıcının içinde yer alır. 5. yüzyıl-

da yapılan bu sarnıcın zemini, oraya su taşıyan derelerin yığıldığı alüvyonlarla yükselmiş ve Osmanlı döneminde sebze yetiştirilen bir alan olarak kullanılmıştı. 1926 yılında Karagümrüklü gençler, kendi futbol takımlarını kurunca bu alanı futbol sahası olarak kullanmaya başladılar. 1940 yılında bu saha Vefa Spor Kulübü tarafından alınarak stadyum haline getirildi ve adı da Vefa Stadyumu olarak değiştirildi. Vefa Spor Kulübü, Vefa Lisesi'ne ait bir kulüptü ve bu sahanın alınıp adının değiştirilmesinde, bu liseden mezun olmuş, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in büyük rolü vardı. Vefa uzun yıllar İstanbul'un güçlü kulüpleri arasında yer almasına rağmen, futboldaki vahşi profesyonel değişime ayak uyduramadı ve amatörliğe geri dönmek zorunda kaldı. Karagümrük ise profesyonel yaşamını alt kümelerde sürdürüyor. Şu anda, bu iki takımın ve İstanbul'un birçok amatör kulübünün yararlandığı küçük fakat konforlu stadyumun çevresindeki sarnıç duvarları hala korunmaktadır.

Karagümrüklüler, sert mizaçlı gençlerdi. Onların rekabet ve mahalle dayanışması duyguları en fazla, yakın bir semt olan Eyüp'e yönelikti. Eyüp de aynen Karagümrük gibi İstanbul'un eski yerleşim alanlarından biridir ve Haliç'in kıyısında yer

alır. Buranın gençleri de henüz 1919 yılında futbol takımlarını kurmuş ve denizin hemen yakınında sahalarını açmışlardı. Ancak Eyüp'ün sahası bir stadyum haline gelebilmek için, 1976 yılına kadar beklemek zorunda kalmıştır. Bugün 3000 kişilik güzel bir stadyum, o eski futbol sahasının zemininde yükselir ve Karagümrük – Eyüp rekabeti de günümüzde bu iki tarihi semt arasında, gergin bir çelik tel gibi parıldar. Bu anlamda, kendi sahalarında oynayan Karagümrüklü ve Eyüplü gençler, gözlerini sahadan tribünlere doğru her kaydırıpta, elbette “biz” olanı görürler.

Sarayda Futbol Oynamak, Şeref Stadyumu: 1903 yılında kurulan Beşiktaş takımı, Türkiye'nin en eski kulüplerinden biri olmasına rağmen sürekli maç yapabileceği ve “biz” duygusunu yaşayabileceği bir stadyumdan mahrumdu. Kendi yerinde bu duyguyu yaşayamadan Türkiye'de futbol oynayabilmek neredeyse olanaksızdır. 1929'dan 1933 yılına kadar Taksim Stadyumu'ndan aldığı 5000 Türk Liralık bir hisse ile bir ara kendisini buraya atabilmişti. Ama onların istediği, Beşiktaş semtinde bir yer edinmekti. O yıllarda Futbol Şubesi Sorumlusu olan Şeref Bey, Beşiktaş takımına bir stadyum arazisi bulabilmek için son derece sıkı bir çalışmaya girişmişti. Bu çabaların sonucunda, 1932 yılında Beşiktaş semtin-

de bir arazi bulmayı ve Maliye Bakanlığı'ndan bir stadyum için inşaat izni alabilmeyi başardı.

Beşiktaş semti, İstanbul'un saraylarının yoğun olduğu bir bölgedir. Beşiktaş'ın deniz şeridinde Dolmabahçe Sarayı kompleksi ve Çırağan Sarayı, daha iç kesimde de Yıldız Sarayı ile birçok kasır yer alır. Şeref Bey'in bulduğu arazi de Çırağan Sarayı'nın bahçesiydi. Bu sarayı 1871 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın da mimarı olan Sarkis Balyan yapmış, fakat 1910 yılında saray yanıp tümüyle bir harabe haline gelmişti. Böylece Şeref Bey bir stadyum için son derece elverişli bir araziyi, 10 Türk Lirası gibi sembolik bir aylık ile 99 yıllığına kiralama olanağı bulmuştu. Stadyumun inşaatı 1940 yılında tamamlandı; bir kapalı ve bir açık tribünden oluşan, modern soyunma odalarına ve yüzme havuzuna sahip yapı, tam Boğaz'ın kıyısında yükseldi. Adı da Şeref Stadyumu oldu. Artık Beşiktaş takımının hem maçlarını hem de antrenmanlarını yapabileceği bir stadyumu vardı; üstelik burası diğer kulüplerin maçları için kiraya veriliyor ve Beşiktaş'a büyük ekonomik kar sağlıyordu.

Şeref Stadyumu sempatik bir stadyumdu. Deniz manzarası, taraftarların neredeyse sahada

oynanan futbol kadar ilgisini çeker, gerilimlerini alırdı. Hemen bitişikteki devasa yanık saray kalıntısı ise, buraya irkiltici bir hava verirdi. Yine de güneşli günlerde bu stadyumda maç seyretmenin tadına doyulmazdı. Fakat İnönü Stadyumu yapıp maçlar oraya alındıktan sonra bu stadyumun önemi ortadan kalktı. Yalnızca Beşiktaş'ın antrenmanları, hazırlık maçları ve amatör karşılaşmalar için hizmet verdi. Bu süreçte stadyum giderek bakımsızlaştı, soyunma odaları kullanılamaz duruma geldi, tribünler köhneleşti. Ama yaz mevsimlerinde yüzme havuzu İstanbullular için uzun süre vazgeçilmezliğini korudu. Ne var ki stadyum köhneleştikçe, sempatikliği daha da artıyordu. İnsanlar yüzme havuzu ile, bir piknik alanına benzemeye yüz tutan stadyum arasında gidip geliyor, bir yandan serinleyip bir yandan sahadaki maçları izliyor, deniz manzarası karşısında sohbetlere dalıyordu. Ayrıca soyunma odalarının kullanılamaz halde oluşu, futbolcuları saray kalıntısının içine yönlendiriyor, burada soyunup giyinen futbolcular o kalıntının içinde çamurlu formalarıyla, tozlu bedenleri ve saçlarıyla, yıkık duvarların arasından “zombi” gibi görünüyorlardu. Diğer yandan, gücünü denetleyemeyen kimi oyuncuların denize kadar gönderdiği toplar dakikalarca bekleniyor, tribündekiler transistörlü

radyolarından müzik dinlemeye koyuluyorlardı. Çünkü o zamanlar bir maç, yalnızca başlanan top ile bitebilirdi; topun maç sırasında değiştirilmesi (eğer top patlamamışsa) kurallara göre yasaktı.

İstanbul'un bir süredir maruz kaldığı, neredeyse tüm eski kamu binalarının turizme açılma atakları sırasında, bu harabe durumundaki saray restore edilip beş yıldızlı bir otele dönüştürülünce, Şeref Stadyumu da havuzu ile birlikte 1991 yılında tarihe karışmış oldu.

“Biz” Kavramının En Sert Karşılığı, Ali Sami Yen Stadyumu: Taksim Stadyumu'nun yıkılması ve İnönü Stadyumu'nun inşaatında gecikmeler olması, birçok takımı sahasız bırakmıştı. Beşiktaş'ın Şeref Stadyumu'na geçişi, Fenerbahçe'nin Kadıköy'deki Fenerbahçe Stadyumu'nu kullanmaya başlaması, bu takımlar için sorunları ortadan kaldırmıştı. Fakat aralarında Galatasaray'ın da bulunduğu Beyoğlu semti takımları için bir stadyum gerekiyordu. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Mecidiyeköy semtinde bir arazi satın aldı ve bir stadyum yapması için Galatasaray kulübüne kiralandı. Bu stadyumun tamamlanması da, aynen İnönü Stadyumu gibi gecikmeli olmuştur. Öncelikle inşaata hayli geç başlanabildi ve Galatasaray

Kulübü'nün maddi olanaksızlıkları yüzünden, yavaşlayan çalışmaları yeniden hızlandırmak için Genel Müdürlük devreye girdi. Stadyumun hizmete sokulma tarihi 20 Aralık 1964'tür.

Galatasaray Kulübü'nün kurucusu ve “1” numaralı üyesi Ali Sami Yen'in adını taşıyan ve karşılıklı iki “kapalı”, iki de “kale arkası” tribünden oluşmuş bu stadyumun açılış maçı, Türkiye – Bulgaristan arasında oynandı. Bu maç için Bulgaristan'ın seçilmesinin bir anlamı vardı. Türk Ulusal Takımı ilk resmi galibiyetini uzun yıllar önce yine Bulgaristan karşısında yaşamıştı ve büyük bir olasılıkla böyle bir açılış maçı, bu stadyumu Türk takımları için “uğurlu” kılacaktı. Fakat “uğur” beklentisi daha ilk günden yerini hüsrana bıraktı. Hüsrana yaratan şey, maçın golsüz bitmesi değildi; berbat bir organizasyonun neden olduğu izdiham, birçok seyircinin tribün balkonlarından aşağı düşerek yaralanmasına yol açtı ve bu olay o gün, Ali Sami Yen Stadyumu'nu bir cehenneme çevirdi. Stadyumun daha açılışında cehenneme dönmesi, sonraki yıllarda bir “uğur” beklentisi oluşmasına sebep oldu. Galatasaray takımı bu stadyumda Avrupa'nın en güçlü takımlarını yenerek, Türk futbol tarihinin en parlak başarısını yakaladı. Bugün Türkiye'ye gelmiş en önemli

uluslararası kupa; UEFA Kupası, Galatasaray'ın bu stadyumda aldığı maçlar ile kazanılmıştır. Ali Sami Yen Stadyumu'na asılan pankartların çoğunda, "Cehenneme Hoşgeldiniz" ibaresi göz çarpar ve taraftarlar da bu cehennemi, "ötekiler" için daha sıcak bir cehenneme dönüştürmenin yollarını arar.

Hipermarket Stadyumlarına Doğru, Fenerbahçe Şükrü Saracoğlu Stadyumu: Futbolu vahşi kapitalizmin elinden kurtarma olanağı yok. Bu sistemin küreselleşme boyutundaki örgütlenmesi futbola tüm araçlarını öyle seferber etmiş ki, söz konusu durum, sanki güçlü ve saldırgan ulusların, yeni silahlarını denemek için başlattıkları savaflara benziyor. Medya en büyük girişimlerini futbol üzerine kuruyor, borsalar futbol takımlarının hisse senetlerine yol veriyor, tüketim malları kulüplerin karakterlerini yansıtır biçimde tasarlanıyor, futbolcu transferlerinde dönen paralar bu işlemler paralelinde birçok sektörler yaratıyor, pratik yaşamın ve kültürel alanların "görüntüler dünyası"na dönüşmesinde futbol en uygun etken olarak görülüyor. Tüketim ile "görüntüler dünyası" örtüşmesi tüketime doğrudan yarar sağladığı gibi, mevcut ekonomik sistemin güvenli geleceği için de önemli...

Bu anlamda stadyumların görüntüleri de değişiyor elbette... Bu yapıların artık 1980 öncesi planlara sahip olmadığını; örneğin Bromberger'in "kent-stadyum ilişkisi" üzerine yaptığı saptamaların hayli gerilerde kaldığını söyleyebilmek mümkün. Bugün stadyumlarda karşımıza sıkça çıkmaya başlayan özel localar (bunları lüks devremülk konutlarına benzetmek yanlış olmaz) ve geniş yayın odaları, modern planlara zorunlu olarak giren birimlerdir. Ayrıca büyük lokantalar, konforlu kafeler, kulüp ürünlerini (bu ürünler tüketimin en önemli kısmını oluşturmaktadır) pazarlayan ışıklı mağazalar da, stadyumlarda yer bulan görüntüler olarak karşımıza çıkıyor. Stadyumların giderek değişmesi, mimarların parlak buluşlarına ya da engin mesleki yaratıcılıklarına bağlı bir şey değil tabii... Değişiklik daha çok, ilk kez ve çarpıcı bir biçimde, Fransız sosyolog Baudrillard'ın açıkladığı "hipermarket" mantığında yatıyor. Baudrillard'ın güncel toplumsal sistem ve onun direttiği yaşam hakkında yaptığı tüm saptamalar fazla abartılı ve alternatif yoksunu olmakla birlikte, öne sürdüğü "hipermarket dünyası"ni görmezden gelmek de olanaksızdır. Şöyle bir şey diyordu Baudrillard: "Hipermarketler, kapitalin geleneksel kurumlarının ve fabrikanın ötesinde bir yerlerde bulunur. Gelecekte karşımıza çıkacak

her tür denetim biçimini, toplumsal yaşama ve birlikteliğin dağılık işlevlerini, tek bir çatı altında birleştiren modeldir.” Baudrillard’ın yazdıklarının açık anlamı şudur: Kentteki iş, boş zamanları değerlendirme, sağlık, ulaşım, medya, kültür gibi her tür yaşamsal faaliyetin yeniden ve tek merkezden yönlendirilmesi... Burası bir merkezdir, ama hiçbir zaman kentteki yaşamsal faaliyetlere kendi yöntemlerini empoze etmeye kalkışmaz. O, her tür kent kesiminin ilgi duyabileceği faaliyetleri, yine onların istek ve eğilimlerine göre düzenler. Kısacası, “faydalı” olduğunu anlatmaya ve onları ikna etmeye çalışır. Buradaki “fayda” kelimesi önemlidir. Yeni “reklam mantığı”na uygun bir şeydir bu... Dikkat edilirse, izlediğimiz hiçbir reklam, aslında tüketim malının maddi özellikleriyle ilgilenmez. O malın işlevinin, sağlamlığının, güzelliğinin, ucuzluğunun vs. fazla önemi yoktur. O mal, bizi yaşama hangi “imaj” ile yeniden dahil ediyor; onu kullandığımızda toplumsal statümüz nasıl değişiyor ve bize ne tür bir “atmosfer” yaşıyor? Konu budur... İkinci elden ve iyice gizlenmiş bir dayatma vardır burada: Tüketimin dayatması...

Futbolun ve stadyumların değişen görüntüleri de, bu stadyumların birer hipermarket binasına dönüşme süreci ile açıklanabilir. Böyle düşünlüdü-

ğünde ise, karşımıza başka bir problematik çıkar: Yani stadyumlar, Bromberger’in de kendi dönemi için belirttiği gibi, “kentten bir maketi olma” haline geri mi dönüyorlar? Olabilir... Ortak kimliklerden ya da şablonlaştırılmış eylemlerden kurtulmuş tüketici kent kesimleri, belki de ileriki tarihlerde kendilerini en iyi ifade edebilecekleri mekanlar olarak stadyumları seçecekler. Fakat artık o stadyumlar, daha önce tanımlanmış ya da üzerinde tartışmalar yapılmış bir kulüp kimliği ile yükselmeyecek; tüketici kimliğinin önemsiz bir yanı olarak, kendilerine eklenmiş kulüp kimliğini yansıtacaklar yalnızca... Bu arada reklamın gücünü de gözden kaçırmayalım: Tüketici kimliğine eklenmiş o önemsiz kulüp kimliği, öylesine şaşırtıcı manevralarla yine “önemli” gösterilebilir ki, hiç kimse bunun nasıl başarılabilirdiğini anlayamaz. Stadyumların değişen yüzü henüz tüketim hızını tam olarak yansıtmıyor, ama o yöne doğru bir yol alış da seziliyor. Gelecekte, bugünkü stadyumlar ile eskinin stadyumlarını (belki bir fotoğrafta ya da belleğimizde) karşılaştırıp hayretler içinde kalacağız. Çünkü geleceğin stadyumları, devasa bir mekanın içinde, futbol oyununa küçük bir yer veren alanlara ve her tür yaşamsal görüntünün büyük cennetlerine dönüşmüş olacak. Fakat bir olasılıkla yine de oraya kendi kulübümüze duyduğumuz bir aşk ve

aidiyet duygusuyla gideceğiz: Maçı tribünden mi, yoksa hemen yanbaşındaki büyük ekranlı televizyon salonlarından mı izlemeyi tercih edersiniz? Yoksa futbol dediğimiz şey, sonucu stadyumun iç duvarlarına yerleştirilmiş dijital göstergelerden alınan bir şeye mi dönüşecek? Aynen bugünkü bilgisayar oyunlarında olduğu gibi...

Modernizm sonrası durumun kaynaklarını özellikle “sermayenin özgürleşmesi” sürecinde buluyoruz. Dizginlerinden kurtulmuş ve modernist kamusal prensiplerden sıyrılmış sermaye hareketi, kamusal alanlara hiçbir planlamaya uymaksızın kendi simgelerini yerleştirmektedir. Postmodern olarak adlandırılan dönemin, kendisini ilk kez ve belirgin bir biçimde mimaride, giderek de kent planlamalarındaki değişikliklerde göstermesi rastlantı değildir. Küreselleşme aşaması ise, kent planlamasının unutulması, planlamanın yerini tümüyle “sermaye simgeleri”nin alması ve bu simgelerin düpedüz kent yapısındaki egemenliğini ilan etmesi demektir. Artık, çoğul kimlikleri ortak noktalarda buluşturacak bir dil ya da o dilin eski simgeleri yok olup gitmiştir. Dahası, kimlik özelliklerinin net olarak algılanamaması, onların birer “yer-olmayan”a dönüşmesi de “kitle kültürü” döneminin bir başka sonucudur. David Harvey post-

modern kenti tanımlarken, zenginlerin tüketime ayırdığı dolarların peşine düştüğünü ve böylece kent tasarımıdaki kamusal alan prensipleri yerine, müşterinin tikel zevklerinin ve karmaşık estetik tercihlerinin öne çıktığını yazıyor. Harvey’nin bu savı, Bourdieu’nün “simgesel sermaye” kavramı ile çakışmaktadır: Bourdieu’ye göre bu kavram, sahibinin zevkinin ve toplumda ne derece sivrilmış olduğunun kanıtı olabilecek bir lüks mallar koleksiyonudur. Toplumda statü simgeleri önem kazanmaya ve “sermayenin gücü” ile “saygınlık” arasında bir bağ kurulmaya başlanmışsa, kamusal alanların da bu eğilime göre yeniden düzenlenme işlemi gecikmeyecektir. Şimdi bu veriler ışığında yeni koşulların biçimlendirdiği dönemin kamusal alanları olarak stadyumların gösterdiği tasarım değişikliklerini daha kolay anlamlandırabiliriz. Bugün saptanan, bilet fiyatları arasındaki farkın yarattığı bir taraftar dağılımıdır. Üstelik kimi grupların tribünlerden silindiği ya da çok küçük bir alana sıkıştığı da sezilebilir. Sermayenin özgürleşmesi aşamasında ortaya çıkan bir tasniftir bu... Bilet fiyatlarının tribün bölümleri arasında büyük farklar oluşturacak biçimde ayarlanması, kulüplerin statü simgelerini nasıl kullanacaklarını ve nasıl gelire dönüştüreceklerini öğrendiklerini gösterir. Tribünlerdeki lüks locaların anlamını da

“simgesel sermaye” mantığının içinde bulabiliriz. Stadyum artık kentin toplumsal yapısının bir marketinden çok ayrı bir içerik taşımaya başlamıştır. Modernist toplumun hiyerarşik yapısı, kendisini tribünlerde rahatça temsil edebilme yetisini elinden kaçırmıştır. Gerek lüks locaların, gerekse onun çevresindeki alanın sahipleri, modernizm sonrası sermaye paylaşımının “geçici” üyeleridir. Tribünlerin bu alanları genellikle yıllık ve büyük “peşin para”lar karşılığı kiralanmakta, müşterileri de sermayenin dalgalanmasına koşut biçimde sürekli değişim gösterebilmektedirler. Dahası, bu alanların bir “ticari girişim” riski olarak boş kalma tehlikesi bile bulunmaktadır. Ayrıca tribünlerdeki statü simgesi haline gelmiş bölümlerin, şimdi stadyumlarda çok geniş bir yer tuttuğunu da unutmamalıyız.

Dolayısıyla, yukarıda yazılanlar bağlamında Türkiye’de inşa edilmiş olan tek stadyum, Fenerbahçe Şükrü Saracoğlu Stadyumu’dur. Orası, hem güvenlik sistemlerinin, hem konfor sağlayıcı sistemlerin, hem de futbolun bugün gereksinim duyduğu para akış sistemlerinin “akıllı bina”sidir. Ama burada çok ilginç bir durum vardır: Maçtan sonra sahanın içinden yapılan TV yayınlarında futbolcular o tribünleri işaret edip yine aynı şeyi

söylemektedirler: “Şu muhteşem taraftarımıza teşekkür ediyoruz.” Futbolcunun kastettiği “biz”, hangi “biz”dir acaba? 20. yüzyılın başında yaşanan geleneksel mahalle, cemaat ya da ulus dayanışmasının, eski Fenerbahçe futbol çayırlarındaki “biz” mi, yoksa güncel ekonomik sistemin “biz”i mi? Burası belli değildir.

Ölü Doğmuş Bir Stadyum, Atatürk Olimpiyat Stadyumu: Bu stadyum, İstanbul kentinin bir olimpiyat organize etme isteğinin gereği olarak, 1999-2002 yılları arasında yapıldı. Kentin merkezlerine son derece uzak, ay yüzeyini andıran geniş bir boşluğun tam ortasında, 80 bin seyirci kapasitesiyle yer alıyor. Modern teknolojiyle donatılmış bu stadyum, bir yandan İstanbul’un olimpiyat düşünün gerçekleşmesini beklerken, diğer yandan da arasına Türkiye Süper Ligi’nin kimi orta sıra takımlarının maçlarına ev sahipliği yapıyor. Çok gösterişli bir stadyum olmakla birlikte, planlaması genel olarak modernist kamusal prensiplere yakındır. Açıldığı günden bu yana yalnızca iki ya da üç önemli maçın oynandığı stadyumun en parlak günü, Avrupa Şampiyonlar Ligi Finali’ndeki Milano–Liverpool maçında yaşandı; ama aynı zamanda o gün bir “ulaşım rezaleti” de yaşandı. Stadyumdaki tüm İtalyan ve İngiliz taraftarlar ile

Türk seyirciler maçtan sonra, gecenin karanlığında merkezlere ulaşmak için ya kilometrelerce yürümek zorunda kaldılar ya da otomobilleriyle otobanlarda sıkışıp sabahladılar. Burası yalnızca bir “bina”dır; yani ne ulaşım yollarına ne de oraya aidiyet duyan bir kitleye sahiptir. Şiddetli rüzgarın uğultuları arasında, gece-gündüz öylece bekler ve o final maçında yaşadığı müthiş günün bir kez daha tekrarlanıp tekrarlanamayacağı üzerine düşüncelere dalar. Gelecekte pek umudu olmadığı tahmin edilmektedir; çünkü tek bir kentlinin bile, orayla ilgili hiçbir anısı yoktur. Atatürk Olimpiyat Stadı tam anlamıyla “boş” bir stadyumdur. İnsanlara ne mahalle, cemaat, ne de ulusal birliktelik duygusu, ne de güncel ekonomik sistem bağlamında bir yaşam sunar. Buranın son derece hazin bir görüntüsü vardır; ünlü Uruguaylı gazeteci Eduardo Galeano’nun yazdıklarının tam karşılığıdır:

“Siz hiç boş bir stadyuma girdiniz mi? Deneyin bir kez. Sahanın ortasında durun ve dinleyin. Boş bir staddan daha hüznünlü, kimsesiz tribünlerden daha dilsiz bir şey yoktur.”

İstanbul’un stadyumları bu yazıda yer alanlardan ibaret değildir elbette. Devletin “futbola olan ilgisi” ve kitlelere “bir futbol dünyası yarata-

bilme isteği”, bu kentin her yanını stadyumlarla kaplamıştır. Bugün neredeyse her semtin bir ya da birkaç, nizami ölçülerde stadyumu vardır. Bu stadyumlar her ne kadar haftasonları semt kulüplerinin maçlarıyla dolup taşsa da, öyküleri burada yazılan stadyumlar kadar eskiye dayanmaz, yaşama tanıklıkları onlar kadar derin değildir ya da güncel ekonomik sistemin gereklerini onlar kadar yerine getiremezler. İlginç değildirler kısacası... Bu stadyumlar olsa olsa kentin stadyum niceliğini ve devletin “futbol sevgisini” yansıtmaları açısından önemli bulunabilirler.

—Emre Zeytinoğlu

>Azınlık, Yıkım ya da Çarpık Kent

SU

BİR İSTANBUL HALİ.

İstanbul’u İstanbul yapan, değişmeyen tek şey “su”dur. Burada kuşkusuz Boğaziçi’nin, Haliç’in, Göksu’nun, Marmara’nın kente kazandırdığı eşsiz görünüm, İstanbul silüetinin suyla yoğrulmuşluğu, kentin çeşitli ölçeklerde olanaklı kıldığı su kültürü sıradışı bir önemdedir. Ancak su, kent yaşamında karşılığını, gündelik olarak

deneyimlediğimiz başka kavramlar yoluyla da buluyor. Örneğin Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* adlı romanında Boğaz'ın sularının çekilmesiyle ortaya çıkacak "durum"a karşı geliştirdiği merakın izinden giderek suyun kent içindeki izlekleri, sızıntıları aktarılabilir. Bu nedenle İstanbul'un değişimi/dönüşümü yağmur, birikinti, trafik, sel, tsunami, süs havuzları, kuyu, rögar, su havzaları, su sıkıntısı gibi çeşitli su halleri üzerinden de okunabilir. Yokluğunda su sıkıntısının baş gösterdiği, eser miktarda bile olsa yağmurun trafik akışlarını kesintiye uğrattığı, biraz ısrarlı yağdığı anda vadi tabanındaki yerleşimleri sel aldığı, yerinden oynamış kaldırımların altına saklanan, bir türlü gerçekleşmeyen depremin (bak. *Deprem*) ardından oluşacağı iddia edilen tsunami senaryolarının kahramanı; süs havuzlarında kentin ötekileştirilen çocuklarının serinlediği, açık kapakları nedeniyle çocukların düştüğü kuyulardaki, rögarlardaki ve son olarak tüm kenti bir baştan bir başa kateden altyapı ağlarının içindeki su aynı sudur. Oysa İstanbul'da bir türlü içselleştirilemeyen değişim karşısında, hep "eskiden böyle değildi" diye nostaljiye (bak. *Nostalji*) kapılır.

—Ayşen Ciravoğlu

>Deprem, Nostalji

ŞİRKET-İ HAYRİYE

İSTANBUL'DA 1851'DEN BAŞLAYARAK MOTORLU
TAŞITLARLA TOPLU TAŞIMACILIK YAPAN
İLK ŞİRKET. [ED.]

Bir deniz kenti olan İstanbul'da 19. yüzyıl ortalarına kadar denizyolu ulaşımının yegane araçları kayıklardı. Yasal düzenlemelerle belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen kayıkçılık, örgütlü bir iş koluydu. 19. yüzyılda Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısındaki değişime paralel olarak sayfiye alışkanlığının gelişmesi ve yaygınlaşması (bak. *Sayfiye*), Boğaziçi kıyıları arasındaki ulaşım gereksinimini artırdı. Diğer yandan hem seyir güvenliği bulunmayan, hem de toplu ulaşım aracı niteliği olmayan kayıklar, giderek artan kent içi ulaşım talebini karşılayamaz oldu. Bu ortamda sistemli bir vapur işletmesine gerek duyuldu. Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından bir "vapur kumpanyası" olarak tarif edilen Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu ulaşım alanında girilen önemli bir iş olarak anılır. Şirket-i Hayriye'nin kuruluşu yönünde ilk adımı atan Cevdet ve Fuad Paşalar, 1850 yılında Boğaziçi'nde artan ulaşım talebine bağlı olarak kurulacak bir vapur işletmesinin önemini ve böyle bir kuruluşu duyulan gereksinimi dile getiren layihayı kaleme alırlar. Konu incelenir ve yayınlanan bir

mazbata ile İstanbul, Adalar (bak. *Ada*) ve Boğaziçi arasındaki ulaşım için Tersane-i Âmire (bak. *Haliç Tersaneleri*) tarafından işletilen vapurların gerek sayılarının, gerekse hareket saatlerinin gereksinimi gidermekten uzak bulunduğu belirtilir. Şirket-i Hayriye'nin kuruluşuna ilişkin mazbatanın ardından şirketin yasal kuruluşu padişahın iradesi ile tamamlanır. Bu irade ile 1851'de İstanbul halkının Boğaziçi'ne rahat ve güvenli bir biçimde ulaşımını sağlamak için yirmi beş yıl süreyle işletme ayrıcalığına sahip bir şirketin kurulmasına izin verilir.

Boğaz'da yolcu taşımacılığı yapacak bir buharlı gemi işletmesi olan kuruluşun ilk işi, İngiltere'ye altı adet vapur sipariş etmek oldu. Gelen vapurlar, ileride bir gelenek haline gelen numaralandırma sistemiyle birlikte, Rumeli, Tarabya, Göksu, Beylerbeyi, Tophane, Beşiktaş isimleriyle kullanılmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriye, 1945'te hükümet tarafından satın alınıp Şehir Hatları'na devredilinceye kadar İstanbul ve Boğaziçi arasında vapurlarla yolcu taşımacılığı yaptı. Bu taşımacılık sistemi, bundan önce daha çok sayfiye olarak nitelendirilen Boğaziçi'nde daimi ikamet ve imarın yaygınlaşmasına neden oldu. Dolayısıyla Boğaziçi'nin İstanbul ile bütünleşmesi sürecine

Şirket-i Hayriye'nin hız verdiği ve bu sürece yeni bir boyut kazandırdığı söylenebilir.

İskeleler: Şirket-i Hayriye'nin faaliyete geçmesine değin Boğaziçi'nde gemilerin yanaşmasına, yolcu ve yük indirip bindirmesine uygun iskeleler yoktu. Şirket-i Hayriye'nin ilk döneminde de gemiler kıyıya yanaşmaz, yolcular kayıklar aracılığıyla gemi ile kara arasında gidip gelirlerdi. Bu durum karşısında Şirket-i Hayriye idaresindeki gemilerin yanaşmasına uygun iskeleler ve bu iskeleler üzerinde yolcuların özellikle kötü havalarda beklemelerini kolaylaştıracak yapıların inşasına ilişkin bir proje hazırlandı. Bu bağlamda, Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Rumelihisarı, Baltalimanı, Emirgan, İstinye, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Sarıyer'de; Anadolu kıyısında ise Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli, Anadoluhisarı, Kanlıca ve Beykoz'da iskele ve bekleme yerlerinin inşası kararı alındı. Başlangıçta iskelelerde yolculara ait kapalı bekleme alanı yoktu. 1914 yılına gelindiğinde ise hemen her iskelede kapalı bekleme salonu bulunmaktaydı.

Şirket-i Hayriye Tersanesi: 1861'de Hasköy'de şehir hattı vapurlarının bakım-onarımı ve kü-

çük teknelerin yapımı amacıyla Şirket-i Hayriye tarafından bir tersane kuruldu. Şirket-i Hayriye Tersanesi, 20. yüzyıl ortalarına dek, kızak ve tezgahlar gibi çeşitli eklerle geliştirildi. Tersane, 1945'te Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne, 1952'de de Denizcilik Bankası'na devredildi. 1984'teyse Türkiye Gemi A.Ş.'ye bağlandı. Koruma Kurulu tarafından (bak. *Koruma Kurulu*) 1995'de tescil edilen Tersane'nin, 1996 ve 2001'de sırasıyla üretim yerleri ve batısındaki arsası, Rahmi M. Koç Müzecilik ve Kültür Vakfı tarafından satın alındı. Restore edilen tersane ve alanı, 10 Temmuz 2001'de Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi'nin bir bölümü olarak hizmete açıldı. Müzede genel olarak endüstriyel üretim teknikleri ve ürünleri sergilenmektedir. Tersanenin batısındaki arazi ise, otopark ve açık hava sergi alanı olarak düzenlenmiştir.

—Gül Köksal

>Ada, Haliç Tersaneleri, Koruma Kurulu, Sayfiye

TAKSİM MEYDANI

KENTİN KALBİNDEKİ BOŞLUK.

Damarlar: Sıraselviler Caddesi, güneyde Firuzağa Camisi'nden başlar. Caddenin Cihangir'e ve güneydeki mahallelere bağlandığı bu kesiminin adı, 1900'lerde Firuzağa Caddesi'dir; devamı, dik Tozkoparan (ya da diğer adıyla İtalyan) Yokuşu ile Tophane'ye ve limana bağlanır. Sıraselviler adı, kuzeye, eski mezarlık alanlarına doğru seyrekleşen bir yerleşmenin bağlık-ağaçlık geçmişine işaret eder. 19. yüzyıl haritalarında yer alan, caddenin bu kuzey kesimidir, cadde bütün olarak ancak 20. yüzyıl başı haritalarında görünür. Tophane'den başlayarak kuzeye yönelen bu iz üzerinde öncelikle hastane yapıları dikkati çeker: İtalyan, sonra Alman hastaneleri, karşısında Belediye (bugünkü İlkoyardı) Hastanesi. 20. yüzyıl başında caddenin kuzey ucunda Rum vakıf yapıları, Konstantinos Zappas'ın 1885'te yaptırdığı Zapyon Okulu ve bitişiğindeki Aya Triada Kilisesi ile varsıl Osmanlı elitinin mülkleri yer alır: 50'lerde yıkılarak bugünün önce Dilson ve ardından Keban oteline dönüşecek olan, vüzeradan Necip ve Selim Melhame kardeşlerin konakları, yine Osmanlı hariciyesinin önemli isimlerinden Noradunkyan Efendi'nin konağı. Cadde, 30'lardan bugüne, üzerinde çok katlı apartman, işyeri ve otellerin yoğunlaştığı dar bir kent koridoruna dönüşür ve Aya Triada ile eski Melhame konaklarının bulunduğu noktada meydana açılır.

Kazancı Yokuşu'nun (bak. *Yokuş*) meydana açılan ucunun eski adı Ahır Sokağı'dır; bu ad muhtemelen eski Topçu Kışlası'nın bu noktada bulunan ahırlarından gelmektedir. Yokuşun bir yol olarak sürekliliği yoktur, küçük semt camisinin yanından kıvrılarak aşağılara, Fındıklı sahiline doğru eski dere yatağını izleyerek iner, adı da Fındıklı Dere Sokağı olur. Deniz kıyısıyla meydan arasındaki bu kestirme bağlantı, yapı ve mekan bütünlüğü olan bir akstan çok, mahalle içlerinde yokuşlar boyunca dallanan bir ara sokaklar toplamıdır, tıpkı yanibaşındaki Mezarlık Sokağı gibi. Bu ad da, kuzeydeki eski geniş mezarlık alanlarını hatırlatır. Her iki sokağın meydanla buluştuğu noktalar arasındaki eski ve görkemli konak, Osmanlı Bankası'nın İngiliz müdürü Pears'ın eviydi, yerinde bugünkü The Marmara Oteli bulunur. Pears'ın konağı eski Topçu Kışlası'na ve önündeki yapılara bakarken, yerine yapılan otelin ufkunu, yıkılan kışlanın boşluğunda yer alan Taksim Gezisi Parkı (bak. *Park ve Bahçeler*) ve onun ötesinde çoğalan oteller oluşturur.

Denizden, bu kez Dolmabahçe'den, başlayıp meydana ulaşan bir başka iz, İnönü Caddesi'dir, bir önceki adıyla Gümüşsuyu Caddesi; kıyıdaki saraylar ile tepedeki kışlaların ve arada oluşan

semtlerin bağlantısı; dik topoğrafyayı, Kazancı Yokuşu gibi mahalle aralarında dallanarak değil, boş bir alanda, arazinin doğasına uygun yumuşak bir eğimle tırmanan eski Ayaspaşa Yolu, daha da eski adıyla Ağaç Dibi yolu. Boğaz'a bakan arazi önceleri koruluk, 17. yüzyıldan itibaren mezarlıktır, 19. yüzyılda yol güzergahının kuzeyinde ve batısında kışlalar, güneyde Ayaspaşa semtinin ev ve konakları, 1930'lardan sonra Gümüşsuyu kesiminde yolun her iki yanında gelişen apartmanlar... 19. yüzyıldan itibaren Taksim'e doğru önemli yapılar: bugün Teknik Üniversite olarak kullanılan Gümüşsuyu Kışlası, Askeri Hastane, 20. yüzyıl başında bir başka Osmanlı Bankası müdürünün, Pangiris Bey'in konağı olarak yapılan Japon Sefareti (sonra Konsoloslugu), Alman Sefareti, eski İtalyan Sefareti'nin yerine yapılan Hariciye Konağı. Bu yapı, yangın sonrasında önce Miramar Oteli, sonra Park Otel (bak. *Park Otel*) olmuştur, daha sonra yıkılarak yerine dev ve hoyrat bir otel binası planlanmıştır; inşaat bugün son katları budanmış bir yapı leşi olarak durur. Cadde, meydana açıldığı noktada Atatürk Kültür Merkezi (AKM) ile son bulur -bu binanın yerinde 1940'lara kadar Elektrik Şirketi'nin Fransız müdürünün lojmanı dururdu- sonra Mete Caddesi başlar.

Bugünkü Mete Caddesi, üzerinde önündeki park alanına bakan bir apartman dizisi bulunan kısa bir yoldur; Taksim Gezisi'nin yerindeki eski kışla yıkılmadan önce onun arkasındaki düzlük, sonradan bir toprak yol. O güne dek adı da yoktur; Prost Planı'nda ismi 5 numaralı yol olarak geçer. Vali Lütü Kırdar döneminde Taksim Gezisi düzenlenirken yol asfaltlanır, kuzeyde Taşkışla'ya kadar uzatılır ve Taşkışla çevresindeki yollarla bağlanarak akışkanlığı artar. Bir yanı apartman dizisi, diğer yanı park olan kısa caddeyi park alanından birkaç basamaklık bir yükselti ayırır ama yayalar genellikle parktan geçmez, kaldırımları kullanırlar.

İkinci bir bağlantı olan ve trafiği hiç tıkanmayan Mete Caddesi'nin, parkın batı yönündeki paraleli, yani Cumhuriyet Caddesi ise çok farklı bir tarihe ve kimliğe sahiptir. Sıraselviler Caddesi eksenini sürdürür ama daha çok İstiklal Caddesi ve Tarihi Yarımada'dan gelen akımı kentin kuzeyindeki gelişme alanlarına bağlayan omurga işlevini üstlenmiştir. Mezarlıklar, bağlar ve seyrek yerleşmeler arasından geçen, kuzey köylerine ve av alanlarına uzanan bir yol olarak tarihi eskidir. Öneminin artması, 19. yüzyılda Şişli, Nişantaşı, Teşvikiye, Maçka, Tatavla (bugünkü Kurtuluş)

ve Pangaltı semtlerinin gelişmesiyle olmuştur. 1930'lardaki adı da Pangaltı Caddesi'dir. Daha önce Kışla Caddesi olarak adlandırılan yol, 1869'dan itibaren artık ortası ağaçlı bir bulvardır, üzerinde 1860'lardan itibaren tramvay çalışır. 19. yüzyıl ortalarında Harbiye Mektebi'nin açılışı ve Tanzimat Fermanı ile gayrimüslim nüfusa tanınan mülkiyet hakları nedeniyle cadde hareket kazanır; Hıristiyan okulları, vakıf kuruluşları, hastaneler ve köşkler yapılır. Prost Planı ve vali Lütü Kırdar'ın imar operasyonları sonrasında hareketlenme ivme hızlanır. Surp Agop Ermeni mezarlığının yerine apartmanlar, Radyoevi, Spor ve Sergi Sarayı, daha sonra ise, Hilton ile başlayarak yeşil alanlar üzerinde inşa edilen büyük otel yapıları yükselir. Topçu Kışlası'nın talim yeri ise, bu yıllardan itibaren Talimhane semtidir; burası, o günlerin mutena apartman bölgesi, bugünün kısmen yayalaştırılmış (bak. *Yayalaştırma*) oteller alanıdır. Pangaltı Caddesi'nin adı Cumhuriyet Caddesi olur, Elmadağ kavşağından itibaren Talimhane apartmanları ile Taksim Gezisi dükkanları arasından ilerleyerek meydanla buluşur; diğer yöndeki uzantısı, farklı adlar, genişlikler ve biçimler kazanarak kentin kuzeye doğru olan sürekli gelişmesinin ana arteri olmayı sürdürecektir.

Cumhuriyet Caddesi'nin meydanla buluştuğu nokta, Tarlabaşı Bulvarı'yla da kesişme noktasıdır. Galatasaray'a doğru İstiklal Caddesi'ne paralel bir doğrultu izleyen cadde, Şişhane Meydanı'nda kollara ayrılır ve Galata'yı, Kasımpaşa'yı, Haliç'i ve Atatürk Köprüsü üzerinden sur içini kuzeye bağlar. 19. yüzyılda, Pera yangını sonrasındaki planlarda açılması düşünülmüş, Prost Planı'nda yeniden önerilmiş, 1986-88 arasında, belediye başkanı Bedrettin Dalan'ın imar etkinlikleri kapsamında üzerindeki 350 eski bina yıkılarak bugünkü geniş cadde açılmıştır. Caddenin Galatasaray ve Şişhane kesiminde, kentteki varlığını 1596'dan beri sürdüren eski İngiliz Sefareti, daha ileride yakın zaman önce kuzeydeki yeni ve korunaklı binasına taşınıncaya kadar ABD Başkonsolosluğu, Pera Palas Oteli, The Marmara Oteli gibi prestijli yapılar ve donatılar ile bunların ardında sayıları gün geçtikçe artan müze ve kültür merkezleri bulunurken, yıkım (bak. *Yıkım ya da Çarpık Kent*) ve genişletme işlemine tabi olan doğu kesiminin özellikle caddenin kuzeyinde kalan bölgesi son yıllarda marjinalitenin ve yoksulluğun egemen olduğu bir çöküntü alanıdır. İçeriğin yoksulluğu, mekanın yoksulluğu ile birlikte yaşar ve açıldığından bu yana Tarlabaşı Bulvarı ne kentsel peyzaj, ne de mimari anlamda bir kimlik kazanabilir.

Küçük bir refüjle ayrılan iki yol izinin arasında yer yer bir metrelik seviye farkı vardır, yayalar buradaki bozuk basamaklarda akrobasi yaparlar, kaldırım genişlikleri sürekli değişir. Yarısı yıkılan ve yenisi bir türlü inşa edilemeyen yapılar ya yıkık halleriyle dururlar, ya da kimilerinin cadde cephelerine sakil makyajlar yapılagelir. Caddenin adına "bulvar" dedirten doğu ucu bu pejmürde haliyle meydanla buluşur. Talimhane semtinin iki küçük caddesi, Şehit Muhtar ve Abdülhak Hamit caddeleri de aynı noktada ve aynı mekansal tanımsızlık içinde meydana açılırlar.

Meydana açılan tüm yollar içinde İstiklal Caddesi'nin her zaman ayrıcalıklı bir yeri olur. Cadde, Galata surlarından ve kulesinden başlayarak, onun da ötesinde Yüksekaldırım üzerinden Karaköy'den başlayarak limanı, bunların da ötesinde Galata Köprüsü üzerinden Tarihi Yarımada'yı ve eski yönetim ve ticaret alanlarını kuzeye bağlar. Galata Kulesi, Mevlevihane, sefaretler, Galatasaray Lisesi, kiliseler ve dini misyonlar, 18. yüzyıl sonlarından itibaren caddenin önemini artırmış, bu önem 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın kimi dönemlerinde yeni yapılar, apartmanlar, pasajlar, ticaret ve eğlence mekanları, oteller, sinemalar, kültür tesisleriyle devam

etmiştir. Eski Pera bağları üzerinde gelişen bu oluşum, Grande Rue de Péra (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) ya da Osmanlı deyişiyle Cadd-i Kebir üzerinden kuzeye doğru yürümüş, kalabalıklar, etkinlikler, atlı ve elektrikli tramvaylar, otomobiller bu eksen izleyerek kentin bir kesimini besleyen suların dağıldığı deponun, Maksim’in olduğu düzlüğe, Taksim Meydanı’na akmıştır. Birleşme noktasının bir yanında bugünkü Fransız Konsoloslğu, karşısında 1887 yapımı Aya Triada Rum Kilisesi ve müştemilatı bulunur.

Kalp: Tüm bu ana ve kılcal damarlar aynı düzlüğe çıkar. Onlara, görünmeyen, yer altındaki dehlizlerden gelenler katılır. Metropolün yüz küsur yıl önce düşleyip bir türlü tamamlayamadığı metrosunun en hareketli istasyonlarından birisi de buradadır ve gelecekte bu yeraltı damarlarından yüzeye vuracak olan yoğunluk daha da artacaktır.

Taksim, kentin Beyoğlu yakasında bir tepe noktasıdır. Sultan I. Mahmud’un 1731’de Belgrad Ormanı’ndan getirdiği su, buradaki Maksim’den arazinin doğal eğimiyle Beşiktaş, Ortaköy, Beyoğlu ve Kasımpaşa’ya dağılır. Yollarsa, aynı eğimleri tırmanarak meydana varırlar. Kentin en önemli meydanını besleyen bu yolların, İstiklal Caddesi

dışında, ciddi bir yaya mekanı olduğu söylenemez ve bu meydan olma kimliği açısından bir çelişkidir. Ama buraya uzun mesafelerden gelinir: Otobüsler, dolmuşlar, özel araçlar, İstiklal Caddesi’nin küçük tramvayı, Kabataş’ı ve buraya ulaşan deniz ve tramvay hatlarını Taksim’e bağlayan fünikülerler, turist otobüsleri, okul, işyeri ve havaalanı servisleri ile metro, yolcularını Taksim’e aktarır. Taksim, tepe üstündeki konumuyla iki yönden, doğuda Dolmabahçe ve Fındıklı üzerinden Boğaz, güneydeyse Karaköy ve Kasımpaşa üzerinden liman ve Haliç bağlantılarının birleşme noktasıdır. Öte yandansa, bu birleşmeden hareketle, kentin yüzyıllar boyu koruları, bağları, mezarlıkları, seyrek yerleşmeleri yapılaştırıp yoğunlaştırarak gittikçe kuzeye doğru büyümesinin en önemli düğüm noktasıdır. Kentin, ülke ölçeğinde giderek “merkez” olarak algılanmasının meşru temeli de burada yatar. Burası İstanbullular için, İstanbul’u tanıyanlar için, kentin ziyaretçileri için şehrin kalbidir. Ama bu kalp, meydan olmanın bilinen standartlarına ve öğretilerine uymaz, burası aslında mekan tanımları gevşek, mimari kimliği zayıf, rüzgarlı, korunaksız ve akışkan bir boşluktur.

Kentin uzun tarihi boyunca son yüzyıla gelinceye dek “dışarıda” kalan bir noktanın, üstelik

hiçbir mimari özene ve kişiliğe sahip olmaksızın bugün hem işlevsel hem de simgesel olarak merkez kimliği kazanması, tarihsel bir kent için sık rastlanan bir olgu değildir. Taksim, 15. yüzyılda örneğin, kentin kalbi suriçi İstanbul’unda atarken, Galata surlarından çıkan bir kır yolunun, ağaçlar ve bağlarla kaplı bir düzlüğe vardığı noktadır. Pera’nın ve Boğaz yamaçlarının, kuzeydeki yerleşme bölgelerinin gelişmesi, burasını geniş bir mezarlık alanına dönüştürdü: Ayaspaşa, Tarlabası, Elmadağ, Harbiye, Müslüman, Ermeni, Rum, Protestan ve Frank mezarlarıyla kaplı alanlar oldular. 19. yüzyıl ortalarında bu büyük mezarlığın, Grand Champs des Morts’un bir bölümü, özellikle Latin Mezarlığı, aşama aşama kaldırılarak kuzeye, Feriköy bölgesine taşınmaya başladı; kurumsal yapılar ve daha sonra mahalleler ve meydan, eski ölümler kentinin üstüne inşa edildi.

İlk önemli yapı, meydana adını veren Maksim’di. Bu su mühendisliği yapısı, inşa edildiği 1731’den bu yana, 44 metrelik cephesiyle boşluğun, bugünkü meydanın ilk sınırını oluşturur. 18. yüzyılda, Osmanlı sarayı Topkapı’dan Boğaz’a taşınmaya başlar. Sarayın Boğaz’a yerleşmesi, Boğaz köylerinin ve yamaçlarının kentleşmesi demektir; aynı zamanda da, sarayı koruyan askeriyenin mo-

dern kurumları olan kışla, okul ve hastanelerinin de bu bölgeye yerleşmesi... Maksim’in yer aldığı düzlük ve çevresi artık, askeri tesisler alanıdır: III. Selim döneminde (1789-1807), bugünkü Taksim Gezisi alanına mezarlıktan bir bölüm kaldırılarak inşa edilen Topçu Kışlası 1806’da tamamlanır. 19. yüzyıl ortalarında, bugünkü Harbiye semtinde bulunan yapılar, günümüzde Askeri Müze olan Mekteb-i Umum-u Harbiye, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Fransız askerlerine hastane olarak tahsis edilen Taşkışla, Gümüşsuyu’nda Mızıka-i Hümayun Kışlası, karşı tepede Maçka Silahhanesi ve bugün yıkılmış olan kimi ek yapılarıdır. Topçu Kışlası’nın karşısındaki eski mezarlık alanı askerlerin talim sahası olur: Bugünün Talimhane semti. Kışla, yapımının tamamlandığı 1807’den başlayarak geç Osmanlı tarihinin kimi önemli olaylarının da şahididir; 1807’deki Kabakçı İsyanı’nın, 1909’daki 31 Mart Ayaklanması sonrasında Hareket Ordusu ile isyancıların çatışmalarının sahnesidir; topa tutulur, yıpranır, işgal yıllarında Fransız Senegali askerlerinin barınma mekanı olur, sonra işlevsizleşir ve terk edilir. 1921’den itibaren bir süre İstanbul’un ilk stadyumu olarak, avlusu futbol sahası olarak kullanılır ve Taksim Stadı olarak anılır; Türk milli futbol takımının ilk maçı burada yapılır. Mekanlarının bir bölümün-

de, müstemilatında ve kimisi gecekondü niteliği taşıyan ek yapılarında acentalar, dükkanlar, kahvehaneler, kumar salonu, meyhane, garaj, hatta konutlar yer alır.

Kışlanın işlevini yitirmesinin bir sonucu, talim alanının imara açılmasıdır. 1920'lerin sonundan başlayarak burası apartmanlaşır. 1928'de Taksim'de, Maksem'in yanı başında yeni rejimin bu eski başkentteki simgesi olarak heykeltraş Canonica yapıtı Cumhuriyet Anıtı inşa edilir; ardından çevresi, anıtın merkezi kimliğini vurgulayan dairesel bir tasarımla düzenlenir. Meydanın adı da artık "Taksim Cumhuriyet Meydanı"dır. Yeni Talimhane semtinin bitiminde, Şehit Muhtar ve Abdülhak Hamit caddeleri arasında, anıta, arkadlı, eğrisel bir cepheyle bakan üç katlı Kristal Gazinosu inşa edilir; 1970'lerin başlarında yıkılır. Karşısında, Sıraselviler Caddesi'nin meydana açıldığı noktada 1920'lerde Majik Sineması yer alır; adı sonra Venüs'e dönüşecek, daha sonra ise eğlence hayatının yeni eğilimleri içinde Maksim Gazinosu olacaktır.

1930'ların Taksim'i, anıt ve çevresindeki dairesel mekanı çevreleyen yapıların meydana getirdiği küçük bir meydan ve oradan dağılan yol-

lardan oluşur. Mekanın temel direği ve merkezi heykel, en önemli yapıları ise Aya Triada Kilisesi ve Kristal Gazinosu'dur. Kışlanın ahırları ve Maksem duvarı mekanı tamamlar. Kışla, ahırları ve müstemilatı, bugün yıkılmış olan Karakol Binası, gelişen Talimhane, Gümüşsuyu-Ayaspaşa apartmanları ve bunların bugünkü meydanın doğu ve güney cephelerindeki uzantıları, bu yapı dizileriyle sınırlı yol mekanlarını tanımlar. Ancak bu noktada geniş bir kent mekanı oluşturma yönündeki modernist tasavvur bu sıkışık dokuya razı olmayacaktır. 1939 onaylı Prost Planı'nda kışlanın yerini, apartmanların ve kamusal yapıların çevrelediği bir park almıştır. Kırdar döneminde bu şema, değiştirilerek uygulanır: Önce ahırlar ve müstemilatı, sonra kışla yıkılır, İnönü Gezisi Prost'un öngördüğü çevre blokları olmaksızın, yükseltilmiş ve eksenel bir yeşil alan olarak düzenlenir. Gezi'nin meydan ucunda Belling tasarımını bir İsmet Paşa heykelinin ve geçit törenleri için tribün dizisinin yer alması öngörülmüştür: Her siyasal dönem Taksim'de kendi simgelerini görmek ister, heykelin kaidesi dikilir, iktidar değişikliği heykelin dikimine izin vermez, kaide yıllar boyu ortada kalır, sonra kaldırılır. 1950'deki iktidar değişikliği "İnönü Gezisi" adını da "Taksim Gezisi"ne dönüştürür.

Taksim geçmiş dönemlerde de bir mesire yeri olmuştur. Gümüşsuyu'ndaki mezarlıkların içinde eski gravürlerde görülen bir bahçe, 19. yüzyıldaysa kışlanın kuzeyinde, Surp Agop mezarlığının başında, Müslüman nüfusun kullanımına kapalı bir başka bahçe vardır. Prost Planı ve Kırdar düzenlemesi, “thé dansant”ların, baloların yapıldığı bu İngiliz stili bahçeyi Taksim Belediye Gazinosu'na dönüştürür ve yeni modern bina 1939'da açılır: Cumhuriyet balolarının, milli burjuvazinin ve İstanbul'un yeni elitinin düğünlerinin, yılbaşı kutlamalarının, resmi toplantıların mekanı; üst salonda ise “nezih” bir satranç kulübü. Bu yapının karşısında Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulübü'nün (TED) binası yer almaktadır. Prost Planı'nın Taksim'den Maçka'ya uzanmasını öngördüğü yeşil alan içinde yer alan bu yapılar da zamana dayanamaz. 1955'lerde park alanı içinde Hilton Oteli yükselir. Gazino yıkılır, yerine 1965'te Sheraton Oteli, yıkılan TED Kulübü binasının yerine de 1990'larda Hyatt Regency Oteli açılacaktır.

Yeni ve genişletilmiş meydan mekanını tanımlayan en önemli yapı, Maksim'in 140 metre karşısında yer alan AKM'dir. Prost Planı hazırlandığı yıllarda, bir başka önemli Fransız mimar, Auguste Perret de burada yer alacak olan Opera

binası projesi için çalışır, savaş yıllarının ardından projeyi Bayındırlık ve İskan Bakanlığı devralır. Hayati Tabanlıoğlu tasarımı olan yapı, önce İstanbul Kültür Sarayı olarak 1969'da açılır. Kısa süre sonra geçirdiği yangının ardından bugünkü AKM olarak 1978'de yeniden hizmete girer. Meydanın ikinci önemli yapısı, Gezi'nin tam karşısında, Osmanlı Bankası müdürünün konutu olan ve daha sonra İstanbul Kulübü olarak kullanılan yapının yerinde, 1940'larda Gezi'nin devamı olacak bir manzara terası yaratılması düşünülen noktada, 1975'te Intercontinental Oteli olarak açılan bugünkü The Marmara Oteli'dir.

Kozmetik ve sembolik: Taksim, çok kısa bir tarihsel dönem içinde yer alan bütün bu değişiklikler içinde çeperleri, boyutları, geometrisi ve ölçeği sabit olmayan, sürekli biçim değiştiren bir mekan olur; genişler, daralır, yeniden genişler... Bağlar ve mezarlıklar boşluğunun ortasına Kışla inşa edilir, Kışla müstemilatı yıkılınca meydan genişler, Kışla'nın karşısındaki talim alanı yapılaşınca boşluğun ölçeği yeniden küçülür, daha sonra Tarlabaşı yönündeki yıkımlar boşluğu bir kez daha büyütür. Kışla yıkıldığında, meydan Gezi alanıyla bütünleşir, sonra bu alanın ucunda bir otel bloğu yükselir. Gezi de asla adının çağrıştırdı-

ğı esplanade olamaz. Meydana açılan caddelerin, tam meydanla buluştukları noktada çeperler çözümlür, perspektif genişler, belirsizleşir, doğrultular eriyerek kaybolur.

Bu kısa tarih sadece inşa edilen ve yıkılan yapıların tarihi değil, simgelerin, gerçekleştirilemeyen düşlerin, yetinme ve uzlaşmaların tarihidir. Cumhuriyet, Osmanlı kışlasını yıkarak kendi anıtını inşa eder. Tasarladığı modernite, yeni rejimin, onun törenselliğinin, politik kimliğinin ve yaşam biçiminin mekanını üretmek ister: Tribünlü, geçit törenli bir meydan tasarımı, yanibaşındaysa Cumhuriyet balolarının mekanı olacak modern bir gazino... Müslüman muhafazakarlar, ibadethanesiz bir meydan istemezler. Aya Triada, cemaatini yitirmiş olsa da iri bir Hıristiyan yapısı olarak meydanda hakimiyetini sürdürmektedir. Maksem'in arkasında (veya üstünde) yapılması istenen cami, bu kez laik Cumhuriyet çocuklarının tepkisini çekecektir: AKM'ye kafa tutan gericiliğin simgesi! İnönü Heykeli'nin traji-komik öyküsü de benzer bir simgesellik merakının değişen iktidarlar arasındaki savaşım alanı olur. Daha sonraları kaldırılan kaidenin yerine, "tuhaf" pavyonlar, "sanatsal iş"ler dikilse de hiçbiri mekanda tutunamaz ve hepsi yok olur, yerlerine bazen ramazan çadırları

kurulduğu görülür. 27 Mayıs sonrası meydanın ortasına dikilen ve "kitap-süngü-defne dalı" bileşiminden oluşan "devrim" simgesi, uzun yıllar yerini korur, kaldırılmasını belki de metro istasyonunun yapım çalışmalarına borçludur. Kentin en önemli meydanındaki gecekonduları, çirkin telefon, Akbil gişelerini (bak. *Akbil*), durak yerlerini, plantonluk kulübelerini ve düzensiz otobüs yığılmalarını kimse yadırgamaz görünür; bunların çoğu yıkılan ahır binalarının ve o zamanlar da bir bölümü kaçak olan müstemilat yapılarının yerlerini işgal eder. Mekanı mimari değil, her gün değişen çizgiler ve kullanımlar belirler. Geçicilik ve eğreti olma bu meydanın ruhunda vardır; aslında, kentin ruhunda...

Onun için reklam panoları, geceleri yanıp sönen ışıklı haber levhaları Taksim'in boşluğuna yakışır ve meydana, çevreleyen üslupsuz ve niteliksiz yapıların mimarisinden daha çok anlam katar. Taksim ve çevresi için yapılan bütüncül tasarımların hiçbir zaman tutmamasını da bununla ilişkilendirmek olasıdır. Ekonomik kaynakları sınırlı ve 19. yüzyıldan beri öykünülen modern kent ve kent tasarımı kültürü o denli az donanımlı olan bir toplumsal ortamda, bunu anlamak çok da zor değildir. Kent metrosunun kavram olarak bugünkü güzergahtan geçerek Kilyos'a kadar uzanması,

Tünel'in mühendisi Eugène Henri Gavand tarafından 19. yüzyılda önerilmişti. Tarlabası Bulvarı'nın, üstelik modern bir kentsel tasarım formatı içinde açılması, aynı yüzyılda Pera yangını sonrasındaki planlara yansır. Prost'un tasarladığı klasik-Moder-nist ve aksiyal Taksim Gezisi, çevresindeki yapıları ve törenselliğiyle, devir ideolojisiyle örtüşen disiplinli bir kentsellik öngörüyordu. Yerine uygulanan ise, tasarımın dış boyutlarını ve geometrisini koruyan yeşil bir boşluk olmuştur. 1987'de açılan Uluslararası Kentsel Tasarım Yarışması, katılan saygın isimler ve önerileriyle birlikte mimarlık arşivinin neredeyse unutulmuş bir belgesi olarak kalır. Tarlabası yıkımının neden olduğu "kentsel yara"yı (bak. *Yara*) onarmak amacıyla 1989'da açılan kentsel rehabilitasyon yarışmasının sonu da aynıdır. Bugün, 2008'de, aynı çöküntü alanını sosyal ve işlevsel olarak değiştirmeyi, yapı adalarını yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan kentsel dönüşüm projeleri üretiliyor ve içeriğinden çok yarattığı polemiklerle biliniyor. Kentsel cerrahi ve kozmetik arasındaki kararsızlık devam etmekte.

Beden ve anlam: Damarların beslediği kalp, mekan olarak tanımlanması zor bir boşluksa, sınırları, donanımı, mimarisi ve estetiği yetersiz kalıyorsa, ama yine de burası kentin kalbi olabi-

liyor ve bu, toplumsal onay görüyorsa, boşluğu neyin doldurduğunu anlamak gerekir. Taksim Meydanı'nın kent coğrafyası ve kentsel gelişme rasyoneli içindeki konumunun, bu onanmışlığı anlamının ilk verisi olduğundan bahsedilmişti. Bu, ikinci veri olan kullanım değerini de açıklar: burada yer alan yapıları, kurumları ve işlevleri.

Bu mekan bir ağırlık ve enerji merkezidir, sadece üzerinde bulunanın değil, yakın çevresinde ve kendisini besleyen damarlar üzerinde bulunanların da: AKM, semtteki diğer kültür merkezleri, oteller, üniversite, sinema ve tiyatrolar, Asmalımescit ve Nevizade sokakları ve çevresindeki meyhaneler, lokantalar, café'ler ve kahveler, Tarlabası'nın kuytularındaki yoksul batakhaneler, 90'lar sonrası alternatif kültürlerin mekanları, meydana ulaşan tüm ulaşım sistemlerinin durakları ve uzandıkları güzergahlar, varış noktaları ve bunların kullanıcıları... Sonra, hem konumu, hem boşluğun boyutları, hem de bu donatılar ve ulaşım olanaklarıyla desteklenerek, Taksim'in üstlendiği tüm işlevler: devletin törenleri, askeri geçit resimleri, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, anıta çelenk koyma ritüelleri, saygı duruşları; yani bugün Sultanahmet ve Beyazıt'da yapılmayanlar... Sonra, karşı sesler, karşı gösteriler,

protestolar: 31 Mart olayından beri kalkışimler; Wagon-Lits gösterisi, 6-7 Eylül olaylarının başlangıç mitingi, 60'lı-70'li yılların kanlı eylemleri olan 6. Filo'yu protestonun Kanlı Pazar'ı, kanlı 1 Mayıs mitingleri... Sonra sivil toplantılar: yılbaşı kutlamaları, halk konserleri; coşku, merak, sıradanlık ve cinsel tacize varan taşkın dışavurumlar... Taksim bunların da mekanıdır. Adına "Gateway City" denen tüm büyük liman kentlerinde olduğu gibi merkez/meydan'ın (bak. *Merkez*) limandan ve limanla olan coğrafi bağıntısından ayrılmayan kimliği, enerji ve farklı tezahürleri, bu coğrafi konumdan ve onun dinamiklerinden beslenir.

Anıtın açıldığı yılları belgeleyen Nazmi Ziya'nın tablosundaki monden imge burada, tene-keden bir minareciği olan sefil gecekondu caminin önünde, umumi hela süprüntüleri üzerine seccadeler atarak Cuma namazı kılan müminlerin görüntüsüne, cumartesi sabahları AKM'ye, onaylanmış sanatı izlemeye gelen yaşlı ve vefalı izleyicilerin mütevekkil ve yorgun bakışlarına karışır. Punk'lar, travestiler, Kalyoncu Kulluğu'nun derinlerinden gelen yoksul Afrikalılar, Café Opera'nın ve bir üst katta otelin lobby-barının iyi giyimli müdavimleri, bar orkestrasının yaşlı müzisyen beyefendileri ve otellerinden çıkıp otobüslerine doluşan turistler,

birbirinin varlığını yadırgamaz; Maksem ve anıt önünde sentetik ve saydam kalkanlarıyla barikat yapan polisleri de, onların ardında kaçak CD ve kitap satanları ve daha gerideki Roman çiçek satıcılarını da... Taksim çok aktörlü bir paylaşım alanıdır.

Burada vasıttan inilir, bir başka vasıtaya binilir. Burada AKM'nin ya da "Fransız Kültür"ün önünde buluşulur ve bir başka, daha özel yere gidilir, daha geç bir saatte yine burada ayrılır. Buraya gelinir, buradan dağılır, buradan mutlaka geçilir -yer altından bile olsa... Burası akılda bir isim ve dönülüp gelinen bir yer olarak daima vardır.

Sosyal ve politik hijyen, Taksim'in -aslında Taksim hep bir simge, burası Pera-Beyoğlu ve İstanbul- bu derbeder, savruk, özensiz ve aykırı kimliğini temizlemeye çalışmıştır ve bunu hiçbir zaman başaramaz. Bu büyük alanın, asla bir meydan ve mekan olamadan yer olmayı başarmasının sırrı da büyük ölçüde bu denetimsizlikte yatar. Taksim, tanımsızlığı, muğlaklığı, özensizliği, savrukluğu içinde bir özgürlük durağıdır -kimsenin olmayan, dolayısıyla koca metropolde yaşayan tüm bireylerin rahatsızlık duymadan kısa bir süre için de olsa kullandıkları bir boşluk. Çevresindeki

sokak ve yer adlarının değiştirildiği, Pürtelaş'ın Yılmaztürk, Abanoz'un Halas olduğu, üzerinde simgelerin yarıştığı Taksim, herkesindir. Onun içindir ki, mezarlık, kışla, anıt, Kanlı Pazar ve aktörlerinin, Eftalapos Kahvesi'nin muhabbet tellallarının, dinci ve laik ritüellerin ve başka çelişkili varoluşların koalisyon mekanı burası olmuştur.

Zaman içindeki farklılaşması, sınırlarının belirsizliği, mimarisinin sıradanlığı, kış günlerinde ikliminin elverişsizliği, bu “demokratik” varlığın bileşenleridir. Burası ne görkemli bulvarların bulunduğu bir Etoile Meydanı, ne insan ve araç selinin dar cadde mekanları boyunca akıp keşiştiği bir Times Square, ne modern öncesi dünyanın tüm izlerini ve zenginliğini süzerek aktaran San Marco Meydanı, ne de ihtişamın, ideolojinin, gösterişli ve ürkütücü geçit törenlerinin aktığı Kızıl Meydan'dır. Ama burası her gün ve özellikle her gece biraz fiktif bir kavram-mekan olarak, daha çok bir kullanımlar ve anlamlar ve ruhsal-bedensel devinimler mekanı olarak kendini yeniden üretmeyi başarır.

Taksim kendine ve tüm zaaf ve çelişkilerine rağmen, mimarların, şehircilerin ve kent yöne-

ticilerinin tüm ideoloji ve projelerine rağmen kentin rakipsiz odağı olarak kendi başına vardır.

—Atilla Yücel ve Hülya Hatipoğlu

>Akbil, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Merkez, Park Otel, Park ve Bahçeler, Yara, Yayalaştırma, Yıkım ya da Çarpık Kent, Yokuş

TEMİZLEME

İSTANBUL'DA TEMİZLEME, BELLİ BİR BÖLGENİN BELLİ GÖRÜNTÜLERDEN VE İNSANLARDAN ARINDIRILMASI ANLAMINA GELMEKTEDİR.

Temizleme işlemleri çoğunlukla kentsel dönüşüm (bak. *Kentsel Dönüşüm*), iyileştirme, sıhhileştirme, kentsel yenileme adı altında yapılmaktadır. Tipik bir temizleme faaliyeti, söz konusu mahalle, semt veya bölgedeki insanların sağlıksız koşullarda yaşamakta oldukları ve bu koşulların iyileştirilmesi gerektiği önermesinden yola çıkar. Bu alan çoğunlukla şehir merkezine yakın, ağırlıklı olarak göçmenlerin yaşadığı, turistik potansiyeli olan (bak. *Turizm*), genellikle tarihi bir yerleşim yeridir. Yerel yönetim, bu bölgede yaşayan insanların hayat şartlarını iyileştirmek

amacıyla evlerini yıkarak onlara genellikle şehrin çeperlerindeki bir yerleşim alanında, inşaatı tamamlanmak üzere olan evler satın alma imkanı sunar. Temizleme süreci, yerleşim alanında daha önce yaşamakta olan İstanbulluların başka bir yere zorunlu olarak taşınmalarından sonra, yıkılan alanda yeni binalar inşa edilmesiyle tamamlanır. Böylelikle, yabancıların bakışına açılan bu mekan, sokakta halı yıkayan kadınlar, oynayan çocuklar, başörtülü kadınlar, travestiler, asılı çamaşırlar, kapı önlerindeki ayakkabılar, kahvede oturan kılıksız erkekler gibi görüntülerden arındırılmış ve temizlenmiş olur.

—İlkay Baliç

>Kentse1 Dönüşüm, Turizm

TİNERCİ

BİR İSTANBULLU TİPİ. [ED.]

Taksim'deki meydanı veya şehrin deveran ettiği diğer yerleri gezin, burnunuza tiner kokusu geldiğinde dönüp bakın, ürkek, beklenti dolu, sersemlemiş bir erkek çocuk göreceksiniz. Genellikle eli

“sinyal çekmek” denilen bir hareketle dilenmek üzere size doğru uzanacaktır; medya da yoldan geçenlere uyguladıkları şiddeti sık sık konu ediyor. Tinercileri “sokak çocukları” olarak niteleyip korumak ve savunmak kentliler için alternatif cemaatlerin varlığına yönelik bir arzuyu ifade etmenin bir biçimi haline geldi. Tinerciler “yanlış yerdeki madde türü” olarak görülüyor; onların yaşındaki insanlara uygun görülen rollere oturmayan şeyler ve insanlar kategorisindedir: öğrenci, arkadaş, sevgili, palyaço, aile erkeği, kasap çırağı, kuaför.

Kimse şehre tinerci olmak için göçmez, bu ancak taşradan ve iç bölgelerden daha iyi bir hayata kavuşmak için yapılan yolculuğun bir yan etkisidir. Bir yanda sokak çocuğu tiplemesine daha yakın romantik bir tinerci, diğer yanda ise toplumun tüm yanlışlarının simgesi olan ve kontrolsüz nüfus artışı, çözülen toplumsal bağlar, kötü siyasi partiler, daha da kötü eğitim, başarısız yetkililer gibi iddiaları besleyen saldırgan tinerci...

Tinerci çocukların “bally”ci çocuklardan farkı anlaşılmalıdır, plastik torbalara doldurdukları yapıştırıcının verdiği keyfi tercih eden ballyciler, daha uyanık olduklarını iddia eden ama bu uyanıklıkları ne para ve yemek için dilenmenin

utancını ne de şehir kışının iliklere işleyen soğuşunu hissetmeye yetmeyen tinercilere göre daha ağırbaşlı bir gruptur. Tinerciler ayrıca balycilerden daha iyi dövüşçü olduklarını iddia ederler.

Tinercinin kentsel alanda dolaşımı kentsel ahlaki çöküşün ve kontrolsüz nüfusun bir ölçütüdür. “Henüz çocuklar,” der insanlar, ama büyüünce sadece tiner koklamakla kalmayıp başka tehlikeli şeyler de yapan adamlar olacaklar. Tinerciler toplumun ufuktaki sorunlarının tiner damlayan bir mendile sarılmış halidir. Yoldan geçenlere uyguladıkları şiddet bazı kentsel güzergahları keser, birçok diğer tinerci ise yoldan geçenlerin arasına katılmaya çalışır.

Boya çözücü tiner, engelleri incelterek, hatları belirsizleştirerek, lokantaların ve otellerin girişinden onları kışkırtılanların yüzlerini bulandırarak dünyayı “çözer” onlar için. Çözücü soğuşu ve kiri eritir, hafızayı ve sınırları siler. Kentsel tuvalde onlar başka bir fırçayla boyanmıştır.

—Meltem Türköz

TRAMVAY

19. YÜZYILDA KENTİN ARTAN ULAŞIM GEREKSİNİMLERİNİ KARŞILAMAK ÜZERE KULLANILMAYA BAŞLANAN ULAŞIM ARACI. BUGÜN, KISMEN NOSTALJİK BİR GÖRÜNTÜ (BEYOĞLU’NDA). KENTİN KALAN KESİMİNDE DE, TRAMVAY ADININ MEŞRUIYETİNE SİĞİNAN TREN-DEN AZ KÜÇÜK RAYLI TAŞIT.

İstanbul’da 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan kentin Avrupai standartlara kavuşturulması çalışmalarında, ulaşım ağının düzenlenmesi önemli bir yer tutar. Yangın (bak. *Yangın*) sonrasında yapılan planlama çalışmaları ile birlikte toplu ulaşımın kent hayatına katılmasındaki ilk adım olarak, İstanbul’un 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı kentsel dönüşümün (bak. *Kentsel Dönüşüm*) en önemli bileşenlerinden biri olarak yer alır. Gerek Tarihi Yarımada’nın iç kesimleri ve Marmara kıyıları, gerekse Galata sırtlarından Şişli’ye doğru gelişen yeni mahalleler ile nüfusu artan Boğaz mahallelerine ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla 1870’lerde atlı tramvay kentin ulaşım sistemine katılır. Bu ilk toplu taşıma hizmeti, öncelikle kentte yaşayan yoksul kesimin ulaşımını kolaylaştırıyor, bunun yanında belirlenen güzergahlar üzerindeki semtlerin gelişmesini de destekliyordu. Bu çerçevede ilk planda, Azapkapı-Ortaköy, Eminönü-Aksaray,

Aksaray-Yedikule, Aksaray-Topkapı ve Taksim-Şişli hatlarının hizmete açılması planlanmıştır. Tramvayın gelişi, ulaşımı kolaylaştırmanın yanında, hatların döşenebilmesi için sokak döşemelerinin yenilenmesi ve bu güzergahlar üzerinde kentin su ve kanalizasyon sisteminin de yenilenmesine de olanak sağlar.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde çıkan Balkan Savaşı nedeniyle ulaşımda kullanılan atların orduya satılması, kentin bir yıldan uzun bir süre tramvaysız kalmasına yol açmış, bu arada Amerika'da ve Avrupa'da çoktan çalışmaya başlamış olan elektrikli tramvayın, İstanbul için de artık kaçınılmaz olduğu fikri iyice yaygınlaşmıştır. 1914 yılında yapımı tamamlanan Silahtarağa Elektrik Santrali aracılığı ile ilk önce Tünel-Şişli hattına ve sonrasında İstanbul tramvaylarının tümüne elektrik verilmesi işlemi tamamlanmıştır. Karaköy'den Eminönü'ne geçmek için hareket eden ilk tramvay, aynı zamanda Haliç'in (bak. *Haliç*) iki kıyısını da ilk kez bağlar. 1914'ten 1950'lere gelene kadar oldukça gelişen ve artan tramvay hatları, 1950'lerin ortalarında başlayan imar hareketleri çerçevesinde gözden düşmeye ve yerlerini otobüslere bırakmaya başlar. 1960'ların ilk yıllarında tramvay İstanbul ulaşımından

çekilir. Tramvayın geri dönüşü ise otuz yıl sonra, 1990'ların başında ulaşım aracı olmanın uzağında nostaljik bir öğe olarak (bak. *Nostalji*) Tünel-Taksim hattıyla başlar. Sonrasında kentin ulaşım sorununa çözüm olarak yeniden gündeme gelir.

—Yıldız Salman

>Haliç, KentSEL Dönüşüm, Nostalji, Yangın

TURİZM

BURADA “TURİZM” İKİ FARKLI ANLAM YA DA ÇERÇEVEDE KULLANILACAK. GENİŞ ANLAMI İLE TURİZMDEN (NORMAL KARAKTERLERLE YAZILACAK) KENTİN DÜZENLİ SAKİNİ OLMAYANLARIN HER BİÇİM VE BAĞLAMDA ANCAK GEÇİCİ BİR SÜRE İÇİN BURADA BULUNMALARINI KASTEDECEĞİM. İKİNCİL YA DA DAR ANLAMI İLE *TURİZMİ* İSE (İTALİK YAZILACAK) İLKİNİN ÖZEL BİR BİÇİMİNİ KASTETTİĞİM ZAMAN KULLANACAĞIM: BU, DAR MANADA *TURİZM* BU İŞ İÇİN OLUŞMUŞ “SEKTÖR”DEN HAZIR ÜRÜN PAKETLERİ (ULAŞIM / KONAQLAMA / TUR-REHBERLİK HİZMETLERİ) SATIN ALAN KESİMİN YARATTIĞI ETKİNLİKTİR. TURİZMİ GENİŞ ANLAMDA KULLANDIĞIMDA GENELİKLE İKİNCİYİ DE KASTEDİYOR, İÇERİYOR OLACAĞIM.

1. İstanbul'da turizm / Self servis restoranda iki seçenek: Bir kısa giriş tespiti: İstanbul'da turizm dendiği zaman *turizmin* anlaşılması, profesyonel

manada *turizme* ilişkin meselelerin gündeme gelmesi beklenir, genel eğilim böyledir. Diyelim “turizm” ile “sorun” sözcükleri bir araya gelmişse, konu *turizmcilerin sorunları* alanına daralır. İstanbul’da turizm, işi *turizm* olanların işidir, onlardan sorulur. Totoloji gibi duran bu cümle, durumu kabaca özetler. Oysa sorunun bir parçası da budur.

İstanbul’da şimdiye dek “tasarlanmış, kurgulanmış, politikası üretilmiş ve yürürlüğe konmuş” bir aktivite olarak turizm veya *turizm* çok sınırlı şekilde olabildi. Sektör bunu bir sorun olarak görse de, böyle olması belki de pek fena değil. İyi ki tasarlan(a)mamış dedirtecek nedenler var.

Planlanmış politikalar yerine, şu ana dek şehre ait iki olgu, “kültür” ve “bavul” turizmleri birbirinden görece bağımsız şekilde, “kendi kendini varettiler” ve “pazarladılar”. İstanbul usulü self-servis turizm, birbiri ile görünürde hayli ilintisiz bu iki paketten oluşur: Bunların belli bir “doğal” alıcı potansiyeli zaten vardır, özel bir çaba harcanmasa da bu potansiyeli şehre çekecek, çekiyor.

Kentin aktörleri bilinçli çaba ve planlama ile bunların üstüne son on yılda bir de “kastedilmiş

katkı”da bulundu: Kongre Vadisi adını verdiği mekanı ve bunun içinde yapılan işleri ekledi.

Self servis menü 1 / Temel kültür varlıkları paketi: Paketlerin ilki Topkapı / Ayasofya / Sultanaahmet / Kapalıçarşı / Boğaziçi ve bunlar artı taş çatlasa beş kalemden oluşan “tarihi / kültürel / doğal turizm” paketidir. Bu pakette, kentin gerçekte çok daha kapsamlı olan “kalıcı varlıklar stoğu” içinden hasbelkader kendini sıyrabilmiş olan bu birkaç kalem “varlık” yer alır. Öyle ki, bunların bir tür doğal seleksiyon ve mutasyon yoluyla buraya vardıkları düşünülebilir. Bu “selektif kültür varlıkları temel kit”i, yüzyıllardır bir şekilde kendi mitini yaratmış, tabir caizse kendi kendini pazarlamıştır. Başlarına gelmiş bu durumun (temel kit’e dahil olma) bu kültür varlıkları açısından bir şans mı, yoksa ciddi bir bahtsızlık mı olduğu sorusunu öyle kolayca kimse yanıtlayamaz.

Bu temel paket, İstanbul’un genelgeçer turistik algısının sınırlarını da çizer. Bu kit’i genişletmek amacı ile bugünkü kuşakların göstereceği bir çabanın kayda değer bir etki yaratması beklenmemelidir: Stoku genişletmek, her şeyden önce kentin Bizans, çoketnili klasik Osmanlı ve Erken Modern geçmişleri ile sorunsuz bir ilişki

kurabilmeyi gerektirecektir: Mevcut sosyopolitik konjonktürde bunun olanaksızlığı, dolayısıyla inandırıcı olma şansının düşüklüğü aşikardır.

Selektif paketin tüketim süresi kabaca bir ila üç gündür; kentteki ortalama *turistik* konaklama süresi de zaten bu kadar bir şeydir. İstanbul'da *turizm* temel olarak bu paket sayesinde yaşar; aynı zamanda paketin sınırlılığının bilincinde ve bu durumdan had safhada şikayetçidir. Mevcut paketi kullanarak turizm rantını yükseltmek mümkün değildir.

Paketi genişletme, büyütme, ona nicelik ve nitelikçe aşama kaydettirme arzusu sektör içinde bir tür sabit fikirdir; öte yandan bu işin mevcut şehir ile birlikte gerçekleştirilmesi imkansıza yakındır: Bunun karşısında çaresizlik, giderek öfke gibi olumsuz duyguları gizlemek *turizmcii* zorlar. Bu nedenle *turizmin* ana stratejisi giderek mevcut kente karşı ya da ona rağmen bir pozisyona konuşlanmıştır; kenti düzeltme, geri-fethetme, kendine uygun şekilde yeniden biçimlendirme arayışlarının sonu gelmez.

Self servis menü 2 / Bavul turizmi: Paketlerin ikincisi ise, İstanbul'da ucuza üretilen tüketim

mallarının, özellikle tekstil ürünlerinin pazarlandığı coğrafya tarafından belirlenir. Bu paket, kentin emek-yoğun, enformel bir sanayi merkezi olma özelliği ile soğuk savaş sonrası Doğu Avrupa coğrafyasının gösterdikleri mükemmel uyum sonucu kendiliğinden türemiştir. İlk bakışta ilkinin göre daha konjonktürel görünmekle birlikte kendini sürekli yenileyerek yeniden vareden ve giderek kalıcılaştıran, kurumsallaştıran bir kentsel alan üretmeyi kısa sürede başarmıştır. Yeni global Güney, Afrika / Asya / Ortadoğu coğrafyası da bu oluşumda kendi yerini bulmuştur.

Bu ikinci paket ilkinden temelde ayrılır. İlkinin göre kentsel/coğrafi hacmi ve katılan toplam kişi sayısı, boynuzun kulağı geçmesi misali, haylice daha geniştir. Küçük istisnalar ve elbette konaklama hizmetleri dışında, *turizm* sektörüne pek konu olmaz, giderek buna karşı ciddi direnç gösterdiği söylenmelidir. Kent hakkındaki bilgisini kent ile etkileşimi üzerinden doğrudan doğruya kendisi türetir, aracı kullanmaz, sektörün katma değerli ilave hizmet sunma teklifini nazik sayılmayacak bir dille geri çevirir; şehir içinde kendi yolunu bulmayı öğrenmiştir. Burada sözü geçen faaliyetin turizmden, coğrafyasının turistik mekandan sayılması çoklarıncı meşru bile addedilmez, ba-

şına ekleniveren pejoratif bir “bavul” ibaresi ile farklılığı, ikinci sınıflığı sürekli başına kakılır; turizmi konu edinmiş bu yazıya sızması, muhtemelen azımsanmayacak bir okuyucu kitlesince kabul edilemez bulunacaktır.

Bu iki turizm (“selektif kültür” ve bavul) “koca İstanbul”un (1000 kilometrekareye yakın yapılaşmış alan) hayli küçük bir bölümüne, Tarihi Yarımada’nın bir kısmı ile Galata limanı coğrafyasına (on, hadi yirmi kilometrekarelik cüzi bir alan) birlikte sığılmaya çalışır, bu alan üzerinde birbirleri ile rekabet halindedirler.

2. İstanbul’da Turizm: Bir gerginlik stratejisi: İstanbul’da *turizm* öncelikle bir kuzey-güney sorunsalıdır (bak. *Kuzey İstanbulluluk*).

İstanbul’da turizm, muhtemelen kentin kuzey ve çeper bölgelerinde yaşayan, Taksim-Levent hattı üzerindeki bir kısım ofislerde çalışan bir kesimin, kentin ağırlıkla güney bölümünde yer alan ve ortalama İstanbullu hayatların geçtiği mekanlardan tümüyle ayrılmış bir bölgeyi pazarlamaya çalıştığı bir etkinliktir; turistin yolunun buraya hayatta bir kez düşeceği varsayımı üzerine kurgulanmış gibi durur. Gerçekten de, “mal” Topkapı/

Ayasofya/ Sultanahmet/ Kapalıçarşı’dan ibaret ise, çeşitlenmeyecekse, kimsenin deli ya da takıntılı olmadıktan sonra yalnızca turistlere hizmet veren oteller, lokantalar, barlar ve alışveriş merkezlerinin yoğunlaştığı bu gettoya ikinci, üçüncü kez talep göstermesi için pek de bir neden yoktur.

İstanbul’da *turizm*, sektörün vur-kaç taktiği ile yürüttüğü bir gerilla savaşıdır. Kendi kentsel gerçekliğine bakışı estetikçi ve dışlayıcı, mevcut kenti çarpık olarak nitelemekten başka bir söylemi sahiplenememiş bir orta sınıfın egemenliğindeki sektörün İstanbul’u “pazarlama”sı, kendi kalesine gol atmakla maç kazanacağını sanmaktan farksızdır. İstanbul için “hoşgörünün başşehri” türünden nitelemeleri uygun bulan *turistik* söylem, burasının ahenkli bir kültürler mozaiği olduğu mitini bıkip usanmadan yeniden üretir. Oysa Osmanlı mirası paralel-kültürlü toplum ve mekan, (turizmin “sermaye”si) “vatandaş Türkçe konuş”lardan, “ya sev ya terket”lere uzanan ve halen tüm şiddeti ile devam eden süreçte hoyratça tırpanlanırken, sektör ya bunlar hala mevcutmuş gibi davranır ya da patolojik nostalji nöbetleri ile sarsılır durur. Kentin yeni sakinleri, yeni ulusal ve küresel şiddet ve yoksulluk dalgalarının İstanbul kıyılarına vurduğu Güneydoğulu, Doğu Avrupalı,

Asyalı ve Afrikalı göçmen nüfus ise, çokkültürlü “mozayige” layık görülmek bir yana, en iyi ihtimalle görmezden gelinir.

İstanbul’da turizm, Türkçe dilbilgisinin haki-miyet alanıdır. Global mekan olma iddiasındaki İstanbul’un kent bilgisi Türkçeye vakıf olmayanlar için erişilmezdir. (Türkçeye vakıf olanlar için, durum sadece çok az daha iyidir.) Örneğin, piya-sada işe yarar, kullanışlı bir tek adet şehir haritası bulunmaz. Bu iddiadaki kalın kitapların her say-fası düzinelerce “yoldan çıkarıcı” maddi hata ile doludur. Varolan haritalar ulaşım sistemleri ile bağ kurmaz. İstanbullunun kent kullanım haritası ile turistin kent kullanım haritası, eğer İstanbullu *turizm* profesyoneli değil ise, çakışmaz. Turiste dağıtılan İstanbul haritası, Suriçi’nden ibaret-tir. Paftanın ebadı gereği, biraz Beyoğlu, biraz Üsküdar ucundan kadraja girer. Bazen turistin, haritasını terk etmesi, örneğin bir Boğaz turu için tekneye bineceği Sarıyer’e ulaşmak için TEM bo-yunca “varoş manzaralı” bir yolculuk yapması zorunlu hale gelir. Kentiçi *turistik* güzergahlar, “gereksiz manzaralardan maksimum kaçınma” prensibine uygun olarak kurgulanır. Sektörün toy rehberine verdiği ilk “*brief*”, “bu sakillikleri müm-kün mertebe göstermeme” konuludur.

İstanbul’da turistik varoluş, sonuçta mekanın pratik bilgisine sahip olanlarla bağımlılık ilişkisi ya da “sürüden ayrılanı kurt kapar” korkusu üze-rine kurgulanmıştır. Kente gelen turist, turizmden “ekmek yiyen”lerin dışında mümkün mertebe pek bir kontakt kurma şansına sahip olmamalıdır. Sistem, turistin güvenilir profesyoneller tarafın-dan “tam zamanlı kuşatılması”, ancak yorulduğu zaman odasına çekilerek kendi kendisi ile başbaşa kalması üzerine kurgulanmıştır.

Havaalanına indiği andan itibaren kamusal alanda normal varoluş biçimlerine erişimi kısıt-lanmıştır; bunların bilgisini elde etmek için özel çabalar göstermek zorundadır.

Müşteri profili: Sektörün, müşteri profili ko-nusunda da gayet net tercihleri vardır. İç konuş-malarda dobra dobra dile getirilmesi adettendir. Tercih edilen müşteri profili Global Kuzey kökenli, beyaz tenli ve yüksek gelirlidir. İyi eğitilidir, ancak eğitimin de belirli bir boyutu makbuldür: Misafirlik adabından haberdar olmalıdır. Açılı-mı şudur: Mekanla ilişkilerini kuran sektörün ve onun etkinlik ve temsilcilerinin liderliğini, yetkinliğini sorgulamamak, gereksiz sorular sor-mamak, eleştirel pozisyonlar almamak, güncel

politikanın netameli konularında görüş beyan etmemek, kurumsal bağımlılık oyununu sonuna dek kibarca oynamak. Müşteri bu profile uyduğu ölçüde makbuldür; ideal tanımdan uzaklığı nispetinde sürprizlere de hazır olması kendi hayrındadır.

Turizmcinin şehrin bugününe ilişkin söylemlerinde ciddi bir inandırıcılık sorunu vardır, burayı gittiği yere kadar pazarlayıp “yükünü tutuktan” sonra, ilk fırsatta da kaçacakmış gibi durer.

Bu gözlemler kuşkusuz salt turizm sektörüne özgü değil, bu sektörün de bir parçasını teşkil ettiği, kentin kültürel ve finansal elitlerinin tarihsel sorunu.

İç turizm: Çok satan günlük gazetelerin hafızlık seyahat ekleri olur; bunlarda zaman zaman İstanbul konuları işlenir, dosyalar hazırlanır. Şehrin bu yayınlarda ele alınış biçimi, egzotik “destinasyon”lardan, diyelim Tayland’ın ele alınışından farklı değildir. Aynı oryantalist dil, aynı format, aynı görsel malzeme ya da resimaltı kullanımını... Hedef kitle için, “destinasyon” ile ilişki aynı mesafeden, aynı zihinsel şablonlar üzerinden kurgulanır.

Bu dosyalardan anlıyoruz ki, mesleği gereği Haliç’in ötesine, “turistik bölge”ye geçme pratiği olan turizmcilerin, bu pratiği, böyle bir alışkanlığı, ihtiyacı olmayan diğer “kuzey İstanbullu”lara da benimsetmesi, onlara önderlik etmesi arzuluyor; bu alandaki eksikliklerden ve bu eksikliğin giderme hazırlıklarından haberdar oluyoruz.

Mevcut durumda Kuzey İstanbullu için Tarihi Yarımada Menderes ya da Dalan bulvarları marifeti ile içinden ya da çevresinden transit geçilip bir kertede katediliveren bir alandır, yer-olmayandır. Haliç’i geçmek, ama ana transit arterlerden ayrılarak “içerilere” girmek Kuzeyli için turist olmak anlamına gelecektir, kendisi orada her zaman biraz “Fransız” kalacaktır.

Ankara “faktör”ü: Turizmin bir gerginlik alanı olması kent içi faktörlerle sınırlı değildir. Merkezi-üniter devlet yapısından kaynaklanan ek sorunlar mevcutların üstüne tüy diker. Tüm turistik varlıkların böyle oldukları, ilgili kanun ve yönetmeliklere uygunlukları tescil edilmeli, kayıt altına alınmalıdır. Sözkonusu tescili ve bunun gerektirdiği denetimi yapan merci ise, dışarıklı bir aktör, merkezi devletin başkenti Ankara’da muhtemelen “kültür ve turizm bakanlığı”dır. Bu iki işlevin bir dizi gelgitten sonra aynı bakanlık bünyesinde

evli bırakılmış olması, merkezin bakışı açısından açıklayıcıdır: Kültür, turistik bağlamda pazarlandığı ölçüde anlamını bulur, kültürümüz öncelikle gelire tahvil edilebildiği ölçüde işe yarar. Kendi kendimize kaldığımız durumda, muhtemelen olmasa da olurdu, lüks addedilebilir.

Ankara, şu temel varsayım üzerinden mantık yürütür: İstanbul'un turizmi, bunun etrafında gelişen ilişki ve etkinlikler sorun üretmeye adaydır. Ancak bu sorunları üreten ortam, İstanbul, bu sorunları kendi başına çözüme kapasitesine ve yeteneğine sahip değildir. Dolayısıyla potansiyel hata alanlarının üst özne tarafından düzenli olarak denetlenmesi gerekir.

Yapılması kaçınılmaz hataların en önemlisi, üretilen gelirden yeterli bir payın Ankara'da duran merkezi kasaya aktarılamamasıdır. İstanbul'un turizmi Ankara bürokratlarının iştahını kabartır. İstanbul ise merkezi kasanın sağmal ineği olarak görülmekten pek hoşnut sayılmaz.

3. İstanbul'da turizmi gündeme getirmek: *Turizm*, aktörlerinin bilinçli bir projesi anlamında pek fazla etkili olmadı da fena mı oldu? Hayır, muhtemelen böylesi daha sevimli. Turizm şim-

dilerde artan ölçüde gündeme getiriliyor; ancak aktörlerin mevcut bilinçlilik halleri ile yapacakları daha yoğun, daha derin müdahalelerin daha makul sonuçlar doğuracağına dair görünürde pek bir emare yok. Projeden başlıca iki şey anlaşılıyor: Birincisi İstanbul'un bir destinasyon olarak daha etkin, daha çarpıcı şekillerde pazarlanması, ikincisi ise kentsel mekanın *turizme* uygun şekilde yeniden-üretimi ya da yeniden yapılandırılması. Bu durum, yukarıda söz edilen ve tarihsel nedenlerden kaynaklanan gerilimli hallere yol açıyor. *Turizm*, kentin "maalesef" bir türlü mutenalaşamayan güneyinin geri-fethine ("re-conquista") ya da "kuzeyli alan"ın genişletilmesine payanda oluyor.

Bir örnek üzerinden gidersek: "İstanbulu turistler" Balat-Fener turu yapmaktadır. Grup virane halindeki –diyelim ki- Kantakuzenos Evi'nin önüne geldiğinde sesler yükselir: "Ah, burası şimdi ne güzel bir 'küçük otel' olurdu... Hayır, hayır, buraya bir 'gourmet restaurant' çok daha iyi giderdi..."

Kuzey-İstanbulular, 1850'lerden itibaren terk ettikleri Tarihi Yarımada'yı ve 1950'lerden itibaren terk ettikleri Pera'yı kurtarılmış adacıklar bazında geri-fethetmeye, kendi davranış, tüketim ve estetik kalıpları içinde anlamlandırabilecekleri, için-

de kendileri gibi olanlarla birlikte varolabilecekleri “enklav”lar yaratmaya soyundular (bak. *Kapalı-Site*). Bu adacıklar tarihi kültür varlıklarının etrafında, yakınında oluştu. Ancak Kuzeyliler, bu alanlara yeniden tam anlamı ile yerleşmeye, buralarda bizzat ikamet etmeye de bir türlü gönül indiremediler, nedenleri çeşitli.

“Turistik proje”nin anlamı bu noktada belirginleşiyor: Turist, (mümkün merteye yukarıda belirtilen ideal profile uygun olmak kaydı ile) geçici kullanımı ile, mekanı kuzey adına, kuzeylileri temsilen tutması gerektirir. İstanbul’da turist, kendi için varol(a)maz, buna elvermeyecek kadar çetin bir mücadelenin orta yerine düşmüştür. Turist, kendisi bunun hiç farkında olmasa da, İstanbul’da “görevli” bulunmaktadır: Misyonu, varlığı ile, yarattığı talep ile, kullandığı mekan, tüketim ve varoluş kalıpları ile Öteki’ni ötelemek, geri-fethin önünü açmaktır.

Turizmi ortadan kaldırmak: İstanbul’da turistik sorunun olası makul çözümü, turizmi ayrılmış bir alan olarak ortadan kaldırmak, turizmi kentin gündelik hayatının içinde, özelde de turizmi turizmin içinde eritmek olarak görünüyor. İhtiyaç duyulan şey, bir normalleşme stratejisi. Yeni turis-

tik tanıtım projeleri ya da turistik yatırım alanları, özelleşmiş mekan kurguları üretmek değil.

Yapılacak iş kentin misafiri ile ev sahibi ni aynı paydada buluşturmak; hayli benzersiz bir metropolün zengin potansiyelini herkesin kendince değerlendirebileceği kapıları açmaktan ibaret. Özelde turist için değil kalıcı ya da geçici her türlü kentli için proje üretmek, kent bilgisini herkes için erişilebilir kılmak, yerel dile hakim olmayanlar için bilgiyi tercüme etmek.

Bu perspektifte *turizm*, zorunlu olarak dönüşmek zorunda: Babadan kalma usullerle yola devam etmesi mümkün değil. Turizmin alanının genişlediği ve gündelik olanın içinde görünmezleştiği bir kentte, eski usullerle katma değer oluşturmak ve kendini meşrulaştırmak imkan dahilinde değil. Yaratıcı olmak, mevcut metropolü bir gerçek olarak kabullenmek, onu iyi gözlemlemek ve katma değer oranı yüksek, özgün, yaratıcı ürünlerle ayakta kalmayı öğrenmesi gerek.

İstanbul’un turizmi bir gerginlik stratejisi olmaktan çıkarıp normalleşme mecrasına akıtmak için yeterli özdeneyimi var, oluştu: Bavul turizmi olarak damgalanıp hor görülen alan, kentin gün-

delik hayatı ile, sıradanlığı ile normal, sıradan bir ilişki kurmanın pratiğine işaret ediyor: Akıllı bir turizm politikasının, varolan kentle aracısız ilişki kurmak konusunda ısrarcı olmuş bu deneyimden öğreneceği şeyler var.

—Orhan Esen

>Kapalı-Site, Kuzey İstanbulluluk

VAROŞ (I)

SİNİFSAL TERİMLERLE TANIMLANMIŞ DIŞ MAHALLE.
[ED.]

Slavca *Var* (Kale) kelimesinin Macarca, aynı zamanda şehir anlamına gelen *Varos* kelimesine türemesi sonucu oluşan kelime Türkiye’de eskiden *extra-muros*, yani duvarlar ötesi bir kentsel yerleşimi ifade etmek için kullanılmış ve birçok açıdan bu hala böyle. Tek fark bahsi geçen duvarların tarihi kalelere değil orta üst sınıfın kapalı sitelerine (bak. *Kapalı-Site*) ait olması. Banliyölerde, bu tür kapalı siteler, yüksek bina grupları olsun villalar olsun, peyzajlandırılmış bahçelere, suni göllere ve bakımlı kamusal alanlara sahiptir.

Tam olarak Florida olduğu söylenemez ama olmak ister. Villaların genellikle birbirinin aynı görünmesi ve yüksek binaların da bir temanın çeşitlemeleri olması, yatırımcılardan mimarlara, belediye yetkililerinden alıcılara uzanan bir aktörler zincirinin hayalgücü yoksunluğuna işaret eder. Duvarların ötesinde genellikle başka kapalı siteler vardır, ama eninde sonunda, başka bir şeye varılır.

Bu “başka şey”i kentsel çorak arazi sanmak mümkün: Otobanlar, sanayi bölgeleri, araba galerileri, toptan satış merkezleri. Ancak trafik alt yapısı ve üretim ve tüketim yerlerinin arasında yoğun nüfus taşıyan büyük kentsel mekan parçaları var: Dar sokaklar, birbirlerinin ışık ve havaya erişimini kesen yüksek apartmanlar, seyrek yeşil alanlar ve yetersiz sayıda çocuk oyun alanları. Orantı ve boyut açısından tüm itidali kaybetmiş büyük camiler ve hatta Cemevleri, İstanbul’un büyük ve giderek daha fazla kendine güven sahibi, ama hala görece fakir Alevi cemaatlerinin yeni dini binaları. İşte burası varoş, ve muhtemelen İstanbulluların çoğunluğu burada yaşıyor. Bu bölgeler şehrin resmi yapılarına tam entegrasyonun farklı aşamalarında olabilirler ama hepsi orta sı-

nıf hayatın konforunu paylaşmak üzere eninde sonunda İstanbul'un bir parçası olmak yolunda.

Üst orta sınıf site ile göçmen varoş arasındaki toplumsal-mekansal düşmanlığın gelişimini tamamlaması ve kentsel üst orta sınıf gözündeki yakın tehdit konumuna varması için onsuz olmaz bir bileşen daha gereklidir: Şiddet, hem yapısal hem de gerçek. İkisinin de en alt noktasını belirleyen ve varoşu kentsel kaosun ve kontrolsüz göçün tehlikelerinin simgesi tayin eden kırılma 1995'de polislin Gazi Mahallesi'nde 17 Alevi göstericiyi öldürmesiyle gerçekleşti. Çoğu gençti ve belediye hizmetlerine sınırlı erişimden devlet dairelerinde ırkçı ön yargılara ve güvenlik kuvvetleri tarafından sebepsiz gözaltına alınmaya uzanan bir dizi ayrımcı politikaya karşı gösteri yapıyorlardı.

Terimin olumsuz çağrışımlarının Gazi olaylarıyla belirlenmesinin ardından son dönemde orta üst sınıfın bazı üyelerinin esmer ve kirli “ötekiler”inden kendilerini ayırt etmelerine yardımcı olan ek bir takım simgesel ağırlıklar da yüklendi terime. Varoş ve site arasındaki sınırın güvenliğini sağlayan beton duvarlar ve güvenlik görevlileriye, “beyaz” ve “esmer” İstanbullular arasındaki söy-

lemsel duvarlar da kendilerini abartılı bir düzeyde önemsemelerini kültürel üstünlükle karıştıran kanaat önderleri tarafından denetleniyor. Bu çata-tallaşma üzerine kurulu dünyada varoş halkı esmer saçlı, esmer tenli ve dünyadan haberi olmayan insanlardan oluşuyor. Hizmet işlerinde çalışır, ancak bütçeleri yettiğinde et yerler, kılıdırlar ve ter kokarlar. Şehrin son dönemde yeniden açılan ve belediye tarafından işletilen plajlarına gittiklerinde beyaz iç çamaşırlarıyla yüzerler, başörtülü karıları ise onları izleyip mangalı hazırlarlar. Kadınlarını döverler, genellikle doğru düzgün Türkçe bile konuşamazlar –özellikle Kürt iseler- ve çoğu baş belasıdır. Bir de yanlış partiye oy verirler, kendileri için iyi olanı bilmezler çünkü.

“Işık şehri”nin ileri karakollarında yaşayan “beyaz” şehirliler düzenli ve temizdir, parfüm kokarlar ve iyi eğitim görmüşlerdir. Deniz ürünleri ve sebzelerden oluşan incelikli yemekleri tercih ederler, bunları da yerel şaraplardan bir seçki eşliğinde tüketirler. Laik, kozmopolittirler ve yüksek İstanbul Türkçeleriyle gururlanırlar. Kadınlar özgürleşmiştir, kendilerine güvenirlere. Meclise girmek için gerekli yüzde on barajını geçmeye çabalayan partilere oy verirler.

“Işık şehri”nde yaşayanlar, birçok Alman’ın Türkleri, kendilerinin yandaki varoшта oturan münasebetsiz komşularını nitelerken kullandığı terimlerle nitelendirdiğini öğrenince sinirlenirler.

—Kerem Öktem

>Kapalı-Site

VAROŞ (II)

16. YÜZYILDAN İTİBAREN MACARCADAN ALINARAK KENTLERİN DIŞ MAHALLELERİ ANLAMINDA KULLANILAN TERİM; 1990’LARDAN SONRA KENTLERİN ESKİDEN İMARSIZ AMA ARTIK ÇOĞUNLUKLA YASALLAŞMIŞ KESİMİNİ NİTELER. [ED.]

İstanbul’da bir dolmuşa (bak. *Dolmuş*) atlayıp Ümraniye, Dudullu ve Sarıgazi’ye veya Esenler Otobüs Garı ile Merter arasındaki semtlere gittiğinizde, Levent’deki iş kulelerinin hemen arkasına geçtiğinizde ya da kozmopolit İstiklal Caddesi’nden (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) birkaç sokak aşağıya, Tophane’ye indiğinizde, ilk adımda belki mekansal olarak değil fakat sosyokültürel anlamda belirgin biçimde sınırlanmış, ayrılmış semtlere varırsınız. Varoş, genel anlamda sadece

ekonomik olarak alt sınıfın yaşadığı semtler değil, aynı zamanda elitist modern kent kültüründen dışlanmış kentli tabakanın yaşadığı semtlerdir. Bu semtler aynı zamanda belirgin bir din, mezhep veya etnik cemaate, ilişkiler ağına ve siyasi kimliğe de tekabül edebilir. “Varoş”un uluslararası kullanımı -anlamsal olarak birebir karşılığı olmasa da- “ghetto”dur. Genel olarak, modern kent tanımında, kentin çeperlerinde ya da kent çeperi ve merkezinin birbirine karıştığı İstanbul gibi günümüz mega-kentlerinde göç (bak. *Göç*) ve sosyal kimlik ayrımcılığı gibi etkiler ile oluşmuş bölgeler, semtlerdir. Kent yoksulluğu ve toplumsal düzeyde verilen siyasi-kültürel kimliğin görünür bir şekilde ortak kent kültürü ve yaşamına eklenme mücadelesi, varoşun kente ait fiziksel bir alandan çok sosyal bir olgu olarak tanımlanmasını gerektirir. Birçok varoş, gecekondulaşma (bak. *Gecekondu; Post-gecekondu*) dönemi ile birlikte rant mafyası ve devlet güvenlik güçlerinin baskısı altındadır. Kent çeperlerinde 1950’ler sonrasında Anadolu’dan gelen göç dalgası ve gecekondulaşma ile oluşan yerleşim alanlarının “apart-kondulaşarak” 1990’larda ekonomik anlamda kentin servis sektörüne tamamen eklenmesi, çeşitli kültürel kimliklerin sosyal anlamda kutuplaşmaları ve “zorunlu göç” ile dönüşerek kentin içinde ve

çeperlerinde adacıklara dönüşmüştür. Varoşlar, ucuz emek ve kentin kayıtdışı ekonomisi ile kent ekonomisine eklenmektedirler ve çoğu geleceksel muhafazakar toplumsal özellikler ve cemaatleşme özelliklerini korumaktadır. Hısım-akraba ağının Anadolu'daki memleketleriyle ilişkilerini kentsel-toplumsal örgü içinde sürdürmüşlerdir ve hala sürdürmektedirler. 1970'lerin Arabesk müziği (bak. *Arabesk*), köyden kente göçün sosyal problemlerini yansıtmakta, kent içinde ekonomik ve toplumsal şartlar altında ezilen, kentli olmayan mazlumları anlatmaktaydı. 2000'lerde ise popülist ve gösteri kültürlerinin özneleri olan büyük alışveriş merkezlerinin neredeyse hakimiyetindeki kentin tüketim kültürü ile birebir gelişen bir tür Hip-Hop, Kral TV Pop müziğinin, bir kısım varoş gencinin kente bakışlarını, kente nasıl eklenmediğini yansıtmaktadır.

Benim yaşadığım semt olan Tophane'de (Kumbaracı Yokuşu ve Boğazkesen Caddesi arasındaki yerleşim alanında) Çingeneler, Siirtli Araplar ve az da olsa Kürtler yaşamaktadır. Kent merkezinde bir küçük varoş alanı olarak adlandırabileceğim bu semt, Merter'in arkasındaki varoşlara ve diğerlerine göre sokak kültürünü zengin tutma anlamında daha romantiktir. Güvenlik cemaat

ilişkileri ile sağlanır ve tüketim ucuzdur; kentin tam merkezinde yer alır; parası olmayan ve üstten empoze edilen kent kültürüne kendini ait hissetmeyen kentli için yaşaması rahat bir semttir. Diğer yandan Tophane, elitist kentlinin yaşamaya cesaret edemediği, uyuşturucu, hırsızlık ve fuhuş dolayısıyla yaşanamayacağını düşündüğü bir yerdir. Mekansal olarak İstanbul'da varoşlar, seçkin modernist kentli elit tarafından hala tekinsiz ve kente dair korkuları meşrulaştıran yerlerdir. Hırsızlık, cinayet, fuhuş, uyuşturucu, radikal sol eğilimler ya da terör, elitist kentlinin, devletin ve medyanın varoşları suçlulaştırmada kullandıkları söylem kodlarıdır. Dolayısıyla kentsel dönüşüm ve iyileştirme projeleri adı altında (bak. *Güzelleştirme; Kentsel Dönüşüm; Temizleme*), sadece özel girişimciler değil devletin kurumu TOKİ bile bu söylemleri kullanarak rant pazarını desteklemekte ve dönüşümleri meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle, hem siyasi-kültürel kimlik ayrım-cılığını meşrulaştırma ve kontrol edilebilirliğini kolaylaştırmada, hem de ekonomik bağlamda kısa dönemli kazançlar elde etmede "varoşlar" araçsallaştırılmaktadır. Gelecekte varoşlar mı? Toplu konutların, kentsel dönüşüm projeleri ile birlikte ne yazık ki varoşların merkezleri olacaklarına inanmaktayım. Böylece kent merkezleri,

bir anlamda özelleştirilmiş, sterilleştirilmiş ve tamamen tüketim nesnelere dönüştürülmüş, varoştan ve sorunlarından kurtulmuş olacaktır.

—Pelin Tan

>Arabesk, Dolmuş, Gecekondu, Göç,
Güzelleştirme, İstiklal Caddesi ya da
“Beyoğlu”, Kentsel Dönüşüm, Post gecekondu,
Temizleme

VİYADÜK

VADİLERİ AŞMAK İÇİN AYAKLAR ÜZERİNDE YAPILAN
KÖPRÜ YOL.

Özellikle otoyol gibi araçların hızlı seyrettikleri yollarda inşa edilirler. Araçların rampa inip çıkarken yokuşlarda ve virajlarda yavaşlamadan belli bir hız seviyesinin üstünde seyredabilmeleri için rampa eğimini ve virajların keskinliğini azaltmak için yolu vadiye indirmeden trafiği tepeden tepeye aktarmak için düşünülmüşlerdir. Viyadük öncelikle, su kemerinin suyu şehre getirmesi gibi, araç akışının enerji açısından en ekonomik –bu durumda en az eğim farkı olan- rota üzerinde

gerçekleşmesini sağlar. Viyadüğü köprülerden farklı kılan, geniş bir açıklığı dev taşıyıcı ayaklar aracılığıyla daha küçük açıklıklara bölmesidir. Böyle bakılınca, viyadük ardı ardına gelen bir dizi nispeten mütevazı köprüden ibarettir.

Viyadükler, Boğaz’ın her iki yakasında doğu-batı doğrultusunda gelişen İstanbul gibi lineer bir kentte, kentin uzak uçlarının hızla gidilen otoyollar aracılığıyla yaklaşmasına yardım ederler. Özellikle boğaz köprülerinin yaklaşım yolları üzerinde sıkça kullanılmışlardır. Boğaz köprüsü ve viyadükler arasındaki ilişki, dönemin yöneticileri tarafından boğaz geçişini sağlayan ikinci köprüye kenti fetheden Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet’in (bak. *Fatih Sultan Mehmet*) ve ona erişimi sağlayan en uzun viyadüğe Fatih’in hocası Akşemsettin’in isimleri verilirken de sezinlenmiş olsa gerek. Şehrin iki uzak ucunu Boğaz köprüleriyle birleştiren, zamanı hızlandırarak mekanı yakınlaştıran otoyolların İstanbul’un tepeleri ve vadileri üzerine uyarlanmalarına aracılık ederler.

Viyadük dünyayı ikiye böler; üzerinde seyredenler ve altından geçenler. Otoyolun dev ayaklar üzerinde adeta uçarak tepeden tepeye sıçradığı,

gövdesinin gölgesini düşürdüğü vadilerdeki yaşıntıyla, otoyolun üzerinde saatte ortalama yüz otuz kilometre hızla yaşanan deneyim arasında, viyadüğün aşmaya çalıştığı açıklık kadar geniş bir kopukluk, karışıklık vardır. Sadabad ya da Ortaköy viyadüğünün ayakları arasında, bir kent parçasındaki gündelik koşuşturmaca görece daha sakin ve uzun süre giderken, viyadük üzerinde uzun mesafeleri kısa sürede bir an önce aşmayı hedefleyen bir telaş yaşanmaktadır. Viyadüğün dev ayakları, bir zamanlar padişahların sayfiye yöresi Sadabad'ın (bak. *Sayfiye*) yavaş zamanının üzerinde dikilerek, kentin ne kadar büyük, ne kadar çok, ne kadar hızlı olduğuna işaret ederler. Viyadüğün gövdesinin altı, kentin zamanlarına ve boyutlarına ilişkin büyük çelişkilerin içten içe hissedildiği eşsiz bir yerdir. Özellikle tasarlanmamış, ulaşımın ve topoğrafyanın dinamikleri etkisinde şekillendirilmiş viyadüklerin İstanbul'un kıyılarından uzak vadilerindeki yaşamlar üzerine yansıttığı görüntüler, yarattığı siluet (bak. *Siluet*), ayaklarının arasında gölgesinin düştüğü yerlerde oluşturduğu mekan, bir bakıma kendi haline bırakılmışlığına ve kendiliğinden oluşmuşluğuna karşın son derece özel ve ayrıksı, kent ile doğrudan ilişkili, kent olmasa oluşmayacak bir deneyim tarif eder.

Otoyolda hızla ilerlerken bir viyadük üzerinden geçilen kısa zaman dilimi, belki de herhangi bir insanın başka bir gezegende başka bir uygarlığın üzerinden geçerken hissedebileceği merak, yabancılık, dokunulmazlık, aşkınlık, gözetleme, öğrenme, belgeleme arzularının karışımını günümüzde deneyimleyebileceği ender anlardan biridir. Kentin kullanıcısı kendi yaşam örgüsünün kent üzerine yansımış izleri üzerinde yol alırken, viyadüğün yarattığı panoramik açıklıktan (bak. *Panorama*) belki de hiç temas etmeyeceği, hiçbir zaman kendi yaşantısının bir parçası olamayacak kent parçalarından fragmanlar, görüntüler, uzak yaşantılardan olası izler derler. Kentin hayali gövdesi zihninde şekillenir, kafasındaki genişletilmiş kent imgesiyle bütünleşik bir ilişki başlar. Kişi kentin tepeli vadili topoğrafyasının yarattığı imkan aralığından, geniş kent parçalarını bir bakımlık ana sığdırabilir. Viyadük üstünde zaman hızlanıp daralırken mekan genişler, bir anlık deneyime sığacak uzayın hacmi çoğalır.

—Saitali Köknar

>Fatih Sultan Mehmet, Panorama, Sayfiye, Siluet

YABANCI

SÜREKLİ OLARAK ARTIK GERÇEK İSTANBULLUNUN KALMADIĞINDAN SÖZ EDİLEN BİR KENTTE HERKEŞİN ORTAK SIFATI OLMASI GEREKİRKEN, SADECE TÜRKİYE DIŞINDAN GELENLERİ NİTELER (NEDENSE). [ED.]

Başka bir milletten olan kişi, ecnebi. İstanbul'da yabancıların 19. yüzyıl başından itibaren Pera (bugünkü Beyoğlu) bölgesinde yoğun olarak yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde İstanbul'a çalışmaya veya yaşamaya gelen yabancılar yine yoğun olarak Beyoğlu bölgesinin Cihangir, Galata, Asmalımescit ve Tünel semtlerinde yaşamaktadır. / Tanınmayan, bilinmeyen. İstanbulluların her gün karşılaştıkları yenilikleri tanımlamak için kullanabilecekleri sıfat. Bu her gün değişen şehirde, dışarı çıktığınızda bir sokağın adı değişmiş, tabelalar kalkmış, yerlerine yenileri gelmiş, her zaman alışveriş ettiğiniz bakkal iflas etmiş, bir bina veya bir semt bir gecede yerle bir edilmiş, başka bir yerde bir gökdelen dikilmiş, otobüs saatleri değişmiş veya her zaman geçtiğiniz bir yol kapanmış olabilir. Bu nedenle, İstanbulluların her gün yabancı bir şehre uyandıkları söylenir. / Aileden, çevreden olmayan kimse veya şey.

İstanbul nüfusunun büyük çoğunluğunun birinci, ikinci veya üçüncü kuşak göçmen olduğu bilinmektedir. Taksiye bindiğinizde, bir kahvehaneye girip çay söylediğinizde, bir devlet dairesinde bir türlü bitmeyen işinizi bir memurdan ötekine giderek takip ederken veya -konuşkan biriyseniz- toplu taşıma araçlarında yaptığınız iki saatlik yolculuklardan birinde yanınızda oturanla muhabbet ettiğinizde, aynı sorunun sahibi veya muhatabı olursunuz: “Nerelisin Hemşehrim?” Bu sorunun muhtemel cevaplarından biri, “Doğma büyüme İstanbulluyum, ama aslen...” diye başlayanı, bir diğeri ise “Biz aileden İstanbulluyuz” olabilir. (Bu cevap karşıdakini çoğunlukla tatmin etmeyecek, kökenlere ilişkin sorular devam edecektir). Kimin bizden, kimin yabancı olduğu İstanbul'da karmaşık bir sorundur. Birkaç sene önce billboardlarda görülen dev Sakıp Sabancı, Rahmi Koç, Tan Sağtürk, Hülya Koçyiğit ve İbrahim Tatlıses resimlerinin yanındaki “Ben İstanbulluyum” (bak. *İstanbullu*) konuşma balonunun tesiriyle ilgili geniş çaplı bir araştırma ise henüz yürütülmemiştir.

—İlkay Baliç

>İstanbullu

YABANCILAŞMA

KARL MARX'IN SANAYİ DEVRİMİ VE ÇALIŞMA HAYATIYLA İLGİLİ BİR DURUM OLARAK ANLATTIĞI BU KAVRAM, GÜNÜMÜZDE MODERN ŞEHİR HAYATIYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLARDAN BİRİ OLUP, GÜNDELİK HAYATIN ÇEŞİTLİ VEÇELERİNDE KAPILINAN BİR DUYGUYU İFADE ETMEKTEDİR.

Örneğin, toplu taşıma araçlarını kullanmak zorunda olmayan bir İstanbullu, Cevizlibağ-Tuzla otobüsünde ayakta yolculuk ettiğinde, kendine, otobüstekilere, otobüse, yolculuğa ve şehre yabancılaşabilir. Veya, asgari ücretle dört kişilik bir ailenin geçimini sağlayan bir İstanbullu, Nişantaşı'nda dört kişilik bir ailenin kendi maaşı kadar hesap ödediği bir lokantada bulunduğunda, yine kendine, çevreye, mekana ve her şeye yabancılaşabilir.

—İlkay Baliç

YALI

SU KIYISINDA YAPILMIŞ KONUT.

İstanbul söz konusu olduğunda, geleneksel konut mimarlığının Boğaziçi'ne özgü bir tipi olarak, 17. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda

hızlanan yalı yapımı 19. yüzyıl boyunca da devam ederek Boğaziçi'ne özgü bir yerleşme düzeni ve yaşam biçimini oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yalı, mimari özellikleri açısından diğer geleneksel konutlardan servis mekanlarını içeren ve dışa kapalı biçimlenen zemin katların bir yaşama mekanı olarak düzenlenmesi noktasında farklılaşır.

Boğaziçi kıyıları ve bu kıyılarda yer alan hasbahçeler içinde yapılan bir sultan konutu olarak ortaya çıkan yalı, her zaman zengin ve seçkin bir kesime ait olmuştur. Deniz kıyısından tepelerin eteklerine kadar uzanan kullanım alanı, yalıları bir yanda deniz, diğer yanda ormanla birleştirmiştir. Ahşap konut mimarisinin orta mekan çevresinde gelişen plan tipolojisi, çevreye, denize, bitki örtüsüne ve güneşe en fazla açılım sağlayan esnekliğiyle yalı biçimlenişinin temelini oluşturmuştur. Denizle arasında -kimi zaman dar ve yalıya özel bir rıhtım dışında- bir şey bulunmaması, arkada yer alan büyük bahçeler, tepeler ve deniz arasında, su ile yeşilin bir araya geldiği bu kıyı yerleşmesinin özgün biçimlenişini yaratmıştır.

Boğaziçi'nin, kentten uzakta, doğayla beraber ve doğadan keyif alarak yaşamak için gidilen bir

yer olması yanında, yalıların kentin en prestijli yerinde konumlanmış birer statü simgesi olmaları da yerleşim düzeninin niteliğini belirlemiştir. Rumeli ve Anadolu yakalarının kıyılarında sıralanan bu yapılar, yapıldıkları dönemin ekonomik ve politik gücünü elinde bulduran başta sultan ve eşleri olmak üzere, vezirler, paşalar ve Hıristiyan azınlığın oluşturduğu ticaret burjuvazisinden oluşan saray çevresi ve varlıklı esnaflar tarafından yaptırılmışlardır. Boğaziçi'nin "sayfiye" (bak. *Sayfiye*) niteliği ve yalı-deniz ilişkisi özgün bir yaşama biçimini de beraberinde getirmiştir. Yaz başlarında Boğaz'a taşınılması ve sonbaharda İstanbul'a dönüş, uzun süren hazırlıklarla bir göç niteliğinde gerçekleşmekte ve mevsimlerin belirleyici olduğu bir yaşamı tanımlamaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısına dek ulaşımın büyük ölçüde deniz yoluyla sınırlı olması, yalıların çoğunun altında birer kayıkhaneye bulunmasını neredeyse zorunlu kılmıştır. Yalıların, bir taşlık ve havuzlu mekanları içeren zemin katları, arkadaki geniş bahçeye açılır. Tepelerin eteklerine uzanan koru ve diğer yapılarla olan bağlantı aradan geçen bir yol bulunması durumunda bir köprüyle sağlanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Boğaziçi'nin kentle bütünleştirilmesini hedefleyen kent içi deniz ulaşımının düzenlenmesi çalışmaları, yalılarda oturanların kentle ilişkisini artırmışsa da yalıların mevsimlik kullanımını neredeyse 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürmüştür.

Yalının sıradan bir konuttan öte bir statü göstergesi olması, farklı dönemlerin mimari üsluplarının seçkin örneklerini bu suyunun iki kıyısında bir araya getirmiştir. 20. yüzyılın başında Art Nouveau'nun İstanbul'a özgü ahşap örnekleri ile 1960'lardan sonra Sedad Hakki Eldem'in yeni gelenekselci konut tipolojisinin örnekleri yalı dizileri içinde yeri almıştır.

1980'lere gelindiğinde Boğaziçi kent içindeki prestijli konumuyla, bir yandan İstanbul'un kontrolsüz yayılışı ve kentte yaşanan olağan "rant" kavgasının önde gelen çekim merkezlerinden biri olarak öne çıkarken, diğer yandan bu özel alanın tarihi ve mimari kimliğinin korunması gündeme gelecektir. Bu karşıtlıklar ortamında getirilen yasaklar ve bu yasakları delmede yeni arayış çabalarının sonucunda yalıların, dolayısıyla da Boğaziçi'nin restorasyonu (bak. *Restorasyon*) ka-

çınılmaz olacaktır. Ancak burada sözü edilen “restorasyon”, var olanın onarılmasından çok ötede bir yeniden inşa eylemini tanımlamaktadır. Apartman yalılar, yalı apartmanlar, yeni tarihli 18. ve 19. yüzyıl yalıları, semirerek küllerinden doğan yalılar, bu yolla kentin yeni yapı tipleri olarak sahne alırlar.

—Yıldız Salman

>Restorasyon, Sayfiye

YANGIN

KENT DOKUSUNU DEĞİŞTİREN EN ÖNEMLİ ETKENLERDEN BİRİ. İSTANBUL ÖZELİNDE “EĞRİ BÜĞRÜ” SOKAKLAR ETRAFINA DİZİLMİŞ AHŞAP EVLERDEN, “AVRUPAI” DÜZENDE PLANLANMIŞ KENT DOKUSUNA GEÇİŞİN EN ÖNEMLİ NEDENİDİR.

İstanbul’un tarihi boyunca defalarca tekrar eden yangınlar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni kurulan belediye teşkilatı ve bu teşkilatın görevleri arasında yer alan kentin planlanması başlığı altındaki çalışmalara zemin hazırlanarak kentin başına gelen bir felaketten, kentin planlanabilmesi için bir fırsata dönüşmüştür. Bu bağlamda, yangın güvenliğinin sağlanabilmesi

amacı ön plana çıkarılarak yolların genişletilmesi ve yerleşik ahşap konut geleneğinin yerini kagir yapıların alması hedeflenmiştir.

Kentte bu dönemde ortaya çıkan çok sayıda yangından özellikle büyük alanların tahribine yol açanlar, dönemin “yenileme alanları”nı oluşturmuş, Batılı düzende planlanan yeni kent dokuları bu alanlarda oluşturulmuştur. 1856 tarihli Aksaray yangını bu türden uygulamaların ilk örneğine zemin hazırlamıştır. Yangın sonrasında yapılan haritalandırma ve kent ölçeğinde planlama çalışmaları, İstanbul’un kentsel dönüşümü açısından bir dönüm noktası oluşturur. Aksaray yangını izleyen 1865 Hocapaşa yangını, İstanbul tarihinin en büyük yangını olmanın ötesinde, yıllar sürecektir bir kent planlama çalışmasının sebebi de olmuştur. Sokakların genişletilerek yeniden düzenlenmesi ve yeni inşa edilecek yapılarda kagir malzeme kullanımını destekleyen düzenlemelerin yanı sıra, Batılı anlamda bir kent yaratmak üzere anıtların çevrelerinin de yapılardan arındırılması, anıtların kent içinde öne çıkmalarının sağlanması, dolayısıyla tarihi eserlerin korunması fikrinin -sistemik olmasa da- planlama çalışmaları içinde yer alması gündeme getirilmiş oluyordu. Bununla birlikte özellikle Divanyolu

örneğindeki gibi anayol olarak planlanan ve genişletilmesi hedeflenen akslar üzerindeki anıtlar, çalışmaları zorlamaktaydı. Ayrıca, Konstantinos Sütunu'nu çevreleyen meydanın düzenlenebilmesi adına Çemberlitaş Hamamı'nın bir kısmı yıkılmıştır. Tarihi Yarımada dışında yangınların şekillendirdiği önemli alanlardan birisi de 19. yüzyıl İstanbul'unun Avrupa'sı Pera idi. 1870 yangını Taksim'den Galatasaray'a kadar olan alanı tümüyle yok edince yine bir plan hazırlanmış, ancak planın çok büyük yatırımlar gerektirmesi halkın muhalefetiyle birleşince, sadece ana arterlerin düzenlenmesiyle yetinilmek zorunda kalınmıştır.

Verdiği tüm zararların yanında, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki yangınlar yangın sigortacılığının özellikle 1880'lerden sonra yeni bir sektör olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. Modernleşmenin kentsel alana yansımaları olarak sunulan altyapı ve kentsel hizmetlerin sağlanmasında karşılaşılan güçlükler nedeniyle yangınlar, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kent için bir tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, günümüzden bakıldığında o dönemdeki yangın tehditlerine karşı sigorta şirketleri tarafından hazırlanan haritalar, kentin 19. yüzyıla ilişkin birçok verisini barındıran çok önemli birer kay-

nak durumuna gelmiştir. Zararın göreceliği bu olabilir mi?

—Yıldız Salman

YARA

İSTANBUL'A VE İSTANBULLUYA İLİŞKİN HER TOPLUMSAL PSİKOZ, HER TRAVMA, HER ACI. [ED.]

İstanbul'un en eski yarası, İstanbulluların (bak. *İstanbullu*) İstanbul'un sahibi olamama duygularından kaynaklanıyor. Sakinlerinin içi rahat olmayan bir şehir bu. Düşünsenize, işgalden 550 yıl sonra İstanbul'un Fethi gösterileri tertipleyip kendi imgelerini kutluyorlar (bak. *Fatih Sultan Mehmet*). Belli ki hala İstanbul'un ele geçirildiğine inanmıyorlar. Benim misin? Aklın hala eski sevgilinde mi? Benimle sevişirken gözlerini kapadığında onu mu düşünüyorsun? İstanbul'un bir türlü emin olamadığı bir acı, bir sıkıntı, bir şüphe, bir yara bu.

Karısının sobanın üzerinden çayı alırken duraksamasına bakıp aklı hala eski sevgilisinde mi anlamaya çalışan bir koca İstanbullu. 550 küsur

“şanlı” yıl geçmiş, ama hala İstanbul gözünü uzağa diktiğinde, İstanbullu işkilleniyor, bağırıp çağırıyor, üzerine yürüyor, rahatsız olup gösteri yapıyor, bayrak çekiyor. Böyle anlarda, İstanbul’da hiç İstanbullu olmadığını düşünmek mümkün. Uzağa dikilmiş gözler ve doğası gereği sonuçsuz kalmaya yazgılı bir hırs arasında bölüştürülmüş manzaralarına bakarken (bak. *Manzara*) veya içinden, sallana sallana, terleye terleye geçerken, aynı yaranın türlü türlü zonklamalarıyla karşılaşmak mümkün.

İstanbul belediye otobüslerinden birinde tanış olduğum eğlenceli bir tartışmayı anlatmam gerekecek bunu açmak için. Kalabalık bir İstanbul otobüsü. Sallana sallana, terleye terleye şehrin içinden geçiyoruz. Ellili yaşlarında bir beyamca ile bir hanımefendi tartışmaktalar. Hanımefendi, beyamcanın şimdi hatırlamadığım bir sebeple kabalık ettiğini düşünüyor ve beyamca da doğrusu daha kaba sayılmayı kabul etmeye yanaşmıyor. Kim kabadır kim kibardır tartışması başlamış durumda. Söz sözü iteklerken tartışma yavaşça kim daha yeni İstanbulluysa o garanti daha kaba olandır gibi bir yerde düğümleniyor. Karşılıklı eski İstanbulluluk iddiasında bulunuyorlar. Sonra hanımefendi kendisinin çok daha eski, en eski

İstanbul olduğunu bir şekilde söylüyor. Bunun üzerine beyamca da ona “o zaman siz Rumsunuz!” demesin mi... Bütün otobüs donup kalıyoruz.

En eski “Türk Tangosu”ndan Seyyan Hanım cevap veriyor: “Mazi kalbimde bir yaradır / Bah-tım saçlarımdan karadır.”

Hatırlar mısınız, birkaç sene önce ilginç bir olay olmuştu İstanbul’da. Zihinsel özürlü çocuğunu henüz beş yaşındayken kaybeden bir anne, otuz yıl sonra oğlu bulunduğu hemen yaralarını kontrol etmiş, yaralarından tanımişti evladını. Gözyaşları içinde.

İşte bunlar kalbindeki yaralar değil, bedenindeki yaralardı. İstanbul’u çıplak görmüş olan, bedenindeki yaraları da bilir. Onu yıkayıp paklayan annesini yıllar önce kaybettiğine göre, İstanbulla sevişmiş olanlar bilebilir bugün ancak bedenindeki yaraları.

Ne geldi aklıma, Zapatistaların Subcommandante’si Marcos, bir söyleşisinde, on çocuk sahibi olmasına rağmen karısını hiç çıplak görmemiş bir Meksika köylüsünden bahsediyordu. O Meksikalının İstanbul’daki uzak akrabaları, vajinayı görseler belki de bir yara sanacaklar. Dahası vaji-

na, görülmeye görülmeye, bakılmaya bakılmaya yaralaşmış da olabilir.

Ah şu cinsiyetleştirmeler, erkek egemen tahayyül, nereden de gelip buluyorsun beni... Gürdal Duyar'ın Güzel İstanbul anıtına çok işkence yaptılar ya, o yüzden mi İstanbul denince başka bir anıt düşünülemiyor hala? Bakanlar, her Karaköy Meydanı'na indiklerinde, o başını arkaya atmış, elleri zincirli, yerinden sökülmüş çıplak kadın figürünü görmeye devam ediyorlar bugün de...

Karaköy'den karşıya baktım da söylemem gerektiğini farkettim: Şu bir gerçektir ki, Tarihi Yarımada'nın yüzü gülmez. Sanki içi yaralıdır. Ve de oraya hiç cumhuriyet gelmemiştir. Eminönü Meydanı'nda takılıp yere düşerseniz, yerde Osmanlının kokusunu alırsınız. Bir Ortadoğululuk da vardır Eminönü'nde. Arafat lahmacuncusu Filistin'in yaralarını ekler acısına mesela. Ve güvercinlerin Ortadoğu'dan taşıyıp getirdikleri umudu Nimet Abla toza toprağa karıştırır.

Kadıköy ise cumhuriyettir. Eminönü Meydanı'ndan vapura binip Kadıköy Meydanı'na geldiğinizde katman değiştirirsiniz. Kadıköy'de insanların yüzünün güldüğü olur. Yerde bulduk-

ları bir kağıdı okuyabilirler, neymiş diye merak edip. Kadıköy'ün tek yarası İstanbul olmamaktır. İstanbul'un başka bir yer olması Kadıköy'ün içine oturan yegane şeydir şu hayatta. Eğer Kadıköy İstanbul'da olsaydı hiçbir sorunu kalmayacaktı diyebiliriz. Ama işte İstanbul'da olmadığını akşam çökerken bir güzel anlar. Galiba bu yüzden balonu Kadıköy'e koydular. En azından Kadıköylü yükselsin ve İstanbul'u görebilsin bir tepeden diye. Ama bu bir İstanbul tepesi değil de balondan bir tepedir. Bu gerçek, bu balon, Kadıköy'ü rahat bırakmaz.

Halbuki Beyoğlu öyle mi? Beyoğlu İstanbul'un neresi olduğunu umursamaz bile. Sayısız gizli geçidi vardır istediği yere çıkan...

Fatih'te doğdum büyüdüm ben. Fatih'teki en büyük yaranın sebebi devasa bir cesetle uyumaktır geceleri. Fevzi Paşa Caddesi dedikleri, ama bir ucundan açınca Macar Kardeşler Caddesi'ne de dönüşen cadde boyunca giden dev duvarlara yanaşırsanız korkmadan, cesedin horultuları da gelir kulağınıza.

İstanbul'un tarihsel siyasi haritası yapılmadı henüz. Apartman apartman, sokak sokak, gün

gün izleyemiyoruz İstanbul'un siyasi tarihini. Hangi ayaklanma nerede çıktı, hangi devrimci nerede vuruldu, hangi suikast nerede yapıldı, hangi nümayiş nereden başladı?

Biliyorum, yaralar denince mutlaka sosyolojik yara zonlarından söz etmek icap eder bir şehrin. Sosyal sorunlar, sürekli kanayan yerler. Gecekondularıyla (bak. *Gecekondu; Post-gecekondu*), yoksullarıyla, periferik varlıklarıyla ekonomik ve kültürel yara zonları. Hiçbir yere çıkmayan sokakların hakimiyetindeki mahalleler (bak. *Mahalle*), bir günde bir merkezde adı konmuş yüzlerce sokak ve caddenin adı ağza alınmayan tüm özneli...

Şehrin yara zonlarına bakmanın üç yolu var. Biri uzman-gözle bakmaktır. Uzman-göz bazen bilimseldir salt: yaraları kategorize eder, deney tüplerine koyar, acıları ölçer, sürekliliklerin altını çizer, kanamaların miktarını saniye saniye takip eder. Bazen de idarecidir uzman-göz; yaraların ekonomiye etkisini hesaplar, gerekli düzenlemeleri yapar, planlamaları öne çıkarır, tedavilerin maliyetlerini karşılaştırır. Bir diğer ihtimal meraklı-gözle bakmaktır. Meraklı-göz sanatçının gözü olur çoğu kez. Buralardaki hayatı merak eder.

Ritmi, eğlenceyi, espriyi. Ritüelleri, kayıp giden hikayeleri yakalamaya çalışır. Dillerini öğrenir, şarkılarına eşlik eder. Başka bir yol da yaralara yaralı-gözle bakmaktır. Yaralı-göz yaraya baktığında ne görür?

Bazen bir yaranın istediği en son şey pansu-
mandır.

İstanbul'un dönüşümlerini gözönüne alarak, İstanbul'un yaraları iyileşiyor mu, yoksa yeni yaralar mı açılıyor diye sormamız beklenebilir. İstanbul kadim yaralarını iyileştirecek formülü biliyor da söylemiyor gibidir. Güzel ama yaralı. Ölmeden önceki Annabel Lee. Ölü değil ama yaralı güzel kadın. Yaralı güzellik. İstanbul'un sürekli baştan çıkarması budur.

Boğaziçi her zaman bir seraptır. Boğaz'a doğru koşup İstanbul'a düşersiniz. Ramazan çadırları da yaralar İstanbul'u. Hiçbir şey inandırıcı olmaz olur. Hayatta bir sözcük dahi yazmamış mahalleleri vardır İstanbul'un. Hikayeleri hep gürültüye gelir.

Usulsüz bir atölyede havaya uçan işçiler, bir tersanede parçalananlar; insanın değeri yoktur

İstanbul'un bu merdiven altlarında. Birilerini çekip çekip merdiven altında vurarak beslenir şehir. İstanbul'un gökyüzünü yaralayan upuzun bayrak direkleri gölgesinde vampirliğin sosyolojik okuması yapılır.

İstanbul'da bir bira içtiği için bile yaralanabilir insan. İçki içmenin kendisi bozguncu bir eyleymiş gibi kodlanır bir bakmışsınız. Hayır hayır, bir sigara içtiği için bile yaralanabilir. Uygun Ramazan gününe ve sokağına denk getirdiyse dumanını...

İstanbul tangolarının papatya gibi olanları meşhurdur. İstanbul'a bakıp da sofistike bir hüznün ve yitip giden bir melankoli görerek içlenenler bunları iyi bilir (bak. *Nostalji*). Tabii bir de rembetikosu vardır İstanbul minibüslerinin, fadosu vardır gazete kağıdına sarılı bira içilen çay bahçelerinin. Tangosunun da jilette oynandığı semtleri bulunur.

Yaralarının heykelleri yoktur bugün. Yaralanmalarının heykelleri vardır meydanlarında.

—Süreyya Evren

>Fatih Sultan Mehmet, Gecekondu, İstanbullu, Mahalle, Manzara, Nostalji, Post-gecekondu

YAYALAŞTIRMA

ARAÇ TRAFİĞİNE KAPAMA.

En önemli kentsel dönüşüm tetikleyicilerden birisidir (bak. *Kentsel Dönüşüm*). Yaya ile araç trafiğini ayırmanın daha işlevsel, hijyenik ve rasyonel bir kent yaratacağını, hem araçların hem yayaların kendilerine uygun tasarlanmış yollarda daha verimli ve sağlıklı bir şekilde dolaşabileceklerini öngören Avrupa kaynaklı savaş öncesi modernizminin evladı bir planlama aracıdır. Savaş sonrasında özellikle kuzey Avrupa ülkelerinde pek çok yayalaştırma uygulaması yapılmış, İstanbullular için Avrupa'daki yayalaştırılmış caddeler modernleşmenin ve medeniyetin bir sembolü haline gelmiş, örneğin İstiklal Caddesi'nin (bak. *İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu"*) yayalaştırılması Vakko gibi caddenin ileri gelen esnaflarınca istenmemesine rağmen basılı medya ve geniş kitleler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış, adeta bir Avrupalılaştırma nişanı olarak algılanmıştır.

Yayalaştırma bir modernleşme göstergesi olmak dışında, yayalaştırılan bölgedeki esnafın ticari faaliyetini yakından etkileyen ekonomik bir enstrümandır. Yayalaştırmanın bir cadde ke-

sitinden dakikada geçen insan sayısını artıracacağı düşünülürken, vitrine bakan, fiyat soran, alışveriş eden insan sayısını da artıracığı öngörülebilir. Ancak araç trafiğinin belirli saatler ya da servis yollarıyla kısıtlanması, ağır malların ya da araçla mağaza kapısına gelen müşterilerin akışını da kısıtlayacaktır. Bu nedenle yayalaştırma, mağazaların, dükkanların, binaların işlevlerini süzerek kentin programını yeniden yazar. İstanbul'un yayalaştırmalarına baktığımızda da bunu görüyoruz. Avrupa yakasında İstiklal Caddesi, Bakırköy İstasyon Caddesi, Sultanahmet, Talimhane, Anadolu yakasında Bahariye Caddesi gibi yerler, yayalaştırmanın ticaretle, alışverişle, perakendecilikle, kent içi ve global turizmle yan yana ilerlediğini, yayalaştırma sonrasında öncesine göre kent programının yeniden yazıldığını gösteriyor.

İstanbul'un yayalaştırılmış bölgeleri, kent kimliğinin, kentlerin pazarlanmasının önde gelen mekanlarına dönüşmektedir. Çok sayıda farklı kent kullanıcısının paylaştığı cadde ve sokaklar, yayalaştırmalarını sağlayan siyasi irade, belediyeler, güzelleştirme dernekleri (bak. *Güzelleştirme*) aracılığıyla bir anlamda kurumsallaşmış, ardından bir çeşit kurum kimliği tasarımına ma-

ruz kalıyor. Depolardan tramvaylar bulunup (bak. *Tramvay*), bayram zamanları ışıklandırılıp, görsel uyumluluk ve görüntü kirliliği ile mücadele adına iş yerlerinin tabela ve vitrinleri belirli standartlara bağlanmaya çalışılıyor. Biraz alışveriş merkezlerinde olduğu gibi (bak. *Alışveriş Merkezi*). Böylece yayalaştırılarak kurumsallaşan Sultanahmet, Talimhane gibi kent parçalarının, kent kimliği tasarımı ve turistik destinasyon üretiminin önemli birer aracısı haline geldiğini görüyoruz.

Yaya hareketlerini rahatlatıp özgürleştireceği düşüncesiyle başlayıp, yayanın tüketim ihtiyacını özgürleştiren bir boyut kazanmasıyla anlamı derinleşip amacı muğlaklaşan yayalaştırma, bugünlerde dükkanını terk etmek istemeyen esnafı yerinden edip yeni boş yerler yaratmak; azaltılmış araç ve artırılmış yaya trafiğiyle uyumsuz dükkan ve mağazaları uzaklaştırarak yeni işlevlere hızla yer açmak için de kullanılıyor. Örneğin Talimhane özelinde yayalaştırmanın sebep olduğu değişimin süratine baktığımızda, yayalaştırmanın diğer dinamiklere göre bir kent parçasını çok daha hızlı dönüştürebildiğini gözleyebiliyoruz. Talimhane'nin, seçkin apartmanların yer aldığı bir konut bölgesinden ofislerin, derneklerin, otellerin ve özellikle oto yedek parçacıların yoğunlaş-

tığı bir iş merkezine dönüşümü, merkezi konumu ve değişen ekonomik dinamiklerin zoruyla, yetmişli yılların başından seksenli yılların sonlarına uzanan on küsur yıllık bir süreçte gerçekleşmiş. Oysa bölgenin yayalaştırılmasıyla beraber yedek parçacıların bölgeyi terk etmesi, döviz büroları ve turistik eşya mağazalarının çoğalması, kullanıcı profiline değişimi sonucu Talimhane'nin turizm sektöründe uzmanlaşan bir kent parçasına dönüşümü iki, belki üç yıl gibi kısa bir sürede tamamlandı bile.

Sokağın icat edilip insanların yapıların arasında dolaşmasının iyi bir fikir olduğunun kabul edilmişinden bu yana en ilginç gelişmelerden biri olan “yayasızlaştırma” uygulamaları ise yayalaştırmayla kol kola, yayalaştırmanın doğal ya da zorlanmış bir uzantısı olarak karşımıza çıkar. Eğer yayalaştırma çalışmalarını çok uzun süreye yayarak uygularsanız, yayalaştırılan caddeler uzun bir süre yayasız kalacak, yayasızlaşacaktır. Örneğin İstiklal Caddesi'nin zemin kaplamasını değiştirmek için başlatılan çalışmalar yıllara yayılarak, yayasızlaştırılmış caddenin ticaret yapamaz hale gelmiş esnafı bir anlamda yer değiştirmeye, yerini terk etmeye zorlanmış, yeni yatırımcılar için yer açılmaya çalışılmıştır.

Yayalaştırma da, diğer araçlar gibi, içinden geçtiği politik söylemlerin değerlerini, ikna mekanizmalarını, çözüm önerilerini kendinde derleyerek, giderek karmaşıklaşan, heterojen, birbiriyle çelişen birden çok çözümü barındıran, her tür yaklaşımı biraz memnun eden, böylelikle uygulanma sebebi pek de kolaylıkla okunamayan popüler bir dönüşüm aracı olmayı sürdürüyor. Genellikle bir yerin durumuna uygunluğu açık ve etraflıca tartışılmadan yerel yönetimlerce bir kentsel dönüşüm tetikleyicisi ve şüpheye yer bırakmayacak derecede iyi, rasyonel, sağlıklı bir icraat olarak İstanbul'da uygulanmaya devam ediyor.

Son olarak, Beşiktaş Meydanı yayalaştırmısından, izlenmesi gereken güncel bir örnek olarak söz etmek gerekir. Yayalaştırma adı altında, yayalaştırılan alandan çok kavşaklaştırılan alan olduğu, bir kent parçasından çok bir taşıt trafiği düğümü olarak düşünülmüş, yayalaştırmanın yıllar boyunca biriktirdiği iyileştirici söylemlerin arkasına saklanmış bir kavşaklaştırma uygulaması.

—Saitali Köknar

>Alışveriş Merkezi, Güzelleştirme, Kentsel Dönüşüm, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Tramvay

YER ADLARI

İSTANBUL'UN KENTSEL TOPONİMİSİNDEN KONUŞMAK, KENTİN DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİNİ AYDINLATAN VERİLERİN DERLENEBİLECEĞİ VERİMLİ BİR ALANI ARAŞTIRMAK DEMEKTİR.

En çarpıcı tarihsel saptamalardan biri muhtemelen şu: Bizans'tan Osmanlı'ya devredilen yer adları şaşılacak derecede azdır. Dolayısıyla, kent 1453 sonrasında çarpıcı bir değişim-dönüşüm süreci geçirmiş olmalıdır. Fatih Sultan Mehmet dönemi sonunda yazılmış vakfiyelerde geçen yer adları arasında Yunanca kökenli olanlar, Tarihi Yarımada'da Langa (Yun.: Vlanga), Samatya (Yun.: Psammetia) ve Vlaherna (Yun.: Blakherna) (ve belki Altımermer) ile sınırlıdır. Bunlara bugünkü Büyükşehir Belediyesi sınırları esas alınır, İstanbul genelinde Üsküdar, Galata, Makriköy (bugün Bakırköy), Tarabya, Pendik ve Kartal eklenebilir. Daha 15. yüzyıl sonunda bile bu denli küçük olan bir toponimik birikim, kent ve yakın çevresinde Geç Bizans döneminde nerelerin yoğun denebilecek biçimde iskan edilmiş olduğunu da ortaya koyar. Çünkü, Fetih sonrasında yer adlarını değiştirmeye yönelik bir ısrar ve zorlamaya ilişkin kanıt yoktur.

Osmanlı döneminin başlangıcından 18. yüzyıla dek kentte uygulamada kalacak olan ad verme sistemi çok kararlı gözüktür. En belirgin özelliği, ulaştırma arterlerinin adlandırılmayışıdır. Cadde ve sokaklar ender istisnalar dışında adsızdır. Kentsel toponimi mahallelerin, semtlerin ve sur kapılarının adlandırılmasıyla sınırlıdır. Kara surları üzerindeki kapılar bazen oradan yola çıkılarak ulaşılan kente göre adlandırılmışlardır. Edirnekapısı, Silivrikapısı, Belgratkapısı gibi en önemli kapılar böyledir. Ancak ilginç adlandırmalar da vardır. Örneğin, İstanbul'un kuşatılması sırasında surda açılan büyük gediğin konumlandığı alan 15. yüzyılda Top Yıkığı Mahallesi olarak anılmış, sonra sadeleşen bu yer adı Topkapısı biçimindeki semt adını varetmiş, eski mahalle adıysa unutulmuştur. Çatladı Kapı adıysa Fatih döneminde kendisine yörede birkaç mülk bağışlanan Çatladı Kasım adlı biriyle ilişkilidir. Mahalle adları çoğunlukla o mahalleyi tanımlayan, ona merkez olan mescidi inşa ettiren kişinin adıyla bağlantılıdır. Avcı Bey Mescidi Mahallesi, Çakır Ağa Mescidi Mahallesi, Defterdar Sinan Mahallesi, Hacı Halil Mescidi Mahallesi, Hacı Timurtaş Mescidi Mahallesi vb. gibi. Bir grup mahalleyse o bölgedeki ticari-üretimsel etkinliklere işaret eder. Örneğin, Demirciler, Balık Pazarı, Debbagin Mahalleleri

böyledir. Orada konumlanan önemli yapılarla ilişkili adlandırmalar da azımsanmayacak sayıda. Sözelimi, Ayasofya Camii, Can Alıcı Kenisası, Bodrum Camii, Çatal Çeşme, Kırk Çeşme, Kum Kapısı Mahalleleri.

Mahallelere adlarını verenlerse ağırlıklı olarak Osmanlı bürokratik seçkinlerini oluşturan üç grupta, “ilmiye” (dinsel bürokrasi) ve “kılıç ve kalem erbabı” (askeri ve sivil bürokrasi) ile bağlantılıdır. Bunlar ya orada yaşamış ya da o mahallede yaşayanların ibadet ettiği mescidi inşa ettirmişlerdir. Sonraki yüzyıllarda da kullanımda kalmaları bağlamında en uzun ömürlü yer adlarıysa, en üst kademe yöneticileri tarafından yaptırılmış ve onların adını taşıyan yapılarla, çoğunlukla da camilerle ilişkilidir. Hemen hepsi de “paşa” unvanını içeren bu yer adlarının önemli kısmı bugün de kullanımdadır. Mahmut Paşa, Mesih Paşa, Koca Mustafa Paşa, Cerrah Paşa, He-kimoğlu Ali Paşa, Haydar Paşa, Sinan Paşa, Davut Paşa gibi... Din ulularının (Eyüp Sultan gibi), din adamlarının (Şeyh Vefa, Molla Gürani gibi) adını taşıyan semt ve mahalle adları da büyük bir toplam oluşturur. Bunlara onlar kadar dayanıklı, ama kentsel yayılım bağlamında daha geniş bir grup yer adı daha eklenebilir: Sultanların ve hanedanın

finanse ettiği yapılar ve külliyelerin adları. Bu sonuncular daha çok mahalle değil, semt adı olarak kullanılırlar. Fatih semti I. Mehmet’in, Beyazıt II. Beyazıt’ın, Süleymaniye I. Süleyman’ın, Sultan Selim I. Selim’in, Sultanahmet II. Ahmed’in adlarını taşır. Bu adlandırma sistemi, kent yüzeyinin neredeyse tümüyle merkezi yönetimin temsilcilerine referansla, hatta doğrudan hiyerarşik olarak tanımlanmış olduğu anlamına gelir. Kent yüzeyinde adıyla ve o bölgedeki somut bir anımsatıcı inşai izle sultanı, hanedanı ve yönetici eliti çağrıştırmayan pek az yer vardır. Edirne ve Bursa gibi önceki iki Osmanlı başkentinde de aynı eğilim gözlemlenirse de, İstanbul bu açıdan İslam dünyası ve Türkiye açısından bir doruk oluşturur. Bu kentte toponimi bizatihi bir siyasal manipülasyon aracı sayılmalıdır. Ya da başkent emperyal sistem bağlamında bir mikrokozmostur.

18. yüzyıl her alanda olduğu gibi radikal değişimler getirir. Lale Devri’nin gündeme taşıdığı yeni adlar siyasal göndermeleri hemen hemen hiç bulunmayan Sadabad, Neşatabad, Mihrabad, Hümayunabad, Hüsrevabad, Çırağan gibi şiirsel terim ve tamlamalar şeklindedir. Bunların önemli kesimi sonraki yüzyıl içinde unutulup gidecektir. Bazılarının silinişini, çoğunlukla Arapça ve Farsça

kökenlerinden ötürü, gündelik Türkçe'deki telaffuz zorluklarına bağlamak mümkündür. Bazılarıysa ait oldukları yapıya da kompleks yıkıldıktan sonra unutulmuşlardır. Ama, en önemli unutulmuş nedenleri, kentteki alışılmış toponimik eğilimlere hiç uymayışları olmalıdır. Çünkü bunlar yönetici elit tarafından daha kuruluş evresinde verilmiş adlardır. Oysa, önceki yüzyıllarda adlar resmen belirlenmemekte ve yukarıda tanımlanan eğilimler doğrultusunda gündelik pratik içinde kendiliğinden halk arasında oluşmaktadır. Ne var ki, resmen adlandırmanın çoğu erken örneği unutulsa da, söz konusu adlandırma pratiğinin kendisi sonraki yüzyıllarda kural haline gelecektir.

Tanzimat, önemli siyasal ve toplumsal değişimler getirmekle birlikte, başlangıçta İstanbul'un yer adlarına önemli bir katkı yapmaz. Ancak, 19. yüzyıl ortalarında artık eski yer adı verme alışkanlıkları yıkılmaktadır. Bir yandan kentin satchaklarında eskiden mevcut olmayan Rumca yer adları ortaya çıkmaya başlar. Örneğin, Tatavla ve Ayastefanos böyledir. Bir yandan da Avrupa kökenli kent sakinleri (Levantenler) adlandırma pratiğine katılırlar. Sözgelimi, bugün (Türkler arasında o dönemde de) Taksim diye bilinen semt Champ de Mars, Beyoğlu'nun ana caddesi

Grand rue du Pera'dır. Kişi adları bile yer adına dönüşebilir. Orada dükkan sahibi olan bir İtalyan, Pancaldi, Pangaltı semtine adını verecektir. Asıl kapsamlı değişim Türkler tarafından iskan edilen yeni semtlerde gündeme gelir. Teşvikiye, İcadiye, Suadiye, Harbiye gibi çok farklı adlandırma yaklaşımlarıyla ilişkili "resmi" adlar belirir. Teşvikiye, yeni kurulan bu semte yerleşmenin teşvik edildiğini haber verir. İcadiye, semtin "nev-icad" planlılığına işaret eder. Harbiye, oradaki askeri okulla bağlantılıdır. 1908 Meşrutiyeti kente Hürriyet-i Ebediye Tepesi adını armağan eder. Yani 20. yüzyıl başlarında, Tanzimat'la birlikte unutulmaya başlanan doğrudan siyasal ideolojiye göndermeli ad verme pratiği, yeni bir biçimde tekrar gündeme dönmektedir. Cumhuriyet döneminde bu pratik kentsel alanda tam bir egemenlik kuracaktır.

Ancak, Cumhuriyet döneminde kentin Osmanlı bürokratik seçkinleriyle bağlantılı eski yer adları değiştirilmeye kalkışılmaz. Sadece, 1934'te yapılan yeni bir düzenlemeyle kentteki mahalle sayısı azaltılır. Eski mahalleler birleştirilir. Bu nedenle onlarca eski mahalle adı hızla unutulacaktır. Yine II. Meşrutiyet (1908 sonrası) ve Cumhuriyet döneminde (1923 sonrası) kapsamlı bir program çerçevesinde, o güne dek adları bulunmayan ve/

veya resmen adlandırılmamış tüm meydan, sokak ve caddelere ad verilmeye girişilir. Bu tür adların bir kesimi eski semt ve mahalle adlarını yineler. Önemli kesimi yeni ulusalcı ideolojik yapılanma çerçevesinde oluşturulan “Türk kahramanları ve ünlüleri panteonu”na referansla adlandırılır. Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin tüm ünlülerine en az birer yer adı isabet eder. Bu ünlülerin çoğunluğu, askeri ve idari kimliklidir. Farklı kimlikli olanların da hepsi ideolojik bir seçme mekanizmasının varlığına işaret eder. Bu sayede bugünkü İstanbul’da Atatürk, Ata, Mustafa Kemal, Namık Kemal, Mimar Sinan, Barbaros gibi adları taşıyan onlarca sokak ve cadde vardır. Ama, örneğin, tek bir Nazım Hikmet Caddesi bulunur. En önemli caddelerse yakın tarihi çağrıştıracaktır. İstiklal Caddesi, Cumhuriyet Caddesi gibi... Cadde ve sokak adlarını genelde ideolojik olarak onaylamış tarihsel kişilik, olay ya da kavramlarla bağlantılı kılmak için ne denli uğraşılırsa uğraşılınsın, dev bir metropol için bu yeterli olamayacağından, çoğu sokak Aslı, Ceylan, Aslan, Gül, Cennet, Çınar, Çelik, Çiğdem, Mutlu gibi “tarafsız” ya da göndermesiz adlar taşır. Bunların seçiminde bile bir rastlantısallık olduğu söylenemez. Yine de 1950’lerde kentsel toponimideki ideolojik ağırlığın bir oranda azaldığı gözlemlenebilir. İdeal

Tepe, Bahçelievler gibi semt adları belirir. Ancak, yeni kurulan en geniş uydu kente 1958’de Ataköy adının verildiği de unutulmamalıdır.

1923-1985 arasındaki İstanbul kentsel toponimisi genelde bazı dalgalanmalara rağmen kararlıdır. Olsa olsa, 1960 ve 1980 askeri darbelerinin getirdiği bazı arızı değişimlerden söz edilebilir. Örneğin, Beyazıt Meydanı 1960 darbesi sonrasında Hürriyet Meydanı olarak adlandırılır. 1985 sonrasında yer adları verme pratiğine, eski ideolojik angajmanlar unutulmamakla birlikte, yeni bir eleman eklenir: Batı dillerinden alıntılar yapılmaya başlanır. Yeni yapılan banliyö siteleri Kemer County adlı ilk uzak banliyö (exurbia) yerleşmesinden başlayarak böyle adlar edinecektir. Adı, “County”, “City”, “Residences” gibi terimlerle biten onlarca yeni site vardır. Bu tür adlar hemen daima orada yaşanacak yaşamın yüksek standardına ve kent genelindeki eğilimlerden ve sınıfsal-kültürel tercihlerden kopukluğa referans verirler. Yeni yerleşmeler, adlarıyla da kent genelinden ne denli farklı olduklarını ilan ederler. Aynı adlandırma yaklaşımı, kentsel toponimide önemli merkezleri tanımlar hale gelen alışveriş merkezlerinin adlarında da görülür. Onlarda da adın yabancılaşması tesisin yüksek kalitesine işaret eder.

Bu arada da kent içindeki eski yer adları hızla erozyona uğramaktadır. Yüzyıllar boyunca kentin özellikle eski kesimlerinde neredeyse elli metre arayla semt adı değişirken, bu mesafe giderek uzamaya başlar. Sözkonusu değişim belki de yüzyıllardır başat olan yaya ulaşımının yerini araç trafiğinin almasıyla, ayrıca da sokak ve cadde adlarının semt adları yerine kullanılmaya başlanmasıyla ilişkilidir. Ne var ki, sokak ve cadde adlarının kullanımını her gündelik pratiğe yaygınlaştırmış değildir. Sözgelimi, bugün İstanbul’da çok az taksi şoförü müşterisini verdiği sokak adı ve kapı numarasıyla tanımlı adrese ulaştırabilir. Taksicilere hala önce semt adı verilmeli, oraya ulaşılmaya da sokak ve yapı konumu tarif edilmelidir. Dolayısıyla, sokak ve caddelere ad verme konusunda yaklaşık bir yüzyıldır yapılagelenler, örneğin, postacılar, kuryeler ve evlere servis veren tedarikçiler için (genelde posta sistemi için) geçerlidir; ama, oralarda yaşayanlar için büyük oranda geçersizdir. Yaşadığı yakın çevredeki sokak adlarını –kendi oturduğu sokak hariç- pek az kişi bilir. Anlaşılan, gündelik kent gerçeği, son yüzyılda yapılan ideolojik dayatmaları kısmen de olsa anlamsızlaştırıp aşındırmaktadır. Buradan yola çıkarak, o ideolojik adlandırma ısrarıyla bağlantısız başka bir saptama da yapılabilir: İstanbullular kendi-

lerini bugün bile sokak adı ve kapı numarasının işaret ettiği bireyselci bir konum belirteciyle değil, içinde konumlandıkları ve coğrafi bir mevkiye de işaret eden bir toplulukla (Gemeinschaft) tanımlamaktadır. İnsanlar (en azından İstanbullular’ın kaydadeğer bir kesimi) burada sadece kendilerine ait bir adreste değil, kentsel topoğrafya içinde başkalarıyla paylaştıkları bir topluluk içinde yaşarlar. Onun coğrafyadaki somutlaşması olan semt ve mahalle adı hala olağan bir (cadde adı, kapı numarası, bölge kodu içeren) adresten daha anlamlıdır.

—Uğur Tanyeli

YEŞİLÇAM

ESKİDEN TÜM FİLM YAPIM ŞİRKETLERİNİN ÜSLENDİĞİ
SOKAK. [ED.]

İstiklal Caddesi’nin (bak. *İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”*) paralelindeki bu sokak bir zamanlar her şeyden de çok (orada biriken kapkaççı film şirketlerinden, figüranlardan, derme çatma hayallerden) sinema dolayısıyla kendimizle ilgili olumlamadığımız, lanetlemeye özen gösterdiğimiz

bir şeyin simgesi, bir günah keçisiydi. Yeşilçam doğrudan doğruya bir pespayelik, bir düşüklük ifadesiydi (daha sonra “arabesk”in yüklendiği bir görev) (bak. *Arabesk*) ki o zamanlar isimleri sıfat olarak kullanmak ve bununla pop sosyoloji yapmak bugünkü kadar moda olsa idi bir sürü şeye “çok Yeşilçam!” diyerek burun kıvrabilirdik. Oysa o ahlakçı zamanlarda Yeşilçam, o malum “adını söyleyemeyen aşk” gibiydi, lanetliydi ve onu zevkle tüketen gafil yığınların da üzerine bir bulut gibi çökerdi. Bu yüksek kültürlülük gayretinde bir tür seçkincilik, bir tür sınıfsallık, bir tür ilerencilik garip biçimde el ele yol alırlardı. Seksenlerden sonra, Yeşilçam bizim için o zamana kadar kötü diye bellediğimiz bir sakızın ya da çürük diye alay ettiğimiz bir otomobilin markası gibi kendi kendimiz için keşfettiğimiz bir şeyin adı oldu. Bizim de geçmişimizde alay edilecek ya da hayret edilecek ya da sakat bir çocuğu sever gibi sevecek bir “tuhafılık” vardı -o filmleri üreten yarı mit yarı gerçek sokak ve onun uzantıları. Yeşilçam’a böyle bakarsak onun dışında bir şey olduğunu sandığımız Türk Sineması daha gürbüzleşecekti sanki (bak. *Sinema*). Ama Yeşilçam’ı kültür meselelerinde hep yaptığımız gibi “bir fotoğrafın arabı” saymak bir işe yaramadı. Bugün bütün eski Yeşilçam “farkındalığımızı” rağmen,

ilişkileri hala bir zamanlar o sokaktaki işporta sinemacılığın ilişkileri gibi olan bir sinemamız var. Belki daha da önemlisi, Yeşilçam’a da gerçek bir sevgimiz yok.

—Fatih Özgüven

>Arabesk, İstiklal Caddesi ya da “Beyoğlu”, Sinema

YIKIM YA DA ÇARPIK KENT

İSTANBUL’DA YIKIM, ÇOK DEĞİŞMENİN AMA AZ DÖNÜŞMENİN ANAHTARIDIR, YA DA KENTİN SAKİNLERİNİN ÇARPIK KENT DEDİKLERİ DURUMUN BERTARAF EDİLMESİ ARZUSUNUN İFADESİDİR.

Kentler sürekli olarak değişirler. Ancak, kimi kentler sadece değişirken, kimileri dönüşür: Değişim ile o ya da bu şekilde yüzleşen, giderek söz konusu olağan değişim ile bir tür olumlayıcı ilişki kurabilenler niceliksel olarak değişirken, aynı zamanda dönüşerek niteliksel farklılık da üretirler. İstanbul da değişir, hem de çok hızlı değişir; ancak niteliksel farklılık çok zor üretir. *Çarpık kent*, bu çok hızlı değişen, ama niteliksel farklılık üretemeyen kentin adıdır. İstanbullular söz konusu niteliksel farklılığı talep ettiklerinden değil kuşkusuz, tersine bütünsellik, aynılık aradıkları ama bu mümkün

ol(a)madığı için kentlerine “çarpık” adını takmışlardır. Bu nedenle, uygun iktidarı ya da konumu bulan tüm İstanbullular, bu çarpık kenti o ya da bu şekilde düzeltmeye koyulur. Ancak bu işe kalkışan hiç kimsenin, kenti nasıl bütünselleştireceğine, nasıl *doğrultacağına* ilişkin tutarlı ve kapsamlı bir önerisi de yoktur. Kaldı ki, böyle bir öneri daha başlangıçta olanaksızlığını da ilan etmek zorundadır, çünkü bir tür aşkınlık düzlemi olan doğru kent dünyevi akılla üretilemez. Dolayısıyla, olası tek seçenek doğru kentin doğru temsilinin kendini göstermesini, vahyi beklemektir. Vahiy gerçekleşene kadar yapılabilecek tek şey ise, *çarpık* olan diğerlerini imha etmektir. Burada kentsel değişim, pratikte, yıkmak anlamına gelir. Tarihi ile övünen bu kent, son derece yeni, neredeyse dün inşa edilmiş bir kenttir aslında: *Çarpık kent*, niteliksel olarak dönüşmesin diye yıkılan kenttir.

—Bülent Tanju

YOKUŞ

DÜZ ALANI BULUNMAYAN BU METROPOLÜN HER YERİNİN TOPOGRAFİK TANIMI. ANCAK TUHAFTIR, BU TERİM SADECE BİRKAÇ SOKAĞI ADLANDIRMAK İÇİN KULLANILIR. [ED.]

Şair ve yazar Sait Faik, Pera’yı Karaköy’e bağlayan tünel hakkında “*Tünelleri insanlar için yaptık. Yokuşlardan lahzada insinler, yokuşları ani vaktite çıksınlar diye*” yazmış.

İstanbul’un sıfatlarından birinin “yedi tepeli” olduğu düşünülürse, bu tepeler üzerine kurulu mahalleleri (bak. *Mahalle*) birbirine bağlayan yokuşların önemi de ortaya çıkar. Her biri başka bir isimde ve farklı konumda olan bu yokuşlar, esasında İstanbul’un pek çok farklı yerinde bir mahalle işlevi de görürler. Yokuşları inenler ve çıkanlar zamanla birbirlerine aşinalık geliştirirler, yokuş üzerindeki bakkal, manav, elektrikçi gibi esnaflar kendi müdavimlerini takip eder, tanırırlar. Kimileri mazbut orta sınıfın yaşadığı yokuşlardır. Beşiktaş’ın Serencebey ve Asariye yokuşları Osmanlı döneminden bugüne kadar önce konakları, sonra da apartmanları ve değişen aile hayatıyla tanımlanan yokuşlar olmuştur. Yokuşların coğrafi konumları da kimliklerini belirler. Örneğin Beşiktaş’ın sonu denize varan pek çok yokuşu sükunetleriyle bilinirler, ihtiyaç duyulduğunda sahile kolayca inilebilecek meskun mahallerdir. Aile hatıralarında, bu yokuşları katetmekten yorulan nişanlıların çabuk evlendiğine, kar yağduğunda nasıl mahsur kalındığına veya daha hüzünlü bir

şekilde, yokuşu çıkarken kalp yetmezliğinden bir aile büyüğünün hayatını nasıl kaybettiğine dair hikayeler yer alır. Bugün her biri bir mahalle dokusunda olan bu yokuşlarda büyüyenlerin, yıllar sonra taşındıkları yerlerden bu yokuşları ziyarete geldikleri, hatta son dönemde “facebook” gibi iletişim araçlarıyla sanal topluluklar oluşturdukları vakidir.

Kimi İstanbul yokuşlarıysa şehrin sınıfsal, etnik, kültürel dokusunu içlerinde barındırmışlardır. Yine Sait Faik, Taksim’den Dolapdere’ye inen yokuşlardan birini şöyle tasvir eder: *“Bir tarafında randevu evlerinin, öte tarafta umumi evlerin kaynaştığı bölge... Karidesçiler, elektrik amelelisi, ekmekçi, sirkeci, marangoz çırağı, garson, berber, akordeoncu, kitaracı, bar artisti, revü figüranı, terzi çırağı gibi esnafın birbiri üzerine yığıldığı yokuşta, birbirine karışmış her din ve mezhep, Türk, Rus, Ermeni, Rum, Nasturi, Arap, Çingene, Fransız, Katolik, Levanten, Hırvat, Sırp, Bulgar, Acem, Efganlı, Çinli, Tatar, Yahudi, İtalyan, Maltız, daha her türlü milletin birbirine karıştığı bu garip mahalleden sel yatağına her akşam küçük figüran kızlar iner. Onların ve terzi kızların arkasından berber çırakları yürür; berber çıraklarının arkasına da burma bıyıklı bir Arnavut takılır.”*

Bazı yokuşlar tamamen belli bir işkoluyla ilişkilendirilirler. Örneğin, Mercan Yokuşu çantacılarıyla, Şişhane Yokuşu lambacılarıyla tanınır. Karaköy’e inen yokuşlar “tekin” sayılmazlar, Orhan Veli’nin şiirine de konu olan Yüksek Kaldırım önce sıra sıra dizilmiş elektrikçi ve elektronikçilerle başlasa da, yokuş inildikçe değişen ortamı ve seyyar satıcıların ziyaretçilerine ucuz yemek sattıkları genelevleriyle bilinir. Bazı yeni yokuşlar ise nüfusu hızla artan İstanbul’un yeni yerleşim mahallelerinin arasında kendiliğinden oluşmuştur. Yeniköy’ü Ferahevler’e bağlayan Bağlar Yokuşu, Etiler’e bağlanan Bebek Yokuşu veya Nişantaşı’nı Beşiktaş’a bağlayan Fulya Yokuşu gibi yokuşlar daha çok arabayla katedilirler. Yeni açılan bu yokuşlu yollar, bir anlamda büyüyen, farklılaşan yeni İstanbul’un yeni yeni anlam kazanan mekanlarıdır.

—Arzu Öztürkmen

>Mahalle

YÜKSELME

DOĞUDAN VE BATIDAN UZANAN İKİ İNCE YARIMADA
ÜZERİNDEKİ DAR ALANDA METROPOLLEŞEN BU KENTİN

KAÇINILMAZ OLARAK KULLANMAK ZORUNDA KALDIĞI
OLAĞAN BİR İZDİHAM OLANAĞI. GENİŞ BİR KENTLİ GRUBU
BUNU SÖYLEM BAZINDA KABUL EDEMEZ GÖZÜKÜRKEN,
VARETTİĞİ FIRSATLARI AYNI KARARLILIKLA SÖMÜRÜR.

İstanbul üzerinde bir metropolün varlık kazana-
bilmesi için hem çok uygun, hem de çok uygunsuz
bir coğrafyada konumlanır. Önemli deniz ve kara
yollarının düğüm noktasındadır. Dolayısıyla, coğ-
rafi açıdan çok avantajlıdır. Öte yandan da iki dar
yarımada'nın Boğaziçi'nde karşılaşan uçlarında
yerleştiği için hinterlandı bakımından talihsizdir.
Yakın çevresinde geniş tarım alanları yoktur. Su
ihtiyacının karşılanması ise Geç Antik Çağ'dan
beri sorun olmuştur. Çünkü çevresinde yüksek
ve düzenli debili akarsular bulunmaz. Bu iki yarı-
mada önemli akarsuları barındıramayacak kadar
incedir. 20. yüzyıl biterken farkına varılacaktır ki,
burada üzerinde spekülasyon yapılacak, kentin ya-
yılma alanını oluşturacak toprak da yeterince yok-
tur. Dolayısıyla, özellikle 1990'lardan başlayarak
İstanbul'da hızlı bir yayılma ve büyüme gündeme
geldiğinde bunun ciddi engellerle yüzyüze olduğu
farkedilir. Örneğin, kentin yerleştiği batıda Trakya
ve doğuda Kocaeli yarımada'nının kuzey şeridi,
aynı zamanda da kentin orman alanını oluşturur.
O kesim üstelik de kentin yakın çevresindeki en

kayda değer su kaynaklarını barındırmaktadır.
Bunun anlamı, kentin yayılma alanı olmak için
en avantajlı konumda olan bölgenin, paradoksal
olarak aynı zamanda yayılmanın denetlenmesinin
gerektiği bölge oluşudur. Sonuç, İstanbul met-
ropoliten alanının doğu-batı ekseninde bir şerit
halinde uzanması olur. Merkezleşme talepleriyle
yükselmeye karşılanacaktır. Ancak, arazi kıtlığı
yalnızca merkezlerin değil, konut yerleşim alanla-
rının da yükselmesini zorunlu kılar. Öte yandan,
yine 1990'lara dek İstanbul'da arsa arzı da kısıtlı
olmuş, yeni yerleşim alanları için arsa üretmek
yerine, kentin geç 19. yüzyıldaki imarlı yayılma
alanını neredeyse sabit tutmak yeğlenmiştir. Bu,
örneğin, Bağdat Caddesi eksenli bölgenin (bak.
Bağdat Caddesi) erken 1960'larda ortalama iki
katlıyken, 2000'lerde onlu katlarla ifade edilen
bir yükselme yaşamasına yol açar. Beylikdüzü gibi
uzak banliyölerde arsalar tarla statüsünden sadece
on yıl içinde on-on beş katlı apartman bloklarına
dönüşürler. Talebin yüksekliğinin yanı sıra, onun
ve bir dizi başka etmenin getirdiği spekülatif ka-
zanç olanağı kentsel alanda yükselme beklentisini
sürekli tırmandırır. Kentin hemen her bölgesinde
arsa ve mülk sahipleri o bölgedeki gabarinin veya
yapılaşma katsayısının arttırılması için siyasal
baskı yaparlar. Eski gecekondularında bile

yükselme talebi büyüktür (bak. *Gecekondu; Post-gecekondu*). Kent ekonomi ve nüfus açısından büyüdükçe yükselme daha da kaçınılmaz olacaktır.

Ne var ki, İstanbul bu yükselme gerçeğiyle epey sorunlu bir ilişki yaşar. Hemen herkesin kendi yerleşme alanında yükselme talep ettiği ve bundan yararlanma beklentisine girdiği bu kentte anketler çok büyük bir kentli kitlesinin az katlı tek aile evleri istediğini ortaya koyar. Oysa, bu nitelikte evlere sahip olabilen varlıklı gruplar bile, o az katlı evlerini kaçak çatı altı katları ve zemin altı inşaatıyla düşeyde sürekli büyütmektedir. Varlıklı çekirdek ailenin domestik alan talebi bile, düşey sınırları zorlayarak artmaktadır. Ama, hemen her gelir grubunun kendi olanakları oranında katıldığı bu spekülâtif kazanç pastası yine de meşruiyet kazanmaz. Kendileri ondan yararlananlar, kentin yükselmesini çok ciddi bir tehdit olarak değerlendirirler. Basında en kolay tepki hedefi haline gelen haberler yüksek yapı inşaatları olur. Hemen her kentsel sorun yükselmenin bir fonksiyonu olarak tahayyül edilir. Sözgelimi, trafik o yapılar yüzünden tıkanmakta, kentsel donatılar yetmemekte, siluet bozulmaktadır (bak. *Siluet*). Böyle genel bir meşruiyet bunalımı yaşayışından ötürü, kentin yükselmesini sükunetle tartışmak kolay

gözükmez. Her bir yükselme durumunu kendi kentsel ve mimari komplikasyonları açısından tartışmak da ender olarak mümkündür. Kentliler yükselmenin maddi nimetlerinden yararlanır ve en çok iki katlı bir kentte yaşamak istediklerini ifade eder dururlar. Kendi kendisiyle bile samimiyetle ve dürüstlikle konuşmayan, her gün aynı çelişkiyi yeniden ürettiğini farketmeyen bu kentli grubun ise, kentin değişimi ve denetlenmesi konusunda kamuoyu oluşturma şansı doğal olarak düşüktür. Bu kentte her yakınma gibi yükselmeye yönelik olan da daha ifade edildiğinde gündemden düşer ve kayda değer bir tepkiye dönüşmez. O yakınmanın varlık nedeni, belki de tepkilerin ifade edilmesi değil, henüz tepkiye dönüşmeden, potansiyel olarak sahip olduğu basınç oluşturma ihtimalinin baştan bertaraf edilmesidir.

—Uğur Tanyeli

>Bağdat Caddesi, Gecekondu, Post-gecekondu,
Siluet

ZAMAN

İSTANBUL'DA, KENTSEL GÜNLÜK YAŞAMDA, YOĞUN VE BİRBİRİNE BAĞLANMIŞ METRİK MEKANI

YENİDEN GÖZDEN GEÇİRMEK İÇİN BİR DÜŞÜNCE
ARACI; BİR BOYUT.

Kent, bu boyutu fizyonomisinde barındırır. Ancak, alışlagelmiş gerçek-zaman sistemleriyle ölçüldüğünde, İstanbul'da zaman diğer yerlerden farklı değildir; bu zaman, İstanbul'un zamanı da değildir. Çünkü yerin bir boyutu olarak ölçülmemiştir. İstanbul, zamanı, inşa edilmiş mekan-zamanın doğasının doğanın kendisiyle ilişkisinde, aura-sında gizler.

Kentin aurası karadan çok denizden gelir. Olaylar, insanlar ve mekanlar denizden uzaklaştıkça zaman da İstanbul'un zamanı ve İstanbul'da zaman olmaktan uzaklaşır. Gerçek-zaman-ölçer sistemler, geçen son yüz elli yılda kentin nüfusunun artan bir ivmeyle yoğunlaştığını ve buna paralel olarak denizden uzaklaştığını göstermektedir. Mekanda yoğunluk, doluluk arttıkça mekan-zaman tüketimi arttığı için zaman azalır. İnsanlar, daha çok, anları yaşamaya başlarlar. Kentte işleyen gerçek-zaman sistemleri mekanın sınırlarını her bireye göre yeniden oluşturmaya ve bireyle doğa arasında arayüzler tanımlamaya da başladığından, yeri tanımlayan sınırlar ve boyutlar artık bireye görünmez olur. Arayüzleri de-

neyimlemeyi sürdüren bireyde, İstanbul'a dair bir global amnezi oluşur. Oysa, zaman, ancak, birey tarafından yavaşlatıldığında, tüketimi azaltıldığında ve üretildiğinde görünmeyene ulaşmak ve onu anlamak için bir düşünce aracı olabilir; birey, amneziden kurtulabilir. Sadece gerçek-zaman-ölçerin gösterdiği görüneni görmek, gösterileni okumak ve dile getirmek, İstanbul'un zamanını ve İstanbul'da zamanı anlamak için yeterli bir yol olmaz. Tek başına anları yaşamayı sürdürdüğümüz bu yolda zamanı yerin bir boyutu olarak keşfedemeyiz. Bir an önce yoldan çıkmak gerekir.

—Senem Deviren

ZEPLİN

"GİTMEKLE KALMAK ARASINDA OLDUM OLASI KARARSIZ
HİÇ UMMADIĞIN ANDA AYDINLANARAK APANSIZ
SEN DE BİR GÜN ELBET FERÂHFEZÂ'YI SEVECEKSİN"
ATTİLA İLHAN

İstanbul'da zeplin ferâhfezâ makamından geçer. Tepeye, duvara, bahçeye, cumbaya, kubbeye -çık- kar çıkmaz-, her sokağa uzaktır. Suyu ve köprüye aşınadır, ama Haliç'i tanımaz. (bak. *Haliç*) Toprak ehli değildir, cemaate yabancıdır. Zeplin ufka

bakarak yürüyenlerin, tepelerin ardında güneş batırıp doğuranların değildir. Berlin veya Paris için bile fazla uçarıdır.

İstanbul'da göğe bakma durakları vardır. Oysa zeplin yüksek ve sıkı New York gökyüzünde kendi meşrebince duraklar arar. Katastrofik metropolün bu apokaliptik nesnesi, gitmekle kalmak arasında, seksen günde devr-i alem derdinden azade, gökte mekan kurmak peşinde gibidir. İstanbul'da Herzen Ahmet Çelebi ile karşılaşmak için dolanır durur Galata üzerinde. İstikbalini gökte arayan toplumların zeplini havada görmesi hayra alamet değildir elbet. Cemaatin tezahüratı ile şişkin değildir ki gavur icadı havalı zeplin. İstanbul'da güneş doğudan yükselirken, zeplin batı yolundadır.

Birkaç cihannümaya selam eder, uzaklaşır.

—Hakan Tüzün Şengün

ÖZGEÇMİŞLER

AHENK DERELİ

İzmir, 1982

Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat bölümü mezunudur. Sosyoloji alanında yandal, Uluslararası İşletme ve Hukuk alanında ise yüksek lisans yapmıştır. Çeşitli uluslararası öğrenci programlarına ve araştırma projelerine katılmıştır. Belçika ve Danimarka'da devam ettiği yüksek lisans programı çerçevesinde Avrupa Birliği kurumları üzerine akademik olarak çalışmıştır. Reklamcılık ve gazetecilik deneyimleri bulunmaktadır. Sosyal ve ekonomik kalkınma, kentsel dönüşüm, kültürel çalışmalar ve politik ekonomi alanlarına ilgi duymaktadır. Ayrıca metin yazarlığı yapmaktadır. Koordinat kovalayıcısıdır; 2000 yılından bu yana ABD, Danimarka ve Belçika'da yaşamış; Türkiye, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ile Kuzey Afrika'da seyahat etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak yürütülen bir tanıtım projesinde görevlidir.

>2010, Reklam

ALAN DUBEN

New York, 1943

Antropolog, ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde profesör. İstanbul'un bugünü ve geçmişi ve Türkiye'de kentleşme üzerine kapsamlı araştırmalar yaptı ve yazılar yazdı. En iyi bilinen çalışması, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940* (İletişim Yayınları) şehirde ve genel anlamda Türk toplumunda demografik, sosyal ve kültürel bir olgu olarak haneyi inceler. Çalışmalarında disiplinlerarası bir yaklaşımı benimseyen Duben, ağırlıklı olarak toplumsal tarih, antropoloji ve demografinin yaklaşım ve malzemelerinden faydalanır.

>Hane

ALEXİS ŞANAL

Los Angeles, 1974

Mimar. SCIArc'tan mimarlık dalında mezun oldu, yüksek lisansını şehir planlama alanında MIT'de

tamamladı. Akademik ve mesleki arayışlarındaki vizyonu, insan ve çevre tasarımı arasındaki akışkan ilişkiye dayanır. Los Angeles'ta çeşitli yenilikçi mimarlık bürolarında çalıştı, 2002'de İstanbul'a taşındı. Son zamanlarda dijital ortamları fiziksel ortamlarla harmanlamak amacıyla konuma duyarlı hesaplamanın gelecekteki potansiyellerini inceleyen bir dizi proje üzerinde çalışıyor. 2007'de Queensland Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak tasarım atölyesi dersleri verdi. MIT'de dijital şehirler üzerine araştırmalarına devam ediyor.

>Semt Pazarı (II), Murat Şanal ile birlikte

ARZU ÖZTÜRKMEN

Beyrut, 1965

Ortaöğrenimini İstanbul, Notre Dame de Sion'da, yüksek öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nde tamamladı. University of Pennsylvania'da yazmış olduğu doktora tezi 1998 yılında *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik* adıyla yayımlandı. 1994 yılından bu yana Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir ve bu bölümde "Gösteri Sanatları Tarihi", "Sözlü Tarih", "Tarihte Araştırma Yöntemleri" başlıklı

dersleri vermektedir. Ulusal ve yabancı dergilerde Türkiye'de folklor araştırmaları, Halkevleri, milli bayramlar ve dans tarihine ilişkin çeşitli makaleleri ve kitap kritikleri yayımlanmıştır. Kendisi ayrıca Suraiya Faroqhi ile birlikte *Celebration, Entertainment and Theater in the Ottoman World* (2014) ve Evelyn Birge Vitz ile birlikte *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean* (2014) adlı kitapları yayına hazırlamıştır. *Raksdan Oyuna: Türkiye'de Dansın Modern Halleri* adlı kitabı da Boğaziçi Üniversitesi Yayınları tarafından 2014 yılında yayımlanacaktır.

>Bakkal, Bayramlar, Dolmuş, Giysi, Kent Folkloru, Plaj, Yokuş

ATILLA YÜCEL

(İstanbul, 1942)

Mimar. Lise ve Üniversite öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Mimarlık uygulamalarını ve buna paralel olarak yürüten akademik etkinliklerini bu kentte sürdürüyor. 2003'e kadar İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1983'ten beri süren tasarım deneyimi içinde İstanbul'daki kentsel ölçekli projeler

ve restorasyon projeleri ağırlıklı oldu. Kuramsal çalışmaları kapsamında İstanbul'la ilgili olanlar 1970'lerdeki 19. yüzyıl kent ve konut dokusu araştırmalarıyla başladı; IFA, Habitat II program ve yayınları ile bağımsız yayınlar çerçevesinde geliştirildi. MArS-Mimarlar'da devam ettiği tasarım etkinliklerinin yanı sıra akademik çalışmalarını Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

>Ana Cadde, Bağdat Caddesi (I) Hülya Hatipoğlu'nun katkılarıyla; Erotizm; Taksim Meydanı Hülya Hatipoğlu ile birlikte

AYDA AREL
(İstanbul, 1936)

İstanbul Üniversitesi ve Michigan Üniversitesi'nde Sanat tarihi öğrenimini almış, İstanbul Teknik Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ege ve Dokuz Eylül üniversitelerinde mimarlık ve sanat tarihi alanlarında görev almıştır. Erken emekliliğinden sonra Yıldız Teknik Üniversitesi, IFEA (İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları) ve kısa bir süre Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesinde bulunmuştur. Batı Anadolu Beylikler dönemi, 18. yüzyıl İstanbul mimarisi ve Osmanlı konut

geleneği konusunda yayınları bulunmaktadır. Ege bölgesinin ayân mimarisi üzerindeki araştırmasının kitaplaşması nedense gecikmektedir. Görece eski bir İstanbullu sayılır ve bu şehrin bellek ve bilinç erozyonuna yenik düşmesine seyirci kalmaktan hoşlanmamaktadır.

>Kanyon

AYDAN BALAMİR
Denizli, 1953

Mimar, öğretim üyesi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde tasarım stüdyosu, tarih ve kuram dersleri veriyor. Meslek kuruluşlarının yönetim, yayın ve seçici kurullarında görev yaptı. Düzenlediği çeşitli sergilerden biri olan Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri'nin 1988-2004 kataloğunu derledi. 1997'den bu yana Kültür Bakanlığı Koruma Kurulu üyesi yapıyor. Konut ve eğitim yapıları üzerine mimari proje ve uygulamaları oldu. Modern mimarlık tarihi ve eleştirisi, mimarlık eğitimi ve kentler üzerine yoğunlaşan yayınları vardır.

>Banliyö, Palimpsest (I)

AYŞE AKALIN
İstanbul, 1975

Sosyolog. City University of New York, Graduate Center'da sosyoloji doktorası yapmakta ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yarı-zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Doktora araştırması, Türkiye'de evlerde çalışan eski sosyalist blok ülkeleri vatandaşı kadınlar üzerinedir.

>Sovyetler Birliği Sonrası Göçmen

AYŞE ÇAVDAR
Ankara, 1975

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. *Yeni Şafak*, *Ülke*, *Yeni Yüzyıl*, *Nokta*, *Atlas*, Radyo 92.3 gibi yayın organlarında gazeteci, Tarih Vakfı'nda halkla ilişkiler sorumlusu olarak çalıştı. 2003 yılından bu yana çeşitli belgesel film projelerinde araştırmacı olarak çalışıyor. Çeşitli dergilerde yazıları yayımlanıyor ve üniversitelerde gazetecilik dersleri veriyor.

>McDonald' s

AYŞE EREK
İstanbul, 1973

Sanat tarihçisi. Görsel kültür, kent kültürü ve güncel sanat üzerine yazıları yayımlanmış, Tarih Vakfı İstanbul dergisinde yayın kurulu üyeliği yapmıştır. Berlin Humboldt Üniversitesinde "İstanbul ve Berlin'de Kent İmgesi ve Sanat" konulu araştırma projesini yürütmüştür. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir.

>Ekran

AYŞEN CİRAVOĞLU
İstanbul, 1977

Mimar. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde mimari tasarım alanında öğretim ve araştırma çalışmaları yapmaktadır. Mimarlar Odası tarafından yayımlanan *Mimarlık* ve *mimar.ist* dergilerinin yayın kurullarında görevlidir. Mimarlık Eğitimi Derneği yönetim kurulu üyesidir. Tasarım ve kent üzerine pek çok formal ve enformel etkinlikte yer almakta; yayınları temelde mimarlık eğitimi, mimari tasarım, mimarlık eleştirisi ve çevresel konularda yoğunlaşmaktadır.

Derinleştiği araştırma alanları ise mimarlık eğitiminin enformel yanının gelişimi, çevre tartışmaları üzerinden mimarlık ortamının eleştirisi, kentsel aktivizmin “yer” ile ilişkisinin sorgulanmasıdır.

>Gökdelen, Park Otel, Su

BAŞAK SANAÇ TANRIVERDİ
Ankara, 1976

Aşçı. Mutfağa profesyonel olarak ilk girişi 1996 yılında Swisotel’de oldu; Dünya Mutfakları, Ziyafet, Soğuk Mutfak ve Uzakdoğu Mutfakları üzerine çalıştı. Sonrasında Dulcinea’da cafe mutfağı ve Armada Oteli’ne bağlı Alafranga Lokanta’da sous-chef olarak Fransız-Osmanlı sentez mutfağı üzerine çalışmalarını sürdürdü. Divan Oteli’ne bağlı Hai Sushi!’nin açılış kadrosunda yer aldı. Bunun yanı sıra Erenköy Divan Pub ve Divan Yiyecek İçecek Genel Müdürlük Kafeterya’da chef-de-partie pozisyonunda çalıştı. Gezi Oteli’nde Yiyecek-İçecek Müdürü ve Executive Chef olarak çalıştıktan sonra kendi işini kurdu. “Ume” isimli pop tarzı hızlı Japon yemekleri servis edilen mekanında özellikle birbirinden lezzetli sushileriyle ün yaptı. 2003 yılından beri Cocolat’ın eğitim kadrosunda Sushi, Çin Mutfağı, Meksika Yemekleri, Snack,

Davet Mutfakları, Osmanlı Mutfağı ve Fransız Mutfağı üzerine eğitimler veren Başak Sanaç, 2013 yılından beri Hotel Arcadia Blue'nun yöneticisidir.

>Balık

BENGİ GÜLDOĞAN
Diyarbakır, 1985

Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü mezunu. “Difüzyon” adlı grubun kurucu üyelerinden. “Difüzyon”, İstanbul tasarım çevresinin özgün değerlerinin tanımlanması ve farklı tasarım alanlarının birbirleriyle verimli ilişkilere geçmesine zemin oluşturmak amaçlı tasarım etkinlikleri düzenleyen amatör bir oluşumdur.

>Park ve Bahçeler

BEYHAN İSLAM
İstanbul, 1976

Mimar. 2001-2003 yılları arasında Radyo 92.3’te İstanbul üzerine çalışmalar yapan farklı aktörlerin (yazarlar, belediye temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, sosyologlar, mimarlar, sanatçılar) konuk

olarak katıldığı “İstanbul İstanbul” isimli bir radyo programı hazırladı ve sundu. İllüstrasyonlar yapıyor; çocuklar ve alternatif eğitim sistemleri ile ilgili araştırmalar yürütüyor.

>Kapalı-Site

BURÇAK MADRAN

Ankara, 1970

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Endüstri Ürünleri Tasarımı mezunu. Fransa’da Provence Üniversitesi’nde Arkeoloji ve Sanat Tarihi Lisansı ile Akdeniz Kültür Varlıkları Yüksek Lisansı yaptı. Fransa’da EHESS’de Türkiye müzeciliği üzerine tarih doktorasına devam ediyor. 1997 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi Müzecilik Yüksek Lisans programında ders veriyor. 1999-2006 yılları arasında aynı üniversitenin Sanat Yönetimi Programı’nda yarı-zamanlı ve tam-zamanlı öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2000 yılından bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi Tasarım Kültürü ve Yönetimi Sertifika programında “sergileme” üzerine seminerler veriyor. Müzeoloji çalışmalarının yanı sıra müze ve süreli sergilerinin kurgu ve tasarımlarını da yapmaktadır. Müzecilik, müzeler

tarihi ve sergileme üzerine yerli ve yabancı süreli yayınlarda makaleleri yayımlanmıştır.

>Müze

BURÇAK ÖZLÜDİL

Ağrı, 1975

Mimar. Lisans öğrenimini Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde, yüksek lisans öğrenimini ise Yıldız Teknik Üniversitesi’nde Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı’nda tamamladı. 2002 yılından başlayarak Arredamento Mimarlık dergisinde dört yıl süreyle yazı işleri müdürü olarak görev yaptı. Halen ABD’de doktora çalışmasını sürdürmektedir.

>Göç, Hibritleş-me/tirme

BÜLENT TANJU

İstanbul, 1964

Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nden mezun oldu. 1999 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı’nda, “1908-1946 Türkiye Mimarlığının

Kavramsal Çerçevesi” başlıklı çalışmasıyla doktora-sını tamamladı. Ağa Han İslam Mimarlığı Programı bursu ile 2002 bahar yarıyılına MIT Mimarlık Bölümü’nde konuk öğretim üyesi olarak geçirdi. Başta *Arredamento Mimarlık* olmak üzere çeşitli dergi ve kitaplarda yazıları yer aldı. Çalışma alanlarını modern sanat ve mimarlık, 19. ve 20. yüzyıl Türkiye mimarlığı ve modern kültür sorunsalları oluşturmaktadır. Hâlen Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

>Arabesk, Kamusal Alan (I), Kimlik, Oryantalizm, Yıkım ya da Çarpık Kent

BÜLENT USTA
İstanbul, 1973

Yazar. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü’nü bitirerek, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü’nde yüksek lisansını tamamladı. *Siyahî* dergisinin kurucuları ve editörleri arasında yer almakta ve *Yasakmeyve* şiir dergisiyle *Eşik Cini* öykü dergisinin editörlüğünü yürütmektedir. Çoğunluğu şiir alanında olmak üzere çok sayıda kitabın editörlüğünü yaptı. Çeşitli dergilere ve gazete eklerine yazmaya

devam etmektedir. Halen, Birgün gazetesi kültür-sanat sayfalarında yer alan “Karşılaşmalar” adlı köşesinde, roman kahramanları ya da yazarlarla hayali karşılaşmalar halinde kurguladığı, güncel olayları ve yeni çıkan kitapları değerlendiren yazılar yazmayı sürdürüyor. Yazarın, Ocak 2008’de Versus Kitap tarafından yayımlanmış *Karınca Hastanesi* adlı bir romanı bulunmaktadır.

>Arabalı Vapur, Ayakkabı Boyacısı, Gecekondu

CAN ALTAY
Ankara, 1975

1997 yılında Bilkent Üniversitesi’nde İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı üzerine öğrenimini tamamladı. Lisansüstü çalışmaları sırasında bu bölümün yanı sıra Çağdaş Sanat ve Sanat Felsefesi üzerine öğrenim gördü. İsveç’te Malmö Sanat Akademisi ve Lund Üniversitesi’nde “Eleştirel Çalışmalar” programını tamamladı. Bilkent Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Enstitüsü’nden doktor unvanı aldı. Ayrıca araştırmacı ve ziyaretçi akademisyen sıfatlarıyla İsveç’te, İngiltere’de ve Almanya’da bulundu. Günümüzde İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde yardımcı doçent doktor olarak görevlidir. Mimarlık, yapısal çevre, kentle

ilişkili sosyal, ekonomik ve siyasi olgular üzerine çalışmaktadır. Metin, fotoğraf, ve video çalışmaları içeren mekansal düzenlemeler yapmaktadır. Yapıtları Uluslararası İstanbul Bienali, Havana Bienali, Busan Bienali gibi büyük sergilerde ve Walker Art Center (Minneapolis), ZKM (Karlsruhe), PS.1 MoMA (New York), Platform Garanti Güncel Sanat Merkezi (İstanbul) gibi müze ve galerilerde sergilenmiştir.

>Kağıtçılar

CEM AKAŞ
Mannheim, 1968

Boğaziçi Üniversitesi'nde kimya mühendisliği okudu. Aynı üniversitede siyaset bilimi üzerine başladığı yüksek lisans çalışmalarını New York'ta, Columbia Üniversitesi'nde tamamladı; ardından Boğaziçi Üniversitesi'ne dönerek Türk siyaset tarihi üzerine doktora yaptı. Cenk Koyuncu'yla birlikte *SonKişot* dergisini kurdu. 1993-94 sezonunda TRT-2'de Enis Batur'la birlikte hazırladığı "Okudukça" programını sundu. 1992-2004 yılları arasında Yapı Kredi Yayınları'nda yarı-zamanlı editör olarak çalıştı, yayın yönetmenliği ve son olarak

yayın danışmanlığı yaptı. Sabancı Üniversitesi'nde yaratıcı yazarlık dersleri verdi. Serbest editörlük ve çevirmenlik yaptı. 2005 yılında "g yayın grubu"nu kurdu. 1990 yılından bu yana çok sayıda kitabı yayımlandı.

>Serçe

CEM YÜCEL
İstanbul, 1972

Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Mimarlık Atölyesi'ni kurdu. Bu dönemde Atölye, bir kısmı meslek medyasında yayımlanmış olan restorasyon, proje ve uygulama çalışmalarını yürüttü. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2000 yılından itibaren mimarlık, iç mekan ve ürün tasarımı konulu proje ve uygulama çalışmalarını, ortağı olduğu MArS-Mimarlar'da devam etmekte ve 2002 yılından beri öğretim faaliyetlerini çeşitli üniversitelerde sürdürmektedir.

>Mutenalaştırma (I), Palimpsest (II)

DENİZ AKTAN KÜÇÜK
Zonguldak, 1980

Akademisyen. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra çalışmalarına aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde devam etti. Aynı zamanda asistan olarak da görev yaptığı bu bölümde, edebiyat eleştirisi ve kent-edebiyat ilişkisi üzerine çalışmaktadır.

>Aylaklık, Edebiyat

DİDEM DANIŞ
İstanbul, 1973

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Sosyoloji bölümlerinden mezun olduktan sonra, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sosyoloji yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1998-2002 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2005 yılından beri Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Paris'te bulunan EHESS'te hazırlamakta olduğu doktora tezinde, Türkiye'deki Iraklı transit göçmenlerin sosyal ilişki ağları, ulusötesi

akışlar ve dini kurumlarla ulus-devlet ilişkisini incelemektedir. Ayrıca İstanbul'daki kentsel dönüşüm ve toplumsal ayrışma konularında çalışmalar yürütmektedir.

>Iraklı Göçmenler, Kırım Kilisesi

EKİN SANAÇ
İstanbul, 1982

Üsküdar Amerikan Lisesi'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğrenimini sürdürdü. Üniversiteden sonra arkadaşlarıyla birlikte aylık bağımsız müzik, sinema, sanat ve kültür dergisi *Bant*'ı hazırlamaya başladı. O gün bugündür *Bant*'ta editör olarak görevini sürdürüyor. Aynı zamanda, 2006 yazında Berna Göl ile birlikte başlattığı "Kim Ki O" isimli grupla müzik faaliyetlerini yürütüyor. "Kendin Yap" felsefesini benimsemiş synthesizer-bas gitar ikilisi "Kim Ki O", İstanbul, Ankara ve Eskişehir'in yanı sıra bugüne kadar Amsterdam, Münih, Frankfurt, Nijmegen ve Stockholm'de de konser verme fırsatını yakaladı.

>Müzikte Korsan

ELA ÇİL
İzmir, 1971

Akademisyen, mimar. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden lisans ve yüksek lisans derecelerini, Michigan Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Halen İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Çalışmaları, “mekanın farklı okuma yöntemlerinin ilişkilendirilmesi” üzerine yoğunlaşmaktadır.

>Kaldırım Hülya Hatipoğlu ile birlikte

EMRE AYVAZ
Bursa, 1980

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdikten sonra aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümü yüksek lisans programına devam etti; Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi hakkındaki tezini 2007 yılında tamamladı. *Kitap-lık, Kaşgar, Sanat Dünyamız, Kitap Zamanı, Toplumbilim* gibi dergilere yazılar yazdı.

>Fatih Sultan Mehmet

EMRE ZEYTİNOĞLU
İstanbul, 1955

Sanat üzerine makale ve kitap yayımlıyor, sergi açıyor. Yine sanat üzerine radyo programları gerçekleştirdi; halen İstanbul'un ve çevre kentlerinin tarihi ve kültürel mekanları üzerine haftalık bir televizyon programı yapmakta. Futbolun sosyolojik ve siyasi uzantıları hakkında çok sayıda yazısı ve bir de kitabı vardır. Ayrıca, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nde, “Sanat Sosyolojisi”, “Sanat ve Eleştiri”, “Çağdaş Sanat”, “Düşünce Tarihi” ve “Küreselleşme Sanatı” başlıklı dersleri veriyor.

>Stadyum

ERSİN ALTIN
Kırklareli, 1978

Anadolu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı'ndan yüksek lisansını aldı. 2002-2006 yılları arasında *Arredamento Mimarlık* dergisinde yazı işleri sorumlusu olarak çalıştı. Doktora çalışmalarını ABD'de sürdürüyor.

>Anarşi (I), Azınlık (I), Mahalle

EVREN UZER
Ankara, 1977

Şehir plancısı, araştırmacı ve İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü'nde Doktora öğrencisi. 2001'den beri İTÜ Konut Araştırma ve Eğitim Merkezi ve İTÜ Konut ve Deprem Yüksek Lisans Programı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Doktora çalışması kültürel miras ve risk üzerine yoğunlaşmakta; diğer araştırma alanları afet sonrası barınma, katılım ve kamusal alanda müdahaleler konu başlıklarını kapsamaktadır. 2005'ten beri Bergen Mimarlık Okulu'nda afet sonrası barınma atölyeleri gerçekleştirmektedir. 2004 yılından beri tasarımcı Otto von Busch ile birlikte kentsel araştırmalar, uygulamalı sosyo-coğrafya, tasarım ve sosyal sanat çalışmaları gerçekleştirdikleri "roomservices" inisiyatifini yürütmektedirler.

>Deprem, Kapıcı, Seyyar Yemek Satıcısı

FARUK GÖKSU
Ankara, 1958

Şehir Plancısı. Kamu, özel sektör ve yerel örgütleri bir araya getiren pek çok kentsel dönü-

şüm projeleri uygulamıştır. Kentsel gelişim ve dönüşüm konularında stratejiler, yenilikçi model ve öneriler ortaya koymakta ve projeler gerçekleştirilmektedir. Projeden etkilenen grupların bir araya gelmelerini sağlamak üzere "uzlaşma yönetimi" uygulamaktadır. Kentleşme ve kentsel dönüşüm üzerine pek çok yazısı vardır. Mimar Sinan Üniversitesi'nde yarı-zamanlı olarak kentsel dönüşüm üzerine ders vermektedir.

>Acil Eylem Planı, Kentsel Dönüşüm

FATİH ÖZGÜVEN
İstanbul, 1957

Yazar, sinema eleştirmeni, çevirmen. Günlük Radikal gazetesinde sinema yazıları yazmakta, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sinema Televizyon bölümünde ders vermektedir. *Bir Şey Oldu/Something Happens* ve *Hiç Niyetim Yoktu/I Never Meant To* adlı iki hikaye kitabı ve *Yerüstünden Notlar/Notes from Above the Ground* adlı bir deneme kitabı vardır. Şehre ilişkin her şey ilgi alanı içine girmektedir.

>Alışveriş Merkezi (I), Bankamatik, Güzelleştirme (I), İstiklal Caddesi ya da "Beyoğlu", Simit Sarayı (I), Yeşilçam

FUNDA UZ
Konya, 1974

Mimar. “Seksenler İstanbul’u Kentsel Söylemini Popüler Yazılı Medya Üzerinden Okumak” başlıklı doktora çalışmasını tamamladığı İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde öğretim üyesidir. 2004-2005 öğretim yılında Cambridge Üniversitesi Mimarlık Bölümü’nde davetli araştırmacı olarak çalıştı. Uluslararası yayınlarda bildirileri ve makaleleri vardır; atölye yürütücülükleri yapmıştır. Mimarlık ve Felsefe Sempozyumu’nun düzenleme ve yürütme kurulu üyesi, aynı zamanda da sempozyum sonrası basılan *Etik-Estetik* ve *Zaman-Mekan* kitaplarının editörlerindedir. Çalışma alanları, popüler kültür, söylem, bellek, modernizm ve mimarlık eğitimidir.

>Dil, Pastane

GİLA BENMAYOR
İstanbul, 1960

İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Gazetecilik ve halkla ilişkiler üzerine yüksek lisans öğrenimi gördü.

1982 yılında Hürriyet gazetesinde çalışmaya başladı. 1990-1994 yılları arasında dış haber editör yardımcısı; 1994-2000 yılları arasında dış haber editörü olarak görev yaptı. 2000 yılından beri aynı gazetede köşe yazarlığı yapmaktadır.

>Mavna

GÖKHAN ÖZGÜN
Ardahan, 1962

Yazar. Ekonomi ve felsefe öğreniminin ardından uzun bir süre reklam yazarlığı ve danışmanlığı yaptı. Bir dönem İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde reklamcılık dersleri verdi. Bir yıl boyunca Radikal gazetesinde siyaset üzerine köşe yazarlığı yaptı.

>Demokrasi, Merkez

GÜL KÖKSAL
İstanbul, 1972

Mimar, koruma uzmanı, Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

Yüksek lisans tezi Haliç Tersanesi, doktora tezi de, İstanbul'daki endüstri mirasının korunması ve yeniden kullanımı üzerine olup, bu konuyla ilgili gelişmeleri ve yürütülen çalışmaları yakından takip etmektedir. Mesleki ve bilimsel faaliyetleri ağırlıklı olarak mimari, restorasyon projeleri ve mimarlık yayını üzerinedir.

>Elektrik, Haliç, Haliç Tersaneleri,
Şirket-i Hayriye

GÜLSÜN TANYELİ
Keşan, 1957

İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi'ndeki lisans eğitimini 1979'da bitirdi. Yüksek lisans ve doktora öğrenimini aynı kurumda gerçekleştirdi. 1984'ten bu yana İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde görev yapmaktadır. 1994-2002 yılları arasında Adana Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nda görev yaptı, 2005 yılında Nevşehir KTVK Bölge Kurulu üyeliğine atandı. ICOMOS Türkiye Milli Komitesi ve DoCoMoMo_Tr üyesidir. Özellikle teknoloji tarihi alanında çalışan Tanyeli, son dönemde çalışmalarını, ağırlıklı olarak endüstri arkeolojisi siteleri üzerinde yoğunlaştırdı.

Türk Bilim Tarihi Kurumu projesi olan “Demirköy-Samakovcuk Osmanlı Demir Dökümhanesi Araştırmaları” kazı ekibinin üyesidir.

>Gazhane

HAKAN TÜZÜN ŞENGÜN
Ankara, 1971

İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde lisans; “Çağdaş Türkiye Mimarlığında Aidiyet Sorunu” isimli tezi ile aynı okulun Mimarlık Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamladı. ATK Lojmanları, Çatalhöyük Müze ve Ziyaretçi Merkezi ve B2 Evi gibi bazı ödüllü projelerin tasarım ekiplerinde yer aldı. Domus dergisinin Ryugyong Oteli'nin işlevsel olarak yeniden tanımlanması için gerçekleştirdiği fikir konsültasyonunda “Zeppelinized” önerisi Domus'un 893 no'lu kapağı olarak basıldı ve Milano Mimarlık Trienali'nde sergilendi. Çalışmalarıyla 1998 Anytime Konferansı, 2004 Global Architect and Media Event, 2005 Kassel-Kunsthalle *Collective Creativity* [Kolektif Yaratıcılık] sergisi, 10. Uluslararası İstanbul Bienali gibi uluslararası

etkinliklerde yer aldı. Mimari yapının fenomenolojisi, kent ve yapı arayüzü üzerine çalışmaktadır. Halen İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimari Tasarım Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak doktora çalışmasını sürdürmektedir.

>Zeplin

HAKKI YIRTICI

Adana, 1969

Mimar. İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğretim üyesi. Tasarım, tasarım kuramı, modernlik ve sinema üzerine dersler vermektedir. Çalışmalarının merkezini modernleşme ve modernizm, mekanın ekonomi politiği, gündelik hayat, sinema ve mimarlık konuları oluşturmaktadır. Bu konularla ilgili olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi* isimli kitabı ve Boyut Yayınları'nın yayımladığı *Mimarlık ve Tüketim* adlı kitap içinde "Tüketimin Mekansal Örgütlenmesinin İdeolojisi" isimli makalesi yayımlanmıştır. Rotterdam Mimarlık Bienali 2005 kapsamında *Capitalist Metastasis* başlığı altında Türkiye grubunun sergi editörlüğünü yapmıştır. Bunların dışında çeşitli

makaleler yazmış, editörlük yapmış, mimari projelerde çalışmış ve yarışmalara katılmıştır.

>Alışveriş Merkezi (II), Barajlarda Doluluk, Simit Sarayı (II)

HÜLYA HATİPOĞLU

Osmaniye, 1966

Editör, kent tasarımcısı. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden lisans ve yüksek lisans derecelerini aldı. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Vakfı ve İş Kültür Yayınları'nda yayın koordinatörlüğü ve editörlük yaptı.

>Kaldırım Ela Çil ile birlikte; Taksim Meydanı Atilla Yücel ile birlikte

İLKAY BALIÇ

İstanbul, 1979

Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nü bitirdi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji

Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. Serbest editör olarak çalışıyor.

>Bakkal Sandviçi, Manzara, Temizleme, Yabancı, Yabancılaşma

İPEK YADA AKPINAR
İstanbul, 1973

Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü öğretim üyesi. Doğu Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi ziyaretçi öğretim üyesi. *The Journal of Architecture* bölge editörü. İTÜ Mimarlık Fakültesi'ndeki lisans ve lisansüstü çalışmalarının ardından, doktora öğrenimini Londra Üniversitesi, Bartlett School'da tamamladı. Mimarlık eğitimi, mimari ve kentsel tasarım, kent kültürü, mekan politikaları, İstanbul, mimarlık-kent-politika ilişkileri üzerine çeşitli yazıları vardır; bu konular üzerine yüksek lisans, doktora tezleri ve dersler yürütmekte; ulusal ve uluslararası atölye çalışmaları ve konferanslar düzenlemektedir.

>Güzelleştirme (II), İstimlak, İdealimdeki Ev

İŞİL BAYSAN SERİM
Ankara, 1967

Mimar, doktora adayı, Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim görevlisi. Çalışmaları, sinematografik teknolojilerin mimarlık epistemolojisini ve ontolojisini nasıl dönüştürdüğü, biçimlendirdiği ve özellikle tasarım ve mekan politikalarını nasıl belirlediği konusunda yoğunlaşır. Bu doğrultuda, ulusal ve uluslararası düzeyde, farklı akademik kurumlar ile kültür-sanat ve mimarlık enstitülerinde “sinetopya” başlığı altında çeşitli atölye çalışmaları düzenlemekte ve seminerler vermektedir. Disiplinlerarası alanda faaliyet gösteren dergi ve gazetelerde yayımlanmış yazı, makale ve röportajları bulunmaktadır.

>Sinema

İSMET ELİF KILIÇ
İstanbul, 1979

2002 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden mezun oldu. 2003-2009 yıllarında MARs-Mimarlar'da çalıştıktan sonra 2009-2010 süresince Garanti Galerisi bünyesinde

mimari arşiv uygulamaları üzerine araştırmalar yürüttü. Eczacıbaşı'nda mimar olarak çalışıyor.

>Kulaklık

JAMES HAKAN DEDEOĞLU
İstanbul, 1980

İstanbul Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. 2004 yılından bu yana *Bant* dergisi yazı işleri müdürüdür. Amatör öykü yazarlığıyla birlikte bugüne kadar *Trendsetter*, *Rolling Stone*, *Basatap*, *Aktüel*, *Blue Jean*, *İstanbul* gibi dergilerde yazıları yayımlanmıştır. Aylin Güngör ile birlikte Açık Radyo'da "Tırtıllar" adlı programı yapmaktadır. Ricochet, Geist Im Glas ve Kaluza gibi gruplarda gitar çalmanın yanı sıra Oak ve TSU! isimli kendi müzik projeleriyle de ilgilenmektedir.

>Peyote Sahnesi

KATHRIN WILDNER
Essen, 1965

Şehir antropoloğu. New York, Mexico City, Havana, İstanbul ve başka kentsel yığışmalarda alan

araştırmaları gerçekleştirdi. Araştırmalarında kamusal alanın yapısı, kentsel kimliklerin inşası ve kent araştırmalarında etnografik yöntem-bilim alanlarına odaklanmaktadır. Doktorasını Hamburg Üniversitesi'nde Mexico City'nin Zócalosu –şehrin tarihi ana meydanı ve çağdaş metropolün simgesel merkezi– üzerine hazırladığı etnografik bir araştırma ile tamamladı. Serbest çalışan bir kent araştırmacısı olarak uluslararası bağlamlarda çalışmakta, ders vermekte, yayınlar yapmakta ve sergilere katılmaktadır. Şu anda Almanya'da Frankfurt/Oder'deki Viadrina Avrupa Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak çalışmaktadır.

>Kamusal Alan (II)

KEREM ÖKTEM
Gelsenkirchen, 1969

Oxford Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Merkezi ve Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Programı'nda araştırmacı. İstanbul'da ve TU Hamburg-Harburg'da Şehir Planlama eğitimi gördü. Berlin'de mimarlık bürolarında çalıştı, daha sonra Oxford Üniversitesi'nde Modern Orta

Doğu Araştırmaları dalında eğitimine devam etti. Doktorasını 2006'da Türk milliyetçiliğinin mekan-sal boyutları üzerine hazırladığı tezle tamamladı. Çağdaş Türkiye, azınlık politikaları ve tarihsel hafıza gibi konularda çalışmakta ve *Middle East Report Online* [Çevrimiçi Orta Doğu Raporu]'nda düzenli olarak yazıları yayımlanmaktadır. *Angry Nation – Turkey since 1989* [Kızgın Ulus – 1989]'dan *Bu Yana Türkiye* adlı kitabı 2001 yılında Zed Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

>Azınlık (II), Etnisite, Minibüs, Sinagog, Varoş (I)

KEVIN ROBINS

Bahçeşehir Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde görevlidir. Uluslararası iletişim konusunda bir yayın üzerine çalışmaktadır. Türkçe'de Ayrıntı yayınlarından çıkan *İmaj* ve (David Morley ile birlikte) *Kimlik Mekanları* kitaplarının yazarıdır.

>Bayrak

LEVENT ŞENTÜRK

Eskişehir, 1974

Mimar. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde görev yapmaktadır. "Modulor'un Bedeni" başlıklı doktora tezini 2007'de Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı'nda tamamladı. 1997'den beri *Mimarlık*, *Arredamento Mimarlık*, *Sanat Dünyamız*, *Cogito*, *Kitaplık*, *RH+*, *Doxa* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. Deneysel edebiyat, mimari tasarım, mimarlık eleştirisi, sanat gibi ilgi alanlarının ürünü olan *İşaretname* ve *İntermezzo* (1998, YKY), *Doxa Yazıları* (2003, YKY), *Yerdeğiştirmeler Seçkisi* (2004, YKY), *Lilliput Masallar* (Sel, 2004) isimli kitapları vardır. 2002'den beri, Pomi adlı (Potansiyel Mimarlık İşliği - Studio for Potential Architecture) mimarlık stüdyosunun yürütücülüğünü yapmaktadır.

>İskele(t)

MELTEM AHISKA

Ankara, 1958

Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi. Budapeşte Central European

Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi. Garbiyatçılık, toplumsal bellek, toplumsal cinsiyet ve ilişkili konulardaki sunumlarıyla çok sayıda ulusal ve uluslararası konferansa katıldı; bu konulardaki yazıları *South Atlantic Quarterly*, *New Perspectives on Turkey*, *Toplum ve Bilim* ve *Defter* gibi çeşitli dergilerde yayımlandı. *Akıntıya Karşı*, *Zemin*, *Defter*, *Pazartesi* dergilerinin kurucu yayın kolektiflerinde yer aldı. 2006 yılında Osmanlı Bankası Müzesi bünyesinde *Aradığınız kişiye şu an ulaşamıyoruz: Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri, 1980-2005* adlı sergiyi ve aynı başlıklı kitabı Zafer Yenel ile birlikte hazırladı. 2004 yılında yine Zafer Yenel ile birlikte Tarih Vakfı tarafından düzenlenen *Hikayemi Dinler misin? Tanıklıklarla Türkiye'de İnsan Hakları ve Sivil Toplum* adlı gezici sergiyi ve kitabını hazırladı. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik* isimli kitabı (Metis Yayınları, 2005) İngilizce olarak IBTauris yayınevi tarafından yayımlandı.

>Bağdat Caddesi (II)

MELTEM TÜRKÖZ

Işık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü'nde öğretim üyesi. Lisans öğrenimini görsel sanatlar ve yaratıcı yazarlık üzerine New York'ta Sarah Lawrence College'da, yüksek lisans öğrenimini University of Houston'da yine Yaratıcı Yazarlık ve Edebiyat Programı'nda tamamladı. 1989-1993 tarihleri arasında Turkish Daily News'ta gazetecilik yapmıştır. Bu dönemde tanıştığı Sokak Çocukları Derneği mensupları ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Bu kapsamda, çocuklarla beraber Sefaköy'de bir yazı atölyesi düzenleyerek, Bizim Sokak isimli bir fotokopi gazete çıkarmalarında öncü bir rol oynamıştır. 1995-2003 yılları arasında University of Pennsylvania'da Folklor alanında doktorasını tamamladı. Halen Türkiye'nin Soyadı Kanunu hakkındaki anlatı, anı ve belgeler konulu doktora tezini kitaplaştırma sürecindedir.

>Tinerici

MERİÇ ÖNER
Ankara, 1979

Mimar. Araştırma ve Programlar Yöneticisi olarak görev yaptığı SALT'ta, sosyal araştırma ve tartışmalara başlıca vasıta olarak gördüğü, 20. yüzyılın ikinci yarısına ait yapılı çevre, mimarlık ve tasarım ürünlerine odaklanıyor. Araştırmalarını sergiler, yayınlar ve konuşmalar aracılığıyla paylaşıyor.

>Akbiil, Cami, Otopark

MURAT ŞANAL
İstanbul, 1969

Mimar. Yıldız Teknik Üniversitesi'nden mezun oldu, yüksek lisans eğitimini UCLA'de tamamladı. Çalışmaları inşa edildikleri şartlar içerisinde yapıların kalitesini yükseltme alanına odaklanmıştır. Kariyerine Colorado ve Los Angeles'ın önemli mimari tasarım şirketlerinde çalışarak başladı. Bu dönemde bölgeselcilik ve sürdürülebilir sistemlerin anlamı üzerine araştırmalar gerçekleştirdi. Moore Ruble Yudell tasarım şirketinde çalışırken Sydney Pyrmont Konut Geliştirme Projesi ve UCSC Fizik Laboratuvarı Binası gibi önemli uluslararası

projelerde çalıştı. 2000 yılında İstanbul'a döndü. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi'nde konuk eğitmen olarak atölye dersleri veriyor ve mimari mükemmellik alanında tasarımın gücünü ortaya koyan sağlıklı tasarım-süreçleri geliştirme konusundaki kararlılığını sürdürüyor.

>Semt Pazarı (II) Alexis Şanal ile birlikte

NALÂN BAHÇEKAPILI
İçel, 1973

Mimarlık öğrenimini Mimar Sinan Üniversitesi'nde tamamladı. Yazıları *Arredamento Mimarlık*, *Milliyet Sanat*, *XXI*, *Varlık* gibi dergilerde yayımlandı. Yeditepe Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı doktora adayı.

>Performatif Trafik, Sokak Hayvanları

NAMİK ERKAL
Ankara, 1969

Mimar, mimarlık tarihçisi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim görevlisi. Araştırmaları kent sınırının mekansal tarihi, liman mimarisi ve özellikle İstanbul liman cephesinin tarihi gelişimi ile kapan yapıları üzerinde yoğunlaşır. Mimari tasarım çalışmaları, tarihi binaların müzeye dönüştürülmesi konusuna odaklanır (İstanbul Sakıp Sabancı Müzesi).

>Dolgu Zemin, Kapan, Panorama

NAZİM HİKMET RICHARD DİKBAŞ
Leeds, 1973

Çevirmen, sanatçı, öğretim görevlisi. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu, master eğitimini Warwick Üniversitesi'nde Kıta Felsefesi alanında tamamladı. Kültür, sanat ve edebiyat alanında çeviriler yapıyor; Vladimir Nabokov ve Flannery O'Connor'un yapıtlarını Türkçe'ye, Orhan Pamuk ve Hrant Dink'in yapıtlarını İngilizce'ye çevirdi. 2007'den bu yana İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Görsel İletişim Tasarımı ve Sanat ve Kültür Yönetimi

bölmelerinde ders verdi, bu yıl Kültür Yönetimi Yüksek Lisans Programı'nda "Sanat ve Muhalefet" başlıklı dersi veriyor.

>İngilizceden Türkçe'ye çevirdiği maddeler: Kamusal Alan (II), Küreselleşme, Serçe, Semt Pazarı (I)

NERMİN SAYBAŞILI
Mersin, 1974

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Saybaşılı, Londra Üniversitesi Goldsmiths College'ın Görsel Kültürler Bölümü'nden doktora derecesini aldı. Aynı bölümde dersler verdi. Edinburgh Üniversitesi'nin Mimarlık ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Görünürlüğün rejiminde görünürlükler/görünmezlikler sorunsalları, yerleştirme ve video çalışmalarında sesin (insan sesi, dil olmayan diğer sesler ve müzik) kullanımını, mobilite ve karşı-coğrafyalar, kentsel mekan ve göç konularındaki sunumlarıyla ulusal ve uluslararası konferanslara katıldı. *De- Regulation with the Work of Kutluğ Ataman, e-flux video rental* (EVR) gibi sanat projelerinde yer aldı. Çeşitli katalog yazıları

dışında, *Third Text, n.paradoxa, Architecture & Journal of Visual Art Practice, Toplum ve Bilim* gibi dergilerde makaleleri yayımlandı. *Art, City and Politics In An Expanding World: Writings From The 9TH International Istanbul Biennial* (IKSV, 2005); *Voice: Vocal Aesthetics in Digital Arts and Media* (The MIT Press, 2010); *Globalization and Contemporary Art* (Wiley-Blackwell, 2011), *Mobility and Fantasy in Visual Culture* (Routledge, 2014) ve *Uncommon Grounds: New Media and Critical Practices in North Africa and the Middle East* (I.B.Tauris ve İbraaz Publishing, basılacak) başlıklı kitaplarda bölümleri yer aldı. Saybaşılı *Toplumbilim* dergisinin “Görsel Kültür Özel Sayısı”nın editörlüğünü yaptı. Yazarın *Sınırlar ve Hayaletler: Görsel Kültürde Göç Hareketleri* (Metis, 2011) başlıklı bir kitabı bulunmaktadır.

>Düğün Topografyaları

NORA ŞENİ
İstanbul

Tarihçi, iktisatçı, şehirci. Liseyi İstanbul, Notre Dame de Sion’da okudu. Fransa’daki ekonomi öğreniminden sonra Paris 8 Üniversitesi

Şehircilik Bölümü’nde öğretim üyesi oldu. 19. yüzyıl İstanbul, çağdaş kültür politikaları ve kent, mesenlik, hayırseverlik, kar amacı gütmeyen kültürel kuruluşlar ihtisas alanlarıdır. Bu konularda çok sayıda makalesi yayımlandı. İstanbul tarihi hakkındaki yazılarının çevirisi *Seni Unutursam İstanbul* adlı kitapta (Kitap Yayınevi, 2008) yayımlandı. *Marie ve Marie; Konstantiniye’de bir mevsim, 1856-1858* (İletişim 1999; 2004), *Kamondolar, bir hanedanın çöküşü* (S.le Tarnec ile, İletişim, 2001) adlı kitapları Türkçe’ye çevrilmiştir. *Les Inventeurs de la Philanthropie Juive* adlı kitabının çevirisi Yapı Kredi Yayınları’ndan 2008 sonbaharında yayımlanacaktır. 2008 Ocak ayında İstanbul’da “Hayırseverler, Mesenler; Çağdaş bir Kent ve Kültür Politikası için” başlıklı uluslararası bir sempozyum düzenledi. Aynı zamanda belgesel film yapımcısıdır.

>Osmanlı Mahallesi

ORHAN ESEN
İstanbul

Bağımsız kent araştırmacısı, yazar, rehber. Yaşadığı kentin barınma, ulaşırma, çevre, kimlik oluşturma

vb. alanlarındaki, kısaca, hemşehrilerini makul koşullarda yaşatma konusundaki performansı ile ilgileniyor. İstanbul'da ve Viyana'da sosyal ve ekonomik tarih, sanat ve mimarlık tarihi eğitimi aldı. Rehber kimliğiyle, İstanbul'u anıtsal yapı stoğunun ötesinde "sıradanlıkları" ile algılatmayı önemsiyor, ilgi alanı "tarihsel-olan"dan "var-olan"a uzanıyor. Şehri gösterme ve paylaşma etkinliğinin iyi bir öğretmen olduğunu, kendi mekan duyarlılığını geliştirdiğini düşünüyor. Uyanık, etkin ve katılımcı bir hemşehri olabilmek için çaba sarfediyor: Bu amaçla çeşitli sivil, akademik, sanatsal ve siyasi platformlara angaje oluyor, yazıyor, konuşuyor, projeler üretiyor, yürütüyor. Kentsel değişim dinamiklerini kavrayabilme ve bunlara müdahil olabilme kaygısını ön planda tutuyor. İkinci kenti saydığı Berlin'de Stephan Lanz ile birlikte 2005 yılında yayınladığı *Istanbul: self service city* adlı bir kitabı var.

>Kuzey İstanbulluluk, Post-gecekondu, Simit, Turizm

OSMAN CENK DEMİROĞLU
İstanbul, 1980

Coğrafyacı ve turizmolog, Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği (TUYED) ve Adalar Kültür

Derneği üyesi, Boğaziçi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü öğretim görevlisidir. Doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde tamamlamış, eğitim ve araştırmaları esnasında çeşitli burslar kapsamında beş yıl süreyle İsveç, Norveç ve Slovakya'da bulunmuştur. Sürdürülebilirlik başta olmak üzere turizmin çeşitli konu ve olaylarına yönelik yayınları mevcuttur. Prinkipo Palace için kültürel miras ve sürdürülebilir turizm bağlamında önerdiği proje ile Turizm Yatırımcıları Derneği'nin Barlas Küntay Turizm Araştırma Mansiyon Ödülü'nü kazanmıştır.

>Ada

ÖZGE AÇIKKOL
İstanbul, 1976

2000 yılında işlemeye başlayan, "mekanların işlevleri" üzerine düşünen, İstanbul kökenli olmakla birlikte çeşitli uluslararası sergi ve projelere de katılmış olan Oda Projesi'nin bir üyesidir. Bunun yanı sıra çeşitli yayın projelerinde editörlük ve çevirmenlik yapıyor.

>Çarpık Kentleşme, Mutenalaştırma (II)

PELİN DERVİŞ
Ankara, 1967

Mimar. Bağımsız editör ve küratör olarak İstanbul'da yaşıyor ve çalışıyor. İTÜ Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu; yüksek lisans öğrenimini aynı üniversitenin Mimarlık Tarihi Bölümü'nde tamamladı. Kent morfolojisinden nesne tasarımına farklı içerik ve boyutlarda projeler ürettiği ofisinde 14 yıl çalıştıktan sonra mesleğinin kültürel üretim boyutuna odaklandı. 2005-2010 yılları arasında yöneticiliğini üstlendiği Garanti Galerisi'nde kimisi yurtdışında gerçekleşen pek çok sergi projesinin koordinasyonunu ya da küratörlüğünü yaptı. Katkıda bulunduğu yayınlar arasında *İstanbullaşmak* (eş editör), *Mapping Istanbul* (eş editör), *Tracing Istanbul [from the air]*, *İstanbul para-doksa: Kent ve Mimarlık Üzerine Konuşmalar* (ed.), *Made in Şişhane: İstanbul, Küçük Üretim ve Tasarım Üzerine* (ed.) isimli kitaplar yer alıyor. 2010 yılından bu yana çalışmalarını bağımsız olarak sürdüren Pelin Derviş'in işbirliği yaptığı kurumlar arasında SALT (Gökhan Karakuş ile birlikte Türkiye Mimarlık ve Tasarım Arşivi'nin kurulması ve geliştirilmesi, *Modernin İcrası: Atatürk Kültür Merkezi 1946-1977* sergisinin eş küratörlüğü); Vitra (Vitra

Çağdaş Mimarlık Dizisi sergilerinin koordinasyonu; İstanbul Modern (MoMA ve MoMA PS1 işbirliğiyle gerçekleştirilen YAP İstanbul Modern projesinin koordinasyonu) yer alıyor. Venedik Bienali 14. Uluslararası Mimarlık Sergisi'nde, Türkiye Pavyonu'nda Murat Tabanlıoğlu küratörlüğünde sergilenen *Places of Memory* (Hafıza Mekanları) başlıklı projenin koordinatörü olarak çalıştı. Türkiye'deki modern mimarlık üretiminin belgelenmesi ve İstanbul odaklı güncel kentsel konular özel ilgi alanlarıdır.

PELİN TAN
Hilden, 1974

Sosyoloji ve sanat tarihi eğitimi aldı. Kentsel mekanda sosyal angajmanlı sanat pratiklerinde yerellik kavramı üzerine yaptığı doktora çalışmasını İTÜ Sanat Tarihi bölümünde, "artistic research" üzerine yürüttüğü post-doc araştırmasını MIT - Cambridge Mimarlık Fakültesi'nde tamamladı. Doçentliğini çağdaş sanat alanında alan Tan, Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde öğretim üyesidir. *Müstesna Şehrin İstisna Hali* (SEL, 2013) kitabının eş editörüdür.

Unconditional Hospitality and Threshold Architecture, Ethics of Locality: Urban Commons (2014, dpr - barcelona), *Arazi/Territory* (Sternberg Press, 2015) isimli kitapları yayımlanmıştır. 1. İstanbul Tasarım Bienali'nde yer alan *Adhocracy* (2012) sergisinin yardımcı kuratörlüğünü üstelenen Tan, Proje15 kentsel araştırma sergisinin Joseph Grima ile eş kuratörüdür (Bordeaux Mimarlık Merkezi, 2015). Tan'ın Anton Vidokle ile birlikte sürdürdükleri gelecek ütopyik sanatçı kurumlarını konu eden *2084* isimli film çalışmaları Bergen Assembly, Montreal Bienali, Ghongzou Time Müzesi'nde sergilenmektedir.

>Bienal, Gözetleme, Semt Konakları, Varoş (II)

PETER TAYLOR
Tring, 1944

Loughborough Üniversitesi'nde coğrafya profesörü ve dünyanın şehir ve küreselleşme alanında önde gelen beyin takımlarından GaWC (Küreselleşme ve Dünya Şehirleri) Araştırma Ağı'nın yöneticisi. Siyasal coğrafya ve kentsel araştırmalar alanında uygulamalar yapmış bir dünya sistemleri analisti.

Political Geography ve Review of International Political Economy adlı iki uluslararası derginin kurucusu. Birçok yayını vardır. Şehirlerde gezmeyi ve akademik fikirleri tersine çevirmeyi sever. Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Geleceği Komisyonu'nun üyesiydi, şu anda Birleşik Krallık Sosyal Bilimler Akademisi'nin bir akademisyeni; Amerikan Coğrafya Araştırmacıları Derneği tarafından "Saygıdeğer Alimlik Onuru"na layık görüldü; British Academy üyesi. Kendisine yakın tarihte Oulu ve Ghent Üniversiteleri tarafından fahri doktora verildi.

>Küreselleşme

RINALDO MARMARA
İstanbul, 1949

"Bizans İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne: İstanbul Levanten Cemaati'nin oluşumu, yükselişi ve çöküşü. Kültürel bir miras olarak modern Yunan lisanı üzerindeki etkisi" başlıklı doktora tezi ile Fransa'da, Montpellier Paul Valery Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı. Son Levanten mahallesi Pangaltı ve İstanbul

tarihi ile ilgili kitap ve makaleler yazdı, Türkçeden ve Osmanlıcadan gelme Yunanca sözcüklerin etimolojisi üzerine Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan bir sözlük hazırladı. İstanbul Latin Cemaati'nin tarihi hakkındaki araştırmalarını sürdürmektedir. Vatikan tarafından "Chevalier de l'ordre de Saint-Grégoire le Grand" nişanıyla ödüllendirildi.

>Levantenler ve Neo-Levantenler

SAADET ÖZEN
İstanbul, 1972

Arkeolog, çevirmen, çeşitli dergi ve gazetelerde edebiyat ve tarih yazıları yazıyor, belgesel çalışmaları için araştırmalar yapıyor. 2006 yılında *Notre Dame de Sion: 150 Yılın Tanığı* adında bir kitabı yayımlandı. Şehir tarihi, şehir tarihi içinde kurumlar, tarihsel süreçler ve nostalji, nostaljinin şehir imgesini tahribi ve edebiyat üzerinden gündelik tarihin okunması ilgi alanlarıdır.

>Nostalji

SAİTALİ KÖKNAR
İstanbul, 1973

Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra 1992-1996 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) aldığı mimarlık öğrenimini Archiprix ödülü alan bitirme projesiyle tamamladı. Öğrenciliği sırasında sonradan Ulusal Mimarlık Sergisi Mesleğe Katkı Ödülü alan Türkiye Mimarlık Öğrencileri Buluşmaları'nda aktif görev aldı. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Programı Yapı Bilgisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1996-2001 yılları arasında çeşitli mimarlık ofislerinde çalıştı, ikisi ödülle sonuçlanan çok sayıda yarışmaya katıldı. 2001-2006 yılları arasında Ahmet Önder ve Hayriye Sözen ile birlikte "Mono Mimari Tasarımlar"da kurucu ortak olarak çalıştı. 2001 yılında araştırma görevlisi olarak girdiği İTÜ Mimarlık Fakültesi Bina Bilgisi Programı'nda "Tasarım Araçları" etrafında şekillenen doktora çalışmalarını, çeşitli mimarlık yayınlarında yazarak ve danışmanlık yaparak sürdürmektedir.

>Yayalaştırma, Viyadük

ŞEBNEM KÖŞER AKÇAPAR
Denizli, 1968

Sosyal ve kültürel antropolog. Georgetown Üniversitesi Alman ve Avrupa Araştırmaları Merkezi'nde geçici eğitmen ve Uluslararası Göç Araştırmaları Enstitüsü'nde konuk öğretim üyesi. Avrupa ve ABD'de Müslüman göçmenler üzerine yüksek lisans seviyesinde karşılaştırmalı bir ders veriyor. İlgilendiği araştırma alanları arasında tehcir, Türkiye'de düzensiz göç, göçün feminizasyonu, dinlerarası evlilikler, cinsiyet ve İslam, göç örgütleri ve göçmenlerin siyasi temsili sayılabilir.

>İranlı Göçmenler

SENEM AKÇAY
Ankara, 1979

Uluslararası Bakalorya "IB" diploması ile 1997'de Koç Özel Lisesi'nden , mimarlık diploması ile 2006'da Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden mezun oldu. 2005 – 2011 yılları arası Teğet Mimarlık'ta Ertuğ Uçar ve Mehmet Kütükçüoğlu ile çalıştı. Lisansüstü çalışmalarını YTÜ restorasyon bölümünde "Tarihi Yarımada

Tasarım Rehberi" başlıklı teziyle tamamladı. 2007'de yayınlanan, Sadi Güran ve Deniz Cuyulan ile birlikte çalıştığı, Türkiye'nin ilk grafik romanı olan *Netame*'nin yazarıdır. Süleymaniye Külliyesi Restorasyonu, Topkapı Saray Mutfakları Müzesi vb. mimari projelerinin yanı sıra "Şehir ve Kamusal Alanların Düzenlenmesi" amacı ile hazırlanan, İzmir Kıyı Tasarım Rehberi gibi farklı çalışmaları vardır. Mimari çalışmalarına 2012'de kurduğu Tamirhane; Mimarlık'ta devam etmektedir.

>İkiyüzlülük (I), Kanalizasyon (II)

SENEM DEVİREN
Antakya, 1973

Mimar. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde yardımcı doçent olarak görevlidir. "Mimaride Yer: Yapının Araziyle İlişkinin Kavramsallaştırılması" başlıklı teziyle İTÜ'de doktor unvanını aldı. Teksas A&M Üniversitesi'nde misafir yardımcı doçent olarak dört tasarım stüdyosu yürüttü, lisans ve yüksek lisans stüdyolarında davetli jüri

üyeliği yaptı. İTÜ Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde ve Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda dersler vermektedir. Araştırmaları, yer tasarımı ve kuramı, tasarımda kavramsallaştırma, ölçeklerarası tasarım yaklaşımları, tasarım stratejileri geliştirme ve enerji-etkin tasarım üzerine yoğunlaşmaktadır.

>Sahilyolu, Siluet, Karşı Taraf, Zaman

SILA DURHAN
Balıkesir, 1974

Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı'nda "Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda İmar (1928-1950)" başlıklı doktora tezi ile ilgili çalışmalarına devam etmektedir. Çalışmaları, kent tarihi, modernleşme dönemi Türkiye mimarlığı, konut araştırmaları, uluslararası dünya fuarları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

>Mezarlık

STEFAN HİBBELER
Detmold, 1963

Çevirmen ve gazeteci. Türkiye'den Almanca haber sunan haftalık İstanbul Post isimli internet gazetesinin kurucusu ve yazı işleri müdürüdür. Sosyal psikoloji alanında doktor unvanına sahiptir. Gazetecilik çalışmalarının yanı sıra çevirmenlik yapmaktadır. Çevirileri günlük siyasi ve ekonomik gelişmeleri kapsadığı kadar tarih, şehircilik ve felsefi konuları da içermektedir.

ŞÜKRÜ ASLAN
Tunceli, 1959

Doç. Dr. Şükrü ASLAN, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede Kentsel Enformel Sektörler konusunda yüksek lisans, Toplumsal Mücadeleler ve Kent üzerine doktora yaptı. Kent, göç ve toplumsal hareketler üzerine çalışan Aslan'ın Türkiye'de *1 Mayıs Mahallesi, 1980'den Önce Toplumsal Mücadeleler ve Kent* (İletişim Yayınları, 2004) *Kent Üzerine Sosyolojik Düşünceler* (İnşaat Mühendisleri Odası, 2007), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (İletişim Yayınları, 2010) ve *Dersim 38'i Hatırlamak* (Bülent

Bilmez ve Gülay Kayacan'la birlikte, Tarih Vakfı, 2011), *Dersim'i Parantezden Çıkarmak* (Zeliha Hepkon ve Songül Aydın'la birlikte, İletişim Yayınları, 2013) isimli kitapları, Fransa'da Mustafa Poyraz ve Loic Gandais ile birlikte hazırladığı *Les Quartiers Populaires Et La Ville* (L'Harmattan, 2010) isimli kitabı yayımlanmıştır. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olan Aslan'ın kent, göç, etnisite ve iskan sosyolojisine dair akademik ve politik yazında yer almış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

>Politik Mekan

SÜREYYA EVREN
İstanbul, 1972

Yazar, *Siyahî* dergisi editörü. Çalışmaları edebiyat, güncel sanat ve siyaset teorisi alanlarında yoğunlaşır. Yayımlanmış kitapları arasında romanlar, öykü kitapları, derlemeler ve deneme kitapları yer alır.

>Anarşi (II), Yara

TANGÖR TAN
Langenfeld, 1975

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden mezun oldu. Profesyonel aşçılık yaptı. Aşçılık kariyerinden sonra İtalya'da üç yıl gastronomi eğitimi aldı. Birçok uluslararası konferans ve atölyeye katıldı. Çalışmalarına yeme-içme sektöründe danışman ve Slow Food Türkiye koordinatörü olarak İstanbul'da devam etmektedir. *Yemek&Kültür Dergisi*, *Slow Food Dergisi* gibi yayınlara katkıda bulunmuştur.

>Balık-Ekmek

TOLGA İSLAM
İstanbul, 1976

Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama bölümünde öğretim üyesidir. İstanbul'da gerçekleşen soylulaşma ve dönüşüm süreçleri üzerine çalışmalar yapmaktadır. İslam'ın çalışmalarına tolgaislam.com adresinden ulaşılabilir.

>Soylulaşma

UĞUR TANYELİ
Ankara, 1952

1970'te İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü'ne (bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi) girdi. 1976 yılının sonunda adı geçen kurumun Mimarlık Tarihi Kürsüsü'nde asistan oldu. Mayıs 1982'de bu görevinden ayrılarak, aynı yılın Kasım ayında İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nda çalışmaya başladı ve söz konusu kurumda "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15.yy)" başlıklı teziyle doktor ünvanını aldı. 1990-1991 ders yılında Michigan Üniversitesi Orta Doğu ve Kuzey Afrika Araştırmaları Merkezi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. Yurda dönüşünün ertesinde, Kasım 1991'de İTÜ'deki görevinden ayrıldı ve 1992 Ekim'inde doçent ünvanına hak kazandı. 1991-92 yaz yarısından başlayarak Anadolu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde görev yaptı. 1994'te TMMOB Mimarlar Odası'nın "Mesleğe Katkı Ödülü"nü aldı. Haziran 1998'de Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne profesör olarak atanan Tanyeli, 1999-2000 ders yılında adı geçen kurumda "Mimarlık Tarihi ve Kuramı Yüksek Lisans

ve Doktora Programı"nın kuruluşunu gerçekleştirdi. Ağustos 2011'den itibaren Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde dekan olarak görev yapmaktadır. Çok sayıda mimarlık sergisi hazırladı, bazıları ortak müellifli onbir kitap ve çok sayıda makale yayımladı.

>Bizans, İstanbullaşmak, İstanbullu, Müteahhit, Pornografi, Yer Adları, Yükselme

ULUS ATAYURT
İstanbul, 1973

İstanbul, Express ve *Bant* dergilerinde editörlük yaptı. Çeşitli dergi ve gazetelerde, barınma, emlak spekülasyonu, kentsel dönüşüm mağdurları, alternatif inisiyatifler, azınlıklar ve çalışanlar üzerine yazılar yazıyor. İstanbul'daki bağımsız inisiyatifler ile ortak çalışarak kentsel meseleleri çeşitli araçlarla (belgesel, haritalandırma, vb.) görünür hale getirmeye çabılıyor.

>Güvenlik, Sokak Köpekleri

YILDIZ SALMAN
İstanbul, 1968

Mimar ve restoratör. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi. Kentsel dönüşüm, kentsel koruma, modern mimarlık mirasının korunması, koruma kuramı ve kavramları konuları ile ilgileniyor. Koruma konusunda çeşitli uluslararası çalışma gruplarında yer almıştır.

>Koruma Kurulu, Otel, Restorasyon, Sayfiye, Tramvay, Yalı, Yangın

YOSHIKO TSURUTA
Tokyo, 1969

Tokyo'da Showa Kadın Üniversitesi'nde Mimari ve Kentsel Planlama bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. 1995 yılından beri düzenli olarak geldiği Türkiye'de çarşı ve pazarların kullanımını ve kentsel etkileri üzerine akademik araştırmalarını sürdürmektedir. İstanbul'un dışında Mudurnu ve Göynük gibi küçük ölçekli yerlerde de Türk üniversiteleri ile ortaklaşa yürüttüğü çalışmaları bulunmaktadır. İstanbul semt pazarlarının

sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak için tasarımcılarla çeşitli projeler geliştirmektedir.

>Semt Pazarı (I)

ZEYNEP KUBAN
İstanbul, 1964

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi anabilim dalında çalışan arkeoloji kökenli mimarlık tarihçisidir. Bir yandan arkeolojik çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da İstanbul'un tarihsel katmanlarıyla ilgili araştırmalar yapıyor ve ders veriyor. Mimarlık tarihinin daha geniş çevrelere yayılmasını sağlamak için öğrencileriyle birlikte İstanbul'da ilköğretim çocuklarıyla birlikte çalışmalar yürütmektedir.

>Bisiklet, Denize Girmek, Hamam

ZEYNEP MENNAN
Ankara, 1964

Mimar, kuramcı ve tasarım eleştirmeni. Avrupa, ABD ve Avustralya'da konferanslar ve tarih-kuram

seminerleri verdi, araştırma ve yayınlar yaptı. 2002 yılında Fulbright bursu ile gittiği UCLA'de Antony Vidler ile doktora sonrası araştırma yaptı. Paris, Centre Georges Pompidou'da açılan *Architectures Non Standard* sergisinin eş küratörü ve sergi kataloğunun eş derleyeni olarak çalıştı (2003-2004). 2004 yılından beri ODTÜ, Mimarlık Bölümü'nde tasarım, mimarlık kuramı, bilgi kuramı, mimarlık araştırması ve sayısal tasarım konularında lisans, lisansüstü ve doktora düzeyinde dersler vermekte ve sayısal tasarım araştırmasının kuramsal, tarihsel ve bilgi-kuramsal haritalaması ile morfojenetik araştırmalarının form bilgisine etkisi alanında araştırmalar yapmaktadır.

>Çöp Ekonomisi, Gestalt Çökmesi

ZÜHRE SÖZERİ

İstanbul, 1972

Mimar, araştırmacı. Çeşitli üniversitelerde misafir öğretim görevlisi olarak dersler vermekte, mimarlık ve kentle ilgili yazılar yazmaktadır. Akademik çalışmalarının yanı sıra kurucu üyelerinden olduğu Avrasya Sanat Kolektifi-ASK tarafından

hazırlanan proje çalışmaları ve etkinliklerde aktif olarak çalışmaktadır. Performans sanatları ve mimarinin yakınlığı üzerinden, mimarlık kavramının yerel ilişkiler ve kolektif-katılımcı bir yapı içinden yeniden üretimi üzerine çalışmalar üretmektedir. Son çalışmaları, suya ilişkin farklı sorunlar yaşanan doğal/yapay göl çevreleri ve etki alanları üzerinde, özellikle Bafa-Antep-İstanbul üçgeninde ağırlık kazanmıştır.

>Han, Hendek/Çukur, İkiyüzlülük (II),
Kanalizasyon (II)

2014 SALT/Garanti Kültür AŞ (İstanbul)

ISBN: 978-9944-731-43-0

Bu yayın Creative Commons lisansı kapsamındadır.
Tüm kopyalarında yazar, editör ve yayıncılarının belirtilmesi,
hiçbir kopyasının ticari ortamda kullanılmaması ve özgünlüğünün
korunması şartıyla kullanılabilir.

2009'da Garanti Galeri, İstanbul tarafından basılı olarak yayımlanmıştır.

Editörler: Pelin Derviş, Bülent Tanju, Uğur Tanyeli
Proje koordinatörü: Meriç Öner
İngilizceden Türkçeye çeviri: Nazım Hikmet Richard Dikbaş [Bayrak, Bayramlar, Çöp
Ekonomisi, Etnisite, Gestalt Çökmesi, Hane, İranlı Göçmenler, Küreselleşme, Minibüs,
Semt Pazarı (II), Serçe, Sinagog, Sovyetler Birliği Sonrası Göçmen, Tinerici, Varoş (I)]
Almancadan Türkçeye çeviri: Stefan Hibbeler [Kamusal Alan (II)]
Düzeltili: Emre Ayvaz, İlkay Baliç

SALT tarafından e-yayına dönüştürülmesi sürecinde yapılan çağrıya yanıt veren
yazarların biyografileri güncellenmiştir.

Yayıma hazırlayan: Meriç Öner (SALT Araştırma ve Programlar) ve Erman Ata Uncu
Tasarım: Project Projects
Uygulama: Özgür Şahin

Öneri/düzeltili gönderimleri
ve iş birliği teklifleri için:
eyayin@saltonline.org

SALT
Bankalar Caddesi 11
Karaköy 34420 İstanbul
saltonline.org

